T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAFKASYA'DAN MAVERAYI KAFKASYA'YA TÜRKİYE İÇİN JEOPOLİTİKALAR

Müberra KOÇYİĞİT TÜRK

Doktora Tezi

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

Beşeri ve İktisadi Coğrafya Programı

AĞUSTOS 2024

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

KAFKASYA'DAN MAVERAYI KAFKASYA'YA TÜRKİYE İÇİN JEOPOLİTİKALAR

Tez Yazarı
Müberra KOÇYİĞİT TÜRK

Danışman
Prof. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR

AĞUSTOS 2024
ELAZIĞ

T.C.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

Başlığı:	KAFKASYA'DAN MAVERAYI KAFKASYA'YA TÜRKİYE İÇİN JEOPOLİTİKALAR
Yazarı:	Müberra KOÇYİĞİT TÜRK
Tez Öneri Tarihi:	21.06.2021
Savunma Tarihi:	11.07.2024

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile kabul edilmiştir**.**

İmza

Danışman:	**Prof. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR** Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Başkan:	**Dr. Öğr. Üyesi Selçuk HAYLİ** Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Üye:	**Dr. Öğr. Üyesi Handan ARSLAN** Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Üye:	**Prof. Dr. Orhan DENİZ** Van 100. Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Üye:	**Doç. Dr. Muazzez Harunoğulları** Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun ...../...../20..... tarihli toplantısında tescillenmiştir.

Prof. Dr. Murat SUNKAR

Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım "**KAFKASYA'DAN MAVERAYI KAFKASYA'YA TÜRKİYE İÇİN JEOPOLİTİKALAR**" başlıklı doktora tezimin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

01.07.2024

Müberra KOÇYİĞİT TÜRK

ÖN SÖZ

Bu doktora tezi kapsamında Kafkasya ve Maverayı Kafkasya üzerine Türkiye için jeopolitika önerilerinde bulunulmuştur. Kafkasya üzerine çok sayıda çalışma olmasına rağmen, çoğunlukla tarihi-kültürel etnik analizlere dayalı olup, bölgeye bakış açısı bütünsel değildir. Ayrıca Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'yı bir arada ele alan çalışma bulunmamaktadır. Kafkasya üzerine yapılmış çok sayıda tanım, zihinlerde karmaşa yaratmaktadır. Çalışmada, Türkiye bağlamlı yeni bir Kafkasya tanımı yapılarak bölgenin sınırları belirlenmiştir. Bu çalışma; Türkiye'nin Kafkasya'ya bakış açısını bütünsel olarak değerlendirmekte ve onu çevreleyen Maverayı Kafkasya'ya erişim için Türkiye'ye jeopolitik önerilerde bulunmaktadır. Bölge adına "Türkiye bağlamlı ulusüstü birleşik Kafkasya modeli" sunulmaktadır.

Bu doktora tez çalışması; 1) Giriş, 2) Materyal ve Metod, 3) Kafkasya'nın konumu ve Maverayı Kafkasya, 4) Kafkasya'nın doğal nitelikleri ve sosyal-siyasal etkileri, 5) Kafkas göçleri ve günümüze yansımaları, 6) Kafkas tarihi ve etkileri, 7) Kafkasya'nın etnik yapısı, 8) Kafkasya'da siyasi aktörler ve siyasi iklim, 9) Kafkasya'da Türkiye'nin dengeleyici etkisi, 10) Birleşik Kafkasya için jeopolitikalar olmak üzere on bölümden oluşmaktadır. Çalışma için analitik hiyerarşi yönteminden faydalanılmış ve bölge üzerine çok sayıda birleşme modeli alternatif olarak sunulmuştur. Kafkasya'ya Türkiye için konsosyasyonalist yaklaşım önerilmiş ve birleşme politikaları için Türkiye'deki bazı Kafkas dernekleri ile mülakat çalışması yapılmıştır.

Doktora tez çalışmasının yürütülmesi sürecinde yardımları dolayısı ile sayın Prof. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR'e teşekkür ederim.

Zorlu ve stresli geçen doktora eğitimi ve tez yazım sürecinde benden desteğini esirgemeyen kıymetli aileme, eşim Mehmet TÜRK'e ve değerli dostlarıma sonsuz teşekkür ederim.

MÜBERRA KOÇYİĞİT TÜRK

ELAZIĞ 2024

İÇİNDEKİLER

BEYAN ..... **I**
ÖN SÖZ ..... **II**
İÇİNDEKİLER ..... **III**
ÖZET ..... **VI**
ABSTRACT ..... **VIII**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **X**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **XII**
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ ..... **XIII**
EKLER LİSTESİ ..... **XIV**
SİMGELER VE KISALTMALAR ..... **XV**
1. GİRİŞ **1**
1.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı 2
1.2. Literatür Özeti 5
2. MATERYAL VE METOD **10**
3. KAFKASYA NERESİDİR? KAFKASYA'NIN COĞRAFİ KONUMU **12**
3.1. Kafkasya'nın Yeri ve Tezler 13
3.2. Kuzey-Güney Kafkasya ile Doğu-Batı Kafkasya Tanımları 15
3.3. Maverayı Kafkasya 23
3.4. İlişkisel Lokasyon ve Kafkasya'nın Konumu 26
3.4.1.Trans Kafkasya Yaklaşımları 27
3.4.2.Siyasi Yaklaşımlarda Kafkasya Konumu ve Uzak Ülkelerin Kafkasya İlgisi 27
3.4.3. Siyasi Coğrafya Açısından Kafkasya 29
3.5. Kafkasya'nın Algısal Konumu 30
3.5.1. Rusya Kafkasyası 32
3.5.2. Türkiye Kafkasyası 35
3.6. Kafkasya'nın Algısal Bölgeleri 40
3.6.1. Çerkesya 40
3.6.2. Çeçenya 47
3.7. Gazavat Hareketi ve Birleşik Kafkasya 52
4. KAFKASYA'NIN DOĞAL ORTAM KARAKTERLERİ VE SOSYAL-SİYASAL ETKİLERİ **59**
4.1. Kafkas Dağlık Bölgesi'nin Jeomorfolojik Karakterleri ve Belirleyici Etkisi 59
4.2. İklim Elemanları ve Etkileri 75
4.3. Akarsular ve Kültürel-Siyasi-Ticari Boyutları 80
4.4. Bitki Örtüsü ve Kafkasya'da Yaşam 94
4.5. Fiziki Ortam ve Arazi Kullanımı 96
5. KAFKAS GÖÇLERİ VE GÜNÜMÜZ İDARİ-SİYASİ HARİTAYA YANSIMALARI **100**
5.1.Tarih Öncesi Göçler ve Günümüzde Relikt İzleri 100
5.2. Kavimler Göçü ve Kafkasya 102
5.3. Selçuklu Dönemi ve Türk Kavimlerinin Yerleşimi 104
5.4. Osmanlı Devleti Döneminde Kafkas Göçleri ve Günümüze Etkisi 107
5.4.1.Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler 108
5.4.2. 1844 Sonrası Osmanlı Devleti'nin Nüfus İstatistiği 110
5.4.3. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ve Kırım Göçlerine Yönelik Demopolitikası 111
5.4.4. Osmanlı Devleti'nin Kırım ve Kafkas Göçmenlerini İskân Etme Süreci 112
5.5. Osmanlı-Rus Mücadeleleri ve Kafkasya'da Yerinden Edilmişlik 116
5.6. XIX ve XX. Yüzyılda Kafkasya'da Rus Hâkimiyeti ve Demografik Mühendislik 119
5.7. XX. Yüzyılın Sonu ve Kafkasya'ya Yeniden Yerleşim Süreci 124

6.KAFKASYA İÇİN TARİHİ PERSPEKTİF VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI 126
6.1. Tarih Öncesi Dönemde Kafkasya Üzerine 126
6.2. İlk Kafkas Kavimleri Devletleri 128
6.3. Greko-Romen Dönemde Kafkasya 132
6.4. Selçuklu Döneminde Kafkasya ve Günümüze Etkileri 132
6.5.Kafkasya'da Etki Oluşturmuş Olan Diğer Devletler 136
6.6. Osmanlı Devleti ve Kafkas Politikaları 136
6.6.1. Osmanlı Devleti'nin Kırım Jeopolitiği 140
6.6.2. 16. Yüzyıl ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Jeopolitiği 142
6.6.3.Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Üzerine İslam Jeopolitiği 143
6.7. Rusya'nın Kafkasya Politikası 144
6.7.1. Rusya'nın Kafkasya'ya Yayılması 146
6.7.2. XVIII. Yüzyılda Rusya'nın Kafkasya Jeopolitikası 148
6.7.3. XIX ve XX. Yüzyılda Kafkasya ve Rus Hâkimiyeti 153
6.7.4. Rusların Kafkasya'daki Teopolitik Yaklaşımları 160
6.7.5. Sovyetler Birliği'nin Kafkasya ve Maverayı Kafkasya Politikaları 163
6.7.6. Soğuk Savaş Sonrası Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya Politikası 178
6.7.7. 1990 Sonrası Dönem ve Orta Asya-Kafkasya'da Dizayn 181
7. KAFKASYA'NIN ETNİK MOZAİK DİZAYNI VE HARİTALANDIRMAK 187
7.1.Kafkasya'nın Nüfus Kompozisyonu ve Bileşenleri 187
7.1.1. Nüfusun Oransal ve Sayısal Büyüklüğü ve Değişimi 188
7.1.2. Nüfusun Yapı ve Bileşimi 190
7.1.3.Nüfusun Dağılışı ve Yoğunluğu 197
7.1.4. Nüfusun Sosyal ve İktisadi Karakteri 203
7.2. Kafkasya'da Etnik Topluluklar ve Etnik İlişkiler 206
7.2.1. İzafi Konum ve Coğrafi Etkenler 206
7.2.2. Göçler ve Ticari Etkenler 207
7.2.3. Sosyo-Politik ve Demografik Etkenler 208
7.3.Kafkasya'da Etnik-Kültürel ve Siyasal Kimlik 209
7.3.1. Kafkasya Etnik Havzası ve Genojeopolitiği 211
7.4. Anadolu-Kafkasya Halkları ve İlişkileri 217
7.5.Kafkasya'da Dinler-Diller Mozaiği ve Sosyal-Siyasal Yansımaları 218
7.5.1.Kafkasya'da Dil Grupları 219
7.5.2. Kafkasya'da Din Grupları 225
7.6. Soy Örgütlenmeleri, Geleneksel Hukuk, Sosyal Tabakalar ve Siyasal Boyutları 228
7.7. Kafkasya'da Teopolitik-Etnopolitik Sistem Analizleri 230
8.KAFKASYA'DA SİYASİ AKTÖRLER SİYASİ İKLİM VE SİYASİ COĞRAFYA 234
8.1.Kafkasya'da Devletler ve Özerk Otonom Bölgeler 234
8.1.1.Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetleri 235
8.1.1.1.Adigey Özerk Cumhuriyeti 236
8.1.1.2. Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti 238
8.1.1.3.Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti 239
8.1.1.4. Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti 241
8.1.1.5. İnguşetya Özerk Cumhuriyeti 242
8.1.1.6. Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti 245
8.1.1.7. Dağıstan Özerk Cumhuriyeti 248

8.1.1.8. Krasnodar Krayı 253
8.1.1.9. Stavropol Krayı 255
8.1.2. Güney Kafkasya Özerk Bölgeleri 256
8.1.2.1. Abhazya Özerk Cumhuriyeti 256
8.1.2.2. Güney Osetya Özerk Cumhuriyeti 259
8.1.2.3. Acara Özerk Cumhuriyeti 260
8.1.2.4. Dağlık Karabağ Cumhuriyeti 261
8.1.2.5. Şark Kapısı Olarak Nahçıvan 263
8.2.Rusya ve Kuzey Kafkasya'nın Siyasi Dizaynı ve Güvenlik 264
8.3.Gürcistan ve Kafkasya'nın Jeopolitiğinde Konumu 266
8.4. Azerbaycan ve Maverayı Kafkasya'daki Rolü 270
8.5. Ermenistan Vekâlet Savaşları ve Jeopolitik Etkileri 274
8.6.İran'ın Jeostratejik ve Teopolitik Yaklaşımları 277
8.7. Kafkasya'nın Önemi ve Uzak Ülkelerin Jeopolitik Tasarımları 281
8.8. Coğrafi Kayma İlkesi ve Stratejik Planlar 285
9. KAFKASYA JEOPOLİTİĞİNDE TÜRKİYE VE DENGELEYİCİ ETKİSİ 288
9.1. Türkiye'nin Coğrafi Yakınlığı 288
9.2. Türkiye'nin Kafkasya ile Tarihi, Dini, Kültürel, Etnik Bağları 288
9.2.1. Milli İktisat Döneminin Kafkasya Politikası 290
9.2.2. Soğuk Savaş Dönemi ve Sonrasında Türkiye'nin Kafkasya Jeopolitikası 292
9.3. Türkiye'nin Kafkasya ile Jeoekonomik Bağları 294
9.4. Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Gürcistan Etkisi 300
9.5. Türkiye'nin Azerbaycan Jeopolitiği 304
9.6. Türkiye-Ermeni Jeopolitiği: Çözümsüzlük Kümesi 306
9.7. Türkiye-Rusya: Kırım-Kafkasya Vekalet Savaşları 309
9.8. Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Kafkasya Stratejileri 314
10. SONUÇ VE ÖNERİLER: BİRLEŞİK KAFKASYA İÇİN JEOPOLİTİKALAR 317
10.1. Küresel, Bölgesel, Devlet, Toplumsal Düzeylerinde Paradokslar 320
10.2. Kültürel ve Etnik Ayrışma ile Mücadele 322
10.3. Realist, Neorealist, Neofonksiyonalist Yaklaşımlar 325
10.4. Bölgeselci ve Hükümetler Arası Yaklaşımlar 328
10.5. Kültürel Federasyon, Ortak Pazar, Parasal Birlik, Siyasi Birlik 330
10.6. Aşamalı Bütünleştirme 333
10.7. Ulusüstü Yaklaşımlar 334
10.8.Türkiye İçin Kafkasya'ya Konsosyasyonalist Yaklaşım ve Bölgesel Bütünleştirme 335
10.8.1. Kafkasya için Türkiye Bağlamlı Bütünleşme Senaryoları 337
KAYNAKLAR 345
EKLER 359
ÖZGEÇMİŞ

ÖZET
KAFKASYA'DAN MAVERAYI KAFKASYA'YA TÜRKİYE İÇİN JEOPOLİTİKALAR

Müberra KOÇYİĞİT TÜRK

Doktora Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

Beşeri ve İktisadi Coğrafya Programı

Ağustos 2024, Sayfa: XV + 366

Kafkasya; jeopolitik öneme sahip Karadeniz ve Hazar Denizi arasında konumlanmış stratejik köprü bölgesidir. Maverayı Kafkasya ise, batı dillerinde Güney Kafkasya olarak adlandırılsa da Büyük Osmanlı Devleti'nden günümüze, Kafkasya'yı çevreleyen Hazar ve Karadeniz havzalarını içine alan Türk bölgesini temsil etmektedir. Kafkasya'nın transit niteliğine ve küresel-bölgesel aktörlerin farklı bakış açılarına göre şekillenmiş çok sayıda tanımı doğmuştur. Bu doktora tezi çalışmasında, Kafkasya ve onu çevreleyen Maverayı Kafkasya üzerine yapılmış çok sayıda tanım incelenmiş, Kuzey ve Güney Kafkasya tanımlarına karşı "ulusüstü Türkiye bağlamlı birleşik Kafkasya" önerisinde bulunulmuştur.

Kafkasya ve onun hinterlandı Maverayı Kafkasya, birbirini tamamlayan iki coğrafi havza olarak, devletlerin hakimiyet kurmak istediği hedef bölgeler olmuştur. Bu iki bölge; Asya, Avrupa, Ortadoğu, Anadolu, Akdeniz ve Hindistan'a erişim yollarıdır. Bilhassa Rusların Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'yı ele geçirmek için bölgenin etnik zenginliğinden yola çıkarak oluşturduğu demografik ve sınır değişimleri, sürgünler, bölgenin parçalanarak jeopolitik, jeoekonomik ve güvenlik açısından zayıf kalmasına neden olmuştur.

Çalışmada Kafkasları şekillendiren doğal ortam karakterleri ve bunların sosyo-politik etkileri ifade edilmiştir. Kafkasya'nın etno-kültürel çeşitliliği incelenmiş, ancak bu çeşitliliğin %95 oranında birbirine yakın grup ve kültürel yapıdan ibaret olduğu anlaşılmıştır. Bu durumun bölgenin ulusüstü birleşmesi için engel oluşturmadığı sonucuna varılmıştır. Tarih öncesinden başlayan ve günümüz idari sınırlarını belirleyen Kafkas göçlerine değinilerek, Kafkas kıstağının demografik-etnik ve politik açıdan zayıflamasına neden olan siyasi iklim ele alınmıştır. Bu zayıflığın giderilmesinde bölgenin toprak bütünlüğünü savunan ve coğrafi-siyasi-tarihi sürecinden geçmiş, dengeleyici aktör Türkiye'nin gerekli olduğu savunulmuştur.

Analiz sonuçlarına göre karmaşa yaratan Kafkas tanımları sadeleştirilerek, tarihi ve coğrafi bağlamlı Türkiye'yi içine alan Kafkasya sınırları ortaya konulmuştur. Buna göre Kafkasya; kuzeyde Don Nehri, Maniç Bataklığı ve Kuma Nehri, doğuda Hazar Denizi, güneyde Aras su bölümü çizgisi ve Murat Nehri'nden oluşmaktadır. Batıda ise Azak Denizi üzerinden Kerç Boğazı ile ayrılan Taman Yarımadası Kafkasya'yı oluştururken, Karadeniz üzerinden Türkiye'de Ordu'nun Mesudiye ilçesinden, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Rize, Artvin, Ardahan, Kars ile devam ederek, Bayburt, Erzurum, Ağrı ve Iğdır'ın bir bölümünü oluşturarak Muş'a kadar devam etmektedir.

Çalışma için çeşitli hipotezler ortaya konularak, bölgesel bütünleştirici siyasi modeller yarıştırılmıştır. Bu modeller: Büyük Kafkasya Cumhuriyeti, Kafkasya Birliği, Karahazar Birliği, Türkiye Himayesi, Üst Kafkasya Kültürü ve Üst Kafkasya Dili'dir.

Günümüzde gerekli durum, Kafkasya'nın bölgesel açıdan güçlenerek gelişmesi için birleşik bir Kafkasya algısının yaratılmasıdır. Birleşik Kafkasya üzerine yapılmış bu tez çalışmasında, çağdaş parçaların tek başına ve sistemin parçası olarak Siyasi Coğrafya analizini yapmak amacıyla analitik hiyerarşi yönteminden yararlanılmıştır. Analitik hiyerarşi yönteminde, temel hedef ve bu hedefe ulaşmak için alternatifler geliştirmek söz konusudur. Bunun için çok sayıda literatür taranarak birleşik Kafkasya için alternatif bölgesel bütünleştirici siyasi modeller ortaya konulmuştur. Cevabı aranan iki soru; bütünleştirici/birleştirici ulusüstü modellerin neye karşı ve ne için olduğudur. Buna göre Kafkasya için ortak tehdit Rusya'ya ve tehdit oluşturan bölgesel küresel aktörlere karşı güçlü-güvenilir bölge oluşturarak, bölgenin kültürel, etnik, siyasi ve jeoekonomik sorunlarını çözmek ana hedeftir. Realist, neorealist, neofonksiyonalist, transnasyonalist, bölgeselci yaklaşımlar, hükümetler arası yaklaşım, ulusüstücülük, aşamalı bütünleştirme modelleri, birleşik Kafkasya için sunulmuş alternatif yaklaşımlardır.

Bütünleşmede Türkiye himayesi için, konsosyasyonalist yaklaşım önerilmiştir. Türkçe anlamı ile eştoplumlaştırmacılık olarak adlandırılan bu yaklaşımda farklı kültür nitelikleri sergileyen toplumlardaki alt grupların karışım göstermeden demokrasiyle yönetilmesi ve alt kimliklerin korunarak ulusüstü birleşmesi söz konusudur. Bu bağlamda Kafkasya'da birbirine benzer ancak farklı olan etnisitelerin alt kimlikleri korunarak, üst kimlikte ulusüstü birleşmesi söz konusu olabilir. Bu yaklaşım, Türkiye bağlamlı olarak Kafkaslar adına gerçekleştirilebilir. Bunun için Türkiye'de bulunan bazı Kafkas dernekleri ile mülakat çalışması yapılmış ve birleşik Kafkasya'ya dair güçlü bir anlayış ve destek sağlanmıştır.

Kafkasya adına Türkiye bağlamlı ulusüstü birleşme modeli; bölgenin siyasi, askeri, jeoekonomik, sosyo-kültürel açıdan güçlenmesini sağlayarak, bölgesel ve küresel tehdit unsurlarını azaltabilir.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Kafkasya, Maverayı Kafkasya, Türkiye, Hazar Denizi, Karadeniz, Jeopolitik.

ABSTRACT

The Geopolitics for Turkey that from Caucasus to Mavera-i Caucasus

Müberra KOÇYİĞİT TÜRK

Ph.D. Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

GEOGRAPHY

Department of Human and Economic Geography

August 2024, Page: XV + 366

The Caucasus is a strategic bridge region located between the Black Sea and the Caspian Sea, which have geopolitical importance. Mavera-i Caucasus, although called South Caucasus in western languages, represents the Turkish region encompassing the Caspian and Black Sea basins surrounding the Caucasus from the Great Ottoman Empire to the present day. Numerous definitions of the Caucasus have emerged, shaped by its transit nature and the different perspectives of global-regional actors. In this doctoral thesis, numerous definitions made on the Caucasus and the Mavera-i Caucasus surrounding it have been examined, and a "unified Caucasus with a supranational Turkish context" proposal has been made against the definitions of the North and South Caucasus.

The Caucasus and its hinterland, Mavera-i Caucasus, have been target regions that states have sought to dominate, as two geographical basins complementing each other. These two regions are access routes to Asia, Europe, the Middle East, Anatolia, the Mediterranean and India. Demographic and border changes and exiles, especially the Russians' attempts to seize the Caucasus and Mavera-i Caucasus by taking advantage of the region's ethnic richness, have caused the region to fragment and become weak in geopolitical, geoeconomic and security terms.

The study expressed the natural environment characteristics that shaped the Caucasus and their socio-political effects. The ethno-cultural diversity of the Caucasus was examined, but it was understood that 95% of this diversity consisted of groups and cultural structures that were close to each other. It was concluded that this situation did not constitute an obstacle to the supranational unification of the region. The Caucasian migrations that started in prehistory and determined today's administrative borders were mentioned, and the political climate that caused the demographic-ethnic and political weakening of the Caucasian isthmus was discussed. It was argued that Turkey, which defends the territorial integrity of the region and has gone through a geographical-political-historical process, is necessary as a balancing actor in eliminating this weakness.

According to the analysis results, the confusing Caucasian definitions were simplified, and the historical and geographical borders of the Caucasus, which include Turkey, were revealed. Accordingly, the Caucasus consists of the Don River, the Maniç Swamp and the Kuma River in the north, the Caspian Sea in the east, the Aras watershed line and the Murat River in the south. In the west, the Taman Peninsula, separated from the Sea of Azov by the Kerch Strait, forms the Caucasus, while over the Black Sea it continues from the Mesudiye district of Ordu in Turkey, through Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Rize, Artvin, Ardahan, Kars, forming parts of Bayburt, Erzurum, Ağrı and Iğdır, and continues all the way to Muş.

Various hypotheses were put forward for the study and regional integrative political models were competed. These models are: Greater Caucasus Republic, Caucasus Union, Karakhazar Union, Turkish Protectorate, Upper Caucasus Culture and Upper Caucasus Language.

The necessary situation today is to create a perception of a United Caucasus for the regional strengthening and development of the Caucasus. In this thesis study on the United Caucasus, the analytical hierarchy method was used in order to analyze the political geography of the contemporary parts individually and as part of the system. In the analytical hierarchy method, the main goal is to develop alternatives to achieve the main goal and this goal. For this purpose, a large amount of literature was scanned and alternative regional integrative political models were put forward for the United Caucasus. The two questions sought to be answered are; what are the integrative/unifying supranational models against and for. Accordingly, the main

goal is to solve the cultural, ethnic, political and geoeconomic problems of the region by creating a strong-reliable region against Russia, which is a common threat for the Caucasus, and against regional global actors that pose a threat. Realist, neorealist, neofunctionalist, transnationalist, regionalist approaches, intergovernmental approach, supranationalism, gradual integration models are alternative approaches presented for a united Caucasus.

For the protection of Turkey in the integration, a consociationalist approach has been proposed. In this approach, which is called as co-communalization in Turkish, there is a democratic management of sub-groups in societies exhibiting different cultural characteristics without any mixing and a supranational unification by preserving the sub-identities. In this context, similar but different ethnicities in the Caucasus can be united in a supranational identity by preserving their sub-identities. This approach can be implemented on behalf of the Caucasus in the context of Turkey. For this purpose, interviews were conducted with some Caucasian associations in Turkey and a strong understanding and support was provided for the united Caucasus.

A supranational unification model for the Caucasus in the context of Turkey can reduce regional and global threats by strengthening the region politically, militarily, geoeconomically and socio-culturally.

Keywords: United Caucasus, Mavera-i Caucasus, Turkey, Caspian Sea, Black Sea, Geopolitics.

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Kafkasya'nın konumu 14
Harita 2. Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya 15
Harita 3. Kuzey Kafkasya 16
Harita 4. Kafkasya Dağlık Bölgesi 17
Harita 5. Güney Kafkasya 19
Harita 6. Sosyal Coğrafya açısından Kuzey ve Güney Kafkasya 20
Harita 7. Arap coğrafyacıların algılarına göre Kafkasya 21
Harita 8. Doğu-Batı-Orta Kafkasya. 22
Harita 9. Arap coğrafyacılar açısından Maverayı Kafkasya. 23
Harita 10. Maverayı Kafkasya 24
Harita 11. Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya algısı 25
Harita 12. Azerbaycan Kafkasyası. 31
Harita 13. Rusya Kafkasyası 32
Harita 14. SSCB döneminde Kafkasya 34
Harita 15. Türkiye Kafkasyası. 37
Harita 16. Kolhis Kültür Bölgesi 38
Harita 17. Karaz (Kura-Aras) Kültür Bölgesi 39
Harita 18. Kafkasya-Anadolu'da kurulan Diaohi ve Tao-Klarceti Krallıkları. 40
Harita 19. Tarihi Çerkesya Bölgesi 43
Harita 20. Çerkes kabilelerinin yaşadığı yerler (1846-1852) 46
Harita 21. Çeçenistan 48
Harita 22. Tarihi Çeçenya Bölgesi 49
Harita 23. Çeçen kabilelerinin yaşadığı yerler (1846-1852) 51
Harita 24. Birleşik Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği 55
Harita 25. Kafkasya'nın Fiziki Coğrafyası 60
Harita 26. Fiziki Coğrafya açısından Türkiye ve Güney Kafkasya 62
Harita 27. Kafkasya'nın stratejik geçit ve zirveleri 64
Harita 28. Hazar Havzası petrol ve doğal gaz yatakları 68
Harita 29. Kafkasya'nın denizel havzaları ve limanları. 70
Harita 30. Türkmençay Antlaşması 71
Harita 31. Dünya'da Subtropikal İklimin dağılışı. 77
Harita 32. Kafkasya'nın akarsu ve gölleri 80
Harita 33. Kafkasya akarsularının ticari bağlantı noktaları 82
Harita 34. Kafkasya'nın önemli şehirleri. 99
Harita 35. Kafkas Albanyası 101
Harita 36. Kavimler göçü güzergahı 103
Harita 37. Selçukluların Kafkasya'ya göç güzergahı 106
Harita 38. Göçmenlerin Kafkasya'dan göç ettikleri limanlar ve göç yolları 113
Harita 39. İlk Türk devletlerinin Kafkasya-Anadolu-Avrupa'da yayılma alanları. 127
Harita 40. Kafkasya ve Maverayı Kafkasya 131
Harita 41. 9. yy. da Kafkasya'da siyasi ortam 133
Harita 42. Saciler ve Salariler Devleti 134
Harita 43. Kafkaslarda Osmanlı Devleti'ne bağlı olan prenslikler 137
Harita 44. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da kurduğu eyaletler 138
Harita 45. Ahmet Paşa Antlaşması'na göre Kafkasya. 143
Harita 46. Kuzey Ticari Yolu 146
Harita 47. Türkiye'den Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'ya oluşturulabilecek ticari koridorlar 149

Harita 48. Kuban-Terek Hattı 151
Harita 49. 19.yy. da Rusya'nın egemenliğine kadar Kafkasya'da Türk Hanlıkları 155
Harita 50. Karadeniz Kıyı Hattı 157
Harita 51. 19. yy. ın ikinci yarısında Kafkasya'da Rus hakimiyeti 158
Harita 52. 19. yy. sonunda Rusya'nın Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da aldığı yerler 159
Harita 53. 1922-1928'de Kafkasya 166
Harita 54. 1936-1938'de Kafkasya. 167
Harita 55. 1922'de Orta Asya. 168
Harita 56. 1920-1925'de Orta Asya'da bölge sınırlarının değişimleri. 169
Harita 57. Orta Asya'da jeopolitik çatışma riskleri taşıyan yerler 171
Harita 58. SSCB'nin Türkiye'den almayı planladığı yerler. 175
Harita 59. BDT'ye üye olan ülkeler 179
Harita 60. 6.-7. yy. da Kafkasya'dan geçen ticari yollar ve önemli kentler 204
Harita 61. Kafkasya'da Etnik Yapı 212
Harita 62. Kafkasya'da Türk grupları 215
Harita 63. Kafkasya özerk bölgeleri 235
Harita 64. Adigey Özerk Cumhuriyeti'nin 1922'den itibaren sınır değişimi 237
Harita 65. Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nde 1922'den bu yana sınır değişimleri 238
Harita 66. Bölünme sonucu ortaya çıkan Kabardey-Balkar Bölgesi 240
Harita 67. Gürcü Askeri Yolu 241
Harita 68. SSCB döneminde ve günümüzde İnguşetya Özerk Bölgesi 244
Harita 69. Dağıstan Bölgesi'nde 1922'den günümüze sınır değişimleri 252
Harita 70. Krasnodar Krayı 253
Harita 71. Kuban Bölgesi (1860-1918'de) 254
Harita 72. Stavropol Krayı 255
Harita 73. Gürcistan özerk cumhuriyetleri 256
Harita 74. Zengezur ve Dağlık Karabağ Bölgesi 262
Harita 75. Gürcistan'ın Kafkasya'da konumu 267
Harita 76. Azerbaycan'ın konumu 270
Harita 77. Ermenistan'ın konumu 275
Harita 78. BTK güzergahı 295
Harita 79. BTC-Mavi Akım-Türk Akımı 296
Harita 80. TANAP enerji hattı 298
Harita 81. Türkiye Karadeniz çevre karayolu bağlantısı ve KEİT ülkeleri 299
Harita 82. Türkiye ve Orta Asya arasındaki stratejik bağlantı noktaları 316

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Kafkasya'da Etnik Açıdan Çerkes Kabileleri (1846-1852) 45
Tablo 2. Kafkasya'da Ubıh Kavimleri (1846-1852) 46
Tablo 3. Kafkasya'da Çeçen Kabileleri (1846-1852) 50
Tablo 4. Ordu şehrinin sıcaklık değerleri (1991-2022) 77
Tablo 5. Batum şehrinin sıcaklık ve yağış değerleri (1991-2022) 78
Tablo 6. Sohum şehrinin sıcaklık ve yağış değerleri (1991-2021) 78
Tablo 7. Novorossiysk şehrinin sıcaklık ve yağış değerleri (1991-2022) 79
Tablo 8. Erivan şehrinin sıcaklık ve yağış değerleri (1991-2022) 79
Tablo 9. Iğdır şehrinin sıcaklık ve yağış değerleri (1991-2022) 79
Tablo 10. 1880'de Rus topraklarından Anadolu'ya gelen mülteciler 114
Tablo 11. Kafkas Hattı'nda Kurulan Kentler 120
Tablo 12. Kuzey Kafkasya özerk bölgelerinin nüfusu 188
Tablo 13. Güney Kafkasya devletlerinin nüfus büyüklüğü 189
Tablo 14. Kafkasya'da 1960-2005 aralığında doğal nüfus hareketi 189
Tablo 15. Kuzey Kafkasya özerk cumhuriyetlerinde nüfusun büyüklüğü ve bileşimi (%) 190
Tablo 16. Krasnodar ve Stavropol kraylarında nüfus büyüklüğü ve bileşimi (2010) 193
Tablo 17. Güney Kafkasya'nın nüfus büyüklüğü ve bileşimi (%) 194
Tablo 18. Gürcistan'a bağlı özerk cumhuriyetlerinin nüfus büyüklüğü ve bileşimi (%) 195
Tablo 19. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ'ın nüfus büyüklüğü ve bileşimi 196
Tablo 20. Kafkasya'da 1926'dan sonra toplam nüfusa göre kent nüfusunun oransal değişimi 198
Tablo 21. Kuzey ve Güney Kafkasya'da nüfus yoğunluğu (2002) 200
Tablo 22. Güney Kafkasya ülkeleri nüfus yoğunluğu ve kentsel nüfus artışı 200
Tablo 23. Kuzey Kafkasya'da nüfusun cinsiyet ve yaş dağılışı 201
Tablo 24. Güney Kafkasya'da nüfusun cinsiyet ve yaş dağılışı 202
Tablo 25. Kafkasya'daki kavimlerin gruplandırılması 213
Tablo 26. Kafkasya'daki Türk kavimleri (1999) 214
Tablo 27. Kafkasya'daki diğer etnik gruplar (1999) 217
Tablo 28. Kafkasya'da konuşulan diller (1999) 222
Tablo 29. Kafkasya'da din grupları 226
Tablo 30. Kafkasya özerk cumhuriyetleri 236
Tablo 31. Oset kavimleri (1846-1852) 241
Tablo 32. 1846-1852'de Dağıstan'daki kavimler 250
Tablo 33. Abhaz kavimleri (1846-1852 arası) 257

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto 1. Karaçay-Çerkesya Verkhnyaya Mara Köyü'nden Elburz Dağı görünümü 63
Foto 2. Daryal Boğazı 65
Foto 3. Azerbaycan Apşeron Yarımadası'nın 42 km doğusunda petrol kayaları sondaj kuleleri 69
Foto 4. Rostov-On Don şehrinde Don Nehri'nden görünüş. 84
Foto 5. Volgodonsk-Rostov-on-Don otoyolunun yakınında Batı Maniç'den görünüş 85
Foto 6. Kuma Nehri Stavropol Neftkumsky Bölgesi. 87
Foto 7. Terek Nehri Gürcistan Mtsheta-Mtianeti Kazbegi köyü yakınları. 88
Foto 8. Tiflis'in kuzeybatı eteklerinden Kura Nehri'nin görünümü 90
Foto 9. Terter Nehri 91
Foto 10. Ermenistan-İran Sınırında Aras Nehri'nden bir görünüm. 92
Foto 11. Gudilo Gölü. 94
Foto 12. Karaçay-Çerkes Dombay bölgesi Alp çayırlarından bir görünüş 95
Foto 13. Karaçay-Çerkes Bölgesi Dombay Dağları. 96
Foto 14. Bakü şehri. 98
Foto 15. 1944 Çeçen-İnguş Sürgünü 123
Foto 16. Kırım Gurzuf 140
Foto 17. Stanitsalardan bir görünüm Rostov Tsymlyanskaya köyü (1875-1876) 150
Foto 18. Gürcü Askeri Yolu 152
Foto 19. Don-Volga Nakliye Kanalı 176
Foto 20. 1930'lar bir Kolhoz çiftliği 178
Foto 21. İnguşetya kuleleri. 243
Foto 22. Derbent geçidi ve Narin kalesi 249

EKLER LİSTESİ

Ek 1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu**……359**

Cevaplar 1…….361

Cevaplar 2…….364

SİMGELER VE KISALTMALAR

Simgeler

°: Derece
%: Yüzde
B: Batı
C: Santigrat.
℃ : Santrigrat Derece
D: Doğu
G: Güney
GB: Güneybatı
GD: Güneydoğu
K: Kuzey
KB: Kuzeybatı
KD: Kuzeydoğu
km: Kilometre
km²: Kilometrekare
m: Metre
mm: Milimetre
m2: Metrekare
S: Saat

Kısaltmalar

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BKBY	: Bir Kuşak Bir Yol
BM	: Birleşmiş Milletler
Buhara HSC	: Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars
GUAM-DEKÖ	: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
Harezm HSC	: Harezm Halk Sovyet Cumhuriyeti
KEİT	: Karadeniz Ekonomik İş Birliği Teşkilatı
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
KGB	: Devlet Güvenlik Komitesi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Antlaşması Örgütü
ÖB	: Özerk Bölge
ÖSSC	: Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TAP	: Trans Adriyatik Boru Hattı
TİKA	: Türkiye İş Birliği Koordinasyon Ajansı
TRACECA	: Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru

1. GİRİŞ

Kafkasya; kuzeyde Don Nehri, Maniç Bataklığı, Kuma Nehri, güneyde Aras Nehri, batıda Karadeniz ve Anadolu, doğuda Hazar Denizi arasında kara boğazı görünümünde bölgedir. Bu konumsal niteliği, Kafkasları Dünya'nın en stratejik bölgelerinden biri yapmaktadır. Bölge, tarih boyunca Asya-Avrupa arasında göç eden çok sayıda kavmin barındığı, kimi zaman kaynaştığı coğrafi saha olmuştur. Ancak Kafkasya, onu çevreleyen Maverayı Kafkasya ile jeopolitik anlam kazanmıştır. Kafkasya'nın genel anlamda önemi; jeostratejik açıdan Maverayı Kafkasya'nın köprüsü olması ve enerji kaynaklarına sahip olmasıdır.

Siyasi Coğrafya açısından Kafkaslar hem dağlık ve etnocoğrafik hem de tarihi, askeri stratejik açıdan kendine has ve incelenmeye değer bölgedir. Kafkasya'nın coğrafi özgünlüğü, onun geçit vermeyen dağlık topografyasından ileri gelmektedir. Coğrafi konumu, zengin kültürel dokusu ve enerji kaynakları ile yumuşak güce sahip olan Kafkasya, tarihin her döneminde stratejik önemini korumuştur. Öyle ki, kara ile denizin jeopolitik sentezi olarak Asya ile Avrupa arasında bulunan bu bölgeyi pek çok kavim ve devlet, bir durak veya yurt olarak benimsemiştir. Kafkas dağlık topografyasının savunmaya elverişli olması, bölgesel ve küresel aktörleri, bölgeye sahip olma arzusuna itmiştir. Avrupa'nın Kavimler Göçü ile günümüze yansıyan etnocoğrafik dokusuna etki etmesi, Afrika'da kurulmuş Memlüklüler gibi bazı devletlerin askeri ve yönetim unsurunu oluşturması, tarihi bağlamda sürgünlerden doğarak Amerika kıyılarına uzanan diasporik kimliği, Kafkasya'nın büyük etkileridir.

Bölgeyi önemli kılan diğer jeopolitik kodları;

Kafkasya'nın göç açısından kimi zaman hedef bölge, kimi zamanda kaynak ve hedef bölge arasındaki kavşak bölge olması, bu coğrafi alanda nüfus dinamiğini teşvik etmiştir. Bu bağlamda Kafkasya, dinamik bölgedir. Bölgenin Kavimler Göçüne sahne olması, köklü tarihe sahip sıkışık bir coğrafi alan olması, doğal-enerji kaynaklarının varlığı, zengin etnosferi ve Avrasya kültür uygarlığının merkezi olması, bu dinamikliği göstermektedir. 30 milyonu aşkın insanın yaşadığı, teolojik açıdan (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet) çeşitli inançların birleşim noktası olmuş, Ortadoğu, Orta Asya, Avrupa arasında konumlanmış bölgedir. Kafkasya'yı ön plana çıkaran niteliklerden biri de bölgedeki halkların sürgüne maruz kalması, değişen nüfus yapısı ve günümüze yansıyan coğrafi-siyasi oluşumdur.

Dünya ticaret yollarının kavşağı olması ve sahip olduğu jeopolitik ve jeoekonomik denizel havzaları bölgeye önem kazandırmıştır. Kafkaslar, Dünya'da çeşitli göçlerin, ticari faaliyetlerin, işgallerin ve kültürel etkileşimlerin buluştuğu noktalardan biridir (Forsyth, 2019: 21).

Kafkas topografyası, sahadaki toplulukların dışsal saldırılara karşı savunmalarını kolaylaştıran husus olmuştur. Kafkasya'nın coğrafi nitelikleri, bölge halklarının kendine özgü yaşam tarzı, kültürel dokusu, dil, din, karakter yapısında kendini hissettirmektedir. Nitekim Rus yazarlarına ilham veren bölgenin zengin etnik yapısı, Rusların dikkatini çekmiş ve Kafkas, Slav halklarını bir potada birleştirme fikri bölgeye uyarlanmak istenmiştir. Ancak bölgede Ruslar haricinde nüfus gruplarının varlığı ve bu grupların Rusya ile etnik açıdan uyumsuzluğu söz konusudur. Kuzey-Güney Kafkas halkları nüvesinde süperetnostur. Yani bu halklar aynı veya yakın kökene sahip, kültürel ve siyasal etkileşimler yaşamış ortak alandaki milletlerden oluşmaktadır ve bu nedenle ayrı bölgeler olarak tanımlanmamalıdır.

Kafkaslar; coğrafi bağlamda farklı milletlere ev sahipliği yapmış, ilişkisel ve kültürel bağlamlı güçlü bir senteze sahiptir. Bu sentez tamamlayıcı havzalarda kendini göstermektedir. Ancak bölge üzerine yapılan tanımlar, parçalayıcı ve bölgeyi zayıf kılan jeopolitik yaklaşımlardır. Bu durum bölge

için üretilecek yapısal jeopolitikalara engel teşkil etmektedir. Bölgenin Anadolu ile birleşen geçiş niteliği ve onu çevreleyen Maverayı Kafkasya bölgesi, bu iki coğrafi ortamı hem tarihi hem de jeopolitik süreçte ortak yaklaşımları ele almak üzere zaruri kılmaktadır. Türklerin Kafkasya ile coğrafi, kültürel bağları ve siyasetleri olmuş ve eski çağlardan günümüze Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçlerle Türkiye'de Kafkas kökenli halklar yer almıştır. Bu bağlamda Kafkasya'nın devamı olarak Türkiye'nin; yakın kara-deniz havzaları ile bağlantılı olması açısından köprü bölge Kafkasya ve onu kuzey-güney-doğu-batıdan Türk nüfusu ile çevreleyen Maverayı Kafkasya üzerine jeopolitikaları bütünsel olmalıdır.

Ülkeleri ve bölgeleri, güçlü kılan sahip olduğu topografya, sınırlar, nüfus ve doğal kaynaklardır. Ancak bu nitelikler, siyasi bütünlük ile anlam kazanarak bölgeyi güçlü-istikrarlı kılabilir. Kafkasya'nın güçlü bir bölge olabilmesinde bu nitelikler göz önünde bulundurulursa, ulusüstü birleşik bir Kafkasya'nın bu nitelikleri taşıyabilmesi söz konusu olabilir. Bölgede doğacak muhtemel jeopolitik çatışma risklerini azaltıcı faktör olarak, realist bakış açısından doğan ve Kafkasya'yı parçalara ayırmayarak bütünleştiren ulusüstü bir federasyon/siyasi-ekonomik birlik kurulmalıdır.

1.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Egemenlik, istikrar sağlamada devletlerin yalnız başlarına sağladığı durum iken, iş birliği de bu durumu sağlayabilecek bütünleşmeyi destekleyen önermedir (Dedeoğlu, 2015: 119). "Bütün kendisini oluşturan parçaların toplamından daha fazladır" diyen Aristo, bütünlüğün stratejik önemini vurgulamıştır. Sahaya dönük bölgesel veya ilişkisel bağı olan aktörler, Kafkaslara çoğu zaman tek açıdan ve çıkarsal olarak yaklaşmışlardır. Benzer parçalar birleşmedikçe bölgesel jeopolitik kazançlar eksik kalacaktır. Tarihi bağlamda Rusya ve Osmanlı gibi ülkeler, Kafkasya ve onu çevreleyen Maverayı Kafkasya üzerinden siyaset yürütmüşlerdir. Günümüzde Türkiye'nin yürütmesi gereken jeopolitika, Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'ya bütünsel bakmak olmalıdır.

Siyasi Coğrafya açısından tarihsel derinlik kazanmış Kafkasya'nın, birbirini tamamlayan mekân karakteristiği ve sosyo-kültürel yapısı, tarihi ve demografik gerçeklerle uyum göstermeyen sınırları mevcuttur. Türkiye'nin son yüzyıla değin coğrafi merkezli bir politika yürütemediği ve ekonomi diplomasisinin zayıf kaldığı Kafkasya'ya dönük politikaları kısmen sonuç vermiştir. Bu nedenle Kafkasya adına tam anlamıyla sonuç verecek yeni jeopolitikalar üretmek gerekmektedir.

Bu çalışma; kuzey ve güney Kafkas halklarının jeokültürel havzasında bölgesel bütünleşmeyi ele alan, Türkiye bağlamlı bölgesel birleşme gösteren Kafkasya önerisinde bulunmaktadır. Kafkasların mekânsal yapısının jeopolitik etkisini ele alan çalışma, Kafkasya'nın hamisi olması gereken Türkiye açısından, birleşik Kafkasya'nın önemini ve kazançlarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Öne sürülecek olan jeopolitikaların Türkiye'ye sağlayacağı jeoekonomik ve jeostratejik sonuçları ele alınacaktır.

Kafkasya'yı parçalayıcı etnik ve dini vurguları olmadan ele alarak bölgenin tamamına dönük bir jeopolitika üretmeyi hedeflemesi nedeniyle araştırma; dış politika karar vericiler için, Kafkasya'daki bölgesel siyasi-ekonomik-güvenlik-etnik sorunları, çatışma ve ayrışma risklerini azaltması yönünde katkı sunması beklenmektedir.

Bütünlük beklentisi aşağıdaki hipotezlere dayalıdır:

1. Çerkesler, Çeçenler, Tatarlar, Dağıstanlılar, Adigeler, Osetler, Balkarlar…vb, Ruslar, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye ve İran bölgede etkin olmak isteyen gruplar ve devletlerdir. Bununla birlikte etkin olan bir devleti de bölge kabul etmek istememektedir.

2. Kafkasya'da var olan bir devletin, diğer devletlere ve bölgelere göre güçlü hale gelmesi, diğer devletlerde ve bölgelerde güvenlik endişesi doğurmaktadır. Bu bağlamda bölgenin kabul edebileceği, çağdaş ve rekabetçi aktörlerden olmayan bir ulusüstü aktörün varlığı bölge için gereklidir.
3. Bölgesel bütünleştirici aktörün; mutlaka bölge kültür-dili ile ortak bir tarihi süreçten geçmiş olması, yeni etkenin kabulü açısından şarttır.
4. Bölgedeki ayırıcı, ayrıştırıcı ve ayrılıkçı unsurların ötesinde, sorunları uluslararası olarak gören ve adeta iç sorunmuş gibi çözebilecek bir şemsiye örgüte, şemsiye otoriteye ihtiyaç vardır.
5. Bölgesel bütünleştirici etken, yukarıda belirtilen tezlerdeki niteliklere sahip olsa da Rusya olmamalıdır. Çünkü Rusya'nın bölgede, dünyada baskın devlet ve otorite olması, bölgesel bütünleşmenin aksine, tıpkı son üç yüzyılda olduğu gibi diğer öğeleri resesif hale getirip "Ruslaştırıcı" model haline dönüştürecektir. Rus kültürü, devlet anlayışı ve otoritesi daima kabul edilmeyen ve mücadele edilmesi gerekli bir aktör olarak algılanmıştır. Örneğin Ruslaştırıcı modelde bir kısım Kafkas kültürleri, dilleri ölmüştür. Bazıları da can çekişmektedir.
6. Bölgedeki birleştirici aktör Türkiye'nin; Azerbaycan, Türk cumhuriyetleri, Rusya ve Karadeniz ülkeleri ile olan ilişkilerinde göreli üstünlüğüne katkı yapacak bir model üzerinden oluşturulmalıdır.
7. Kafkasya'da bölgede "otorite olma" yarışından kaynaklı bölgesel stres faktörleri ile mekânsal, toplumsal ve siyasal stres arasında korelasyon bulunmaktadır. Bu bağlam Türkiye'nin; Kafkasya, Orta Asya, Avrasya, Trans Asya-Avrupa projelerinde negatif unsur olarak kümülatif yararı aşağıya çekmektedir.
8. Yukarıda tezleri öncül kabul eden araştırmanın cevap aradığı temel soru "Kafkasya'da hangi eksen Kafkasya ve Türkiye için Kafkasya'yı üst lige taşır?" sorusuna cevap vermek üzerine kurgulanmıştır.
    - Büyük Kafkasya Cumhuriyeti
    - Kafkasya Birliği
    - Karahazar Birliği
    - Türkiye Himayesi
    - Üst Kafkasya Kültürü ve Üst Kafkasya Dili

Tartışmaları ışığında alternatifli kurgulanmış "Bölgesel bütünleştirici siyasi modeller" yarıştırılacaktır.

Bu açıklamalara bağlı olarak, tez çalışmasındaki diğer amaçlar şu kısa başlıklar altında sıralanabilir:

- Temel araştırma sorusu için kurgulanmış bölgesel bütünleştirici modellerin karşılaştırılarak getireceği avantaj ve dezavantajları incelemek.
- Kafkasya'nın neresi olduğuna dair çeşitli görüşleri ortaya koyarak, Kafkasya sınırlarını çizerek yeni bir Kafkasya algısı oluşturabilmek. Böylece küresel ve bölgesel anlamda tamamlayıcı bir ekonomik düzen, jeokültürel yapıyı ulusüstü temsil eden bütünleşik bir Kafkasya yaratabilmek.
- Kafkasya'da tarihsel süreçte hangi sosyo-politik sebeplerle birleşme faaliyetinin denendiğini açıklayarak, günümüzde Kafkasya'nın neden birleşmesi gerektiğini (entegre olması) ortaya koyabilmek.
- Bütünleşik Kafkasya'yı bölgede donmuş pek çok soruna (ekonomik, politik krizler, savaşlar, tehditler, güvenlik, uluslararası güç dengesi ve istikrar) çözüm önerisi olarak sunmak.

- Kafkasya'da Rusya'ya karşı güvenlik çemberi (tampon bölge) oluşturacak olan bölgesel ulusüstü birlik oluşturmak.
- Kafkasya'nın derin tarihi-kültürel birikimini belirleyen konumundan yola çıkarak, Türkiye bağlamlı Bütünleşik Kafkasya'nın, gelecek yüzyıllarda sunacağı avantajlar ve stratejik faydaları ortaya koyabilmek.
- Türkiye'nin, Kafkasya'daki lokal politikalarının geçmişte yarar sağlamaması, bu nedenle sahaya dönük yeni bölgesel bütünlüğü destekleyici, coğrafi ve ekonomi merkezli jeopolitikalar oluşturabilmek ve bütünleşik Kafkasya'nın Türkiye'nin Maverayı Kafkasya'ya açılması konusunda koridor rolü üstlenmesini ön plana çıkarmak.
- Kafkasların Türkiye üzerinden jeopolitik dinamiğini ortaya koyup, Kafkasya'da verimli jeoekonomik, jeostratejik, jeokültürel ilişkilerin kurulabilmesi için kara-deniz jeopolitik alanını kullanmak.
- Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da Rusya faktörünün etkilerini ortaya koymak. Türkiye'nin bölge üzerinde daha aktif ve etkili olması için Rusya'nın bu bölgeler üzerindeki etkisini kırarak, Rus politikalarına alternatifler üretebilmek.
- Bununla beraber Rusya olmadan bölgedeki sorunların tam olarak çözülememesi nedeniyle Türkiye'yi bölgesel ve küresel güce kavuşturabilecek enerji-ticaret alanında Rusya ile iş birliği oluşturulmasını sağlamak.
- Türkiye'nin Kafkasya ve Kafkas ötesinde var olan orta ve güney ticari koridorlarına ek olarak Türkiye merkezli Kırım, Don-Volga, Kazan üzerinden, Orta Asya'ya erişen ticari koridor önerisinde bulunmak.
- AGİT Minsk grubunun bölgedeki sorunları çözememesi nedeni ile Kafkasya'daki sorunların çözülmesi için bölgenin sorunlarını bilen, bölgenin ülke ve bölgelerinden oluşan bir grup alternatifi yaratmaktır.

"Kafkasya'dan Maverayı Kafkasya'ya Türkiye İçin Jeopolitikalar" adlı tez çalışmasının kapsamı, Türkiye bağlamlı Kafkasya sınırları olup Kuzey-Güney Kafkasya'yı içine almaktadır. Kafkasya'nın sınırları, Kuzey Kafkasya (Adige, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya, Dağıstan özerk bölgeleri, Stavropol ve Krasnodar Krayları, Rostov Krayı'nın ve Kalmukya bölgesinin bir bölümü ile Güney Kafkasya ülkeleri olan Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve bu köprü bölgeyi çevreleyen Maverayı Kafkasya (Kırım çevresi, Don-Volga, Kazan şehri, Hazar Denizi'nin doğusunda Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Doğu Türkistan)'dan oluşmaktadır. Türkiye'nin, Kafkasya'nın hamisi ve güçlü bir aktörü olarak yakın kara-deniz havzalarının akışkanlığını sağlaması, tarihi, etno-kültürel ilgisi olması nedeniyle Kafkasya yapısal jeopolitikaları olmuş/olan/olmalı bağlamları analiz edilecektir.

Çalışmada, Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da topraklarının bulunması ve bölgenin kaderinde, aktif roller edinmesi nedeniyle bölge politikasına yer verilecek ve Türkiye için Rus politikalarına alternatifler üretilecektir. Ayrıca bölgesel aktörlerden İran'ın coğrafi, tarihi yakınlığı ve İran'da Kafkas halklarının yaşaması nedeniyle bölge üzerine etkilerine değinilecektir. İlişkisel lokasyon açısından bağlantılı olan Avrupa ülkeleri, ABD, Çin'in Kafkasya üzerine politikalarına yer verilecektir. Kafkasya'nın tarihi ve coğrafi boyutuna ve bölgede yaşanmış göçlere, Kafkasya'nın etnik zenginliğine değinilecektir. Türkiye'nin Maverayı Kafkasya'nın parçası olan Orta Asya siyasetine yer verilecektir. Çalışma alanı dışında tutulacak unsurlar; günlük politik haberler, güncel uluslararası ilişkilerdir.

1.2. Literatür Özeti

Hakkında yapılmış pek çok çalışma yer almakla beraber geçit bir bölge olması nedeniyle pek çok seyyah ve tarihçinin eserlerine konu olan Kafkasya üzerine yapılmış çalışmalar sistematik değildir. Bilhassa Kafkasya'da yaşamış olan ancak haleflerine dahi rastlanılmayan halklar hakkında yeterli bilgi sahibi değiliz. Rusların bu bölgeye gösterdiği ihtimam nedeni ile Rus yazarlarının eserlerinde Kafkaslara dair sosyo-politik çalışmalar yer almaktadır. Örneğin, Julius Von Klaproth 1807-1808'de Rus hükümetinin isteği üzerine Kafkasya'da sosyo-kültürel araştırmalar yapmıştır. Ayrıca Bronevski, L.Lulie, Dobois de Montperux (1833), J. Bell (1837-1839) Çerkesleri araştıran isimler olmuşlardır (Namıtok, 2003: 3).

Kafkasya, demografik ve kültürel açıdan bölgesel veya uluslararası etkileşim yaşamış ve bunun sonucunda Anadolu, Mezopotamya, Mısır, İtalya (Etrüskler), İspanya (Basklar), Britanya, İrlanda gibi ülkelerle bağ kurabilmiş nüfus alıp, nüfus taşımış coğrafi bir bölgedir (Bağ, 2001: 37). Kafkasya'nın eski halklarından Gürcüler, MS 12. yy itibari ile vakanüvistleri aracılığı ile bölge hakkında çalışmalar üretmiştir. Gürcü tarihi ile iç içe geçmiş ve bölgede varlığını devam ettirmek gayesi ile eksik çarpıtılmış bir tarih anlayışı ile Ermeni kaynaklarında Kafkasya'ya dair bilgilere rastlamak mümkündür.

Kafkasya'nın; Keldanilerin, Babillerin, İbranilerin, Mısırlıların, Arapların, Antik Yunanlıların ve Avrupalıların tarihleri ile bağlantılı gurur kaynağı olarak tarihi ve coğrafi boyutu aydınlanmadıkça beşer tarihi de aydınlanamayacaktır (İzzet, 2009: 97). Demirin işlendiği ilk bölge olarak Kafkasya, Antik Yunan döneminde ölümsüzlerin ülkesi, insanlığın yuvası, beyaz ırkın ataları kabul ediliyor, insanlığın soylu, İlah'ın semih davrandığı bölge olarak görülüyordu (İzzet, 2009: 98).

Kafkasya açısından önemli kaynaklar şu şekilde sıralanabilir:

- Frederik Coene (2010). "The Caucasus" adlı kitabında Kafkasya'nın tanımsal açıdan içerdiği anlamlara değinerek, Kafkasya'nın coğrafyası ve tarihine, bölge üzerine uygulanan uluslararası politikalara, ekonomi, kültür ve gelenek yapısı ile etnik gruplar ve nüfus istatistiklerine yer vermiştir.
- İsmail Berkok (1958). "Tarihte Kafkasya" eserinde Kafkasya tarihine dair bilgilere yer vermiştir. Çerkes kökenli bir subay olarak Kuzey Kafkasya'nın birleşmesi yönünde faaliyetler yürütmüştür.
- Yılmaz Nevruz (2019). "Umumi Kafkas Tarihine Giriş" adlı üç ciltlik kitap çalışmasında Kafkas tarihi hakkında bilgi vermektedir.
- Hasan Yılmaz ve Nihat Kaşıkçı (2006). "Tarihin Sıkıştığı Coğrafya Kafkasya" adlı kitaplarında Kafkasya'nın tarihsel ve coğrafi dokusunu bizzat deneyimleyerek uygulama boyutunda Kuzey ve Güney Kafkasya'yı işlemişlerdir.
- Met Çünatiko Yusuf İzzet (2009) "Kafkas Tarihi I-II" adlı eserinde Kafkas tarihini ve Çerkeslerin kökenlerini bulgular ve belgeler eşliğinde çeşitli yazarlara dayandırarak sunmuştur. Yazar, Kafkas halklarının Avrupa-Eski Yunan halkları ile sıkı ilişki içinde bulunmaları nedeniyle yazılmış Homeros'un Odisse eserinin tahrip edilmiş bir Kafkas seyahatnamesi olduğunu belgelerle ileri sürmüştür. Odisse'de Çerkes güzellik tanrıçası Kirke'den yola çıkarak, Çerkeslerin sosyal yaşam ve gelenekleri hakkında bilgiler vermiştir.
- John Baddeley (1995). "Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil" adlı kitabında Rus bakış açısıyla Şeyh Şamil'in esaret yıllarından ve Rusların Kafkasya'daki faaliyetlerinden söz etmiştir.
- Moshe Gammer (2007) "Ethno Nationalism, Islam and the State in the Caucasus Post-Soviet Disorder" adlı editörlü kitap çalışmasında Sovyet sonrası Kuzey Kafkasya'da değişen siyasal

yapıyı, Kafkasya'da İslam'ın etkisi ve düzensizlikleri ele almıştır. Ayrıca çalışmada Kuzey Kafkaslar üzerine sınır tartışmalarına, İslam ve nasyonalizm çatışmalarına yer vermiştir.

- Abdullah Temizkan ve Elchin Shakirov (2017). "Rusya'nın Kafkasya Siyaseti üzerindeki Stalin Gölgesi" adlı makale çalışmasında Kafkasya'da yaşanan etno-sosyolojik sorunların nüvesinde Stalin'in olduğunu belirterek, bu durumun bölgedeki en büyük çatışma nedeni olduğunu belirtmiştir.
- Elnur İsmayilov (2013). "21. yy Rusya Dış Politika Doktrinlerinde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirilmesi" adlı makale çalışmasında Putin dönemi sonrası Rusya'nın Avrasya birliği projesi bağlamında yakın çevre politikasına dönük Orta Asya ve Kafkasya üzerine yeniden etkisini artırma girişimlerinden söz etmiştir. İsmayilov soğuk savaş sonrasında dahi bu savaşın bitmediğini, Rusya'nın coğrafi yakınlık ilkesi ile AB, ABD, NATO'ya karşı enerji bağımlılığını sürdürme ve eski Sovyet devletlerini yanına alan girişimi ile bunu tamamlamaya çalıştığını ifade etmiştir.
- Meryem Koca (2019). "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya Politikaları" adlı makale çalışmasında Güney Kafkasya'daki küresel aktörlerden Rusya- ABD'nin bölgedeki süreç takibi politik yönelimlerine değinmiştir.
- Nino Kemoklidze, Cerwyn Moore, Jeremy Smith ve Galina Yemelianova (2012). "Many Faces of the Caucasus" adlı makale çalışmalarında Kafkasya'nın tarih boyunca neden önemini daima koruyan bölge olduğunu ve Post-Sovyet sonrası bölgenin nasıl bir değişim sürecine girdiğini anlatmışlardır.
- Christoph Zürcher (2007). "The Post Soviet Wars. Rebellion, Ethnic, Conflict and Nationhood in the Caucasus" adlı kitap çalışmasında, Sovyet sonrası Kafkaslarda yaşanan çatışma, ulusçuluk, etnik yapılara değinmiştir.
- Andrew Foxall (2015). "Ethnic Relations in Post-Soviet Russia. Russians and Non Russian in the North Caucasus" adlı kitabında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra etnik ilişkiler ve Kuzey Kafkasya'da nüfus değişimleri hakkında bilgi vermiştir.
- Brenda Shaffer (2010). "Foreign Policies of the States of the Caucasus: Evolution in the Post-Soviet Period" adlı makale çalışmasında, Güney Kafkasya ülkelerinin soğuk savaş sonrası dış politikalarını inceleyerek bu üç ülkenin ortak ve farklı yönlerine dikkat çekmiştir.
- Marie Felicite Brosset (2003). "Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)" adlı eserinde Gürcü halkının kökeni ve eski çağlardan 1212 tarihine değin geniş bilgiler sunmuştur. Bu kitap Gürcistan tarihine dair Kral Vahtang'ın, Gürcü vakayinameleri ile Ermeni ve İran tarihinden de faydalanarak, tahrip edilmiş bölümlerin düzeltilmesiyle yazdırdığı eserdir.
- Justin MacCarty (1995). "Ölüm ve Sürgün" adlı kitabında Balkanlardan Asya'ya tehcir konusunu ele almış ve Rusların yayılmacı politikalarını, Osmanlı devletinden koparılan Hristiyan tebayı, emperyalizm ve etnik çatışmaların kurbanı olan Türklerin ve Müslümanların tarihini anlatmıştır.
- Necati İyikan (2011). "Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010" adlı editörlü kitap çalışmasında, 1991'den 2010'a kadar Kafkasya'da ve Orta Asya'daki siyasi gelişmelerden ve Türkiye'nin dış politikasında Orta Asya ve Kafkasya'nın yerine, küresel ve bölgesel güçlerin Kafkasya siyasetine değinmiştir.
- Vazha Lordkıpanıdze ve Anzor Totadze (2010). "The Population of the Caucasus. Caucasus Region Political, Economic and Security Issues" isimli çalışmalarında Kafkasya'nın nüfus

problemlerine, bu problemlerde Rusya'nın rolüne, Kafkas halklarının 1964 ve 1944 sürgün süreçlerine değinmişlerdir.

- James Forsyth (2019) "Kafkasya" adlı kitabında Avrupa, Asya ve Ortadoğu kıskacındaki Kafkasya'nın çeşitli göç, istilaya açık bir bölge olarak tarihinden söz etmiş, Kafkas topluluklarının bölgesel ve küresel ilişkilerine değinmiştir. Ayrıca bu eser, Rusya'nın bölgede uyguladığı politikalarına yer vermektedir.
- Abdullah Saydam (2010). "Kırım ve Kafkasya Göçleri 1856-1876" adlı kitabında, göç olayından ve Osmanlı Devleti döneminde Kafkasya'dan ve Kırım'dan Anadolu'ya gelen göçmenlere dönük iskân siyasetinden söz etmiştir.
- Thomas Barret (2016). "Belirsizlik Hatları Kuzey Kafkasya Sınır Bölgeleri" adlı makale çalışmasında, bir kaleye benzettiği Kafkasya'da akarsuların ayrıştırma ve rekabet hatları olduğunu, Kuzey Kafkasya'nın bu hatlar aracılığı ile nasıl yerli halkların göç ettirilerek sınır bölgesi hatlarının oluşturularak Rus kolonisi haline getirildiğinden söz etmiştir. Kafkaslarda coğrafi unsurlara, savaşlara ve politikaya bağlı çok sayıda sınır olduğundan bahsetmiştir.
- Taşkın Deniz (2015a). "Siyasi Coğrafya Penceresinden Güney Kafkasya'nın Zorunlu Dönüşümü" adlı kitabında, Kafkasya'ya dair, tarih, siyaset, coğrafi özellikleri, kültürel ve sosyal denklemde Güney Kafkasya'ya dönük bölgesel ve küresel politikalara, bu bölgede ortaya çıkan siyasi, kültürel, demografik, ideolojik sorunlara yer veren yazar, bu sorunlara dair çözüm önerileri sunmuştur.
- Taşkın Deniz (2015b). "Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kuzey Kafkasya" adlı kitabında Rusya'ya bağlı heterojen yapı sergileyen Kuzey Kafkasya toplumlarına dair, yaşadıkları sürgünleri (özellikle 1864-1944), bölgede oluşturulmuş yapay sınırları ve bu durumun ortaya çıkardığı sorunlardan ve Rusların bölgeye dair emellerinden söz etmektedir.
- Ramazan Özey (2021). "Kafkasya ve Kafkas Ülkeleri" kitabında Kafkasya'nın doğal ve beşerî niteliklerine değinerek, zengin Kafkas kültüründen söz etmiştir.
- Thomas de Wall (2018) "The Caucasus" adlı kitap çalışmasında Kafkasya'nın özel konumunun niteliklerinden, Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinden, Gürcistan'daki çatışmalardan, enerji koridoru olarak Kafkasya'nın öneminden söz etmiştir.
- Christoph Baumer (2021) "History of The Caucasus" adlı eserinde Kafkasya'ya dair tarih öncesi kültürlerden başlayarak geniş bir tarihi süreci işlemiş, Kafkasya'nın coğrafi ortamını ve buradaki halkların dillerini, çatışmaları işlemiştir.
- Peter.L. Roudik (2009). "Culture and Customs" of The Caucasus" adlı eserinde Kafkasya'ya dair Güney Kafkasya devletlerinin kısaca tarihine değinerek Kafkasya'da kırsal ile kentsel yapı, kültür ve gelenekler hakkında bilgi vermiştir.
- Ufuk Tavkul (2015). "Linguistik ve Genetik Yapı Etrafında Şekillenen Kafkasya'da Etnik Topluluklar ve Kafkasyalı Kimliği" adlı makalesinde Kafkasya'nın tarihi ve kültürel bir Coğrafya olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar Kafkas halklarında görülen dilsel çeşitliliklere değinerek, bu durumun etnik çeşitlilikten kaynaklı olarak Kafkasyalı kimliğinin tarihi süreçle beraber var olduğunu ve bu kültürel zenginliğin Kafkas halklarının ortak paydada buluşmasına engel olmadığı sonucuna varmıştır.
- Ufuk Tavkul (2009) "Kafkasya Gerçeği" adlı kitabında, Kafkasya'nın etnik ve sosyo-kültürel yapısının oluşmasında etkili olan medeniyetlerden söz ederek, Kafkasya halklarının etkileşimlerinden doğan kültürel mozaikten, inanç sistemlerinden bahsetmiştir. Irk veya etnik

kökene göre sınıflandırma ve onları farklı milletler olarak değerlendirmenin bilimsel açıdan doğru olmadığını ifade etmiştir. Yazar, Kafkasya halklarının dil gruplarına göre birbirlerinden ayrılarak sınıflandırılabileceğinden söz etmiştir.

- Alexandre Grigoriandz (1999) "Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez" adlı çalışmasında Kafkasya dağlı halkları arasındaki benzerlik ve birlikten söz ederek, Türkiye'ye göç etmiş olan Kafkasya halklarının etnik niteliklerini, Kafkasya'nın ruhunu işlemiştir.
- İsmail Özsoy ve Muharrem Yıldız (2008). "Kafkasya'nın Kültür Tarihine Bakış" adlı makalesinde Kafkasya'nın zengin etnik ve kültürel yapısına değinerek bu özelliğinin nasıl tarif edileceğini, Sovyetler Birliği döneminde asimilasyon ve ideolojik politikaların bölgedeki yansımalarını ifade etmiştir.
- Siharulidze, Y., Manvelişvili, A., Gogebaşvili, J., Batsaşi T., Cavahişvili İ., Tezelişvili, B., Tsereteli, M., Lortkipanidze, M. (1998). "Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri" adlı Gürcüceden çevrilmiş eserde Gürcistan ve Anadolu tarihi bağlarından söz ederek, Doğu Karadeniz halklarının tarihi ve kültürel dokuları hakkında bilgi sunmuşlardır. Eser, Kafkasya'dan Anadolu'ya uzanan Lazistan ve Hemşinlilerin etnik kökenlerine dair geniş bilgiler sunması açısından önemlidir.
- Adolf Berje (1999) "Kafkasya Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri" adlı kitabında dönemin çok az bilinen, 1858'de yayınlanmış ve Rusların henüz işgale başlamadığı Kafkasya'da bulunan kavimlere dair bilgilere yer vermiştir. En önemlisi bu çalışmanın, Fransızca ve Yunanca alıntılı Rus yanlısı bir çalışma olması hasebiyle Rus bakış açısının Kafkasya yansımasını sunmasıdır.
- Ergin Ayan (2010). "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi" adlı makale çalışmasında kültürel bütünlüğü olmayan Kafkasya'nın zengin kültürel geçmişini tarihsel süreçle beraber ele alarak etno-sosyolojik ve tarihsel çözümlemeler yapmıştır.
- James S. Bell (1998). "Çerkesya'dan Savaş Mektupları 1837-1839" adlı kitabında yazar, 1837-1839 yılları arasında 2 yıl 8 ay seyahat ettiği Çerkesya'ya dair hem sosyo-kültürel gözlemlerini hem de savaşı yaşayarak özgürlüğünden vazgeçmeyen bu halkın acılarını anlatmıştır.
- Yaşar Kalafat (1999). "Kırım Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları" adlı kitabında Kırım ve Kuzey Kafkasya'nın sosyo-kültürel karakter yapısı, Kırım'daki Türklerin sorunları, Türkiye ile ilgili düşünceleri, Kırım'daki ve Kuzey Kafkaslardaki halkların çatışmaların ardındaki nedenlere değinmiştir.
- Nail Sönmez ve Orhan Doğbay (2018). "Birleşik Kafkasya İdealine Adanan Ömür M. Aydın Turan" adlı derleme kitapta Aydın Turan'ın birleşik Kafkasya için yapmış olduğu makale, söyleşi…vb., çalışmaları derlenerek anlatılmıştır.
- Ahmet Davutoğlu (2016). "Stratejik Derinlik" adlı kitabında Türkiye bağlantılı yakın kara havzaları (Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu) deniz havzaları (Hazar Denizi, Karadeniz, Akdeniz, Basra Körfezi) ile kıta havzaları olan Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya, Orta ve Doğu Asya'dan söz ederek bu havzalar arasındaki geçişkenliği jeopolitik ve jeostratejik açılardan ele almıştır.
- Gamze Güngörmüş Kona (2004). "Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar" kitabında Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya'nın benzer kaderlerine değinerek, soğuk savaş sonrası Kafkasya'da ve Orta Asya'da yaşanan değişimleri ele almıştır.
- Abbas Karaağaçlı (2013). "Ortadoğu'dan Orta Asya'ya" adlı kitabında Ortadoğu'dan Orta Asya'ya siyasal olaylar hakkında bilgi vermiştir.

- Ali Hasanov (2012). “Jeopolitik” adlı kitabında jeopolitiğin teori, metodoloji, aktörleri, tarihi, karakteristiği ve kavramlarına değinmiştir.
- Ali M. Hasanov (2016). “Güney Kafkasya, Hazar-Karadeniz Havzaları ve Azerbaycan’ın Jeopolitiği” kitabında Avrupa ve Asya arasındaki iletişim merkezi Kafkasya’nın jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik özelliklerine değinerek, bölge aktörlerinin sergilediği tutum, Azerbaycan’ın siyaset mekanizması ve Kafkasya’daki rolü hakkında bilgi vermiştir.
- Timuçin Kodaman (2005). “Hazar Havzasında Stratejik Oyun” adlı makale çalışmasında Hazar Denizi’ndeki enerjisinin öneminin Sovyetlerin dağılmasının ardından arttığını, bölgede küresel rekabetin doğduğu sonuçları bölgesel ve küresel aktörler bağlamında ifade etmiştir.
- Derya Çini Şimşek (2020). “Yeni Dünya Düzeninde Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası” adlı makale çalışmasında, Osmanlı Dönemi’nden başlayarak Transkafkasya federasyonunun kurulmasına ve dağılmasına, Cumhuriyet Dönemi’nden sonraki sürece değin Türkiye’nin Güney Kafkasya politikasına değinmiştir.
- Okan Yeşilot (2014)” Hazar’dan Karadeniz’e Stratejik Bakış” adlı editörlü kitabında stratejik önemi ve konumu nedeniyle küresel ve bölgesel aktörlerin mücadele sahası olarak Kafkasya’nın önemini vurgulamış ve Türkiye için Kafkasya’nın jeopolitiği konusunda petrol ve bölgedeki çatışmaları ön plana çıkararak, Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun önemini belirtmiştir.

2. MATERYAL VE METOD

Bu çalışma hazırlanırken, çok sayıda literatür taraması yapılmış, birleşik Kafkasya konusu için bölgesel bütünleşmenin önemi ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bütünleşmenin başlaması için enternasyonel kırılmaların ve ihtiyaçların doğması gerekmektedir. Bunlar; bölgesel ekonomik, politik krizler, savaşlar, tehditler, güvenlik, uluslararası güç dengesi, istikrardır. Cevabı verilmesi gereken iki soru "neye karşı", "ne için" bütünleşmeyi oluşturmaya başlar (Dedeoğlu, 2015: 244). Bu iki sorunun Kafkasya adına cevabı, ortak tehdit algısı yaratan Rusya'ya ve bölgesel küresel tehditlere karşı güvenilir bir bölge oluşturmak, Kafkas halklarının bütünleşmesiyle doğacak sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi sorunları çözerek, bölgesel güç kazanmasını ve kazançlar elde etmesini sağlamaktır. Bu da bölgesel bütünleşmeye duyulan ihtiyacı göstermektedir.

Kafkasya için, bölgesel bütünleştirici siyasi modeller farklı yaklaşımlarla alternatif olarak ele alınacaktır. Kafkasya'daki ulusal paradokslar, realist bakış açısıyla kabul edilip, bu bölgenin nasıl birleştirileceğine dair alternatif bütünleşme yaklaşımları incelenmiştir. Bölgeye dair en uygun bütünleşme yaklaşım, yöntem ve modelleri, ulusüstü Kafkasya birliği için oluşturulmuştur. Kafkasya'nın bütünselliği realist, neorealist, neofonksiyonalist, transnasyonalist, bölgeselci, hükümetlerarası yaklaşımlar, ulusüstücülük, aşamalı bütünleştirme ve konsosyasyonalist yaklaşımlarıyla ele alınacak ve bu yaklaşımlar alternatif olarak sunulacaktır. Dedeoğlu'na göre (2015: 113) realizm, bütünleşmeye katkı sunmaz, ancak bütünleşme içindeki devletlere barış sağlama yönünde fayda sunar. Böylece devletler, çıkarları doğrultusunda bir arada bulunarak barış sağlayıp, jeopolitik riskleri azaltabilirler. Barış için fayda sunacak bu türden bir yaklaşım, tam anlamıyla bütünleşme mekanizmaları sunamamaktadır. Bir realist olarak Hobbes; toplumdaki düzensizliğin, düzen etrafında oluşturulması gerektiğine, aksi taktirde toplumda yıkımın yaşanacağına inanır. Bunun için insan elinden doğan ve mantıkla desteklenen yapay bir oluşum düzenlenmelidir. Bu oluşumu devlet olarak adlandıran Hobbes (2007: 130), toplumdaki karmaşanın ve yıkımın bu yapay oluşumla durdurulacağını ifade etmiştir. Tıpkı Kafkasya'da bölgesel bütünlük sağlayarak çatışmayı önleyen ve barışı sağlayan supranasyonel bir kuruluşun var olabileceği gibi, çok yönlü bölgesel bir bütünlük sağlanabilir.

Transnasyonalist bir yaklaşımla; bölgesel güvenliği ve Kafkas halklarının egemenlik alanını kısıtlamadan, devlet egemenliğini destekleyen ulusüstü bir Kafkasya olabilir. Transnasyonalizm, Kafkasları parçalayan unsurlara vurgu yapmadan etnik, dil ve din üstü bir Kafkasya'yı mümkün kılabilir.

Bütünleşmede, Türkiye himayesi için konsosyasyonalist yaklaşım ile ele alınacaktır. Türkçe anlamı ile eştoplumlaştırmacılık olarak adlandırılan bu yaklaşımda farklı kültür nitelikleri sergileyen toplumlardaki alt gruplar karışım göstermeden demokrasiyle yönetilmesi söz konusudur. Müşterek desenlemeyle parçalı çoğullar, etnisitelerin birbiriyle kaynaşmasını esas almayarak bunun yerine alt kimlikler olarak ulusüstü birleşme unsuru söz konusudur (Dedeoğlu, 2015: 238). Dolayısı ile Kafkasya'da birbirine benzer ancak farklı olan etnisitelerin alt kimliklerini koruyarak, üst kimlikte oydaşmacı ulusüstü birleşmesi söz konusu olabilir. Bu yaklaşım Türkiye bağlamlı olarak Kafkasya adına gerçekleştirilebilir.

Türkiye için bütünleşik Kafkasya üzerine yapılacak bu tez çalışmasında çağdaş parçaların tek başına ve sistemin parçası olarak coğrafi analizi yapmak amacıyla jeopolitik araştırma yöntemlerinden analitik hiyerarşi yönteminden yararlanılacaktır. Analitik hiyerarşi yönteminde temel hedef ve bu hedefe ulaşmak için alternatifler geliştirmek söz konusudur. Kafkasya'ya dair bölgesel bir bütünleşmenin oluşabilmesi için bu bölgeye dair alternatif politikalar üretilmeye

çalışılacaktır. İndirgemeci yaklaşımda bütünün parçaları incelenir ve bu yaklaşım birey veya ulusal düzeyi esas almaktadır (Waltz, 2010: 28). Dolayısı ile Kafkasya adına uluslarüstü bütüncül bir model önerilmesi için indirgemeci yaklaşımla Kafkasya'nın ulusal veya kabile düzeyinde parçaların incelenerek, bölge adına bütünsel bakış açısı için indirgemeci yaklaşımında yardımı ile bir sonuca varılması hedeflenmektedir.

Çalışma için arcgis yazılımında konu ile ilgili çok sayıda harita çizilmiş, birleşik Kafkasya'ya dair güçlü bir anlayış ile destek oluşturmak için veri toplama aracı olarak, Türkiye'de bulunan bazı Kafkasya dernekleri ile mülakat çalışması yapılmıştır.

3. KAFKASYA NERESİDİR? KAFKASYA'NIN COĞRAFİ KONUMU

Kafkasya/Qaf-qas/Caucase; Tolstoy, Puşkin, Dostoyevski, Dumas, Lermontov gibi yazarların eserlerine konu olmuş, efsaneleştirilmiş masalların ana kaynağıdır. Çerkeslerin ulusal adı ile temsil edilen (Kafkasya Çerkesçe ışık veren güzel dağ anlamında kullanılır) "Kavkas" kavramı, eski Yunanlılardan Romalılara "Kavkasus" şeklinde ve Kafkas sıradağlarının ismi olarak tebarüz etmiş, eski Yunan eserlerinde Kavkasos Dağı söylemidir. Asların dağı anlamında Kafkasya'ya, Tatarlar "Jalbuz (Buz yelesi) adını vermişlerdir. İskitler "Beyaz Kar" anlamında Kafkasya'yı Graucasus olarak ifade etmişlerdir. Gürcüler; Kafkasya'yı Yalbuz, Nogaylar Yıldız Dağları olarak adlandırmışlardır (Deniz, 2015b: 1).

Mitolojik olarak Kırzıoğlu'na göre (1976: 1) Kafkasya adı önce Aiskylos adlı bir eski Yunan'ın "Zincire vurulmuş zevk ve eğlence" eserinde "Kavkasos Dağı" ndan gelmektedir. Kırzıoğlu bu terimin Kafkasya'ya gelen Yunan kolonilerinin aracılığı ile ortaya çıkmış olabileceğini ifade etmiştir. Kafkasya'ya bazı Arap coğrafyacılar, Cebelül-l-Elsan yani diller dağı adını vermişlerdir (Baddeley, 1989: 22). Bu alegorik yaklaşım tesadüfi değildir. Kafkasya'da elliden fazla dil ve lehçe yer almaktadır (Tavkul, 2015: 13). Kafkasya'da sosyal hayatın ortaklığı söz konusu iken, dil açısından çok çeşitlilik vardır (Bice, 1991: 6). Mesudi Kafkasya için tarihi bağlamda "yetmiş iki millet yaşar ve her milletin kendi hükümdarları ve diğerlerinden farklı lisanı vardır" diyerek Kafkasya'nın zengin jeokültürel dokusunu vurgulamıştır. Bunu teyit eder nitelikte Bağ (2001: 63)'da Kafkasya'yı halkların, dillerin coğrafi ortamı olarak tanımlamıştır. Kimi zaman Asya, kimi zaman Avrupa olarak düşünülen Kafkasya'yı; seyyahlar, tarihçiler hem dil çeşitliliği hem de uzun ömürlü Kafkas halklarını şaşırtıcı bulmuşlardır (Benet, 1994: 8).

Kafkasya adı, Dağıstan'daki bir köyün adından gelmektedir (Özey, 2021: 3). Plinius, Kafkas isminin İskitçe'de "ak kar" manasında Graucasus'dan geldiğini ifade etmiştir. Öte yandan Kafkasya Farsça'da Kafdağı anlamında Kuh Türkçe'de beyaz anlamına gelen kas kelimesiyle bir araya getirilerek oluşturulmuştur. Alburz Dağı Rönesans ile beraber Caucasus (Caucasia, Caucasie) olarak geçmiş oradan Avrupa'ya yayılmıştır (Kırzıoğlu, 1976: 1). Hz. Nuh'un çocuklarından Yafes'in torunu Togarma'nın sekiz oğlundan birinin adı Kavkas idi. Kafkasya'nın adı bu kişinin adından türemiş olabilir. İzzet (2009: 252) Kafkasya kelimesini şu şekilde analiz etmiştir: 1. Que-k'as sevimli çocuk, 2. Kabardey şivesi ile "orda öldürülmüş", 3. Qafques "Kafdağında oturan", 4. Qaf que Çerkesçe Yumuşak huylu, 5. Qaf k'as "Kaf'ın en küçük çocuğu", 6. Qaf yi k'as Kaf'ın sevdiği, 7. Qek'uas Çerkesçe gelmek anlamındadır.

Kafkas adı, mitolojide eski tanrılardan birinin yaptığı cinayetten gelmektedir (Dumas, 2000: 10). Mitolojik açıdan Kafkasya, Yunanlılar arasında şöhret edinmiş ve Yunan tanrılarının, oğullarının Trakya üzerinden Antik Yunanistan'a gitmeleri, cehennem ağzı olarak atfedilen Kafkasya volkanlarının Neptün İmparatorluğunun sınırlarının bitişi olarak gösterilmesi söz konusu idi (İzzet, 2009: 243). Yunanca "Dev İlahların ülkesi" olarak adlandırılan Kafkasya, dini bir mekân algısından doğduğunu gösteren bir tabir olarak ilahın bulunduğu yer olarak tanımlanmıştır. İslam kültürünün bir parçası olarak Kafdağı Kafkasya'dan gelmiş olan, kimi görüşe göre somut bir coğrafi ürün, kimi görüşe göre edebiyata konu olmuş, mistik, soyut bir muhteva içermektedir (Demirci, 2001: 144-145). Bu nedenledir ki Kafdağı masallara konu olmuş bir dağın adıdır. Elburz, masallarda anlatılan Kafdağı'dır (Yılmaz ve Kaşıkçı, 2006: 146). Kafdağı, Firdevsi'nin Şehname ve binbir gece masallarına konu olmuş, Arapların "ankā", İranlıların "sîmurg", Türklerin ise "zümrüdüanka" diye nitelendirdiği kuş ve Kafdağı'na erişmek istenen uzak ülke anlamında kullanılmıştır. İran efsanelerinde Kafkasya, insanlığın merkezi ve yeryüzünden gökyüzüne doğru uzanmakta olan direk

olarak adlandırılmaktadır (Şoenü, 2007: 247). Kafkas isminin Kafkas dağlarının kuzeyinde yaşayan topluluklar için kullanıldığı da ifade edilmektedir (Tavkul: 2015: 39). Kafkas adının Kas kavminden ileri geldiğini savunanlar da vardır. Mücadeleci ruhlarına ithafen Kafkasya'ya özgür halkların coğrafi bölgesi demek doğru bir yaklaşım biçimi olacaktır.

3.1. Kafkasya'nın Yeri ve Tezler

Kafkasya, genel anlamda Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki bölgedir. Bölge; İran, Türkiye, Rusya arasındaki konumu ile büyük bir kaleye benzer (Özey, 2021: 3). Ortadoğu, Orta Asya, Avrupa arasında bir kıstak vazifesi gören Kafkasya; 38°-46°K paralelleri ile 37°-50°D meridyenleri arasında yer almaktadır. Kuş uçuşu KB-GD yönünde 1200 km, K-G yönünde 600 km uzunluğunda ve 440.243 km^2 alan kaplayan, geneli dağlık bir alandır. Fiziki Coğrafya açısından dağlık olması ve derin vadilerle yarılmış olması nedeni ile tehlike arz eden bir bölge olarak görülmüştür. Kafkas Sıradağları, batıda Azak Denizi ve Karadeniz kıyılarından başlayarak, doğuda Hazar Denizi'ne kadar devam etmektedir.

Doğuda Hazar Denizi, batıda Azak Denizi ve Karadeniz, kuzeyde Maniç Bataklığı, Kuma Nehri, güney ve güneybatıda Aras su bölümü çizgisi ve Murat Nehri ile çevrelenmiş bölgeye Kafkasya denilmektedir. Ayrıca Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadası'ndan, Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron Yarımadası'na kadar uzanan dağlık bölgeye verilen addır (Harita 1). Bir başka tanımlamayla Kafkasya; kuzeyde Don Nehri Deltası, Maniç Bataklığı ve Kuma Nehri deltası hattından, güneyde Aras Nehri ve Kars Platosuna kadar uzanan bölgenin genel adı olup, batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi ile çevrilidir. Karadeniz ile Hazar Denizi arasında, Taman Yarımadası'ndan Apşeron Yarımadası'na kadar uzanan, yaklaşık 1440 km uzunluğundaki dağlara Kafkaslar ve bu bölge topraklarına Kafkasya denilmektedir (Özey, 2021: 3). Kafkasya; Karadeniz'deki Anapa, Hazar Havzası kıyısındaki Bakü ve Lenkeran'a kadar uzanan alanı kapsar (Kılıçbeyli, 2006). Kafkasya; güneyde bulunan Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan devletleri ile kuzeyde Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar, Çeçenistan, İnguşetya, Dağıstan, Kuzey Osetya özerk cumhuriyetleri ve Krasnodar, Stavropol, Kalmukya, Astrahan bölgelerinden oluşmaktadır (Demir, 2019: 179). Yapılmış çeşitli Kafkasya tanımları, Kafkasya'nın sınırları konusunda fikir ayrılıkları oluşturmaktadır. Tavkul'a göre (2015: 12) Kafkasya, Kuzey Kafkasya halklarının adıdır. Ancak, bu şekilde yapılmış bir tanım, Kuzey ve Güney Kafkasların tarihi-coğrafi-kültürel yakınlığını göz ardı etmektedir. Bu bağlamda Kafkasya; Anadolu Yarımadası'nda Ordu Mesudiye'den başlayan bölgeyi de kapsamalıdır. Bilge'ye göre (2005: 13) coğrafya ve tarihle ilgili bazı kitaplar, Kars ve Artvin'i Kafkasya sınırlarına dâhil ederler. Nitekim Fiziki Coğrafyası itibari ile Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, Kafkasların bir parçası görünümünde olup hem Selçuklular hem de Osmanlılar döneminde Kafkasya jeopolitiği, Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu esas alınarak yapılmıştır. Azerbaycan topraklarının bir kısmı İran'da kalmıştır. Örneğin Gadzhiev (2001: 44), Türkiye'nin kuzeydoğusu ile İran'ın kuzeybatısının etno-kültürel ve ekonomik açılardan birbirlerini tamamlayan bölgeler olduğunu ifade etmiştir. Coğrafi açıdan Kafkasya'nın güney ve güneydoğu sınırı, Murat Nehri ve Aras su bölümü çizgisi olmalıdır. Buna göre Kafkasya batıda Azak Denizi'nden Kerç Boğazı ile ayrılan Taman Yarımadası'ndan başlayarak Karadeniz'i takip eder. Karadeniz'de Ordu Mesudiye'den devam ederek, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'dan bazı şehirleri içine alarak doğuda Apşeron Yarımadası ile Hazar Denizi'ne uzanır. Kuzeyde Don Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü yerden, Maniç Bataklığı ve Kuma Nehri Deltası, güneyde Aras

Nehri ve güneybatıdan Murat Nehri'ni izler (Harita 1). Bu tanım şekline göre Kafkasya, Avrasya'dadır.

Harita 1. Kafkasya'nın konumu

Sınırlar; fiziki, beşerî açıdan birbirlerinden ayrı bölgeler arasındaki hatlardır (Kristof, 1959: 70). Ancak bu ayrım hatları kimi zaman halkları birbirine yakınlaştıran temas noktalarıdır. Sınırda tüm unsurlar muğlaklaşır ve geçirgenlik/geçişkenlik artar. Karabağ'a göre (2014: 13) sınırlar, temas bölgeleri olması dolayısı ile mülkiyeti, mekân ve tarihsel açıdan sembolize etmekte olup, coğrafi haritalar ile ilgili olarak bir bölgenin statüsüne dair bilgiler sunmaktadır. Ancak çoğu zaman mekânsal algılar ve gerçek sınırlar birbiriyle uyum sergilemeyerek mekânsal yönetim sorunlarını doğurur (Hasanov, 2010: 270).

Kafkasya sınırlarının belirlenmesinde büyük oranda bölgesel aktörler tarafından (bilhassa Rusya ve ona eşlik eden Ermenistan), etnik yapı göz ardı edilerek, ideolojik amaçlı siyasi antlaşmalar ve kimi zaman topografik unsurlar esas alınarak çizilmiştir. Günümüzde Kafkasya sınırları, etno-kültürel açıdan zıt argümanlar teşkil etmektedir. Kafkasya'nın sınırları tarihi perspektifte kimi zaman coğrafi unsurlar esas alınırken, kimi zamanda siyasi anlaşmalar, bölgesel güç dengeleri ve biyopolitik yaklaşımlar ile çizilmiştir. Örneğin Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları coğrafi ve etnik unsurları göz ardı etmektedir. Bu iki antlaşma Kafkasya'yı Kuzey Kafkasya ile sınırlandıran Rusya'nın Kafkas sınır tanımına uymamakta, Azerbaycan Türklerini etnik açıdan bölmektedir. Bir başka örnekte Kars ve Moskova antlaşmalarında söz konusudur. Buna göre, Acara sınırı, Türkiye için coğrafi-tarihi açıdan uyumlu değildir. Kafkasya'nın nerede başlayıp nerede bittiğine dair çeşitli görüşler mevcuttur. Kafkasya berzahının coğrafi açıdan doğu-batı Kafkasya, kuzey-güney Kafkasya gibi ayrımları da söz konusudur. Tarihsel denklemde ele alınacağı üzere Rusların, Selçukluların, Osmanlıların kendilerine göre çizdiği Kafkasya sınırları olmuştur.

3.2. Kuzey-Güney Kafkasya ile Doğu-Batı Kafkasya Tanımları

Kafkasya, iki yanında deniz bulunan (Karadeniz ve Hazar Denizi) bir kara boğazı veya genişçe bir sırt şeklindedir. Kafkaslar; genel olarak kuzey-güney Kafkasya tanımlarıyla bilinir (Harita 2). Güney Kafkasya, uzun bir süre Ortadoğu ile Mezopotamya'daki tarım toplumlarının medeniyetine yakın iken, Kuzey Kafkasya, Avrasya'daki bozkır alanının devamını oluşturmaktaydı (Baumer, 2021: 6). Bu görüş tam olarak doğruluk arz etmemektedir. Nitekim Kafkasya; kavşak bir bölge olduğundan pek çok kültürle etkileşim yaşamıştır. Kafkasların coğrafi konumu; Asya, Avrupa, Ortadoğu, Anadolu ile kültürel alışverişi sağlamıştır. Tarih boyunca Kuzey-Güney Kafkasya halkları, iletişim halinde ortak bir dil olarak Kumuk Türkçesini kullanıp, coğrafi ortamın dayatmasına inatla ticari-kültürel ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Örneğin her ne kadar Gürcistan'ın özerk bir bölgesi olarak görülse de Abhaz halkları, Kuzey Kafkas halklarından Çerkesler ile akrabadır. Öte yandan Kuzey ve Güney Osetya'nın birleşme arzusu, ortak etnisitenin bir ürünüdür. Gürcistan'daki Tuş halkları, Kuzey Kafkasya'nın Vaynah grubuna dâhildir. Bu bağlamda Kafkaslar adına yapılacak tanımlar son derece hassas dengeler göstermektedir.

Harita 2. Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya

Doğu-batı, kuzey-güney, dağlık Kafkasya tanımları yapılabilmesine karşın, Kafkasya'ya bütünsel bakmak bölge adına yapısal jeopolitika üretimi için zarurettir.

Kafkasya genel olarak 3 bölümden oluşmaktadır:

1.Kuzey Bölgesi

2.Dağlık Bölgesi

3.Güney Bölgesi

4. Doğu-Batı-Orta Kafkasya Bölgesi.

1. Kuzey Kafkasya bölgesi; Mukaddem-i Kafkasya (Ön Kafkasya) olarak da isimlendirilmiştir. Coğrafi olarak Kuzey Kafkasya, doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Doğu-Batı Maniç bataklıkları, güneydoğuda ise Samur Çayı'nın Hazar Denizi'ne döküldüğü yerden, İngur Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü noktaya kadar uzanan bölgedir. Kuzey Kafkasya adına Kuban Nehri ve sıradağların arasında kalmış olan bir bölge atfedilir ancak, tarihsel denklemde Kuzey Kafkasya; kuzeybatıda Azak Denizi, batıda Kafkas Sıradağlarının kuzeybatısı, doğuda Hazar Denizi'ne kadar olan sahayı kapsamaktadır (Önder, 2002: 233). Ancak bu tanım eksiktir. Nitekim coğrafi ve tarihi açıdan Anadolu Kafkasya'nın bir devamıdır. Kuzey Kafkasya tanımına göre Kafkasya, Avrupa Kıtası'nın sınırları içinde kalmaktadır.

Kafkasya'nın üçe bölünmesine neden olan unsur, coğrafi açıdan dağlık bölüm olarak adlandırılan Kafkasya dağlık kütlesinin varlığı ve bölümler arasında yaşanan iklim farklılığıdır. Coğrafi açıdan Kafkasya kuzey bölgesi, topografik açıdan düz ovalardan oluşan ve kuzey rüzgarlarına açık olacak konumda yer almaktadır. Kuban, Kuma, Terek önemli ırmaklarıdır. Stavropol ise, en verimli tarım sahasıdır (Şoenü, 2007: 253). (Harita 3).

Harita 3. Kuzey Kafkasya

Rusların nazarında Kuzey Kafkasya dört kısımdan oluşmaktaydı:

a) Karadeniz Kuban Nehri yukarı bölümünde Batalbaşinsk'e değin devam eden, Yekaterinodar (Krasnodar), Novorossiysk, Armavir, Maykop olan Ruslara ait kentler ve Stavropol, Kuban Nehri'nin güneyindeki vadilerinde yaşamakta olan Çerkesler ile Karaçaylardır.

b) Bahsi geçen bölgenin daha doğusunda Hazar Havzası'na kadar devam eden Terek bölgesinin oluşturduğu; Piyatigorsk, Zheleznovodsk ile Kislovodsk şehirleri, Vladikavkaz bulunmaktaydı.

c) Doğuya doğru Çeçen ile İnguşların yer aldığı bölge, Sunja Irmağı'ndaki Grozni şehri, Mozdok-Kızılyar ile Kazak halklarının oluşturduğu bölge, daha kuzeyde Kalmuk ve Nogay halklarının meydana getirdiği step alanlarından oluşmaktadır.

d) Dağıstan Bölgesi'nde Hazar limanlarıyla Bakü oluşturmaktadır (Forsyth, 2019: 379). (Harita 3).

2. Kafkasya dağlık bölgesi; vadilerle beraber karlı zirvelerden oluşan kuzey ve güney drenajlı, pek çok Kafkasya nehrinin doğduğu kaynaktır. Bu kütlenin Anapa'dan başlayarak, Bakü'ye yakın mesafede bitmesi söz konusudur. Bu bölge; iki ana dağlık kütleden oluşmaktadır. Birincisi; Kuzey Kafkasya'daki Büyük Kafkas Dağlarıdır. Diğeri Anadolu'da Doğu Karadeniz Dağlarını içine alan Küçük Kafkas Dağlarıdır. Küçük Kafkas Dağları'nın en yüksek zirvesi, Ermenistan'daki Alagöz Dağıdır (Harita 4).

Harita 4. Kafkasya Dağlık Bölgesi

Özey'e göre (2021: 8-9) Kafkasya; kuzey bozkır bölgesi, Büyük Kafkas Dağları, Küçük Kafkas Dağları olarak üç kısımdan oluşmaktadır ve bu kısım, alçak adalar, kum tepelerinin oluşturduğu Azak Denizi'nin kıyılarını da içine almaktadır. Taman Yarımadası'nda Kuban Nehri bulunmakta ve bu nehri, çamur volkanları oluşturmaktadır. Stavropol Ovası bu bölümün ovalarından olup, Kuma (yılın belirli dönemlerinde kuruyarak bataklığa dönüşür) ve Terek nehirleri arasında yer almaktadır. Azak-Hazar denizleri arasında çöküntü havzası biçiminde bulunmakta olan Maniç Bataklığı (içinde Gudilo gölü bulunur) bu iki havzayı birleştiren boğaz biçiminde düşünülebilir. Büyük Kafkas Dağları, Karadeniz ve Hazar havzaları arasında doğal bir savunma hattıdır. Magma ile karışık billursu kayaçlarından oluşan Büyük Kafkas Dağlık kütlesi, üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, Batı Kafkaslar olup, Taman Yarımadası ile Kuban Nehri'ne varmaktadır. Bu dağ üzerinde Elburz Tepesi (5.642m. Avrupa'nın en yüksek zirvesi) yer alır. Terek ve Kuban bu bölümün nehirleridir. Dağ silsilesinin doğuya doğru kısmında Kazbek Tepesi'nin oluşturduğu Daryal Geçidi

bulunmaktadır. Bu geçit aynı zamanda Vladikavkaz kentini Tiflis'e bağlayan Gürcü Askeri Yolu'nun bulunduğu kısımdır. Orta Kafkaslar, Kuban Nehri'nden Daryal Geçidi'ne uzanmaktadır. Doğu Kafkaslar ise, Daryal Geçidi-Apşeron Vadisi arasında bulunmaktadır. Derbent ise bu kısmın ikinci önemli geçidini oluşturmaktadır. Sulak, bu bölümün önemli nehridir. Küçük Kafkas Dağları ise üçüncü kısmı oluşturmaktadır. Bu bölüm derin vadiler ile yer yer dağlık alanlardan oluşmaktadır. Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan güney kısmında bulunmaktadır. Küçük Kafkas Dağları, iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlar Acaro-İmeretya Dağları, Triyaletya Dağları, Savsark Dağlarıdır. Bu bölümde aynı zamanda ova, volkanik tepe, yamaçlarda bulunmaktadır. Gökçe Göl bölümün önemli gölüdür.

Kafkas Dağlık kütlesini jeopolitik açıdan stratejik kılan unsur, bölgenin savunmaya en elverişli kısmını oluşturması nedeniyle pek çok kavim ve medeniyetin sahip olmak istediği bir kale vazifesi görmesidir. Bu nedenle sığınak, güvenli bölge olmuştur. Ayrıca İslam'ın ilk dönemlerde güneyden kuzeye yayılmasına engel teşkil etmiş coğrafi engellerden biridir. Bu dağlık kütlenin varlığı nedeniyle bölgesel ve küresel devletlerin Kafkasya'yı bölgelere ayırarak tanımlamalarına karşın, bölgenin kuzey ve güneyindeki halklar, kültürel-ticari-dil etkileşimini sürdürmüşlerdir. Bu bağlamada Kafkas Dağlık bölgesi, koruyucu olmasına karşın, etkileşimlere de açık olmuştur.

3. Güney Kafkasya Bölgesi; Kafkasya'nın üçüncü bölümüdür. Bu bölüm Küçük Kafkasya adı verilen bölümdür ki hem kuzeyin düz ovalarını hem de ortadaki dağlık bölümün niteliklerini yansıtmaktadır. Küçük Kafkas Dağları'nın Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan'ı içine alması ve sınıraşan Çoruh, Aras, Kura nehirlerinin Anadolu'dan kaynağını alarak, Kafkasya bölgesine girmesi nedeniyle Türkiye'de Güney Kafkasya bölgesinin parçasıdır (Topchishvili, 2013: 62). Güney bölümü rüzgârlardan korunaklı olan bir konumdadır. Gökçe Göl bulunmaktadır. Arazi açısından verimli olan ve Rion, Kura, Aras nehirleri bu bölümde yer almaktadır. Güney Kafkasya (Maverayı Kafkasya, Za-kavkaz), eski İpek ve Baharat yolları üzerinde yer alması nedeniyle jeoekonomik açıdan stratejik öneme sahip olmuştur. Bu anlamda Güney Kafkasya, Akdeniz Ortadoğu-Orta Asya arasında berzah sahasını oluşturmaktadır. Ancak en önemli niteliği, Maverayı Kafkasya olarak adlandırılan bölgenin bir bölümünü temsil etmesidir. Bu bağlamda Güney Kafkasya; Kafkasya'nın devamını oluşturmaktadır. Bu temsillerin en stratejik olanı ise Nahçıvan, Zengezur Koridoru, Azerbaycan ve Hazar Havzası üzerinden Orta Asya'ya ve Ortadoğu'ya uzanan bölge olmasıdır (Harita 5). Bu tanım şekline göre Güney Kafkasya, Asya Kıtası'nın sınırları içinde kalmaktadır.

Harita 5. Güney Kafkasya

Fiziki Coğrafya açısından Kafkas Sıradağları, bölgeyi ikiye bölerek kuzeyde Rusya toprakları içine giren Kuzey Kafkasya (Sirkafkasyen,), güneyde kalan Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Güney Kafkasya'yı (Transkafkasya) oluşturmaktadır (tartışılmakla beraber).

Sosyal Coğrafya açısından kuzey-güney Kafkasya tanımalarında tablo şu şekildedir (Şoenü, 2007: 255):

1.Kuzey Kafkasya: tamamını Çerkeslerin oluşturduğu üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Batı Kafkasya (Karadeniz'den Kuban Nehri kaynağına değin), Merkezi Kafkasya (dağlık kütleyi içine alan Kabardey, Oset, İnguş, Abhazların vatanı), Doğu Kafkasya (Borbalo Dağı'nda başlar ve Hazar Denizi'ne değin devam eder Lezgi, Çeçenler, Karaçay, Nogaylar yer alır).

2. Güney Kafkasya: Güney Kafkasya'yı kapsayarak Ağrı Dağı'na kadar uzanır. Azerbaycan Türkleri, Gürcü ve Ermenilerden müteşekkildir (Harita 6).

Harita 6. Sosyal Coğrafya açısından Kuzey ve Güney Kafkasya

İbn Havkal (2014: 259) ve Mukaddesi (2015: 381), Kafkasya'yı tasvir ederken üç bölüme ayırmayı uygun bulmuştur. Bunlar: Azerbaycan, Ermeniye, Kafkasya (Erran)'dır. Buna göre Azerbaycan'ın merkezi Erdebil, Ermeniye'nin merkezi Debil, Arran'ın merkezi ise Berde'dir. Ermeniye ve Arran; Maverayı Kafkasya'da bulunan, İslam coğrafyacıları tarafından Azerbaycan, Ermeniye, Arran adındaki bir bölge (iklim)'yi ifade etmekte olup, günümüzde Gürcistan ile Ermenistan'ı içine almaktadır (Köse, 2016: 93). İranlı tarihçi El- Belazuri'e göre (2013: 225); İrmeniyye (Ermeniye) denilen bölge dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar, birinci Ermeniye; Erran, Es Sisecan, Tiflis'i içine alır. İkinci Ermeniye Cürcan (bugünkü İran Hazar Denizi güneyindeki Gülistan eyaletinin merkezidir), üçüncü Ermeniye Bağrevend, Siractayr, Debil, El-Büsfürrecan, dördüncü Ermeniye ise, Şimsat (Adıyaman Samsat), Kalikala (Erzurum), Hılat (Ahlat), Erciş, Bacüneys'dir. Bunlardan Erran Hazarlarda iken, diğerleri Rumların elindeydi. İslam coğrafyacılarının tasvirlerinden de anlaşılacağı üzere Doğu Anadolu, Kafkasya'nın bir parçası olarak görülmekte ve Arran Kura-Aras nehirleri arasındaki bölgeyi ifade etmektedir. Bu bağlamda dikkati çeken durum, Arap coğrafyacıların Kafkasya tasvirinin Güney Kafkasya'yı ve Doğu Anadolu'yu içermesidir (Harita 7).

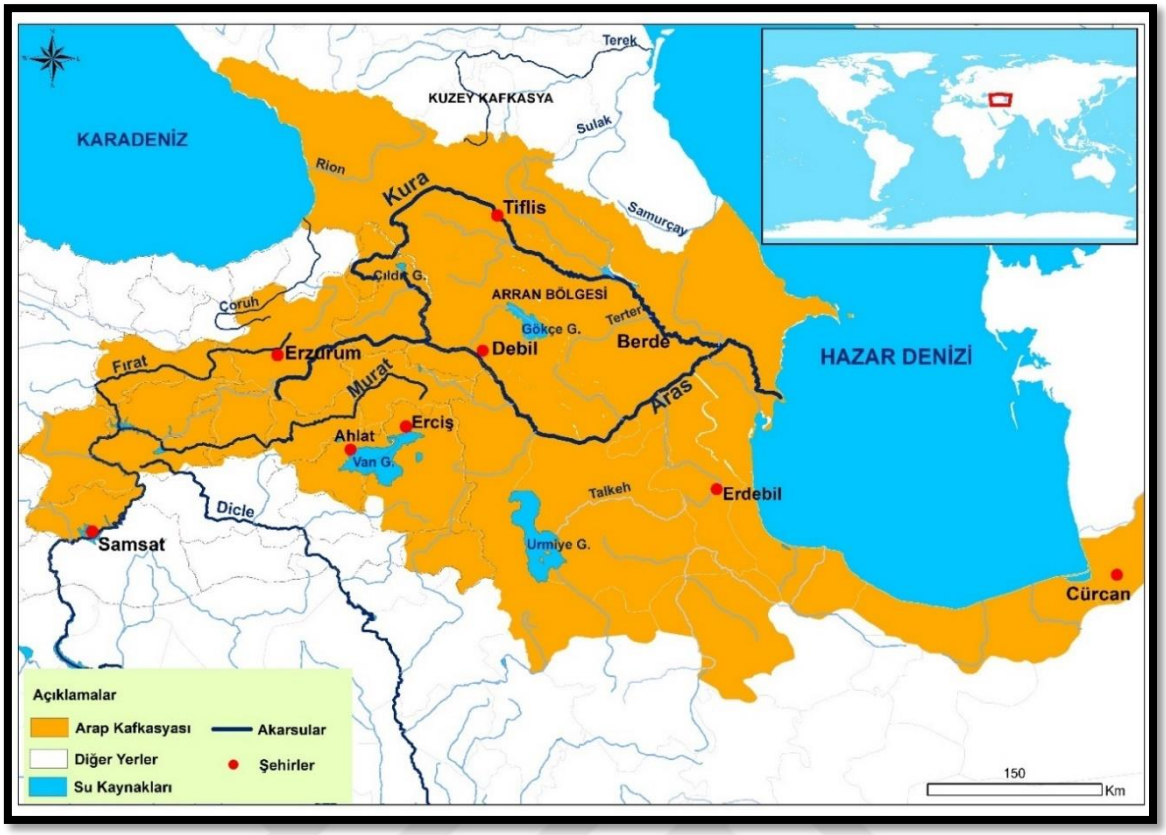

Harita 7. Arap coğrafyacıların algılarına göre Kafkasya

Farklı bir yaklaşım olarak ön Kafkasya; Kafkasya'nın kuzeydeki ovalarını temsil ederken, Merkezi Kafkasya onun hemen güneyindeki Kuzeybatı-Güneydoğu doğrultusunda uzanan Büyük Kafkas Dağları ve onun kuzey ve güney eteklerinin oluşturduğu bölge ve Güney Kafkasya, merkezi Kafkas kütlesinin güney eteklerinin bitiminden itibaren merkezi Kafkasya'nın hinterlandını oluşturan Ard-Kafkasyadır. Merkezi Kafkasya, çoğu zaman Kafkas kültürünü tam olarak yansıtan Rusya'ya bağlı Adigey, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar, İnguşetya, Kuzey Osetya, Çeçenistan ile Dağıstan'ı, Abhazya, Gürcistan bir bölümü, Güney Osetya, Azerbaycan'ın kuzey bölümünü oluşturabilir. Güney Kafkasya ise Küçük Kafkas Dağları'nı içine alan Doğu Karadeniz Dağları (dolayısı ile Türkiye'nin bir bölümü), Gürcistan ile Azerbaycan'ın bir bölümü ile Ermenistan'ın tamamını içine alarak Murat Nehri ve Aras su bölümü çizgisinden oluşmaktadır.

4. Doğu-Batı-Orta Kafkasya Bölgesi; Kafkasya adına yapılacak diğer bir tanım biçimidir. Kafkasya'nın, Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olarak ikiye ayrılması, Rus İmparatorluğu'nun kavramsallaştırmaya çalıştığı fakat sıradan ve mantıksız bir bakış açısına sahip yaklaşımdır.

Hazar Denizi kıyısında dağların dışında yolların mevcudiyeti söz konusudur. Bu nedenle Kafkasya'yı doğu-batı Kafkasya olarak ayırmak daha doğru bir yaklaşımdır (Forsyth, 2019: 52). Kafkasya; uluslararası doğu-batı, kuzey-güney yollarının kesişim noktasında yer almaktadır. Ancak transit yönüyle doğu-batı sınır tanımını da gerektiren Kafkasya için yapılacak kuzey-güney yönlü sınır ayrımında Kafkasya Dağlarından faydalanmak mümkün iken, doğu-batı yönünde ayrım oluşturmak, dağlık kütle nedeniyle zordur. Ancak topografik açıdan Elburz Dağları; Kafkasya'nın en yüksek noktası olması nedeniyle Doğu-Batı Kafkasya tanımı oluşturmada yardımcı unsur olarak

alınabilir. Buna göre Elburz Dağı'nın doğusundan Hazar Havzası'na Doğu Kafkasya'yı, Elburz Dağı'nın batısından Karadeniz Havzası'na Batı Kafkasya'yı oluşturmaktadır (Harita 8).

Harita 8. Doğu-Batı-Orta Kafkasya.

Coene (2010: 6) Kafkasya'yı üç bölüme ayırarak Batı Kafkasya'nın, Taman Yarımadası'nda bulunan tepelikleri içine alarak Elburz Dağı'na kadar devam ettiğinden, Orta Kafkasya'nın Elburz Dağı ile Kazbek Dağı arasında bulunduğunu, Doğu Kafkasya'nın ise, Kazbek Dağı'ndan Apşeron Yarımadası'na uzandığından söz etmektedir. Kuzeyde Maniç Bataklığı'nın iki kısımdan oluşması batı-orta ve doğu Kafkasya tanımını biçimlendirmede yardımcı diğer coğrafi unsur olabilir. Don Nehri'nin sol kolu olan Batı Maniç; Kalmukya, Stavropol, Rostov bölgelerinde Azak Denizi Havzası'nı oluşturarak Batı Kafkasya'yı temsil edebilir. Doğu Maniç ise, Kalmukya Cumhuriyeti ve Stavropol Krayı'nda yer alarak Kuma Nehri'ne uzanır. Bu nedenle Orta Kafkasya'nın Kuma Nehrine kadar parçasını temsil edebilir. Bu bağlamda Batı Kafkasya; Taman Yarımadası ve Krasnodar Krayı, Rostov Krayı'nın bir bölümünü içine almaktadır. Adigey, Karaçay-Çerkes özerk cumhuriyetleri, Gürcistan'ın batısı Elburz Dağı'nın belirleyici niteliği ile Batı Kafkasya'yı oluştururken, Stavropol Krayı, Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya, Güney Osetya özerk cumhuriyetleri Orta Kafkasya'yı oluşturmaktadır. Doğu Kafkasya ise, Kuma Nehri ve Kazbek Dağı'nın, güneyde Alagöz Dağı'nın belirleyici niteliğine dayalı olarak Dağıstan, İnguşetya, Çeçenistan, Doğu Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan oluşmaktadır (Harita 8). Ancak bu tanım biçimi kuzey-güney Kafkasya ayırımı kadar kolay değildir.

Etno-sosyo-kültürel, tarihi açıdan kuzey-güney Kafkasya, ayrımı doğru bir ayrım olarak görünmemektedir. Günümüzde Kazan şehrinde, İran'ın kuzey bölgesinde yaşayan çok sayıda Kafkas kökenli Türklerin varlığı bunu göstermektedir. Uluslararası bağlamda Kafkasya denilince bazen Güney Kafkasya olarak nitelendirilen Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan'ın hatırlanması, bazen de Çerkes ve Çeçen halklarının anılması, Kafkasya'nın neresi olduğu algısını karmaşık hale

getirmektedir. Bu durum, Kafkas halklarının haklarını korumaları bağlamında da aktif bir siyaset izlemelerini engellemektedir. Öte yandan Fiziki Coğrafya açından günümüzde ifade edilen Kafkasya sınır tanımları birbirleriyle uyum göstermemektedir. Ayıca bu tanım biçimleri, büyük oranda bölgeyi parçalayarak zayıflatmakta, günümüz için yapısal jeopolitika üretimini engellemekte, bölgeye bütünsel bakışı bozmaktadır.

3.3. Maverayı Kafkasya

Kafkasya, bulunduğu izafi konumu nedeniyle eski çağlardan günümüze farklı devletler tarafından farklı şekillerde adlandırılmıştır. Arap coğrafyacıları, Kafkasya'yı farklı nitelendirmesine karşın genel anlamda Hazar ülkesi (Hazar Türk Devleti'nin dönemin güçlü devleti olarak Kafkasya'da hakimiyet kurması nedeniyle) olarak kabul etmişlerdir. Buna göre İdrisi; Dehistan, Arran, Deylem, Azerbaycan, Muğan, Babü'l-Ebvab'dan (Derbent) Karadeniz'e kadar olan bölgeyi Hazarların ülkesi olarak tanımlamıştır. Ona göre Hazar ülkesi iki deniz arasında yer olan Türklerin ülkesidir (Strange, 1994: 200). Bazı Arap coğrafyacılar, Kafkasya'yı "Arran Ülkesi" olarak adlandırmışlardır. Arran; Kafkasya'da Aras-Kura nehirleri arasında yer alan Albanya, olarak bilinen Dağlık Karabağ-Zengezur'u içine alır. Albanya batıda Gürcistan, Ermenistan, güneyde Atropatena'yı (İran Azerbaycan'ı, İran Kürdistanı) içermekte idi. Arap coğrafyacıların bu tanımları, Maverayı Kafkasya'nın bir kısmını da içine almaktadır. (Harita 9). Arap coğrafyacıların tamına göre Maverayı Kafkasya, Asya kıtası içinde yer almaktadır.

Harita 9. Arap coğrafyacılar açısından Maverayı Kafkasya.

Arap coğrafyacıların bu tanımlama biçimlerinden Maverayı Kafkasya'nın Türk bölgeleri ile ilişkili olduğu anlamı çıkmaktadır. Nitekim Mavera kelimesinin Türk kültürü ve Türkçede farklı anlamlara gelecek biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kavramın, dinsel bir betimleme olduğu boyutu bir kenara bırakılırsa, araştırmada iki farklı anlamın Siyasi Coğrafyada karşılığı olabileceği görülür:

1. Mavera, Osmanlıcada Mavera-i, bir şeyin ötesinde, gerisinde kalan anlamındadır. Maverayı, Kafkasya batı dillerinde Trans-Kafkasya'dır. Trans Kafkasya ise, Güney Kafkasya'yı ifade etmektedir. Zakafkaz, Maverayı Kafkasya, Transkafkasya adlandırmaları Güney Kafkasya için söylenmiş olup, Za-Mavera-Trans kelimeleri ötesi anlamına gelir (Deniz, 2015b: 3). Bu açıdan Kafkas ötesi olarak Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan'ı içine aldığı düşünülebilir. Günümüzde Transkafkasya/Zafkasya/Maverayı Kafkasya'nın bir bölümü biçiminde algılanmaktadır (Harita 10). Ancak bu tanım biçimi doğru bir kullanım şekli değildir. Trans; geçiş anlamını taşırken, mavera; bir şeyin ötesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda trans, Güney Kafkasya'yı ifade etmediği gibi Mavera kelimesinin de karşılığı olamaz. Mavera kelimesi Türk Dil Kurumu'na göre bir şeyin ötesinde, arkasında gerisinde bulunan yerdir. Nitekim Arapların Maverayı Kafkasya olarak tanımladığı bölge genişleyerek Güney Azerbaycan'ı (İran Azerbaycan'ı) içine almaktaydı (Harita 9). Maverayı Kafkasya'yı Güney Kafkasya olarak gösteren tanımlara göre Maverayı Kafkasya Asya Kıtası'nda kalmaktadır.

Harita 10. Maverayı Kafkasya

Bu fikirlerin aksine Maverayı Kafkasya geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya olarak atfettiği ve coğrafyacıların Güney Kafkasya olarak nitelendirdiği bölgenin burası kabul edilmesi uygun bir analiz değildir. Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya tanımı;

Kafkas Sıradağlarının güneyini oluşturmakla kalmayarak tıpkı anlamı gibi Hazar Havzası'nın ötesini temsil etmektedir.

2. Siyasi Coğrafya açısından asıl önemli olan anlam ise, maveranın eski Türk kültüründe "geçit" veya "sınır" anlamına gelmesidir. Bu kelimenin kullanımı genellikle coğrafi konum bağlamlı tahlillerde yer aldığı vurgulanmıştır. Orta Asya'nın Türk bozkırlarında kullanılan ve Türk kültürüne yerleşen bir kavramdır. Bu kelimenin tarihi kökenleri, Türklerin göçebe yaşam tarzına ve coğrafi hareketliliğine dayanır. Yani yazlak-kışlak arasındaki hareketten dolayı kullanılır hale gelmiştir. Mavera terimi, göçebelerin farklı bölgeler arasında göç ederken, geçiş yaparken kullandığı önemli geçit bölgeler için kullanılmıştır. Günümüzde de dağcılıkta sınırlar ve geçitler için kullanılmaktadır (Maveraünnehir, nehrin ötesi anlamında günümüzde Türkçede hafızlara kazınmıştır). Buna göre; Büyük Osmanlı Devleti'nin kastettiği Maverayı Kafkasya hem Güney Kafkasya'yı hem de Hazar Denizi'nin tüm çevresindeki Türk bölgelerini kapsamaktadır. Araştırmada birincisi zaten Güney Kafkasya olarak vardır. Hazar ülkeleri ile ilişkili olarak verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin atfettiği Maverayı Kafkasya tanımı, Güney Kafkasya'nın da ötesinde, var olan daha geniş bir sahayı içermektedir. Nitekim Büyük Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikası; Kırım Yarımadası'ndan başlayarak, Karadeniz Havzası, Azak Denizi, Kerç Boğazı, Don-Volga nehirlerini ve Hazar Havzası'nın ötesini temsil eden Orta Asya Türk bölgelerini içine alacak şekilde geniştir (Harita 11). Osmanlı Devleti'nin tanım biçimine göre Maverayı Kafkasya Avrasya'da yer almaktadır.

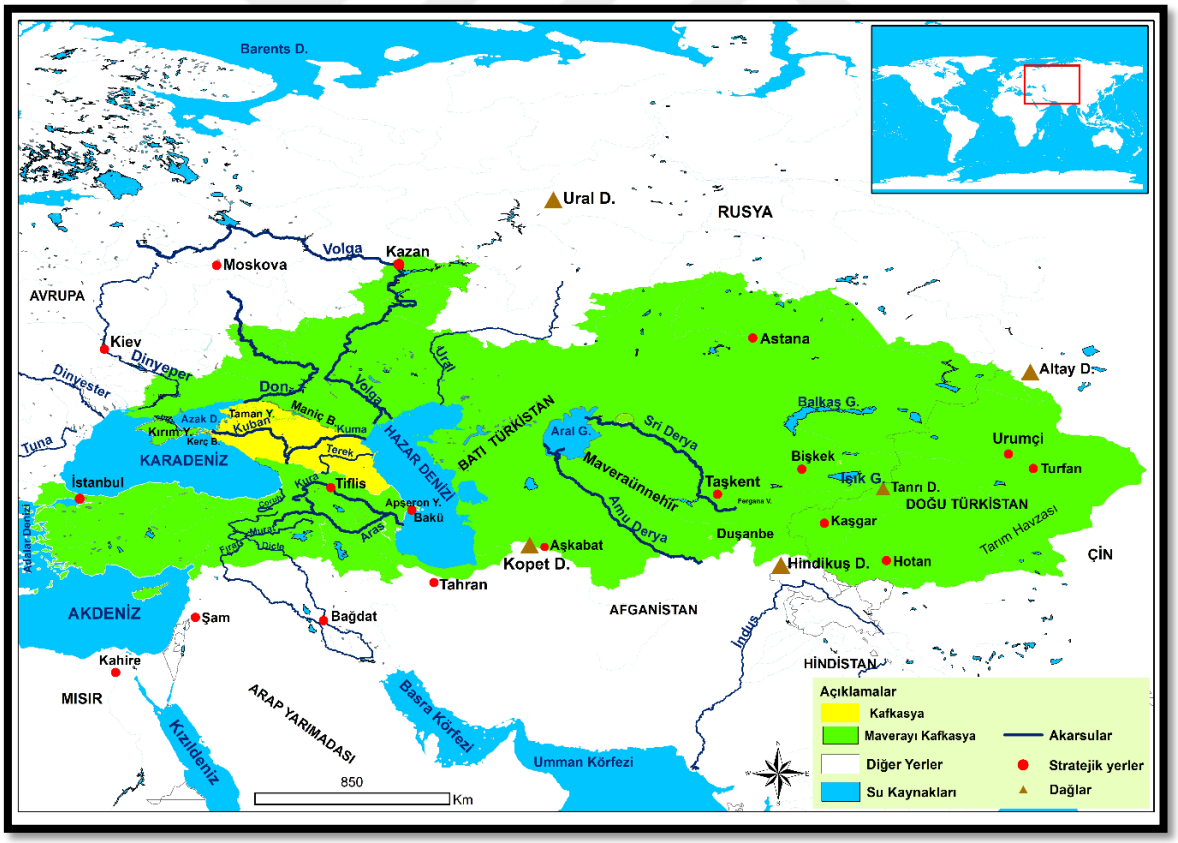

Harita 11. Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya algısı

Maverayı Kafkasya her ne kadar diğer dillerde Güney Kafkasya'yı tanımlasa da Osmanlı Devleti'nin Kafkasya tanımının çok daha geniş bir anlam ifade ettiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'da Gazavat hareketini destekleyerek bölgede teopolitikalar yürütüp

Orta Asya'da hanlıklar ile irtibat halinde olması, Don-Volga'yı birleştirme projesi, Kafkasya'yı yalnızca Güney Kafkasya'dan ibaret görmediğini göstermektedir. Nitekim Osmanlı Devleti; Maverayı Kafkasya'nın bir parçası olarak gördüğü Orta Asya üzerinden Rusları çevrelemeye çalışmıştır. Yalçınkaya'a göre (2017: 5) Kafkasya'dan güneye uzanmış olan ve sınırları statüsü zamanla değişen egemen Türk hanlıkları vardı ve bu nedenle bölgede demografik-dil ve kültürel açıdan Türk birliği söz konusu idi. 16-19. yy arası bu hanlıkların bazıları kendi arzuları ile Büyük Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında kalmışlardı. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, Hazar'ın ötesinde bağlılık gösteren Türk hanlıklarının yöneticilerini seçerek Maverayı Kafkasya'nın hamiliğini üstlenerek yönetmişti.

İngilizler, Orta Asya hanlıklarına oryantalistler göndererek Maverayı Kafkasya'ya ilgi göstermişlerdir. Kafkas halklarını (bilhassa Çerkesleri) etkisi altında tutarak Kafkas ötesinde ve Ortadoğu'da faaliyet yürütmüşlerdir. İngiltere'nin bu bölgeye ilgi duymasının altında Rusya'nın Hindistan'a giden yolda Kafkasya ve Orta Asya'yı kullanması ve İpek-Baharat yollarının ticari hakimiyetini elde tutma faaliyeti yatmaktadır.

3.4. İlişkisel Lokasyon ve Kafkasya'nın Konumu

Kafkasya; izafi (göreli) konum niteliğinden doğan tanımlarının yanı sıra ilişkisel konumu açısından da dikkat çekici bir bölgedir. İzafi konum, herhangi bir yeri başka yerlerden ayıran niteliklerini ifade ederken, ilişkisel konum, mesafe etkisini yok ederek, Dünya'nın uzak bölgelerinde yaşanan olaylardan etkilenen konum türünü ifade etmektedir. İlişkisel konum, iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, uzak bölge ilişkisel konumdur ve küresel anlamda çok uzak bölgelerde yaşanan olayların etkisini ifade etmektedir. Yakın bölge ilişkisel konum ise, yakın bölgelerle olan etkileşimi içermektedir.

Kafkasya kıstağı hem uzak bölge hem de yakın bölge ilişkisel konum etkisini yaşamaktadır. Örneğin ABD ve AB; uzak bölge aktörleri olmaları açısından Kafkasya'da jeopolitik planlarını sürdüren ilişkisel konum komşularıdır. Orta Asya ülkeleri, yakın ilişkisel komşusu olarak Kafkasya'da jeopolitikalar yürütmektedir.

İlişkisel konum, politik olaylarda bazen izafi konumdan doğan nedenlerle daha etkili strateji oluşturabilmektedir. Tarihi bağlamda kurulan devlet ve imparatorlukların sınırlarının genişlemesi ile yeni yerlerin bu sınırlara eklenmesi sonucu, küreselleşme ile birlikte yakın ve uzak bölge etkileşimleri artmıştır. Örneğin günümüzde ABD, Kafkasya'ya uzak ülke olarak uzaktan müdahale etmeyi tercih etmektedir.

Kafkasya'nın arafta kalmışlığı, ilişkisel boyutunu hem artırmış hem de Kafkasya'da kurulan devletler ve bölgeye taşınan halklar, bu coğrafi ortamı etnik açıdan çeşitlendirmiştir. Kafkasya'nın ilişkisel konumu, onu uzak bölgelerden taşınan halklara yurt veya geçiş bölgesi yapmıştır. Öte yandan saha, izafi konumu nedeniyle yakın veya uzak bölge aktörlerinin genişleme siyasetinin sürdürüldüğü coğrafi bölge olmuştur. Örneğin, Kafkasya, Arap ülkelerinin teopolitik amaçlı İslam dinini yaymaya çalıştığı uzak bölgedir. Ayrıca Kafkasya ve Maverayı Kafkasya; Rusların biyopolitikalarının uygulama merkezi olması açısından uzak bölge etnik gruplarının taşınarak yerleştirildiği coğrafi alan haline gelmiştir. Bölge, Hazar enerji havzası nedeniyle jeoekonomik açıdan uzak bölge ülkelerinin enerjipolitik merkezi olmuştur. Günümüzde ABD ve AB, İngiltere gibi dışsal aktörler, Kafkasya'da ilişkisel konum boyutunda bağ kurmakta ve bu bölgenin enerjisi ile ilgilenmektedir. Ayrıca Kafkaslar, güçlü bölgesel ve küresel aktörlerin güç gösterisinde bulunduğu bir arena olmuştur. Coene'e göre (2010: 7); Kafkasya'nın hangi bölgeye ait olduğu tartışmaları şu

şekildedir: 1. Asya ile Avrupa arasındaki sınırın Kuma Nehri ile Maniç'i oluşturması nedeniyle Kafkasya'nın Asya'ya aidiyeti. 2. Asya ile Avrupa sınırının Güney Kafkasya ile İran-Türkiye sınırından geçmesiyle Avrupa'ya aidiyeti. 3. Avrupa-Asya sınırının Kuzey Kafkas Dağları'ndan geçmesi nedeniyle Kuzey Kafkasya Avrupa'ya ait iken, Güney Kafkasya'nın Asya'ya aidiyeti. 4. Rion ile Kura nehirlerinin, Avrupa ile Asya sınırını oluşturması nedeniyle Kafkasya'nın kuzeyinin Avrupa, güneyinin Asya'ya aidiyeti. 5. Kafkasya batısının Avrupa, doğusunun (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Rusya'nın Hazar Denizi kıyılarının bir kısmı) Asya-Avrupa sınırını çizmesi nedeniyle Asya'ya aidiyetidir.

3.4.1.Trans Kafkasya Yaklaşımları

Tarih boyunca pek çok devlet, Güney Kafkasya'yı kendi jeopolitik bakış açısına göre isimlendirmiştir. Güney Kafkasya için "Za-kavkaz", "Transcaucasus", "Mavera-i Kafkasya" tanımları kullanılmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere, Za-Mavera kelimeleri ötesi anlamına gelmekte olup, Kafkasya olarak nitelendirilen Kuzey Kafkasya'nın ötesi demektir. Dolayısı ile Kafkasya'ya ilgi duyan bölgesel ve küresel aktörler, aynı bölgeyi farklı isimlerle ortak manada kullanmayı tercih etmişlerdir. Ancak dikkate değer konu, bu tanımları yapan devletler için Kafkasya'nın ayrı amaçlara hizmet eden bir stratejiyi içermesidir.

Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya tanımları, coğrafi açıdan doğru tanımlar olsa da salt bir bölünme olmayıp, Transkafkasya olarak Ruslar tarafından yanlış adlandırılmıştır (Forsyth, 2019: 821). Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya, Rusların Za-kavkaz, İngilizlerin Transkafkasya olarak adlandırdığı yer Kafkas Ötesidir.

Güney Kafkasya, günümüzde Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Türkiye'den Ağrı, Kars, Ardahan, Artvin'i içine alan İran'da ise, Tebriz'e kadar olan toprakları kapsayan, Kafkas Dağları'na kadar olan bölgedir (Togan, 1932). 190.000 km² lik yüz ölçümü ile Zakafkas, Maverayı Kafkas, Transkafkas, olarak bilinen Kafkas ötesi yer alırken, Kuzey Kafkasya, diğer adıyla Sirkafkasya; 260.000 km² yüzölçümüyle bölgenin kuzeyini oluşturmaktadır (Deniz, 2015b: 3). Kuzey Kafkasya da (Sirkafkasya), Rusya'ya ait, Rostov, Krasnodar, Stavropol (Rus, Ukraynalı yaşamaktadır) bölgeleri yer alırken, Adigey, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya (bu dört topluluk SSCB döneminde Çerkesistan'ı oluşturuyordu), İnguşetya, Çeçenistan, Dağıstan özerk cumhuriyetleri bulunmaktadır. Güney Kafkasya'da ise, Abhazya, Acaristan, Güney Osetya'yı içine alan Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan yer almaktadır.

Trans, geçiş anlamına geldiğinden Güney Kafkasya'yı tanımlamamaktadır. Ayrıca Kafkas ötesi tanımında Kafkasya'yı aşan bölgelerin dahil olup olmayacağı düşündürücüdür. Kafkasya sınırları çizilirken esas alınacak hususlardan biri, Hazar Denizi'ne komşu olan ülkelerin sadece bir kısmının Kafkas ülkesi olarak alınmasıdır. Etnik sınırlar açısından ele alındığında İran Azerbaycan'ı Güney Kafkasya kabul edilse de Aras Nehri'nin coğrafi sınırlılığı buna izin vermemektedir.

3.4.2.Siyasi Yaklaşımlarda Kafkasya Konumu ve Uzak Ülkelerin Kafkasya İlgisi

Kafkasya'nın neresi olduğuna dair çeşitli görüşler ve ayrımlar yer almakla beraber Kafkasya denildiğinde ilk akla gelen coğrafi bölge, Kafkasya ana karası veya yalnızca Kuzey/Güney Kafkasya olabilmektedir. Fakat Kafkasya sınırları, tarihi, etno-kültürel ve siyasi çerçevede ele alınmadığı sürece sığ bir Kafkasya tanımını doğuracaktır. Bu bağlamda kara ve deniz sentezli bir Kafkasya'nın varlığı söz konusu olmayacaktır. Avrupa ile Asya arasındaki Kafkasya berzahı üzerine bu jeostratejik

bölgede yaşamış ya da bölge üzerinden jeopolitik hedefleri olan toplulukların veya devletlerin, bilim çevrelerinin ve seyyahların Kafkasya'ya dönük çeşitli bakış açıları ve tanımları yer almıştır.

Hz. Nuh'un oğullarından olan Yafes'in torunu Togarma'nın soyundan geldiğine inanılan Gürcü, Ermeni ve Kafkas halklarının yaşadığı bölge sınırlarını Brosset (2003: 2) doğuda Hazar (Gürcan/Cürcan) Denizi, batıda Karadeniz, güneyde Cudi Dağı, kuzeyde ise Elburz Dağı olarak ifade etmiştir. Strabon'a göre (1987: 11, 5); Kafkasya sınırlarını Makedonyalı Büyük İskender'in tarihçileri, Toros Dağları'ndan Hindistan'a kadar tanımlamıştır. Buna karşın Antik Yunanlılar, daha sınırlı vaziyette Karadeniz ile Kolkhide'ye sınır olarak Kafkas Dağları ile belirlemektedir.

Kafkasya uygarlığının, Don Nehri ile Azak (Bosfor-Kimmerien) kıyılarıyla bağlantılı olması ve bu halkların güvenlik içinde yaşayabilmelerini sağlaması nedeniyle bu iki coğrafi bölge Kafkasların sınırlarına dahil olmalıdır (İzzet, 2009: 241). Kafkasya'nın neresi olduğu sorusunun Şoenü (2007: 73) şaşırtıcı şekilde net bir cevabı olmadığının altını çizerek, Kafkasya'yı ihtişamlı görünüşüyle Asya Kıtası'nın güvenliğini sağlayan gözcüdür şeklinde tanımlamıştır.

Kuzey ve Güney Kafkasya veya bütünsel olarak Kafkasya tanımları, bölge üzerine farklı jeopolitik tasarımlarının olması nedeniyle uzak veya yakın bölgelerdeki aktörler için farklı manalar içermektedir. Daha sonra detaylı olarak bahsedileceği üzere göç kavşağı olan Kafkasya'da bulunmuş Kıpçaklar, Hunlar, Hazarlar gibi devletlerin bu bölge üzerine jeopolitikaları olmuştur.

Selçuklu Devleti'nin Kafkasya jeopolitiği Güney Kafkasya'ya demografik yerleşim sürecini içeren bir kale vazifesi görevi ile Anadolu'ya geçişin üssü olarak temsil olurken, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya jeopolitiği daha geniş bir çerçeve ile Karadeniz Havzası üzerinden Kırım Yarımadası'ndan başlamıştır. Büyük Osmanlı Devleti; Kafkasya'nın bir parçası olarak iki nehir olan Don ve İdil (Volga)'i Hazar ile Karadeniz havzalarını birbirlerine bağlayan iki önemli jeostratejik suyolu olarak görmüştür. Osmanlı Devleti döneminde Sokullu Mehmet Paşa bu iki nehri jeoekonomik ve jeostratejik amaçlarla birleştirmek istemiş ve Kafkasya'nın devamı olarak görmüştür. Tarihi bağlamda Gürcistan ve Ermenistan'ın 18-19. yy. da Rusya-İran-Osmanlı devletleri arasında mücadele alanı olması ile siyasi sınırları belirlenmiştir. Kafkasya'da Hanlıklar sonrası Azerbaycan doğmuş, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı sınırlarındaki Kars ile Batum'un Gürcülere bırakılıp Anadolu Yaylası'nın Osmanlı sınırlarında kalmasıyla Aras Vadisi'nin çizdiği bir Kafkasya sınırı doğmuştur (Forsyth, 2019: 33).

Ruslar, emperyalist yayılmacı siyasetlerinin parçası olarak gördükleri Kafkasya'yı, çoğunlukla Kuzey Kafkasya olarak görürken, İran; Hazar enerji havzasının kilidi olarak Güney Kafkasları, Kafkasya jeopolitiğinin merkezi olarak görmüştür. AB, ABD gibi uzak bölge aktörleri, Kafkasya'yı enerjipolitik merkezi, Rus karşıtı jeopolitik alan olarak algılamışlardır. AGİT Minsk Grubu'nun[1] günümüzde çok başarılı olmasa da Kafkasya'da aktivitesi söz konusudur. İngiltere, Kafkasya'ya enerjipolitik açıdan bakmaktadır. Ayrıca İngiltere, Rusya'nın Hindistan'a giden sömürge yolları üzerinde engel teşkil etmesi nedeniyle Güney Kafkasya'ya Transkafkas nitelendirmesini yakıştırmıştır. Tarihi bağlamda İngiltere, Ruslara karşı Circassian (beyaz ırk) olarak adlandırılan Çerkeslerle iş birliği yapmak istemiştir. İlişkisel konumu uzak görünse de Çin'inde bölgeye bakış açısı mevcuttur. Tarihi bağlamda İpek Yolu'nun Güney Kafkasya'dan geçmesi, Çin'in bölgeye ilgisini sürdürmektedir. Bu bağlamda Çin; Güney Kafkasya ticari ilişkilerini sürdürdüğü jeoekonomik açıdan bölgeye ilgi duymaktadır.

[1] **AGİT Minsk Grubu:** 1992'de Avrupa Güvenlik ve İş birliği tarafından Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ sorununun çözümü için kurulmuştur. ABD-Rusya-Fransa eş başkanlarıdır.

3.4.3. Siyasi Coğrafya Açısından Kafkasya

Bazı ülkelerin geniş topraklara sahip olmaması, o ülke ve bölgeleri önemsiz kılmaz (Şahin, 2013: 575). Kafkaslar; sayısız millete ev sahipliği yapmış asırlarca bölgesel ve küresel aktörlerin mücadele arenası olmuştur. Kafkasya, tarihin hiçbir evresinde jeopolitik önemini kaybetmemiştir (Bedirhan, 2000: 44).

Jeopolitik etkinliklerin doğasını, genel istikamet ve ilkelerini, coğrafi konum ve arazi (zemin) faktörünün, Dünya düzeninin kurulmasındaki etkisini araştıran Siyasi Coğrafya açısından Kafkasya; özel konumu, jeostratejik, jeokültürel, jeoekonomik ve etno-politik nitelikleri nedeni ile önemli bir bölgedir (Akdemir, 2018). Kafkasya; doğuda Hazar Denizi üzerinden Orta Asya'ya, güneyde İran üzerinden Ortadoğu'ya, kuzeyde Avrasya steplerine ve batıda Anadolu ile Karadeniz üzerinden İstanbul ve Çanakkale boğazları ile Akdeniz'e açılabilen izafi konuma sahiptir. Bu bağlamda Asya ve Avrupa arasında geçiş bölgesidir.

Kafkaslar, siyasi ve jeopolitik etki alanı yüksek olan bir bölgedir ve uç noktalarını Orta Asya, Ortadoğu, Türkiye ve Rusya'nın teşkil ettiği dikdörtgen merkezidir. Haliyle bu coğrafi ortamlarda yaşanan olaylar, Kafkasya'yı yakinen ilgilendirmektedir (Deniz, 2015b: 71). Kafkasya'ya dönük farklı devlet ve uygarlıklar kendi özel ve ilişkisel konumlarına ve bölgenin coğrafi ortamına uygun mekân siyaseti üretmek durumunda kalmış ve bu sahaya dair tanımlar yaratmışlardır. Fiziki Coğrafyası ve konumu nedeni ile Kafkasya; tarihin eski çağlarından beri medeniyetlerin ve toplulukların sahip olmaya çabaladığı jeostratejik bir bölge olmuştur. Kafkasya; Hazar ve Karadeniz Havzaları ile jeostratejik bir su koridorunun ortasında yer almaktadır. Hazar Denizi'ne akan Volga ile Asya Kıtası'na, Karadeniz'e akan Dinyeper, Dinyester, Don nehirleri ile Avrupa Kıtası'na erişilmektedir. Böylece Kafkaslar; doğu-batı, kuzey-güneyden yolların kesişim noktasını oluşturmaktadır (Tavkul, 2015: 41). Bölge; su yollarının yanı sıra savunmaya elverişli dağlık topografyası ile tarih boyunca kavimlere yurt olmuştur. Bölge arazisinin dağlık olması onu her çağda savunmaya elverişli kılmıştır. Bu bağlamda Kafkasya; Selçuklular başta olmak üzere Ruslara ve pek çok devlete askeri üs imkânı sunabilmiş, jeostratejik öneme sahip medeniyetler havzasıdır.

Kafkasya, büyük devletler açısından daima önemli bulunmuş, göç güzergâhı üzerinde yer almış gerek fiziki gerek kültürel coğrafi nitelikleri açısından her çağda önemini korumuş, bölgesel ve küresel aktörlerin mücadele alanı ve tampon sahası olmuştur.

Kafkasya; etno-kültürel temelli jeokültürel zenginliği içeren savaşların birleştirdiği coğrafi ortamdır (Deniz, 2015b: 72). Bölge; soğuk savaşın ardından Maverayı Kafkasya'nın bir bölümünü içeren Orta Asya ülkelerinin, Dünya'ya açılma yollarından birini oluşturmuştur. Orta Asya ülkelerinin Kuzey Kafkasya üzerinden Avrupa'ya açılımı birinci alternatifi iken, Hazar Denizi güneyi ve İran-Türkiye üzerinden Akdeniz'e açılımı ikinci alternatifini oluşturmaktadır. Coğrafi yakınlığı nedeniyle Türkiye açısından Kafkasya, Orta Asya'ya açılan köprü bölgesidir. Bu niteliği, Osmanlı Devleti'nin Hazar Havzası'nın ötesini simgeleyen Mavera tanımıyla örtüşmektedir.

Kafkasya, Asya-Avrupa arasındaki ticari koridorların geçtiği transit bölge olma niteliğine sahiptir. Hazar Denizi'nin sahip olduğu enerji, bölgeyi Siyasi Coğrafya açısından stratejik kılan diğer argümandır.

Avrasya'nın jeopolitik karakterinin bir parçası olarak Kafkasya; Karadeniz ve Hazar Deniz havzaları ile Asya, Avrupa kıtaları arasında bir kıstak vazifesi gören etnolojik zenginliğe haiz jeokültürel havzadır. Bu havza sadece bir coğrafi ayrım değil aynı zamanda etnik (Türk-Slav-Kafkas), teolojik açıdan (İslam-Hristiyanlık) zenginliği teşkil eden coğrafi ve etno-dinsel açıdan nirengi noktasıdır. Kafkasya üç büyük devlet, Rusya-İran-Osmanlı Devleti arasında tampon bölge

olarak çekişme sahası olmuştur. Bölgenin geçiş niteliği, onu çevreleyen aktörler arasında güçlü rekabeti ve bölgeyi sarmalayan hegemonik yapıyı da doğurmuştur. Bu bağlamda Kafkaslar; Orta Asya, Ortadoğu, Balkanlar, Akdeniz, Avrupa, Anadolu'yu coğrafi-tarihi-siyasal açıdan etkisi altına alan küçük ancak etkisi büyük bir bölgedir. Kültürel ve etnik çeşitliliğe sahip olması, bölgenin istikrarsızlaşmasına neden olabilecek potansiyeldedir. Bu nedenle bölgenin bütünleşmesi, bölgedeki güç kaybını ve olası çatışma risklerini azaltabilecek temel unsur olabilir.

3.5. Kafkasya'nın Algısal Konumu

Algısal konum; coğrafi, tarihi, etno-kültürel ve bölgeye baskın siyasi gücün etkisi ile ortaya çıkabilmektedir. Kafkasya üzerine oluşan tanımlar, bu nitelikler üzerinden yol almaktadır. Mekân algısı, jeopolitik açıdan bölge statülerinin ve sınırlarının çizilmesiyle ilintili bir tavır ve haritaya yansımadır. Jeopolitik algı, çoğu zaman taraflı ve çelişkilidir. Bölgesel ve küresel aktörlerce Kafkasya algısı değişim göstermektedir. Savitsky, devletler arasındaki sınırların stabil olmadığını aksine sosyo-ekonomik, siyasi, askeri değişim sergilediklerini ve ortak bölgede yaşayan toplumların ortak kültürel sentez ortaya koyduklarını ifade etmiştir. Örneğin, 1813 Gülistan Antlaşması ile Rusya'nın, Ermenileri Kafkasya'ya yerleştirmeleri sonucunda bölge Ermeniler için yurt anlamını ifade etmiştir. Rusya açısından Ermenilerin yerleştiği alan tampon bölgedir. Buna karşın Ermeniler, 19.yy.da Kaçar Hanedanlığı ile Rus sınırını Aras Nehri olarak görüp, Revan ve Nahçıvan hanlıklarını kendi toprağı sayıyordu. Mesela Karabağ'ı haritalarında ya bağımsız ya da kendisine bağlı olarak göstermekteydiler (Hasanov, 2010: 270). Büyük Hayk'ın Kafkasya algısını Güney Kafkasya ile birlikte Doğu Anadolu temsil etmekteydi. Nitekim 1878 Berlin Antlaşması ile Vilayet-i Sitte (Erzurum, Van, Harput, Diyarbakır, Sivas, Bitlis)'de Ermeni Devleti'nin kurulması öngörüsü bu durumu doğrulamaktadır. Türkmen nüfusunun günümüz Azerbaycan topraklarına yerleşmeye başlaması ile Azerbaycan'ın Kafkasya algısı şekillenmeye başlamıştır.

Azerbaycan'ın hem Kuzey hem de Güney Kafkasya'yı içine alan bir Kafkasya algısı olmakla beraber, etnik açıdan İran topraklarında Azerbaycan Türklerinin varlığı nedeniyle Kafkasya algısı güneye doğru genişlemektedir. Tarihi bağlamda Azerbaycan, yalnızca günümüz topraklarından ibaret değildi. Aras Nehri'nin öteside günümüz İran topraklarının kuzeyinde de Azerbaycan Türkleri bulunmakta idi. Ancak Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları ile Azerbaycan toprakları Aras Nehri ile ikiye bölünmüş ve nüfusun bir bölümü Aras Nehri'nin kuzeyinde kalmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın Kafkasya algısı Kuzey ve Güney Kafkasya ve Aras Nehri'nin güneyinde yaşayan Azerbaycan Türk nüfusunu içermektedir (Harita 12).

Harita 12. Azerbaycan Kafkasyası.

Allahyari ve Ahangaran (2011: 201-202) bazı İran şairlerinin Kafkasya tasvirlerine vurgu yaparak Kafkasya'yı İran Platosu ile İran'ın tabii coğrafi parçası olarak tanımlayarak, Kafkasya sınırlarını Hazar ile Karadeniz Havzaları arasında kuzeyde Maniç Bataklığı, güneyden ise Kura-Aras ırmaklarının geçtiği ovalar ve platolarla sınırlamışlardır. Bu bağlamda Kafkasya algısı coğrafi unsurlar esas alınarak tanımlanabilir.

Algısal konum, etnik bir yapının ifadesi olarak etnografik sınırlar, doğal ve geometrik sınırların dışında din, dil, kültürel dokuyu esas alan demografik karakterin ifadesi olmuştur. Etnografik sınırlar, bazen tarihi bağlamda bölgeye hâkim olan güç tarafından değiştirilebilir. Örneğin, Kafkasya'ya 18. yy itibari ile hâkim olan Rusya; bölgede algılamak istediği Kafkasya tanım şeklini etnik sınırları değiştirerek yaratmaya çalışmıştır. Etnik ve kültürel açıdan bir sınır siyasi, coğrafi sınırla uyumsuzluk gösterirse gerçek sınırları yansıtamaz (Ayan, 2010: 22). Kafkasya'da etnik ve idari sınırların uyumsuzluğu söz konusudur. Örneğin Abhazlar, Gürcülerden ziyade Kuzey Kafkasya halklarından Çerkesler ile akraba olmalarına rağmen Güney Kafkasya'nın parçası olarak algılanmaktadır. Kafkasya, bu halkların etno-kültürel coğrafi ortamının adıdır. Dolayısı ile Kafkas algısı, kimi zaman etno-kültürel dokunun yansıması da olabilmiştir.

Kafkasların algısı üzerine diğer stratejik husus ise baskın unsurların bölgenin zihinlerde yer etmesi üzerinedir. Örneğin Kafkasya kimi zaman Rusya'nın hâkim olduğu bölge, kimi zaman etnik baskınlıkla Çerkeslerin yaşadığı bölge olarak algılanabilmektedir. Güney Kafkasya için Azerbaycan-Ermenistan-Gürcistan ile birlikte Kafkasya algısı yaratabilmektedir.

3.5.1. Rusya Kafkasyası

Rusların Kafkasya algısı tarihi ve coğrafi nedenlere bağlı şekillenmiş olup, coğrafi açıdan yakın çevre politikası ve ideolojik yaklaşımlarıyla iç içe geçmiş, Rondeli (2011: 2)'nin deyimi ile Kafkasya, "Rusya'nın Gordion Düğümü", "Rusya'nın Filistin'i", "Rusya'nın İç Çevresi", "Avrupa Sınırlarında Rus Ruleti", "Rusya'nın En Şiddetli Bölgesi", "Daima Sorun Bölgesi" olmuştur. Nitekim Rusya için Kafkasya; arka bahçe olarak tanımlanan siyasi sahasıdır.

Tarih boyunca Rusya, güven duyabileceği topografyaların bulunduğu bölgelere sahip olmak istemiştir. Rus emperyalizmi ve yayılmacılığının bir parçası olan bu strateji, sade bir coğrafi ortama sahip Rusya'yı Sibirya'dan Pasifik Okyanusuna, Karadeniz'den Kafkasya'ya ve Akdeniz'e sahip olma arzusuna itmiştir. Kafkasların iki deniz havzası arasındaki dağlık topografyası, Rusya'ya son derece cazip gelmiştir. Bu izafi konum, Rusya'nın Kafkasya'ya takıntılı olmasının jeopolitik ifadesi olmuştur.

Ruslar için Kafkasya; Kuzey Kafkasya olarak nitelendirilen bölgedir. Ruslar, Karadeniz'den Hazar Denizi'ne uzanan dağların kuzeyinde yer alan bölgeye Kavkaz demektedir. Onlar açısından gerçek Kafkasya olan Kafkas Dağlarının kuzeyinde kalan kısımdır (Harita 13). Fakat bu noktada altı çizilmesi gereken husus şudur; Ruslar, bu bölgeyi her ne kadar asıl Kafkasya olarak görseler de Kuzey Kafkasya'yı elde etmelerinin ardından Kafkas ötesi olarak tabir ettikleri Güney Kafkasya (Zakavkaz)'ya inmeyi ihmal etmemiş ve bu ideolojilerini jeopolitik amaçlarına yansıtmayı başarmışlardır. Nitekim Rusların Kafkasya siyasetinin anlatılacağı kısımda dikkat çeken durum, Kafkasya'da, tarihi bağlamda Aras Nehri'nin güneyine kadar inmeyi başarmış bir Rusya'nın var olmasıdır.

Harita 13. Rusya Kafkasyası

Anisimof'a göre (1926: 1-3); Ruslar 1767-1774'de Kavkosos adını şu amaçlar için kullanmışlardır:

1.Dağıstan, "Komuk-Eli, Çeçenistan, Çerkez-Eli, Apkaz-Eli, Deşti Kıpçak, Gürcistan, Şirvan, Arran (Karabağ), Muğan" ismiyle geçen bölgelerin isimlerini silmek.

2.Tiflis şehrindeki Namestnik'e bağlı çukurluktan Aras Irmağı'nın güneyindeki Lenkeran'a kadar olan bölgeye genel bir ad vermek üzere Za-Kavkaz (Kafkas ardı) olarak adlandırmak. Bu bağlamda Rus politikası, jeopolitik açıdan zihinlerde yeni Kafkas haritası çizerek, bunun uygulamasını yapmaya çalışmıştır. Bu nedenle öncelikle zihinlerden bölgeye has yer adlarını silmek ana hedefleri olmuştur.

Kuzey ve Güney Kafkasya arasındaki Kafkas Sıradağları, doğal bir bariyer olarak Rusya'nın coğrafi açıdan koruyucu kalesi ve sınır belirleyici sahasıdır. Rusların bu algısı politikalarına ittifaklar şeklinde yansımış ve Gürcüler ile askeri yolunu açarak bölgedeki rakiplerini durdurmaya çalışmıştır. Rusya'nın güney kanadı, yani Güney Kafkasya devletleri olan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan, eski rakipleri Türkiye ve İran ile uluslararası sınırı koruyan ön cephe askeri bölgesidir. Bu anlamda Rusların Kafkasya algısı, daha çok ittifaklar kurarak ilerlemeyi tercih ettiği bölgedir. Bu nedenle Rusların tarihi bağlamda en büyük hedefi sıcak denizlere inmek olmuş ve bu amacı gerçekleştirmek için Kafkasya güzergahını kullanmayı tercih etmişlerdir. Rusya için Kafkasya; Hazar Denizi'ndeki petrol sahalarından Karadeniz'deki limanlarına, Avrupa ve Ortadoğu'daki pazarlara boru hattı güzergâhıdır ve yıllık tarımsal üretiminin dörtte birini üreten Rusya'nın önde gelen tarım bölgesidir (Rondeli, 2011: 2).

Rusya; etnik çeşitliliğe sahip Kafkasya'da Rus kültürel kimliğini empoze etmeye çalışıp, Kafkas halklarını sürgün etmek suretiyle hedeflediği Kafkasya algısına ulaşmaya çalışmıştır. Rusların Kafkasya'da yayılma siyaseti, Çar I. Petro dönemine dayanmaktadır. Bu nedenle onların Kafkasya algısının I. Petro döneminde doğduğunu anlamak gerekmektedir. 1864'de başlayan Kafkas sürgünleri, 1944'de zirve yapmış ve göçler boyunca Kafkasya jenositi devam etmiştir. Kafkasya'daki sürgünler, demografik değişimlerin ve yapay sınırların nüvesini oluşturmuştur. Bu anlamda Rus Kafkas algısı, tarihi süreçle Büyük Rusya ideolojisi ile hedeflenmiş ve biyopolitik faaliyetlerle şekillenmiştir.

Çarlık Rusya'sı döneminde Kafkasya; Kuban, Terek, Dağıstan olarak üç eyaletten müteşekkil iken, geriye kalan toprakları ise, Tiflis, Bakü, Elizavetpol (Karabağ, bütünüyle Azerbaycan'a bağlı idi), Erivan, Kutais, Kars, Karadeniz gibi çeşitli bölümlere ayrılmıştı. Ancak 1917 devriminin ardından Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti adı altında Terek, Dağıstan, Kuban, Karadeniz civarı, bir bölümünü oluştururken, Gürcistan Cumhuriyeti adı altında ise, Tiflis ile Kutays'ın bir bölümünü oluşturuyordu (Şoenü, 2007: 249).

1953 yılında Sovyetler Birliği'nin Kafkasya'daki topraklarının üç bölgeden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır:

1. Kuzey düzlükleriyle Don-Volga nehirlerinin güneyinde bulunan yükseltiler Rostov, Astrahan, Krosnodar, Stavropol, Grozni'yi kapsamaktayken,
2. Kafkas Dağları'nın yüksek tepelik ve vadilikleri ile özerk bölgeler, (Orta Asya'ya sürgün edilmiş halklar hariç)
3. Transkafkasya olarak adlandırılan Güney Kafkasya devletleri Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan'ı içine alan bölgeden ibaretti (Forsyth, 2019: 591) (Harita 14). Bu bağlamda her ne kadar Rusların gerçek Kafkasya tanımı Kuzey Kafkasya olarak görünse de Rusya Kafkasya'sının tarihi süreç içinde daha geniş bir coğrafi anlam kazandığı anlaşılmaktadır.

Rusya Kafkasya'sının yaratılması adına stratejik araçlardan yararlanılmıştır. Jenosit, göçler, yapay sınırlar, nüfus politikası vb. Sovyetler Birliği döneminde, Kafkasya'da yapay sınırların temeli atılmış, dil, din, kültür, etnik yapı göz ardı edilerek Stalin tarafından II. Dünya Savaşı sürecinde, savaşçı Kafkas erkekleri ile zaferler elde edilmiş fakat sonrasında, Türkiye'ye karşı güvenli sınır bölgesi oluşturmak amacı ile demografi mühendisliği göçler ve soykırım uygulamaları sonucunda bölgenin kaderi çizilmiştir.

Harita 14. SSCB döneminde Kafkasya

Siyasi kimlik, politik amaçlarla beraber ortak siyasi gruba dâhil olmayı ifade ederken, etnik kimlik stabil olarak ortak tarih, din, dil, kültürel nitelikleri içine alan bir kavramdır. Kafkasya toplulukları, farklı mekân karakteristiğinden doğan ortak bir sosyo-kültürel dokunun ürünüdür. Ancak Rusya, bölgede siyasi bir kimlik oluşturmayı hedef kılmıştır. Bu nedenle kendine göre Kafkasya kimliği oluşturmuştur. Bölgede Pantürkizm ve Panislamizmin önüne set çekmek, heterojen etnik yapılarla bölgeyi bölümlere ayırmak, dini inanışlardan uzaklaştırmak, nüfus politikaları ile zorla göç ettirmek, Türk lehçelerini çoğaltmak, Rusçayı yaygınlaştırarak Ruslaştırmak gibi çeşitli politik yaklaşımlarla Kafkasya'nın kaderi ile oynamıştır.

SSCB'nin dağılmasıyla Rusya'nın Kafkasya algısı değişime uğramıştır. Güney Kafkasya'yı kaybeden Rusya, bu bölgeye uzaktan müdahale edebilme mecburiyetinde kalmıştır. Forsyht'e göre (2019: 33); Kafkasya'nın, SSCB'nin dağılmasının ardından büyük ölçüde güney sınırı değişmiştir. Ona göre, Güney Kafkasya sınırı, Doğu Toroslar ve Zağros Dağları olmalıdır. Böylece büyük Kafkasya ülkesi tamamlanmış olacaktır. 2009'dan sonra Rusya tarafından Kuzey Kafkasya'nın olduğu efsanesi pasifize edilmiştir (Rondeli, 2011: 2). Öte yandan günümüzde Rusya'nın federal bölgelerinin Kuzey Kafkasya olarak nitelendirdiği; Dağıstan, İnguşetya, Kabardey-Balkar, Karaçay-

Çerkes, Kuzey Osetya, Çeçenistan ve Stavropol Krayı bulunmaktadır. Adige Özerk Cumhuriyeti, Krasnodar Krayı, Rostov Oblastı, Kalmukya Özerk Cumhuriyeti, Güney Rusya Federal Bölgesi olarak gösterilmektedir.

Rusya, Kafkasya'yı kendine göre tanımlamak için yapay sınırlar oluşturmuştur. Bu emperyalist faaliyetleri ile beraber bölgede siyasi ve fiziki sınırları birbiriyle zıtlık teşkil etmektedir. Kafkasya'da sınırların uygunluk teşkil etmemesi ve yapay çizilmiş sınırlar, hukuksal açıdan toprak ve ülke aidiyetlerinin anlaşılır kılmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin, Kuzey Kafkasya'da Karaçay ve Balkarlar, Türk ve akraba halklardır. Ancak Stalin döneminde etnik bütünlük bozularak bu iki grup Çerkes halkları olan Çerkes ve Kabardeyler ile özerk bölge oluşturmuştur. Bu durumda hem Çerkes hem de Türk halkları bölünmüştür. Öte yandan İnguşlar, 1944'de sürgüne gönderilerek topraklarının büyük çoğunluğu Kuzey Osetya'ya verilmiştir. 1864-1944 Kafkas sürgünleri ile gerçekleşen jenosit ve sürgün edilen halkların yerine taraftar nüfusun bölgeye yerleştirilmesi, Rus Kafkasya'sını yaratmaya dönük faaliyetlerdir. Kafkasya'nın Rusya'ya aidiyeti, etnik açıdan taraftar nüfusla birlikte tescillenmeye çalışılmıştır. Bu nedenlerle günümüzde bölgede hem toprak aidiyeti hem de etnik sınırlar konusunda tanım yapabilmek son derece zorlaşmıştır.

3.5.2. Türkiye Kafkasyası

Türkiye'nin Kafkasya algısı, tarihi-coğrafi-etnik süreçle beraber değişim göstererek şekillenmiştir. Sultan Alparslan; Kars Ani'de fetihler gerçekleştirerek Kafkasya'yı Kuzeydoğu Anadolu'ya uzanan bir üs olarak görmüştür. Osmanlı Devleti döneminin Kafkas algısı, günümüzde Türkiye'nin kuzeydoğusuna tekabül etmektedir. Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman gibi Büyük Osmanlı Devleti padişahları Erzurum ve Kars'ı Kafkasya'nın fetih sürecinde bir üs olarak kullanmış ve bu yerleri coğrafi yakınlığı nedeniyle Kafkasya'nın parçası kabul etmişlerdir. Öte yandan Erzurum, Kars, Ardahan gibi şehirler, Kafkasya'nın bir parçası olarak Türk veya Türk olmayan pek çok halkların yerleşim alanları olup, Kafkasya'dan ayrı tutulmamışlardır. Örneğin Bulgarlar güneye sarkarak Kars ve Erzurum'a gelip yerleşmişlerdir (Togan, 1981: 168).

Kafkasya terimi ise, Türkçe literatüre Kırım Savaşı sonrasında Cevdet Paşa'nın hazırladığı layihada Cebeli Kafkas olarak geçmiş ve o tarihten sonra Türkçede kullanılmaya başlanmıştır (Kırzıoğlu, 1976: II). Osmanlı Devleti için yalnızca Kafkasya değil, aynı zamanda Kafkas ötesi jeopolitik önem arz etmiş ve Maverayı Kafkasya'yı, Mavera üstü, ötesi anlamını taşıdığı uzak bölgeyi tanımlamak üzere kullanmıştır. Osmanlı Devleti döneminde Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan 1864 sürgünü ile Anadolu-Kafkas bağı daha fazla güçlenmiştir.

Türkiye, günümüzde Kafkas halklarının en fazla bulunduğu ülkedir. Bu demografik bağ, Kafkasya ile coğrafi tamamlayıcılık açısından Anadolu ve Kafkasya'yı ortak kılmakta ve günümüz Türkiye'sinin Kafkas tanımını şekillendirmektedir. Türkiye'nin Kafkas algısı, Rus Kafkas algısından hayli farklıdır.

Misak-ı Milli'nin tam anlamıyla gerçekleştirilemediği ve Türkiye'nin doğal sınırlarının üzerinin örtüldüğü yakın çevre algıları, tarihi süreçle beraber değişime uğramış ve yakın kara ve deniz havzalarının farkındalığının olmadığı bir politik bakış sürmüştür. Bu süreç boyunca Türkiye ile tarihi ve demografik (Kafkasya'dan Anadolu'ya olan göçler), bağları olan Kafkasya göz ardı edilmiştir. Nitekim yakın kara ve deniz havzaları 1992'de SSCB'nin yıkılması ile adım adım fark edilmiş, ancak eylem süreci hemen gelişmemiştir. Türkiye'nin Kafkasya ilişkileri, çoğunlukla Güney Kafkasya üzerinden jeoekonomik ve ideolojik (Orta Asya ile bağ kurmak) amaçlarla Ermenistan ile donmuş ilişkiler boyutuyla sürmüştür.

Türk Coğrafya eserlerinde Türkiye'nin Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkas ülkesi olarak anılması söz konusu olmuşken, Türkiye, harita söyleminde Kafkasya sınırları içinde gösterilmemektedir. Nitekim Grigoriantz'a göre (1999: 13) İran Tebriz, Türkiye Erzurum; Tiflis, Stavropol ve Krasnodar kentlerine uzak değildir. Bu anlamda Kafkasya'nın etno-kültürel (fiziksel nitelikler, dil, folklorik özellikler ve yerel giyim-kuşam vb. benzerlik göstermektedir) ve Fiziki Coğrafya açısından sınırları dar bir çerçevede tutulamaz. Türkiye'nin Kars, Ardahan, Iğdır, Erzurum ve çevresi etno-kültürel ve tarihsel bağlamda Anadolu'nun hem de Kafkasya'nın bir parçasıdır.

Kafkasya'nın şayet etnik sınırları göz önünde tutulursa kuzeyde İdil çatağı esas alınabilir. Ancak bu sınır dahili Kafkasya'dan Anadolu'ya ve dahi yakın coğrafi mekanlara dağılan nüfus nedeniyle Kafkasya siyasi-etnik sınır durumunu karmaşık hale getirmektedir.

Türkiye'nin Kafkasya algısı şu şekilde olmalıdır:

İki çanak arası (Karadeniz, Hazar Denizi) orojenezi takiben bu orojenezi oluşturan Kafkasya'nın Fiziki Coğrafya, (bitki örtüsü, iklim, topografya) açısından ve tarihi, sosyo-kültürel açıdan tamamlayıcı unsuru Anadolu'dur. Fiziki haritalarda Kafkasya ile Doğu Anadolu, Toroslardan, Ege Bölgesi'nden, Karadeniz'den dik vadiler ile ayrılmış ortak nitelikler sergilemektedir. Birbirinden ayrılan bu tarz bölgelerin dil ile kültürel açıdan gelişmesi zor olsa da bu kültürel bölgeler oluştuğunda kolayca ortadan kalkmaz ve korunaklı müzeye dönüşür. Doğu Anadolu ile Kafkasya, klimatik ve coğrafi açıdan ortak nitelikler sergileyen ve birbirini bütünleyen bölgelerdir (Ünal, 2002: 3). Baumer'a göre (2021: 4); Kafkasya sınırı kuzeyde Kuma Nehri ile Maniç Bataklığını, doğuda Hazar Denizi, batıda Azak Denizi ile Karadeniz kıyıları oluşturmakta iken, güneyi Lenkeran ile Van Gölü'nü takip ederek Muş'a değin (Muş hariç) devam eder. Buna göre Türkiye açısından Kafkasya batı sınırı, Türkiye'de Ordu ilinde Mesudiye'den (Mesudiye Orta Karadeniz ile Doğu Karadeniz bölümlerinin kesiştiği konumda yer alır) başlayabilir. Mesudiye; Giresun Dağları'nın batı uzantılarıyla Canik Dağları'nın doğu uzantıları arasında Melet Nehri'nin meydan getirdiği vadide, Ordu'ya bağlı Karadeniz kıyısından dağları aşan yolun Kelkit oluğunda yer almaktadır. Ancak fiziki ve beşerî açıdan Ordu'dan farklıdır (Türkmen ve Hayli, 2015: 3). Ordu'dan coğrafi görünümü farklı olduğundan Kafkasya sınırı Mesudiye olarak alınabilir. Böylece Mesudiye'den başlayarak, Kaçkar Dağları (nitekim Osmanlı Devleti bu dağları Lazistan Dağı olarak nitelendirmiştir), Kürtün-Kelkit-Soğanlı dağlarını takip etmektedir. Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Artvin, Ardahan, Rize, Kars'ı tamamen içine almaktadır. Erzurum, Bayburt, Iğdır, Ağrı'nın ise bir bölümünü kapsamaktadır. Güney sınırını Murat Nehri ve Aras su bölümü çizgisi belirlemektedir. Kafkasya'nın kuzeybatı sınırını Karadeniz, Kerç Boğazı, Azak Denizi, kuzey sınırını Don Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü yerden, Maniç Bataklığı, Kuma Nehri ve doğu sınırını Hazar Denizi oluşturmaktadır (Harita 15).

Harita 15. Türkiye Kafkasyası.

Ordu'dan başlayabilecek Kafkas coğrafi sınırını, tarihi ölçekte desteklemektedir. Nitekim, MÖ 3000-MÖ 600'de Kolhis Kültürü olarak bilinen alan, günümüzde Rusya'nın Karadeniz kıyısı, batıda ise Canik bölgesine tekabül eden, Doğu ve Orta Karadeniz bölümlerinden (Rize, Trabzon, Giresun, Ordu) Kafkas Dağları'na uzanan saha (Rion Nehri çevresi ve Pontus olarak iki bölüm şeklinde Kolhis Kültür Alanı söz konusudur) Kolhis kabilelerinin yaşadığı alandı (Kolhis, t.y). İzzet'e göre (2009: 80); Meot Çerkes kabilesinden gelen Amazonlar, topraklarını saldırılar neticesinde koruyamadıkları için Güney Kafkasya ve ardından T'hemedon (Ünye-Çarşamba arasında Terme Suyu Havzası)'a gelerek kendilerini korumaya almışlardır (Harita 16).

Harita 16. Kolhis Kültür Bölgesi

Doğu Anadolu, Maverayı Kafkasya ile İran'ın kuzeybatısını içine alan Karaz Kültürü olarak bilinen Kura-Aras Kültürü, Kafkasya-Anadolu tarihini tamamlayan bölgede doğmuştur (Harita 17).

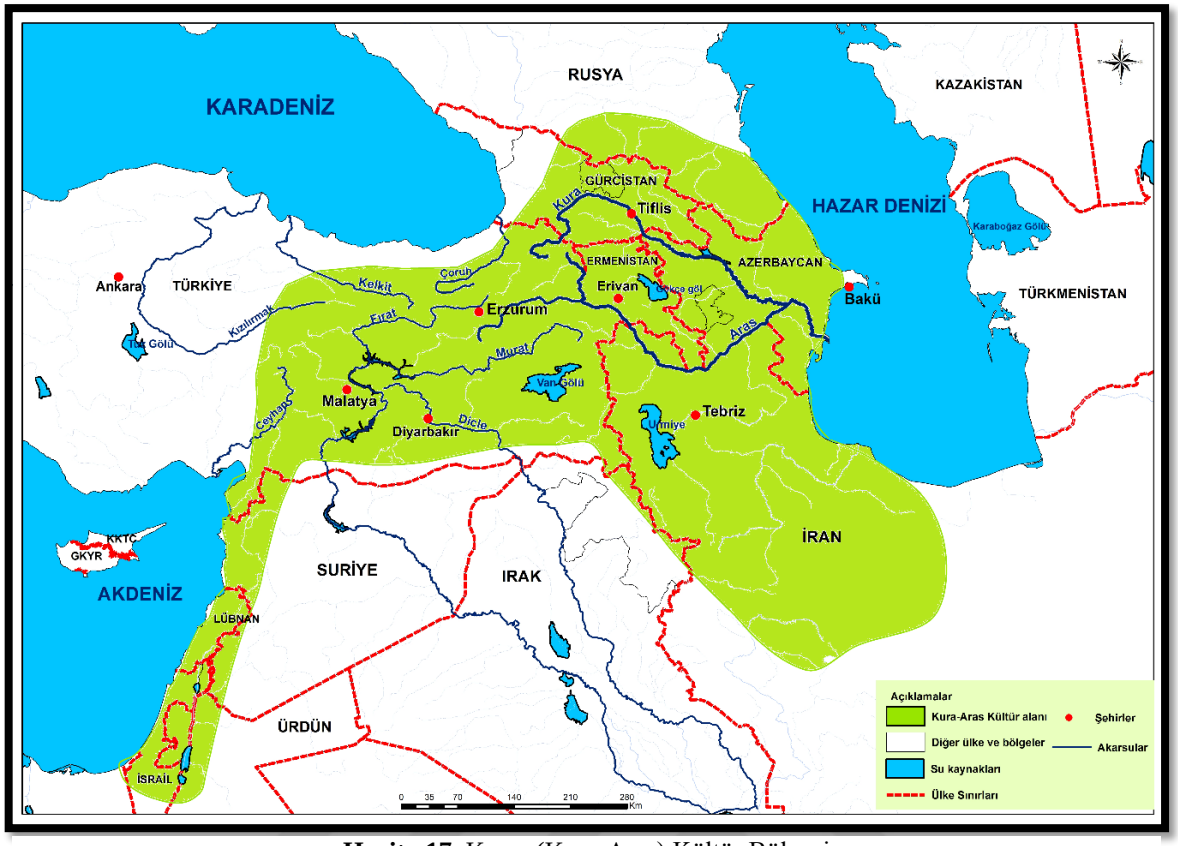

Harita 17. Karaz (Kura-Aras) Kültür Bölgesi

Gürcistan tarihi incelemelerinde MÖ 1120-1100'de Diaohi Krallığı olarak bilinen Doğu Karadeniz kıyısı, Kuzeydoğu Anadolu'daki (Pasin Ovası, Çoruh, Oltu, Fırat Nehirlerinin kaynak kısmını içine alan) kabileler birliği, Kuzeydoğu Anadolu coğrafi alanında kurulmuştur (Diaohi, t.y). Gürcistan'ın tarihi bölgelerinden Tao-Klarceti Kuzeydoğu Anadolu'yu (Erzurum'un kuzeydoğusu, Kars kuzeyi, Artvin, Ardahan) içine almakta idi. Anlaşıldığı üzere bu coğrafi alan, tarihi ölçekte MÖ başlayarak Kafkasların devamı haline gelmiştir (Harita 18).

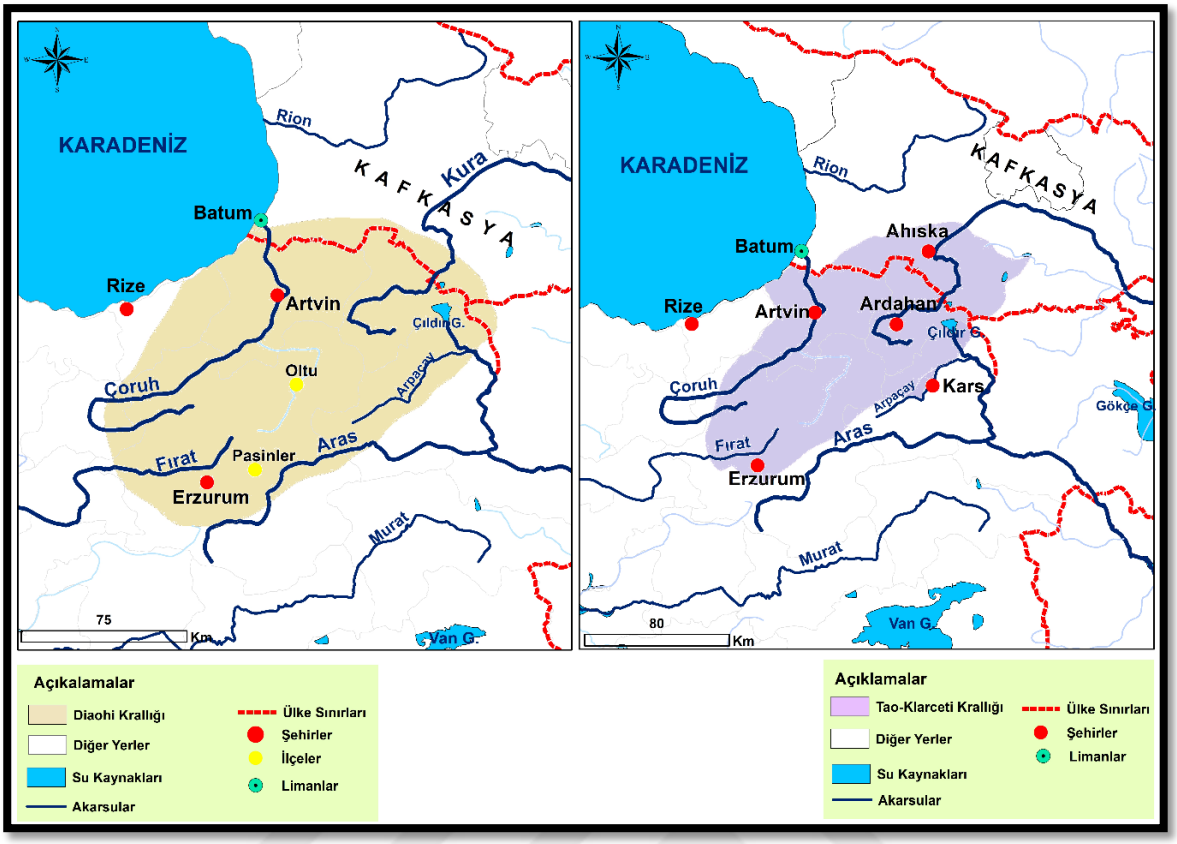

Harita 18. Kafkasya-Anadolu'da kurulan Diaohi ve Tao-Klarceti Krallıkları.

Güner'e göre (2002: 71); Kafkasya ile Erzurum-Kars çevresi en az MÖ 4000'den Urartular dönemine değin Kafkasya'nın kimi zaman devamı, kimi zaman Mavera bağlantılı bir bölgesi olmuştur. Doğu Anadolu'daki bu bağ madencilik ve çinicilikte kendini göstermekte, Artvin'den itibaren Tokat-Amasya-Çorum hattında Kafkasya ile bağ kurmakta idi. Öte yandan MÖ 3000'de Kafkasya'dan gelen kabileler Karadeniz'i yurt edinmişlerdir.

İlişkisel olarak Türkiye için Kafkasya'nın ötesini temsil eden bir Maverayı Kafkasya yaklaşımı da söz konusudur. Buna göre Türkiye; ilişkisel olarak Hazar'ı aşarak Don-Volga nehirlerini (Kafkasya'nın fiziki sınırları çizilirken esas alınan Kuban ve Terek nehirlerinin kuzeyinde yer alan bu iki nehir, Taman Yarımadası'nı kapsaması nedeni ile coğrafi açıdan Kafkasya topografyasını tamamlamaktadır) geçerek, Kazan şehri sınırlarına ve Orta Asya'ya erişen jeopolitikalar yürütmelidir. Bu açıdan Türkiye'nin Kafkasya'ya bakış açısı Orta Asya'ya erişmek için bütünsel olmalıdır. Bu yaklaşım biçimi, Büyük Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya yaklaşımına benzeyecektir.

3.6. Kafkasya'nın Algısal Bölgeleri

Kafkasya tanımlarında olduğu gibi sahada bir takım bölge adlandırmalarına dair algısal yaklaşımlar da söz konusudur. Çerkesya ve Çeçenya, modern haritalarda yer almayan, ancak tarih içinde birtakım aktörlerin kendi bakış açısıyla oluşturdukları kavramlardır. Öyle ki bu iki kavram Kafkasya denilince ilk temsiller haline gelmiştir.

3.6.1. Çerkesya

Genel çerçevede Çerkesleri içine alan ve Meotlar, Sindler, Zihler, Geniohlar, Toreatlar, Doshlar, Kasoglarla bağlantısı bulunan Çerkes tabirine ve Çerkeslerin kökenine dair çeşitli görüşler bulunmakta ve arkeolojik, tarihi, etnografik, filolojik yaklaşımlarla birtakım tezler ileri

sürülmektedir. Fakat bu tezlerin ortak noktasında Kuzey Kafkasya'nın MÖ 1. bin yılda Tunç Çağı'ndan itibaren Çerkeslerin varlığı yer almaktadır. Ancak (Betrozov, 2009: 62), Çerkeslerin bu tarihlerden daha önce var olduğuna inanmaktadır. Berje'e göre (1999: 33) ise, Karadeniz dolaylarında yaşayan Sindler ve Kerketler Çerkeslere dâhil idi. Tatar adlandırmasını da unutmamak gerekir. Tatarca yol kesen anlamında "Çerkes", yaygın düşünce, antik çağda Yunanlıların Novorossiysk ile Gelencik arasındaki kabile olan kherkhet "Kerket" adından geldiği yönündedir. Bunun nedeni o dönem Kafkasya'da Yunan kolonizasyonunun etkili olmasıdır. Kerket adı, Türklerin Kafkasya'ya göçünden daha önceki adıdır (Şoenü, 2007: 99). Çerkeslerin adı Çerkeslerin güzellik kraliçesi Kirke/Circe adından gelen Kerkettten gelmektedir. Nitekim Antik Yunanlılar, Çerkesistan'ı Kirketya, Fransızlar ise Sirkasiya/Circassie olarak adlandırıyorlardı (İzzet, 2009: 88-119). Diğer rivayete göre Çerkes, Farsça "dört adam" anlamından gelmektedir. Bunu teyit eder nitelikte Evliya Çelebi (2003: 457), Çerkesistan'a ilk gelenlerin Şefaki, Berberi, Mameluka, Bozuduka olarak 4 kişi olduklarını, Çağatay kavimlerinin bu halklara "Çarkes" (dört kişi) dediğini ifade etmiştir. Moğolca da Çarkıs, Arapçada Sera kise-i nakase demektedirler (Çünkü Mısırda Çerkes çoktur). Öte yandan Evliya Çelebi Kumukça'da Çerkes adının "komşumuzun adamları" anlamına geldiğini belirtmiştir. Fakat Şoenü, (2007: 51), Çeri bahadır (yeniçeri), yiğit asker kelimesinden türemiş olabileceğini belirtmiştir. Çerkes ulusal ismi, Ati-khe, Ati-ke, Adi-ge, Adı-ge kelimesi ataları "Aet" den türediği iddia edilmektedir (İzzet, 2009: 68). Önder (2002: 47)'in tezine göre; Çerkes, Tanrı Dağları'ndan ve Türkmen boylarından gelmekte olup, Gerkes adı verilen Türk mitolojisinde bir kuşun adıdır. Bu bağlamda Çerkes ismi Türk oymağından gelmekte olup, bu adı Yunanlılar Türklerden almışlardır.

Tarihine dair derin bilgiler yer almamakla beraber Sirkasyen (beyaz ırkın) ataları olan Çerkesler, Kafkasya Savaşı'ndan önce Adigeler adı verilen ortak dile mensup kabile topluluğu olarak belli grubu tanımlamayan dağlılardı. Şoenü'e göre (2007: 94) Çerkesler, Kafkasya'daki beyaz ırkın (Hint-Avrupa) kökenidir. Bell (1998: 18) ise Çerkesleri, Kafkasya'nın otokton halkı olarak tanımlamaktadır. Çerkeslerin kuruldukları Taman Yarımadası, uzak bölge etkisi ile iletişim halinde olmuş ve Kafkasya'daki kavimlerin genel ismi Çerkesya ile anılır olmuştur. Çerkesler, Kırım Yarımadası'nda yaşamakta olan ve Yunanlılar tarafından Znhoi ismiyle anılan halktır (Berje, 1999: 33).

Siyasi Coğrafya açısından kökeni Hattilere dayanan ve Kuzeybatı Kafkasya'nın yerleşik halkı Çerkesler için ortak ad olarak Adige kullanılmakta olup, zamanla Çerkeslerin yaşadığı Çerkesya veya Çerkesistan olarak adlandırılmıştır (Deniz, 2015b: 116). Esasen bu adlandırmalar çok sayıda kabilenin varlığı nedeniyle kolayca gruplandırmaya dayalı ve siyasi amaçlara uygun olacak şekildedir. Ruslar, Kuzey Kafkasya halklarını tanımlarken genel biçimde "dağlılar" olarak tanımlamıştır. Rusların edebi eserlerinin ilk örneklerini Çerkesler oluşturmaktadır. Kafkasya'nın Ruslar açısından jeostratejik önemi dışında psikolojik açıdan da önemi vardır. Bu bağlamda Özden'e göre (2005: 7) batının kuşatılmışlığı altında Ruslar, ulusal ve uluslararası sert tavırları refleks edinerek Adigelere karşı psikolojik bir girişim başlatmıştır. Nitekim bu durum zamanla Çerkesya kavramının Ruslar tarafından jeopolitik amaçlarla kullanılmasına neden olmuştur. Tarihi bağlamda Ruslar için Çerkesya, Kafkasya'nın bölünerek yönetilmesi için bir fırsat olarak görülmüştür.

Ruslar Çerkesleri, önce Kasoglar olarak açıklamıştır. Daha sonra Çerkesky adını Çerkeslerin yanı sıra Ukrayna Kazakları içinde tanımlamıştır. 14. yy. dan bu yana Ukrayna'da Çerkassy adlı bir kent var olmuş olup, 1805'de ise Don Kazaklarının bulunduğu merkez olarak Novoçerkassk adıyla değiştirilmiştir (Namıtok, 1956: 18). Bu bağlamda Çerkesistan veya Çerkesya tabiri doğru olmayıp, Kafkas halklarının bir kısmının Ruslar tarafından jeopolitik amaçlarla adlandırılmış şeklidir. Zira bu

tanım Kafkasya'daki halkların çoğunu Çerkes yapmaz. Rusların politik yaklaşımlarından biri olan Çerkesistan tabiri, günümüzde hala Çerkes kavramıyla devam etmektedir. Türkiye'deki Kafkas dernekleri, Çerkesya kavramına dışarıdan verilmiş bir tanım biçimi olarak, Çeçenlerden ayırmak için oluşturulmuş bir politika olarak bakmaktadır. Nitekim Kafkas halkları arasında büyük ayrımlar yoktur. Bağ'a göre (2001: 42); Kafkasya'da güvenlik oluşturma, Karadeniz'de ve Hazar Denizi'nde ve İran toprakları ile demiryolları bağlantısı kurmak gibi jeostratejik amaçlarla Çerkesistan olarak nitelendirilmiş ve bölge Ruslarca işgal edilmiştir. Rus tarihçi Fadeyev'in "Bize Çerkezler değil, Çerkesistan lazımdır" ifadesi Rusların Çerkeslere bakış açısını ortaya koymuştur.

Çerkeslerin sınıflandırılmasına dair pek çok görüş yer almakla beraber çok sağlıklı tasnifler değildir. Tavkul'a göre (2015: 129) Çerkesler; Kafkasya havzasının batısından itibaren Karadeniz kıyısını takip ederek Kuban Nehri'ne değin, Terek Nehri havzasına kadar Abzeh, Şapsığ, Bjeduğ, Natuhay, Hatıkoy, Temirgoy, Besleney, Kabardey vb. kabilelerinden oluşan ve kendilerini Adige olarak tanımlayan halklardır. Bu halklar Osmanlı Devleti'ne göç etmeden önce yani 1864'e kadar bu isimlerle anılmıştır. Bu bağlamda Çerkes ismi, sonradan verilmiş genel bir adlandırmadır. Bağ'a göre (2001: 47); Çerkesler, kapsamlı olarak Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar bütün Kuzey Kafkasya'yı içine alan halkları ifade eder. Fakat bu tanım oldukça genel ve doğru bir tanım olmayacağından biraz daha dar manada Adıge ve Ubıhlara Çerkes denilmektedir.

Çerkes denildiğinde Türkiye'de 1864'de Rus-Çerkes mücadelesinin ardından Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Kuzey Kafkasya halkları gelirken, özelde ise Adigeleri ve Adige boylarını tanımlayan bir kavram akla gelmektedir. Kendine özgü etnik birliğin merkezi olarak ilk kültürden itibaren Kuzeybatı Kafkasya başka kültürün kolu değildir ve Abhazya, Adigelerin vatanıdır. Bu süreç, merkezi ve Güney Kafkasya'yı, Anadolu Hitit kültürünü de içine alır (Agrba ve Khotko, 2008: 33). Bu bağlamda Kafkasya'nın Anadolu ile tarihi bağları vardır. Çerkesler, sosyo-kültürel ve fiziki antropoloji anlamında Anglosakson ve İskandinav halklarıyla uyum gösteren Hint-Avrupa ırkına dâhildir (Şoenü, 2007: 14).

Siyasi Coğrafya açısında Çerkesistan (Çerkesya), Kuzeybatı Kafkas halkları olarak coğrafi, tarihi, kültürel ve özel anlamları olan Kafkasya bölgesi idi. Çerkesistan denilen coğrafi ortam Taman Yarımadası'ndan Abhazya'ya, doğuda Kuban Nehrini takiben Kuzey Kafkasya'nın orta kısmına uzanan bölgedir. Buna göre Çerkesya; Taman Yarımadası'nda Kuban Nehri ve onun kollarında, Terek Nehri'nde Mozdok şehrine değin kabileleri içine almaktadır. Günümüz modern haritalarında yer almayan tarihi Çerkesya; Adige, Kabardey kabilelerini ve Ubıh kabilelerini (tablo 1 ve 2) içine alan ve günümüz Krasnodar Krayı'nın bir bölümü, Adigey, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar özerk cumhuriyetlerinin bulunduğu bölge idi. (Harita 19).

Harita 19. Tarihi Çerkesya Bölgesi

Çerkesya, Greko-Romen döneminin üç grubunu temsil etmektedir (Namıtok, 2003: 25-26):

1. Karadeniz ile Azak Denizi kıyısında yaşamış halk,
2. Kıyının gerisinde yaşayan (daha çok Sarmat adı verilen) halk,
3. Kafkasya'ya dayandırılan Kimmerler.

Buna göre birinci grupta yer alanlar, Meotlar-Sindler (bu grupta yer alan Dandarları Çerkeslerin atası olarak Trakya, Ege halkları arasında aranabilir), Kerketler, Akhalar, Zikhler, Heniokhler, Sanigler, Abasklar. İkinci grupta ise, Sarmatlarla komşu oldukları yönünde görüşlerin yer aldığı Meotlarla bağı bulunan halk (bazı yazarlar Meot ve Sarmatları aynı kabul ediyor), üçüncü grup ise Kimmerlerdir. Namıtok'a göre (2003: 67) Çerkeslerin Anadolu'ya, Hindistan ile İran'a yayılmaları Greko-Romen dönemine değin devam etmiştir. Çerkeslere ait boyların isimlerinde değişimler yaşanmış, Antik Çağ'dan günümüze değin şekillenmiş, Kafkasya ve Çerkeslere dair bilgilere Bizans, Arap, Gürcü kaynaklarında yer verilmiştir.

Çerkes kabileleri; Abaza, Abzeh, Besleney, Bjeduğ, Şapsuğ, Hatukuay, İnguşlar, Çeçen, Çemguy, Kabardey, Kuşha, Lezgi, Ubıhlardır ve bu kabilelerin hiçbiri diğerinin dilini konuşmaz (Baj, 2007: 97). Evliya Çelebi'e göre (2003: 273) Çerkesistan; Abasistan ve Kuban nehirleri arasındaki Elburz Dağı'nın bitişiğinde Şagake, Anapa ve Obur Dağları'nın eteklerinden Kuban Nehri'nin kıyısı boyunca devam eder. Agrba ve Khotko'a göre (2008: 15) ise Çerkesya, 13. yy. da ortasından 19. yy. ın ikinci yarısına kadar Adige toprağı olarak Kafkas Dağları silsilesinden başlayarak Kuban Nehri'nin akış çizgisiyle örtüşen bölge olup, dağlılar ve göçebeler arasındaki coğrafi sınırı ifade eder.

Grigoriantz'a göre (1999:107-108) etnografların bir kısmı Çerkesleri iki ana gruba ayırır: Bunlar;

1.Kafkas savaşlarının bitimine kadarki evrede Kabardeyleri temsil eden gruptur.

2.Ortak dili konuşan (Ubıhlar ayrı dil konuşuyorlardı) birtakım kabilelerden oluşan Adigelerdir.

Namıtok, (2003:4) ise, dilbilimcileri esas alarak Çerkesleri 3 bölüme ayırmıştır.

1.Kendini Adighe olarak tanımlayan Çerkesler (Kiakhlar ve Shaghlardır)

2.Adighe olduğunu ifade etmesine karşın linguistik açıdan farklılık teşkil eden Ubıkhlar

3. Abkhaz-Abaza grubudur.

Adhigelerin oluşturduğu iki temsil Kiakhlar ve Shaghlardır. Kiaghlar Azak Denizi'nin güney ile güneydoğu kısmını temsilen şu grupları kapsar (Namıtok, 2003: 5-13):

1. Gruunlar, Eisk ve Beisug koylarını izleyen bölgede yaşıyorken, Ukrayna ve Kazakların işgali ile göç etmiştir.

2.Hatkolar, Taman Yarımadası'nda yaşayan ve Kırım Rus işgaline uğrayınca göç etmek durumunda kalmış, Çerkeslere karışmıştır.

3. Çebenler, Natkoılara karışan gruptur.

4. Khegaklar, Anapa civarında veba salgını ile kırıma uğramış, Natkoılara karışmışlardır.

5. Janeler, Kuban Nehri'nin doğu kısmında yaşarken batı kısmına çekilmişlerdir.

6. Natkoılar, Abazaların en güçlüsüydüler ve Taman Yarımadası'nda Karadeniz kıyılarında bulunuyorlardı.

7. Şapsugh, Natkoilerin doğu kısmında yaşıyorlardı.

8. Bjedukhlar, Şapsughların doğu kısmında yaşıyorlardı, ancak Kuban Nehri'nin doğu kısmına yerleştiler.

9. Hatikoilar, bir kısmı Şapsughlara bir kısmıda Natkoılara karışmışlardır.

10. Kemirgoilar, Bjedukhlar ve Hatikoiların doğu kısmında yaşıyorlardı. Kemirgoilar, Ademiler (Ademi kavmiyle ilgili Evliya Çelebi (2003: 470), ağaca tapınan, sakin ve diğer kabilelerin saygı duyduğu bir kabile olarak bahseder) Egherkoilar, Kirailardan oluşmaktadır.

11. Abazakhlar, Laba Irmağı ve bu ırmağı takiben kollarında yaşamaktaydılar. Adighe ve Abhaza birleşiminden oluşan Abzakhlar, Adighe-Ubıkh karışımı olmaktadır.

12. Mokhoşlar, Kemirgoiler'in güneydoğu kısmında bulunuyorlardı.

13. Besleneyler, en asil ve cesur Çerkes halkı olarak bilinir.

14. Agoilar, Karadeniz kıyısında bulunuyorlardı.

Ubıkhlar; 2. Grup Çerkesler olarak Karadeniz'in kıyısında Adyghe ve Abkhazalar arası bir topluluktur.

Abkhazlar-Abaza, 3. grup Çerkeslerdir. Abkhaz grubu Bzibeler ve Akhipsler, Aibgalar, Zamballar, Khirpisler, Tchajiler, Sadzeler. Abkhazların boyları şunlardır: Tapantalar, Batchilbailar, Medwalar, Kazilbegler, Chegreyler, Haibikolar, Seidiler, Baglar, Tamlar, Kujular, Djedjenler, Berzendigler, Djaldachkolar, Srapiler, Psgarkhakuglar, Brakeyler, Tubiler, Hatchipsiler, Sisipchireler, Anaghi-Mguwalar, Chachiler, Kusha- Janeler, Aratkhowalar, Talkolar, Kubikhanlar.

Kabardeyler ise, diğer Çerkes grubu olarak, günümüzde Mozdok'da yaşamaktadırlar.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında linguistik açıdan Kafkasya'daki Çerkesler şu şekilde tasniflendirilebilir: 1. Kendini Adighe olarak tanımlayan Çerkesler: Gruunlar, Hatkolar, Çebenler, Khegaklar, Janeler, Natkoilar, Şapsugh, Bjedukhlar, Hatikoilar, Kemirgoilar, Abazakhlar, Mokhoşlar, Besleneyler, Agoilar'dır. 2. Linguistik açıdan farklılık teşkil eden Ubıkhlar. 3. Abkhaz-Abaza; Tapantalar, Batchilbailar, Medwalar, Kazilbegler, Chegreyler, Haibikolar, Seidiler, Baglar, Tamlar, Kujular, Djedjenler, Berzendigler, Djaldachkolar, Srapiler, Psgarkhakuglar, Brakeyler,

Tubiler, Hatchipsiler, Sisipchireler, Anaghi-Mguwalar, Chachiler, Kusha-Janeler, Aratkhowalar, Talkolar, Kubikhanlar. 4.Kabardeyler'dir.

Evliya Çelebi (2005: 337-338), Kafkasya seyahati sırasında Çerkesistan olarak bahsettiği Çerkes kabilelerini Kabardey kabilesi, Besni kabilesi, Bolatkay kabilesi, Hatukay kabilesi, Mamşuh ve Bozoduk kabilesi, Takaku kabilesi, Jana kabilesi, Şağake kabilesi olarak adlandırmış ve bu kabilelerin Elburz Dağları'nın eteklerinde konumlandığından söz etmiştir.

Kafkas halklarının tasnifine dair 1850'lerde çeşitli görüşlerden biri Adolf Berje'ye aittir. Berje Kafkasya'daki Çerkes kavimlerini (1846-1852) (Tablo 1) tasnif etmiştir.

Tablo 1. Kafkasya'da Etnik Açıdan Çerkes Kabileleri (1846-1852)

Adiğe (Çerkesler)	Kişi sayısı
1.Büyük Kabardey	24.282
2.Küçük Kabardey	12.756
3.Kaçak Kabardeyler	4.707
4.Şapsığlar	160.000
5.Natuhajlar (Nathokuac)	20.000
6.Şeğekler /Heaklar	-
7.Abzehler	40.000
8.Hatukaylar	6.521
9.Bjeduğlar:	
a.Çeçeneyler	4.000
b.Hamışeyler	
10.Janeler	-
11.Kemguy (Kemirgoylar)	8.168
12.Yegerukoy	-
13.Besleney	5.155
14.Mahoş	5.000
15.Çöbsinler	-
16.Adale	-
TOPLAM	290.549

Kaynak: Berje, 1999: 40-48.

Tablo 1'de Çerkes kabilelerinin tasnifini yapan Berje'e göre (1999(40-48) Büyük Kabardey (Kuban, Malka, Terek ırmaklarının kuzey kısmında), Küçük Kabardey (Terek Irmağı'nın batı tarafında Mozdok'un meydana getirdiği düzlükten oluşmaktaydı), Kaçak Kabardeyler (Kuban bölgesinde yaşamaktaydılar). Kabardeyler, Çerkes kabilelerinin en kalabalık, sosyo-politik manada iyi örgütlenme gösteren halkları idi. Tavkul (2015: 131)'un iddiasına göre Kafkasya'da bulunan kabilelere göre feodalitesi, sosyal tabakalaşması bakımından en gelişmişi idi. Büyük Şapsığlar; Aşağı Kuban, Küçük Şapsığlar ise, Karadeniz doğu kıyılarında yaşamaktaydılar. Natuhaylar (Kafkasya Dağları'nın Karadeniz'e taraf batısında bulunuyorlardı ve Şapsığlar ile karakter, hukuk ve gelenek açısından benzerlik gösteriyorlardı), Kuban Nehri'nin güneyinde yer alan Şapsığlar, "at yetiştiricileri" manasına gelir (Tavkul, 2015: 129). Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki en etkili isimlerinden Ferah Ali Paşa Şapsığ beyinin kızıyla evlenerek bu bölgede İslam'ın yerleşmesini perçinlemişti. Şeğekler, (Natuhajlarla beraber yaşayan Müslümanlardır), Abzeh, kelime anlamı olarak Abazaların ötesinde oturan demektir (doğudan Belaya Nehri'ne, güneyde Ubıh ve Büyük Şapsığların bulunduğu Afıps Irmağı, kuzeyde Psekups, Afıps ırmaklarının alt kısmında yaşamakta olan Bejeduğlarla komşu idiler). Hatukaylar (Belaya Nehri boyunca yaşamaktaydılar), Bjeduğlar (Kuban Irmağı'nın solunda Pşiş ile Psekups ırmaklarının aşağılarında yaşamaktaydılar), Janeler (Kuban Nehri'nin iki kolunu müteakip Karakuban arasında yaşamaktaydılar), Kemguylar ve

Yegerukoylar (Laba Irmağı'nın batısında Kuban Nehri'ne dökülen yerde yaşamaktaydılar). Mahoşlar; Laba Nehri'nin batı tarafında yaşamaktaydılar. Çöpsinler, Karadeniz kıyısında Anapa civarında yaşamaktayken, Besleneyler; Urup ve Laba Nehri çevresinde yaşamaktaydılar. Adale (Khytyku), Taman Yarımadası'nda Natuhaylar arasında yaşıyorlardı (Harita 20).

Harita 20. Çerkes kabilelerinin yaşadığı yerler (1846-1852)

1793'de Kafkasya'da seyahat eden Pallas, Abhazları: 1.Küçük Abaza, 2. Büyük Abaza olarak belirlemiş ve Şapsığlar ile Natkoiları Abaza sınıfına dâhil etmiştir. Fakat onlar kendilerini Çerkes olarak görmüşlerdir (Namıtok, 2003: 3).

Adolf Berje ve Ufuk Tavkul Çerkesleri tasnif ederken Ubıhları da Çerkeslere dâhil etmişlerdir. Rus yazar Berje'e göre (1999: 36) Çerkesya, Ubıhların topraklarını da içine alacak biçimde Küçük Kabardey, Çerek ile Malka ırmakları arasında Kabardey düzlüğünün büyük kısmını, Teberda, Kuban, Laba, Belaya arası düzlüğü, Aşağı Kuban Nehri'nin sol kıyıları, Karadeniz'in Kuban ağız kısmından Mzımta Irmağı'na değin doğu kıyılarını içermekteydi. Berje (1999: 14) Ubıhları ayrı bir tablo halinde Çerkeslere dâhil ederek şöyle sunmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. Kafkasya'da Ubıh Kavimleri (1846-1852)

Ubıh Kavmi	Kişi Sayısı
a.Asıl Ubıh	
b.Şaşe	25.000
c.Vardane	

Kaynak: Berje, 1999:14.

Pekh veya Piokh olarak adlandırılan Ubıhlar, Şaşe ve Mzymta nehirlerinin arasında yaşamaktaydılar (Harita 20). Kafkasya'da savaşçı olan bu kavimin, 1864 itibari ile Kafkasya'daki varlığı sona ermiştir. Bu nedenle Ubıhça ise ölü lisanlar grubuna dahil olmuştur. Vardane (Soçi ırmağı ile Suapse Irmağı'ndan itibaren) yaşamaktaydılar.

Çerkesya'nın sınırları, 16. ve 18. yy. da Karadeniz ve Hazar Denizi arasında bulunuyordu (Agrba ve Khotko, 2008: 15-36). Çerkeslerin Ruslar ile sınırdaş olmaları iki aşamada gerçekleşmiştir. Birincisi Hazar Devleti'nin yıkılması, ikincisi Altınorda Devleti'nin yıkılmasıdır. Çerkesler için tampon bölge olan Altınordu Devleti'nin yıkılması, Çerkes bölgesini Rus saldırılarına açık hale getirmiştir. Kafkas halkları Ruslarla mücadele halinde iken, Kabardey Prensesi Rus Çarı ile evlenmiştir. Ruslar Kafkas halklarının birleşmesini engellemek için Gürcistan ve Abhazya'yı, Kabardey ile Osetya'yı alıp, Daryal Geçidi üzerinden Tiflis'i güvence altına alarak Çeçenistan ve Çerkesistan bağını kesmiştir. Rusya yalnızca askeri amaçlarla güneye inmemiş, aynı zamanda Gazavat hareketinin Dağıstan ve Çeçenistan üzerinden Kuzeybatı Kafkasya'da yayılmasının da önüne geçmeye çalışmıştır. Askeri ve teopolitik açıdan Osetya, oldukça stratejik bir bölgedir. Gazavat hareketinin Kuzey Kafkasya'da birleşme faaliyeti olduğunu fark eden Ruslar, Çerkesya tabiri üzerinden bölgeyi ikiye bölerek Kafkas kabilelerinin birleşmesini engellemişlerdir. Kuban ve Terek nehirleri boyunca askeri kaleler inşa etmiş ve İslam bayrağı altında birleşmeye çalışan Kuzey Kafkas halklarını Çerkesya ve Çeçenya bölgeleri adı altında jeopolitik amaçları doğrultusunda biçimlendirmeye çalışmışlardır. Rusya'nın Çerkesya Bölgesi tabirini keskinleştirmesinin sebebi de budur. Bu bağlamda Çerkesya ve Çeçenya adlandırmaları, Rus Kafkas politiğine hizmet eden stratejik birer araç olarak kullanılmıştır.

Çerkeslik, günümüz Türkiye sınırları içinde yaşayan Kafkas halkları arasında dahi benimsenmiş ve Çerkes kimliği, üst kimlik olarak diğer Kafkas halkları tarafından kabul görmüştür. Ancak bu kavram doğru bir tanım şekli olmayıp, Rusya'nın böl-yönet politikasına hizmet eden jeopolitik tabirdir.

3.6.2. Çeçenya

Çeçenistan (Çeçenya) Rus kaynaklarına göre; Kara Dağlar (Kuban Nehri'nin ağız kısmından Büyük Kafkas Dağları'na doğru uzanan sıra dağlar), Terek Nehri ve Sunja Nehri'nin geçmekte olduğu Kafkas Dağları eteklerine verilen ad idi. Berje'e göre (1999: 60) Çeçenya, Aksay Nehri ile Küçük Çeçenya Dağları ile Terek Nehri arasında bulunan alanı ifade eder. Argun, Fortanga, Gekri, Martan, Hulhulu, Gudermes, Aksay Çeçenya'nın önemli nehirleridir. Terek ve Sunja nehirleri Çeçenya'nın orta bölümünü keserken, Argun Nehri, doğu-batı doğrultulu kesmektedir. Dağlar ise bölgenin güneyinde yoğunlaşmıştır (Harita 21).

Harita 21. Çeçenistan

Çeçen kelimesinin Türk kaynaklarında Çin'in sınırında yaşayan Cücen adında Moğolların kabilesinden geldiği ileri sürülmektedir. Buna karşın Çeçenler kendilerini Nahçuçu (Neh-tchou) olarak tanımlarlar. Nah akraba, Tchi ise saksağan kuşudur. Buna göre Nahçuçu Çeçenlerin dilleri ile bağlantılı olan bir kelime olarak saksağan kuşu gibi konuşan insan anlamındadır (Şoenü, 2007: 68). Jaimoukha'a göre (2005: 13) ise Nokhchi, Çeçen evi anlamına gelmekte olup, Nakh, Kuzeydoğu Kafkasya'da Nakh kolunun dillerini konuşan ve soy ile kültürü paylaşmakta olan Çeçenleri, İnguşları, Kist ile Tsova-Tuşları tanımlamaktadır. Nitekim İnguşlar, daha sonra Çeçenlerden ayrılmışlardır. Tuşlar, Gürcistan sınırında yaşamakta, İnguşlar ise, günümüz Çeçenler ile sınırdaş özerk ayrı bir bölgedir. Bu bağlamda Çeçenya kavramı daha geniş bir anlam içermektedir. Nitekim Rus ansiklopedilerinde günümüz Dağıstan topraklarının bir kısmının Çeçenistan toprağı olduğu belirtilmektedir.

Çeçen isminin nereden geldiğine dair görüşlerden biri, Çeçenistan Yaylası'ndaki Çeçani köyüdür. Bunu teyit eder nitelikte Berje'de (1999: 62) Çeçen adının Çaçan Dağları'nın eteğindeki Çeçen köyünden geldiğini ve bu adın Ruslar ve Çeçenler tarafından kabul edilerek daha geniş bir bölge için kullandıklarını ifade etmiştir. Öte yandan ilk defa Çeçen adı 1708 yılında Kalmuk Hanı Ayuki ve Kazan-Astrahan vali yardımcısı Pierre Apraxine arasındaki Rus yazılı anlaşmasında geçmektedir. Gürcistan'da yaşayan İnguşlara da Dağlı Çeçenler denilmekte idi (Grigoriantz, 1999: 168-169).

Politik nedenlere dayalı olarak birbirine yakın bu kabilelerin ortak dil grubu içinde yer almasına karşın, farklı etnik gruplar şeklinde yansıtılması söz konusu olmuştur. Nichols'a göre (2004: 232); Çeçenler, İnguşlar ile dil-etnik açıdan farklı gruplara ait olmasına karşın, Vaynah dedikleri ortak bir etnik grubu tanımlamaktadırlar. Çeçen, İnguş, Tuş olarak Vaynah grubuna

girmektedir. Esasen Çeçenlerin Vaynah grubu olarak anılması da doğru bir gruplandırma şeklidir. Vaynah kültürü, Kura-Aras kültürü ile bağlantılı devam etmiştir. Vaynahlar Kuzey Kafkasya'daki Çeçen, İnguş ve Dağıstan bölgesindeki bazı kabilelerden oluşmaktadır. Dolayısı ile Çeçenya olarak adlandırılan bölge her ne kadar Çeçenistan'ı temsil etse de üst kimlikte daha geniş bir coğrafi bölgeyi içine almaktadır (Harita 22).

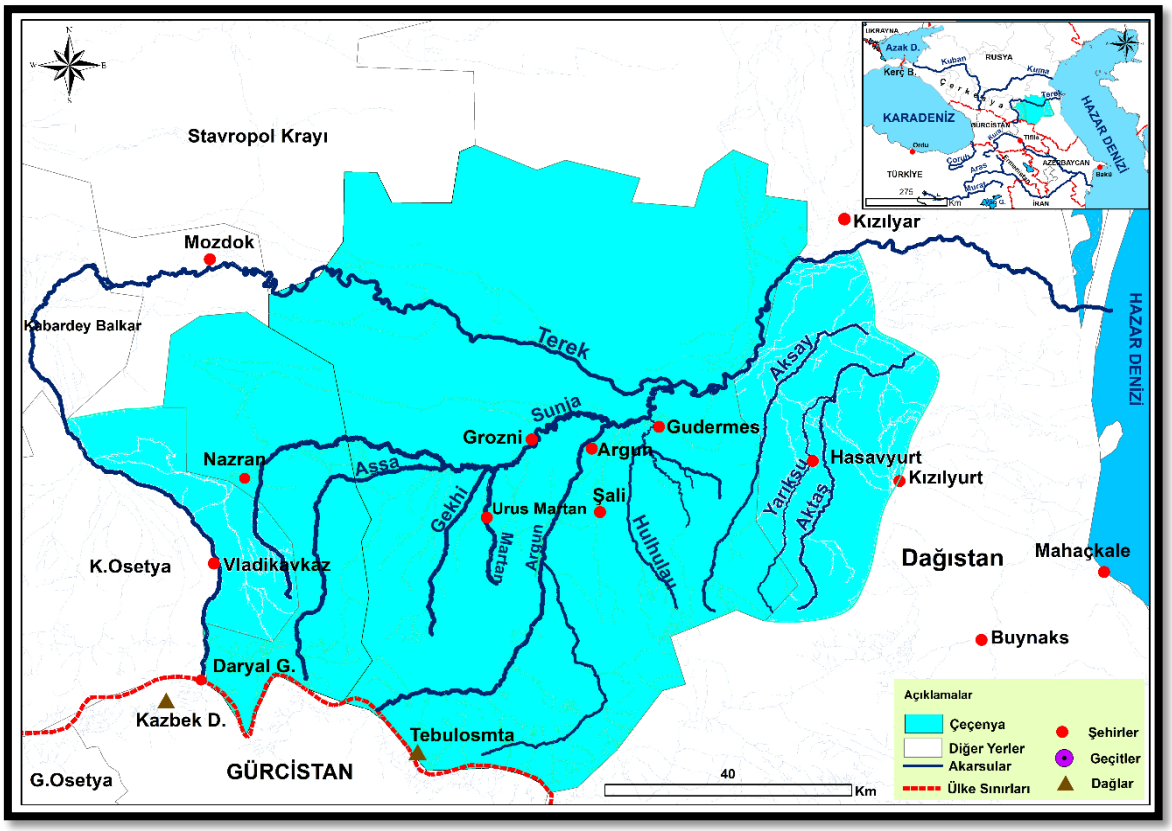

Harita 22. Tarihi Çeçenya Bölgesi

Çeçenler, kendilerine Nahçoy (Nahçe halk anlamında), İnguşlar kendilerine Galgay, Tsova-Tuşlar ise Batsoy demektedirler. Bu anlamda Çeçenya kozmopolit halklardan oluşmakta veya küçük bir bölgedeki halk üzerine yapılmış tanımın daha geniş bir coğrafi ortama yayılarak adlandırılmış şeklidir. Bilhassa bölgede yaşamış Türklerden kültürel anlamda etkileşim yaşayan Çeçenlerin köken olarak tam manasıyla nereye dayandığı açıklanamamıştır. Çeçenlerin kökenlerine dair İslam düşünürleri Arap olduklarını ifade etmelerine karşın daha yaygın görüş olarak Rus yazarları Çeçenlerin MÖ 9.ve 8. yy. da Ermenistan, Türkiye'nin doğusu ve İran Azerbaycan'ına karşılık gelen topraklarda Urartu kökenli ve İskit-Sarmatlarla akraba olduklarını ifade etmişlerdir (Grigoriantz, 1999: 171).

Kafkasya'da Çeçen dilini konuşanlar (Berje, 1999: 63):

a) İçkerya denilen bölge sakinleri

b) Büyük Çeçenya bölgesindeki halklar

c) Assa, Fortanga, Natıhoy nehirleri ile Sunja Nehri'nin kolları olan Valerik, Geh, Roşi, Markanta, Goyta nehirlerinin iki yakasındaki halklar (Küçük Çeçenya)

d) Kumuk düzlüğünde yer alan köyleri içerir.

Çeçenya'nın dağlık yapısı, Çeçenlerin Ruslara karşı mücadelesine yardımcı olmuş jeomorfolojik unsurdur. Çeçenya, Rus-Çeçen savaşında adeta Rusların Vietnam'ı haline gelmiştir.

Ruslar açısından Çeçenya, coğrafi bir ad olmakla kalmamış aynı zamanda mücadele ruhunu bırakmayan, boyun eğmeyen ve Ruslara kayıplar verdiren bir halkın direnişinin de sembolü olmuştur.

Çeçenler çeşitli kabilelerden müteşekkil olup, tuxum denilen kabile ve Tayp denilen soy ile klanlardan oluşmaktadırlar (Tavkul, 2015: 170). Çeçen kabilelerinde prensler yoktur. Nichols'e göre (2004: 232) Çeçenlerin 130 civarında kabilesi bulunmaktadır. Adolf Berje Kafkasya'daki çalışmaları sırasında (1846-1852 de) Çeçenleri şu şekilde tasvir etmeyi uygun bulmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Kafkasya'da Çeçen Kabileleri (1846-1852)

Çeçen Kavimleri	Kişi Sayısı
Nazranlılar	9.489
Galaşlar	775
Karabulahlar	1.990
Galgaylar	1.534
Tsorlar	135
Kistler (yakın)	1.269
Cerahlar	313
Kistler (uzak)	18.000
Ako/Akinliler	335
Pşehoy/Şopotlar	4.000
Şubuzlar ve Şatoy	15.000
Şaro ve Kiyadal	7.000
Can-Butra	9.000
Çarbel ve Tatbutra	6.000
İçkeryalılar	15.000
Kaçkalıklar	3.250
Miçikler	1.600
Ouholar	4.360
Terek Çeçenleri	5.700
Sunja Çeçenleri	19.160
Baragun Çeçenleri	1.270
TOPLAM	117.080

Kaynak: Berje, 1999:65.

Tablo 3' de yapılan tasvire göre, (Berje, 1999: 65-66-67), Nazranlılar, Terek Nehri ve Sunja, Kambeleyka, Nazranovka ırmaklarının üst kısımlarındaki Yandırka Nehri'nin Sunja Nehri'ne karıştığı çatağa kadar yaşamaktaydılar. Galaşlar, Assa ile Sunja ırmakları boyunca, Karabulahlar, Assa ile Sunja ırmaklarının iki yakasında, Galgaylar, Assa Irmağı'nın üst kesiminde, Tsori, Assa Irmağı'nın doğu kaynağındaki üst kesimde, Kistler (yakın), Terek Irmağı'na dökülmekte olan Madalkop Vadisi'nde, Cerahlar, Madalkop vadisinin iki tarafında, Kistiler (uzak), Agrun Irmağı çevresinde, Ako ve Akinler, Assa ile Sunja ırmaklarının iki yakasında, Sunja Nehri'ne karışan Gekri Irmağı'nın üst tarafında, Pşehoy/Şopoti, Martan Irmağı'nın kaynağına yakın bölgede, Şubuz ve Şatoy, Argun Irmağı boylarında, Şaro ve Kiyadal, Şarargun Irmağı'nın üst kısmında, Can-Butra ve Çarbili/Tatburti, Argun Irmağı boyunca yaşamaktaydılar. İçkerya, Çeçenlerin beşiği olan ve halkın yeri anlamına gelen bölgedir. İçkeryalılar, Aksay ile Hulhulu ırmaklarının üst kısımlarında yaşayan mücadeleci bir halktı. Kaçkalıklar, Kaçkal Dağı'nın kuzeyindeki bölgede, Miçikler, Miçik Irmağını takip eden hat boyunca, Auholar, Aktaş ile Yarıksu ırmaklarının üst kısmında, Terek Çeçenleri,

Terek Irmağı'nın doğu tarafında, Sunja Çeçenleri, Sunja Irmağı boyu ile Argun, Gudermes, Assa Irmakları arasındaki alanda yaşamaktaydılar. Sunja Çeçenlerinin diğer özelliği ise, Şamil'in en güvendiği müritlerini oluşturmaları idi. Bragun Çeçenleri, Sunja Irmağı'nın Terek Irmağı'na dökülen noktasında Terek Irmağı'nın doğu tarafında oturmaktaydılar (Harita 23).

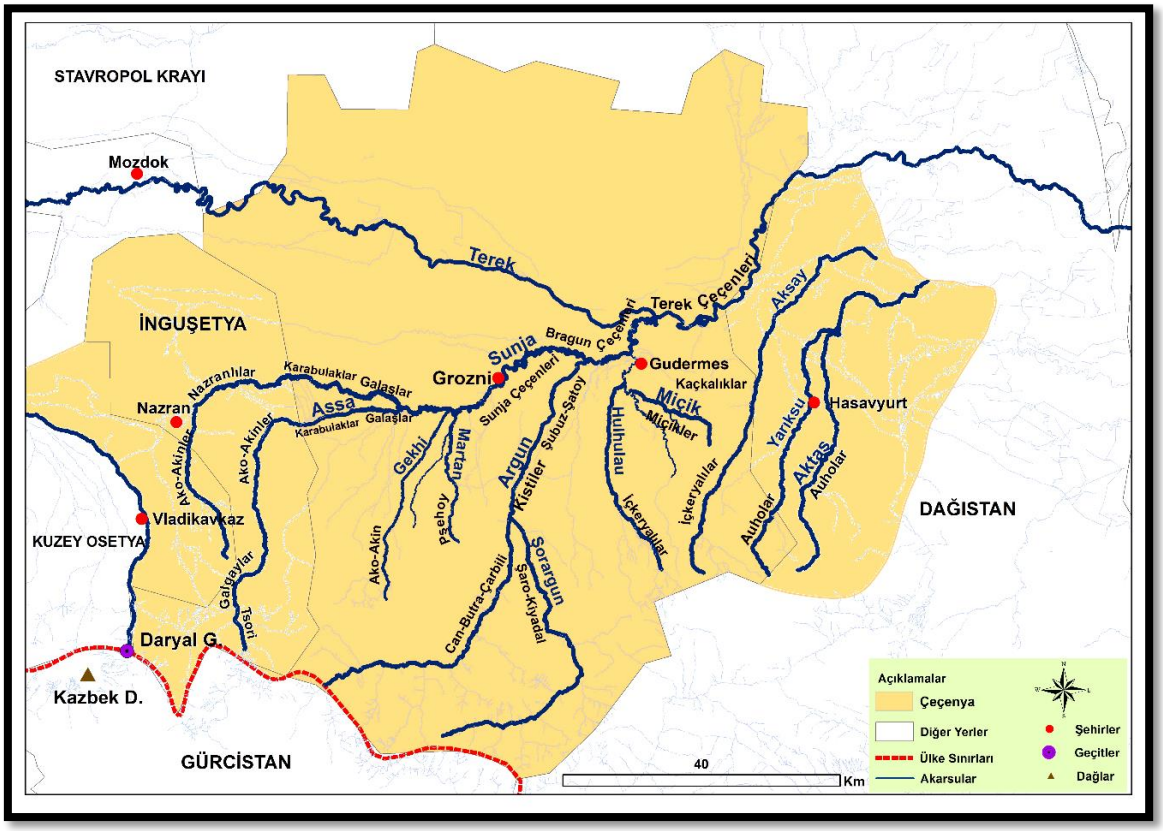

Harita 23. Çeçen kabilelerinin yaşadığı yerler (1846-1852)

Berje'nin verdiği Çeçen halkları içinde Galgayların olması dikkat çekicidir. Galgaylar, İnguşların diğer adıdır ve Çeçen kabilelerine dahil edilmiştir. Şoenü'e göre (2007: 100) Lezgilerin Çeçenlerden ayrı grupta gösterilmesi yanlıştır. Nitekim Lezgiler, İnguşlar, Çeçenler Vaynah dil grubunda yer almaktadır.

Çeçenya tanımının Ruslar tarafından jeopolitik hedefler doğrultusunda kullanılması tarihi süreçle gelişmiştir. Jeostratejik öneme sahip olan Daryal Geçidi'nin Ruslar tarafından ele geçirilmesi ve ardından Kuban-Terek nehirleri boyunca stratejik kentlerin kurulması, Rusları Çeçenlere karşı avantajlı hale getirmiştir. Rusların, Gürcü Askeri Yolunu açması, Çerkes ve Çeçenlerin bağ kurmasını engellemiştir. Bu bağlamda Çerkesya ve Çeçenya tanımlarının belirginleştirilmesi, Rusya'nın Kuzey Kafkas kabilelerinin birleşimine dönük Gazavat hareketine son verme girişimidir.

Çeçenya Bölgesi'nin İnguşetya ile birlikte anıldığı anlaşılmaktadır. 1924'e değin Çeçen ve İnguşlar, Sovyet Dağ Cumhuriyeti'nin parçası iken, Çeçenistan-İnguşetya ve Dağıstan Sovyet Rusya'ya karşı mücadeleye başlamıştır. 1922'de Çeçenler kendi başlarına Çeçenistan Özerk Bölgesi'ni kurmuşlardır. 1924'de Çeçenler ve İnguşlar iki ayrı özerk cumhuriyet olarak belirginlik kazanmış, ancak 1934'de yeniden birleştirilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında mücadeleci ruhlarını kaybetmeyen Çeçenler, 1942'de Çeçenistan Devleti'nin kurulduğunu bildirmiş ancak Ruslar, Çeçenleri ve İnguşları Almanlara yardım ettikleri gerekçesi ile sürgün etmiş, böylece 1936'da kurulan Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin de geçerliliği kalmamıştır (Deniz,

2015b: 163). 1957'de Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti yeniden kurulmuştur. SSCB döneminde Çeçenya sınırları bazen büyümüş, bazen küçülmüştür. 1944 sürgünü ile Stalin, Çeçenistan'a ait toprakları komşu bölgeler arasında paylaştırarak Çeçenya'nın haritalardan tamamen silinmesi için talimat vermiş, Kafkasya'da sınır problemlerinin temelini atmıştır (Jaimoukha, 2005: 17). 1954 sonrası vatanlarına dönen Çeçen ve İnguşların sınırları ayrı biçimde belirmeye başlamıştır. Bu bağlamda Rusya, Çeçenya olarak tanımladığı bölgeyi jeopolitik hedefleri doğrultusunda yönetmek ve kontrol etmek için kimi zaman coğrafi yakınlığa sahip bölgelerle birleştirmiş, kimi zaman ayırmıştır.

3.7. Gazavat Hareketi ve Birleşik Kafkasya

Kafkasya; Asya ve Avrupa arasında kavim ve medeniyetlere beşiklik yapmış ve kendine has jeokültürel çeşitlilik meydana getirmiştir. Bu çeşitlilik, Kafkasya üzerine jeopolitik amacı olan aktörlerce (Rusya gibi) kullanılarak bölgenin parçalanmasına neden olmuştur. Kafkasya'da doğan ortak jeokültürel doku, bölgedeki bağımsızlık mücadelesinde birleştirici unsur olsa da Kafkas halkları arasında asıl birleştirici unsuru din faktörü oluşturmuştur. Bu dini faktör, tarikat üzerine dayalı İslam'dır. Gazavat hareketinin öncüsü İmam Mansur'un yaktığı bağımsızlık meşalesi, İmam Gazi Muhammed ile sürmüş hem teolojik hem de politik anlam içeren ve Rusya'nın sömürgeci eylemlerine dönük Birleşik Kuzey Kafkasya faaliyetinin de özünü teşkil etmiştir. Müslüman Kafkas halklarını etkisi altına alan bu akım, onların Rus egemenliğini kabul etmeyen bağımsızlığa düşkün ruhlarını, dini duygularla birleştiren ve toplulukların dik duruşunu simgeleyen istiklal harbi olmuştur.

Etno-kültürel, dinsel vb., ayrışmaları azaltma fikri, birleşme hareketi ile benzer değer sistemleri, Roma döneminde kök salmıştır (Dedeoğlu, 2015: 89). Teopolitik bir eksen olarak dinler etrafında kümelenme, Orta Çağ'dan günümüze uzanan bir ideoloji olmuştur. Orta Çağ anlayışının getirdiği teolojik bağlamlı birleşme, ulusüstünü öngören dinsel kümelenme biçimi ve merkez üssü dinsel bir kuruma atıftır.

Güney Kafkasya'daki kabileler arasında birleşme fikri, Asurluların saldırıları nedeniyle Tunç Çağı'nın sonunda meydana gelmiştir (Roudik, 2009: 18). Kuzey Kafkasya'daki birleşme fikri ise İslam eksenli Gazavat hareketi ile olmuştur. Kafkasya toplumsal dokusu; sınıflı yapı arz eden beyler, soylular, toprak sahipleri, bağımlı köylüler, kölelerden oluşur (Bilge, 2005: 24). Bölgedeki sınıflı toplumsal yapının değişmesindeki başarılardan biri olarak Gazavat hareketi kabul edilebilir (Saydam, 2010: 21). Bu hareket; Kafkasya'da kırsalda yaşayan halkın Dağıstan ile Çeçenistan üzerinden Ruslara karşı verilen direnişin adıdır ve özü dinsel birliğe dayanan tarikatlardır (Deniz, 2015b: 197). Nitekim Kadiri ve Nakşibendi tarikatları ile bu hareket sürmüş ve Kafkas kabilelerinin Rusya'ya karşı birleşmesini sağlamıştır.

Rusya'nın bölgedeki işgalleri, bölge halkları arasında özgürlük ateşini yakarak bağımsızlığı başlatmıştır. Rusların Müridizm, Kafkas halklarının Gazavat hareketi olarak adlandırdıkları bu faaliyet, mezhepsel ve dinsel ayrımları dışta tutan, şeriatçılığı merkeze alan bir durum yaratarak Kafkas birliğini ortaya çıkarmıştır. Gazavat hareketi, 1785'de Çeçenistan'da başlamış, 1920'ye değin sürmüştür. Son hareket, 1920-1921 olarak anılsa da bu hareketin son Çeçen savaşı ile 1997'ye kadar sürdüğünü söylemek daha doğru bir yaklaşım olur. İmam Mansur, Kafkas halklarının Ruslara karşı birleşmesini savunan ilk kişidir. Edirne Antlaşması üzerine (bu antlaşma maddeleri ağır, Kafkasya'nın kaderini belirleyen oldukça stratejik bir anlaşmadır) Kafkasya'da Gazavat hareketi 1829'da direniş yaratmış ve 1864'e kadar sürmüştür. Kafkaslardaki saldırgan ve bölgeyi ele geçirme faaliyetleri, bölge halklarının harekete geçmesine neden olmuş, böylece Gazavat hareketi doğmuştur.

Bu hareketi Dumas (2000: 12) şöyle tanımlıyor; Hristiyanlığın Protestanlığına benzeyen dünya nimetlerinin reddi, dua ve ibadete dayalı, lidere bağlılığı içerir. Bu bağlamda Gazavat eyleminin özgür halkların coğrafi ortamı Kafkasya'da Ruslara karşı verdikleri mücadelede dini kimliğin etnik kimliğin önüne geçerek, milli mücadelelerini kolaylaştırdığı söylenebilir. Öte yandan Karpat (2013: 335) bu hareketi yalnızca Ruslara karşı verilmiş egemenlik mücadelesi olarak değil, aynı zamanda feodalizme bağlı köleliğe, gerici geleneklere son veren anlayış olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda eylemin Kuzey Kafkasya'nın yaşam şeklini belirleyen ve ekonomik boyutu değişime sürükleyen, jeoekonomik ve jeokültürel bir anlayış getirdiği söylenebilir. Gazavat hareketinin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

1.Kafkas İslam halklarının istiklal mücadelesidir,
2.Hem dini hem de milli anlam ifade eder,
3.Kuzey Kafkasya halklarını birleştirerek hürriyet kazanmak amacını taşır,
4.Askeri jeostratejik, teopolitik, jeokültürel, jeoekonomik bir akımdır,
5.Kafkas halklarının bölgesel cihadıdır,
6. Rus emperyalizmine karşı milliyetçi bir başkaldırıdır,
7. Kafkasya'da ulusüstü dini bir kimlik yaratmıştır.
8. Yalnızca Kuzey Kafkasya'yı içeriyor görünse de bu hareket, güney Kafkasya'nın bir bölümünü de içermiştir.

Hareket, iki aşamalı gerçekleşmiştir. İlki İmam Mansur iken, 1858 yılında imamlığın son bulması ile Gazi Muhammed ile devam eden eylemsel Gazavattır. Bu eylem; Kafkas halklarının Ruslara karşı İslami eksende bir araya gelme eylemi ile gerilla hareketi şeklinde vuku bulmuştur. Gazi Muhammed'den sonra İmam Hamza Beg ve ardından Şeyh Şamil ile mücadele sürmüştür. Bu hareket, zamanla büyümüş ve İmam Mansur, 15.000 kişiden oluşan askeri güçle Terek Nehri'ni geçip, Kızılyar-Mozdok hattını ele geçirerek Rusların Maniç Bataklığı'na geri çekilmesine neden olmuştur (Bilge, 2005: 151). Gazavat hareketiyle ortaya çıkan gerilla savaşlarında Rusları yıpratan İmam Mansur'u, Osmanlı Devleti 1787'de başlayan Osmanlı-Rus savaşına dönük olarak desteklemiştir (Saydam, 2010: 39). İmam Mansur'un esaretine kadar Kuzey Kafkasya devleti öncüsü olmuştur (Grigoriantz, 1999: 68). 13 Nisan 1794'de Ruslar tarafından idam edilerek şehit edilmiş, ancak bu durum Kafkas halklarını özgürlük taleplerinden vazgeçirememiştir.

Çerkesya seyahati sırasında James Bell (1998: 203), İngiltere bütün Kafkasya'yı tek çatı altında toplanmaya davet etmelidir der. İngilizlerin Kafkasya'da yürüttükleri stratejinin amacı, Ortadoğu ve Hindistan'daki jeopolitik hedeflerini Rus eylemlerine karşı gerçekleştirmektir. Bu bağlamda İngilizlerin Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin[2] yıkılmasında etken oluşturması Kafkasya'ya dönük eylemlerinin samimiyetsiz göstergesi olmuştur. Ön Asya'da faaliyet yürüten İngilizler, Çerkesleri destekleyerek Rusya'nın İran üzerinde hakimiyetini engellemeye çalışmışlardır. Nitekim İngilizlerin asıl amacı, Ortadoğu ve Hindistan'a giden sömürge yollarını güvence altına almaktır. İpek ve Baharat yollarını önemsemeleri nedeniyle bir süre İran'ı destekleyerek, Rusya'nın Güney Asya'da faaliyet yürütmesine engel olmaya çalışmışlardır.

David Urquart (Çerkesler ona Davut Paşa adını vermişlerdir) İngiliz gezgin olarak Rusların Kafkasya politikasına karşı çıkmış ve 1834 yılında Çerkeslerle temas kurarak onların bağımsızlığını desteklemiştir. David Urquart, Şeyh Şamil ile irtibat kurmuş, Kuzey Kafkasya birliğini temsilen bir sancak örneği göndermiştir (Grigoriantz, 1999: 47). Nitekim bu tarihler Şeyh Şamil'in bölge halkları

[2] **Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti:** Güney Kafkasya Geçici hükümeti olup, Kars Kongresi sonucu 18 Ocak 1919'da kurulmuştur. Kars, Ardahan ve Batum'u kapsayan bu hükümet, İngiliz faaliyetleri ile 19 Nisan 1919'da yıkılmıştır.

arasında birlik oluşturarak, Kafkas halkları konfederasyonunu kurmaya çalıştığı dönemdir. Şeyh Şamil, öncelikle Gazavat'ın özünü oluşturan eşitlik anlayışını benimsemiş, feodalizme karşı duruş sergilemiştir. Bilhassa kabileciliğin yaygın olduğu Kafkaslarda, kabile anlaşmazlıklarına son vererek onları birleştirmek istemiş, aralarındaki kan davasını kaldırmıştır. Böylece birleşik Kafkasya fikri, bölgedeki kabilelerin bir araya gelmesini destekleyen eylem olmuştur.

Kuzeybatı Kafkasya'da Milli Misak Meclisi adı altında 1839'da Sapsığ bölgesinde toplanan meclis, Hazar ve Karadeniz arasındaki bölgenin tek vatan, tek millet olması için bir araya gelmiş ve Ruslar ortak düşman olarak ilan edilmiştir (Bice, 1991: 21). Çerkesler, Abhazlar, Çeçenler, Lezgiler, Kırım Türkleri, Kalmuklar, Gürcüler, Megreller, vb., etnik grupların katıldığı ve kabilelerin birbiri ile savaş yapmayacağı görüşünün karara bağlandığı toplantıda Kafkas halklarını birbirinden koparan nefretin yok edilerek, Ruslara karşı yekpare olarak tüm kabilelerin tek bayrak altında toplanmasına karar verilmiştir. Bazı Rus yazarlarca Kafkas-Rus savaşları sırasında Kafkas halkları arasında birlik ruhunun olmadığı iddia edilse de Kafkas halkları arasında birlik devam etmiştir. Kafkas halklarının mücadeleyi kaybetme nedeni Ruslara denk düzeyde birer müttefik bulmayışlarıydı (Bağ, 2001: 42).

1849'da Kafkasya Ruslar tarafından ikiye bölünmüş, Gürcistan Guvernorlüğü, Hazar Eyaleti inşa edilmiştir. Fakat bu durum dört yıl sürmüş olup, Kafkas halkları tarafından bağımsızlık mücadelesini yeniden başlatmıştır. Osmanlı Devleti, Şeyh Şamil ve Çerkesler ile iş birliğine gidilmesi gerektiğinin farkına varmış ancak, farklı coğrafi bölgelerde mücadele vermesi nedeniyle birleşme fırsatını kaçırmıştır.

1877-1878 Osmanlı Rus harbi ile Edirne Antlaşması ile savaş sona ererken, 1878 Berlin Antlaşması ile Kars, Artvin, Batum kaybedilmiş, 1917'e kadar Rus kolonizasyonu devam etmiştir. Bu duruma karşı 3 Mayıs 1917'de Birleşik Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği meydana gelmiştir. Kuzey Kafkasya Müslüman halklarının birleşmesini öngören 18 Eylül 1917'de Kuzey Kafkasya Milli Kurucu Meclisi adını alarak 20 Kasım 1917'de Rusya'dan ayrılma kararını verip Birleşik Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin/Kuzey Kafkasya Dağlı Cumhuriyeti'nin kurulduğu ifade edilmiştir. Toplam yüzölçümü 415.265 km², nüfusu ise 1 milyon civarında olan bu cumhuriyetin ilk başkenti Terekkale (Vladikavkaz) idi, daha sonra Nesara (Nazran), ardından Demirhan-Şura (Buynaks) olmuştur (World, Abkhaz, 2020). Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya, Osetya, Karaçay-Balkar, Kabardey-Çerkes, Adige, Stavropol eyaletinin bir bölümü (Nogayları ve Türkmenleri içine alan), olarak kabul edilmiş ancak, bu bölge zamanla genişlemiştir. II. Kongrede günümüz Azerbaycan sınırları içine kalan Zakatala bölgesi, Abhazya bölgesi ve Güney Osetya'da dahil edilmiştir. Böylece 1919 Paris Barış Konferansında yeni cumhuriyetin sınırları; kuzeydoğuda Dağıstan, kuzeyde Kuma, kuzeybatıda Kuban, batıda Karadeniz, güneydoğuda Azerbaycan sınırı Zakalata bölgesi ve Khol-Kiyazı, doğuda Hazar Denizi, güneybatıda İngur Nehri'nin belirlediği Abhazya-Gürcistan sınırı, güneyde Güney Osetya-Gürcistan sınırı olmuştur (Harita 24). Yargı sistemi şeriat, ilk yöneticisi Abdülbasir Hacı Mustafayev idi. Bir bayrağı ve finansmanı vardı. Üç kongre düzenlenmiş ve Kafkas halklarının örgütlenmesi ve kaderlerinin belirlenmesi üzerine konular görüşülmüştü. Birleşik Kuzey Kafkasya Birliği'nin Kafkasya'nın güney topraklarını da içermesi bölgede halklar arasında iletişimin olduğu ve ayrımın olmadığı, coğrafi engellerin bölgeyi bölemediğini göstermektedir (Harita 24).

Harita 24. Birleşik Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği

11 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, Türk hükümeti ile görüşerek Kuzey Kafkasya'nın bağımsız olduğunu bildirdi. Resmi dili Kumuk Türkçesi olan bu cumhuriyetin bağımsızlığını resmen tanıyan ülkeler ise Türkiye ve Almanya idi. 28 Mayıs 1918'de bağımsız Azerbaycan Milli Cumhuriyeti kuruldu. 8 Haziran 1918'de Osmanlı-Kafkas cumhuriyetleri arasında dostluk antlaşması yapıldı (Bice, 1991: 42). I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Osmanlı Devleti Kuzey Kafkas birliğini destekleyerek bölgedeki varlığını sürdürmeye çalışmış ve Demirhan-Şura (Buynaks)'ı ele geçiren Türk birlikleri Dağ hükümetinin merkezini Vladikavkaz'dan Buynaks'a taşınmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması, Kafkasya'dan çekilmesine neden olmuştur.

Eylül 1919'da başkenti Vedeno (Vedensky) olan Dağıstan ve Çeçen topraklarında Kuzey Kafkasya Emirliği kurularak birleşik Kafkasya sürdürülmeye çalışılmıştır. Güneybatı Kafkas Demokratik Cumhuriyeti 27 Mart 1919'da Kars, Ardahan, Artvin, Batum, Ahıska, Ahilkelek, Şerur, Nahçıvan, Erivan'ı içine alacak şekilde kurulmasına karşın uzun ömürlü olmamıştır. Bu bağlamda Kafkas halklarının bağımsız bir Kafkasya için birleşme faaliyetlerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Stratejik durum ise Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye'nin Kafkasya'da birleşik bir bölge oluşumunu bölgeden çekilmek zorunda kalmasına değin desteklemesidir. Kafkasya'da kurulan bu birleşik cumhuriyetlerin Güney Kafkasya ve Anadolu'nun bir bölümünü içine alması dikkat çekicidir. Bu durum günümüz Türkiye'sinin Kafkasya'ya bütünsel bakması gerektiğini göstermektedir.

1905 yılında Rusya'da başlayan işçi ayaklanması Kafkas halklarını da etkilemiş böylece 15 Mayıs 1905'de I. Rusya Müslümanları Kurultayı toplanarak Müslüman İttifakı Cemiyet Nizamnamesi hazırlanmış, 1906'da onaylanmıştır (Deniz, 2015b: 195). Bu nizamname 1917 ihtilali

nedeniyle uygulamaya geçmemesine karşın, Kafkas halklarında uyanan siyasi ve dini örgütlenme ruhunu açığa çıkarmıştır. Nitekim 1918'de Paris Barış Konferansı sırasında Güney Kafkasya Cumhuriyetleri'nin bölgesel sorunlarının çözümünün Azerbaycan Türkleri, Ermeni, Gürcülerin birleşmesinden geçtiği anlaşılmıştır. Bu konferans sırasında Azerbaycan'ın ve Gürcistan'ın ortak taleplerinin Ermeniler tarafından reddedildiği Türklere karşı Rus yanlısı tavırları dikkat çekmiştir. Şayet tarihi süreçte Kuzey ve Güney Kafkasya birleşme faaliyetini Ruslara karşı yürütebilseydi, günümüzde Kafkasya haritası parçalı bir görünüm sergileyemeyecekti. Ancak Ermenilerin Rus tarafını tercih etmesi, Rusları bölgede kazançlı hale getirmiştir.

1919'da İmam Necmettin, Tiflis'de Geçici Dağ hükümetini kurarken, Şeyh Uzun Hacı ise Rusya'dan ayrı Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan edip Kuzey Kafkasya Emirliğini kurmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda hamilik rolünü edinmesi açısından son derece önemlidir. Zira Kuzey Kafkas halkları, Ruslara karşı Osmanlı Devleti'ni teokratik açıdan koruyucu lideri olarak görüyorlardı. Günümüzde benzer bir misyonu Kafkasya adına Türkiye yürütebilir.

1921'de 20 ay süren Sovyet Dağ Cumhuriyeti kurulmasına karar verildi ise de Kabardeylere otonom statü verilerek 1922'de Kabardeyler Balkarlar ile birleştirildi. 1922'de Karaçaylılar ile Çerkesler birleştirildi. Böylece Ruslar, Kuzey Kafkasya'da özgürlük sloganıyla birleşme ruhunu öldürmeyi böl-yönet politikasına dayalı emperyalist faaliyetler ile yürütmeyi başardı.

İskender hocası Aristo'ya sorar: "Zapt ettiğim topraklardaki insanları tahakkümüm altında tutmak için ne yapmalıyım? Aristo şöyle cevaplar; halkların arasına nifak tohumları ekeceksin, hakem olarak kendini kabul ettireceksin, anlaşmaya giden tüm yolları tıkayacaksın". Ruslar, Kafkasya'da böl-yönet politikası ile benzer etno-kültürel yapıdaki toplulukları yapay etnik, dil sınırları ile ayırmış ve kendini bölgede hakem olarak kabul ettirmiştir. Nitekim Kafkasya'daki sorunların çözümü üzerine kurulmuş olan Minsk üçlüsünden biri Rusya'dır. Ruslar, 1924-1938 arası Kabarday, Çeçen, İnguş, Çerkes, Oset, Karaçay, Balkar, Adigey dillerini Kiril alfabesi ile harmanlayıp, yeni bir dil yaratmış ve bağımsız birleşik Kafkasya hedefini yok etmiştir (Bilge, 2005: 230).

Sovyetlerin dağılması, Rus milliyetçiliği konusunda dalgalanma yaratarak tek etnik dokudan oluşan bir Rusya fikrini doğururken, Kafkas halkları arasında birleşme fikrini yeniden ortaya çıkarmıştır. SSCB'nin son dönemlerinde Gürcü-Abhazya sorunu büyümüş, Abhazya Kuzey Kafkasya'dan güç almak isteyerek 1989'da Kafkasya Dağ Toplulukları Kongresi'nin yapılmasına ön ayak olmuştur. Bu kongrede Kuzey Kafkasya'nın tek bir federal cumhuriyet şeklinde oluşması için bölge halkları bir araya gelmiştir. 1990 yılında Dağlı Halklar Konfederasyonu (Dağıstan, Çeçen, İnguş, Kuzey Osetya, Abhaz, Kabarday Balkarya, Adigeler vd) kurulmuş ve Kuzey Kafkasya Müslümanlarını tek çatı altında birleştirmek amacı hedeflenmiştir. Çeçenistan Başkanı Cevher Dudayev, Kuzey Kafkasya fikrini savunmuş "Bu halkların ulusal çıkarlarını ancak birleşmiş bir Kafkasya gerçekten koruyabilir" demiştir. Ancak sorun şu ki, etnik grupların sayıca küçük olmaları bağımsızlığa dönük eğilimlerini de artırmaktadır ve bu durum Kafkasya'da kendini göstermektedir. Örneğin, Karaçay-Çerkes grubundaki Çerkesler bu gruptan ayrılarak ortak dilleri olması nedeniyle Adigey'e katılmak istemektedirler. Ancak Ruslar tarafından öylesine planlar yapılmıştır ki birbirlerine ortak sınırları dahi yoktur. Sovyet Rusya, Çarlık Rusya'sından kalan eyaletleri etnik ayrımlarla benzer dili ve kültürü paylaşan halkları parçalara ayırarak şekillendirmeyi tercih etmiştir (Şaraşidze, 2005).

SSCB dağıldıktan sonra, Kafkasya'daki devlet ve topluluklar, tarihi, etnik köken ve soydaşlığa dayalı süreci değil, Sovyet döneminden kalan yapay sınırları sürdürmeye devam etmiştir. Bu durum

sosyo-kültürel çekişmeler, göç, kaçakçılık, değerli kaynak paylaşımı, güvenlik, yayılmacılık ve bazı bölgelerin aidiyeti sorunu gibi çeşitli jeopolitik riskleri doğurmuştur. Öte yandan Kafkasya'nın yeterli oranda istikrar sağlayamamasında etnik farklılık, dinsel çeşitlilik, iktisadi sorunlar, dışsal baskılar, otorite boşluğu, siyasal bağımlılık ve siyasal kültür eksikliği vb., unsurlar etkili olmuştur. Sovyet döneminin bakiyesi, "biz ve öteki" mantalitesinin devam etmesi jeokültürel bağlamda Kafkasya'da (özellikle Kuzey Kafkasya'da) birleşmeyi engellemektedir (Güngörmüş Kona, 2004: 171). Bu siyasi sınır-kültürel ayrımları, bilhassa Kuzey Kafkas halklarının dil açısından yakınlıkları olmasına rağmen, bölgenin geçmişte oluşturulmuş bölgesel heterojenliği nedeniyle birleşik jeopolitika üretimini zorlamaktadır. Kafkasya, doğal engeller (coğrafik) nedeniyle etno-linguistik anlamda zengin olmasına karşın küçük bölge olarak birbiriyle etkileşime girmiş (bilhassa Kumukça'dan Türk kelimeleri) dillerden oluşur. Deniz'e göre (2015b: 174); Kafkasya'daki toplulukların etno-kültürel bütünlüğü olmasına karşın, Kuzey ve Güney Kafkasya olarak ikiye ayrılması bu halkların hem politik hem de etnik ve kültürel açıdan analiz edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Kafkasya'daki etnisitelerin politik değil, yapısal açıdan analizlenmesi daha uygundur.

Kafkasya ve Orta Asya halkları adına Nur Sultan Nazarbayev bir konuşmasında SSCB bünyesinde Rus olmayan etnik halklar için "SSCB kısaltması yerine Bağımsız Cumhuriyetlerin Serbest Birliği" olarak bir nevi konfederasyon anlaşması teklifinde bulunmuştur (BBC, 1991). Özcan'a göre (2013: 256); 19. yy. dan başlayarak ortaya koyulan Hind-Avrupa dil ailesi, Aryan ırkı söylemleri modern bir yalan şeklidir ve AB için ortak bir payda oluşturabilmiştir. Bu bağlamda ortak bir Kafkasya jeokültüründen doğacak birleşik Kafkasya'da mümkün görünmektedir. Kafkasya'da bu denli toprak ve topluluk ayrımları güdülmesi bölgenin bütünlüğünü bozmaktadır.

Kafkas halklarında olduğu gibi Ruslar büyük Rusya devletini kurmayı çok daha önceden hedeflemişlerdir. Kurat'a göre (1937: 126) Ruslar, III. Vasili döneminde, Rus şehirlerinin tamamını ve knezliklerini Moskova Büyük Knezi adı altında birleştirmiş ve Moskova "Velikoruss Devleti olmuştur. Kiev dolayı ile Dinyeper ve Karpatlar arasındaki Ukraynalılar, dil ve kültürel açıdan Ruslardan Smolensk eyaleti, Dinyeper ile Berezina ırmakları arasında bulunan halkta, Beyaz Ruslar" Velikorusslardan farklıdır. Fakat Ruslar, milli sınırlarını çizmiş ve devlet kurulumunun ilk aşamasını tamamlamışlardır. Aynı faaliyeti Kafkasya'yı Rus topraklarına katmak için uygulamışlardır.

Danilevskiy'nin Rusya ve Avrupa adlı çalışmasından yola çıkılarak Ruslar, Panslavizm'in öncüsü olarak Rus-Slav Birliğine bağlı Adriyatik Denizi'nden başlayarak Büyük Okyanus'a ve Kuzey Buz Denizi'nden Ege Denizi'ne varan alanı Slav birliğinden oluşan devlet olarak görmek istemişlerdir (Armaoğlu, 1997: 491-492). Panslavizm'in önündeki engellerden biri Ortodoksluk, diğeri Ruslaştırma idi. Ruslar politik yaklaşımlarını bu doğrultuda düzenlemişlerdir. Dugin ve Gumilyev'in Yeni Avrasyacılığı, bu yaklaşıma benzeyen Rusya'nın Avrasya İmparatorluğu olarak belirlenmiştir. Bu faaliyet Rus emperyalizmi ile örtüşmektedir.

Morgenthau'a göre (1970: 69) emperyalizmin üç amacı vardır: 1. Dünya İmparatorluğu kurmak. Bunun en iyi örneği Büyük İskender'in büyük Dünya devleti kurma ideolojisidir. 2. Kıtasal imparatorluk kurmak. Mussoli'nin Akdeniz'i İtalyan gölü haline getirme çabası örneğinde olduğu gibi. 3. Yerel üstünlük sağlamaktır. Çar I. Petro ile II. Katherina'nın Finlandiya'dan başlayarak Doğu Avrupa, Balkanlar, Boğazlar ve İran'ın kontrolünü ele almak istemesi gibi. Kafkasya bu yerel üstünlüğün yalnızca bir parçasıdır. Rusya; günümüzde yerel üstünlük sınırlarını biraz daha dar çerçevede bölgesel bütünleşme çabaları ile BDT ülkelerini kapsayacak şekilde Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da sürdürme çabasındadır.

Schmitt Büyük Alan teorisinde, önem arz eden birkaç devletin bir araya gelerek imparatorluğa benzeyen Büyük Alanda (stratejik blok) entegrasyonel devlet birleşimini vurgular (Hasanov, 2010: 54). Bütünleşik/birleşik yapıları savunan görüşler yer almaktadır. Örneğin Kjellen devletlerin beş önemli unsuru kendinde toplaması gerektiğini belirtir (Hasanov, 2010: 50) bunlar:

- ✓ Ortak coğrafi mekân,
- ✓ Ortak halk,
- ✓ Ortak ekonomi,
- ✓ Kurallar nezdinde şekillenmiş toplum,
- ✓ Bölgede ki tüm toplulukların bağlı olduğu tek yönetim.

Buna göre Kafkasya ortak coğrafi mekânında var olan bu beş nitelik, yani ortak halk, ortak ekonomi, kurallarla şekillenmiş toplum yapısı söz konusudur. Eksik olan unsur ise, Kafkasya bölgesinde ortak yönetimdir.

Benoist'e göre artık klasik jeopolitikteki ulus devletleri ön plana çıkaran fikirler yerine farklı etnik grupları bir araya getiren ve ortak mekânda birleştiren "Büyük Alan" şeklinde bir düşünce söz konusudur. Tıpkı Thiriart'ın "Dublinden Vladivostok'a Avrupa", Terrociano'nun "Avrosovyet imparatorluğu" örneklerinde olduğu gibi Karadeniz'den Hazar'a "Birleşik Kafkasya stratejik blokunun" olması da mümkündür. Kavimler, kabileler, etnoslar sentezlenerek milletleşme doğar bu durum milletlerin çatışmalarla bölünmesi, ayrışması yozlaşmayı ve gerilemeyi doğurur (Özcan, 2013: 41). Kafkasya'da kavimler, kabileler, etnosların harmanlanması, Kafkas milletlerini meydana getirir. Bu nedenle sınırlar; dinsel, mezhepsel, kültürel yapay kimliklerle, emperyalist ideolojilerle bölünmemelidir.

Kendi içinde bir şekle (örgütlenmeye) gidildiğinde mekânın parçalanması çatışmalara neden olur. Katışıksız ve parçalanmış olan mekânın nasıl devam etmesi beklenir? Mantıken bağdaşmayan bu parçalı mekân nasıl birleşebilir ve bütünsellik oluşturularak stratejik açıdan gelişmesine ne şekilde hizmet sunabilir? (Lefebvre, 2019: 325). Günümüz Kafkasya'sının Lefebvre'nin bahsettiği parçalanmış bir mekânın bütünsel jeopolitik amaçlarına hizmeti söz konusu olamaz.

4. KAFKASYA'NIN DOĞAL ORTAM KARAKTERLERİ VE SOSYAL-SİYASAL ETKİLERİ

Dünya'da her bir mekân parçası kendine has özel konum, fiziki coğrafya özellikleri ile belirginlik kazanmıştır. Bu durum toplumların belirli soy, din, dil, kültür vb. özellikleri içine alan mekânın niteliklerini de ifade etmektedir. Bu bağlamda konumsal özellikler, sadece o mekânın topografyasını, alan büyüklüğünü değil aynı zamanda kültürel yapısını içine alan nitelikleri anlatır (Tanrıkulu, 2014: 6). Nitekim Farabi, bir bölgede yaşayan toplumların fikir, inanç, dil, sosyo-kültürel dokularının coğrafi özelliklerinden ve etnik yapılarından kaynaklı olduğunu düşünmüştür. Kafkasya'da günümüzde şekillenmiş olan demografik-siyasi ve sosyo-kültürel doku, bölgeyle özdeşleşmiş konumu ve Fiziki Coğrafya unsurlarının bir ürünüdür. Kaplan'a göre (2022: 17) güncel olaylardan ziyade uzun yılların verdiği perspektif ile olaylara bakmak, Coğrafyanın hayatiyet derecesinde kıymetli olduğunu gösterir. Günümüz Kafkasya'sını anlamak, uzun vadede sahanın coğrafi niteliklerini ve tarihi gelişimini gözden geçirmekle anlaşılabilir. Bu bağlamda Kafkasya'nın doğal ortam özelliklerinin Rusya ve Kafkas halkları üzerinde uzun vadede yarattığı durum algılanmalıdır.

Kafkasya'nın topografik yapısı, iklimi, bitki örtüsü, bölge halklarının karakter yapısını etkilemiş ve varlıklarını idame ettirmelerini sağlayarak yurtlarını terk eden çeşitli milletlere ev sahipliği yapmış, bölgenin savunmaya elverişli olması, yüzyıllar boyu sığınmacı halklara mesken olmuştur. Antik çağlardan günümüze göç yolları üzerinde yer alan Kafkasya, sahip olduğu coğrafi karakteri aracılığı ile pek çok topluma iktisadi barınak, siyasi açıdan bariyer, toplumların karşılaşma ve mücadele arenası olmuştur. Kafkaslardan göç eden halklar; Mezopotamya'da, Mısırda, Anadolu'da, İtalya'da devlet kurarken, Kafkasya'da kalan halklar devletleşememişlerdir. Bunu açıklayacak yardımcı unsur Kafkasya'nın Fiziki Coğrafyasından kaynaklı olabilir (Bağ, 2001: 42). Ayrıca Kafkasya, topografyası ve doğal beslenme koşulları nedeni ile dünyanın en uzun ömürlü insanlarının yaşadığı bölgelerin başında gelmektedir.

4.1. Kafkas Dağlık Bölgesi'nin Jeomorfolojik Karakterleri ve Belirleyici Etkisi

Jeomorfolojik nitelikler; uygarlıkların doğup gelişmesi, konut tipleri, yaşam tarzı, ticari hayatı ve sosyo-kültürel dokuyu şekillendirmede ve izole etmede önemli bir etkiye sahiptir. Kafkasya'nın İspanya, İtalya gibi ülkelerle aynı enlemlerde yer almasına rağmen izafi konumu nedeniyle kendine has bir iklimi ve coğrafi ortamı vardır. Kafkasların dağlık olması, alan büyüklüğüyle izdüşüm büyüklüğü arasındaki farkı ortaya çıkarmaktadır (Şahin, 2013: 577).

Günümüzde Kafkas Dağları'nın bulunduğu bölgede 34 milyon yıl önce yalnızca deniz vardı. Pangea, Trias'da parçalanmaya başladı ve Neotetis adı verilen Tetis Okyanusu'nda batıya doğru genişledi ve Pangea iki kıtaya bölündü. Güneyde Gondwana kuzeyde Lavrasya ortaya çıktı. Zamanla Gondwana parçalanarak Afrika, Güney Amerika, Hindistan, Avustralya ve Antarktika kıtaları doğdu. Kretase sonunda Hindistan Avrasya ile çarpışarak Alp Dağ Kuşağı ortaya çıktı ve Tetis Okyanusu'nun doğu kısmı kaybolarak batısı kaldı. Trias'da İran Levhası, Avrasya Levhası ile çarpıştı ve Geç Kretasede günümüz Ermeni bölgesi Güney Kafkasya'da çarpışarak Küçük Kafkasya'yı kuzeye doğru ilerleyerek yaratırken, Arap Levhası'nın İran ile Anadolu levhalarını sıkıştırmasıyla Zagros Dağları yükselmiştir. Tetis'den yükselmiş olan Büyük Kafkas Dağları Arap Levhası'nın kurduğu baskı ile meydana gelmiştir. Alp orojenezi, Tetis'i kuzey ve güney yarısı olarak ikiye bölerken, Alplerin ilerleyişi yalnızca Paratetis'in kalmasına neden olmuş ve Karadeniz, Azak

Denizi ile Hazar Deniz havzaları Paratetis'in parçaları olarak doğmuştur (Baumer, 2021: 12-13). Hazar Denizi ile Karadeniz'in ayağı olan Azak Denizi arasında, Don Nehri-Kuma-Maniç Bataklığı ile su yolunu oluşturmuştur. Don Nehri-Maniç Bataklığı ve Kuma Nehri Kafkasya'nın kuzeydeki sınırını belirlemede coğrafi unsurlar olmuştur.

Topografyanın derinliği, arızalılığı, amplitüd farkının yüksekliği, Kafkas Dağları'nın aşılmazlığı, günümüze kadar gelen ve Kafkasları özgün kılan tarihi kültürel ve jeopolitik farklılıkları beraberinde getirmiştir:

1- Kafkaslar, menzil ve erişilebilirlik ölçütleri ile zirvede yer almıştır. Erişilemez bir karakter kazanmıştır.
2- Çok kısa mesafelerde dahi aşılamaz topografya, içe dönük kapalı ve iletişimi zayıf topluluklar meydana getirmiştir.
3- Erişilmez, korunaklı savunulabilir ve vadiler yolu ile olabilecek tüm harekatları denetleyebilen bir fiziki ortam hazırlamıştır.
4- Tabi aynı durum, dağınıklık ve yönetimin güç olduğu/yönetilmez siyasi bir ortamı da kurgulamıştır.

Kafkas Dağları, Büyük Kafkas Dağları ve Küçük Kafkas Dağları (Malıy Kavkaz) olarak ikiye ayrılmaktadır. Hazar ve Karadeniz havzaları arasında yer alan ve fiziki bir set olarak kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan Büyük Kafkas Dağları, bölgenin en önemli yükseltisidir. 140.000 km^2 alan kaplayan ve Anapa'dan başlayarak Bakü'ye değin uzanarak Apşeron Yarımadası'nda biten Büyük Kafkas Dağları, aynı zamanda bölgeyi ikiye bölen coğrafi nitelik sergilemektedir (Harita 25).

Harita 25. Kafkasya'nın Fiziki Coğrafyası

Kafkas Dağları'na yaklaşabilmek, tırmanabilmek oldukça zordur. Dik yamaçları yeşilliklerden oluşan kanyon labirentiyle çapraz şekilde kesilmektedir. Buzul dönemden kalan karlı zirveler nedeni ile bir anda şelaleler meydana gelmekte, buzdan oluşan göllerde birikip denize dökülen akarsular yer almaktadır (Benet, 1994: 2). Topografyanın bu kadar derin yarılmış ve arızalı bir karakter sergilemesi, elbette tarihin her döneminde ve günümüzde, Kafkasya'nın bazı bölgelerini karunaklı ulaşılmaz ve savunulabilir kılmıştır. Büyük Kafkas Dağları, oldukça büyüktür ve burada yaşayan halkların 300'den fazla dil konuştukları bilinmektedir (İbn Havkal, 2014: 270). İbn Havkal bu ifadesi ile Kafkas coğrafi ortamının diller üzerine belirleyici etkisinin altını çizmiştir. Bu doğaldır çünkü arızalı topografya ve erişilemezlik iletişimi kısıtlamış ve özgün dillerin bozulmadan günümüze kadar taşınmasını sağlamıştır. Kafkas dilleri, ancak sanayi ve teknoloji çağında, erişimin artması ve hızlanması ile aşınmaya ve ortadan kalkmaya başlamıştır. Ancak en büyük etken, Rusya'nın bölgeye gelmesiyle olmuştur. 1864-1944'de sürgün edilen Kafkas halkları, dillerini farklı coğrafi ortamlarda idame ettirmekte zorlanmış, bazı diller ölmüştür. Vatanlarında kalmayı tercih edenler ise Ruslaştıcı model ile Rus dilini kullanmaya mahkûm edilmiştir.

Güney Kafkasya'da Rion (Faş) Nehri'nden başlayarak Aras Nehri'ne kadar devam eden Küçük Kafkas Dağları bulunur ve Alagöz (Aragats 4090 m) bu dağların zirvesini oluşturur (Bilge, 2005: 14). Küçük Kafkas Dağları, Büyük Kafkas Dağları'nın güneyinde ve Ermenistan, Gürcistan, Türkiye, Azerbaycan ve İran arasında yer almakta olup 600 km uzunluğuna sahiptir (Ansiklopedi Britannica, 2016). Bu bağlamda coğrafi açıdan Türkiye, Kafkasya'nın bir parçasıdır. En yükseği Azerbaycan'daki Gamış Dağı (3.724 m) olup, Talış Dağları da Küçük Kafkas Dağları'nın devamını oluşturur (Coene, 2010: 8). Küçük Kafkas Dağları, adeta Anadolu'nun Güney Kafkasya'daki devamı gibidir (Harita 26). Bu anlamda Küçük Kafkas Dağları, Anadolu Yarımadası'nı Ordu'dan başlayarak Güney Kafkasya, Aras-Murat nehirleri su bölümü hattına değin topografik açıdan Kafkasya ile birleştirmektedir. Örneğin, Doğu Anadolu ile Ermenistan platolarının bulunduğu bölge, Üst Kretase, Eosen dönemlerinde aşınmış olan deniz seviyesine yakınlaşmış olan düzlüğe dönüşmüş, Oligosen, Miosende sığ göllerle kaplanarak depolar dolmuş, Pliosen ile Pleistosen'de yükselerek kırılmalar meydana gelmiştir. Böylece Doğu Anadolu-Ermenistan sınırının iki kısmında yükselmiş düzlük, düz sıradağlarla platolara gömülen yüksek depresyonlarla, volkan konileri topografyaya hâkim olmuştur (Korkut, 1970: 149). Bu minvalde Türkiye'nin topografik açıdan, Kafkasya'nın devamı olduğu göz ardı edilmeyerek coğrafi yazınlarında yoğun biçimde vurgulanmalıdır. Dağlık topografyada oluşan bu büyük ayrışım, Büyük Kafkaslar ve Küçük Kafkaslar arasındaki geçit güzergahları, jeopolitik açıdan oldukça değerli hale gelmektedir. Bunlara örnek vermek gerekirse;

1. **Poti-Tiflis Oluğu:** Kafkas Dağlarını ikiye bölen ve her türlü jeopolitik gelişimin Türkiye'yi doğrudan veya dolaylı etkileyebileceği ve Hazar-Karadeniz erişiminin en önemli dehlizi (koridoru). Bir bölümüne Daryal Geçidi adı verilir. Ulaştırma, enerji, askeri, ticari her türlü tasarrufun Türkiye sınırları dışında, Türkiye'yi olumlu veya olumsuz doğrudan/dolaylı etkileyecek bir geçit bölgesidir.
2. **Çoruh Vadisi:** Türkiye'ye erişim için kullanılabilecek kuzey yönlü güzergâhtır.
3. **Aras-Kura Vadisi:** Kafkasya-Maverayı Kafkasya erişimini sağlayan, günümüzde Zengezur Koridoru ile çokça konuşulan Türkiye-Hazar Denizi, Trans-Hazar ağının kalbidir (Harita 26).

Harita 26. Fiziki Coğrafya açısından Türkiye ve Güney Kafkasya

Kafkas Sıradağları, üç bölümden oluşur: Taman Yarımadası ve Elburz Volkanik Dağı'nın arasındaki kuzey kesimi, Elburz Volkanik Dağı ve Kazbek Volkanik Dağı arasındaki orta kesimi, Kazbek Volkanik Dağı'ndan Apşeron Yarımadası'na uzanan güney kesimidir (Deniz, 2015b: 53).

Kafkasya'nın başlıca zirveleri: Elburz (5.642 m.), Kazbek (5.043 m.), Dihtau (5.203 m.), Kostantau (5.145 m.), Shara (5.068 m.) dır. Bunlar İçinde Elburz en yüksek olanıdır (Foto 1). Bu dağlarda 1424 km^2 alan kaplamakta ve 2200 civarında buzul yer almaktadır (Harita 27). Bu set üzerinde jeostratejik önem taşıyan zirve ve geçitler yer almaktadır. Bu geçitler aynı zamanda Kafkas kabilelerinin iletişim ve kültürel etkileşim noktalarıdır.

Kafkas Dağlarını Tolstoy şöyle anlatmıştır (2019: 100);

"*Köyün geri kalanında sarp dağ yükseliyor, ardından başka dağ yükseliyordu. İki dağ arasında orman maviliği görünüyor, ormanın ardından tekrar dağlar yükseliyordu. Hepsinin üzerinde karlı dağlar külah gibi duruyordu. Gün batıp doğarken bu şekilde uzanırdı hep. Dar boğazlardan köy dumanları yükseliyordu. Buralar hep onlarındı*".

Tolstoy'un tasviri, bu coğrafi bölgenin asıl sahiplerinin Kafkas kabileleri olduğunu göstermektedir.

Foto 1. Karaçay-Çerkesya Verkhnyaya Mara Köyü'nden Elburz Dağı görünümü
Kaynak:LxAndrewhttps://ru.wikipedia.org/wiki/
Эльбрус#/media/Файл:Эльбрус_с_перевала_Гумбаши.2012

Koordinat:43°46′52,3″ K, 42° 12′ 29,4′ D

Hazar kıyısındaki Derbent, Kazbek civarındaki Daryal, Mamison, Roki ve Tırsı gibi geçitleri Kuzey Kafkasya'yı Güney Kafkasya'ya bağlayan önemli geçitlerdir. Kafkasya kıstak alanının (nitekim Aleksander Dumas Kafkasya'yı bir berzaha benzetir) bu coğrafi geçitleri Kafkasya'yı Maverayı Kafkasya'ya bağlayan kanallardır. Kafkasya'da geçitler, iletişim, ulaşım, kültürel-ticari alışveriş temas noktaları ve savunmaya elverişli stratejik askeri yolların bulunduğu yerlerdir (Harita 27).

Harita 27. Kafkasya'nın stratejik geçit ve zirveleri

Sahanın dağlık olması, ulaşıma fazla alternatif sunmamaktadır. Kafkas Sıradağı, Kafkasya ve Maverayı Kafkasya arasında ulaşıma engel teşkil etmektedir. Derbent (Demirkapı) ve Daryal (Daryol, Farsçada ise kapı anlamında) gibi önemli geçitler, göç sürecini hızlandırıcı unsurlar olarak askeri akınlara sahne olmuş, Kafkasya'nın stratejik mekânlarıdır.

Daryal Geçidi, Orta Kafkasya'nın jeostratejik bir geçidi olarak Romalılardan, İran'da kurulan devletlere kadar çok sayıda ülkenin askeri üs kurmak istediği bir lokasyonda yer almaktadır (Harita 27). Daryal Geçidi, Vladikavkaz-Tiflis arasında yer almakta olan, "Gürcü Askeri Yolu" olarak adlandırılmış ve Araplarca "Bab-ül Alan" denilen geçittir (Bilge, 2005: 14). Kuzey Osetya ile Güney Osetya arasındaki ulaşım ve iletişimi sağlayan Daryal Geçidi, Rusya'nın Tiflis'e erişimini sağlar. Bu geçit; yalnızca fiziki bir geçit değil, aynı zamanda politik, askeri, açıdan stratejik bir geçittir (Foto 2). Bu geçit, Vladikavkaz'dan (diğer adı Terekkale'dir ve adını Terek Nehri'nden almıştır) Tiflis'e varan Gürcü Askeri Yolu'nun ulaşım hattıdır ve bu anlamda jeopolitik öneme sahiptir. Bu askeri yolu; Rusya, Güney Kafkasya'nın anahtarı olarak görmüş ve bu yol üzerinden Gürcülerle yakınlaşarak Güney Kafkasya'yı ele geçirmeye başlamıştır. 1783'de Georgievsk Antlaşması ile açılan Gürcü Askeri Yolu, 208 km olup, Gürcistan ve Rusya arasındaki tek karayolu idi. Bu yolun açılması ile Çarlık Rusya'sı; Kafkasya'ya hâkim olma şansını elde etmiştir. Bu tarihler, aynı zamanda Kafkas halklarının, Ruslara karşı mücadelesinin ve birleşme fikirlerinin yoğunlaştığı tarihler olmuştur. Ruslar, Terek Nehri'ni takip eden bu geçidi, hem Gürcistan ile kuzey-güney ittifakını kurmak, hem de Çerkes-Abhaz ile Çeçen-Dağıstan irtibatını kesmek amacıyla kullanmışlardır. Bu nedenle Terek hattını önemsemişlerdir (bu hat Rusya'nın Kafkasya siyasetinde detaylı olarak anlatılacaktır).

Daryal Boğazı'nı anlatırken Puşkin (1961: 26) şöyle diyor; "*duvar gibi öylesine dar ki, görmüyor adeta duyuyorsunuz, gökyüzü bir hat halinde görünüyor. Kayaların bariyer oluşturduğu Terek Nehri'nin oyduğu vadide büyük yüreklilikle oluşturulan köprü değirmendeymişsiniz gibi bir his oluşturuyor*" (Foto 2).

Foto 2. Daryal Boğazı
Kaynak: Vyacheslav Argenberg http://www.vascoplanet.com

Koordinat: 42°35′40,78″ K, 44° 39′ 20,97″ D

Seddi İskender (Büyük İskender)'in kapısı olarak bilinen **Derbent (Demirkapı)** Geçidi ise, Dağıstan-Azerbaycan arasında ulaşımı sağlar ve Rusya'nın Bakü'ye erişim yoludur (Tavkul, 2002: 18), Araplarca "Babül Ebvab" yani kapıların kapısı olarak isimlendirilmiştir (Baddeley, 1989: 155). Bu geçit, 5. yy. da Hun saldırıları nedeniyle Anuşirvan tarafından yapılmıştır (Barthold, 2021: 31). Nemrud torunu Ardam, Kartli'de (Gürcistan) hakimiyet kurmak için Hazarları yenerek Hazar kıyısında kent kurarak Derbent adını vermiştir (Brosset, 2003: 11). Mesudi (2015: 387) Derbent'i anlatırken bir resiften oluştuğundan ve burayı İran Şahlarından Anuşirvan'ın (Sasani hükümdarı) Hazar Denizi'ne doğru sur çektirmek suretiyle yaptırdığından ve denizin içine kadar sokulduğundan söz etmiştir. Bu bağlamda Derbent, askeri stratejik öneme sahip geçittir. Bu geçidin diğer göze çarpan niteliği, siyasi ve dini sınır bölgesi olmasıdır. Örneğin, Arapların İslam'ı bölgeye yayması konusunda Kafkasya'daki en büyük siyasi engellerden biri Hazarlar idi ve Derbent bu gücün coğrafi engeli olmuştu. Nitekim Barthold (2021: 166) Derbent'i, uzun bir süre halifeliğin sınırı olarak adlandırmıştır. Bu açıdan Derbent, Kafkasya'nın kilit noktalarından biri olarak siyasi-dini çatışmaların yaşandığı bölge şeklinde Kafkasya'nın geçidi ve duvarı olmuştur. Daryal ve Derbent geçitleri hem askeri stratejik hem de ticari açıdan jeoekonomik öneme sahip geçitlerdir. Nitekim Canbek'e göre (1978: 18); bu iki geçit, Kafkasya'nın kuzey-güney doğrultulu en eski iki ticaret yolunu teşkil ediyordu. Dağlık bir yapıya sahip olsa da Kafkaslarda ticari faaliyetler, bölgeden geçen ticari yollar ve geçitler neticesinde devam etmiştir.

Kodori Geçidi; Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nde Kodori Nehri'nin üst kısmında Gürcistan Hükümeti ile Rus taraftarı olan Abhazlar arasında stratejik öneme sahip bir sınır vazifesi görmüştür. 2008 yılında yaşanan Gürcü-Rus Savaşı sırasında Gürcistan tarafı, bu bölgenin hakimiyetini kaybetmiştir. Bu geçidin Karadeniz'e dökülen Kodori Nehri ile birlikte stratejik önemi artmıştır.

Klukhor Geçidi, (2781m) Abhazya'da, Kodori Vadisi'ni Teberda Vadisi'ne (Karaçay-Çerkes Özerk bölgesindeki Kuban Nehri'nin koludur) bağlayan konumda yer almaktadır. Kulokhor geçidinden Sohum Askeri Yolu geçmektedir. Bu askeri yol, Sohum'u Çerkessk'e bağlamaktadır (Harita 27). Sohum Askeri Yolu'nun bir kısmına Türk Yolu deniyordu. Türk izlerini taşıması açısından önemlidir. 1894-1903 aralığında Rusya tarafından inşa edilen askeri yol, Gürcüler tarafından topraklarının işgal gerekçesi ile tepki gösterilmiştir (Военно-Сухумская дорога, t.y).

Mamison Geçidi, (2911m) İmeret Askeri Yolu/Osetya Askeri Yolu ve Terek Nehri'ni Rion Nehri'ne bağlar (Baddeley, 1989: 21). Gürcistan ve Rusya'nın sınır bölgesinde yer alan bu geçit, Gürcistan'ın Kutaisi şehrini Rusya'ya bağlamaktadır. Eski çağlardan beri kullanılan bu yol, Kuzey ve Güney Kafkasya arasındaki jeostratejik geçiş noktalarından biridir.

Salavat Geçidi, (2852m), Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyet'i ile Azerbaycan'ın Şeki şehrini birbirine bağlayan geçittir (Harita 27). Bu geçit üzerinde 19. yy. da yapılan Askeri-Akhtinskaya Yolu'nun bulunması, bölgeyi Kuzey ve Güney Kafkasya arasında jeostratejik kılmaktadır. Diğer stratejik geçitler, Büyük Kafkas Dağları'nda Kuzey Osetya ile Güney Osetya arasındaki, Roki Geçidi, Gürcistan Kazbek Belediyesine bağlı Tırsı (Thruso) Geçidi yer almaktadır.

Kafkasya'daki bu geçitler yalnızca askeri, ticari, politik öneme sahip değillerdir. Bu geçitler Kafkasya'daki halkların kendi içlerinde ve uluslararası arenada farklı milletlerin kültürel ve dilsel temas noktalarıdır. Kafkas dağlık bölgesinde halkların iletişim kurdukları kanallardan biri bu geçitlerdir. Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya'da ulaşım, önemli birkaç geçitle sağlanabilmiştir. Bölgenin geçit vermeyen bu dağlık yapısına benzer özellikler, Doğu Karadeniz Dağları içinde geçerlidir. Kafkas Dağlık Bölgesi'nin devamı olan Doğu Karadeniz Dağları'nda ulaşım geçitlerle sağlanmaktadır. Burney ve Lang'a göre (2001: 7) Doğu Karadeniz Dağları'ndaki Zigana Geçidi de tıpkı Daryal Geçidi gibidir. Doğu Anadolu'nun ise iki doğal yolu bulunmaktadır. Bunlar; Doğu Beyazıt-Karaköse'den Erzurum-Erzincan-Suşehri'ne giden yol, diğeri, Urmiye Gölü kuzey kısmından Kotur-Van-Muş-Murat Nehri-Fırat Nehri-Malatya'dır. Ayrıca doğu-kuzeydoğu göç yolu, Erzurum doğusu ile Yukarı Aras-Horasan-Kars ve Gürcistan'a uzanır. Burney ve Lang'ın benzerliklerden yola çıkarak yaptıkları tespitleri, Doğu Anadolu-Doğu Karadeniz bölgeleri ile Kafkasların hem doğal nitelikleri yönü ile coğrafi, hem de göç yolları bağlantılı tarihi bağları olduğunu göstermektedir.

Kafkas Dağları'nın ön bölgesi, Kafkas düzlüklerinden ve birtakım vadilerden oluşmaktadır. Don-Volga bozkırları, Azak-Kuban ve Stavropol ovası (831m), Sunja Platosu, Terek-Kuma Ovası bu bölümün coğrafi parçalarıdır. Büyük Kafkas Dağları'nın güneyinde Küçük Kafkas Dağları ve düzlükleri bulunmaktadır. Kolkheti Ovası, İmereti Yaylası, Cevaheti-Ermeni (Ahıska-Ermeni) Yaylası, Ararat ve Nahçıvan Ovası, Lenkeran Ovası bu bölgededir. Kura-Aras Ovası; Şirvan, Mil ile Muğan düzlükleri içinde yer almaktadır (Coene, 2010: 8) Bu coğrafi alanlar, Kafkasya'nın yerleşmeye uygun yaşam alanlarını oluşturmuştur (Harita 25).

Karadeniz ve Hazar Denizi; Kafkasya'nın batı ve doğusunda yer alan stratejik denizel havzalarıdır. Bu iki havza, limanları ile beraber Kafkasya'nın, enerji aktarım noktaları, ticari ve askeri üsleri ve jeoekonomik gücünü oluşturmaktadır. Karadeniz; Kafkasya'nın batı sınırını, Hazar

Denizi ise doğu sınırını oluşturmaktadır. Bu bağlamda iki deniz, komşu ülkelerin ve bölgenin sınır denizleridir.

Hazar Denizi, Dünya'nın ve Avrasya'nın en büyük iç denizi olup, Casprum ya da diğer adıyla Hyracnıum Mare olarak bilinir (Özey, 2021: 17). Mesudi (2004: 37) Hazar Denizi'nin Bab-El Ebvab, Hazar, Gil, Deylem, Cürcan, Taberistan gibi isimlerle de anıldığından söz ederek bu denizin başka bir denizle bağlantısı olmadığını ifade etmiştir. Barthold (2021: 15-21) Hazar Denizi için anılan Kaspiy adını Hazar Denizi'nin güney batısında bulunan Kaspiy halkından aldığını ve Kasp kelimesinin Kafkasya'yı ifade eden Kas'dan geldiğini belirtmiştir. Öte yandan Hazar adının Harezm bölgesinin adından geldiğini de ifade etmiştir.

Harezm Bölgesi, Hazar Denizi'nin doğusunu temsil etmektedir. Bu durum, Hazar Denizi'ni çevreleyen Maverayı Kafkasya'nın Kafkasya ile etkileşimini göstermektedir. Barthold (2021: 15) Hazar Denizi için Hirkan Denizi adının da geçtiğini ifade etmektedir. Nitekim Hirkanya; Mazenderan, Gülistan, Gilan eyaletleri ile Türkmenistan'ın Hazar kıyılarına verilen tarihi bölgenin adıdır. Bölgede kurulan Hazar Türk Devleti'nin adı da bu denizle bağlantılıdır. Bu bağlamda Kafkasya'daki yer adları, tarihi-sosyal-etnisite-egemen güce bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Hazar Denizi, batı yönünden Büyük Kafkas Dağları tarafından kesintiye uğramış bir denizdir. Bu denizin yüzölçümü 423.300 km² olup en derin noktası 1098 m civarındadır. Hazar Denizi; Rusya, Kazakistan ile doğusunda Türkmenistan, batısında Azerbaycan ile çevrelenmiş zengin enerji havzası olup, Asya-Avrupa, Orta Asya-Kafkasya-İran sınır bölgesidir (Karaağaçlı, 2013: 298). Hazar Denizi çukur olan bir yerde yer alıp, bu denize dökülen en büyük nehir Volga (Etil-İdil) nehridir. Bu nehirden başka Hazar Denizi'ne kuzeyde Ural, doğudan Etrak, batıdan Kuma, Terek, Sulak, Samur, Kura, Astara nehirleri, güneyden Kızıl Özen Nehri'nin kolları dökülmektedir. Hazar Denizi kapalı havza olması nedeniyle suyu tuzludur. Bu denizde taşımacılık ile balıkçılıkta yapılmakta olup, havyar oldukça ünlüdür.

Kafkasya'nın iki önemli zorunlu denizel yaşam alanlarından biri Hazar Denizidir. Dünya'nın en büyük gölü olarak atfedilen ve Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Kazakistan'ın sınır teşkil ettiği, dünyanın ikinci büyük enerji havzası olarak Hazar Denizi; geçmişte Almanların, Rusların pay kapmaya gayret gösterdiği, öte yandan ABD'nin bölgenin kontrolünü ele geçirmeye çalıştığı stratejik öneme haiz bir sahadır. Hazar Denizi; ulaşım, iletişim, enerji terminali gibi çeşitli vasıflara sahip Avrasya'nın anahtarıdır. Tarihsel süreçle beraber SSCB ve İran arasındaki çekişmelerle süregelen ve iki ülke arasında kontrol sahası iken, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından hem Kafkasya'nın hem de merkezi nitelik taşıyan Hazar'ın statüsü küreselleşmiştir. Hazar Denizi'nin bu noktada 20. yy. sonlarına doğru Kafkasya ile beraber küreselleşmesinin perde arkasında yatan jeopolitik kodları şunlardır:

- Konumu nedeni ile Hazar Denizi, Avrupa ve Asya'nın birleşim noktası, merkezi Asya'nın dışarıya açılan denizdir. Hazar'ın bölgesel ve küresel ulaşıma elverişli bir koridor rolü üstlenmesi, jeostratejik ve jeoekonomik açıdan bölgeye anlam kazandırmıştır. Nitekim eski çağlardan beri Karadeniz ve Kafkasya'daki akarsularla beraber, Hazar Denizi, Asya ve Avrupa arasında ticari ulaşım güzergahı rolünü üstlenmiştir. Günümüzde de Hazar Denizi'nde denizcilik gelişmiş olup, Don-Volga nehirleri vasıtası ile Azak Denizi'ne, Volga-Baltık Su Yolu ile Baltık Denizi'ne bağlantısı bulunmakta olup, feribot seferleri yapılmaktadır.

- Bu deniz; Kafkasya ve Orta Asya'yı birbirine bağlayan, tarihi İpek Yolu ve Kürk Yolu tarafından çevrelenmiştir. Tarihi bağlamda Asya ve Avrupa arasındaki göç güzergahı, Hazar Denizi'nin güney ve kuzeyinden gerçekleşmiştir.
- Hazar Denizi; Maverayı Kafkasya'nın bağlantı noktası ve İslam'ın yayıldığı önemli coğrafi ortamlardan biri olmuştur. Bu anlamda dini bir misyonu da vardır.
- Enerji açısından Ortadoğu'dan sonra en stratejik havzalardan birini teşkil etmektedir. Petrol üretimi 1820'de Bakü yakınlarındaki Apşeron sahanlığında başlamıştır. Hazar Havzası'ndaki limanlar, petrol üretim noktaları ile bu denizi stratejik hale getirmektedir. Hazar Denizi enerjisinin küresel ve bölgesel aktörler tarafından işletilmesi ve uluslararası piyasaya ulaştırılması açısından rekabeti teşkil etmektedir. Bu bağlamda Rusya; taşımacılık sistemi destekli Batum'dan Karadeniz'e ve kuzeydeki Grozni'den Novorossiysk Limanı'na giden hattı tercih etmektedir. Kazakistan; kısa petrol boru hatlarını tercih ederken, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye arasında BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) hattı söz konusudur. Havzada önemli adalar bulunmakta olup, bunlardan Dağıstan'a ait olan Çeçen adası ile Azerbaycan Pirallahi önemlidir. Çeleken Yarımadası ve Pirallahi'de petrol üretimi söz konusudur (Özey, 2021: 19).
- Hazar enerji havzasının Ortadoğu enerjisine alternatif olarak petrole olan bağımlılığı azaltması bu bölgeyi önemli kılmaktadır (Pala, 2003: 11). Ayrıca Hazar enerjisinin diğer bölgelerdeki enerji havzalarına alternatif aday olması bu bölgeyi önemli kılarak petrol krizlerinin yaşanmasının önünde bir set oluşturabilir (Harita 28).

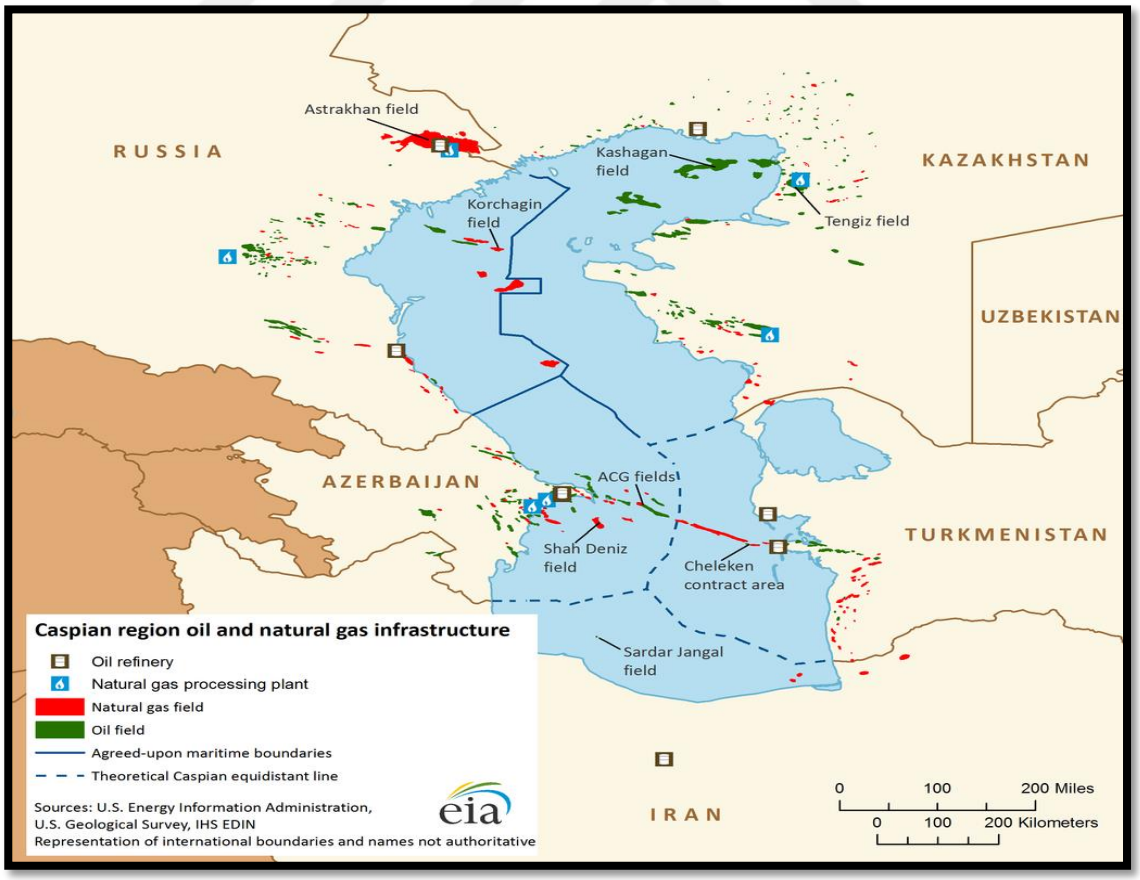

Harita 28. Hazar Havzası petrol ve doğal gaz yatakları
Kaynak: U.S.Energy Information Administration.

- Hazar Denizi'nde petrol ile doğal gaz sahası bulunmaktadır (Foto 3).

Foto 3. Azerbaycan Apşeron Yarımadası'nın 42 km doğusunda petrol kayaları sondaj kuleleri
Kaynak: https://ru.wikipedia.org/wiki/Oil_Rocks_near_Baku.jpg.

- Hazar Denizi limanları bölgenin ekonomisine hizmet etmektedir. Bunlardan Türkmenbaşı Limanı, Türkmenistan'ın Hazar Denizi'ndeki en büyük limanı iken, Bender Enzali İran'ın, Bakü ise Azerbaycan'ın büyük limanlarıdır (Harita 29). Son dönemlerde popüler hale gelen Lagan Limanı ise Rusya'nın Hazar Denizi kıyısında bulunan ve Çin'in İpek Yolu'na hizmet etmesi nedeniyle stratejik limanlar arasında yerini almıştır. Bu bağlamda Hazar Denizi ve Karadeniz'deki limanlar, ticari ve enerji taşımacılığı ile Kafkasya'ya jeoekonomik açıdan önem kazandırmaktadır.
- Uluslararası aktörlerin bölgede bağımsızlık elde eden devletler üzerinde sosyo-ekonomik, kültürel ve etno-dinsel açıdan nüfuz etme çabaları da bu havzayı küreselleştirmektedir.
- Rusya'nın bölgede askeri üslerinin varlığı ile tarihsel bağları, ABD'nin uzun vadeli hegemonik düşünceleri ile açık denizler aracılığı ile enerjiyi taşıma gayesi, iki ülkeyi bölgede rekabete sokmaktadır.
- Hazar Havzası; günümüzde Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Kazakistan'ın sınırdaş olduğu bir konumda yer almaktadır. Bu ülkelerin dışında ilişkisel lokasyonla AB, ABD, Türkiye, Çin gibi ülkeler de bu havza ile temas halindedir. Rusya, dış politikasında önemsediği enerjiyi tarihsel bağ olarak nitelendirdiği Hazar Havzasıyla bütünleştirmeye çalışmakta ve ABD'nin 11 Eylül olaylarının ardından bu bölgeye yerleşmesi nedeni ile bölgede yakın çevre politikası gütmektedir. AB ise, alternatif olarak Türkiye üzerinden bu enerji hattını desteklemektedir. Çin, büyüyen sanayisi için kendi bölgesine yakın olarak Hazar enerjisine yönelmiştir. İran ise soğuk savaş döneminde ki ideolojik yapısını ardında bırakarak, bölgede ulusal çıkar ve güvenlik politikasını ön plana almıştır. İran ekonomisinin

sorunlu olması ve teknolojik imkânsızlıkları, İran'ın İslami yapısı, Hazar'ın hukuki açıdan statüsü konusundaki düşünceleri, Hazar Havzası ile olan bağlarını zayıflatmaktadır (Akdevelioğlu, 2005: 149-151). ABD; Hazar enerji havzasını enerjiyi taşıma ve güvenlik açısından önemserken, Türkiye; enerji aktarımında üstlendiği rolün yanı sıra, Nahçıvan-Zengezur Koridoru-Azerbaycan-Hazar Denizi üzerinden Türk ülkeleri ile bağlantı noktası olarak görmektedir. Bu bağlamda Hazar Denizi küresel rekabet alanıdır.

Harita 29. Kafkasya'nın denizel havzaları ve limanları.

Hazar Havzası'nın zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve bu kaynaklar üzerine bölgesel ve küresel aktörlerce hâkimiyet kurma çabası, bölgeyi jeoekonomik rekabet alanına dönüştürmüş ve Hazar Havzası'nın statüsünü sorunlu hale getirmiştir. Enerjinin varlığı, Hazar Denizi'nin statüsünü tartışmalı kılmaktadır. 1813 Gülistan Antlaşması ile Rusya ve Kaçarlar arasında şekillenmeye başlayan bu statü, 1828 Türkmençay Antlaşması ile onaylanmıştır (Harita 30). Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları ile İran'ın Hazar Denizi'nde askeri gemi bulundurma hakkı elinden alınmış ve Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetini esas kılmıştır. Fakat 28 Şubat 1921 tarihli Sovyet-İran Antlaşması ile eski antlaşma geçersiz kılınmıştır. 25 Mart 1940 yılında Hazar üzerinde, Rusya'nın üstünlüğü biterek Sovyetler Birliği ve İran'ın havzadaki hakları eşitlenmiştir. Son antlaşmaya göre İran karlı çıkarak Hazar Denizi'nde filo bulundurma hakkını elde etmiştir. Buna göre Hazar Denizi bir nevi SSCB ve İran Denizi olarak ortaya çıkmıştır. Fakat uluslararası deniz hukuku Hazar Denizi'nin okyanusa ve bir açık denize açılamaması nedeniyle bu durumu kabul etmez (Bocutoğlu, 1998: 49-50). Hukuksal anlamda Hazar Denizi'nde enerji paylaşımı SSCB ve İran arasında kara sınırı aracılığı ile 1991'e kadar paylaşımı sürmüş, soğuk savaş sonrası Hazar Havzası'na komşu olan ülkelerin ortaya çıkması, hukuki paylaşımların değişimini de beraberinde getirmiştir.

Harita 30. Türkmençay Antlaşması

Kaynak: (Erarslan, A.F: 2020).

Hazar Denizi'nde Kazakistan en uzun kıyı sınırına sahip olup, diğer ülkeler kıyı uzunlukları açısından benzerlik göstermektedirler. Bu nedenle enerji paylaşımı sorun yaratabilecek durumdadır. İran, Rusya, Türkmenistan Hazar'ın bir göl olarak ortak paylaşılması gerektiğini, öte yandan Kazakistan Hazar'ın bir deniz olduğunu belirterek paylaşmak istemediklerini ileri sürmektedirler. Rusya'nın en önemli çekincesi, Hazar'ı bir iç deniz olarak gördüğü takdirde, Don-Volga, Volga-Baltık kanallarının Rus iç hukukundan çıkarak, bu yolların uluslararası su yoluna dönüşümü ve kıyısı olan ülkeler tarafından kullanılabileceği anlamının doğmasıdır (Özdal, 2017: 223). Bu nedenlerle Hazar Denizi'nin statüsü belirsizliğini korumaktadır. Hazar'ın statüsü ile ilgili birtakım teklifler bulunmaktadır: BM deniz hukuku sözleşmesinde açık deniz kabul edilmesiyle ülkelerin kendi sahalarındaki kaynağı kullanması hakkının olması söz konusu olabilir. Hazar'ın kapalı deniz olarak tanımlanması durumunda kıyıdaş ülkelerce ortak işletme hakkının doğması diğer öneridir. Hazar'ın göl statüsünde olması durumunda bir anlaşmanın olmaması nedeniyle başka paylaşım örneklerine bakmak söz konusu olabilir. Diğeri ise Hazar'ın göl kabul edilerek göle kıyısı olan devletlerin ortak mülkiyetinde idare edilmesi durumudur (Harunoğulları, 2018: 213).

Asya ve Avrupa arasında ulaşım, iletişim kanallarından biri olan Karadeniz, Kafkasya'nın batı sınırını belirleyen ve bölgedeki akarsuların bir kısmının döküldüğü havzadır. Karadeniz, Doğu Karadeniz kıyı kuşağını Kafkasya'ya bağlar. Bu anlamda Karadeniz kıyısı boyunca Kafkasya, Doğu Karadeniz ile ortak iklim nitelikleri sergileyerek birbirini bütünlemektedir.

Geçmişten günümüze göçlere sahne olmuş bir havza olarak Karadeniz; Asya ve Avrupa arasındaki köprüdür. Karadeniz; Kafkasya'nın batı penceresini oluşturan jeopolitik öneme sahip jeoekonomi havzasıdır.

Antik çağlarda Yunan kolonileri Karadeniz üzerinden Kafkasya akarsuları ve Hazar Denizi'ne, oradan ise Asya'ya ticari faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu deniz, aynı zamanda köle ticaretini sağlayan limanlara sahip idi. Karadeniz kıyı şeridindeki limanlar, 18 ve 19. yy. da Rusya'nın askeri kolonyal faaliyetlerine hizmet ederken, günümüzde ise ulaşım, ticari faaliyet ve enerji aktarım sahalarını oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Karadeniz' i önemli kılan jeopolitik kodları şu şekilde sıralanabilir:

- Karadeniz, Avrasya'nın jeopolitik merkezi olarak, Avrasya toplumlarının jeoekonomik, jeokültürel çapraz alanıdır. Avrasya ölçekli deniz ve kara yollarının Karadeniz ile bağlantıları daima var olmuştur.
- İzafi konumu nedeni ile Balkanlar-Kafkaslar-Kuzey Avrupa-Türkiye arasında stratejik bağlantı sağlayan enerji nakil sahasıdır.
- Kafkasya'nın zorunlu denizel yaşam alanlarından biridir. Çünkü bu havzaya kıyıdaş olan ülkeler, bu deniz ile boğazlar yolu ile diğer denizlere bağlanabilmektedirler. Örneğin Gürcistan'ın ticari-siyasi faaliyetlerini yürüttüğü ve Avrupa'ya açıldığı tek denizdir. Rusya için Azak Denizi ve Kırım eksenli bu havza stratejiktir. Kırım üzerinden Karadeniz'e açılma fikri Ruslara tarihin her evresinde cazip gelmiştir. Rusya'nın enerji nakil hatları Türk Akımı, Mavi akım bu havza üzerinden Türkiye'den geçmektedir. Bu bağlamda Türkiye için de stratejiktir. Ayrıca Türkiye'nin Karadeniz'deki doğal gaz keşfi bu havzayı daha kıymetli hale getirmiştir.
- Karadeniz, Kafkasya'ya ve Hazar Denizi üzerinden Orta Asya'ya açılan bir deniz yoludur.
- Avrasya'nın en büyük iç denizi olan Karadeniz, çeşitli su yollarıyla bağlantılıdır. Bu su yolları, Karadeniz'in kuzeyi, Anadolu ve Kafkas Dağlarından doğan akarsulardır.
- Karadeniz, kıyıdaş ülkelerin askeri ve jeoekonomi sahasıdır. Bu bağlamda Karadeniz iç steplerle bağlanan suyollarına sahip jeoekonomik açıdan deniz ulaşımına elverişli bir havzadır. Örneğin Osmanlı Devleti döneminde Köstence-Trabzon arası oluşturulmuş olan hat Dinyeper-Dinyester, Volga-Don ırmakları ile ilgi kurabilecek potansiyele sahip olmuştur. Günümüzde Kafkasya'ya, Avrupa'ya, Balkanlara bağlanan bir havzadır.
- Karadeniz, stratejik düğüm noktaları olan küresel ve bölgesel hammadde akışının sağlandığı boğazlara açılan denizdir. Ayrıca, Karadeniz, Kerç Boğazı'ndan Azak Denizi'ne, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından Marmara ve Adalar Denizi'nden Akdeniz'e açılan bir konuma sahiptir.
- Karadeniz'in doğu kısmı Hazar Havzası Kafkaslarla ilintili olup, Asya'ya, batı kısmı akarsu havzaları ile Avrupa'ya açılır. Öte yandan güney kısmı, Anadolu ve İstanbul-Çanakkale boğazları aracılığı ile Akdeniz'e, kuzey bölümü ise, Dinyeper, Dinyester, Don ve Volga nehirleri vasıtalı Afroavrasya'ya bağlanır (Davutoğlu, 2016: 161).
- Karadeniz, kendisini çevreleyen bölge ülkelerinin coğrafi ve klimatik çeşitliliğinden doğan ekonomik potansiyele haizdir.
- Karadeniz; uluslararası ulaşım açısından TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru)'nın deniz ulaşımını oluşturmaktadır. Bu koridor; Poti, Batum, Trabzon, Samsun, Zonguldak, İstanbul, Kırım limanları ile bağlantılı Avrupa'nın Karadeniz limanlarından oluşmaktadır.
- Soğuk savaşın sona ermesi ile en köklü değişimin yaşandığı havzalardan biridir (diğeri Hazar Havzası). SSCB'nin dağılması ile Karadeniz'e kıyısı olan ülke sayısı, Gürcistan ve Ukrayna'nın eklenmesi ile dörtten altıya çıkmıştır. Böylece Karadeniz'e en uzun kıyısı olan ülke Türkiye olmuştur. Rusya'nın toprakları ve etki sahası daralmış ve çift kutuplu yapının sona ermesi ile

Karadeniz'de jeopolitik dengeler Türkiye lehine değişmiştir. Karadeniz, jeoekonomik potansiyeli dışında, Türkiye'nin Kafkasya ve Maverayı Kafkasya ile bağlantı bölgesini oluşturmaktadır. Karadeniz Gürcistan ve Taman Yarımadası üzerinden Kafkasya ile bağlantı oluştururken, Kırım Yarımadası ve Azak Denizi Maverayı Kafkasya'ya bağlantı oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye için son derece stratejik öneme sahiptir.

Karadeniz'in ayağı olan Azak Denizi ise Kafkasya'nın batıda Taman Yarımadası ve Don Nehri ağzından itibaren sınırını teşkil etmektedir. Don ve Kuban, bu havzaya dökülen nehirlerdir. Taman Yarımadası; Kafkas sınırının belirlenmesi konusunda önemli bir coğrafi unsur olup, Avrupa ve Asya kıtaları arasında göç güzergahını destekleyerek, Kerç Boğazı üzerinden Kırım'a bağlanmaktadır. Taman Yarımadası'nı Kırım Yarımadası'ndan ayıran Kerç Boğazı, aynı zamanda Azak Denizi'ni Karadeniz'e bağlamaktadır. Azak Denizi, Karadeniz'e açıldığı için bazı dil bilimciler ayak olarak tanımlamıştır. Azak kenti önemli bir ticaret kenti olmuştur (Kurat, 1972: 102). Bu anlamda Azak Denizi'nin jeoekonomik önemi de söz konusudur. Ayrıca askeri bir hat olan ve Kafkas Hattı olarak bilinen Azak-Mozdok Hattı, Çarlık Rusya'sı tarafından 18-19. yy. da Azak'tan başlamak suretiyle inşa edilmiştir. Bu hattın bir benzeri ise Karadeniz kıyı şeridinde Osmanlı Devleti'ne karşı yine Ruslar tarafından limanlar vasıtasıyla oluşturulmuştur. Bu bağlamda Kafkasya bağlantılı Azak ve Karadeniz kıyıları ticari olduğu kadar, askeri stratejik ve savunma açısından önemli hale gelmiştir. Rusya için günümüzde Azak Denizi'nin önemi sürmektedir. Azak Denizi, Rusya'nın Avrupa ile ABD'ye karşı denetim kurmaya çalıştığı güvenlik çemberi, coğrafi sığınağı, güç temsil bölgesi, siyasi tehdit oluşturduğu alandır. Bu açıdan Rusya'nın yumuşak gücünü oluşturmaktadır. Bu nedenle Rusya; Azak Denizi'nde etki sahasını sürdürmeye devam etmektedir (Koçyiğit Türk ve Khakikhoei, 2023: 93).

Dağlık yapılı, sık ormanlarla kaplı oluşu, Kafkasların kendine has kültürel dokuya kavuşmasında etken oluşturmuştur. Tolstoy'a göre (2006: 41) Kafkasya'nın doğası ve halkları birbirlerine benzer. Tolstoy'u teyit eder nitelikte ilk etkisi geçen jeopolitik sürecin coğrafi determinizm olduğu dikkat çekicidir.

Kafkaslarda vadilerin varlığı, yüksek yaylalar, dışa kapalı toplulukların doğmasına neden olarak etnik kümelenmeyi tetiklemiştir. Saydam'a göre (2010: 16) bu coğrafi ortam, toplulukların bir araya gelmesine engel teşkil ederek milletleşmenin önüne geçmiş, göçebelerin sığınağı olmuş ve onlardan birer emare kalmıştır. Kafkaslar, topografyası itibari ile bir taraftan bölge halklarına savunmalarını destekleyen jeostratejik güç kazandırırken, bir taraftan insan yaşamını zorlaştıran ve halkların birleşmesini engellemiş çeşitli kültürleri oluşturmuştur (Bilge, 2005: 23). Ortak Kafkas kültürü, kendi içinde çeşitlikler içeren, ancak dışardan bütünlük teşkil eden yapı oluşturmuştur (Deniz, 2015b: 1). Bu sahada yerli olan ve olmayan halklar, ortak Kafkas kültürünün parçalarını oluşturmuşlardır (Bağ, 2001: 46). Bu bağlamda bölge, coğrafi ortamın etkileri ile kendine has benzer çeşitlilikte (bu çeşitlilik; dil, yaşam tarzı, gelenek-görenek, giyim-kuşam, folklör, mücadeleci ruh vb.) jeokültürel havza niteliği kazanmıştır.

Dağların, çeşitli gerilla ile uyuşturucu tekellerine barınak olmasının dışında, düz bölgelerdeki çağdaş felsefelere karşın, dar geçitlerle yerel kültürleri koruma özelliği vardır (Black, 1997: 85). Kafkasların dağlık olması, ulaşım koridorlarını zamanla kültürel-etnik iletişim koridoruna dönüştürmüştür. Sahadaki geçitler, kabileler arasındaki iletişim kanalları olmuştur. Bölgeyi ikiye bölen Kafkas Dağları, doğal bir set olarak kuzeyde İskit-Kıpçak, güneyde Anadolu, İran, Arap devletlerini ayırmıştır (Saydam, 2010: 14). Ancak tarihi bağlamda bu sınırlar yerini 18. yy. dan itibaren Rusya tarafından bölgenin yönetilmesi ve aidiyeti için doğal sınırlar yerine yapay

oluşturulmuş etnik sınırlara bırakmıştır. Genel görünüm olarak dağlık olması, bölgeye jeostratejik açıdan savunma imkânı sunan, aynı zamanda kültürel ve etnolojik açıdan çeşitli toplulukların doğmasına elverişli bir ortam yaratmıştır. Nitekim Baddeley'e göre (1989: 19) dağlık, derin vadilerden müteşekkil olması ve ormanlık olması nedeniyle, Kafkaslarda toplumlar birleşememiştir. Bu birleşme faaliyetinde engel olarak Rus faktörünü de eklemek gereklidir. Veya tersi biçimde Rusya'nın bölgedeki varlığı Kafkas kabilelerinin birleşmesi gerektiği sinyalini vermiştir.

Kafkaslarda coğrafi nedenlere dayalı yerel bir devlet tarafından hâkimiyet kurulamamış, dışarıdaki büyük güçlerce bölgede hâkimiyet kurulmuş ve bu nedenle bölgenin kuzeyinde çok sayıda etnik grup yer almıştır (Bedirhan, 2000: 44). Kafkas dağlık yapısı, Rusya'nın bu bölgede devlet kurma projesi karşısında Kafkas halklarını himayesi altına almıştır. Ayrıca dikkati çeken husus bölgedeki hâkim güçlerin kısa süreli olmasıdır. Kafkaslar; dağlık yapıya sahip olması nedeniyle siyasi haritasında güç arz eden merkezi konum elde edememiştir (Şahin, 2013: 577). Dolayısıyla bölgedeki etnik mozaik görünümü, eski çağlardan günümüze uzayıp gitmiştir. Bölgede var olan etnisiteler hiçbir zaman çok güçlü devletler olmayıp, coğrafi yakınlığa sahip devletlerin hâkimiyeti altında yaşamıştır. Fakat hiçbir dışsal aktör, Ruslar kadar Kafkas coğrafi alanını kullanarak bölge halklarını parçalayıcı siyaset uygulamamıştır. Dolayısıyla halkların siyasi ve kültürel açıdan bir aradalığı önündeki en büyük engeli Ruslar inşa etmiştir.

Kafkas Dağları, Ruslara karşı verdikleri bağımsızlık ve kültürel mücadelesinde Kafkas halklarına adeta koruyucu kalkan olmuştur. Coğrafi ortam; bölgenin savunulması ve askeri başarıların kazanılması açısından temel etkendir. Kafkas coğrafi ortamı, bölgenin askeri stratejik açıdan güçlü olmasını destekleyen fonksiyon yaratmıştır. Bu berzah alanında kazanılan askeri başarılarda coğrafi unsurların payı büyüktür. Nitekim Şeyh Şamil'in "Kendimi güçlü hükümdarlarla karşılaştırmaya cesaret edemiyorum. Ben basit bir Tatar'ım ama toprağım ormanlarım, boğazlarım beni birçok hükümdardan daha güçlü kılıyor" şeklinde ifadesi bu gerçeği dile getirmiştir. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi, Gürcü Kızı ve Kafkas eserinde engebeli Kafkas arazisinin Çeçenlerin ve Gürcülerin Ruslara karşı mücadelesindeki etkisini ifade etmiştir (Garan Gökşen, 2019: 124). Yine (Kaplan, 2022: 11)'ın Sovyet rejiminin reel anlamda ele geçirdiği bölgelerin düz alanlar olduğunu ifade etmesi dikkat çekici bir jeopolitik tespittir.

Kafkas topografyası; devletler ve onların inançlarının yayılmasında önemli faktör olmuştur. Bölgede en etkin dini inanışın Animizm olması, coğrafi unsurların uzun süre yerel halkların inanışlarındaki baskınlığın ifadesi olmuştur. Aynı şekilde eski Şamanist ve çeşitli inançlarını uzun süre muhafaza etmesini sağlamıştır. Doğa etkili animiz dini, uzun süre diğer dinlerle sentezlenmiştir. Yıldız'a göre (2015: 157) Hristiyanlığı doğa dinlerinin bir karışımı biçiminde kabul etmişlerdir. Bu bağlamda Kafkas yerli halklarında coğrafi etkenli dini inanışların, uzun müddet kendini hissettirmiş olduğu söylenebilir. Çok tanrılı inanç sisteminin birleştirici rolü devam ettiği sürede Kafkasya toplulukları birbirinden etkilenmiş, ancak Hristiyanlık Kafkasya'da güçlü tutunma sergileyememiştir. Bilhassa Hristiyanlık ile Şamanizm karışımı uzun süre bir inanç şekli olarak devam etmiştir. Hristiyanlık önce Batı Kafkasya'da Bizans etkileri ile başlarken, Musevilik daha az yer bulmuştur. Hazar Türklerinin Museviliği benimsemeleri nedeniyle İslamiyet'in bölgede daha fazla ilerlemesi mümkün olmamıştır (Tavkul, 2015: 382-383). Kafkas Dağları ve Hazar Devleti'ni İslam'a karşı duruşu, bölgenin kuzeyinde İslam'ın ilerlemesine engel olmuştur. İslam, Kuzey Kafkasya'nın dağlık bölgelerinde hemen yayılmamıştır. Dağlık bölgedeki kabileler İslam ile geç tanışmıştır. Örneğin Çeçenler, İnguşlar ve Karaçaylar, Balkarlar diğer kabilelerden sonra Müslüman olmuşlardır. İslamiyet Kafkaslarda 710 yılında Arapların bölgeyi fetihlere başlamasıyla gelişmiştir.

Nitekim Kafkasya'da İslamiyet tam manasıyla 18. yy. da Dağıstan'da başlayarak yayılım göstermiştir. İslamiyet'in önce bu bölgede ortaya çıkması, Arapların Hazar Denizi kıyıları boyunca kuzeye doğru ticari faaliyetlerle İslam'ı yayması sonucu gerçekleşmiştir. İslamiyet daha sade topografyası olan Güney Kafkasya'da yayılma imkânı bulmasına rağmen, Kuzey Kafkasya'da daha geç yayılabilmiştir. Büyük Kafkas Dağları'nın kuzeyinde bulunan Çerkeslerin İslam ile Doğu Kafkasya'dan daha sonra tanışması coğrafi ortamın etkisi iledir.

Kafkasların engebeli topografyası, burada yaşayan halklar için bir sığınak ve aynı zamanda kültürel dokularını koruyabilecekleri bir zemin oluşturmuştur. Bu durum çok sayıda toplulukların kültürel yapılarını sürdürülebilirlik açısından zaruri kılmıştır. Ancak zamanla bölgenin dini açıdan da pivot bölge haline gelmesi, jeopolitik bir risk olarak dinsel çatışmaları doğurmuştur. Hristiyanlığın ve ardından gelen İslam'ın Kafkasya'da yayılmaya başlaması, teopolitik açıdan ayrımları keskinleştirmiş ve dini kimlikler etno-kültürel kimliklerin önüne geçmeye başlamıştır. Bizans etkileşimli Gürcüler ile başlayan Hristiyanlığın yayılışı, Kuzey Kafkasya'ya zorla nüfuz etmiştir. Bir taraftan Rusya'nın Kafkasya'ya girişi ile Kafkas halkları arasında bir kurtarıcı olarak İslam yayılarak, Gazavat hareketini doğurmuş ve Kafkas halkları ile Ruslar arasında çatışmalar başlamıştır. Bu bağlamda inançlar, bölgede halkları bir araya getiren veya onları ayrıştıran stratejik bir faktör yaratmıştır.

4.2. İklim Elemanları ve Etkileri

Genel itibari ile Kafkas ülkelerinin tamamı ılıman iklim kuşağına girmektedir. Bununla birlikte, ekvatordan kutuplara doğru seyahat ile deniz yüzeyinden yüksek zirvelere çıkmak, iklim kuşaklarının değişimi açısından aynıdır. Kafkasların yüksek dağlarında kutup iklimi (buzul), tundra iklimi (Alpin çayırlar) ve diğer iklim tipleri kolaylıkla görülebilir. Bu bağlamda Kafkasya; konumu, topografik yapısı ve iki deniz havzası arasında yer alması nedeniyle çok sayıda iklim tipinin görüldüğü bölgedir. Kafkasya'nın izafi konumu, yükselti değişimi, denizellik, paralel dereceleri nedeniyle subtropikal nemli, sert karasal iklime değin çeşitli iklim tipleri görülmektedir.

Genel itibari ile bölgede Karadeniz ve Hazar havzaları çevresinde ılıman iklim yaşanırken, orta kesiminde karasal iklim yaşanmaktadır. Bu noktada Iğdır ve Erivan ovaları yıllık ortalama sıcaklıkları çevresindeki platolara göre fazladır. Iğdır, Erivan ovalarında yükselti seviyesinin düşük olması yağış miktarının az olmasına neden olmuştur. Bu nedenle Iğdır-Erivan ovalarında nüfus daha yoğundur (Korkut, 1970: 147). Kafkaslar, topografik çeşitliliği iklim açısından da çeşitlilik yaratarak merkezi kesimde hem buzulların yer aldığı soğuk iklim karakterlerini, hem de Karadeniz ve Bakü'de 0 m'ye inildiğinde, ılıman okyanus iklim şartlarının oluştuğu bir ortamı var etmiştir. Kuzey Kafkasya iklim kuşağı olarak orta ılıman kuşak içinde bulunmaktadır. Kafkasya'nın kuzey bölümündeki ovalarda karasal iklim görülmektedir. Yazları sıcak, kuzey rüzgârları nedeniyle bu kısımda kışlar soğuk geçmektedir. Stavropol'de yağışlar azalırken, Hazar Havzası civarında kuraklık söz konusudur. Yazları bölgenin tamamı sıcaktır. Kafkas dağlık kütlesinin kuzey kısmı rüzgârlara açık iken, güney kısmını korunur. Kışları kar, yazları dolu yağmaktadır. Yıllık ortalama sıcaklık değerleri 5-15 °C arasındadır.

Büyük Kafkas Dağları, yalnızca akarsuların kaynağını teşkil etmekle kalmaz aynı zamanda klimatik açıdan soğuk hava kütlesinin Güney Kafkasya'ya geçişini engellemektedir (Baumer, 2021: 4). Kafkas Dağları yazları ılık, kışları ise soğuk bir iklimin hakimiyetini yaşamaktadır. Kafkas Dağları ve Karadeniz arasında kalan kesimi, 1200-1800 mm yağış almakta olup, nemli ve yağışlıdır.

Kafkasların güneyi, kuzey bölümüne göre daha istikrarlı bir iklim göstermektedir (Coene, 2010: 15). Anadolu'yu Kafkasya'nın parçası haline getiren Küçük Kafkaslarda karasal iklim hakimdir. Kaynağını Anadolu'dan alan ve onun bir devamı olan Aras-Kura havzaları ise, Kafkaslarda en kurak bölge olarak 200-400 mm yağış alan kısımdır (Bilge, 2005: 14). Güney Kafkasya, Kafkas Dağları'nın oluşturduğu set etkisi ile Kuzey Kafkasya'ya nispeten daha ılıman bir yapıya sahiptir. Azerbaycan hem Kafkas Dağları'nın etkisine kapalı olması hem de Hazar Denizi'nin etkisi ile ılıman iklime sahiptir. Aynı şekilde Gürcistan'da hem kuzeydeki dağlık kütlenin korunaklı olması hem de Karadeniz'in etkisi ile bilhassa batı kısımları Türkiye'nin Karadeniz kıyı şeridinde olduğu gibi subtropikal deniz iklimini yaşamaktadır. Buna karşın Ermenistan, yüksekliğe ve karasallığa bağlı olarak soğuk iklim etkisi yaşamaktadır. Ermenistan'da yayla bölgelerinde yağışlar, 200 mm düşerken, step sahalarında kurakçıl bitkilerin yetişmesine elverişli iklim özelliği gösterir. Azerbaycan'da kış ortalama sıcaklığı -3°C -6°C, Temmuz sıcaklık ortalaması 24°C bulmaktadır. Gürcistan, yılın tüm zamanlarında Karadeniz'den yağmur almaktadır. Yine Kafkas Dağları'nın yüksek kısımları bol yağış almakta ve Abhazya, Svaneti, Migrelya'nın dağlık kısımları 2.000 mm'yi aşkın yağış almaktadır (Atlas, 1983: 102). Genel olarak Kafkasya'nın batı kısmı denizel iklim, doğu kısmı karasal iklim özelliklerini yansıtır. Karadeniz sahillerinin güneybatısında subtropikal iklim hâkimdir (Benet, 1994: 3). Kafkasya'da doğudan batıya doğru yağış grafiğinde artışlar olduğu gözlenmektedir. Yağışlar 1000 mm'nin üzerinde yer almaktadır. Sohum'dan Bakü'ye değin ve Kolhida ovası subtropikal nemli iken, Acara'da bu miktarı daha da artmaktadır. Bu nedenle kıyılarda narenciye ile çay tarımı yapılmaktadır (Coene, 2010: 15).

İklim açısından Türkiye, Karadeniz sahil kuşağının tamamlayıcı parçasıdır. Bölgenin kıyı kuşağı ile Doğu Karadeniz kıyı kuşağı birbirini ılıman iklim açısından tamamlamaktadır. Doğu Anadolu'da Küçük Kafkas Dağları'nı takip eden kısmın (Sürmeli Çukuru gibi yer yer alçak bölümlerde sıcaklığın artmasıyla birlikte) Güney Kafkasya'da karasal iklimin benzerliği söz konusudur (Harita 31). Karadeniz kıyıları, bütün sene yağışlı denizel iklime sahip bir bölgedir. Taman Yarımadası'nın bulunduğu Karadeniz kıyıları ılıman iklim etkilerini göstermektedir. Krasnodar Krayı'nın Karadeniz kıyıları, Acara ve Abhazya'yı içine almaktadır. Bölgede nemli subtropikal iklim hakimdir.

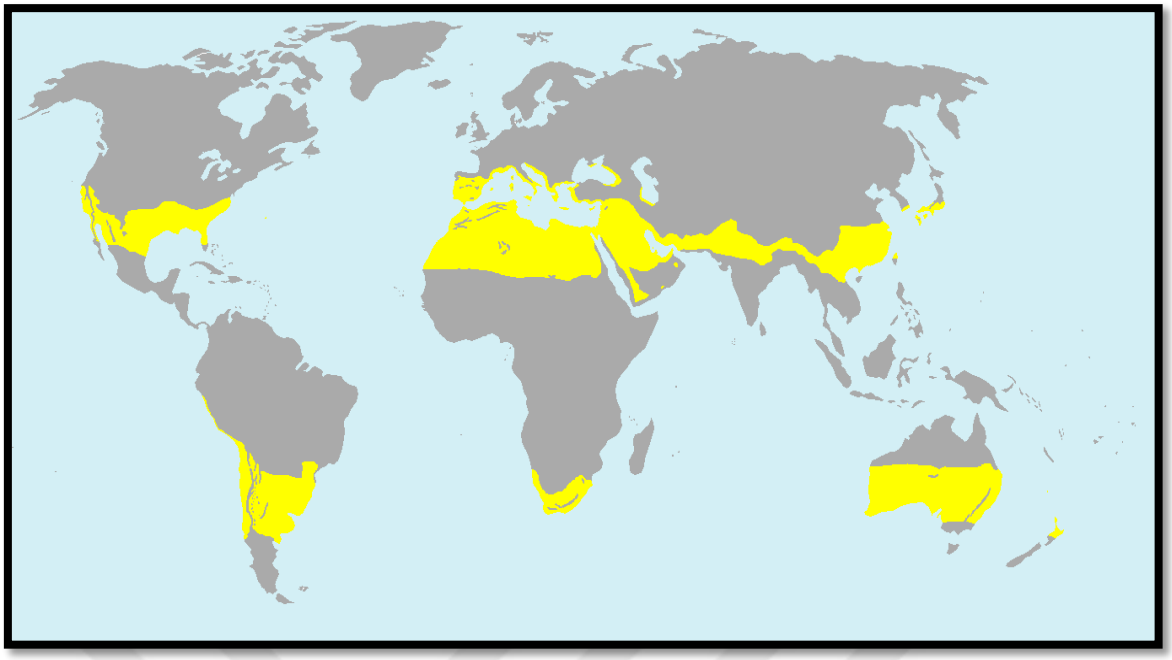

Harita 31. Dünya'da Subtropikal İklimin dağılışı.
Kaynak: Maphobbyist-https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=14504468

Bununla beraber Doğu Anadolu'nun dağlık kısmı ile Güney Kafkasya yıllık yağışı, İç Anadolu'dan fazladır dolayısı ile bitki örtüsü de aynı değildir (Burney ve Lang, 2001: 2). Kafkasya'da iklim etkisi ile toprak oluşumu, verimliliği, bitki örtüsü şekillerini, flora ve faunasını etkilerken bir yandan da Kafkas halklarının nüfus ve dağılışını, yerleşmeyi, kültür faaliyetlerini, yaşam tarzlarını, konut tiplerini, turizm, tarım, ulaşım faaliyetlerini de etkilemektedir.

Ordu'nun 1991-2021 aralığında ortalama sıcaklığın en düşük olduğu Ocak da 3.6°C, en yüksek olduğu Ağustos da 21.1°C dir. Ordu'da en düşük sıcaklık, 0.3°C ile Ocak iken, en yüksek sıcaklık Ağustos da 24°C'dir. En yüksek yağış Sonbaharda Ekim ayına tekabül etmekte ve 161 mm yağış göstermiştir. Güneşli gün sayısı Haziran'a tekabül etmektedir. Buna göre Batum ile Ordu yakın iklim değerleri göstermektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Ordu şehrinin sıcaklık değerleri (1991-2022)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Ort. Sıcaklık (° C)	3.6	4.4	7.1	10.7	14.7	18.2	20.5	21.1	18.1	14.4	10	5.8
Min. Sıcaklık (° C)	0.3	0.5	2.8	6	10.2	14.3	17.1	18	14.8	11.3	6.7	2.5
Maks. Sıcaklık (° C)	7.6	8.8	11.5	14.9	18.4	21.4	23.4	24	21.3	17.8	14.2	9.9
Yağış / Yağış (mm)	118	91	112	103	105	96	85	92	143	161	125	121
Nem(%)	71%	72%	75%	80%	83%	83%	84%	85%	86%	84%	76%	71%
Yağmurlu günler (g.)	11	10	11	10	10	10	10	11	11	11	9	11
Güneşli saatler (s)	6.0	6.5	7.1	8.3	9.2	9.3	8.5	7.5	6.8	5.8	6.2	5.8

Data: 1991 - 2021 Min. Sıcaklık (° C), Maks. Sıcaklık (° C), Yağış / Yağış (mm), Nem, Yağmurlu günler. Data: 1999 - 2019: Güneşli saatler

Kaynak: https://tr.climate-data.org

Batum'da Ağustos da ortalama sıcaklık 21.8°C olarak Ordu iline yakın değer göstermektedir. En düşük -0.3°C ile Ordu'dan daha soğuktur. En sıcak ay Ağustos da 24.3°C ile Ordu ile benzerlik göstermektedir. Batum'da en yüksek yağış Ordu'da olduğu gibi sonbahar ayına rastlamakta ve Eylül ayı en yüksek yağı değerini 257. mm ile göstermektedir. Batum'da güneşli gün sayısı Ordu'dan bir

ay önce Mayıs da 9.0. s.'dir. Ordu ve Batum, sıcak-ılıman, belirgin yağış, ortalama sıcaklık değerleri yakın ve en yağışlı ayları Sonbahara denk gelmesi nedeniyle iklim açısından benzerlik gösteren şehirlerdir. Bu bağlamda birbirlerini iklim açısından tamamlamaktadırlar (Tablo 5).

Tablo 5. Batum şehrinin sıcaklık ve yağış değerleri (1991-2022)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Ort. Sıcaklık (° C)	2.9	3.9	6.4	10.6	15.2	18.7	21.1	21.8	19	15.1	9.7	5
Min. Sıcaklık (° C)	-0.3	0.3	2.1	5.6	10.5	15	18.3	19.4	16	11.6	6.1	1.8
Maks. Sıcaklık (° C)	6.5	8	10.8	15	18.9	21.8	23.6	24.3	21.9	18.5	13.8	8.7
Yağış / Yağış (mm)	166	134	146	101	107	158	212	253	257	244	186	173
Nem(%)	79%	77%	76%	77%	80%	83%	88%	89%	86%	83%	80%	79%
Yağmurlu günler (g.)	10	9	10	9	9	11	14	16	12	10	9	9
Güneşli saatler (s)	5.9	6.6	7.3	8.5	9.0	7.7	5.6	4.9	6.7	6.7	6.3	5.9

Data: 1991 - 2021 Min. Sıcaklık (° C), Maks. Sıcaklık (° C), Yağış / Yağış (mm), Nem, Yağmurlu günler. Data: 1999 - 2019: Güneşli saatler

Kaynak: https://tr.climate-data.org

Sohum'da ortalama sıcaklık; en düşük Ocak olup, 3.8°C ve en yüksek ortalama sıcaklık Ağustos ayıda 23.6°C'dir. Sohum, Ağustos ve Ocak ortalamaları Ordu şehrine yakın değerler göstermektedir. Sohum'da en düşük sıcaklık, 0.4°C ile Ocak, en yüksek sıcaklık, 26.3°C ile Ağustos ayıdır. Yağış ise en yüksek Aralık da 144mm'dir. Haziran ayı 10.6. s ile en yüksek güneşli gün sayısına sahiptir (Tablo 6).

Tablo 6. Sohum şehrinin sıcaklık ve yağış değerleri (1991-2021)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Ort. Sıcaklık (° C)	3.8	4.4	6.9	11.1	16	20.2	22.8	23.6	20.1	15.3	9.8	5.7
Min. Sıcaklık (° C)	0.4	0.8	2.8	6.6	11.6	16.4	19.5	20.4	16.4	11.6	6.2	2.3
Maks. Sıcaklık (° C)	7.4	8.2	10.7	15.1	19.4	23.1	25.5	26.3	23	18.7	13.6	9.5
Yağış / Yağış (mm)	143	121	143	121	127	133	131	126	122	133	129	144
Nem(%)	78%	76%	76%	76%	78%	78%	81%	80%	76%	76%	77%	78%
Yağmurlu günler (g.)	11	10	12	10	10	11	12	11	9	9	9	11
Güneşli saatler (s)	5.7	6.4	7.1	8.6	9.7	10.6	10.1	10.3	9.6	8.1	6.6	5.8

Data: 1991 - 2021 Min. Sıcaklık (° C), Maks. Sıcaklık (° C), Yağış / Yağış (mm), Nem, Yağmurlu günler. Data: 1999 - 2019: Güneşli saatler

Kaynak: https://tr.climate-data.org

Kafkasya'nın Karadeniz kıyısında önemli bir liman kenti olan Novorossiysk'de ortalama sıcaklık en yüksek Temmuz'da 19.5°Cdir. En düşük sıcaklık Ocak'da -21.2°C'dir ve sıcaklık Batum'a göre bir hayli düşüş sergilemiştir. En yüksek sıcaklık Temmuz'da olup, 23.5°C'dir. En yüksek yağış 71 mm ile yine Temmuz'a denk gelmektedir. Güneşli gün sayısı ise Haziran'da 13.1 s'dir (Tablo 7). Novorossiysk bu iklim değerleri ile Batum ve Ordu'ya göre kuzey enlemlerinde yer aldığı için sıcaklık ve yağış düşüklüğü sergilemektedir.

Tablo 7. Novorossiysk şehrinin sıcaklık ve yağış değerleri (1991-2022)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Ort. Sıcaklık (° C)	-17.7	-14.4	-6.2	2.9	11.3	18	19.5	17.3	10.9	2.7	-7	-13.8
Min. Sıcaklık (° C)	-21.2	-18.2	-10.5	-2.9	5	12.8	14.7	12.2	6.4	-0.6	-10.2	-17.3
Maks. Sıcaklık (° C)	-14.8	-11.3	-2.6	7.7	16.3	22.3	23.5	21.5	14.9	5.8	-4.3	-10.9
Yağış / Yağış (mm)	35	27	31	34	43	57	71	59	52	53	53	49
Nem(%)	78%	79%	77%	67%	58%	62%	68%	67%	67%	74%	83%	81%
Yağmurlu günler (g.)	7	6	6	6	7	8	9	8	8	8	9	10
Güneşli saatler (s)	2.4	3.5	5.8	9.4	12.0	13.1	12.1	10.4	7.9	5.0	2.7	1.9

Data: 1991 - 2021 Min. Sıcaklık (° C), Maks. Sıcaklık (° C), Yağış / Yağış (mm), Nem, Yağmurlu günler. Data: 1999 - 2019: Güneşli saatler

Kaynak: https://tr.climate-data.org

Kafkas kıyılarından iç kesimlere doğru başlayan karasal iklim Türkiye'nin Karadeniz kıyılarından iç kesimlere doğru başlayan karasal iklimle benzer özellikler gösterir. Örneğin Erivan'da ortalama sıcaklık Ocak'da -3.3°C, Ağustos ayında 23.7°C'dir. Yıl içinde en düşük sıcaklık Ocak'da -7.4°C, en sıcak ay, 30.4°C ile Ağustos ayıdır. En yağışlı mevsim Nisan ve yağış miktarı 65 mm'dir (Tablo 8). Bu değerlere benzer değerler Iğdır şehrinde de görülmektedir.

Tablo 8. Erivan şehrinin sıcaklık ve yağış değerleri (1991-2022)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Ort. Sıcaklık (° C)	-3.3	-1.1	3.7	9.1	14.2	19.9	23.6	23.7	18.6	11.7	3.7	-1.6
Min. Sıcaklık (° C)	-7.4	-5.6	-1.8	2.8	7.7	12.7	16.5	16.8	12.3	6.1	-1.2	-5.7
Maks. Sıcaklık (° C)	1.4	3.7	9	14.8	20	26.3	30.1	30.4	25.1	17.7	9.4	3.6
Yağış / Yağış (mm)	32	36	53	65	44	18	10	7	9	19	30	34
Nem(%)	61%	62%	62%	62%	57%	46%	44%	42%	45%	55%	63%	60%
Yağmurlu günler (g.)	5	5	8	10	7	3	2	1	1	4	4	5
Güneşli saatler (s)	7.1	7.7	8.7	9.9	11.6	12.7	12.6	11.9	10.6	8.9	7.5	6.8

Data: 1991 - 2021 Min. Sıcaklık (° C), Maks. Sıcaklık (° C), Yağış / Yağış (mm), Nem, Yağmurlu günler. Data: 1999 - 2019: Güneşli saatler

Kaynak: https://tr.climate-data.org

Iğdır'da Ortalama sıcaklık en soğuk -2.9°C ile Ocak ayı, ortalama en yüksek ay Ağustos'ta 24.6°C ile Erivan'ın ortala sıcaklık değerlerine yakınlık göstermektedir. Ayrıca en düşük ve yüksek sıcaklıklar bu iki şehirde benzerlik gösterir. Iğdır'da en düşük sıcaklık Ocak da -9°C, en yüksek sıcaklık 30.9°C ile Ağustos ayıdır. En Yüksek yağış Erivan'da olduğu gibi Iğdır'da Nisan ayında görülmektedir ve yağış 91 mm'dir (Tablo 9).

Tablo 9. Iğdır şehrinin sıcaklık ve yağış değerleri (1991-2022)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Ort. Sıcaklık (° C)	-2.9	-0.2	5.2	10.9	15.8	20.9	24.5	24.6	19.8	13.1	5.1	-0.8
Min. Sıcaklık (° C)	-9.1	-6.7	-2	3.2	8.4	13.8	18	18.2	13.1	6.7	-0.6	-6.4
Maks. Sıcaklık (° C)	3	5.7	11.4	17	21.5	27	30.5	30.9	26.1	19.1	11	5
Yağış / Yağış (mm)	33	39	62	91	82	47	32	18	18	33	37	35
Nem(%)	65%	65%	64%	65%	64%	54%	52%	49%	51%	62%	67%	64%
Yağmurlu günler (g.)	5	5	8	11	13	9	6	4	3	5	4	5
Güneşli saatler (s)	7.5	8.2	9.3	10.3	11.7	13.1	12.9	12.1	10.9	9.1	7.9	7.3

Data: 1991 - 2021 Min. Sıcaklık (° C), Maks. Sıcaklık (° C), Yağış / Yağış (mm), Nem, Yağmurlu günler. Data: 1999 - 2019: Güneşli saatler

Kaynak:https://tr.climate-data.org

4.3. Akarsular ve Kültürel-Siyasi-Ticari Boyutları

Kafkasya'da Azak Denizi, Karadeniz, Hazar Denizi'ne dökülen çok sayıda nehir ve dere bulunmaktadır. Doğu Anadolu'dan kaynağını alarak Hazar Denizi'ne dökülen ve Kafkasya'nın güney sınırını çizen Aras Nehri ve Ardahan'dan kaynağını alan Kura (Kür) Nehri bölgenin önemli nehirlerinin başında gelir. Kuban Nehri, Batı Maniç ve Don Nehri Azak Denizi'ne, Doğu Maniç, Terek, Sulak, Kuma, Kura (Kür), Aras, Samur nehirleri Hazar Denizi'ne dökülmektedir. Çoruh, İngur, Rion (Faş), Kodori nehirleri Karadeniz'e ulaşırken, Çoruh, Aras ve Kura; Kafkas ve Anadolu'nun sınıraşan suları olarak bu iki bölgenin ortaklığını temsil etmektedir. (Harita 32).

Harita 32. Kafkasya'nın akarsu ve gölleri

Bazı toplumlara mesken, bazı toplumlara geçit bölgesi olan Kafkasya, kültürel mozaik teşkil eden sayısız toplumlara ev sahipliği yapmış coğrafi ortamdır. Kafkas coğrafi ortamındaki akarsular; sosyal, siyasi, ticari, biyopolitik, sınır temsili, etno-kültürel ve dini boyutlara sahip akarsulardır. Kafkas konsorsiyumu; çok sayıda kültürel yapıyı barındıran, jeopolitik alandır. Bölgedeki akarsuların varlığı, Kuzey Kafkas halklarının yaşam tarzlarına sirayet ederek kırsal bir yaşam tarzının şekillenmesini sağlamıştır. Ayrıca Türk kavim devletlerinin; Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da kurularak Don-Donets-Özi-Volga-Dinyester, Kuma-Kuban-Terek-Çoruh-Aras-Kura gibi nehir boylarında siyasi-kültürel faaliyet yürüttükleri ve bu nehirler üzerinden Avrupa'ya ve Anadolu'ya yayılarak göç ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum Türk kavim devletlerinin etki alanının genişliğini göstermesi ve bu kara havzalarında oluşturdukları demografik ve kültürel izleri günümüze değin taşımaları açısından jeopolitik anlam ifade etmektedir. Bu bağlamda Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'daki akarsular, kavim devletlerin varlığına hizmet etmiş hidropolitik araçlar olmuştur. Öte yandan sahadaki akarsular, bazı kavimlere ve halklara adını vermiştir. Volga (İdil) Bulgarları, Kuban

Kazakları, Terek Kazakları, Don Kazakları bunlara örnektir. 20. yy. ın ilk yarısında Sovyet Rusya, Kafkasya'da yapay sınırlardan oluşan Terek, Sunja, Don, Volga adlarını taşıyan bölgeleri meydana getirmişlerdir.

Kafkaslarda bir denizden diğerine geçiş, akarsular vasıtası ile olmuştur. Bölgenin akarsu ağızlarında ve boylarında çeşitli şehirler inşa olmuş ve uygarlıklar kurulmuştur. Kuban, Don gibi nehirler, Kimmer ve İskit gibi uygarlıkların, yalnızca Kafkaslarda değil pek çok coğrafi bölgede etnik ve siyasi etki (Anadolu ve Avrupa'nın etnik yapısını şekillendirerek bu bölgelerde uygarlıklar kurmuş ve daha önce kurulan uygarlıklar üzerinde sosyo-kültürel yapı inşa etmişlerdir) yaratmasına yardımcı olmuştur (Harita 32). Bölgenin her havzasında çeşitli dil, kültür anlayışı ile çevrelenmiş kabileler ortaya çıkmıştır. Kafkasya, bu kültürel zenginliğinin alt yapısını topografyasına borçludur. Kuzey Kafkaslar, bu konuda hayli ilginç bir coğrafi ortama sahiptir. Etnik açıdan mozaik bir yapıda ancak özünde birbirine yakın çok sayıda özerk bölge ve bu özerk bölgelerinde kendi içinde çok sayıda kabileleri yer almıştır. Nehirler boyunca yerleşmiş olan dilleri farklı olan bu kabileler, bölge mozaiğinin bir parçasını oluşturmuştur. Örneğin Çerkes kabileleri, Kuban Nehri'nin kolları boyunca, Çeçen kabileleri, Terek Nehri ve kolları boyunca çeşitli isimlerle varlıklarını sürdürmüşlerdir (Harita 20 ve Harita 23). Bu anlamda Kafkasya'nın her havzasında benzer çeşitlilikte alt gruplar ve benzer diller doğmuş, böylece her bir havza etnik havzaya dönüşmüştür. Örneğin Kuban Nehri çevresinde Adige halkları benzer dilleri konuşurken, Terek Nehri ve çevresinde Vaynah dillerini konuşan İnguş, Çeçen, birtakım Dağıstan halkları ve bu halklarla etkileşim yaşamış olan Kazak halkları, dil gruplarının akarsular açısından temsili haline gelmişlerdir. Bu bağlamda Kafkas akarsuları, kabilelerin etno-kültürel ve dilsel temsil noktaları olmuştur.

Kafkaslarda akarsular, bulundukları konum ve aktıkları yöne göre kültür ile siyasi etkileşimli doğu-batı ayrımlı haritalanmaya maruz kalmıştır. Örneğin bölgenin doğusu Arap-Fars etkileşimini, batısı Türk etkileşimini, Kuzeybatı Kafkasya Osmanlı etki ve etkileşimini, Kuzey Kafkasya Rusya etkileşimini yaşamıştır (King, 2008: 13). Bu etkileşimler kimi zaman akarsuların isimlerine de sirayet etmiştir. Örneğin Don (Türkçesi Ten), Dinyeper (Özi), Türkçe kum kelimesinden gelen Kuma Nehri gibi Türkçe isimleri bu coğrafi ortamın Türk bölgesi olduğunu kanıtlamaktadır. Öte yandan Çarlık Rusya'sının 18. yy. da Kafkas akarsularına yerleştirdiği Kazak halklarını Terek Kazakları, Kuban Kazakları biçiminde adlandırması, bölgede aidiyet kurma eyleminin demografik ifadesi olmuştur.

Bölgede akarsular, sosyo-kültürel açıdan yaşam tarzının yanı sıra sahanın siyasi sınırların, siyasi anlaşma ve ideolojilerin temelini oluşturmuştur. Doğal sınırlar olması nedeniyle bölge ve ülkelerin sınırlarının oluşturulmasında akarsular, jeostratejik belirleyici unsurlardır. Kafkaslarda Azak Denizi'ne dökülen Don Nehri ve Batı Maniç Bataklığı, Hazar Denizi'ne dökülen Doğu Maniç Bataklığı ve Kuma Nehri Kuzey Kafkasya'nın sınırını çizerken, Güney Kafkasya sınırını ise Aras Nehri su bölümü çizgisi ve Murat Nehri çizmektedir. Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları ile sınır kabul edilen Aras Nehri, günümüzde Türkiye-Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan, Azerbaycan-İran ve İran-Ermenistan sınırının bir kısmını oluşturmaktadır. Kafkaslardaki nehirlerden bazıları sınır bölgelerini birbirine bağlamaktadır. Örneğin Çoruh, Kura, Aras nehirleri Kafkasya ile Anadolu'yu, Aras Nehri, Kafkasya ile Ortadoğu'yu, Don ile Volga, Kafkasya ile Avrasya steplerini birbirine bağlamaktadır.

Bölgenin akarsuları tarih boyunca ticari amaçlara hizmet etmiştir. Batıda Karadeniz, güneyde Ortadoğu, kuzeyde ise bozkır bölgesi ile çevrelenmiş olan Kafkasya'da ticari hayat, her çağda coğrafi ortamına bağımlı kalmış ve zaman zaman saldırı ve işgallerle ticari hayat sekteye uğrasa da devam etmiştir (Canbek, 1978: 7). Avrupa ve Asya arasındaki ticari faaliyetler, Kafkaslarda çoğunlukla

akarsular üzerinden devam etmiştir. Antik Yunanlılar, Karadeniz Havzası'nda Taman Yarımadası üzerinden ticari faaliyetler yürütmüşlerdir. Avrupa-Asya arasındaki birinci ticari yol, Avrupa'dan başlayarak Hindistan'a varmaktaydı. Yunanlı gemiler Kafkasya'ya geldikten sonra Fasis kenti ve Rion Nehri üzerinde kayıklarla ticari malların taşınmasıyla kara yoluyla Kura Nehri'ne buradan kayıklar vasıtasıyla Hazar Denizi'ne ve oradan da Amuderya, Belh ve Hindistan'a varmakta idi. Diğer yol ise Yunanistan'dan gelerek Kafkasya'da kuzeye ve doğuya açılmakta idi. Bu yol, Taman Yarımadası üzerinden Don Nehri civarındaki Tanais şehrinden Kuban-Don-Volga-Dinyeper Nehri yoluyla kuzeye açılmakta iken, diğer yol, Don-Maniç-Kuma Nehri ve göller yoluyla Hazar Denizi üzerinden Orta Asya, Uzak Doğu ile Hindistan'a varmakta idi (Canbek, 1978: 17-18). Bu ticari yollar Kafkasya üzerinden geçen en stratejik yollar olup, Rusya'nın bölgede var olma nedenlerinden birini oluşturmuştur. Bu yolların haricinde Kafkasya'da kuzey-güney doğrultulu ticari yolları da bulunmakta idi. Örneğin Araplar; Hazar Denizi sahilini kullanarak, Bağdat, Erdebil ve Berde'ye oradan ikiye ayrılan yol üzerinden bir kol Tiflis'e bir kol ise Derbent üzerinden Hazar Denizi ve Hazar Devleti'nin başkenti olan İdil'e, Volga Nehri yoluyla Bulgar Devleti'ne bu nehri geri takiple Dinyeper Nehri üzerinden Kiev ve Kuzey Avrupa'ya varıyorlardı (Canbek, 1978: 19) (Harita 33).

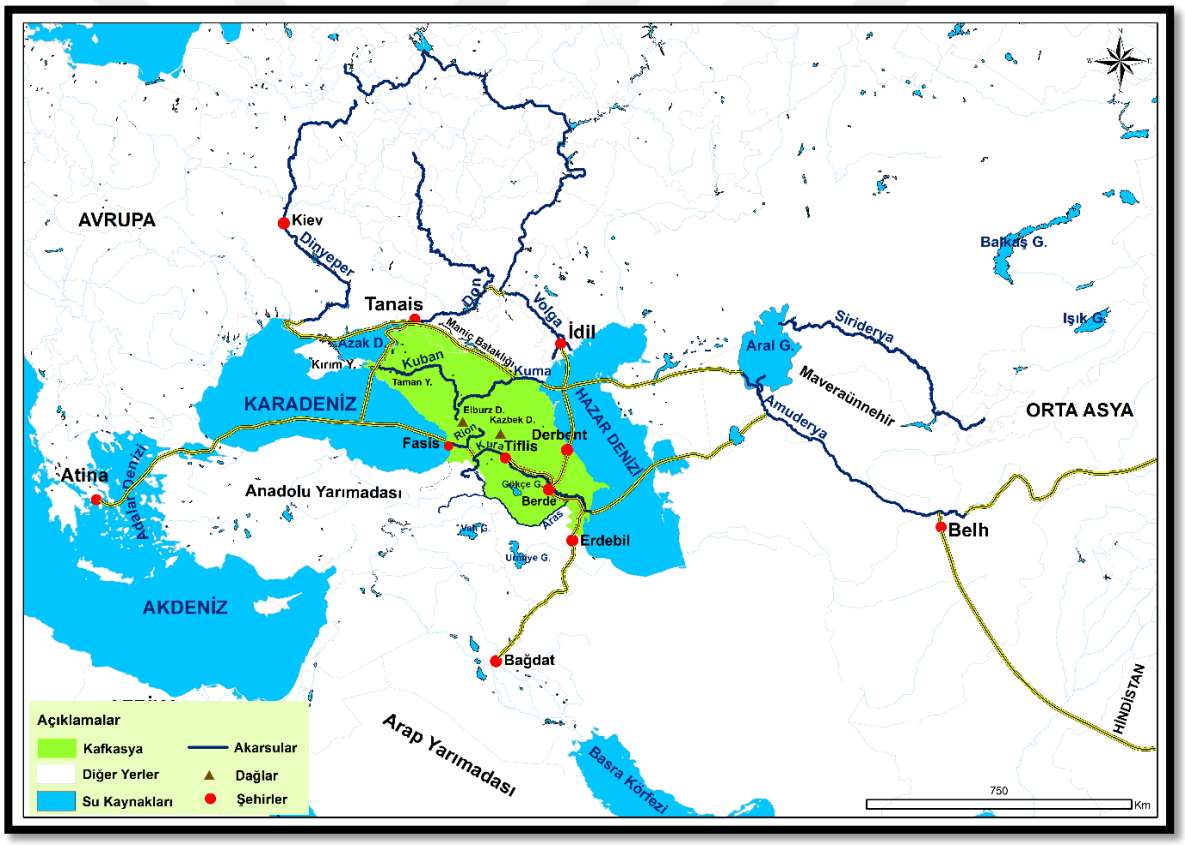

Harita 33. Kafkasya akarsularının ticari bağlantı noktaları

Kafkasya'daki akarsular, ticari faaliyetlerin yürütüldüğü coğrafi birimler olmasının yanında, misyonerlik faaliyetleri ile beraber dini amaçlara da hizmet etmiştir. Bilhassa ticari faaliyetler vasıtası ile akarsular, Araplarda olduğu kadar Avrupalı seyyah ve tüccarlar tarafından Hristiyanlığın taşınmasını sağlayan hatlar olmuştur. Don, Volga, Maniç, Kuban, Kuma, Rion, Kura, Aras nehirleri, üzerinden Amuderya, Hindistan ve Asya içlerine kadar Hristiyanlığın yayılması için kullanılan nehirler olmuştur. Araplar ise Bağdat üzerinden Erdebil, Berde, Derbent şehirlerinden Hazar

Denizi'ne ve İdil şehri üzerinden Volga ve Avrupa'ya, Hazar Denizi üzerinden Amuderya ve Orta Asya'da İslam'ı yaymaya çalışmışlardır (Harita 33). Bu bağlamda Batı Dünyası Hristiyanlık için Kafkaslarda doğu-batı akarsu hattını kullanarak Asya içlerinden Uzak Doğuyu, İslam Dünyası ise, kuzey-güney, güney-doğu hattını tercih ederek, Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da dini faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Bölgede akarsular dilsel ve kültürel bir simge olmakla kalmamış, siyasi ve askerî açıdan hedeflerin de merkezi haline gelmiştir. Sahadaki akarsular, bölgesel aktörlerin hidropolitik amaçlarına hizmet eden jeostratejik araçlardır. Ruslar için bu akarsular, Kafkaslardaki etki alanıdır. Rusya 18. yy. dan itibaren Kafkasya'yı kuzeyden başlayarak doğu-batı yönlü akarsu hatlarını takip eden askeri ve demografik yığınak haline getirmiştir. Rusların Azak-Mozdok hattı denilen Kuban-Terek nehirleri boyunca Rus Kazaklarını yerleştirmesi bunun bir örneğidir. Bu hat Tolstoy'un "Kazaklar" adlı eserinde geçmektedir. Tolstoy, Terek Nehri'nin tasvirlerine yer verdiği eserinde Kazakların nasıl bu hatta yerleştirildiğini de anlatmaktadır. Rusların Kazakların giyim kuşam ve yaşam tarzı olarak Kafkas halklarından nasıl etkilendiğinden de söz eden Tolstoy, Kazakların bölge halkları ile olan iletişim dillerini, Terek Nehri üzerinden açıklamaktadır. Ne ilginçtir ki bu hatta yerleştirilerek Ruslar ile Kafkas halkları arasında tampon oluşturan Kazaklar, zamanla Çerkesler ile kaynaşarak evlilikler gerçekleştirmiş, kendilerini kültür ve dil açısından Kafkas halklarına yakın hissetmişlerdir. Rusların Kuban ve Terek nehirleri ve bu nehirlerin kolları boyunca kurdukları askeri kaleler zamanla kentlere dönüşmüştür. Günümüzde Mozdok, Stavropol, Krasnodar, Grozni, Armavir vb. kentler bu kalelerden gelişen örneklerdir. Bu kentler aynı zamanda Rusya'nın Ermeni, Rus, Kazak, gibi etnik grupları yerleştirdiği koloni bölgeleridir. Ruslar bu askeri hatta yerleştikten sonra Aras Nehri'ne doğru inmiş İran Kaçarları ile yaptığı mücadeleler ile Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları sonucu Güney Kafkasya-İran sınırının da çizilmesine neden olmuştur. Böylece Kafkasya'daki akarsular başta Aras olmak üzere anlaşmalara konu olmuş jeostratejik sınırlar haline gelmişlerdir.

Azak Denizi'ne dökülen Nehirler:

Kafkasların kuzey sınırını çizmekte olan Don/Ten/Tın Nehri (nehrin Azak Denizi'ne dökülen ağız kısmı) yalnızca bu bölgenin değil aynı zamanda Avrasya'nın en stratejik nehirlerinden biridir (Foto 4). Don Nehri, Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'yı birbirine bağlamaktadır. Tarihi ve ticari güzergâh oluşturmasının yanı sıra, çeşitli aktörlerin yayılma, koloni kurma, misyonerlik gibi faaliyetlerine de hizmet etmiştir. Don Nehri, Volga Nehri ile birlikte derin anlam kazanarak Avrasya ulaşımının kilit noktası olmuştur. Bu iki akarsuyu eski çağlardan beri tüccarlar kullanarak, Hazar Denizi üzerinden Asya'ya ve Azak Denizi üzerinden Karadeniz'e ulaşmışlardır. Türkistan-Astrahan-Kırım ticari yollarını (İpek Yolu ve Kürk Yolu) ele geçirmek isteyen Ruslar, 9. yy. dan sonra Don Nehri çevresinde varlık göstermeye başlamıştır. Zamanla Rostov'da kaleler inşa ederek bölgeye nüfus yerleştirmeye başlayan Ruslar, Taman Yarımadası'nda kalıcı olduklarını göstermeye çalışmışlardır. Demografik açıdan Kuban Hattına yerleşmenin ön safhası olan bu nehir, Rusya'nın Volga Nehri'nde de aynı gerekçelerle varlık nedeni olmuştur. Rusya açısından Don Nehri, Azak Denizi ve Karadeniz vasıtasıyla batıdan, Volga Nehri ise Hazar Denizi vasıtasıyla doğudan Kafkasya anakarasını kontrol aracıdır. Bu iki nehir ve buluşma noktası olan Don-Volga kanalı, Rusya açısından Kafkasya'yı Maverayı Kafkasya'ya bağlaması nedeniyle, Osmanlı Devleti'nin Türkistan ile bağını koparma aracı olmuştur. Rusya aynı faaliyeti güneyde Aras Nehri üzerinden Türk bölgesini bölerek, tampon ülke Ermenistan'ı yerleştirmek sureti ile Zengezur Bölgesi'nde de yapmıştır. Böylece kuzeyden Don-Volga, güneyden ise Ermenistan-Zengezur ve Aras Nehri vasıtasıyla Türk

Dünyası'nın birleşmesinin önünde hidropolitik engel yaratmıştır. Bu nedenledir ki Osmanlı Devleti için Kırım; Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'ya erişimin stratejik yolu ve bu yolun hidropolitik aracı ise Don-Volga projesi olmuştu. Şayet bu kanal Osmanlı Devleti tarafından açılabilseydi, Osmanlı Devleti askeri gücüyle Rusları kuzeyde tutabilecek, Hazar Denizi üzerinden donanma ile İran'a baskı kurabilecek, Maverayı Kafkasya'da Türklerle birlik oluşturabilecek, İran ile Rusya'ya karşı doğu-batı ticari yollarına sahip olarak güçlenecekti (Maksutoğlu, 2021: 52). Günümüzde ise aynı durum Türkiye için geçerlidir. Türkiye'nin Maverayı Kafkasya'ya erişimi önündeki engeli kuzeyde Don-Volga projesini Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirememesi ve güneyde tampon bölge Ermenistan ve Zengezur Koridoru'nun yaratılması olmuştur. Günümüzde Zengezur Koridoru'nun açılması meselesi Türkiye'nin lehine dönecek durumda olmasına karşın, Azak ve Hazar Denizi'ni birleştiren ve 1952'de Sovyet Rusya'sı tarafından açılan Don-Volga Kanalı, günümüzde Rusların en stratejik jeoekonomi kanallarından biri olmayı sürdürmektedir. Türkiye, Kafkasya'ya bütünsel bakmadığı sürece Volga Nehri Türkiye için unutulmuş nehir olarak kalmaya devam edecektir.

Foto 4. Rostov-On Don şehrinde Don Nehri'nden görünüş.
Kaynak: Vyacheslav Algenberg http://www.vascoplanet.com
Koordinat: 47°12′ 51,34′′K, 39°44′11,77′′ D

Don Nehri'nin sol kolu olan Batı Maniç; Rostov, Kalmukya, Stavropol bölgesinde yer almaktadır ve Azak Denizi'ne bu nehir vasıtası ile dökülmektedir. Batı Maniç, Kafkasya'nın kuzey sınırını belirlemesi nedeniyle stratejiktir (Foto 5).

Foto 5. Volgodonsk-Rostov-on-Don otoyolunun yakınında Batı Maniç'den görünüş
Kaynak: Nikolay Panomarev https://www.panoramio.com
Koordinat: 45°42′26″ n. w. 44°03′03″ E. D.

Kuban Nehri, adını Türk-Koban kelimesinden almaktadır (Kuban, t.y). Bu nehir, Büyük Kafkas Dağları'ndaki Elburz'dan kaynağını alarak Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti, Stavropol Krayı ile Krasnodar Krayı, Adigey Özerk Cumhuriyetleri'nden geçerek, 57,900 km² lik drenaj sahası oluşturup 870 km yol alır ve Azak Denizi'ne dökülür (Özey, 2021: 15). Evliya Çelebi'ye göre (2003: 485) Kuban Nehri, Berz Dağları'nın güneyindeki Gürcistan Dadyan'dan doğar. Önce suyu az iken birkaç akarsu katılır ve Karadeniz'e dökülür. Bu nehir, tarıma elverişli topraklardan geçmekte olup, debisi yüksektir. Kuban Nehri hem hidropolitik açıdan hem de turistik (rafting sporuna elverişlidir) açıdan önemli bir nehirdir. Fakat bu nehre jeostratejik değer katan unsurlar şunlardır:

1. Kuban Nehri'nin kolları ile beraber Kafkasya'nın batı sınırını oluşturan ve Karadeniz ile Azak Denizi'ne kıyıdaş Taman Yarımadası üzerinde olması.

2. Kuban Nehri ve kollarında Çerkes kabileleri yaşamıştır (Harita 20). Kuban Nehri ve ona katılan Laba, Belaya, Afıps, Psekups, Pşiş, Urup nehirleri ve Karadeniz kıyı şeridi boyunca çeşitli Çerkes kabileleri yaşamakta ve daha güneyde Şaşe ve Mzymta nehirlerinde de yine Çerkes kabileleri 1864'e değin yaşamlarını sürdürmüştür. Bu nedenle Kuban Nehir havzası, Çerkeslerin kırsal yerleşim bölgesini ifade etmiştir.

3. Kuban Nehri'nin Rusların Kafkasya'ya inmelerini sağlayan hidropolitik hedeflerinin bir parçası olması. Bu nehir, Rusya için Kafkaslara yerleşme araçlarından biri idi. Çarlık Rusya'sı; Kuban-Terek Hattı, üst bölümünü temsil eden bu nehir boyunca 1794'den itibaren çeşitli askeri kaleler inşa ederek bu kalelere taraftar nüfus (Kazak, Ukraynalı, Rus, Ermeni vb.) yerleştirerek bölgenin kendine aidiyetini vurgulamak istemiştir. Rus yayılmacılığının ve emperyalizminin bir göstergesi olan bu kaleler, Kuban Nehri boyunca Rus din-dil ve kültürünün yayılması için bir araç olmuştur. Bu hat boyunca oluşturulan kaleler, zamanla kentlere dönüşmüştür. Armavir, Krasnodar, Çerkessk bunun birer örneğidir.

Karadeniz'e dökülen Kafkasya nehirleri:

Bu havzaya dökülen Kuzey Kafkaslardaki nehirler; Karadeniz kıyı şeridi ile birlikte Kuban Nehri'nde olduğu gibi Çerkes kabilelerinin yaşadığı bölgeleri temsil etmiştir. Karadeniz'e dökülen Şaşe ve Mzymta nehirleri günümüzde dilleri kaybolmuş olan Çerkes kabilesi Ubıhların yerleşme bölgesini temsil ediyordu. Daha güneyde Gürcistan sınırları içinde Abhazya Özerk Bölgesi'nde Büyük Kafkas Dağları'ndan kaynağını alan Bzıp, Kodori nehirleri yer almaktadır. Stratejik konumu nedeniyle Osmanlı Devleti'ne olan yakınlığı ve Kuban-Terek hattının parçası olarak Bzıp Nehri'nin varlığı Abhazya'ya ayrı bir önem katmıştır. Kodori Nehri, Klukhor Geçidi ile kuzeyde Kuban Nehri'nin kolu olan Taberda Nehri'ne bağlanmaktadır. Bu nehri stratejik kılan, Sohum askeri yolunun bölgeden geçmesidir. İngur Nehri, hidroelektrik üretimi nedeniyle jeoekonomik öneme sahiptir (Harita 32).

Kaynağını Büyük Kafkas Dağları'ndan alan ve tarihi bağlamda Karadeniz'den gelen tüccarların uğrak noktası Rion (Faş) Nehri, doğu-batı ticari-dini yolun merkezlerinden biri idi ve ağız kısmında tarihi Fasis kenti yer almaktaydı. Rion; Kura Nehri vasıtası ile Hazar Denizi üzerinden Amuderya, Belh şehri, Hindistan ve Uzak doğuya varan uzun ticari yolculuğun Karadeniz'deki başlangıç noktası olmuştu. Öte yandan askerî açıdan Mamison Geçidi'nin Rion ve Terek nehirleri arasında bulunması ve Osetya Askeri Yolu'nun Rion Nehri'nden geçmesi, bölgeye stratejik değer katmaktadır. Rion Nehri'nin kolları, Güney Osetya-Gürcistan sınırını çizmektedir. Günümüzde de Gürcistan'ın Karadeniz'e açılan nehirlerinden biridir ve hidroelektrik santralleri yer almaktadır.

Çoruh Nehri kaynağını Mescit Dağları'ndan alarak Sarp ile Batum arasında Karadeniz'e dökülmektedir. Çoruh; tarihi Kafkas uygarlıklarının uzandığı bölgenin en önemli nehri olmuştur. Nehrin en büyük kolu Acarisso Kanalı suyudur. Bu niteliği ile nehir; Anadolu ve Kafkas coğrafi alanlarının devamı niteliğini sergilemektedir. Nehre dair hukuki düzenlemeler konusunda SSCB döneminde 8 Ocak 1927 tarihinde antlaşma yapılmıştır. Sovyetler dağıldıktan sonra 7 Mart 1990'da bir antlaşma daha yapılmıştır. Sınıraşan su olarak Çoruh, Türkiye ve Gürcistan için müşterektir. Bu tarz nehirlerin yarı-yarıya kullanılması esastır. Ancak nehrin geçtiği ülkelerin büyüklük, nüfus ve akarsuyun ne kadarının hangi ülkede bulunduğunun göz önüne alınması gereklidir. Örneğin Çoruh Nehri 431 km olarak 410 km'si Türkiye'de ve 21 km'si Gürcistan'dan geçmektedir. Ayrıca Türkiye nüfusu ve ihtiyaç büyüklüğü de söz konusudur. Gürcistan 4 milyona yakın nüfusa sahip iken, Türkiye 85 milyon nüfusa sahiptir. Türkiye, bu nehirden Gürcistan'a göre daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Aynı durum, sınıraşan Aras Nehri içinde geçerlidir.

Hazar Denizi'ne dökülen nehirler:

Avrupa'nın en uzun nehri ve Maverayı Kafkasya'nın bir parçası olan Volga/İdil (İslam coğrafyacıları Etil olarak adlandırır) Nehri, Moskova ve Leningrad arasındaki Valday tepesinden doğan ve Hazar Denizi'ne dökülen jeostratejik bir nehirdir. Bu nehri önemli kılan özellik, eski çağlardan beri ticari amaçlarla kullanılması ve Kafkasya-Avrupa arasında bir köprü vazifesi görmesi nedeniyle önemli aktörlerce projelere konu olmasıdır. Volga Nehri'nden Hazarlar döneminde İslam ülkeleri-Çin-İskandinav ülkeleri arasında ticarete elverişli kervan yolları geçmekte idi. Azak Denizi üzerinden Don-Volga ve İdil şehrine, oradan da Hazar Denizi üzerinden Amauderya ve Asya içlerine uzanan bir ticari yol söz konusuydu. Bu yol üzerinden kürkler, ipekliler, ziynet eşyaları taşınıyordu (Kurat, 1972: 30). 16. yy. ın ortalarına değin Volga çevresi, Türk bölgesi idi. 1487'de Kazan Hanlığını işgal eden Rusya, Volga Nehri çevresine taraftar nüfus yerleştirerek, bölgenin demografisini değiştirmeye başlamış ve 1556'da Astrahan Hanlığını ele geçirerek Kafkaslara inmiştir. Bu bağlamda Rusya için Volga Nehri, ticari boyutunun yanı sıra Kafkasları elde etmenin öncülü idi. Volga Nehri boyunca askeri karakollar inşa eden Ruslar, Kazak ve Alman nüfusunu

yerleştirerek bölgenin ekonomik kalkınmasını sağlamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti için Türkistan'a uzanan yolun kuzeydeki en kısa mesafesi Don-Volga idi. Bu nedenle iki nehri kanal ile birleştirerek Hazar'ın ötesindeki Türk halkları ile bağ kurmak ve Rusya'yı kuzeyde tutarak Kafkasya ve Ortadoğu'ya erişimini engellemek istemiştir. Günümüzde Volga Nehri, Rusya için ticari bir güzergâh olmayı sürdürmektedir.

Doğu Maniç, Hazar Denizi'ne dökülen ve Kafkasya'nın kuzey sınırını çizen bataklıktır. Kuma Nehri; doğu-batı doğrultulu Dağıstan ile Kalmukya özerk bölgelerinde sınır çizerek Hazar Denizi'ne dökülmektedir (Özey, 2021: 9). Kuma Nehri Kafkasya'da Kuzey Ticari Yolu üzerinde yer almakta olup, Doğu Maniç ile beraber Kafkasya kıstağını Hazar Denizi'ne bağlamaktadır. Kuma, Türkçe kum kelimesine dayanmaktadır. Bu durum, bölgede Türk varlığını simgelemektedir. Kuma Nehri, Karaçay-Çerkes bölgesinin dağlık alanından doğmaktadır. Bu nedenle tarihi Çerkesya'nın bir kısmını temsil etmiştir. Kuma Nehri; Karaçay-Çerkes, Stavropol, Kalmukya ve Dağıstan'dan geçmektedir (Foto 6).

Foto 6. Kuma Nehri Stavropol Neftkumsky Bölgesi.
Kaynak: https://ru.wikipedia.org/wiki/Kuma_River_(Russia)_2021.jpg
Koordinat: 44°47′ 41,86″ K, 44° 57′ 48,86″ D.

Terek Nehri, Büyük Kafkas Dağları'ndaki Zilhakhokh Dağı'ndan doğarak Kuzey Osetya, Çeçenistan, Dağıstan'dan geçip Hazar Denizi'ne dökülmektedir. Nehir, 581 km uzunlukta ve 44.000 km² lik bir havza oluşturmaktadır. Nehrin yan kolları ise, Argun, Sunja, Malka, Baksandır. Nehir hakkında Rus yazarlarıda eserlerinde bilgi vermişlerdir. "Terek Nehri durmaksızın akıp giden büyük kütlesi ile hareket etmeyen kıyıdan belirgin olarak ayrılmakta, yavaşça azalan suları ile kıyılardaki

sığlıkları, ıslak kum tepeleri görünmekte idi" (Tolstoy, 2006: 53) şeklinde nehri betimlemiştir (Foto 7).

Foto 7. Terek Nehri Gürcistan Mtsheta-Mtianeti Kazbegi köyü yakınları.
Kaynak:Vyacheslav Argenberg/http://www.vascoplanet.com
Koordinat: 42°39′ 39,65″ K, 44° 38′ 33,64″ E

Jaimoukha'a göre (2005: 21) Terek, Kafkasya'da kuzeydeki ovaların su kaynağı olarak üzerinde gezilebilir niteliği olmayan, genişliği 100-250 metre civarında olan bir nehirdir. Terek Nehri, Kafkasların doğal harikasıdır. Bu nehir, aynı zamanda Kafkasya'da doğu ile batı sınırını oluşturan bir nehirdir (King, 2008: 21). Bunların ötesinde Terek Nehri'ne jeopolitik önem kazandıran hususlar şunlardır:

1. Kolları ile beraber bu nehir, Çeçen kabilelerinin yaşadığı akarsu bölgesini oluşturmuştur. Nehrin kolları olan Sunja, Assa, Gekhi, Martan, Argun, Şorargun, Hulhulau, Miçik nehirleri boylarında kır yerleşmelerini oluşturmuşlardır (Harita 23). Bu açıdan Terek Nehri, Çeçen sosyo-kültürel yaşam biçimini temsil eden jeokültürel havzadır.

2.Tarihi bağlamda Terek Nehri'ne katılan Malka ve Baksan nehirleri, Çerkes kabilelerinden Büyük Kabardey, Terek Nehri'nin batısı ise Küçük Kabardey kabilelerinin yaşadığı bölgeyi temsil etmiştir.

3. Terek, aynı zamanda Rusların hidropolitik hedeflerinde yer almış jeostratejik bir nehirdir. Rusya'nın Astrahan Hanlığını almasının ardından Kafkas Hattı'nda kurulan yerleşimler, Terek Nehri'nde olmuştur. Rusya bu bölgenin ticaretini ele geçirmek, Kuzey Kafkaslara sahip olmak ve Çeçenleri yerinden ederek bölgenin demografisini değiştirip, bölgeye yerleşmek için Terek Nehri ve kollarında askeri kaleler inşa etmiştir. Mozdok, Kızılyar, Grozni, Vladikavkaz bu hat boyunca oluşturulmuş kalelerdi ve Rusya'nın koloni bölgeleri idi. Bu kaleler zamanla kente dönüşmüştür. Ruslar, Hristiyanlık üzerinden bölgeyi asimile etmek ve kendine bağlamak istemiştir. Örneğin Mozdok; Ortodoks ve Katolik mezheplerinin merkezi olmuş, dini eğitim, ekonomi faaliyetleri

sürmüştür (Çatalkılıç, 2019: 180). Rusya'nın Terek Nehri boyunca bölgeye yerleştirilen taraftar nüfus üzerinden tarım (bilhassa Ermenilerin yürüttüğü bağcılık, ipek böcekçiliği), ticaret (doğu-batı ticaretinin yanı sıra İpek ve Kürk Yolu ticareti), nüfus gelişimi (bilhassa Kazak nüfusu, Rus, Ermeni ailelerinin yerleştirilmesi) ve misyonerlik faaliyetini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Rusya; Kuban ve Terek nehirlerini kolonyal faaliyetlerine hizmet aracı olarak kullanmıştır.

4. Bu nehir kuzey-güney doğrultulu Gürcü Askeri Yolu'nun bir kısmını oluşturması açısından stratejik öneme sahiptir. Kuzey Kafkasları güneye bağlayan Vladikavkaz (Terekkale)'dan Tiflis'e uzanan bu askeri yol, Terek Nehri'nden geçtiği için önemlidir. Nitekim Rusya, bu yolun açılması ile Güney Kafkasya'ya inebilmiştir. Aynı zamanda Kuzey ve Güney Kafkasları birbirine bağlayan kilit noktalardan Daryal Boğazı bu nehrin geçtiği yerdedir (Harita 32). Terek Nehri, askeri stratejik öneme sahiptir. Bu bağlamda nehir, Rusların hem Kafkasların güneyine geçişini hem de Aras Nehri'ne dayanan siyasi süreci hızlandırmıştır.

5. Rusya; Kuban hattında Çerkesleri, Terek hattında ise Çeçenleri bölgeye yerleştirdiği nüfus vasıtasıyla yıpratma taktikleri uygulamış ve bu nehir boyunca kurulan askeri hatları vasıtasıyla Kafkas kabilelerinin birleşmesini engellemeye çalışmıştır.

Hazar Denizi'ne dökülen Kuzey Kafkasların önemli nehirlerinden olan Sulak, Dağıstan'ın bir nehridir. Sulak adı Kumuk Türkçesinde su/koyun suları kelimesinden gelmektedir (İdrisov, 2014: 80). Bu durum bölgede Türk varlığını kanıtlaması açısından önemlidir. Samurçay, Hazar Denizi'ne dökülen diğer nehirdir. Büyük Kafkas Dağları'ndan kaynağını alan Samurçay; Dağıstan'ın nehirlerinden olup, bir bölümü Azerbaycan ile sınır çizmektedir. Bu nehrin bulunduğu bölge, etnik bağlamda Lezgilerin yaşadığı yeri temsil etmesi açısından Lezgistan olarak ta anılmaktadır (Samurçay, t.y).

Kura Nehri; Kafkasya'nın önemli nehirlerinden olup, Türkiye'de Ardahan Göle'den doğup, Gürcistan ve Azerbaycan üzerinden Sabirabad'da Aras Nehri ile birleşerek Neftçala'da Hazar Denizi'ne dökülmektedir. Türkçede Kura, Azerbaycan Türkçesi'nde Kür denilmektedir. Kura Nehri'nin Azerbaycan dolaylarında bulunan siyah havyar önemli bir gelir kaynağıdır. Bu nehir, Kafkasların ticari güzergahında yer almaktadır. Nehir boyunca Ardahan, Ahıska, Gori, Tiflis, Rustavi, Mingaçevir, Yevlah, Şirvan, Sedirabad şehirlerine rastlanmaktadır (Foto 8). Alazani ve Khrami, Kura'nın önemli kolları arasındadır. Bu nehri Siyasi Coğrafya açısından önemli kılan hususlar şunlardır:

1. Kura Nehri, Aras Nehri ile birlikte Güney Kafkasya'nın en büyük nehridir.

2. Kura-Aras Nehri arasında kalan bölge tarihi Arran bölgesi olarak adlandırılmış olup, İpek Yolu'nun geçtiği güzergahlardan biri idi. Arran; tarihi, siyasi anlamının yanı sıra, jeoekonomik açıdan bölgenin tarım, ticaret ve sanayi boyutunu oluşturmaktadır.

3.Tarihi bağlamda doğu-batı doğrultulu ticari-dini faaliyetlerin bu nehir üzerinden yürütülmesi bölgeye önem kazandırmıştı. Bilhassa hanlıklar döneminde ticaret oldukça canlı idi.

4.Günümüzde Kura; Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan topraklarından geçmesi nedeniyle Anadolu ile Kafkasları birbirine bağlayan stratejik bir nehirdir.

Foto 8. Tiflis'in kuzeybatı eteklerinden Kura Nehri'nin görünümü
Kaynak: https://ru.wikipedia.org/wiki/Файл:თბილისი_ზედაზენიდან_(G.N._2011).
Koordinat: 41°52′ 16,15″ K, 44° 45′ 58,12″ E

Kura Nehri'nin kolu olan Terter, Dağlık Karabağ'ın önemli bir nehridir (Foto 9). Tarihi bağlamda Aran bölgesinde ve ticari güzergâh üzerinde yer alan Berde şehri, Terter Nehri'nin Kura Nehri'ne karıştığı yerde kurulmuştur. Terter, Bağdat ve Erdebil üzerinden gelen Arapların ticaret yapıp İslam'ı yaymak için kullandıkları güzergahlardan biri idi. Araplar bu bölgeden geçerek Derbent üzerinden Hazar Denizi, İdil şehri ve oradan Volga Nehri aracılığı ile İslam'ı ve ticareti Avrupa'ya taşımakta idiler. Günümüzde ise Karabağ bölgesinin en büyük nehridir. Üzerinde baraj bulunan bu nehir, Karabağ'ın ekonomisi için son derece önemlidir. Serseng Hidroelektrik Santrali, hayati öneme sahiptir. Azerbaycan halkı, tarım ve hayvancılık faaliyetleri için bu suya bağımlı idi. Ancak Dağlık Karabağ meselesinden sonra Ermenilerin bölgeye el koyması ve Azerbaycan'ın bu sudan faydalanamaması su paylaşım sorununu yaratmıştı. Terter Nehri, su güvenliği tarımsal bağlamda ön plana çıkmıştır. 2023 Eylül itibari ile Azerbaycan Karabağ sorununda elde ettiği başarı ile bu barajın kontrolünü yeniden ele aldı. Terter'e bağlı diğer önemli baraj Sukovuşan'dır. Karabağ sorunu ile Ermenistan tarafından işgal edilen Sukovuşan, 3 Ekim 2020'de Azerbaycan tarafından geri alınmıştır. Bu iki baraj, Azerbaycan tarımı için büyük verim sağlayacaktır. Bu açıdan Terter Nehri, hidropolitik öneme sahiptir. Tarihi toprak paylaşım sorununun yanı sıra Dağlık Karabağ ve çevresindeki su kaynakları, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunların başında gelmektedir.

Karabağ bölgesinin Azerbaycan ve Ermenistan'daki bazı akarsulara kaynak teşkil etmesi, bölgede suyun paylaşımı ve güvenliği konusunu ön plana çıkarmaktadır.

Foto 9. Terter Nehri
Kaynak: https://az.wikipedia.org/wiki/Tərtərçay

Aras Nehri (Ras), Bingöl Dağları'ndan doğar ve Erzurum sınırına girdikten sonra Sakaltutan ve Topçu Dağları doğusundan Mescitli Boğaz'ına ve Pasinler Ovası'na gider. Horasan, Sarıkamış, Kağızman dağlık yöresinden geçip (Türkiye'de 356 km) Ermenistan-Türkiye arasında 145 km yol alır, Tuzluca'dan Ararat ve Iğdır Ovası arasından, Dil ucunda Ermenistan sınırından ayrılır, Türkiye-Nahçıvan sınırında 17 km yol aldıktan sonra Türkiye'den çıkar. Aras Nehri, Nahçıvan-İran sınırında 220 km daha aktıktan sonra Ordubad'da, 47 km boyunca Ermenistan-İran sınırını çizer. Karabağ-İran arasında derin vadilerden geçer ve 214 km boyunca Azerbaycan-İran sınırında yol alır. Azerbaycan'da 73 km yol aldıktan sonra Kura Nehriyle birleşip Hazar Denizi'ne dökülür (Tuncel, 1991). Zengi, Hrazdan, Voratan, Arpaçay Aras Nehri'nin kollarındandır. Aras Nehrini önemli kılan hususlar:

1. Aras Nehri'ni stratejik yapan unsur; Türkiye-Ermenistan, Ermenistan-İran, Azerbaycan-İran arasında doğal bir sınır oluşturması ve Kafkasya'nın güney sınırını çizmesidir (Foto 10).
2. Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'nın güneydeki sınırını temsil eden Aras Nehri, Türk Dünyası'nın bağlantı noktalarını oluşturmaktadır.
3. Aras Nehri, Kafkasya ile Ortadoğu'nun sınırını teşkil etmesi nedeni ile jeopolitik öneme sahiptir.

Foto 10. Ermenistan-İran Sınırında Aras Nehri'nden bir görünüm.
Kaynak: Yann Unut 2019 https://ru.wikipedia.org/wiki/:Aras_river_at_Nurduz_04.jpg.
Koordinat: 38° 50′ 57,29″ K, 46° 11′ 49,3″ D

4. Aras'ın Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmaları ile Kaçar İran'ı ve Rusya arasında sınır olarak kabul edilmesi, Azerbaycan Türklerini ikiye bölmüştür. Günümüzde Azerbaycan Türklerinin bir bölümü Azerbaycan'da yaşarken, bir bölümü İran'ın kuzey bölgesinde yaşamaktadır. Öte yandan 1828'den sonra Rusya, Osmanlı Devleti ve İran topraklarından Revan başta olmak üzere Kafkasya'da tampon bir Ermeni nüfus bölgesi yaratarak, Türk toplulukları arasındaki bağı koparmıştır. Günümüzde bu sorun devam etmekte olup, Aras Nehri etnik yapıyı bölmektedir. Bu bağlamda nehir, etnik sınırlar ile uyumlu değildir.

5. Zengezur Koridoru'nun bölgedeki varlığı Aras Nehri'ni stratejik yapmaktadır. Koridorun Avrasya'nın ulaşım-ticari-enerji koridorlarından birini temsil etmesi ve yeni İpek Yolu'nun geçiş noktalarından biri olması, Aras Nehri üzerine yalnızca bölgedeki sınırdaş ülkeleri değil, ilişkisel konum özelliği gösteren, Çin, Rusya, Avrupa ülkelerini de ilgilendirmektedir. Bu bağlamda Aras Nehri'nin jeoekonomik önemi söz konusudur.

6. Aras Nehri su bölümü çizgisi, Murat Nehri ile beraber, güneyde Türkiye Kafkasya'sının sınırını oluşturabilir. Bu açıdan Aras su bölümü çizgisi, güneyde İran'ın dışında Türkiye ile güney sınırını temsil edebilir. Bu durum Türkiye'yi, Kafkasların bir parçası kılmaktadır.

7. Aras; Türkiye için yalnızca kaynağını aldığı ve Ermenistan ile sınırlarını çizdiği nehir değildir. Bu nehir Türkiye'nin, Nahçıvan-Zengezur-Azerbaycan-Hazarın ötesinde Türk Dünyası ile olan siyasi-etnik-ticari irtibatını temsil etmektedir. Nehir bu açıdan Türkiye'nin Türk Dünyası bağlarını, Zengezur Koridoru üzerinden sürdürmeye çalıştığı bir ulaşım koridorudur. Aynı stratejik önem, Azerbaycan içinde geçerlidir. Türkiye ve Orta Asya irtibatını sağlayan Azerbaycan,

günümüzde Türkiye ile bu koridorun aktif olması için çaba sarf etmektedir. Culfa, Ordubad, Megri ise bu nehir boyunca önem kazanan yerleşmeler olmuştur.

8. Sınıraşan Aras Nehri'nin çok sayıda ülkeye kıyıdaş olması, ortak hidropolitik yaklaşımı da gerekli kılmaktadır. Çıkarsal amaçlı ortak bir hidropolitika geliştirilemediği sürece bölgede jeopolitik çatışma riskleri devam edecektir. Bu risk, yalnızca bölgede Aras'a kıyıdaş devletleri değil, ilişkisel lokasyonla bilhassa jeoekonomik çıkarlarını korumak için Çin gibi ülkeleri de ilgilendirmektedir. Nitekim Güler'e göre (2022: 108) Kura ile Aras ırmaklarının paylaşımı üzerine nehirlerin geçtiği ülkeler arasında bir düzenleme bulunmamaktadır. Su havzasının miktarı, kalitesini belirleyen çok taraflı sözleşmenin bulunmaması, ortak su birliği fikrini bozmaktadır. Enerji, tarım, sanayi ve sağlık alanları ile ilgili olması nedeni ile çok sayıda devletin kıyıdaş olduğu sularda su güvenliği ön plana çıkmaktadır. Ancak her ülkenin bunları kullanma oranları farklılık göstermektedir. Örneğin Gürcistan çoğunlukla tarım, Azerbaycan içme ve kullanma, Ermenistan ise tarım ve sanayi amaçlı akarsulardan yararlanmaktadır. Azerbaycan, Güney Kafkas ülkeleri içinde en nüfuslu olan ve bu nedenle suya en çok ihtiyaç duyan ülkedir. Öte yandan Dağlık Karabağ'da Serseng ve Sukovuşan barajlarına Ermenistan'ın el koyması, bu sorunu derinleştirmiştir. Bu durum iki ülke arasında hidropolitik çatışmaları beraberinde getirmiştir.

Güney Kafkasya'da nehirlerin çoğunun sınıraşan sular olması, bu ülkeler için su güvenliğini ön plana çıkarmaktadır. Bilhassa SSCB'nin dağılması ile bölgede ortaya çıkan çok sayıda bağımsız ülkelerin varlığı, sınır ötesi sular için su paylaşım sorunlarını ve su güvenliğini önemli kılmaktadır. Örneğin, Ermenistan, bir bölümünün İran tarafından finanse edildiği Megri'de baraj inşası konusunda Azerbaycan ile sorun yaşamıştır. Su güvenliği sorunu yalnızca sınır ötesi nehirler de değil, aynı zamanda paylaşılamayan tarihi topraklardaki nehir ve barajlar içinde geçerlidir. Terter'de Serseng ve Sukovuşan'da olduğu gibi. Bu barajlar aynı zamanda çatışma süreçlerinde ülkeler arasında tehdit riski taşımaktadır. Nitekim 2015'de Ermenistan'ın Azerbaycan'ı Mingaçevir Barajı'na saldırı tehdidi bunun bir örneğidir.

Kafkaslarda bu nehirlerin dışında Ermenistan'ın önemli nehirlerinden olan Voratan, Gökçe Göl'ün batısından başlayarak Erivan'a giden ve daha sonra Aras'a katılan Hrazdan bulunmaktadır. Hrazdan, Gökçe Gölü'nden kaynağını alması nedeniyle bu göl ile değerlendirilmelidir. Voratan ve Hrazdan, Ermenistan'ın hidroelektrik ihtiyacını karşılamaları nedeniyle stratejik nehirlerdir. Arpaçay, Türkiye ve Ermenistan sınırını çizen önemli sınır nehridir. Türkiye'den Kars, Iğdır ve Ermenistan'ı ayıran nehir, Aras Nehri ile birleşmektedir. Eski İpek Yolu güzergahının da bir parçasını oluşturan Arpaçay, dini açıdan çok sayıda kilisenin var olduğu tarihi Ani şehrinin bulunduğu konumda yer almaktadır. Arpaçay, her iki ülkenin sulama amaçlı kullandığı, bu nedenle su güvenliği konusunun ön plana çıktığı nehirdir. Arpaçay'a dair Ermenistan ve Türkiye'nin eşit kullanımı söz konusudur. Ermenistan'ın sularının çoğunlukla sınıraşan su olması komşu ülkelerle su paylaşımı konusunu gerekli kılmaktadır.

Gökçe Gölü (Sevan); Kafkasların en büyük gölüdür. İsmi, Selçuklu döneminden kalmıştır. Bu göl, Ermenistan için son derece önemlidir. Gölün elektrik ve sulama amaçlı kullanılması gölü önemli kılmaktadır. Gölün korunması için Arpaçay'dan 22 km'lik tünel ile Sevan'a su taşınmıştır. 2004'de ise Voratan'dan Arpaçay'a su taşınmıştır (Yıldız, 2017: 12). Bu eylemlerin nedeni Ermenistan'ın su kaynaklarını korumaya çalışmasıdır.

Kuma-Maniç çöküntüsünün merkezinde yer alan Gudilo bir tuz gölüdür (Foto 11). Bu göl Kafkasya'nın kuzey sınırını oluşturmakta olup, Doğu- Maniç'in orta kısmında konumlanmıştır.

Foto 11. Gudilo Gölü.
Kaynak: https://www.lowvolga.ru/object/ozero-manych-gudilo

Ardahan-Kars sınırı içinde kalan Çıldır Gölü, Kafkasya'yı tamamlayan diğer gölüdür. Arpaçay'ın kolu Telek Çayı bu gölün dışarıya akışını sağlamaktadır.

4.4. Bitki Örtüsü ve Kafkasya'da Yaşam

Kafkasya; iklim ve topografik çeşitliliğine bağlı olarak zengin bir ekolojiye sahiptir. Kafkas dağlık topografyası, akarsular ve ona eşlik eden bitki örtüsü, sosyo-kültürel yapı, kılık-kıyafet, gelenek-görenek, mutfak kültürü ve insan yaşamı üzerinde etki yaratmıştır. Kafkaslarda doğal yaşam biçimini şekillendiren unsurlardan biri bitki örtüsüdür. Bu nedenledir ki bölgede her ailenin bahçesinde bir ağaç olur. Kafkaslarda akarsu boylarında olduğu gibi doğal bitki örtüsü bölgedeki yerli halkların yaşam biçimini belirlemiştir. Ancak ormanlar bölgede yaşam alanını daraltırken, bir taraftan savunmaya elverişli nitelik kazandırmıştır.

Kafkaslar, eski bir yerleşim yeri olması nedeniyle tahribata uğramış ve bazı bölgelerde bitki örtüsü değişmiştir. Coene'e göre (2010: 17) tarım için bozkırlar yok edilmiş, yarı çöl bölgeleri sulanarak geliştirilmiş, ormanların bir bölümü ortadan kaldırılmıştır.

Doğal bitki örtüsü, bölge halklarını savunma anında koruyucu kılmıştır. Bu nedenle 18. yy. da Kafkas halklarının Ruslara karşı savunmasında bitki örtüsü stratejik rol oynamıştır. Rus generali Yermalov, Kafkasya'da Rus hakimiyeti için ormanların bir bölümünü yaktırarak, bölge halklarının teslimiyetini beklemiştir. Yakacak ormanın, tarlaların yok edilerek halkı açlığa sevk etme, Rusya'nın Kafkasları ele geçirmek için uyguladığı politikalar arasındadır. Bu bağlamda Kafkasya'da bitki

örtüsü yaşam tarzını belirlerken, bölge halkları için dış tehditler, çatışmalar ve savaşlara karşı savunmayı da sağlamıştır.

Kafkasya'nın bitki örtüsünü Şoenü (2007: 288) şöyle açıklamıştır:

a.Bozkırlar

b.Kolkida Ormanları

c.Taliş Ormanları

d.Kafkas Ormanları

e.Alp altı ve Alp Bölgeleri

Bitki örtüsü, doğal bir engel oluşturarak düşmanın görüş açısını engelleyerek yaklaşma istikametini zorlaştırır. Buna göre Kafkaslarda Ruslar; bozkır bölgesinde hızla ilerlerken, sık ormanlık bölgelerde ilerlemeleri yavaşlamıştır. Bölgedeki orman ve orman altı florası, askeri harekatları yavaşlatmaktadır. Bu durum, yerli halkların savunmasını kolaylaştırırken, Rusların Kafkasların içlerine doğru ilerlemesine doğal bir engel oluşturmuştur. Bu bağlamda Kafkas bitki örtüsü, askeri strateji açısından önem arz etmiştir (Foto 12).

Foto 12. Karaçay-Çerkes Dombay bölgesi Alp çayırlarından bir görünüş
Kaynak: https://pibig.info/91879-gory-dombaj.html

Bitki örtüsü Kafkaslarda dağlık topografya ile birlikte halkların askeri savunmalarını kolaylaştırmıştır. Sırtlar, dere yataklarının yanı sıra orman altı florası, askeri çıkarmalarda stratejik yerlerdir. Ormanlık alanlar ve flora, savunma açısından kamuflaj oluşturmuştur. Terek Nehri'nde bataklık ormanlarının varlığı ve bu ormanların bahar aylarında gürleşerek yaya geçişini engellemesi, Terek askeri hattında Kazaklara karşı Kafkas yerli halklarının mücadelesinde yardımcı unsur olmuştur.

Ön Kafkasya'da batı ile orta kesimlerde bozkır yaygındır ve bu bölüm hayvancılık ile tarıma elverişlidir. Ancak Büyük Kafkas Dağları'nın kuzey etekleri çalılıklar ve geniş yapraklı ağaçlardan

oluşurken, daha yükseklerde ise ormanlara rastlanmaktadır. Bu ormanlar, bilhassa Çeçen savaşçılarının Ruslara karşı mücadelesinde koruyucu olmuştur.

4.5. Fiziki Ortam ve Arazi Kullanımı

Bir bölgede arazi kullanımını etkileyen doğal faktörler; iklim, bitki örtüsü, yer şekilleri, eğim, yükselti, toprak tipi, akarsular, göller, kara-deniz dağılışı iken, sosyo-ekonomik unsurlarda etkili olmaktadır. Arızalı topografya; yerleşme dokusunu, coğrafi mesafe dil farklılığını, dilde farklılık yabancılaşmayı, birlikte hareket etmemeyi ve ekolojik rekabeti, sonuçta tek tek entegre olmaya veya asimile olmaya kadar giden bir sürecin değişkenleri olurlar. Tıpkı Kafkasya'da olduğu gibi arızalı topografya; yerleşme dokusunda dağınıklık, ayrı havzalarda ayrı kümelenmeler ve dil farklılığı ile kabileler üzerinden kendini göstermiştir. Kafkasya'nın engebeli topografyası nedeniyle tarım alanları ve otlak-mera alanları kısıtlıdır (Foto 13).

Foto 13. Karaçay-Çerkes Bölgesi Dombay Dağları.
Kaynak: https://pibig.info/91879-gory-dombaj.html

Fiziki ortama bağlı olarak sahada arazi kullanımı şekillenmiştir. Dağlık bölgelerde kırsal yaşam biçimi ortaya çıkarken, akarsu boyları kentlerin gelişimine el vermiştir. Kuban-Terek hattında gelişen şehirlerde olduğu gibi.

Arazi kullanımı konusunda bilhassa Kuzey Kafkasya, doğal faktörlerin etkisini yoğun olarak yaşayan coğrafi ortamdır. Kuzey Kafkasya'nın dağlık olması nedeniyle arazi kullanımı da buna göre şekillenmiştir. Tarımsal arazi kullanımı bu bölgede daha çok kuzey kısmında ovalarda ortaya çıkarken, Güney Kafkasya'da çoğunlukla Kura-Aras nehir düzlüğü, Gürcistan batı ile orta kesiminde platolar kısmında hayvancılıkla ön plana çıkmıştır. Buna göre Kafkasların 44.019.400 hektar arazisinin tahmini olarak %54'lük kısmı tarıma ayrılmıştır ve tarım arazilerinin büyük kısmı ova alanlarında bulunmaktadır (Özey, 2021: 51). Kuzey Kafkasya ovaları olan Kuban-Azak Ovası ile Stavropol, Gürcistan Kolhida Ovası, Hazar kıyıları, Kura-Aras vadi düzlüğü, Ararat Vadisi Kafkasya'nın tarım arazisini oluşturmakta olup tahıl, çay, tütün, meyve yetiştirilmektedir.

Bağcılık ve ormancılığın geliştiği Kafkasya'nın hemen hemen her yöresinde bahçecilik yer almaktadır. Kolhida, Tiflis ile çevresi, Alazani Vadisiyle Lenkeran Ovası'nda meyvecilik ile bağcılık faaliyetleri yürütülmektedir. Buna karşın Azerbaycan iklimi sıcak olan yerlerinde pamuk ile pirinç, yonca ekilmekte, turunçgil, çay tarımı Kolhida, Lenkeran düzlüklerinde, dağların etekleri ile nemli olan ova kısımlarında yetiştirilmektedir (Coene, 2010: 19). Ancak Kafkaslarda tarımsal faaliyetler yerli halkla sınırlı kalmamıştır.

Kafkasya'da hanlıklar dönemiyle beraber ticari hayata dayalı olarak kentler gelişim göstermiştir. İpek Yolu ile Kürk Yolu'nun kilidi olması, bu bölgede ticarete dayalı şehirlerin gelişmesini teşvik etmiştir. Kafkasya'da daha önce var olan kentsel yapıyı hanlıkların doğuşu daha da büyük bir ticari dokuya kavuşturmuştur. Böylece ticari hayat hareketlenmiştir. Batum, Sohum, Tuapse, Novorossiysk, Bakü, Derbent, Petrovsk, Tiflis, Vladikafkas, Maykop Kafkasya'nın en önemli ticari merkezleri idi. Kura-Aras nehirleri arasındaki Aran adı verilen bölge tarihi bağlamda tarım ve ulaşım faaliyetleri ile ardından gelişen sanayi faaliyetlerine ayrılan jeoekonomi bölgesini oluşturmuştu. Mukaddesi (2015: 384), Tiflis'ten bahsederken dağlara yakın kale şehri olduğundan ve Kura Nehri'nin bu kentin içinden geçerek köprüyle birbirine bağlanan iki kısımdan oluştuğundan, Bakü'nün ise bir liman şehri olduğundan söz etmiştir. İbn Havkal X. yy. da Azerbaycan, Doğu Anadolu, Kafkasya (Erran) üçgeni olarak ifade ettiği, o dönem Kafkasya şehirlerine dair bilgiler sunmuştur. Bunlardan ilki Erdebil'dir. O dönem Azerbaycan'a ait olan Erdebil, askerliğin, emirliğin, divanların bulunduğu şehirdir ve binalar kerpiç-tuğladan yapılarak şehrin etrafı surlarla çevrelenmiştir. Erdebil'den sonra Merağa, Tebriz, Urmiye, Hoy, Berde, Bab-el Ebvab diğer adıyla Derbent (Arapça kapılar kapısı anlamını taşıyan ve tasavvufta tövbeyi ifade eden anlamı vardır) Hazar Denizi'nin kıyısında yer almakta, Tiflis, Debil, önemli şehirlerdir (İbn Havkal, 2014: 259).

Rusların Kafkaslara yerleşmeye başlamaları da savunma ve biyopolitik amaçlı kale şehirlerinin inşasının başladığı dönemdir. 16. yy. da ticareti ve bölgeyi ele geçirmek isteyen Ruslar geliştirdikleri Kafkas hattında taraftar nüfus inşa ederek Kafkas arazisini ticaret ve tarımsal faaliyetler için kullanmıştır. Ruslar; Terek şehri ve onun yıkılması ile yerini alan Kızılyar başta olmak üzere, Mozdok gibi askeri kalelere yerleştirdiği Rus, Ermeni, Kazak, Gürcü vb., taraftar nüfusla bölgede bağcılık (bilhassa Ermenilerin bu konudaki hünerini kullanarak), ipek böcekçiliği ve ipek, pamuk, balmumu ticaretini sürdürmüştür. Kislovodsk, Piyatigorsk, Georgievsk, Grozni, Plahladni, Armavir, Krasnodar, Nazran Çarlık Rusya'sından kalan kale şehirleridir. Böylece Rusya, Kafkasya arazisini kurduğu kaleler ile askeri, yerleştirdiği nüfus üzerinden tarım ve ticari amaçlı kullanmıştır. Bu faaliyetlerin yanı sıra Kafkas halklarının mücadelesini sonlandırmak için tarım alanlarını yakma, ormanları ortadan kaldırma gibi eylemlerle bölge arazisini tahrip etmiştir. Benzer biçimde savunma amaçlı şehirler Kafkasya'da var olmuştur. Örneğin MÖ Büyük İskender Asya seferi sırasında Kartvelide Tsunda, Kura Irmağı kıyısındaki Hertvis, Odzrhe, Çoruh Irmağı kıyısındaki Tuharis, Urbnis, Kasp, Uflis-Tzihe, Mtzheta, Sarsine, Tzihe-did, Zanav, Rustav, Deda-Tzihe, Samşilde, Mtkuris, Tzihe, Hunan, Kahet kentlerini görmüştür (Brosset, 2003: 16). Bu kentler, kale görevi yapan savunma amaçlı şehirlerdi.

Bakü'nün gelişimi bilhassa 1870 sonrası hem ulusal hem de uluslararası yatırımcıların dikkatini çeken bir şehir haline gelmesiyle olmuştur. Bakü, sanayisiyle ön plana çıkarak zenginliği elde etmiş bir şehirdir (Tadeusz, 1985: 22). Sovyet Rusya'sı, jeoekonomik hedeflerle Kafkasya'nın tarıma uygun olmayan arazilerini dahi tarıma açmıştır. Kafkasya, Sovyet Rusya döneminin önemli ağır sanayi merkezlerinden biriydi. Bu nedenle bölge arazisi tarım ve sanayi açısından önemliydi.

Günümüzde Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti, Rusya'nın önemli çimento merkezlerinden biridir. Sanayinin %65'i Çerkessk'de bulunmaktadır.

Çatışma süreçleri arazi kullanımını etkileyen süreçlerdir. Dağlık Karabağ problemi sırasında 1987'de tarım arazileri terk edilmiş, 2010 yılına değin tekrar ekilmiştir (Baumann, Radeloff, Avedian ve Kuemmerle, 2014: 1709). Öte yandan Türkiye ile Azerbaycan arasında Zengilan'daki arazilerin tarıma açılması için 2021'den bu yana tarımsal faaliyetler sürmektedir. Ermenistan'da, dokuma, içki, makine fabrikaları bulunmaktadır. Arazi kullanımı açısından Ermenistan arızalı bir topografyaya sahip olması nedeniyle ekonomisini büyük oranda sanayi ağırlıklı geliştirmeyi tercih etmiştir. Gürcistan'da ekonomi, tarım ve sanayiye ve iklim etkileri nedeniyle çay tarımına dayalıdır.

Günümüzde, kentsel alanlar çoğunlukla Karadeniz kıyılarındaki Soçi, Tuapse, Novorossiysk, Batum'da yoğunlaşırken, Türkiye kıyılarında Trabzon, Ordu, Giresun'da yoğunlaşmaktadır. Tiflis, Rustavi, Kutaisi, Erivan, Gence, Bakü nüfusun yoğun olduğu diğer kentlerdir. Ayrıca Nalçik, Mahaçkale, Magas, Thsinvali, Stavropol diğer önemli kentler arasındadır (Foto 14).

Foto 14. Bakü şehri.
Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/User:Gulustan#/media/File:Panoramic_Baku.jpg

Kafkasya'daki akarsu varlığı, ticaretin ve kentlerin doğuşunu etkilemiştir. Nitekim Rusların inşa ettiği Kafkas hattında (Kuban ve Terek nehirleri) kurulan kentler, bunun bir örneğidir. Kuban Nehri boyunca Karasnodar, Armavir, Çerkessk bulunmakta iken Kuban'ın kolu Belaya Nehri kıyısında Maykop, Terek Nehri boyunca Kızılyar, Mozdok, Vadikavkaz, Grozni yer almaktadır. Kura Nehri kıyısında kurulan Ardahan, Tiflis, Gori, Borcom, Ahıska, Rustavi, Mingaçevir, Yevlah buna örnektir. Aras Nehri boyunca ise Erzurum, Kars, Iğdır, Ordubad, Culfa, Megri, Şirvan, Neftçala görülmektedir. Çoruh Nehri Artvin, Hrazdan Nehri Erivan'dan geçmektedir (Harita 34).

Harita 34. Kafkasya'nın önemli şehirleri.

Kafkasya dağlık bölgesinde; ulaşım ticari, taşımacılık ve iletişim amacıyla arazi kullanımı ulaşımın güçlendirilmesi amaçlı şekillenmiştir. Bu nedenle petrol ve doğal gaz boru hatlarıyla ormanların ve dağ sıralarının kesildiği anlaşılmaktadır. Kafkas Dağları'nın bölgeyi ikiye bölerek ulaşımın asırlarca birkaç geçitle sağlanması bölgede ulaşımın farklı bir boyutla önem kazanmasına neden olmuş ve çalışmalar bu yönde yürütülmüştür. Daryal, Derbent geçitleri ulaşımın en büyük hizmet araçları olarak Kafkasya'daki iletişim kültürel hatlarını teşkil etmiştir. Kıyı kesimlerde ise deniz taşımacılığı söz konusudur. Tarihi İpek Yolu ile Kürk Yolu'nun Kafkasya'dan geçmekte idi. Günümüzde TRACECA bu yolun yeniden canlanması rolünü üstelenmiştir. BTC, BTK, TANAP gibi bağlantılar, Kafkaslarda arazi kullanımının ulaşım boyutunu teşkil eden diğer ulaşım hatlarıdır.

5. KAFKAS GÖÇLERİ VE GÜNÜMÜZ İDARİ-SİYASİ HARİTAYA YANSIMALARI

Göç literatüründe "Dünyanın neresine giderseniz gidin, bir İtalyan'a rastlarsınız ve o; Napolilidir. Bir Türk'e rastlarsınız ve o; Trabzonludur." Tıpkı Kafkasya'nın bir parçası olan Trabzon gibi Kafkasya; yüksek dağların arasında derin vadilerin yoğun olduğu bir yerdir. Bitkisel üretim yapacak tarla-bahçe, hayvancılık yapacak otlak-mera sınırlıdır. Ormanlar yaşama sahasını daraltır. Dolayısı ile Kafkasların nüfus taşıma kapasitesi düşüktür. Fazla nüfus göç edecektir. Buna siyasi mücadeleler ve sınır değişiklikleri eklenince, göçün hızı kat be kat artmıştır (Akdemir, 2018). Kafkaslar; eski çağlardan günümüze Asya ve Avrupa arasında göç güzergahı olmuş, ancak bölgeye sahip olmak isteyen güçler arasında mücadele sonucunda kalıcılık sağlanamamış ve kavimlerin birbirini sürüklemesi ile nüfus bu sahadan batı ve güneye taşınmıştır. Tarihi bağlamda bu saha adına en büyük göç sorunu, 16. yy. da Rusya'nın Kafkaslarda varlığı ile yapay sınır oluşumları ve sürgünleri tetiklemesi ile olmuştur.

5.1.Tarih Öncesi Göçler ve Günümüzde Relikt İzleri

"Fosil ulusların müzesi". Bu tanım Kafkasya'ya en çok yakışacak ifadedir. Pek çok tarihçi, antropolog, arkeoloğun ilgisini çeken Kafkasya coğrafi ortamı, etnografik, linguistik açıdan diğer uygarlıkların asli unsuru olarak, beyaz ırkın kaynağını açıklayabilecek potansiyele sahip etnografik bir müzedir (Namıtok, 2003: VII). Kafkasya; yalnızca kendi bölgesel kaderini belirlemekle kalmayıp, bünyesindeki nüfus akışını destekleyerek yakın veya uzak sahaların kaderini belirlemede etken olmuştur.

Karadeniz Havzası'nın kuzey kısmından Altay Dağları'na değin tarihi bağlamda Kıpçak Bozkırları olarak da anılan saha, Asya ile Avrupa arasında Kafkasya'yı içine alan göç kuşağını oluşturmuştur. Kafkasya, Orta Asya'nın kötü iklim ve sosyo-ekonomik şartlar ile güçsüzlükten kaçan halkların sığınağı olmuş en yakın coğrafi bölgedir. Sibirya'nın tarımın elverişsiz olduğu iğne yapraklı ormanları, tundralar, Orta Asya'nın iklim elverişsizliği ile otlakların zayıflığı göçleri mecburi kılmış ve Orta Asya'dan Hazar Havzası'nın kuzey ve güneyinden bir durak/geçiş bölgesi olan Kafkasya'ya ve diğer kıtalara nüfus dağılışına neden olmuştur. Toplulukların kalmak veya göç etmek için tercih ettiği Kafkaslar, aynı zamanda Avrupa'ya giden yolun köprü bölgesi olmuştur. MÖ 2000 yıllarında Kafkasya'dan Hazar Denizi'nin güneyinden İran'a doğru bir göç hareketi olmuş ve bu göç, muhtemelen Hazar Havzası'nın doğu kısmından İran'a gelmiş ve bu bölgede iki kol üzerinden dağılım göstermiştir (Günaltay, 1948: 89).

Bölge, coğrafi yapısı nedeniyle sayısız halklara ev sahipliği yapmış ve bu halklardan relikt izler kalmıştır. Kafkaslarda yaşamış olan halkların bir kısmı halefleriyle veya diğer halklara karışarak varlığını idame ettirirken, bir kısmı ise yok olup gitmiştir.

Kafkasya'daki fosil uluslardan birisi Albanlardır. Büyük İskender, Küçük Kafkas boylarını kendine bağlamış, onun ölümünden sonra Albanlar, Güney Kafkasya'da yaşamışlardır. MÖ 3-4. yy. da kurulan Albanya, (Kafkas Albanyası-Arran) batı da İberya (Gürcistan), Ermenistan, güneyde Atropatena (İran Azerbaycan'ı ve İran Kürdistanı) arasında idi. Albanya, dışsal bir adlandırılma şekli olup kabaca günümüz Azerbaycan topraklarına tekabül etmekte idi. Arapça Arran olarak nitelendirilen bu topraklar, Karabağ ve Gence idi. Forsyth'a göre (2019: 68-69) Samurçayı üzerinden Aras ve Kura nehirlerine doğru İran'a bağlı Kafkas Albanyası yer almaktaydı. Bu bölge günümüzde Güney Dağıstan ve Azerbaycan'ı kaplayarak kuzeyde Şeki ve Kebele, Şamahı ve Aras-Kura

Ovası'nda yer almakta olan Partav ve Beylekan'ı kapsayan nüfuslu bölge idi. Albanya Ermeni Arşak, Dağlık Karabağ, Zanzegur'u içine alan bölgedir ve günümüzde Azerbaycan toprakları içindeki toprakları oluşturmuştur (Forsyth, 2019: 71). Nitekim Arran olarak bilinen bu bölge Aras ve Kura nehirleri arasındaki bölgeyi ifade etmektedir. Albanya, Arran ve Arşak'ı içine alan Azerbaycan ve Dağıstan'dan oluşmaktadır (Abdurahimov, 1995: 26). Ancak Abdürrahiov'un söz ettiği bu topraklardan daha geniş Albanya toprakları mevcuttu. Bekirov'a göre (2018: 60), Albanya'nın sınırları, Doğu Gürcistan'ı içine alacak biçimde kuzeybatıda Daryal Geçidi, güneybatısında Ermenistan'ın doğusu ve Berd, İcevan, Noyemberyan, doğuda Hazar Denizi, kuzeyde Kafkas zirveleri, kuzeydoğuda Dağıstan, güneyde Aras Nehri idi. Böylece erişilmesi zor olan kuzeydeki Büyük Kafkas kütlesine kadar yayılma alanı bulmuşlardı. Bu bağlamda Albanya, kabaca kuzeyde Büyük Kafkas Dağları Daryal Geçidi, kuzeydoğuda Dağıstan'ın güney kısmı ve Samurçay, batıda Gürcistan'ın doğu bölümü, Alazani, Lori nehirleri, Kura Nehri, Ermenistan'ın doğusu Novemberyan, İcevan, Hrazdan Nehri, Nahçıvan, güneyde Aras Nehri, Talış Dağı, doğuda Hazar Denizi ile çevrili idi (Harita 35).

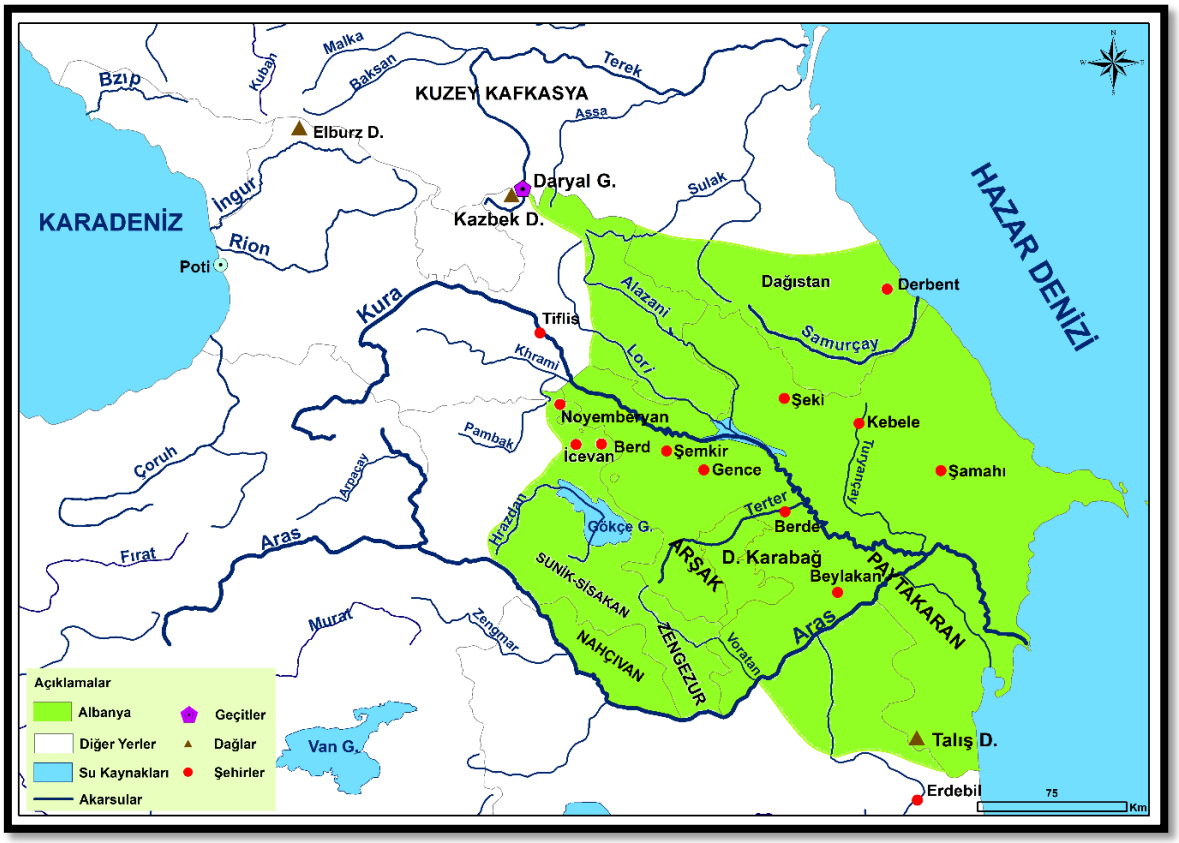

Harita 35. Kafkas Albanyası

Albanlara Persler döneminde Zerdüştlük zorla benimsetilmeye çalışılmış, ancak onlar Hristiyanlığı seçmişlerdir. MS 7. yy. dan sonra Araplar, Hazarlar ve Selçuklular, bölgede aktif olmuştur (Forsyth, 2019: 74). Albanya'nın güneyi Selçuklular tarafından bu bölgeye Türkmenlerin getirilip yerleştirilmesiyle Türkleşmiş ve zamanla Karabağ olmuştur. Albanya'nın şehirleri, Beylekan, Partav (Berde), Gandzak (Gence), Kebele, Şemkir, Şeki idi (Abdurahimov, 1995: 98). Bazı Rus bilim adamlarına göre Albanyalıların bir bölümü İslamiyet'i kabul ederken bir kısmı Hristiyanlığı seçmiştir. Kafkas Albanyası, günümüz Azerbaycan ve Kafkasya'nın güney

bölümündeki topraklarda MÖ 4. ve MS 8. yy. da var olmuş olan Azerbaycan'ın tarihini oluşturan ülkedir (Hoş, 2022: 913). 11. yy. da Selçukluların bu bölgeye gelmesi (hatta bunun Selçukluların gelmesinden öncede Orta Asya'dan Albanya'ya gelen Türk boyları ile Albanlar karışmışlardır) ve Türkmen nüfusunun yerleşmesiyle zaman içinde Azerbaycan doğmuştur.

Kafkasya'da relikt etki bırakmış toplulukların başında Prototürkler gelmektedir. Taman Yarımadası'ndan Çeçenistan'a uzanan Maykop Kültürü, Güney Kafkasya'da ise Kura-Aras Kültürü ve (bu kültürün göçlerle Orta Asya'ya taşınması), Azerbaycan'da kurulmuş Manna kültürü, günümüzde Kafkasya'da Türk damgalarını taşımaktadır (Huseynsoy, 2019: 15-24). Yine, MÖ Kimmer ve İskitler, Kafkasya'nın Türk yurdu olmasını sağlamışken, Kıpçaklar bu süreci uzatan ikinci bir Türk halkı, Hunlar ve sonra gelen Türk akınları ise kesintisiz Türk topluluklarının Kafkasya'daki varlığını ifade etmiştir (Tellioğlu, 2017: 558). İskitlerin günümüzdeki bakiyeleri Karadeniz Doğu kıyısı ile Erzurum, Bayburt, çevresindeki Türk boylarıdır.

Hazarlar; Kafkasya ve Kırım üzerinden Avrupa'ya göç etmişlerdir. Hazarlar Volga Nehri'nin aşağı çığırlarından başlayarak Kafkasların kuzeyine, Kiev'e değin devam eden alanda devlet kurmuşlar, İslamiyet'in yayılması konusunda da bariyer oluşturmuşlardır (Artamonov, 2008: 13).

Kafkasya'dan Küçük Asya'ya, Afrika'dan Avrupa'ya uzanan Kafkas halklarının relikt izlerini günümüzde Dünya'nın her tarafına dağılmış etnik temellerinde görmek mümkündür. Kafkasya'ya yerleşik veya göçle gelmiş halkların bölge üzerinden Avrupa'ya uzanan tarihi etkilerini ve Anadolu-Kafkasya-Ortadoğu üçgeninde kurulmuş kültür bölgelerinin etkisi hala görülmektedir. Kimmerlerin, Çerkeslerin, Anadolu, Afrika, Trakya ve Antik Yunan bölgesine uzanan etno-kültürel etkisi, Çin'den Balkanlara değin göçleri kamçılayarak pek çok topluluğun etnik temellerini çeşitlendiren İskitlerin, günümüz İran topraklarında kurularak Kafkaslarda genişleyerek dini etki oluşturan devletlerin, Kafkas halklarının ortak dilini temsil eden Kıpçakların, Kafkasya'nın Türkleşmesini sağlayan Selçukluların ve Kafkasya'da İslamlaşmayı teşvik eden Osmanlı Devleti'nin relikt izlerini yer adlarında, kültürel dokularında gözlemlemek doğaldır. Bu bağlamda Kafkaslar; daimi-dönemlik göçlerin, sedanter, semi-sedanter yaşamların kavşak bölgesi olmuştur.

5.2. Kavimler Göçü ve Kafkasya

Asya'da yaşanan siyasal baskılar, ekonomik buhranlar, yurt edinmek…vb., nedenler doğudan batıya doğru göç dalgasını başlatmıştır. Asya Hunlarının parçalanması ile beraber Türk halklarının bir kısmı Asya'da kuzey bölgelerine çekilirken, bir kısmı ise Avrupa'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Aral Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgeye göç etmeleri neticesinde domino etkisi başlayarak Hunlar tarafından yerinden edilen kavimler, diğer kavimleri yerinden ederek batıya doğru göçe zorlamışlardır.

Kavimler Göçü; MS 1-2. yy. da Avrupa'nın kuzeyinden Orta ve Güney Avrupa'ya inen Slovyenler, Cermenik (İndo Aryen), Galler, Basklar, Keltler, Gotlar, Vandalların akınlarını oluştururken, MS 1-4. yy. da Asya steplerinden Kafkasya'ya ve Karadeniz üzerinden Avrupa içlerine doğru yeni bir akımı oluşturmuştur (bu akımın öncüsü Hunlardır). MS. 1-4. yy. da yaşanan bu olay tarihte Kavimler Göçü olarak bilinen ve Orta Çağ'ın başladığı dönemdir. Bu olayla pek çok sonuç doğmakla beraber en önemli sonuç, Türk kültürünün Kafkasya, Küçük Asya ve Avrupa'da yayılım göstermesi ve bu bölgelerde etnik yapının değişerek yepyeni etnisitelerin doğması, Avrupa'nın siyasi ikliminin değişmesidir. Kavimler Göçü bahsi geçen yüzyılda kalmayarak, 13. yy. da ki son akım

olmuş ve etnik açıdan en çok etki oluşturan bu yüzyıldaki Kavimler Göçü olmuştur (Ortaylı, 2022) (Harita 36).

Harita 36. Kavimler göçü güzergahı

4.ve 13. yy. da Kafkasya'nın en önemli dönüm noktası, bölgeyi jeokültürel-jeopolitik açıdan etkileyen ve onun muhkem gücünü ön plana çıkaran Kavimler Göçünün yaşanmasıdır. Buna göre Hunlar; Avrupa, Ogurlar; Güney Rusya, Bulgarlar; Balkan, Macarlar; Orta Avrupa, Sibirler; Kafkasya, Kıpçak, Peçenek, Oğuzlar; Doğu Avrupa bölgesine göç gerçekleştirmiştir (Deniz, 2015b: 14). Yapılan göçlerin bilhassa Kafkasya, Hazar ve Karadeniz havzaları üzerinden gerçekleşmesi, Kafkaslarda yüzyıllar süren bir göç geçidi niteliği kazandırmış, göçlerin bölge üzerinden gerçekleşmesi, bu sahayı jeokültürel açıdan da beslemiştir. Kavimler Göçü; bir yandan yeni etnisitelerin doğması, kavimler arasında kültürel etkileşim ve aktarımları, farklı savaş tekniklerinin kazanılmasını getirirken, bir yandan Kafkas toprakları üzerinde egemen güçlerin hızla el değiştirerek siyasi istikrarsızlıkları ve kitlesel göçlerle etnik karmaşayı getirmiştir. Kavimler Göçü'nün kitlesel biçimde Kafkasya üzerinden gerçekleşmesi, bölgeye dair yeni bir zihin haritası yaratarak, alegorik biçimde Kafkasya'yı göç durağı ile eşleştirmiştir. Kafkasya üzerinden göç eden halklar, bu coğrafi ortamda daha önce doğmuş ticari yolları anlamlandırmıştır. Kürk Yolu, İpek Yolu, Kafkasya üzerinden bu halkların geçim kaynağını teşkil etmiş ve bu ticari yollara hakimiyet, bölge üzerine siyasi kontrolü mecburi kılmıştır. Mutedil iklim ve otlak arayışları Asya içlerindeki göçleri tetiklerken, Asya kavimlerinin ilk rotası İran'a doğru olmuş ancak, ardından kavimler kuzey yolunu tercih etmiştir. Kuzey yolu; Aral Gölü ile Hazar Havzası'na giden yol olup Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Bulgarların göç güzergahı olmuştur. Coene'e göre (2010: 106) Kavimler Göçü yalnızca Kuzey

Kafkasya'yı değil, Güney Kafkasları da etkilemiştir. İpek Yolunun Kafkasları kuzey ve güney olmak üzere iki koldan sarması, Kafkasya'nın tamamını jeoekonomik açıdan değerli kılmıştır.

5.3. Selçuklu Dönemi ve Türk Kavimlerinin Yerleşimi

Kafkasya'ya göç eden topluluk ve devletlerin amaçları aynı yönde olmamıştır. Örneğin bu bölgeye Abbasiler ve Emeviler ticari yolları ele geçirmek, vergi almak, İslam'ı yaymak amacıyla yaklaşmışlardır. Bizanslılar ise Kafkasya'ya izafi konumu nedeniyle Gürcüler ve Ermeniler üzerinden tampon bir bölge, genişleme sahası, uzaktan kontrol, ticari ortam olarak bakmışlardır. Buna karşın Osmanlılar, Karadeniz merkezli tutumla Kafkasya'yı Kırım üzerinden şekillendirmeye çalışmış ve Selçuklulardan farklı olarak bölgenin Müslümanlaşması için Rusya'nın bölgede etkin olmasına kadar faaliyet yürütmüşlerdir.

11. yy. öncesinde Doğu Kafkasya, Asya üzerinden gelen Türk boylarının meskeni olmuştur. Bu göç süreci Azerbaycanla, Arran, Şirvan'ın Türkleşmesini sağlayarak hem Kafkasya'yı hem de İran'ı etkilemiştir. Azerbaycan'daki Revvadiler yönetimi sırasında 1020'de ilk Oğuz akınları başlayarak Tebriz, Aras, Anadolu Yaylası üzerinden şekillenmiştir (Forsyth, 2019: 114). Yapılan göçler daha çok askeri olarak yerleşmeyle şekillenmiştir. İkinci akın ise, 1030'larda Merağa'ya yapılmıştır.

Selçuklular; Kafkasya'ya göç ettiklerinde önemli rakipleri olan Bizans, bölgede Ermenileri bastırmış ve ortadan kalkan tampon bölgeyle birlikte Bizanslılar Selçuklular ile baş başa kalmıştır. Öte yandan bölgenin diğer sakinleri olan Şirvanşahlar, Saciler vb., Bizans'ı desteklememişlerdir. Selçukluların amacı bu siyasi istikrarsızlığı ortadan kaldırmak, Türkmenlere yurt bulmak ve onları Güney Kafkasya'nın fetih sürecinde kullanarak, Anadolu'nun kilidi olan Kafkasya üzerinden fetih noktalarına ulaşmaktı.

Selçuklu Devleti'nin Kafkasya-İran-Anadolu ve çevresinde yürüttüğü fetih siyasetinin en stratejik parçasını, Kafkasya ve çevresinde Türk nüfus gruplarını yerleştirmek olan demografi politikası oluşturmuştur. Bu grupların başında ise Türkmenler gelmiştir. Selçukluların Kafkasya siyasetlerinde anlatılacağı üzere Türkmenlerden önce var olan eski Türkmen gruplarının Maverayı Kafkasya ile İran'daki varlığı hem yeni göçle gelen Türkmen gruplarının alt yapısını oluşturmuş hem de eski ve yeni etnik grupların kaynaşmasını sağlamıştır. Nitekim MS 7. yy. da Horasan'da Sasaniler kuzey sınır muhafızlığı için asker aramış ve bu ihtiyacı Asya'dan göçle gelen Türk grupları gidermiştir (Forsyth, 2019: 99).

Oğuzlarla iç içe yaşayan Türkmenler, Oğuzların Asya'dan Anadolu'ya uzanan tarihi sürecinde en belirleyici unsurların başında gelmiştir. Togan'a göre (1981: 196) büyük oranda Türkmenler, uygar kavimlerle komşu olan yarı yerleşik Oğuz, Halaç ve Karluk idiler. Diğer görüşe göre Türkmenler; İslam'ı kabul eden Oğuzlardır. Nitekim Sümer'e göre (1972: 11) Oğuzlar, büyük oranda XI. yy. da İslam'ı kabul etmesi ile Türkmen adını almışlardır. Yerleşik hayata geçenler, Türk adını alırken, göçebe olarak kalanlar Türkmen olarak tanımlanmıştır.

Türkmenler; Selçuklu Devleti'nin hem Kafkasya'da hem de Anadolu'nun ileri sınır bölgelerinin muhafızlığını yaparak, bu bölgelerin Türkleşmesini sağlamışlardır. Azerbaycan çevresindeki Türkmenler Erdebil, Hoy, Nahçıvan, Urmiye'de yaşamakta idiler. Selçuklu Devleti'nin Türkmenlerle inişli çıkışlı bir ilişkisi olsa da onlar aracılığı ile İran ve Kafkasya'ya yerleşebilmiştir. Türkmenlerin her ne kadar bıkkınlık getirdiyseler de devlet üzerinde emekleri olması ve Selçuklu Sultanlarının akrabaları olmaları dolayısıyla hakları vardır (Nizamü'l-Mülk, 2009: 147). Türkmenlerin Anadolu'nun fethi öncesi Kafkasya'ya yerleşmesi ve bilhassa Kafkasya'nın Bizans'a

karşı bu sahayı üs olarak kullanması gerekiyordu. Böylece bir tehlike anında geriye dönük Kafkasya'ya geleceklerdi (Bedirhan, 2000: 290). Bu bağlamda Kafkaslar, Selçuklular için Anadolu'nun art bölgesi ve demografi kalesi olmuştu.

Selçuklular, Çağrı Bey'in Kafkasya'ya keşif gezisi ve bölgenin nabzını yoklamasıyla iskân politikasını planlamışlardır. Selçukluların Harezm'den Kafkasya'ya geçişi sırasında Balkan (Irak) Türkmenleri daha öncesinde Orta Asya'dan buraya gelerek iskân zeminini plansız olarak hazırlamışlardı. Nitekim, Sümer'e göre (1972: 66-69) Selçuklular İran'a gelmeden önce Oğuzların bir kısmı Horasan'a göç etmişlerdi. 4.000 çadırlık Oğuz kümesi Selçuklulardan baskı gördüklerini ileri sürerek Gazneli Mahmud'dan Horasan'a yerleştirilmelerini talep etmiş ve bu istekleri ilk önce devlet ileri gelenlerince itirazla karşılansa da Gazneli Mahmud tarafından makul karşılanmıştır. Ayrıca Rey'e 3-4 bin kadar Türkmen (Irak Oğuzları) gitmiştir. Maveraünnehir'den Harezm bölgesine göç eden Selçuklular, zamanla İran üzerinden Kafkasya'ya erişmişlerdir. Selçukluların Horasan'a gelmeleri ile beraber çok sayıda göç eden Türkmen Horasan'a yerleşmeye başlamıştır. Fakat Türkmenlerin başına buyruk tavırları Gaznelilerle aralarının açılmasına neden olmuştur. Bu süreçte Türkmen akınları daha da artarak paralı asker olarak Azerbaycan'da Revvadilerin hizmetlerine girmek adına Tebriz'e göç etmişler ve Ermenistan, Gürcistan ile Şeddadilere karşı Gence'de savaşmışlardır (Bartold, 1990: 281). Bu durum zamanla göç ettikleri bölgelerde Türkmen nüfusunun artmasını destekleyerek bu bölgenin Türkleşmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Türkmenler, askeri faaliyetlere bağlı olarak göç etmişlerdir.

Selçuklular bu bölgeye göç ettiklerinde nüfusları 10.000 civarında 4.000 hanelik Irak Türkmenlerinin katılımıyla güç kazanmıştır. Azerbaycan'a göç etmeye başlayan Selçuklular, bu bölgede Kürt kökenli Şeddadoğulları ile birleşip, Kars ile Ani'de faaliyet gösterirken, bir kısmı Irak Türkmenlerinin bulunduğu bölgede yer almıştır (Togan, 1981: 190). Irak Türkmenleri zamanla Azerbaycan'da bulunan Eher'i (İran'da bulunmaktadır) bir üs olarak kullanmış ve yerleşmeye başlamıştır. Selçukluların Irak ve Horasan'daki faaliyetleri neticesinde Maveraünnehir'deki Oğuzlar yavaşça bu bölgeye göç ederek yerleşmeye başlamıştır (Togan, 1981: 191).

Selçukluların ilk demografik eylemleri 1040 yılında Dandanakan Savaşı'nı Gaznelilere karşı kazanarak günümüz Suriye ve çevresine Türkmenleri yerleştirmesiyle başlamıştır. Bu süreç içinde Rey'e yerleşildikten sonra Selçuklu hanedan mensupları Anadolu'da, Azerbaycan'da akınlar düzenlemişlerdir. Türkmenler, Rey'den Azerbaycan'a doğru göç etmeye başlamışlardır.

Selçuklu (Yeni Oğuzlar) hükümdarı Tuğrul Bey, artan nüfus, yaylak, kışlak eksikliği yaşayan halkını Ermeniyye ve oradan Anadolu topraklarına göç ettirmeyi planlamıştır (Kırzıoğlu, 1953: 321). Böylece Güney Kafkasya'ya hızla Türkmenler göç etmiştir. Selçukluların, Aras boyuna, Ani Bagratlıları Devleti'ne 1021'de akınları başlamıştır (Kırzıoğlu 1953: 308). Azerbaycan'a Türklerin yerleştirilmesi konusuna dair bilgi Arapça yazılmış Derbentname'de yer almaktadır. Bu eser, Melikşah döneminde yazılmış olup, buna göre Türkler; Arran yani Kura ve Aras Nehri arasındaki bölgedeki ova, dağ ile şehirlere 1076'dan başlayarak yerleştirilmiştir (Togan, 1981: 198). Kırzıoğlu (1953: 140)' da Oğuzların faaliyetleri çerçevesinde Horasan'dan gelerek Aras-Kura-Çoruh-Fırat-Murat boylarına, Ani, Kars, Tiflis, Derbent dolaylarına yerleşerek hakimiyet kuran Oğuzlardan bahsetmiştir (Harita 37).

Harita 37. Selçukluların Kafkasya'ya göç güzergahı

Malazgirt zaferinin ardından Alparslan, Azerbaycan'daki Revvadileri göç ettirerek tamamen Türkmenleri yerleştirmiştir (Togan, 1981: 193). Ayrıca, Alparslan Hazarları da Şirvan tarafında iskân ettirmiştir (Togan, 1981: 199). Selçuklu Sultanı Alparslan, 1066'da Aral Göl'ü çevresinde mücadele verdiği Kıpçak ve son Hazarları itaate zorlayarak, onları Şirvan çevresine yerleştirmiştir. Nitekim Kıpçaklar, Türkmenlerden sonra önemli unsur olarak İran'a ve Gürcistan sınırına yerleştirilmiştir (Togan, 1981: 199). Ancak Kura ve Aras havzalarında Kıpçak ve Türkmen unsurunun yerleştirilmesi, Gürcüleri rahatsız etmiş ve Kıpçakları kendi safına çekerek ordularında görevlendirmeyi tercih etmişlerdir. Böylece Kıpçaklar, Gürcüler içinde önemli bir askeri güç teşkil etmiştir. Sultan Alparslan, Ani'yi fethinden sonra bu bölgeye vali tayin edip muhafız yerleştirmiştir (Urfalı Mateos, 1987: 123). Selçuklular, Kafkasya siyasetlerinin demografik boyutunu yalnızca Türkmenler ile sınırlı tutmamış, aynı zamanda yarı göçebe olan Türkler ve Harezm Bölgesi'nin yerli halkından, Horasan ve Irak-ı Acem halklarını da Kafkasya'ya yerleştirmiştir. Alparslan, Malazgirt zaferi ile Türk gruplarını Anadolu'da yerleştirme siyasetini gütmüştür. Sümer'e göre (1972: 14); Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya Oğuz grupları dolarken, İran ile Türkistan'dan gelen etnisitelerle beslenmekte idi. Böylece Anadolu'yu Türkistan'a bağlayan göç hattı açılarak Horasan'dan, Türkistan'dan ve Azerbaycan'dan Türkmenler akın etmeye başladı.

Selçuklu Devleti, Kafkasya'da ilk elden hâkimiyet kurmak yerine bölge yönetimini o bölgelerin yerel hanedanlarına vererek yürütmeyi tercih etmiştir (Bedirhan, 2000: 295). Kafkasların günümüzdeki etnik-dini ve lisan kimliğinin alt yapısını Selçukluların göç ve iskân siyaseti teşkil etmiştir. Türkmenlerin yerleşik hayata geçerek, bilhassa Güney Kafkasya'ya yerleştirilmesi, bölgenin Türkleşmesinde önemli bir fetih politikası olmuştur. Türklerde eskiden beri var olagelmiş hâkimiyet politikası Selçuklularda kendini Kafkasya ve Anadolu üzerinden göstermiştir.

Selçukluların Kafkasya'da yürüttüğü bu demografik politika zamanla Anadolu'ya geçişle beraber bu bölgeye de sirayet etmiş, Kafkasya'daki Türkleştirme politikası Anadolu'da devam etmiş ve daha büyük coğrafi alana yayılma imkânı bulmuştur. Moğolların baskıları nedeniyle Horasan'da Maveraünnehir'de Azerbaycan'daki Türkmenler, Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmıştır (Sümer, 1972: 139). Böylece Kafkasya'dan sonra Anadolu'da Türkleşmeye başlamıştır.

Selçukluların, Kafkasya'da teopolitik ve etnopolitik amaçları vardı. Selçuklular döneminde bölgede İslam ve Hristiyanlık karşı karşıya gelmiştir. Bilhassa Kafkasya'nın İslam'la tanışması ve Türkleşmesi için politika yürüten Selçuklular bu faaliyetlerine en çok Güney Kafkasya'da yön vermişlerdir. Selçuklular, Kafkasya'da yerli Müslüman halkları diğerlerine karşı (Bizans, Gürcü, Ermeni) desteklemiştir (Bedirhan, 2000: 298).

Türkleri Kafkasya'ya yerleştirerek, İslamiyet'i büyük ölçüde bölgeye taşıyanlar Selçuklular olmuştur. Selçuklular, İslam âleminin bulunduğu karmaşık duruma çözüm bulmaya ve siyasi birlik oluşturmaya çalışmışlardır. Bizans'ın Anadolu üzerinden Kafkasya'ya sarkması ve İslam dünyasının Bizans ile mücadele edecek güçlü temsilcisinin olmaması Selçukluları ön plana çıkarmıştır.

Selçukluların Kafkasya siyasetlerine yön veren ve bölgenin Türkleşmesini esas alan durumun Anadolu'da gerçekleşmesi, bu iki bölgenin Türkleşmesini ve daha sonra kısmen değişmekle beraber birbirini tamamlayan günümüz demografik yapısının şekillenmesinde zemin oluşturmuştur. Zengezur ve çevresinde başlayan Selçuklu tarihi, Anadolu'da sürmüştür. Selçuklu Devleti; günümüzde Kafkasya, Anadolu, Irak, İran, Suriye çevresinde bulunan Türkmen nüfusunun yayılmasını sağlamıştır.

Türkmenler (Kafkasya Oğuzları), Selçuklu Devleti'nden sonrada 15. yy. da Mangışlak'dan işgalci olarak değil göçebe olarak Hazar Denizi'nin kuzeyinden önce Astrahan ve Volga civarına, sonra Terek ile Kuma nehirleri boyunca, Stavropol'e gelmişlerdir (Kürenov, 1995: 11-14). Günümüzde çoğunlukla Kafkas Oğuzları veya Hazar ötesi Türkmenleri/Stavropol Türkmenleri olarak bilinmektedirler. Nitekim günümüzde Stavropol'de 20 civarında Türkmen köyü bulunmaktadır (Kürenov, 1995: 19). Kafkas Oğuzlarının uzun vadede hem Kuzey hem de Güney Kafkasya'daki varlığı bu bölgenin Türkleşmesine yardımcı olmuştur.

5.4. Osmanlı Devleti Döneminde Kafkas Göçleri ve Günümüze Etkisi

Anadolu; Orta Asya'dan başlayarak Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyinden gerçekleşen göçlerle şekillenmiştir. Karpat'a göre (2013: 13-18) 18. yy. göçleri, devletin içinde baskın etnik grupların politik fikirlerini gerçekleştirmesinin bir vasıtası olarak siyasileşen ve asimilasyonla şekillenen bir kavram, 19. yy. da ise politik, dinsel ve kültürel bağlamlı harita değişiminin bir yolu olmuştur. Rusya, Kafkaslarda hâkimiyet kurmak ve kontrol etmek adına göçleri siyasileştirerek kendi istekleri doğrultusunda şekillendirmeyi, etnik ve dini açıdan istemediği halkları göçe zorlayarak veya asimile etme yoluna giderek, bölgenin etnik haritasını değiştirip, pragmatik jeopolitik bir harita çizmeye çalışmıştır.

Günümüzde Türkiye'de Türk vatandaşı olan Kafkasya kökenli halkların etki ve etkileşimini anlamak için Osmanlı Devleti döneminde yaşanan Kırım-Kafkas göçlerinin algılanması gerekmektedir. Anadolu'ya gelen göçmenler; Osmanlı ve Türkiye'nin etnik, kültürel ve toplumsal yapısında büyük değişikliklere neden olmuştur. Kırım'dan başlayan göçler aşamalı biçimde Kafkasya ile sürmüştür:

- 1783'te Kırım'ın Rusya'nın eline geçmesiyle Anadolu'ya ilk büyük Müslüman göçü başlamıştır. Kırım kaybedilmeden önce küçük gruplar halindeki Kırım Türklerinin göçü kitlesel hale gelmiştir.
- Osmanlı Devleti'nin Çerkes bölgelerini kaybetmesinin ardından, Anadolu'ya I. Dünya savaşına kadar 2,5 milyon Çerkes göçmüştür. Büyük bir göçmen kitlesi (1 milyon) yolda vefat etmiştir.
- Başka bir göç dalgası Acaralıların (Gürcü) göçüdür. 93 Harbi'nden (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonra başlayan göç, 1921'e kadar sürmüştür.
- Kafkas Sürgünü (21 Mayıs 1864).
- Karaçay-Balkarların sürgünü (2 Kasım 1943)
- Çeçen-İnguş Sürgünü (23 Şubat 1944)
- Ahıska Sürgünü (14 Kasım 1944). Stalin bu sürgünü, Kars ve Ardahan'ı Gürcistan'a ilhak etmek için bir hazırlık mahiyetinde gerçekleştirmiştir.
- Tehcir-Kırım Sürgünü (18 Mayıs 1944).

5.4.1.Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler

Kırım ve çevresi farklı milletlerin egemenliği altında kalmış, 13. yy. itibari ile Moğolların hâkimiyetine girmiş ve Cengiz Han'ın oğullarından Cuci tarafından Altınordu Devleti kurulmuştur. Altınordu Devleti'nden Kırım, Kazan, Astrahan hanlıkları doğmuş ve Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'i alıp bu denizi Türk gölü haline getirmesi ile Kırım üç asır boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Yavuz Sultan Selim'in siyasi diplomasi becerisiyle Osmanlı idaresinde varlığını devam ettirmesi, Ruslar tarafından Kırım'ın yutulmasını engellemiştir (Maksutoğlu, 2021: 52-55). Kırım aracılığı ile Ruslar kuzeyde tutulmuş, fakat Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'da Osmanlı hâkimiyeti bitmiştir (Erkan, 1996: 2). Kırım'ın stratejik önemi tamda bu noktada ortaya çıkmıştır. Bu bölgenin kaybedilişi, Kafkaslarında elden çıkışını hızlandırmıştır. Osmanlı Devleti'ni Maverayı Kafkasya'ya bağlayan Kırım ve Kafkasya'nın kaybedilişi Anadolu'ya göçleri tetiklemiştir.

1683 Viyana bozgununun ardından Osmanlı Devleti, göç almaya başlamıştır (Karpat, 2013: 13). Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsız hale gelen Kırım'da, vatanlarından sürülen bir kısım Kırım Türklerinden Kafkasya, Kazan, Balkan halklarından Anadolu'ya göçler olmuştur. Kafkaslarda ortaya çıkmış olan göçlerin temel nedeninin Rusların olduğuna dair İngiliz kaynakları bulunmaktadır (Saydam, 2010: 77). Kafkaslardan Anadolu'ya gerçekleşen göçlerin temel nedeni Rus baskılarıdır (Akyüz Orat, Oran Arslan ve Tanrıverdi, 2011: 41). Bu nedenle bu göçlerin nüvesinde Rusların, Kırım ve Kafkas halklarına yönelik uyguladığı demografi mühendisliği etkili olmuştur. Ruslar bu politikasını Kırım ve Kafkasya'da 1768-1774 senelerine dayanan ve "ıslahat projesi" ile başlatmışlardır (Saydam, 2010: 63). Rus demopolitiğinin özünü Kırım ve Kafkaslarda yerli nüfusu göçe zorlayıp, kendi lehine hareket edecek halkları bu bölgeye yerleştirmek oluşturmaktaydı. Rusya, bu yolla sınırlarını da emniyete almak gibi insancıl olmayan, vahşice bir siyaset gütmüştü.

Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler, 1783'de Rusların işgali ile başlamıştır. Kırım Ruslar tarafından yağma edilmiş, mal ve mülkleri alınarak bölge Ruslaştırılmış, Kırım'dan Anadolu'ya göçler hız kazanmıştır (Maksutoğlu, 2021: 89). Bir süre sonra Gaspıralı İsmail'in öncülüğünde tıpkı Kuzey Kafkasya'da olduğu gibi tüm Türklerin birleşmesi fikri öne sürülmüştür.

Kırım'dan gerçekleşen göçler neticesinde Kırım Türkleri göç etme konusunda kararsız kalmış ancak bir taraftan da Ruslarla kaynaşamamaları onları göçe zorlamıştır. 1783-1784'de 80.000 Kırım

Türkleri Kırım'ı terk edip önce Besarabya ve Dobruca'ya, 1877-1878'de Anadolu'ya gelmiştir (Karpat, 2013: 162). Kırım Türklerinin göçü 1806-1812 yılları arasında Osmanlı-Rus savaşları ile beraber artış göstermiş, 1853'de Kırım Savaşı ile hız kazanmıştır. Kırım Savaşı sırasında ortaya çıkan göçler zorunlu kitlesel göçlere dönüşmüştür. Takvim-i Vekayı nüshasında Osmanlı Devleti'ne gelen Kafkas göçmenleri dâhil olmak üzere Kırım göçmenlerinin sayısı 1855-1863'de 311.330'dur (Eren, 1966: 69).

Kafkasya ve Kırım'dan gerçekleşen göçlerin ortak paydası göçmenlerin Müslüman oluşudur. Karpat'a göre (2013: 99) Osmanlı topraklarına olan göçlerin tek nedeni bu değildir. Osmanlı Devleti'nin fethettiği tüm topraklarda ortak Osmanlı siyasi kültürü söz konusu idi. Bu nedenledir ki, geniş Osmanlı topraklarında merkez İstanbul olmak üzere Osmanlıcılığı içine alan, ortak Osmanlı otoritesinin varlığı ve bu varlığın sunduğu etnik kimliğin olması ortak siyasi kültürünü meydana getirmişti. Bu bağlamda Rusya'nın önemli amaçlarından biri de Balkanlar ve Kafkasya'da Osmanlı mirasını yok etmekti. 18. yy. dan itibaren Rumeli ve Kafkaslardan Anadolu'ya siyasi amaçlarla zoraki göçler olmuştur. Buna göre Kafkasya'dan Anadolu'ya gerçekleştirilen zoraki siyasi göçler şöyledir (Karpat, 2013: 94):

- 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kafkasya, Kırım ve Balkanlardan Anadolu ve Rumeli'ye olan göçler.
- 1853-1856 Kırım Savaşı sırasında Kırım'dan gelen göçler.
- Gazavat direnişinin 1859'da bitmesi ile bir kısım Kafkas halklarının Anadolu'ya göçü.
- 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Kafkasya'dan önce Rumeli'ye sonra Anadolu'ya göçler.

Kırım ve Kafkasya'dan gerçekleşen göçler, politik ve askeri nedenlere dayalı olarak değişken nitelik göstermiştir. Buna göre 1856-1857, 1860-1862, 1864-1865 dönemlerinde göçler hızlanmıştır (Saydam, 2010: 81). 1883'de Kafkasya göçmenleri, 1884'de yine bir Kafkasya göçmen kafilesi olmuş, 1886'da azalma olmuştur. 1887'de, 1888, 1890, 1891, 1893, 1894, 1895, 1901, 1903, 1904, 1905'de Anadolu'ya göçler olmuştur. Yani 1877'den 1905'e kadar Anadolu'ya çeşitli göçler olmuştur. 1881-1914 arası 500.000 Kafkasyalı Kafkasya'dan göç etmiş, göçmenlerin %20'si kötü şartlar nedeniyle göç sürecinde ölmüştür (Bice, 1991: 52).

1838'de Petersburg'da Kafkasya komitesi kurularak Kafkasya halklarının üçte birini göç ettirme kararı verilmiş, 1858'de uygulamaya konulmuştur (Bice, 1991: 46). Osmanlı Devleti'ne olan kitlesel göçler 1856 Kırım göçleri ile başlamış olup, Ruslar tarafından Kırım'ın jeostratejik ve iktisadi açıdan önemini kavrayarak güven duymadıkları Müslümanların vatanlarını terk etmelerini istemesi ile sürmüştür (Karpat, 2013: 14). Kırım'dan yapılan göçler Kırım Savaşı'nın olduğu döneme tekabül etmiş olup, göçler en fazla 1859'da gerçekleşmiştir. 1783-1922 aralığında Osmanlı Devleti'ne erişebilen Tatar göçmen sayısı 1.800.000 kadardır (Karpat, 2013: 163). Anadolu'ya gelen İstanbul, İzmir, Bandırma, İnegöl, Eskişehir, gibi yerlere iskân edilmişlerdir (Bice, 1991: 44). Kırımlıların kendilerini "Kırım Türkleri" olarak atfetmesi, dil açısından Anadolu Türkçesine, kültürel açıdan Osmanlı Devleti'ne yakınlığı, iki tarafı birbirine bağlayan durumlardı. Ruslar, Kırım'da ilk önce Müslümanları, tarım arazilerini işleyecek nüfusun olmaması nedeni ile göçe zorlamayı düşünmemiş ancak Kırım'a yerleştirilen Rus taraftar nüfusun artması ile Müslüman halk göçe zorlanmıştır (Karpat, 2013: 14). Kırım göçlerinin ardından 1864'de Kafkasya göçleri başlamış, 1917'ye kadar sürmüştür.

5.4.2. 1844 Sonrası Osmanlı Devleti'nin Nüfus İstatistiği

Kafkasya'dan 1881-1914 aralığında 500.000 civarında göç gerçekleştiği söylenebilir. Osmanlı Devleti nüfusunun artışına neden olan göçler ilk önce Kırım ve Besarabya, merkezli olarak 1783-1812'de gerçekleşmiş olup, Müslüman halkın kitlesel göçü Rusların toprak alımları ile 20. yy. la kadar devam etmiştir. İkinci göç süreci, 1800'lerde Gazavat hareketinin bastırılması ile uzun mücadelenin ardından Kafkasya'dan Müslüman halkların Anadolu'ya göçü ve üçüncü göç ise 1877-1878'de Kafkaslardan ve Balkanlardan Anadolu'ya gerçekleşmiştir (Karpat, 2013: 172-291-292). 1844 Osmanlı nüfus istatistiği önemlidir. Bu dönemde henüz Anadolu'ya toplu göçler yapılmadığı için Anadolu'da sadece Kırım Türkleri vardı. 1844'de toplam Osmanlı nüfusu, 35.350.000'dir (Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika dâhil). Müslüman nüfusu, 21.000.000 iken, gayrimüslim nüfusu, 14.350.000'dir.

Takvim-i Vekayi kayıtlarına göre Osmanlı Devleti'ne 1272 (1855-1856'da) ve 1280 (1863)'de gelen göçmenler 311.333'dür. 1863-1864'de ise, 283 binden fazla göçmen olmuştur. 1864' e kadar gelen sayısı 595.000'i aşmıştır.

1864'de Abazistan Ruslara ilhak edilirken, bu durumu kabul etmeyen 300.000 Abaza, Osmanlı topraklarına göç etmiştir (Bilge, 2005: 226). Çeçenlerin ardından 4000 haneden oluşan Abazalar, Osmanlı'dan iskân talebinde bulunmuş ve kabul edilmiştir (İrade-i Meclis-i Mahsus, 1867). Buna göre Abazalar Viranşehir, Kütahya, Denizli, Niğde, Maraş, Kayseri, Koçkiri, Maden, Alaiye, Hamid, Halep, Karahisar-ı Sahip, Saruhan, Menteşe, İçel, Adana, Divriği, Erzincan, Konya, Burdur, Besni, Urfa çevrelerine yerleştirilmişlerdir.

1865 Mayıs'ında Gümrü ile Kars çevresinden 30.000 kişilik Çeçen nüfusu Anadolu'ya giriş yapmış ve onlar için araziler tahsis edilmiştir. Çeçenler, Diyarbakır, Siirt sancağına 2.500, Harput ile Sivas'a 1.000 hane, Muş ile Van sancakları ve Hınıs, Bayburt kazaları 1.500 hanenin iskanı kabul edilerek yerleştirilmiştir (Saydam, 2010: 147).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kafkasya'da kalmayı tercih eden Çerkes ve Abhazların mücadeleci faaliyetleri Rusları hırslandırmış böylece Kafkasya'dan yeni göç dalgaları tetiklenmiştir. Bilhassa Çerkes göçlerinin sayısına dair tahmini veriler 700.000-1.000.000'dur (Karpat, 2013: 169). Bu sadece varabilenlerin miktarıdır. Birkaç yüz bin kişinin göç yolunda hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, kitlesel göçlerin oluştuğu dönem olması açısından önemlidir (Akyüz Orat, Oran Arslan ve Tanrıverdi, 2011: 111). Kesin olmamakla beraber 1877-1896 arasında Osmanlı Devleti'ndeki göçmen sayısı toplamda 1.015.015 idi (Karpat, 2013: 96). Berlin Antlaşması sonucu Elviye-i Selase'nin kaybıyla bu bölgede yaşayan Müslüman Türk halkı önce bölgeyi terk etmek istemese de göç etmek zorunda kalmıştır. Rusya'nın göçe zorladığı halkın tarım toplumu olması, Rusya'yı maddi açıdan olumsuz etkilemiştir. Ancak göçmenlerin yerine yerleştirdiği Hristiyan nüfustan destek almıştır. Osmanlı cephesinde ise durum farklıydı. Osmanlı Devleti; ulaşım giderleri, ekonomik sorunlar, altyapı ve iskân sorunları ile yüz yüze kalmıştır. Rusya uzun yıllar işlenmemiş topraklara yerleştirdiği göçmenler aracılığı ile toprakları değerlendirmiştir. Öte yandan Osmanlı topraklarına yerleşen Kafkas nüfusu, ülkenin demografik yapısını değiştirmiştir. Bu durum yerli halk ile karşılıklı kültürel kaynaşmayı beraberin de getirmiştir. Ayrıca göç edenlerin bir kısmının Türk olması ve kültürel açıdan yakın olması kaynaşmayı hızlandırmıştır. Göçmenlerin savaşçı toplum yapıları devlet kademelerinde askeri görev almalarını sağlamıştır. Sanatçı, tüccar olan göçmenler, Osmanlı Devleti'nde önemli işlere girerek ticarette önemli konumlara geldiler. Öte yandan Anadolu'ya göç etmiş olan Yusuf Akçura, Gaspıralı

İsmail gibi kişiler Anadolu'da Türkçülük akımlarının doğmasına vesile olmuşlardır. (Erkan, 1996: 194).

Kafkasya göçmenlerinin sayısının net olmama nedenleri göçmenlerin bir kısmının kaçak yollarla göç etmesi ve göçmenlerin topluca değil farklı yıllarda göç etmeleridir (Akyüz Orat, Oran Arslan ve Tanrıverdi, 2011: 178). Karpat'a göre (2013: 172) 1881-1914 arası Kafkasya'dan yapılan göçler yaklaşık yarım milyon kadardır.

5.4.3. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ve Kırım Göçlerine Yönelik Demopolitikası

Osmanlı Devleti'ne yapılan 19. yy. göç hareketlerinin özü, etno-kültürel nedenlere dayalıdır. Bu göçlerde ortaya çıkmış demopolitik yaklaşımları politik, dini-kültürel, etnik ve iktisadi unsurlara dayandırarak açıklamak, çok daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Kırım-Kafkasya göçleri, Osmanlı-Rusya arasındaki Kırım Savaşı sonrasına tekabül etmiştir. 1850'lerde gönüllü olarak Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler gerçekleşmiştir. Kafkasya'dan Anadolu'ya olan göçler büyük oranda Osmanlı-Rus ilişkileri ile bağlantılı olup, Osmanlı'yı sosyo-kültürel ve etnik-dini açıdan etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin göç politikası şu şekilde olmuştur:

- Osmanlı Devleti'nde Kafkas göçmenlerinin nereye ve nasıl iskân edileceğine dair derin tartışmalar sürerken, Anadolu'da verimi sağlamak üzere Fırat Nehri çevresi gibi tarım alanlarına yerleştirilmesi öngörülmüştür.
- Ruslar, Kafkas göçmenlerinin Anadolu'nun güneyine ve Suriye'ye yerleştirilmesini istemiştir. Bu durum Rusların göç jeopolitiğinin temelini oluşturan Kafkas halklarının olası dönüşlerinin önünü kesmek üzere tasarlanmıştır. Nitekim "Çerkesleri bizim hududumuzdan hayli uzağa ve her koşulda Erzincan, Tokat, Amasya ve Samsun hattından daha geriye" ifadesinden anlaşıldığı üzere Rusların tavrı kesindi (Karpat, 2013: 112). Osmanlı Devleti ise, Çerkeslere dönük Rusya'ya yakın sınır bölgesinde Ermenilerin yoğun bulunduğu bölgelere iskân etme isteği içindeydi. Bunun nedeni Kafkas halklarının hem Rusya'ya karşı sert tavır içinde olmaları hem de askerî açıdan Ruslara dönük mücadele edecek askeri yapılarının olmasıydı. Osmanlı Devleti savaşa hazır halklardan askerî açıdan yararlanmak istiyordu. Rusya, bunu bildiği için bu halkları kendinden uzak sahalara göç ettirme planı içindeydi.
- Göçmenler, ayrı yerleşim sahalarında iskân edilecek (Kafkas halklarında kabileciliğin yaygın olması nedeni ile birleşme ve otorite kurma çabasının önüne geçme isteği ile). Bu durum bilhassa Çerkesler arasında yaygındır. Çerkesler kabile örgütlenmeleri şeklinde yaşadıkları için onların bir araya gelip örgütlenmelerinin önüne geçmiş olan Osmanlı devleti, kabileleri küçük bölümlere ayırarak yerli halkla kaynaştırmıştır (İpek, 1994: 159).
- Osmanlı Devleti'nin göç sırasında ekonomik yük altına girdiği düşünülse de bu durum uzun vadede Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ve Kırım'daki kayıplarının ardından göç jeopolitiğini oluşturması açısından önemlidir. Ekonomik açıdan yaşanan durgunluklara bir çözüm sunması bakımından tarımı canlandırarak gelir elde etmek, Osmanlı Devleti'nin göç politikası arasında yer almıştır.
- Osmanlı Devleti 1856'da göç jeopolitiği olarak Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenlere daha fazla yardım ederken, göçlerin devam etmesi nedeniyle bütçe kısıtlamasına gitmek zorunda kalmıştır.
- Osmanlı Devleti, ülkesine göç eden göçmenlerden askeri amaçlarla faydalanmasını bilmiştir. Rusların Kafkaslarda yaptığı slavlaştırma politikası, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı

sırasında Çerkes göçlerini artırmış, böylece 18.000 Çerkes, Osmanlı ordusuna dâhil edilmiştir (Karpat, 2013: 168). 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi ile beraber, Kafkasya'dan Abhaz, Çerkes, Acar, Çeçen, Dağıstan, Karapapak ve Kürt aşiretleri, Osmanlı'nın yanında savaşa katılmışlardır.

- Osmanlı Devleti, göçmenlerin ibadeti için ibadethane taleplerini yerine getireceğini belirterek vergi ve askerlikten muaf kılmıştır (Karpat, 2013: 153).
- Osmanlı Devleti'nin hoşgörü politikası göçmenle ve yerli halk arasında bağı güçlendirmiş, bu durum onların Anadolu topraklarını ikinci anayurtları olarak görmelerini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kırım ve Kafkas göçmenlerini kabul etmesindeki etmenler şunlardır: (Erkan, 1996: 47).

1. İşgücü ve asker sayısı: Kırım Savaşı'nın ardından ekonomisini toparlamak ve işgücü ihtiyacını gidermek istemiştir. Osmanlı Devleti hem toprakta çalıştıracağı hem de asker ihtiyacını gidereceği nüfusa ihtiyaç duyması nedeniyle göçleri kabul etmiştir.

2. II. Abdulhamit'in politikası: Anadolu'daki Müslüman nüfusun artması için II. Abdulhamit, panislamist politikası doğrultusunda hareket etmiştir. Osmanlı sınırları içinde İslamiyet'i ortak paydada buluşturmayı hedefleyen II. Abdulhamit, İslam'ı Osmanlı ideolojisi haline getirmiştir.

3. Kafkasya Akrabalığı: II. Abdulhamit'in annesi Çerkes idi. Bu durumda Kafkasya'dan Anadolu'ya göçleri teşvik eden bir tutumu olmuştur.

Bu bağlamda Rusların sert ve asimile politikasına karşın Osmanlı Devleti'nin ılımlı tavrı, Hristiyan Ruslara karşı, Kafkas halkları ile Osmanlı Devleti'nin ortak İslam inanışı, Osmanlı-Kafkas halklarını yakınlaştırmıştır.

5.4.4. Osmanlı Devleti'nin Kırım ve Kafkas Göçmenlerini İskân Etme Süreci

Osmanlı Devleti, göçmenlerin 1866 itibari ile Muhacirin Komisyonu iskân işlemleri ile ilgilenmesi için kurmuş ve bu komisyon, 1920'de kendini feshedip, görev, İmar ve İskân Vekâletine bağlı olan Muhacirin Müdüriyetine bırakmıştır. Göçmenlerin Kafkaslardan ayrılarak Anadolu'ya ve Balkanlar'a gittikleri limanlar: (Harita 38).

1. Anapa Limanı
2. Novorossiysk Limanı
3. Gelencik Limanı
4. Tuapse Limanı
5. Soçi Limanı
6. Sohum Limanı
7. Batum Limanı

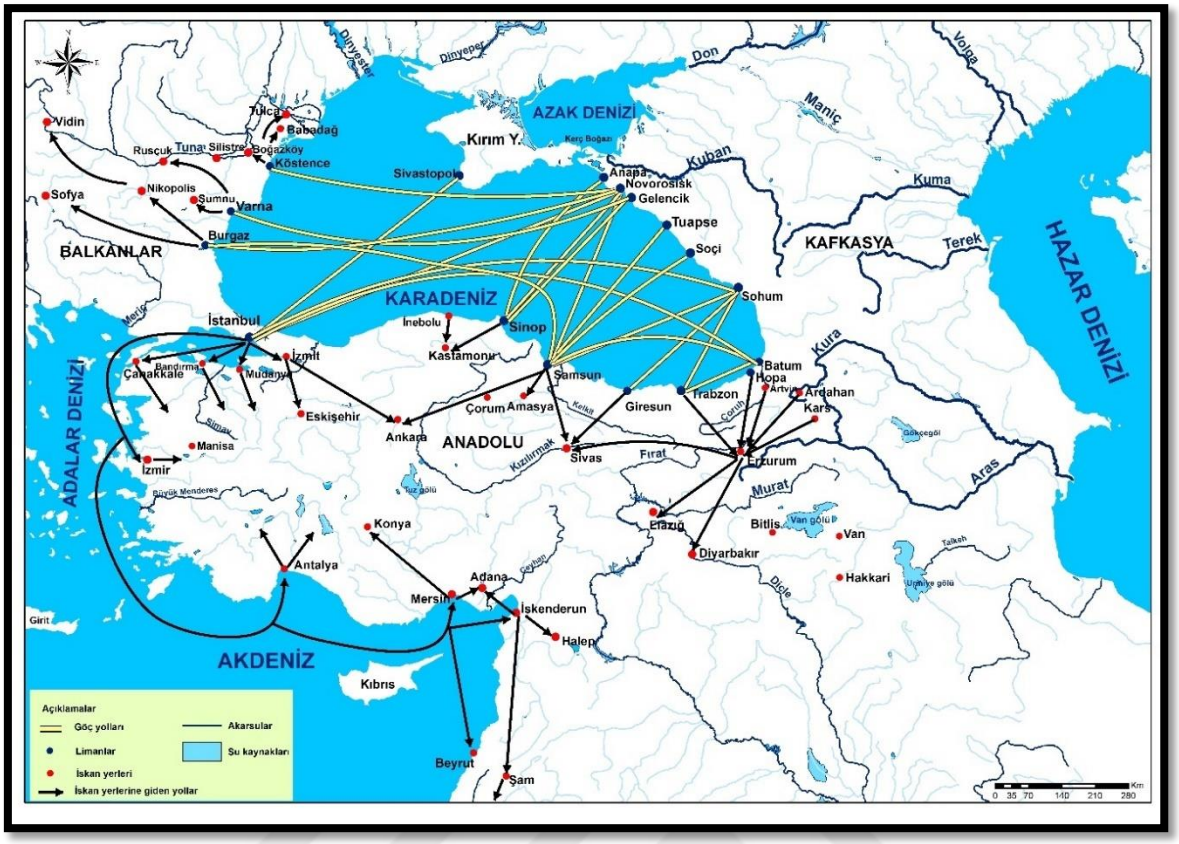

Harita 38. Göçmenlerin Kafkasya'dan göç ettikleri limanlar ve göç yolları

Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler (İpek, 1991: 106-113):

1. Sohum'dan Anadolu'ya göçler:14 Ağustos 1877'de Sohum (Abhazya'nın başkenti) ve diğer bölgelerden Anadolu'ya göç edecek kişiler için Trabzon ve çevresindeki limanlara çıkarılması istenmiştir.

2. Kars ve çevresinden olan göçler: (Kars, Ardahan, Artvin)1878 Berlin Antlaşması ile Kars, Ardahan, Batum, Artvin sancaklarının Ruslara bırakılmasıyla Kars'tan Anadolu'ya daha sonra göçler olmuştur.

3. Batum ve çevresinden olan göçler: Batum'dan, Sinop, Şile, İzmit, Bandırma, Amasya, Biga, Sivas, Karamürsel ve Ergani'ye göç edilmiştir.

4. Kafkasya'dan gelen göçler: Çerkesler, Tatarlar, Nogaylar, Dağıstanlılar göç etmişlerdir. Önce İstanbul'a daha sonra daimî yaşayacakları yerlere nakledilmişlerdir.

Kafkasya'dan yapılan göçler sadece Anadolu'ya olmamıştır. Kafkasya'dan Balkanlara olan göçler Dobruca, Varna, Köstence, Burgaz, Sofya'ya olmuştur. Bir kısmıda Filistin'e gitmiştir. (Bice, 1991: 54). Bilhassa 1863-1865 arası Çerkeslerin ve Abhazların öncelikle Dobruca'daki Tulça, Babadağ, Boğazköy'e, Köstence, Varna dolaylarına, Rusçuk, Nikopolis, Vidin, Silistre, Şumu, Niş, Sofya'ya yerleştikleri anlaşılmaktadır (Karpat, 2013: 171).

Rus topraklarından Anadolu'ya gelen göçmenlerin bir kısmı Samsun'dan çeşitli yerlere dağılırken bir kısmı ölmüştür. 1880'de Wilson raporunda Kafkasya'dan Samsun'a gelenlerin sayısı 12.116, Rumeli'den gelen Çerkeslerin, Tatarların (Tatar deyimi yerine Kırım Türkleri denilmesi daha doğru bir yaklaşımdır) 14.824, Gürcülerin 1594, Batum'dan gelen Türkler 91 kişidir. Buna göre en yüksek göç, Rumeli'den Anadolu'ya olan göçlerdir (Tablo 10).

Tablo 10. 1880'de Rus topraklarından Anadolu'ya gelen mülteciler

	Samsun'da karaya çıkanlar	Samsun/Canik'e yerleşenler	Ankara/Sivas'a gidenler	Samsun'da ölenler
				420
Kafkasya'dan gelen Çerkesler/Abazalar	12.116	4.668	7.028	450
Rumeli'den gelen Çerkesler	6.252	964	4.838	
Tatarlar	14.824	881	13.472	471
Gürcüler	1.594	25	1.535	34
Batumlu Türkler	91		91	
TOPLAM	34.877	6.538	26.964	1375

Kaynak: FM (S)122, c.w. Wilson'ın Raporu, 23 Ocak 1880.

Kafkasya'dan Osmanlı'ya kitlesel göç olması, Anadolu'da iskân problemini doğurmuştur. Gelen göçmenler önce geçici yerleşim bölgelerine sonra daimî kalacakları yerlere sevk edilmişlerdir. Karayolu ile gelenler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından Kars, Ardahan, Artvin yoluyla gelenler önce Erzurum'a, oradan iskân edilecekleri yerlere geçmişlerdir. Bayburt, Sivas, El-Aziz, Diyarbakır, Bitlis, Van, Hakkâri'ye gitmişlerdir. 1856-1876 evresinde Kafkas ve Kırım göçleri Anadolu'nun, Rumeli'nin her bölgesine iskân olunmakla beraber Kırım Savaşı ile genel olarak göçmenler Tuna vilayetinde iskân edilmiş, öte yandan 1859 sonrası göçmenler Anadolu, Rumeli sancakları, Ege, Akdeniz limanları, Konya, Sivas, Adana, Muğla'ya iskân edilmiştir.

Kırım'dan göç edenlerin birkaç yolla Anadolu'ya göçü gerçekleşmiştir. Batum, Sohum, Novorossiysk, Kırım'dan deniz vasıtası ile Türkiye'de Samsun, Trabzon, Sinop iskelelerinden Kastamonu, Sinop, Samsun, Trabzon, Çorum, Sivas'a gitmişlerdir. İstanbul Limanı'ndan Anadolu'nun güney kesimlerine gidecek olanlar Konya, Adana, Antalya, Suriye, Halep, Beyrut'a gitmesi gerekenler vapur vasıtası ile Mersin, Antalya, İskenderun, Beyrut limanlarından iskân noktalarına dağıtılmışlardır. Bursa, Çanakkale, Balıkesir, Afyon, Eskişehir'e gelen göçmenler, Mudanya, Bandırma, Çanakkale'den devam etmişlerdir. Bir başka grup ise, İzmit'te iskân edilmiştir. Ankara ve Konya'ya yerleştirilecek kişiler İstanbul üzerinden gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin göçmen yerleştirme politikası, göçmenlerin memnuniyetini karşılayacak düzeyde olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Kafkas ve Kırım göçmenlerine karşı yardımsever tutumunu göstermektedir. Bu durum yerel halktan gelen şikâyetlere karşın sürmüştür (Saydam, 2010: 147). Bazı Kafkas halklarının vatanlarını özleyerek geri dönmek istemesi, liman kentlerinde yaşama arzuları da olmuştur. Bilhassa İstanbul, göçmenlerin kalmak istediği kenttir. Ayrıca göçmenlerin bir kısmı yerleştirildikleri yerde bulunan nüfusla kaynaşmaları ve adapte olmaları zaman almış, yerleştikleri yerden ülke içinde Kafkasya'ya benzeyen başka yerlere göç etmişlerdir.

Kırım ve Kafkas göçlerinin getirdiği sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

- Kafkas halklarının milli ruhunu kamçılayan Gazavat hareketini destekleyen Osmanlı Devleti ile irtibatı bu bölgede başlamış ve Kafkas halkları Osmanlı siyasi-dini kültürü ile tanışmışlardır. Bu nedenle Anadolu'daki siyasi kültür ortamına daha iyi adapte olabilmişlerdir.
- Osmanlı Devleti döneminde Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya çok sayıda göçler gerçekleşmiş ve bu göçler sonucunda Osmanlı Devleti'nin iskân, askeri, demopolitik, jeoekonomi politikaları etkilenmiş ve günümüz Türkiye'sinin demografik yapısının şekillenmesinde rol oynamıştır. Bu göç olayının diğer boyutu ise; Anadolu'ya göç etmiş olan Kırım ve Kafkas halklarının öz vatanlarındaki demografik değişimleri ve yerleştirildikleri

topraklarda demografik ve iskân durumunu değiştirme, yeni duruma adapte olma, vatan hasreti duyma gibi birtakım sonuçları doğurmasıdır.

- Günümüzde Türkiye'de çok sayıda Kırım ve Kafkas göçmeni bulunmaktadır. Türkiye'de Çerkes-Abaza, Çeçen-İnguş, Oset, Gürcü, Dağıstanlı, Azerbaycan Türkü, Karaçay-Balkar, Kumuk, Kundur, Nogay, Kırım Türkü, Terekeme yaşamaktadır. Bu durum Türkiye'yi Kafkasya'nın hamisi kılmaktadır. Nitekim, Türkiye'de yaşayan Kafkas halkları, Türkiye'yi ikinci vatanları olarak görmektedirler.
- Göçler neticesinde; kimlik korunumu gayesi ile entegre kimlikler doğmuş, Kafkas halkları sosyo-kültürel dokularına sahip çıkarak varlıklarını idame ettirmişlerdir. Günümüzde Türkiye'de çok sayıda Kafkas derneği bulunmaktadır. Bu derneklerin ana hedefi küçük Kafkas topluluklarını ve onların dillerini, kültürlerini devam ettirme çabasıdır. Psikolojik ve sosyal açıdan göçmenlerin asimile olmamak için sahip oldukları din, dil ve kültürel kimliklerini keskinleştirerek yeni topluma entegre olmaları pek tabidir. Yapılan zorunlu göçler neticesinde alt kimlikte Kafkasyalı kimliğinin yer aldığı bu halklar, zamanla Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla üst kimlik olarak Türkiyeli kimliğine sahip olmuş ve yeni bir etno-sosyal yapının doğması kaçınılmaz olmuştur. Günümüzde Kafkas halkları Türkiye sınırları içinde yaşamaya devam ederken, göç entegrasyonu ile Kafkasya sosyo-kültürel dokusunu büyük ölçüde muhafaza etmişlerdir.
- Kafkas halklarının çok çeşitli dillere sahip olması, onlarda dillerini daha fazla koruma güdüsü geliştirmiştir. Çoğunlukla Samsun-Trabzon, aralığındaki Anadolu topraklarında yerleşim gösteren bu halkların ortak yönü, Müslüman olarak Gazavat hareketini destekleyen "Rus karşıtlığına" sahip olmalarıdır. Dolayısı ile Anadolu'ya gelen Kırım, Kafkas göçmenlerinin etnik açıdan çeşitlilik göstermelerine karşın "dini kimlik", ortak paydada bu toplulukları buluşturmuş, dini kimlik etnik kimliğin önüne geçmiştir.
- Kafkasya ve Kırım göçleri Anadolu'da Müslüman nüfusunu artırmış ve Osmanlı-İslam kimliğini meydana getirmiştir. Kafkasya'daki Nakşibendilik, Anadolu'da bu göçlerle güçlenmiştir.
- Göçler neticesinde Anadolu topraklarının iskanı ile tarımsal üretim artış gösterirken, bir yandan Anadolu'nun daha fazla İslamlaşması ve Türkleşmesi söz konusu olmuştur. Bu durum daha çok Anadolu'daki Kafkas kökenli yazarlar ile geçekleşmiştir. Osmanlı Devleti, askeri, politik ve ekonomik açıdan nüfus kaynağı elde ederek kritik bölgelere göçmen yerleştirmek suretiyle savunmayı güçlendirmiş ve İslam alemindeki Müslüman halkların hamisi olma rolünü elde etmiştir. Öte yandan Anadolu'ya göç eden halklar, Osmanlı-Türkiye siyasal kültürünü almışlardır.
- Kırım'dan gelen göçmenler, ticari ve kültürel açıdan Anadolu'ya yakın olması dolayısı ile Anadolu Türkçesi ile örtüşen bir lehçeye sahipti. Kırım halkları, İç Anadolu'da iskân edilince burada tahıl yetiştirmiş ve geçmişten gelen ticari faaliyetleri nedeni ile Eskişehir'de buğday üretimini de artırmışlardır. Öte yandan göçmenler, patates, vb. ürünleri ve farklı tarımsal yöntemleri katarak Anadolu'da tarıma katkıda bulunmuşlardır (Karpat, 2013: 187-188). Gelen göçmenlerin, devletten maddi açıdan göç miktarını yeterli oranda karşılayacak gücünün olmaması, bazı göçmenlerin beklentileri konusunda uğradığı hayal kırıklığı birtakım sorunları doğurmuştur. Göçmenler yerleşik halk ile ilk etapta uyum gösterememiş, bu durum kendilerini yalnız hissetmelerine neden olmuştur.

- Göçmenler; etno-kültürel, psiko-sosyal, dinsel açıdan etkileşim ve kaynaşım göstermiş, yerli halkla evlilikler yapmışlardır. Kafkas halkları içinde bilhassa Çerkesler, Anadolu'ya göçlerinin ardından Türkçe öğrenmiş, Türklerle evlilik yapmış ve dolayısı ile kültürel değişimler yaşayarak asimilasyona uğramışlardır (Bağ, 2001: 44).
- Anadolu'da Türk dili göçmenler arasında yayılma göstermiş, bilhassa bu yayılma Anadolu'da yaşamış Kafkas kökenli yazarlara sirayet etmiştir.
- Göçler çoğunlukla Balkanlar, Kırım, Kafkasya'dan gelen Müslüman kitlelerdir. Aşiret iskanları, gelenekçi sosyal-meslek yapısının değişimi, nüfus değişimleri, kırsaldan kentlere göç ve ekonominin değişimi, politik değişimler Osmanlı Devleti'nde farklı niteliklere sahip toplumsal yapı oluşturmuş, böylece geniş coğrafi alanlarda (Ortadoğu'da Araplar, Kırım ve Kafkas göçmenleri) yepyeni Osmanlı İslam ulusu sosyo-politik, kültürel birleşim geliştirmiştir.
- 19 yy. ın ikinci yarısında II. Abdülhamid döneminde bütünleştirici bu İslam unsuru devlet politikası olarak benimsenmiştir. Ancak Jön Türkler ve İttihat Terakkki partisi üyelerinin Türkçeyi baskın dil, laik milliyetçi anlayışı politika olarak benimsemesi, Osmanlı Devleti'nde etno-politik kimlikleri keskinleştirerek tek İslamcı ulus anlayışının bozulmasına neden olmuştur (Karpat, 2007: 71-73). Günümüz Türkiye'sinin etnik yapısını belirleyen Kafkas göçleri ile birtakım yazar, siyasetçi, Anadolu'ya taşınmıştır. Bir kısmı Kafkasya kökenli bu aydınların varlığı ile millileşme, Türkleşme süreci beraberinde gelmiş, çeşitli sosyo-politik görüşler doğmuştur. Dağıstanlı Mehmet Murat Mizancı (Jön Türk hareketini desteklemiştir), Yusuf Akçura (Kazan Tatar Türkü), İsmail Enver Bey (annesi Kırımlıdır) bunlardan bir kaçıdır. Siyasal rejimin değişimi için aktif roller edinmiş göçmen yazarlar, Anadolu'da siyasal kimliğin yaratıcıları arasında yer alarak çok katmanlı bir kimlik yapısının doğmasına neden olmuşlardır.
- Balkan, Kırım ve Kafkas göçleri, yalnızca demografik değişimi değil, aynı zamanda sosyo-kültürel, etnik ve ekonomik değişimleri beraberinde getirmiştir. Karpat'a göre (2010: 166); bu göçler neticesinde sermaye, beceri akışıyla İstanbul kültürel merkez olurken, kırsal bölgelerden kentlere olan göçlerle beraber işçi sınıfının doğması söz konusu olmuş, kısmi emperyal kapitalizme dayalı anlayışın Osmanlı Devleti yönetiminin bıraktığı boşluğu doldurmasıyla kent adeta ihraç ürünlerinin merkezi olmuştur. 19. yy. sonlarında Osmanlı Devleti'nde siyasi-ekonomik güç kaybı, demografik değişimler, kültürel etkileşimler, etnik-dini temaslar, bütünsel bir etken oluşturarak Osmanlı Devleti'nin adeta siyasi, kültürel, sosyal açıdan kendini yeniden tanımlama arayışına itmiştir. Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler, 19. yy. itibariyle Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarıyla beraber güçsüzlüğünü yansıtmış ve Avrupa, Osmanlı Devleti üzerinden baskı ve etkisini artırmıştır. Osmanlı tebaası, yabancı okulların kurulmasıyla Avrupa kültürüyle temas etmiş, rejimsel değişikliklerle beraber günümüz Türkiye'sinin şekillenmesinde siyasal-kültürel alt yapı oluşturmuştur.

5.5. Osmanlı-Rus Mücadeleleri ve Kafkasya'da Yerinden Edilmişlik

Foucault, siyasi güçlerin mücadele alanı olarak bedeni (nüfusu) görmektedir (Özmakas, 2018: 57). Çünkü ona göre beden biyolojik özelliğinin dışında politik niteliğe de sahiptir. Bu bağlamda hedef itaat eden bedenlerin "nüfusun" yaratılmasıdır. Tarihi bağlamda Osmanlı-Rusya arasındaki

mücadele alanını Kafkasya ve bu mücadelenin unsurunu nüfus oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Müslüman halklarla İslam jeopolitiği üzerinden geliştirdiği denetim mekanizması, Rusya açısından Foucault'nun bahsettiği beden "nüfus" üzerinden tasniflemeye ve nüfuz etmeye dayalı bir sürecin ifadesidir. Rusya itaatkâr nüfus için taraftar etnisiteleri bir araya getirme ve karşıt etnisiteleri dışlama, bölgeden tahliye etme şeklinde biyopolitik faaliyetler yürütmüştür.

Rusya'nın Kafkasya'da itaatkâr nüfusu şekillendirmesi eko-politik nedenlere dayalı olarak sınır güvenliği oluşturma (bunun için itaat etmeyen nüfusu bölgeden arındırma ve taraftar nüfusu sınır bölgelerine yerleştirme ve bölgeye yerleştirilen itaatkâr nüfusun bölgede işgücü oluşturması) şeklinde planlanmıştır. Kafkasya iç bölgelerinde ise akarsu boylarına taraftar nüfus yerleştirilmesi şeklinde plan yapılmıştır. Bu eylemler Rusya'nın Kafkaslarda demografi mühendisliğinin birer parçası olarak görünmektedir.

Kafkasya'da kabile birliğinin oluşmaması için sorun teşkil edecek yerli halkların sürgünleri 1828 Edirne Antlaşması akabinde Ruslar tarafından başlatılmıştır. Yani bu süreç 1830'da başlamıştır. Osmanlı-Rus kapışması devam ederken, Kafkasya'da yerinden edilmiş bir halk profili doğmuş bulunmaktaydı. 1858-1859'da Gazavat hareketinin sözde bitişi ve 1864'e değin Ruslara karşı verilen son Ubıh mücadelesi sonrası Kafkas göçleri devam etmiştir. Kafkasya'dan Anadolu'nun sınır ötesine yerli halkların sürgünü 1864'de kitlesel bir hal almıştır.

1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Harbi sonrası imzalanan Berlin Antlaşması sonucu Kars, Ardahan, Batum Ruslara bırakılmış, buna karşın Rusya Eleşkirt, Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne geri vermiştir. Kotur, İran'a verilmiş ve Osmanlı Devleti, Ermenilere dönük ıslahat yapma ve Ermenileri Kürt ve Çerkeslere karşı koruma şartını kabul etmiştir (Armaoğlu, 1997: 525-527). Elviye-i Selase'nin seçilme nedeni Ruslar açısından jeostratejik ve jeoekonomik önemidir. Elviye-i Selase'nin lokasyonu itibari ile sınırda yer alması, bu bölgenin göç açısından transit niteliğini ve geçişkenliğini ön plana çıkarmıştır. Sınır güvenliğini oluşturması, bu üç şehri Rusların önemseme gerekçelerinden biri olmuştur.

Rusya'nın denetim oluşturmaya çalıştığı itaatkâr olmayan nüfus üzerine uyguladığı baskı politikaları, Kafkas halklarının yerinden edilişinin nedenleri arasındadır. Çünkü nüfus üzerinden bir erk inşa etmek stratejinin parçasıdır. Rusların Kafkaslarda halkı göçe zorlamak için uyguladığı politikalar (Erkan, 1996: 25):

1. Asimilasyon faaliyetleri: Panslavizm, Ortodoksluk, altında birleştirmek, Ruslaştırmak için eğitim öncelikli araç olmuştur. Bu anlamda Müslümanları Ruslaştırmak için dillerini, dinlerini değiştirmekle başlayan Rusya, camilerin sayısını da azaltmıştır. Rusya bu noktada iki yol denemiştir: birincisi Ortodoksluğu zorla benimsetmek, ikincisi Rus dilini Kafkaslarda yaygınlaştırmak.

2. Ekonomik ve sosyal baskılar: Ekonomi boyutu, Kafkasya'dan Anadolu'ya göçleri zorlamıştır. Rusya Kafkasya'daki halkların ellerindeki arazileri alarak sefalete mahkûm bırakmış, verimli arazileri Rus halkına tahsis etmiştir. Kafkasya ormanlık arazileri Rus hazinesine devredilmiştir. Öte yandan Anadolu sınırları içinde nüfus yerleştirerek sosyal baskı oluşturmuştur. Örneğin 93 harbi sırasında Rusların aldıkları Doğu Anadolu'nun kuzey kesiminde Kars'a (Yalınçayır, Atçılar, Çalkavur köylerine) Rus asıllı Molokanları yerleştirmişlerdir. Rus baskıları nedeniyle göçe zorlanan Kafkas halklarından Rus kaynaklarına göre 1858-1862-1863'de 80.000 civarında göçmen yer almıştır (Bice, 1991: 47).

Ruslar kendilerine yakın buldukları Gürcü ve Ermenilere yakınlık göstererek, Azerbaycan'a dönük kolonyal faaliyetler sürdürüp, Azerbaycan topraklarını hem işgal etmiş hem de ekonomik kaynaklarını yok etme projeleri yürütmüştür. Bu proje, "krepostnoy projesi" olarak adlandırılmış

olup, Azerbaycan köylülerinin köleleşmesini amaçlamıştır. Kırım'da ise, Ruslar sınıfsal bir dokuyla Kırım halkı arasında mesafe oluşturmaya çalışmış, Kırım halklarının kalkınmaması için okur-yazar seviyesini düşürmüştür (Saydam, 2010: 67-73).

3.Sürgün ve katliamlar: Kafkas halkları cinayet, işkence, tecavüz, soygunculuk, yağmaya maruz kalmış ve bu durum göçü mecburi kılmıştır.

4.Psikolojik baskılar: 1887'de Rus ordularında asker olmak istemeyen Kafkasya halkı Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır.

5.Ermenilerin baskıları: 93 harbi sırasında bir kısım Ermeniler Kafkasya'ya göç etmiş, Rus ordusunun yanında savaşa katılmıştır. Kafkas halklarının sürgün edilme nedeni Rusların Ermenilere Kafkasya'da yurt temin ederek, kendine taraftar tampon bir bölge yaratmaktı. Ruslardan destek gören Ermeniler, Anadolu'da Kafkasya'da halka zulmetmişlerdir.

Bahsi geçen nedenlerin dışında Rusların bölgede uyguladıkları önemli faaliyetlerden biride Hristiyanlığı Kafkas ve Kırım halklarına kabul ettirmek için uyguladığı teopolitikalardır. Ruslar Kırım ve Kafkasya'da Hristiyan asıllı olan halkları bu topraklara yerleştirmek sureti ile bölgenin nüfus haritasını değiştirmiştir. Ruslar; Anadolu'dan çekilirken, Doğu Anadolu'dan bilhassa Erzurum'daki Ermeni nüfusunu götürmüşlerdir. Ruslar Ermeni din adamlarını kendi lehlerine propaganda yapmaları için kullanmışlardır (Özcan, 2011: 198).

Ruslar, sürgün faaliyetlerini yalnızca yerinden ettikleri halkların yerine yenisi yerleştirmekle sürdürmemişlerdir. Sürgün öncesi bölgeye yerleştirdiği Ermeni, Rus, Kazak nüfus aracılığı ile Kafkas halklarına rahatsızlık veren çatışmaları tetikleyerek, yerli nüfusun azalmasını da sağlamışlardır. Kendi topraklarında azınlık durumuna düşürülen Kafkas halkları, göç etmeye mecbur kalmışlardır. Kırım'da ve Kafkasya'da bir süre sonra artış gösteren yabancı nüfusa karşın Türk nüfusu azalmıştır. Bu durum Kırım-Kafkasya açısından bölgenin etnopolitik yapısının değiştiği anlamına gelmektedir. Nitekim Kafkasya'da Nogay ile Kalmukların Dağıstan ile birleşmesini önlemek için Nogay ve Kalmuklar Volga Nehri'nin ötesine sürülmüştür (Allen ve Muradoff, 1966: 18). Bu durum Rusların Kafkasya halklarının birbirlerine yakın ortak Kafkas kültürünün bir parçası olduğunun farkındalığını göstermektedir. Kırım ve Kafkas göçlerinin altında yatan ana neden, Rusların bölgede güven duyabilecekleri halkları bölgeye yerleştirerek bölgenin asıl yerli halklarının Kafkasya ve Kırım'dan uzak iç bölgelere sevkini istemeleridir.

Kafkasya'dan Anadolu'ya doğru yaşanan göçler, Kafkasya'yı etno-kültürel anlamda hem istikrarsızlaştırmış hem de demografik açıdan bölgede değişen siyasi sınır sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu durum bölgede çok sayıda çatışmaları doğurmuştur (Deniz, 2015b: 48). Bu göçlerin diğer önemli sonucu ise, Kafkasya'dan göçe zorlanan halkların vatanlarına geri dönmek istediklerinde artık kendi yurtlarının yerini başka halkların alması neticesinde geri dönüş ümidinin tükenişidir. Arazi paylaşım sorunlarının yanı sıra bazı Kafkas halklarının geri dönme talepleri olmuştur.

Kafkaslarda yerinden edilmişlik, pek çok trajediyi doğurmuştur. Rusların uyguladığı tehcir sırasında Gürcü tarihçi Simon Canaşiya Şapsığ bölgesindeki yaşlı bir ihtiyarın ifadesi ile aktarmaktadır:

"*Deniz kenarında yedi yıl boyunca insan kemikleri vardı. Kargalar, erkek sakallarından ve kadın saçlarından yuvalarını kurarlardı. Deniz yedi yıl boyunca karpuz gibi insan kafataslarını atıyordu. Benim orada gördüklerimi düşmanımın bile görmesini istemem"*. Bu nedenle, Çerkesler atalarının yaşadığı hezimeti hatırlarcasına Karadeniz'den çıkan balığı yemezler.

5.6. XIX ve XX. Yüzyılda Kafkasya'da Rus Hâkimiyeti ve Demografik Mühendislik

Mekânsal örgütlenmenin yenilenmesi, çağdaşlaşmanın tayin edici özelliğidir ve gerçek kavgada haritaya sahip olmak içindir. Bu durum mekânsal örgütlenmeyi yenilemek durumunda bırakır (Bauman, 2010: 37).

Rusya, yalnızca kendi siyasi görüşleri ile Kafkasya'yı yeniden örgütlemek istemiştir. Bu bağlamda kendine göre kolay okunacak pragmatik bir haritanın şekillenmesi için Kafkasya'da adım adım bir demografi projesini uygulamaya koymuştur. Rusya'nın Kafkasya'daki demografi projesi iki aşamalıdır: Birincisi, mekânsal haritalandırmadır. Bu işlem masa başında tarihi sürece dayalı olarak belirlenmiş ve Kafkas halkları sürgün edilmiştir. 1864 ve 1944 sürgünleri bunun bir kanıtıdır. İkincisi ise, sürgün edilen halkların yerine kendine taraftar nüfus parçalarını kaleler ve şehirler inşa ederek yerleştirmek suretiyle hidrolik hatlar ve sınır bölgelerinde tampon nüfuslar yaratarak haritayı mekansallaştırmaktır. Ermenistan Devleti'nin 1828 Türkmençay Antlaşmasını müteakip, Güney Kafkasya'da tampon devlet mahiyetinde Türk Dünyasını bölmek üzere kurulması Rusya'nın bu bölgedeki jeopolitik adımlarından biridir.

Çarlık Rusya'sının, Don Nehri çevresinde Rostov'da kale inşası ile başladığı faaliyetlerini 1487'de Kazan Hanlığı'nın işgali ile Volga Nehri çevresine nüfus yerleştirmek suretiyle Maverayı Kafkasya'da gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Böylece kuzeyde Don-Volga nehirleri çevresi taraftar nüfus ile şekillenmeye başlamıştır.

Ruslar, Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya'da Hristiyanlardan müteşekkil bir coğrafi ortam yaratmak istemiştir. Bu doğrultuda Ruslar, İrevan (Revan/Erivan) Müslümanlarını 1827-1829 savaş sürecinde ve sonrasında göçe zorlamış, bölgenin demografik yapısını değiştirmiştir. Kuzey Kafkasya'da Kafkas Hattı'nın (Azak-Mozdok) kurularak bu hat üzerine kaleler inşa edip, taraftar nüfus yerleştirilmesi, Kafkaslarda 19. yy. da Rus hakimiyetinin ve demografi mühendisliğinin bir göstergesidir. Astrahan Hanlığı'nın alınmasının ardından Kuban-Terek nehirleri boyunca askeri kale yerleşimleri kurulmuş ve taraftar nüfus güneye genişlemiştir. Kuban-Terek nehirleri ve onun kolları üzerinde Kavkazya Lineya (Kafkas Hattı)'nın kuruluş amaçları:

1. Hatta yerleştirilen nüfus ile bölge halkını huzursuz etmek ve Kafkas halklarını itaat altına almak.
2. Kuzey Kafkasya'ya sahip olmak ve nihayetinde Güney Kafkaslara inmek.
3. Rusya'nın Kafkasya'daki varlığını kanıtlamak amacıyla başta Kazaklar olmak üzere taraftar nüfus varlığı ile bölgenin Ruslara ait olduğunu ispatlama çabası.
4. Terek Nehri çevresinde Çeçen ve Dağıstanlıların oluşturduğu grubu bir tarafta bu hat aracılığı ile kontrol ederken, bir taraftan Kuban Havzası'ndaki Çerkes kabilelerini dizginleyerek birleşmelerine mâni olmak.
5. Bölgeye transfer edilen taraftar nüfusun varlığı ile çatışmaları tetikleyerek, azınlık durumuna düşürdüğü yerli halkı bölgeden göçe zorlayarak Kafkaslardan tarihi, coğrafi geçmişlerini silmek.
6. Kafkas Hattı'nda Hristiyan birliği oluşturmak. Rusların Kafkasya'da yeniden yerleşim düzenini inşa etmelerinde kullanılan Kazak halklarının Kuban-Terek hattına gönüllü olarak katılmalarının nedeni, Kazakların katı Hristiyan yapıları sebebiyle Osmanlı Devleti'ne karşı duruşlarından kaynaklanmakta idi. Kafkas halklarının bıraktığı bahçeler ve konutlara Rusların getirdiği halklar yerleştirilmişti. Agrba ve Khotko'a göre (2008: 30), Çerkeslerden

kalan bahçeler olmasa idi Kazaklar açlıktan ölecek ve geri dönmek zorunda kalacaktı. Hristiyan yapının bir parçasını da Ermeniler oluşturmuştur. 1828 sonrası Rusların çoğunluğu Müslümanlardan oluşan nüfus yerine, Kafkasya ve Anadolu'da politik, dini, demografik açıdan ağırlık göstermesini istediği Ermenileri Kafkasya'ya yerleştirmesi ile sürmüştür (McCarty, 1998: 29). Bu bağlamda Kafkas Hattı'nın özünde Hristiyan birliği oluşturma amacı olduğu dikkat çekicidir.

7. Jeoekonomik amaçlar. 1715'de Çar I. Petro dönemi Rusların Kuzey Kafkasya'ya dönük jeoekonomik incelemelerinin başlangıcıdır. Bu tarihte Çar I. Petro, Hazar Havzası'ndaki yolların, limanların, bitki örtüsünün, madenlerin incelenmesine yer vermiş ve Terek Nehri'nde neft sondajları yaptırmıştır (Bilge, 2005: 101). Bu amaçla Ruslar, Osmanlı Devleti topraklarından ve İran'dan göç eden Ermenileri Kafkasya'ya yerleştirmiştir (Barret 1999: 34). Bu durum Rusların Kafkas Hattı'nı aynı zamanda jeoekonomik amaçlarla kullanmaya çalıştığını göstermektedir.

Kafkas hattının ilk aşamasını Terek Hattı'nda Kazak ailelerinin Kızılyar'a 1735'de yerleştirilmesi oluşturmuştur. 1763'de Mozdok bunu takip etmiştir. Kurulan kaleler zamanla kente dönüşmüştür. Bu hat üzerindeki kentlerin Terek Nehri üzerinde en doğuda Kızılyar, en batıda ise (daha önce var olan Fanagorya ile birlikte) Kuban Nehri üzerinde Slavyansk-On Kuban şehri oluşturmuştur. 29 civarında olan bu kale kentler şöyledir: (Tablo 11).

Tablo 11. Kafkas Hattı'nda Kurulan Kentler

Kafkas Hattı	
Kızılyar	Çerkessk
Mozdok	Maykop
Stavropol	Beloroçensk
Novopavlovsk	Ust-Labinsk
Piyatigorsk	Labinsk
Kislovodsk	Kurganinsk
Georgievsk	Nazran
Plohladni	Sunja
Baksan	Karabulak
Vladikavkaz	Grozni
Yekaterinodar (Krasnodar)	Hasavyurt
Slavyansk-on Kuban	Lagodehi
Kropotkin	Kvareli
Armavir	Zakatala
Nevinnomisk	

Rusya; tampon bölgeler oluşturma siyasetini sınır bölgelerinde kullanmıştır. 1827'de Ukrayna'dan İran sınırına 80.000 kişi yerleştirilirken, 1817-1818'de ise, 500 Alman Gürcistan'da iskân edilmiştir (Lordkipanidze ve Totadze, 2010: 39). 1864 sürgününün ardından Kafkasya'da kalan halkların (Çerkesler, Kabardeyler, Osetler, Abhazlar, Ubıhlar…vb.,) tekrar yerleşmesini amaçlamıştır. Dikkati çeken noktalardan biri sınır bölgelerindeki halkların tehlike arz edeceği düşüncesiyle yerleşim alanlarının değişimidir. Kabardeyler, Nogaylar farklı bölgelere yerleştirilirken, Karadeniz'e yakınlığı olan Şapsığ, Natuhay, Bjeduğ, Abaza, Ubıh halkları bu bölgeden alınarak Kuban'ın ötesine yerleştirilmiştir. Ubıhlar, Kafkasya'da yalnızca birkaç aile kalıncaya dek Anadolu'ya göç ettirilmiştir. Ayrıca daha az oranda Dağıstan, Çeçen, Oset halkları da bu duruma tabi tutulmuştur (Lordkipanidze ve Totadze, 2010: 35). General Yermalov'un hedefleri arasında Abhazya'da yerinden edilen halkların yerine Rusları yerleştirmek vardı. Nitekim Rusya,

Kafkas Hattı'nın bir başka türü olan, Karadeniz kıyısı boyunca inşa etmiş ve bu bölge üzerinden Osmanlı-Çerkes bağını kesmeye çalışmıştır. Karadeniz kıyı şeridinden göç ettirdiği bu halkların yerine taraftar nüfus yerleştirmiştir. 1830'da Rusya, Karadeniz kıyı şeridindeki limanlar boyunca askeri hat kurarak bölgedeki halkları göçe mecburi kılmış ve kıyı şeridine taraftar nüfus yerleştirmişti. Bu bağlamda Rusya, Karadeniz kıyı şeridinin inşası ile Kuzey Kafkaslarda tam hakimiyet kurmuştur.

Rusların Kafkasya'daki demografi mühendisliğinin iki jeostratejik inşası Türkmençay ve Edirne antlaşmalarıdır. Türkmençay Antlaşması, Rusların Kafkasya'da hakimiyetinin simgesidir. Türkmençay Antlaşması'nın ardından, Ermeni nüfusu Kafkasya'ya yerleştirilmeye başlanmıştır. İran'dan 8000'den fazla Ermeni aile Rusların Kafkasya'da aldıkları bölgeye yerleştirilmişti. Böylece Ruslar, Nahçıvan ile Revan eyaletleri arasında yapay Ermenistan Devleti oluşturmuştur (Beydilli, 1988: 377). Elizavetpol valiliğinin 1871 kayıtlarına göre; Dağlık Karabağ'daki Tatar (878.000) ile Ermeni (292.000) nüfus bulunmakta idi. Ermenilerin oranı %20-40'ı bulmaktaydı. Ayrıca, Bakü valiliğinde 465.000 Tatar bulunmaktaydı. Ruslar 77.000, Dağlı halkları 63.000, Ermeniler 52.000, Yahudiler 8.000 ve diğerleri ise 137.000'i oluşturmakta idi (Tadeusz, 1985: 15). George Bournoutian, Revan'daki demografik değişimlerine dönük Rus kaynaklarını incelemiş ve buna göre, Revan Hanlığından 26.000 Müslüman ölmüş veya göç etmiş, 1832'de ise Revan'da 45.000 Ermeni henüz bu bölgeye yerleştirilmiştir. Ayrıca Bounoution, 1855-1856 ile 1877-1878 de yaşanan Osmanlı-Rus harplerinde Rusya, Osmanlı Devleti'nden Ermeni nüfusunu Revan'a getirip yerleştirmek sureti ile bölgede Ermeni nüfusunun yoğun olmasına çaba göstermiştir. 1927 öncesi Revan'da çoğu Türklerden oluşan Müslüman nüfus hâkim olmasına karşın, bu tarihten sonra Rusların demopolitik tutumları nedeni ile değişime uğramıştır (McCarty, 1998: 31). Rusların jeopolitik açıdan önemli gördükleri Ahilkelek, daha önce Ahıska Türklerinin yaşadığı bölge olmasına karşın, Ermeni nüfusunun en yoğun biçimde yerleştirdiği bölgelerden biri olmuştur. Ruslar için İran ile Anadolu'dan yönlendirilen Ermenilerin yerleştirildikleri Ahıska, Ahilkelek, Nahçıvan, Gence, Revan ve Karabağ öncelikli jeostratejik yerlerdir (Akdemir, İncili ve Koçyiğit Türk, 2022: 354).

Rusya, 1829 Edirne Antlaşması ile Anadolu'daki Ermeni nüfusunu Kafkasya'ya yerleştirmiştir. Hristiyan nüfusun Rusya topraklarına göç etmesi ile ilgili maddeden faydalanarak yapmıştır. Rusların demopolitik tavrının altında yatan nedenler iki boyutlu idi: Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı Ermenileri kullanarak parçalanmasını hızlandırmasının nedeni ileri aşamalarda ittifaklarla Türk koridorunu kapatmaktı. İkinci hedefi ise Kafkasya'da hanlıklar sürecinden faydalanarak bölünmüş dokunun birleşmesini engelleyerek daha fazla ayrılıkçı politikaları etnik ayrılıklarla besleyip Ermeniler aracılığıyla Kafkasya'yı tamamen ele geçirmekti.

Rusların 19. yy. da Azerbaycan'daki hanlıkların zayıflığını fırsata çevirmesi, onların Kafkasya'yı işgal sürecini hızlandırmış ve 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne antlaşmaları ile Ermeni nüfusunu İrevan, Karabağ, Gence, Nahçıvan'a yerleştirebilmiştir. Bu durum daha sonra Kafkasya'da Karabağ ve soykırım problemini doğurmuştur (Dedeyev, 2009: 347).

Rusların 1880'de Kafkasya'yı daha fazla Ruslaştırmak için yürüttüğü çalışmalardan biri şehirlerinde ötesinde kırsal alanlara Rus nüfusunun yerleştirilmesi olmuştur. Tadeusz'a göre (1985: 16); her hafta Rus nüfusu Kafkasya'ya taşınıyor, böylece 1913'e değin yalnızca Muğan çevresinde 44 yerleşim alanı kurulmuş oluyordu. Bu durum beraberinde toprak paylaşım sorununu getirerek Kafkas halklarının tepkisini doğuruyordu.

Kafkasya'nın geçmişten gelen karmaşık yapısı ve Rusların bölgeyi demopolitik hedeflerle parçalaması, bölgede içinden çıkılamayacak jeopolitik çatışmaların zeminini hazırlamıştır. Örneğin 1920'de Karaçay-Çerkes ile Kabardey-Balkar cumhuriyetlerinin kurulması, bölgede bölünme yaratarak Çerkes grubundan olan Kabardeyler ve Çerkesler, Türk olan Karaçay-Balkar ile eşleştirilerek birleşmeleri engellenmiştir. 19. yy. da Rusya, İnguşları oturduğu Prigorodni'den çıkararak, Vladikavkaz'a değin yurtlarını yıkmış, onların yerine Kazakları yerleştirmiştir. İnguşlardan bir bölümü dağlara çekilirken, bir bölümü Anadolu'ya gelmek zorunda kalmıştır (Lordkipanidze ve Totadze, 2010: 38). 1924'te İnguşetya ile Kuzey Osetya'nın ortak başkenti Vladikavkaz olurken, 1934'te düzenleme ile Çeçen-İnguş Özerk Sovyetler Cumhuriyeti'nin yeni başkenti Grozni olmuş ve Vladikavkaz Kuzey Osetya'ya verilmiştir. Bu nedenle İnguşlar topraklarından olmuştur.

Rusların Kafkas halklarını sürgün etmesi Sovyet rejimine geçişiyle hız kazanmıştır. Sovyetler Birliği döneminin nüfus projesi itaatkâr olmayan halkların tahliyesi, sınır güvenliği ve Müslümanlardan oluşan bölgeleri temizlemeye dayalı idi. 1935'de yaşanan kulak sürgünleri, Sovyet Rusya'sının nüfus projeleriyle ilintili bir faaliyetti. Çeçenya'dan 2.112 kişi, Osetya'dan 1.110, Dağıstan'dan 2.147, Kabardey'den 1.201, Karaçay ile Çerkes Cumhuriyetlerinden ise 1.287 olmak üzere toplamda 1553 aile sürgün edilmiş ve büyük oranda Özbekistan, Kazakistan'a yerleştirilmişlerdir (Lordkipanidze ve Totadze, 2010: 54). Bu rakamlar şüphelidir. Nitekim 1864-1944 sürgünleri sırasında binlerce kişi tehcir sırasında yollarda ölmüştür. Bilhassa 1944 sürgününde yolcu treni yerine hayvan vagonları ile aylarca süren yolculukta kötü şartlar altında onbinlerce insan ölmüştür.

Kafkas halkları için sürgünlerin en trajik olanı 1944'de Stalin'in Rusya İç İşleri Halk Komiseri Lavrentiy Beria ile verdiği sürgün kararı ile olmuştur. Ruslar, II. Dünya savaşı sırasında Almanlara yardım ettikleri gerekçesi ile bazı Kafkas halklarını sürgün etmiştir. Bu hususta dikkati çeken Kafkasya'yı Müslüman halklardan temizleme ve Ruslara sadık olan bir kısım Adıge, Çerkes, Oset, Gürcü, Kabardey ve Dağıstan Avarlarının, Azerbaycan Türklerinin (petrol varlığı nedeni ile tehcir edilmemiştir), sürgünden ayrı tutulmaları söz konusu olmuştur. 1944 sürgünü iki aşamalı olmuştur. Tehcirin ilk aşaması Kuzey Kafkasya'da gerçekleştirilirken, ikinci aşamada Güney Kafkasya'da Ahıska Türkleri, Hemşinliler, Lazlar, Rumlar Kürtler sürgüne tabi tutularak gerçekleştirilmiştir. SSCB; Kafkas halklarını Sibirya, Orta Asya topraklarına sürgün etmiştir. Kafkasya'da Almanlar (Almanları bölgeye taşıyanda Ruslardı) ile teması olmayan halkların (Çeçenler, İnguşlar) dahi sürgüne tabi tutulması, Rusların Kafkasya'daki amaçlarının itaat etmeyen ve bilhassa Müslüman halklardan bölgeyi arındırmak olduğu anlaşılmaktadır (Foto 15). Kabardey-Balkarların kaderi de sürgüne tabi olmaktı. Kabardey-Balkar topraklarının Alman işgali Ruslar için bir fırsat idi. Almanlara yardım ve Sovyetler Birliğine itaatsizlik ile suçlanarak 1943'de sürgün edildiler.

Foto 15. 1944 Çeçen-İnguş Sürgünü
Kaynak: https://www.aa.com.tr/ru/

Rusya, 19. yy. 2. yarısında Kafkasya'da idari düzenlemeler yapmıştır. Samurçay bu düzenlemenin bir parçası olarak, Azerbaycan ve Dağıstan'da yerleşim gösteren Lezgileri ayırmıştır. Buna göre Lezgilerin bir kısmı Dağıstan'da kalırken, bir kısmı Azerbaycan topraklarında (Şekiye kadar) kalmıştır. Lezgiler bu duruma itiraz etmiş ve 1959'da Lezgilerin birleşmesi yönünde itirazlar başlamıştır (Coene, 2010: 160).

Sibirya'ya, Orta Asya'ya sürülmüş halklar arasında Kalmuk, Çeçen-İnguş, Karaçay-Balkar, Kırım ve Ahıska Türkleri yer almış, fakat Ermeni ve Gürcüler göçe zorlanmamışlardır. Rusların kibirli halklar olarak tabir ettikleri başta Çeçen ve İnguşları Sovyet düşmanı ilan eden Ruslar, 14-15 Kasım 1944'de başlattıkları sürgünlerini 1950'lerde devam ettirmiştir. Sürgün yolculukları tren vasıtalı hayvan vagonlarında gerçekleşmiş ve bu sürgün sırasında pek çok ölüm gerçekleşmiştir. Sürgüne giden halkların yerine Rus, Ukraynalı, Alman, halkları yerleştirilmiştir. Dağıstan'daki dağ köylüleri ovaya yerleşmeye zorlanırken, Ermeniler ise, Ahıska bölgesine yerleşmişlerdir.

SSCB döneminde, Gürcistan yaklaşık günümüz sınırlarında bulunurken, Gürcistan'da Azerbaycan Türkleri, Ermeni nüfusu bulunmakta, Ermeniler ise başta Azerbaycan olmak üzere (Nahçıvan'da az olmak kaydıyla) Karabağ'da Rus demopolitikaları nedeniyle Azerbaycan Türklerinden çok daha fazla sayıya ulaşmışlardır. Sovyet Rusya'sı Kafkasya ve Orta Asya'yı siyasi rejiminin ve ideolojilerinin laboratuvarı haline getirmiştir. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'daki demografik gerekçesi bu bölgede devlet haline gelemeyen kavimlerin varlığı ve ancak onların Rus devlet çatısı altında yönetilerek, sosyo-kültürel açıdan çağdaş evrim geçirmeleri gereken topluluklar olarak görülmesi ve Rusların sınır güvenliği operasyonunu zaruri göstermeleriydi. Ancak Rusya'nın bölgede yaptığı tehcir kararlarının hiçbir yasal dayanağı yoktu. Sovyetler Birliği'nde devlet güvenlik komiteleri, iç işleri komiserliği gibi insiyatifine bırakılmış birtakım organlar tarafından tiranlıkla alınan kararlarla sürgünler gerçekleştirilmişti. Sürgün edilen bölgelerde sosyo-ekonomik adaptasyon sorunları, altyapı hizmetlerinin yetersizliği, binlerce insanın insani olmayan koşullarda ölümü, Rusya'nın işlediği soykırım ve insanlık suçu, BM'nin ilgili tanımlarına tipik örnektir.

5.7. XX. Yüzyılın Sonu ve Kafkasya'ya Yeniden Yerleşim Süreci

Kafkas halklarının Ruslara ihanet ederek Almanlara yardım ettikleri gerekçesi ile siyasi tarihlerinde Ruslar tarafından göç dalgası (1864-1939-1944)'na maruz bırakılarak, başta Anadolu olmak üzere Sibirya, Kazakistan, Özbekistan gibi dünyanın pek çok bölgesine sürülmüşlerdir. Vatanlarına geri dönmek istemiş çoğunlukla Sovyet hükümeti tarafından ret cevabıyla karşılaşmışlardır.

Stalin tiranlığının önemli parçası haline gelmiş olan ve II. Dünya Savaşı sırasında demografi projesinin ürünü olarak Sovyetler Birliğine bağlı bölgelerde 1939-1944'de kitlesel sürgünler yaşanmıştır. 1956'da Kruşçev döneminde Kırım Türkleri ve Ahıska Türkleri hariç sürgüne uğrayan halkların yurtlarına dönmesine karar verilmiştir.

1980'lerin ortalarına değin Sovyet yönetimi sürgün ettiği Kafkas halklarının yerlerine SSCB'den getirdiği halkları yerleştirmeye devam etmiştir. Kafkas halkları içinde vatana geri dönüş konusunda en büyük talep Çerkesler tarafından ortaya konulmuş, ancak Sovyet hükümeti tarafından konut yetersizliği gerekçesi ile reddedilmiştir. 1960'larda bazı Çerkesler, Türkiye'den Kafkasya'ya Adige, Karaçay-Balkar dolaylarına yerleşmiştir (Kuşhabiy, 2004: 1). Bu durumun ardından diğer Kafkas halklarının büyük bölümü vatanlarına geri dönüş talebinde bulunmuştur. Çoğunluğu Suriye'den gelen Çerkes vatandaşlarına Kafkasya'ya geri dönüşlerinin ardından 120 pasaport verilmiştir (Kuşhabiy, 2004: 29).

Kafkas halklarının vatana geri dönüş süreci tüm Kafkas halkları adına adil olarak gerçekleşmemiştir. Kırım Türkleri ve Ahıska Türklerinin vatanlarına dönüşü kolay olmamıştır. Bu iki bölgenin Türk olması ve konumları nedeniyle stratejik olması, ayrı tutulmalarına neden olmuştur. Yalçınkaya'ya göre (1999: 177) bu politikanın Rusların Türk politikası ile bağlantısı söz konusudur. Ruslar, Türkiye ve başka Türk ülkeleri arasında engel oluşturmanın yolunun Ahıska Türklerinden geçeceğine inanmıştır. Bu durum Rusya'nın Türkiye ile bağ kurmak isteyen Türk nüfuslu bölgeler arasında tampon bölge oluşturmasına bağlanabilir. Ahıska Türkleri, 1944 öncesi Meshet Dağları'ndan ötede Gürcistan'a bağlı sınır bölgesinde yaşayan Kafkasya'nın Türk halklarındandır. 250 sene Osmanlı idaresinde yaşamış olan bu bölgenin Edirne Antlaşması ile Rusların eline geçmesi sorunları beraberinde getirmiştir. 1944'de Orta Asya'ya sürülen bu halklar, Gorbaçov dönemindeki Glastnost ve Prestroyka ile fırsat bulmuş, ancak 1989 Fergana olayları ile Azerbaycan ve Türkiye bu nüfusun bir kısmını kabul etmiştir. 1999'da Gürcistan, Ahıska Türklerinin vatanlarına dönebileceklerine (Hristiyan olmaları ve Gürcistan'da belirli bölgede toplu halde yaşamayacakları yönünde şartlı olarak) karar vermiştir.

Sürgüne uğramış halkların vatanlarına geri dönüşüne dair ekonomik ve sosyal bir alt yapı hazır olmamıştır. Bilhassa sürgünden gelenlerin topraklarında Kabardey, Oset, Dağıstanlı, Gürcü, Ruslar tarafından işgalle sonuçlandığı için büyük problemler doğmuştur. 1958 sonrası vatanlarına dönen Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguşların sürgüne gitmeden önceki topraklarının iadesi hem Kafkas yerli halkları ile hem de bölgeye yerleştirilen Kazaklar ile sorunların doğmasına neden olmuştur.

Kuzey Kafkasya'da vatanlarına geri dönen halklar ile Kafkasya'daki halklar arasında çatışma hatlarını derinleştiren ve jeopolitik risklerin doğmasına neden olan unsur, bu tehcir meselesidir. Rusların Kafkasya demopolitikası sonucu bölgede etnik çatışmalar, düşmanlıklar, topraksız kalma, toprak değişimleri nüfusun ovalara çekilmesiyle toprak verimsizliği vb. sorunlar doğmuştur. Örneğin geri dönen İnguşların toprakları Osetlere verildiği için tam anlamıyla topraksız kalan İnguşlara Çeçen topraklarından verilmiş, Çeçenler ise bölgede sevimsiz halk olarak Ruslar tarafından anılır olmuştu. İnguşların bölgeden ayrıldıktan sonra topraklarının Rusların sempati duyduğu Kuzey Osetlere

verilmesi üzerine İnguşlar, ana topraklarına tam olarak kavuşamamıştı. Bu durum Varoş (bu bölge İnguşların değer verdikleri ana merkezleri ve Rusların Vladikavkaz'a sınır olması nedeniyle stratejik bulduğu bölgedir nitekim Ruslar Vladikavkaz'dan Tiflis'e uzanan Gürcü askeri yolunu önemsemişlerdi) olarak adlandırılan ilçenin Osetlere verilmesiyle sorunların daha fazla büyümesine neden olmuştu. 1991'de yayınlanan iade yasasına güvenen İnguşlar, Rus parlamentosunun beş yıl öncesine kadar sınır değişimine gidilemeyeceği yönünde karar vermesi ile hayal kırıklığına uğramışlardır (Forsyth, 2019: 775). İnguşların topraklarını talep etmesi, Kuzey Osetya tarafından saldırı olarak nitelendirilmiştir.

1956 sonrası Kafkasya'ya kısmi dönüşler olmasına karşın bu dönüşlerin sonucunda toprak paylaşım problemlerinin doğduğu anlaşılmaktadır. Rusya tıpkı Orta Asya'da yaptığı gibi Kafkasya'da etnik, coğrafi sınır uyumsuzluklarının ve bölgedeki çatışmaların nedeni olmuştur. Kafkasya'ya geri dönen Karaçayların 1959'da sayısı 67.830 iken, Balkarların ise 34.088 olmuştur (Tavkul, 2002). Ancak Kafkasya'ya dönen Balkarların topraklarının bir kısmını Kabardeylerin alması nedeniyle bir kısım Balkarlar vatanlarına dönememiştir. Karaçaylıların tazminat hakları ancak 1994'de verilebilmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Türk halkları olan Karaçay ve Balkarların yeniden birleşimini ve Kafkas diasporasının en büyük temsilcisi olarak Kafkas halklarının vatanlarına geri dönüşünü destekleyici jeopolitikalar üretmelidir.

Ahıska Türklerinin Hristiyan ve Gürcü olmalarını kabul etmesi şartı ile vatanlarına geri dönebileceklerini ileri süren Gürcistan, aynı zamanda Ermenilerin bu bölgeye sürgün sonrası yerleşmiş olması nedeniyle kötümser bir tavır takınmasını kabul etmeme gerekçesi olarak göstermiş ve ancak 2007'de geri dönüş yasası çıkarmıştır. 2011'de yenilenen yasa ile birlikte geri dönen Ahıskalı sayısı az olmuştur. Türkiye, tüm Ahıskalıları Gürcistan'a dönmek için teşvik etmeli ve iktisadi destek paketleri sunmalıdır. Çünkü dönecek her aile Türkiye için bir dayanak olabilir. Bu bağlamda Türkiye, günümüzde Azerbaycan üzerine ürettiği politikalar gibi tarihi-etnik bağları ve ülkesindeki Kafkas diasporasına dayalı olarak Kuzey Kafkasya'da aktif jeopolitikalar üretmelidir.

6.KAFKASYA İÇİN TARİHİ PERSPEKTİF VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Heredot "Coğrafya tarihi ifade eder" diyerek coğrafi ortamın tarihin şekillenmesindeki önemini vurgulamıştır. Kafkasya'nın konumu ve coğrafi nitelikleri, bölgenin geleceğini belirlemiş güçlü bir jeopolitik unsurdur. Platon, Aristotales, Strabon, Montesquieu, doğal faktörlerin rolünü vurgulayarak, coğrafi ortamın imkân verdiği ölçüde toplumların, devletlerin gelişim gösterdiğini ifade etmişlerdir. Bu anlamda Kafkasya'da etkisi geçen ilk jeopolitik döngü, coğrafi determinizm olmuştur. Coğrafi niteliklerinden kaynaklı olarak çatışmaların, savaşların, göçlerin, ekonomik üstünlük ve dinsel-kültürel rekabetlerin yaşandığı Kafkaslar, tarihini coğrafi ortamı üzerine inşa etmiş güçlü toplumların ayakta kaldığı bölge olmuştur. Tarihi bağlamda Avrupa-Asya arasında sınır olmuş, Büyük Kafkas Dağları ise, kuzey ve güneyden Kafkasları aşmak isteyen topluluklar için bariyer oluşturmuştur. Ancak bu bariyer ve aşılmazlık, 18. yy. da Çarlık Rusya'sının Kafkasları işgali ile son bulmuştur.

6.1. Tarih Öncesi Dönemde Kafkasya Üzerine

Kafkasya; ticaret, hakimiyet kurma, fetihler yapma amacıyla Anadolu'dan, Ortadoğu'ya Yunan ticari kolonilerinden Cenevizlilere, Andronova kültür temsilcilerinden (İskit, Kimmer) Hazarlara, Hun-Bulgar kavimlerinden Selçuklu ve Osmanlı Devleti'ne, Rusya'dan, günümüz İran topraklarında kurulmuş devletlere kadar sayısız topluluğu sığdırabilmiş bölgedir. Forsyth'e göre (2019: 85) İran ile Kafkasya halklarının bölgedeki varlığı bilinse de Türk halklarının bu topraklardaki varlığı politik hedefler nedeniyle kanıtlanmayı gerektirmektedir. Ancak Forsyth'nin bu söyleminin aksine Kafkaslarda Andronova kültürünün uzantılarıyla başlayan Hun, Hazar, Kıpçak, Selçuklu, Osmanlı'ya uzanan Türk tarihi süreci göz ardı edilemez (Harita 39). Nitekim Türklerin bu bölgedeki varlığı Ruslardan çok daha eski tarihe dayalıdır. Bu bölgenin en önemli niteliklerinden biri, günümüz İran topraklarında ve Kafkasya'da Türk kavim ve devletlerinin damgasının olmasıdır. Bu nedenle Kafkas bölgesi, Türklerin ikinci anavatanı olarak kabul edilebilir. Nitekim İskitler (Urartu toprakları, Aras Nehri, Çoruh boyları, Doğu Karadeniz'de İskit bakiyeleri mevcuttur), Kimmerler (Kafkasya, Anadolu ve Avrupa'ya kadar yayıldılar), Hunlar, Hazarlar, Kıpçaklar Kafkasya'ya yerleşen Türk kavim ve devletlerinden sadece birkaçıdır. 1071'den önce Karadeniz kıyılarında Faş (Rion), Kuban, Çoruh nehirleri ile Kırım ve Taman yarımadaları, Kefe ile Kerç Boğazı, Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Erzurum, Bayburt ve çevresinde yerleşmiş çok sayıda Türk boyları mevcuttur. Krkıntı, Kimmerikum, Kemurgoy, Aspurglani, Onogurya, Asparus, Kalarzen, Kotyora, Alazan, Balkar, Sasperir bunlara örnek teşkil eder (Kırzıoğlu, 2020).

MÖ 8-7. yy. da daha önce Kafkaslarda kullanıldığı bilinen demir yaygınlaşmış, şehir, sınıflı toplumlar ve MÖ 4-2. yy. da birbirleriyle çatışma halinde olan kabile birliği (İskit, Sarmat, Alanlar) doğmuştur (Coene, 2010: 91).

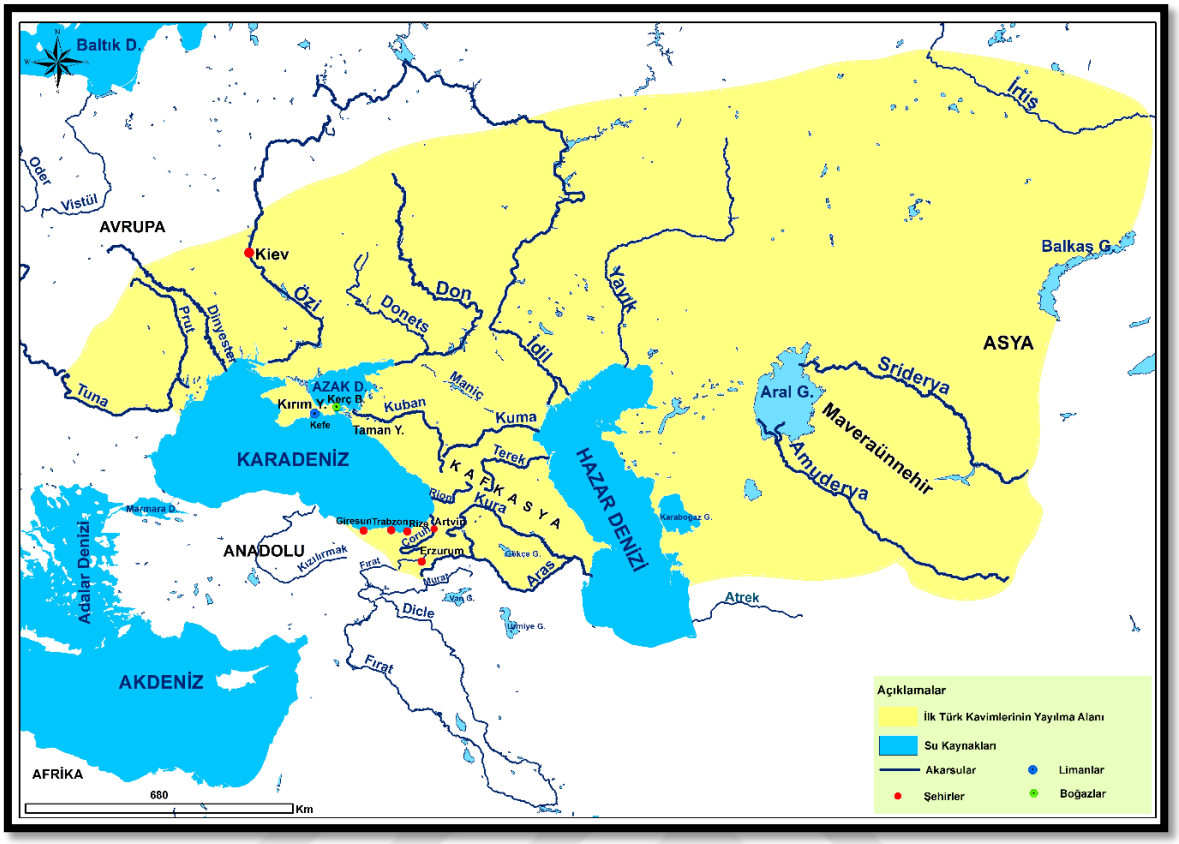

Harita 39. İlk Türk devletlerinin Kafkasya-Anadolu-Avrupa'da yayılma alanları.

Kafkasya'nın Abhazya bölgesinde MÖ 12. yy. da Kokhide Krallığı yer almıştır. MÖ 8.-7. yy. da Doğu Anadolu, İran-Irak-Aras Vadisi'nde hakimiyet kuran Urartular, Kafkasya'yı etkilemişlerdir. MÖ 8. ve 6. yy. da ise Kafkasya'da Yunan-Roma ticaret kolonileri, Meotlar bulunmaktaydı. Kafkasların tarihi bağlamda doğu-batı, kuzey-güney yönlü Karadeniz-Hazar deniz havzaları ile akarsular üzerinden gelişen ticari dokusu, günümüzde enerji ve ticari güzergahı (İpek Yolu-Traceca, BTC, BTK, TANAP) Asya ve Avrupa arasında varlığını devam ettirmektedir.

MÖ 5. yy. da ise, Çerkeslerin atası kabul edilen Sind Krallığı vardı. MÖ 5. yy. da Bosfor Kimmeriyen adında bir uygarlık doğmuş ve 8 yy. sürmüştür (İzzet, 2009: 187). Bu uygarlık, Azak Denizi'ni çevreleyen bölgede bir Yunan-İskit Devleti idi. Bu dönemde Yunanlılar, kolonyal şehirler kurmuştur (Phanagoria, Patraeus, Hermonossa (Tumutarakan), Kepoi, Tanais …vb.,). Böylece Kafkaslarda ilk yerleşim alanları ve şehirler ortaya çıkmaya başlamıştır.

MÖ 3-4. yy. da Albanya /Albania Azerbaycan, Dağıstan civarında kurulmuştur. Berde şehri ise bu krallığın başkentini oluşturmakta idi. Albanya günümüz Azerbaycan, Dağıstan güneyi, Ermenistan'ın bir bölümü ve Gürcistan'ın doğusunu içine alacak biçimde kurulmuş ve aynı bölgede Türkmenler, Albanlarla karışarak Türkleşmiş ve günümüz Azerbaycan ülkesi ortaya çıkmıştır (Harita 35).

MÖ 1. yy. da Taman Yarımadası, Anapa, Krasnodor, Maykop, Novorossiysk, Tuapse, Soçi, Adler, Gagra, Sohum'da Adigelerin atası olan Zihler yer almıştır (Deniz b, 2015: 10). Rize'nin doğusundan itibaren Eski Laz Krallığı olan topraklarda Bask-Abhaza yer almıştır (Deniz b, 2015: 13). Günümüzde Türkiye'de Doğu Karadeniz'de Laz halklarının kökleri buraya dayanmaktadır.

6.2. İlk Kafkas Kavimleri Devletleri

Kavimler Göçü ile Orta Asya menşeli kavimler Kafkasya üzerinden göç etmiş, bir kısmı burada kalarak yerli halk ile kaynaşmış, bir kısmı Kafkasya'da izler bırakarak göç etmiştir (Bedirhan, 2000: 44). Kafkas kavim devletlerinin en önemli niteliği; Hazar Deniz Havzası çevresinde ikinci bir Türk yurdunu kurmalarıdır. Örneğin; Onugur, Sartigur, Ugur, Utigu, Kurtigur Türk boyları Kafkasya'ya gelerek krallıklar veya boylar şeklinde yaşayarak bölgeyi Türkleştirmişlerdir. Başta Hunlar olmak üzere Bulgarlar, Macarlar, Avarlar, Hazarlar, Oğuzlar, Peçenekler, Kıpçakların Kafkasya'daki varlığı bölgenin Türk boylarından müteşekkil olduğunun kanıtıdır. Orta Asya'dan Kafkasya'ya olan göçler; İskit, Kimmer, Alan, Sarmatlar ile başlamıştır. Böylece büyük ölçüde İskitler ile başlayan ve Türk devletlerini içine alan Kafkas bölgesi Türkleşmiştir. Yapılan göçler, Kafkaslar, Anadolu ile Avrupa'nın nüfus kompozisyonunu oluşturmuştur. Bu bağlamda kavim devletler, Kafkasya-Maverayı Kafkasya-Anadolu ile bağlantılı bölgede devletler kurmuş ve her birinden günümüze uzanan jeopolitik-demografik etkileri kalmıştır. Günümüz Kafkas halklarının bir kısmı bu kavim devletlerin bakiyesidir.

MÖ 1700-1200'de Orta Asya'da göçebe bir kavim yer almakta idi. Bu kavim Kuzey Kafkasya'ya gelenlerden Andronova Medeniyetini oluşturan İskit, Kimmerleri içermekteydi. Bu devletler günümüzde Kuzey Kafkasya'da Rus topraklarında bulunmuşlardır (Tavkul, 1997: 1898). Batıya doğru göç eden Hunlar İskitleri göçe zorlamış, bunun neticesinde İskitlerde Kimmerleri batıya göçe zorlamıştır. Anadolu'ya ve Derbent vasıtasıyla İran'a giden Kimmerler Kafkasya'da kendilerinden bir miktar nüfus bırakarak diğer kavimlere karışmışlardır. Kimmerler'in en önemli niteliği Kafkasya'da ortaya çıkmış ilk Türk niteliklerini bu bölgeye nakleden Karaçay-Balkar ve Osetlerin de ataları olmalarıdır (Tavkul, 2015: 56). Buna göre Doğu Karadeniz'deki Türk öncülleri Kimmer ve İskitlerdir.

MÖ 1. yy. da bir görüşe göre, Kazakistan'dan Kafkasya ve Kırım'a başka bir görüşe göre de İran'dan Kafkasya'ya gelen Alanlar, (Alaniler) Kuban Nehri civarında yerleşmişlerdir. Alanların toprakları batıdan Abhazya, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkarı içine alan, kuzeyden Stavropol, doğudan İnguşetya'nın dahil olduğu bölgeyi kapsıyordu (Baumer, 2021: 255). Osetlerin Farsçanın kolu olan Osetçeyi konuşmaları nedeniyle Alanların, Osetlerin ataları olabileceği tezi kanıtlı olmasa da söz konusudur. Bu bağlamda Güney Kafkasların etkileri Kuzey Kafkaslarda kendini göstermiştir.

Hunlar (Gunlar), Kafkasya üzerinden 370'den sonra Volga Nehri üzerinden Avrupa'ya göçler gerçekleştirmiştir. Hunlar, Kafkasya çevresinde Sarmatlar ile karşılaşmış, böylece Volga Nehri Türk akınlarının merkezi olmuştur. Ermeni kaynakları Hunların vatanını Derbent'in kuzeyi olarak göstermektedir (Mesudi, 2004: 386). Bu nedenle Hunlar, günümüz Dağıstan bölgesinin Türkleşmesini sağlamış kavim devletlerden biridir. Türkler burada İdil Nehri'nin alt kısımlarında Hazarları oluşturmuş, bir kısmı ise kuzey (İdil Bulgarları) ve güney (Kara Bulgarları, Bulgar, Kuman) yönünde göç etmişlerdir. Alan ve Sarmatların Hunlara katılması neticesinde Kafkasya Birliği oluşturulmuş ve ilerleyen süreçte Deşti Kıpçak adını almıştır (Tram Semen, 2007: 274-279). Dolayısı ile bölgedeki ilk Kafkas birliğinin Hunlar tarafından sağlandığı anlaşılmaktadır. Böyle bir birliğin uygun koşul ve topluluklar ile gelecekte de sağlanabileceğinin verisi olarak kabul edilebilir.

Hunların başlattığı büyük göç dalgası ile hem Kafkasya'da hem de Avrupa'da halklar yerinden olmuş ve domino etkisi ile çeşitli kavimler yer değiştirerek, Kafkasya ve Avrupa'nın etnik çehresini doğurmuştur.

Macarlar, Kafkasya üzerinden Avrupa'ya göç eden diğer topluluktur. Macarlar, Kafkasya'da Hazarlara bağlı Don ile Kuban nehirleri arasında idiler. Volga Nehri çevresinde etki oluşturan

Macarlar, Avrupa'ya göç ederek o bölgenin de etnik yapısının şekillenmesinde etki oluşturmuşlardır. Macarların Dinyester-Don-Volga-Kuban nehirleri çevresinde faaliyet göstermeleri Türk kavimlerinin Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'yı siyasi ve kültürel etki oluşturduğunu kanıtlamaktadır.

Sibirler (Sabirler), Kuzey Kafkaslarda Kuban Nehri çevresinde yaşamış bir Türk boyudur. Bizans ordularında paralı asker olarak yer almışlardır. Sibirler, Kuzey Kafkasların Türkleşmesini sağlamışlardır.

Avarların Kuzey Kafkasya çevresine geldiklerinde önce Alanları ardından Bulgarları tazyiklediği anlaşılmaktadır. Avarlar, Kuzey Kafkasya ile Hazar Havzası çevresindeki Sibirleri sürerek bu bölgeye gelmiş ancak Göktürklerin 576'da Kafkasya'ya gelmesi ile bölgeden göç etmek zorunda kalmışlardır. Böylece Göktürkler Don-Volga nehirleri ve Kafkas Dağları arasında yaşamaya başlamıştır. Bu bağlamda Kafkaslar, birbirini sürükleyen Türk kavimlerinin siyasi-kültürel etkisi altında kalarak Türkleşmiş ve jeopolitik etkileri Anadolu'ya, Karadeniz üzerinden Avrupa'ya yayılmıştır.

Hazarlar; Kafkasya, Maverayı Kafkasya ve Doğu Avrupa'ya değin geniş bir coğrafi bölgede devlet kurmuş Türklerdir. Bu bağlamda Hazarlar, 400 yılı aşkın bir ömre sahip devlet olarak Hazar Denizi üzerinden Azak Denizi'ne varan geniş bölgede hâkimiyet kurmuşlardır. İdil (Volga) Nehri'nin kıyılarından Kırım'a kadar 6.-10. yy. la kadar Hazar Devleti bulunmakta idi (Togan, 1981: 57).

Hazarlar, İdil (Volga), Don, Yayık, Kuban havzalarındaki kervan yolları üzerinde bulunuyordu. Bu nedenle bulundukları izafi konum itibariyle hem İpek Yolu hem de Kürk Yolu'nun geçtiği güzergâhta yaşamanın avantajını elde etmiş bir devlettir. Hazarların Kafkasları Türkleştirmelerinin yanı sıra bölgedeki en stratejik fonksiyonu, Araplara karşı verdikleri mücadele ile İslam'ın Kafkaslarda ilerlemesine izin vermeyen teopolitik yaklaşımlarıdır. Yöneticilerinin Yahudiliği tercih etmesi ve İslam'a karşı duruşları Kafkasya'da İslam'ın yayılmasını coğrafi engellerle beraber geciktirmiştir.

Peçenekler (Becanek), Sri Derya ile Aral Gölü çevresinde yaşamışlardır. Kaşgarlı Mahmud (2006: 748) Divanı Lügat-it Türk adlı eserinde Peçeneklerin Emba Nehri ile Yayık Irmağı, İdil arasında bir kolunun da Karadeniz'in kuzeyinde yaşadığından ve 1048'den sonra ise bir kısmının Bizans ordularına katılarak Anadolu'ya, bir kısmının Balkanlar'a gittiğinden söz etmiştir. Taşağıl (2004: 98) Peçeneklerin 860-880 yılları arasında Don Nehri ile Kuban nehirlerine değin yayıldıklarından, oradan da Karadeniz üzerinden Avrupa'ya dağıldıklarından söz etmiştir. Kurat'a göre (1972: 54) Peçenekler, Kafkasya kuzeyinde 150 yıl kalarak Rusların Karadeniz Havzası'ndan güneye sarkmalarını engellemişlerdir. Stratejik açıdan Peçenekler, Kafkasya'da bir dönem Ruslara karşı tampon bölge olmuşlardır. Ayrıca İdil Nehri'nden aşağıya doğru Don, Kuban, Dinyeper, Tuna boylarına kadar tesir sahası oluşturmuşlardır. Bu bağlamda göçle gelen Türk kavimlerinin ortak faaliyet alanının Kafkasya ve Maverayı Kafkasya olması dikkat çekicidir.

Oğuzlar (Uzlar-Tork), Peçenekleri batıya sürerek, Volga Nehri çevresinde uzun bir müddet kalmışlardır (Kurat, 1972: 65). Rus kaynakları Oğuzların Ural (Yayık) ve İdil (Volga) nehirleri arasına yerleşmiş olduklarından söz etmektedir (Uydu Yücel, 2015: 395). Oğuzların bir kısmı Bizans hizmetine girerken, bir kısmı Dobruca'ya gitmiş, Kıpçakların baskısından kaçan diğer Oğuzlar ise Rus Knezliği'nin hizmetine tahsis olmuştur (Kurat, 1972: 67). Oğuz boylarının siyasi ve demografik faaliyet alanı Kafkasya ve Maverayı Kafkasya olmuştur.

Kıpçaklar, Kuman isminin Kıpçaklara katılan Kunların (sarışındırlar) eklenmesiyle bu adı aldığı bilinmektedir (Taşağıl, 2004: 73). Kıpçakların Asya'dan Avrupa'ya doğru olan göçleri Hunların saldırıları ile Kafkasya ve Karadeniz kuzeyine doğru başlamıştır.

Bir coğrafi bölgeye adını veren (Deşt-i Kıpçak yani Kıpçak bozkırları) Kıpçaklar, Moğol istilasından daha önce Sri Derya, İdil ve Don nehirleri arasında, Kafkasya, Kırım dağlık alanları ile Hazarın kuzeyi ile Kazakistan'ın orta-kuzeybatı bölümünde yaşamışlardır. XI. yy. da Kıpçakların İrtiş Nehri'nden Tuna Irmağı'na değin oldukça büyük sahada faaliyet gösterdikleri bilinmektedir (Taşağıl, 2004: 73). Togan'a göre (1981: 159) Kıpçaklar İdil Havzası'ndaki Türkler olup, günümüz Ukrayna'sının iç kesimlerine yayılmışlardır.

Özüne bakıldığında Kafkasya'da gelmiş geçmiş etnik grupların belki de hiçbiri Kıpçaklar kadar sirayetli olmamıştır. Bunun nedeni ise, Kıpçakların iki aşamalı olarak Kafkaslardaki varlığıdır. Kırzıoğlu'a göre (1992: X-XI) Kıpçaklar; İlk Kıpçaklar MÖ 8. yy. da Kafkasya'nın kuzeyinden güneyine doğru göç etmiş olan yukarı Kura ile Çoruh nehirleri boyuna yerleşmiş ve MS 6. yy.da yani 300 yıl sonra Hristiyan olan Kıpçaklar iken, Selçukluların fetih süreciyle beraber Karadeniz kuzeyinde ve Maverayı Kafkasya'da yerleşim alanı oluşturan 7. yy. Daryal ve Derbent vasıtasıyla Ortodoks-Gürcü mezhebine ihraç olan, yukarı Kura, Çoruh nehirleri boyunca Atabek Yurdu (1267-1578) adıyla hükümet kurmuş olan Son Kıpçaklardır. Nitekim Gürcü kaynakları da onları bu şekilde tabir etmektedir. Togan (1981:161) Kıpçakları Derbent'in muhafızı olarak anmaktadır. Bu nedenledir ki Derbent Kumanya Kapısına, Türk kapısı denilmiştir. Esasen Kıpçaklar, Aral Gölü'nden Macaristan'a Gürcistan'dan Mısıra (Memlük sultanı Baybars Kıpçak Türküydü) kadar geniş bir coğrafi alanda kültürel miraslarını (bu nedenledir ki Kafkasya'da ortak konuşma dili Kıpçak Türkçesidir) koruyarak sürdürmüşlerdir.

Kıpçakların bir bölümü Kuban Havzası'na inmiş ve burada Gürcülerle irtibat kurarak Gürcü krallarının hizmetinde bulunmuşlardır. Kıpçakların Maverayı Kafkasya'ya yerleşmelerinin ardından Doğu Anadolu'nun Kıpçaklara ait olan zümresi de bu halkların bakiyesi olmuştur (Kurat, 1972: 74). Kıpçakların yerleştikleri alan başta Kırım olmak üzere, Kerç Boğazı, Kuban ile Kafkasya'nın kıyı kesimleri idi. Günümüzde Dağıstan, Kuban ve Terek dolaylarında ardıllarını bulundurmakta olan Kıpçaklar, Kafkasya'nın Türkleşmesinde önemli etkiler oluşturmuşlardır. Kıpçakların bölgedeki uzun süreli varlığı (hem tarihi süreç olarak hem de coğrafi yayılış alanı olarak) Kıpçak Türkçesi'nin kalıcı olmasına ve Kafkas halkları arasında üst dil olarak ortak dil dolaşımını sağlamıştır. Ayrıca Kıpçak Türkçesi'nin Artvin Yusufeli, Ardahan Çıldır, Ahilkelek'te konuşulması ve bu bölge halklarının sarışın Kıpçak anatomisine sahip olması, edebiyat, folklorik yapısının benzerliği bunu kanıtlamaktadır. Bu durum aynı zamanda Kafkasya-Maverayı Kafkasya ve Anadolu arasındaki etkileşimi göstermektedir.

Kıpçaklar, Dinyeper Nehri'nden Aral Gölü'ne değin konfederasyon oluşturmuş ve kuzey Kafkasya'daki halkların çoğu bu konfederasyonun parçasını oluşturmuşlardır (Coene, 2010: 111). Ruslara karşı başarı ede eden Kıpçaklar, Moğollar tarafından bertaraf edilmiş ve Kıpçak nüfusunun büyük bölümü Macaristan'a göç ederken, geri kalanı Kafkasya-Karadeniz ve çevresinde kalarak Moğollara karışmış ve Altınordu Devleti'nin bir kısmını oluşturmuştur. Kırgız, Kazak, Karakalpak, Tatar, Başkurtlar, Karaçay-Balkar, Karay, Kırım-Tatar, Nogaylar, Kumuklar, günümüz Kıpçak mirasıdır (Kasapoğlu Çengel, 2017). Ayrıca Ahıska Türklerinin atalarının Kıpçaklar olduğu bilinmektedir.

Bulgarlar, MÖ 149-127'de Kuzey Kafkasya'da bulunmakta idi (Kurat, 1972: 108). Bulgarlar, Kuzeydoğu Kafkasya ile Don Nehri kıyısında yaşamaktaydı (Togan, 1981: 155). Bulgarların bir

kısmı Avrupa'ya göç ederken, bir kısmı da Kafkaslarda kalmıştır. Moğol akınlarına uğrayan Kıpçakların bir bölümü Bulgar yurduna gelmiş, böylece Kıpçak-Bulgar yerli zümrelerin karışımından Kazan Türkleri doğmuştur (Kurat, 1972: 117). Altınordu Devleti'nin kurulmasıyla beraber bir süre varlığını sürdüren Bulgarlar daha sonra yıkılmışlardır. İdil Bulgarları, izafi konumları nedeni ile tıpkı Hazarlar gibi İpek Yolu güzergahında olduklarından zenginleşmiş ve Kazan'a gelen Müslüman tüccarlar vasıtasıyla İslamiyet ile tanışarak Müslüman olmuşlardır.

Tarih boyunca Orta Asya'dan Anadolu ve Avrupa'ya göç eden kavim devletlerin (bilhassa Türk kavimlerinin), transit bölgesi Kafkasya olmuştur. Kavim devletlerin siyasi faaliyetleri, Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da geçmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin bir bölümünü içine alan Kafkasya; Maverayı Kafkasya ile doğu-batı-kuzey-güney yönleri ile çevrelenmiş bir köprü vazifesi görmüştür. Bu nedenle tarihi ve coğrafi bağlamda Kavimler Göçü-kavim devletleri ve bölgesel-küresel aktörler, Kafkasya ve onunla stratejik bağlantı noktası olan Maverayı Kafkasya'ya ilgi duymuşlardır. Maverayı Kafkasya; kuzeybatıda Kırım ve çevresi, kuzeyde Don ve Volga nehirleri, Kazan şehri, doğuda Orta Asya'da Türk devletleri ve Doğu Türkistan, güneyde İran'ın kuzeyi, batıda Türkiye ile Kafkasya'yı çevrelemiştir (Harita 40).

Harita 40. Kafkasya ve Maverayı Kafkasya

Türkiye'nin, Maverayı Kafkasya'nın parçası olan Orta Asya'ya ve Kafkasları birbirini tamamlayan bölgeler olarak bakması gereklidir (Harita 40). Yalnızca Güney Kafkasya odaklı bir jeopolitik yaklaşım, bölge ve Türkiye adına siyasi-ticari kazançları azaltacaktır.

6.3. Greko-Romen Dönemde Kafkasya

Helenistik dönemin bir parçası olan doğu-batı kültürel kaynaşma süreci, Büyük İskender'in Dünya devleti oluşturmak hedefiyle bütünleşmiştir. Ahamenişlere karşı Büyük İskender'in Anadolu ve Mezopotamya'daki hâkimiyeti, Yunan kültürünün bu bölgeye taşınması ve doğu-batı kültürünün harmanlanmasını sağlayan Helenistik dönemin başlamasının öncülüydü. Her ne kadar Helenistik süreç, Büyük İskender'in Anadolu'ya gelişinden sonra şekillenmiş görünse de Greko-Romen döneminden daha önce Grek döneminde Kelt, Kafkas (Çerkeslerin Kafkasya'dan Mısır, Anadolu ve Trakya'ya uzanan etki ve etkileşimiyle) kültürünün Yunan kültürünü etkilemesi üzerine temellenmiştir. Helenleşme, Yunan-Roma ticari kolonilerinin Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarında başlamıştır. Yunan medeniyeti bu kez Büyük İskender ile doğu medeniyeti ile harmanlanmış, Grek kültürünün getirdiği felsefe, din, insan algısı, Roma kültürünün devlet, güç egemenlik, emperyalizmi, Anadolu ve Kafkasya'yı etkisi altına almaya başlamıştır.

Bu dönem Romalıların Ermeniler ile Gürcülerle yoğun sınır temaslarının olduğu hatta, Gürcistan'ın bazı bölgelerini vassallık haline getirdiği dönem olması açısından önemlidir. Öte yandan Hristiyan misyonerliği bu dönemde Romalılar aracılığıyla Kafkasya'da (Ermenistan, Gürcistan, Abhazya, Albanya) yayılma imkânı bulmuştur. İskender'in devlet sınırları Kuzey Kafkas Dağları'nı sınır alacak biçimde genişlemiştir. Bu nedenle Kuzey Kafkasya, Helen kültürünün etki alanı dışında kalmıştır. İskender'in mirasçıları Selevkoslar-Partlar (Güney Kafkasya'da) ile devam etmiştir. Roma İmparatorluğu, Kafkasya'da aktif hale gelmesine karşın, coğrafi engelle karşılaşmıştır. Kafkasya'nın dağlık yapısı ve çeşitli kabilelerden oluşması, Romalıların bu bölgede tam bir hakimiyet kurmasına engel teşkil ederek kültürel yayılmayı engellemiştir. Bu bağlamda Greko-Romen dönemde Güney Kafkasya etki alanına açık kalırken, Kuzey Kafkasya coğrafi etkilerle muhafaza olmuştur.

Erken Orta Çağda ise 1071'e değin Kafkasya'da etkin olan güçler, Roma, Bizans, İran'da kurulan devletler ile Abbasiler ve Emevilerdir (Baumer, 2021: 144). Kafkasya 7. yy. dan 10. yy.la kadar Hazarlar-İslam Halifeliği-Bizans üçlüsü arasındaki çekişme sahası olmuştur. Doğu Roma (Bizans) ile Pers sınırı, Güney Kafkasya'nın sınırını oluşturarak Gürcistan'ın doğusundan Van gölüne, Fırat Nehri'nin orta çığırından Kızıldeniz'e varmaktaydı (Forsth, 2019: 54). Arapların Kafkasya'da en dikkat çekici yönü bölgede politik olmaktan ziyade ticari faaliyetlerle varlıklarını göstermeleri olmuştur. İslam ise Derbent ile günümüz Azerbaycan'da yayılmıştır (Coene, 2010: 108).

6.4. Selçuklu Döneminde Kafkasya ve Günümüze Etkileri

9. yy. da Kafkasya'da Abbasilerden ayrı olmak üzere çok sayıda devletler bulunmaktaydı (Harita 41). Bu devletler, Kafkasya'da uluslararası ticareti ve kültürel ilişkilerin gelişmesini sağlamışlardır. Selçuklu Devleti'nin Kafkasya'da fetih sürecinden önce var olan feodal devletler şunlardı: Şeki ve Arran Devleti (822-950), Şeki merkez olmak üzere Gürcistan ve Azerbaycan topraklarında kurulmuştur. Şirvanşahlar (Mezdeiler) Devleti (983-1373), kuzeyde Derbent, Samurçay, güneyde Kura Nehri, doğuda Hazar Denizi, batıda Şeki ile sınırdı. Bu devlet, günümüz Azerbaycan, kısmen Dağıstan toprakları üzerinde kurulmuştur. Şirvanşah hâkimiyeti, 16. yy. a kadar sürmüştür. Alparslan, iskân politikası uygulayarak bölgeye özellikle Dağıstan'a Türk nüfusu yerleştirmiş ve bölge Türkleşmiştir.

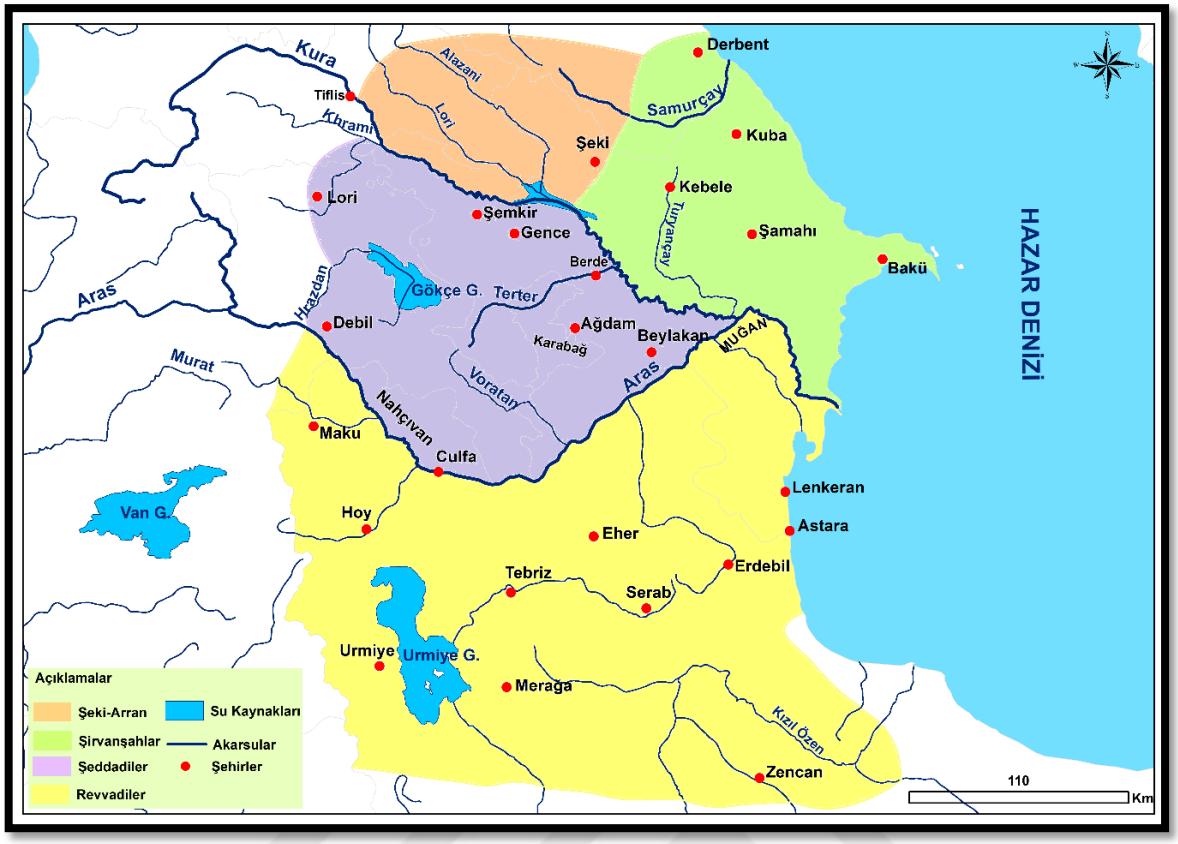

Harita 41. 9. yy. da Kafkasya'da siyasi ortam

Revvadiler Devleti (981-1065), Tebriz başkent olmak üzere Azerbaycan'da kurulmuştur.

Şeddadiler Devleti (951-1076), Arran ve Azerbaycan'da hâkimiyet kurmuş ve Gence merkez olmak üzere Hazar Havzası ve Gökçe Göl'ü içine alacak biçimde varlığını sürdürmüştür.

Saciler Devleti (822-929), Orta Asya'dan Azerbaycan'a gelen Saciler, bölgede çok sayıda Türk nüfusu barındırmışlardır (Bedirhan, 2000: 70). Azerbaycan, Ermenistan, kısmen Gürcistan ile Doğu Anadolu'nun bir bölümü ve İran'ın kuzeyinde yer alan Saciler; Tebriz, Merağa ve Erdebil gibi önemli kentlerde hüküm sürmüşlerdir. Ögel'e göre (1988: 66), Saciler Devleti, Türk kökenlidir. Sacilerin, Selçuklu Devleti'nden önce Güney Kafkasya'nın Türkleşmesi faaliyetinin öncülü olarak demografik açıdan stratejik bir devlet olduğu anlaşılmaktadır.

Salariler Devleti (942- 981), Azerbaycan'da kurulmuştur. Şirvanşahların topraklarını ele geçiren Salariler, Hazar Denizi'nden Gürcistan'a değin genişlemişlerdir (Harita 42).

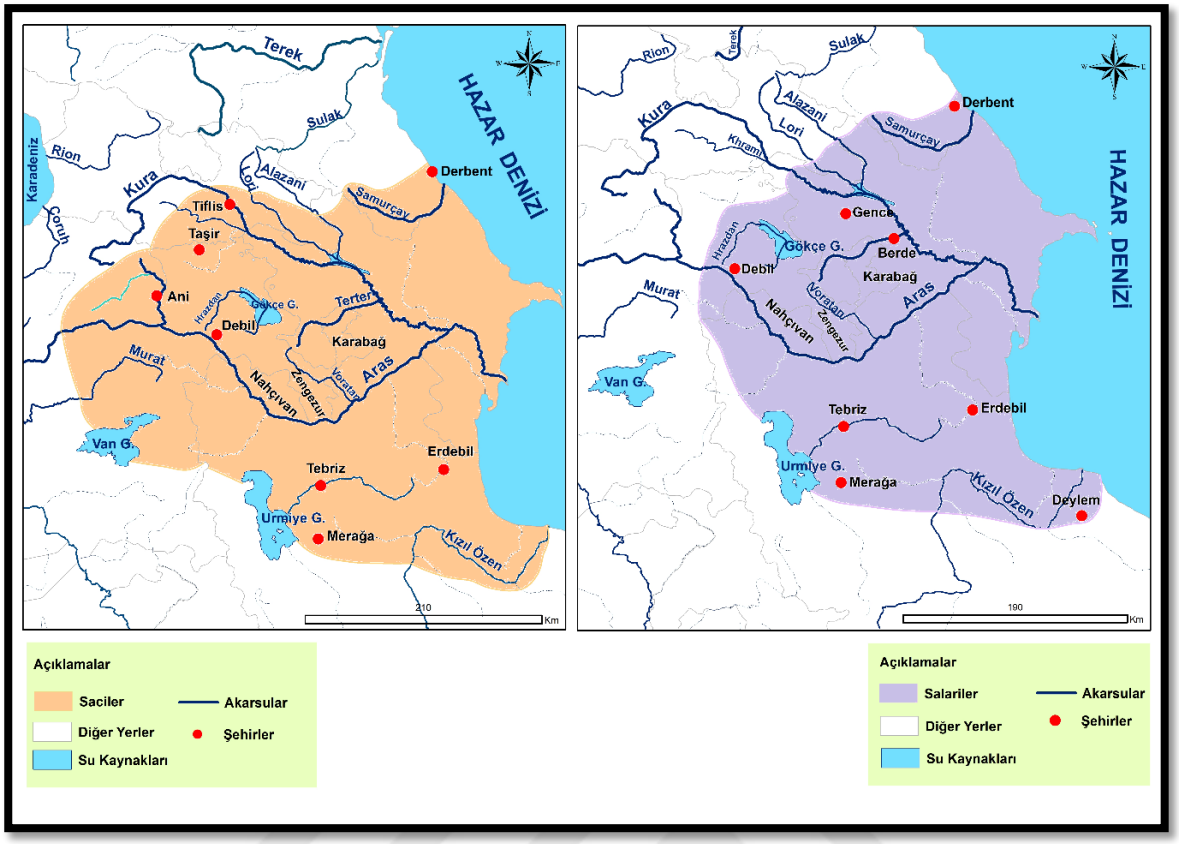

Harita 42. Saciler ve Salariler Devleti

Türklerin iki koldan yani hem Kuzey Kafkasya'dan hem de Orta Asya, Türkistan'dan İran Taberistan üzerinden Kafkasya'ya yöneldiği bilinmektedir. Selçuklular, Kafkasya'yı Anadolu'ya açılan kapı olarak görmüşler ve fetih süreçlerini planlı şekilde sürdürmüşlerdir. Selçukluların amacı, Türkmen boylarına yurt bulmak, İslamiyet'i yaymak için Anadolu'ya ve Kafkasya'ya fetihler düzenlemekti. Selçuklu Devleti'nin günümüze yansıyan en büyük etkisi, Kafkasya-Maverayı Kafkasya ve Anadolu'da Türk-İslam kültürünün yayılması ve Kafkasların hamiliğini üstlenmesi olmuştur. Alparslan döneminde Kafkasya akınları sürmüş, Cevahetiye girilerek Ahilkelek, ardından Ani, Mangışlak Yarımadası alınmış, Gürcistan ve Ermenistan Selçuklulara bağlanmıştır. Nitekim Ani; Ermeniler için önemli olup, Büyük Ermenistan hayalinin başkenti olarak düşünülmüştü.

Selçuklu Sultanı Alparslan Kafkasya'yı bir askeri üs olarak görmüştür (Bedirhan, 2000: 176). Melikşah döneminde Derbentten Dağıstan'a kadar bölge fethedilmiş, Türk boylarının Kafkasya'ya akışı sürmüş ve Azerbaycan ile Arran'a yerleşen Türkmenler, Kafkasya ve Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük rol oynamışlardır. Böylece Selçuklular, Güney Kafkasya'nın Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlamışlardır. Kafkaslarda uyguladıkları politikalarla halkın gönlünü kazanarak bölgenin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Ermeni ve Gürcü kaynaklarının Selçuklu Sultanı Melikşah'ı, Hristiyan ve Ermenilerin hamisi ve koruyucusu sıfatıyla anması oldukça önemlidir. Bu durum günümüz içinde geçerli olan Türkiye'nin Kafkasya'nın hamiliği konusunu teyit etmektedir. Günümüzde Kafkasya'nın hamilik rolünü, tarihi-etnik ve coğrafi bağları nedeniyle Türkiye yapabilmelidir. Ermenistan ile sorunlu siyasi ilişkilere karşın Gürcistan, Türkiye için en stratejik ülkedir. Bu ülke üzerinden geliştirilecek Azerbaycan ve Maverayı Kafkasya bağı, güneyde Nahçıvan-Zengezur-Azerbaycan hattının güçlendirilmesi için bir alternatif olabilir.

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde de Kafkasya'nın ve Maverayı Kafkasya'nın önemi sürmüştür. Alaaddin Keykubad döneminde Karadeniz ve Kırım'ın öne çıkması bunun bir göstergesidir. Farsça ve onun alt kolları Hindistan-Ortadoğu-Kafkasya-Anadolu'da Selçuklular ile taşınmış ve bu coğrafi bölgelerde birleştirici-kültür taşıyıcı dil olmuştur.

Selçukluların Kafkasya'ya geldikleri süre zarfında Kıpçaklar ve Hazarlar bulunmakta idi. Bu iki devlet, Tuna Nehri'ne kadar yayılmıştı. Böylece Türk etkisi Maverayı Kafkasya'da yayılmış bulunuyordu. Selçuklu Türkmenleri sayesinde Hazarlar ve Kıpçaklar, İslam ile tanışma fırsatı elde etmişlerdi. Horasan'dan Kafkasya'nın doğusuna ve Azerbaycan'a yerleşen Türkmenler bu bölgeden Anadolu'ya uzanmışlardı (Togan, 1981: 173).

Selçuklular; Kafkasya-Maverayı Kafkasya'da jeoekonomi ve jeokültür politikaları ile siyasi, ekonomik-kültürel uzantılı etki bırakmışlardır. Selçuklu Devleti emirleri arasında pay edilen Malatya ile Sivas'ta Danişmentoğulları, Erzincan çevresinde Mengücekoğulları, Erzurum'da Saltukoğulları, Mardin dolayında Artukoğulları, Halep, Musul, Sincar çevresinde Aksunkuroğulları, Fars'da Salgur Atabeyliği, Azerbaycan'da İldenizliler devlet idaresini sürdürdüler (Togan, 1981: 2001). Böylece Selçuklu kültür ve medeniyeti çok geniş bir coğrafi alanda kendini tanıtma fırsatı bulmuş ve bahsi geçen bölgelerde o günden günümüze çok sayıda tarihi-kültürel eserler kalmıştır.

Selçuklular, pek çok ticari yol ile komşuluğu bulunan bir lokasyonda yer alıyordu. Bunlardan biri Hac Yolu iken diğerleri ise Kafkasya ve Ermenistan'a Kuzey Avrupa içlerine varan yoldu. Çin'den Avrupa'ya varan İpek Yolu bu jeoekonominin bir parçası idi ve bu sayede Kafkasya bir pazar alanı haline gelmişti. Bedirhan'a göre (2014: 178) Kafkasya; Çin'den başlayarak Bakü, Tebriz, Şirvan, Tiflis, Nahçıvan üzerinden Avrupa'ya uzanan ticari yol olarak tüccarların birleştiği nokta idi. Bu ticari yola fonksiyon katmak isteyen Selçuklular, darü'z-zayafe adlı kervansaraylar inşa etmişlerdir. Böylece Selçuklular, İslam dünyasının en büyük şehirlerini ortaya çıkarmış ve jeoekonomik açıdan Kafkasların en parlak yılları olmuştur. Bu kültürel etki hala günümüzde Karabağ'dan Irak'a kadar yansımaktadır.

Selçuklu Devleti, Kırım aracılığı ile Kıpçak ve Ruslarla ticari münasebette bulunuyordu. Bu nedenle Kırım kıyısındaki Suğdak Limanı oldukça jeostratejik ve jeoekonomik limandı. XIII. yy. da Kırım-Suğdak-Trabzon arasındaki ticari boyut güçlü idi.

Selçuklu Devleti; Kafkasya'da kültürel anlamda medreseler, mektepler, Darü'şifalar yaptırmış ve çeşitli bilim adamları yetiştirmiştir. Öte yandan Kafkasya'da Tebriz, Ahlat, Gence, Mereğa gibi çok sayıda ticaret ve kültür merkezi olan şehirler gelişmiştir. Nizamiye Medreseleri Nizamülmülk tarafından açılmış ve Avrupa'da pek çok üniversite bu okul örnek alınarak kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde bölgede pek çok kütüphaneler kurulmuştur. Melikşah döneminde ilimin gelişmesiyle Ömer Hayyam, Gazali gibi isimler yetişmiş, medrese kültürü Bağdat'a kadar uzanmıştır. Türk kavimlerinin yavaş yavaş İran üzerinden Kafkasya'ya sızması Türk dillerinin Kafkasya'da yayılmasını sağlamıştır. Örneğin Azerbaycan Türkçesi'nin yazılı şekilde kullanılması 13. yy. da başlamıştır (Forsyth, 2019: 115).

Selçuklular dönemi, Kafkasya'da siyasi birliğin sağlanması, çok sayıda bilim insanının yetişmesi, bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşması, Türk dilinin geniş coğrafi alanlara yayılması, şehirlerin büyümesi suretiyle Kafkasya'nın imar edilmesi ve Kafkasya'nın İslamlaşma ve Türkleşmesinin en yüksek evresi olması açısından son derece önemlidir. Şayet Selçuklu Devleti Kafkasya'ya Türkmen nüfusunu yerleştirmemiş olsaydı, bu bölgeye daha önce gelen az sayıdaki Türk nüfusu eriyip kaybolacaktı. Günümüzde Türkiye, Kafkasya üzerinden Orta Asya açılımını

gerçekleştiriyor ise bunu büyük ölçüde Selçuklu Devleti'nin Güney Kafkasya'da uyguladığı nüfus politikasına borçludur.

6.5.Kafkasya'da Etki Oluşturmuş Olan Diğer Devletler

Kafkasya'daki kavim devletlerinin dışında bu bölgeyi etkilemiş devletlerde bulunmakta idi. Medler, Persler (Ahameniş), satraplıklar halinde varlığını çeşitli devletlere bağlanarak devam ettiren Ermeniler vardı.

Kafkasya-Meverayı Kafkasya'da devlet kurmuş olan Altın Ordu Devleti yer almıştır. Rusların Karadeniz Havzası'nda faaliyet göstermesini engelleyen Altın Orda Devleti bir tür tampon bölgesi olmuştur. Bu tampon bölgenin parçalanması Rusların işini kolaylaştırmış ve Rusya yavaş yavaş Karadeniz ve Kafkasya'da hakimiyet kurmaya başlamıştır. Bu bağlamda Altın Orda Devleti, Karadeniz ve Kafkasya havzalarının en jeostratejik dönemini temsil etmektedir. Altın Ordu Devleti'nden doğan hanlıklar, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya siyasetinin belirleyicisi olmuştur.

Maverayı Kafkasya'nın parçası olarak Kazan Hanlığı, Cuci'nin nesli Uluğ Muhamamed Han tarafından Kazan şehrinde kurulmuştur. 1552'de Kazan Hanlığı'nın Rusların eline geçmesi, Kafkaslardaki hakimiyetin ön hazırlığı olmuştur. Kazan Hanlığında etnik unsuru Bulgar-Kıpçak-Tatarlar oluşturmuştur. Kazan Hanlığı sırasında Kazan şehri önemli bir ticari merkez haline gelmiş ve Kürk Yolu'nun bir parçası olmuştur. Kazan Hanlığı'nın Türkistan'a yakın olması nedeniyle Kazan şehrinde İslam kültürel mirasını da görmek mümkündür. Günümüzde Kazan, Rusya'nın Volga Federal Bölgesi'nde Tataristan bölgesinin başkentidir. 1552'de Astrahan Hanlığını alan Ruslar Kuzey Kafkasya'ya adım atmıştır. Günümüzde Astrahan, Maverayı Kafkasya bölgesinin bir parçasıdır.

Kırım Hanlığı, Altın Orda Devleti'nin en büyük bakiyesi, jeostratejik açıdan Karadeniz Havzası'nın tarihi-etnik yarımadası, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya siyasetinin başlangıç noktası idi. Bu hanlık, Rusların Karadeniz'e açılan kapısı, Kafkasya'nın (bir kısmının Taman Yarımadası'nda devam etmesi nedeniyle) tamamlayıcı parçası idi.

6.6. Osmanlı Devleti ve Kafkas Politikaları

Osmanlı Devleti, 15 ile 16. yy. da Kafkasya'da fetihler yapmış, bölgeyi imar ve iskân etmiş, fakat kabileciliğin varlığı ve coğrafi şartlar nedeni ile bölgede tam bir siyasi birlik sağlayamamıştır (Bilge, 2005: 195). Osmanlı Devleti; dini, kültürel, geleneksel benzerliklerle ve izlediği hoşgörü politikasıyla Kafkasya'yı hamisi kılmış ve bölge ile siyasi-dini-etnik-kültürel bağ kurmuştur. Buna göre Kafkasya'da Osmanlı Devleti'ne tabi olanlar, Megrel Prensliği, Gürel (Guria) Prensliği, İmeret Krallığı, Kıpçak Atabeyliği, Kartli Krallığı, Kakhet Krallığı, Abhazya Prensliği, Svanetya Prensliğidir (Harita 43). Kıpçak Atabeyliği günümüzde Gürcistan ve Anadolu topraklarının kuzeydoğu bölümünü kapsamakta idi. Bu bağlamda Osmanlı Devleti Kafkasya ile Kuzeydoğu Anadolu'yu bir bütün olarak algılamış ve buna bağlı siyaset yürütmüştür. Günümüzde Türkiye; Anadolu'nun bir bölümünü Kafkasya'nın parçası görmeli ve Gürcistan ile ilgili daha aktif politikalar yürütmelidir.

Harita 43. Kafkaslarda Osmanlı Devleti'ne bağlı olan prenslikler

Selçuklu Devleti'nin Kafkasya üzerinden Anadolu'ya uzanan politikasına karşın, Osmanlı Devleti'nin Kafkas jeopolitiği farklı olmuştur. Bu politika, Karadeniz Havzası üzerinden Kuzey Kafkaslara doğru şekillenmiştir. Bilge'ye göre (2005: 16) Osmanlı Devleti döneminde Kafkasya, Kırım ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesi askeri, ekonomik, yönetim açısından birbirini tamamlayan bölgeler olması, 16. yy. itibari ile Erzurum, Erzincan, Trabzon, Kars, Çıldır, Kefe eyaletlerinin Kafkasya'nın içinde yer alması nedeniyle, bu üç bölgenin Osmanlı Kafkas siyasetinde birlikte ele alınması gerekmektedir. Nitekim Osmanlı döneminde kurulan eyaletler; Erzurum, Erzincan, Kars, Nogay, Kefe, Gürcistan/Tiflis, Kakhet/Kutais, Şirvan, Sohum, Çıldır, Trabzon, Derbent, Şamahı, Revan ve Nahçıvan, Loru, Tumanis, Gence, Gori'dir (Harita 44). Bu durum Osmanlı Devleti'nin Kırım-Kefe'den başlayarak Kafkasya'yı, Karadeniz Havzası ve Kuzeydoğu Anadolu ile birlikte ele aldığını göstermektedir. Günümüzde yapılması gerekli durum; Kırım, Kafkasya, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan, yani Ten-İdil'den Aras Nehri'ne kadar bölgeyi bütün gören bir siyasetin var olması gerektiğidir. Farklılıklar bu bütün içinde, renk olarak izah edilmelidir.

Osmanlı hükümdarları, Kafkasya siyasetinde yalnızca fetih süreci ile değil aynı zamanda bu bölgeye dönük jeoekonomik boyutla da ilgilenmişlerdir. Karadeniz, Kafkas ticari yolları ve Tebriz-Halep ile Tebriz-Bursa İpek Yolu'nun ele geçirilmesi bunun örnekleridir. Ayrıca Hazar Havzası, Osmanlı Devleti açısından savunmayı desteklemesi, Rusların çıkış yolunu engellemesi ve jeoekonomik anlamda değerli olmuştur. Günümüzde ise Zengezur Koridoru, bu ticari yolun en kritik kavşağı olarak görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin Nahçıvan-Zengezur-Azerbaycan ticari hattını, Bakü-Tiflis-Kars İpek demiryoluna ek olarak bölgeye bütünsel bakışla Don-Volga ekseninde aktif ticari roller edinmesini gerektirmektedir.

Harita 44. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da kurduğu eyaletler

Osmanlı hükümdarlarından Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinin ardından Karadeniz'in Türk gölü olması için uğraşmış ve bölge üzerinden Kafkasya fetihlerini gerçekleştirmiştir. Onun Kafkasya'ya erişim için Karadeniz'i önemsemesi, Kırım'ın jeostratejik önemini ön plana çıkarmış ve Kırım, Osmanlı Devleti'nin Kafkaslara bağlanma noktası olmuştur. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne bağlılığı ve Karadeniz'in kuzeyindeki siyasi güçleri (Rus gibi) tutan stratejik konumu vardı. Bu hanlık, Osmanlıyı Ruslara, Polonyalılar ve Ukraynalılara karşı korumakta, kuzey sınırlarını güvence altına almakta ve Karadeniz'in Türk gölü olmasını sağlamaktaydı (Kurat, 2011: 153). Bu bağlamda Türkiye'de Karadeniz'i Kırım, Azak Denizi-Don-Volga-Kazan şehrine kadar giden siyasi-ticari yolun kavşak noktası olarak görmelidir.

Fatih Sultan Mehmet'in Kafkasya öngörüsü öncelikle boğazların güvenliğinin teminatı ve Karadeniz ticari durumunu Osmanlı lehine çevirerek Karadeniz jeoekonomisini Osmanlı Devleti üzerinden gerçekleştirmek idi. Bu nedenle Karadeniz'e kıyısı olan Sokum (Sohum, Thukhumi)/Abhaz, Dadyan (Megrel) stratejikti. Sohum, önemli ticari merkezlerden biri idi ve Osmanlı Devleti, Karadeniz'e kıyısı olan bölgeleri Türkleştirmek istiyordu. Bu bölge aynı zamanda Kafkas halkları ile temas noktası idi. Bu nedenle Fatih Sultan Mehmet 1454'de Sohum'u fethetmiş ve böylece Osmanlılar Kafkasya'da ilk olarak Abhazya'yı almışlardı.

Trabzon (Türkistan ile İran'ın kervan çıkış yolu olması açısından jeoekonomik öneme sahip Trabzon o dönem Rion Irmağı'ndan Terme Çayı'na kadar Karadeniz'in kıyısında yer alan Bizans'a bağlı zayıf bir Kayserlikti), Rize dâhil, Gümüşhane Harşit Çayı, Artvin kıyıları, Macakhel (Çoruh Nehri'nin doğusu ile Şavşat batısı arasındaki bölgeydi) Giresun kalesi alınmıştır (Kırzıoğlu, 1976: 21).

Osmanlı'nın Kafkas jeopolitiğinde 1475 yılı önemlidir. Bu tarihte Kırım Hanı I. Mengli Giray Osmanlı Devleti'ni tanımış, 1475'de Kefe ve Azak'ın alınması ile Kırım İstanbul'a tabi olmuştur. "Hukuksal" olarak Kuzey Kafkasya, Osmanlı Devleti'ne bağlanmış ve Osmanlı Devleti'nin bölge üzerine hamiliği[3] ortaya çıkmıştır. Hamilik; bir ülkenin başka bir ülke veya bölge üzerine hukuksal-diplomasi-siyasi-ekonomi-askeri-dini açıdan yoğun temas ve yönlendirmelerinin olduğu rol şeklidir. Siyasi-kültürel hakların korunması, askeri eğitimler, ekonomik yardımlar, güvenliği sağlama, yoğun ticari ilişkiler, sağlık-sosyal yardımlar biçiminde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin günümüzde Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'da hamiliği söz konusudur. Osmanlı Devleti'nin Kırım ile olan hamilik rolü; idari (seçilen hanın Osmanlı padişahı tarafından onaylanması yani sultan tarafından atanması), dini (halkı Türk ve Müslüman olan Kırım'da Osmanlı Sultanı adına hutbe okutulması), askeri (Osmanlı askerlerinin Kırım askerini eğitmesi, savaşlar sırasında Kırım'dan askeri yardımların sunulması), birbirini destekleyici yoğun ticari ilişkiler üzerine idi. Örneğin Kefe, Kırım Yarımadası'nın güneydoğusunda yer alan ticari açıdan jeoekonomik öneme sahip bir liman şehri ve Osmanlı ile Kırım'ın ticari temas noktası idi. 1479'da Anapa, Taman, Kuban alınıp Kefe'ye bağlanmıştı. Azak Denizi ise, coğrafi açıdan Don Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü noktada yer almaktaydı ve Osmanlı-Rus çekişmelerine neden olmuş jeostratejik öneme sahipti. Ayrıca Azak Denizi, 1343 yılında Cenevizlilerin kolonisi olarak İpek ve Kürk Yolu'nun güzergâhında yer alıyordu. Kırım Hanı Mengli Giray, Osmanlı Devleti ile Cenevizlilere karşı birlik kurmuş ve böylece Osmanlı Devleti Kırım Hanlığını kendine bağlamıştı (Kırzıoğlu, 1976: 54-55). Günümüzde Kefe-Kırım-Azak Denizi-Taman Yarımadası; Karadeniz'e açılan birbiri ile bağlantılı stratejik bölgeler olup, Avrasya'nın kavşak noktalarıdır. Taman Bölgesi'ne sahip olmak, Kuzey Kafkasya'nın batısına sahip olmaktır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Taman Bölgesi'ni Kefeye bağlamayı tercih etmiştir.

Karadeniz'de Yavuz Sultan Selim, Batı Gürcistan'ı Osmanlı Devleti'ne bağlamıştır (Kırzıoğlu, 1976: 98). Bu dönemde 1514'de Ahıska-Çoruh Atabeyleri Osmanlı'ya tabilik göstermiştir. 1514'de Nahçıvan ve Revan'a gelip İspir, Erzincan, Bayburt, Tercan, Kığı 1514'de alınmıştır. Yavuz Sultan Selim'in izlediği Kafkasya siyaseti, yalnızca bu bölgeyle ilgili jeopolitik amaçlı değil, coğrafi yakınlığı olan Safeviler ile bağlantılı İpek Yolu ticaretini ele geçirmek ile ilgilidir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1534'de Aras boyu fethedilmiş ve 1535'de Erzurum eyaleti kurulmuştur. Osmanlı Devleti Safeviler'i ortadan kaldırıp, Türkistan'a vararak Türkleri tek bayrak altında birleştirmek istemiş, bu nedenle Irakeyn seferini düzenlemiştir (Kırzıoğlu, 1976: 126). Ayrıca Maverayı Kafkasya'nın parçası olarak 1540'da Buhara Hanlığı, Safeviler'e karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir (Saray, 1984: 5-7). Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Türkistan'a erişimini hem güneyde Aras Nehri vasıtası ile hem de kuzeyde Kırım-Don-Volga aracılığı ile gerçekleştirmek istediği sonucu çıkmaktadır. Yani Osmanlı Devleti Kafkasya'yı, Maverayı Kafkasya'ya kuzeyden ve güneyden erişim için köprü olarak görmüştür. Günümüzde ise Türkiye, yalnızca Güney Kafkasya'da faaliyet yürütürken, Kırım'a dönük politikası zayıf kalmıştır.

Aras ve Kura Nehri'nin batısında bulunan Karabağ, Gence, Nahçıvan, Revan (Çukursad)'ı içine alan Arran, Kızılbaşlığı benimserken, bu ırmaklarının doğu tarafındaki Şirvan ve Dağıstan Sünniliği benimsemiş, Kura Nehri'nin orta bölümü; Borçalı, Kazak, Cavak isimli Terekeme olarak adlandırılan orta Sünni kesimi oluşturuyordu ki bu durum hala günümüzde de benzer bir mezhepsel

[3] Hamilik, himaye eden, yol gösteren anlamında olup, temelini Osmanlı-Selçuklu Devletleri'nin Ahilik Teşkilatından almaktadır. Bu çatı altında sahiplenme ve üst aşamadaki kişinin diğerini koruma görevi vardır.

ayrımla gözlemlenebilir (Kırzıoğlu, 1976: 167). Yani Kura Nehri iki mezhebin yaklaşık sınırını çizer, tespiti doğrulanabilir.

Osmanlı Devleti'nin o dönemki Kafkas demopolitiği doğuda boşalan Anadolu topraklarına Sünni halkı yerleştirmek ile olmuştur. Böylece bölgeyi Türkleştirmek ve İslamlaştırmak kolaylaşmıştır. Günümüzde benzer şekilde Türkiye; Kafkasya sınır bölgesine daha yoğun biçimde Türk nüfusu yerleştirmelidir. Aynı şekilde daha az nüfuslu Azerbaycan'a nüfus yerleştirerek bölgede Türk nüfusunu artırabilir. Bu demopolitik yaklaşım, Kafkaslarda Türkiye'nin etkisini artırabilir.

6.6.1. Osmanlı Devleti'nin Kırım Jeopolitiği

Osmanlı Devleti için Kırım'ın önemi şu nedenlere dayalı idi:

- Kırım; Karadeniz'in kuzeyinde özel konuma sahip, kara bağlantılı yarımada olduğundan stratejik öneme haizdi.
- Kimi devletler nezdinde Maverayı Kafkasya'nın bir parçası olarak Kırım, bulunduğu konum ve coğrafi nitelikleri ile Kafkasya'dan farklı olarak saldırılara açık, aynı zamanda askeri stratejik öneme sahipti. Yarımada olması kara bağlantılı savunmaya elverişli kılarken, sade topografyası bu savunmayı azaltıcı rol oynamakta idi. Kırım'ın bir gözcü gibi Karadeniz'i kuzeyden denetlemesi, yönetilmediği sürece bu yarımadayı Anadolu'ya dönük ilk tehdidin geleceği bölge yapmıştı. Ancak bir taraftan da donanmaya elverişli idi. Günümüzde Kırım kıyısı boyunca Karadeniz'i gözetleyen stratejik yerler bulunmaktadır. Örneğin Gurzuf Kırım'ın güney ucunda Karadeniz'i gözetleyen Yalta'da bir yerleşmedir (Foto 16).

Foto 16. Kırım Gurzuf
Kaynak: https://celebialper.com/kirim-gezi-notlar

- Bölgede Müslüman Türk nüfusunun varlığı, etnik açıdan Osmanlı-Kırım bağını güçlendirmişti. Bu durum Osmanlı Devleti'ni bölgenin hamisi yapmakta idi.
- Osmanlı Devleti'nin bu yarımada üzerinden Kafkaslara ve Don-Volga vasıtası ile Hazar'ın ötesindeki Türk Dünyası ile politika yürütmesi, Kırım'ı geçiş bölgesi yapmıştı. Bu nedenle

günümüzde Türkiye'nin Kafkasya politikası, Kırım bağlantılı Maverayı Kafkasya'ya dönük olmalıdır.

- Kırım, Kafkasya gibi göç yolları üzerinde yer alan bir lokasyona sahiptir. Fakat bu yarımadanın Kafkasya'ya göre konumsal ve fiziki anlamda açık olması onun daha hızlı şehirleşmesini, birlik kurmasını sağlamıştır. Ayrıca Anadolu'ya yakın olması ve bölgede kurulan Türk Devletleri ile Osmanlı Devleti'nin izlediği politikalar nedeniyle Türkleşmiştir. Kırım'ın, Avrupa ve Kafkasya arasında jeopolitik öneme sahip bir köprü şeklinde Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasına uzanan kuzey kanadı olması, Rusları rahatsız etmiştir.

IV. İvan'ın Kafkasya ve Orta Asya'ya yayılması üzerine Ruslar tehlikeli hal almış ve bu durum Osmanlı ile Türkistan Hanlıkları arasında yakınlık oluşturmuştur (Işık, 2018: 135). Kanuni Sultan Süleyman 1563'de Astrahan'a (Ejderhan) sefer düzenlemek istemiştir. Buna göre;

- Don ve Volga nehirlerini birleştirerek kanal inşa etmek,
- Astrahan'ı alarak Rusları Volga'dan uzaklaştırmak,
- Karadeniz'den su yolu vasıtalı Hazar Denizi'ne donanmayı taşıyarak İran'ı çevrelemek, Kafkasya'yı elde ederek Orta-Asya'yla bağlantı kurmak,
- Harezm-Astrahan-Kırım ticaret yollarını ele geçirmek suretiyle ticarete canlılık katmak amacı taşımakta idi.

Ejderhan (Astrahan) seferinin hem teopolitik (Türkistan Hanlıklarının hac vazifesini yapmaları önünde iki engel vardı biri güneyde İran, diğeri kuzeyde Rusya), hem de jeoekonomik (Rusların Kazan ve Ejderhan hanlıklarını alması ile ticaret yolları Ruslara geçmişti) boyutu bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti; Hazar Denizi ve Karadeniz'i birleştirerek Türkistan'la iletişim sağlamak, Rusların güçlenerek güneye inmesini engellemek, İpek Yolu'nu canlandırmak, Asya'daki Türkler ile bağlantı kurmak ve Türkistan hanlıklarının Rusya'ya karşı Osmanlı'dan yardım istemesi nedeniyle Don-Volga nehirlerini birleştirmek istemiştir. Bu amaçla iki nehir arasında kanal kazma girişimlerinde bulunmuştur. Fakat o dönemin erişim şartları ve teknolojisinin yetersizliği, Kazan ve Astrahan hanlıklarının Rusların elinde bulunması, Volga'yı Rus nehri haline getirmiş ve bu süreçten sonra Osmanlı Devleti; Hazar, Karadeniz, Baltık Denizi'ne bağlanma fırsatını kaçırmıştır. Esasen bu proje; Osmanlı Devleti'nin Karadeniz ve Kafkasya'yı birleştiren ve bu nedenle jeostratejik anlam ifade eden jeoekonomi projesidir. Türkiye'nin günümüzde bu projeyi güncellemesi gereklidir. Rusya'nın kanala erişimini ve ihtiyacını azaltmak, Türkiye'nin kanal çevresinde görünürlüğünü artırmak, Maverayı Kafkasya için hem ekonomik hem de jeopolitik gerekliliktir. Bunun için en iyi araç, Türkiye tarafından üretilecek ticari projedir. Bu proje Türkiye'den başlamak üzere Kırım-Azak Denizi, Don-Volga nehirleri ve Hazar Denizi üzerinden Amuderya-Orta Asya'ya erişen bir güzergâh olabilir. Böylece Zengezur Koridoru ve BTK gibi Güney Kafkasya ile sınırlı kalmış bakış açısına karşın bütünsel bir Kafkasya fikri doğabilir. Bu bağlamda Kafkasya ancak Maverayı Kafkasya ile birlikte daha derin jeopolitik anlam kazanabilir.

Ejderhan seferinden alınan olumsuz sonuç, Osmanlı Devleti'nin yönünü batıya çevirmesine neden olmuştur. Bilhassa Altınordu Devleti'nin ve hanlıkların Kafkasya'nın koruyucu kalesi olarak kaybı, Osmanlı-Kafkasya bağlantılarına son vermiştir (Işık, 2018: 131). Günümüzde Kırım Türklerinin ve Kafkas halklarının en büyük diasporası Türkiye'dir. Buna bağlı olarak Türkiye Kırım ve Kafkasya'nın hamisi olmalıdır. Bunun için bu iki bölge ile etnik açıdan yakın veya aynı olan bölgeler üzerinden diplomasi geliştirilerek, askeri eğitim ve yardımlar, yapılabilir, ticari alışverişler yoğunlaştırılabilir.

6.6.2. 16. Yüzyıl ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Jeopolitiği

Osmanlı Devleti 16. ve 17. yy. da Güney Kafkasya'ya hâkim olmuştu. Karadeniz'in ele geçirilmesi için Osmanlı ve Rusya'nın Kafkas halklarını kendi safına çekmesini gerektiriyordu. Osmanlı Devleti Kafkasya üzerine hediyeler verip İslam politikası yürütürken, Rusya, Kafkasya'da Küçük Kabardeyleri, hediyeler ve evlilik yolu ile kendi safına çekmeye çalışmıştır. Osmanlıların Ruslara dönük tavrını belirlemesine neden olan Karadeniz Havzası'ndaki diğer aktör Kırım Hanlığı idi. Azak'ın Rusların eline geçmesinin ardından Ruslar Karadeniz Havzası'nı çevreleyerek stratejik noktalarda kaleler inşa etmeye başlamıştır. Öte yandan Ruslar, Kalmukları kendi safına çekerek, Karadeniz ve Kafkasya Havzası'na hâkim olmayı hedeflemiştir. Bilge'e göre (2005: 96) Rus Çarlığı ile Osmanlı Devleti'nin özel konumlarına bağlı gelişen politik, ekonomik ve askeri nedenler, rekabetin nüvesini teşkil etmektedir. Günümüzde ise Türkiye-Rusya arasındaki bu rekabet, Güney Kafkasya'yı kontrol mekanizması üzerinden Azerbaycan-Ermenistan çatışmaları boyutuyla devam etmektedir. Ayrıca jeoekonomik bir rekabet söz konusudur. Örneğin enerji aktarım hattı (BTC), ticari geçiş güzergahı (BTK) Rusya'dan geçmemesi nedeniyle Rusya'nın istemediği jeoekonomik hatlardır. Bu nedenle Rusya, Hazar-Grozni-Novorossiysk hattını önermiştir.

18. yy. Kafkasya'sında Rus-Osmanlı-Safeviler arasındaki politik dengeler değişim arz etmiş ve çekişmeler derinleşmiştir. Ruslar, Ermeniler ve Gürcüleri kendi safına çekmiştir. Ayrıca Kafkas Hattı boyunca kale inşa ederek, taraftar nüfus yerleştirip, bölgenin nüfusunu değiştirmeye çalışmıştır. Terek Nehri'nin kıyısında Rusların kale inşa etmeleri, Kabardeyleri yanına çekmek suretiyle Kırım Hanlığı'na karşı kışkırtıcı faaliyette bulunmaları, Osmanlı Devleti tarafından hoş karşılanmamıştır. Osmanlı Devleti, Dağıstan'ın işgaline karşı çıkmış ve Kafkas halklarının birleşme faaliyetlerini desteklemiştir. Günümüzde ise benzer biçimde Birleşik bir Kafkasya için Türkiye ön ayak olmalıdır.

18. yy. da Ruslar, Osmanlı Devleti'ne karşı çıkacak bir savaşta Kabardeyleri kendi safına çekerek Kafkasya'da başarı elde etmeye yönelmiş, bu uğurda iki tarafın bu toprakların paylaşımına dönük Belgrad Antlaşması'nda Kabardeyin iki tarafa da ait olmadığına dair madde yer almıştır. Bir süre sonra Kabardeyler arasında iki taraf arasında bölünmüşlük baş göstermiş, Kabardeylerin Mozdok meselesi yüzünden Ruslarla arası açılmıştır. Öte yandan Rusların teklifine boyun eğmeyen bu halklar Çeçenler ile birlik oluşturup, Ruslara karşı mücadele etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Kuzey Kafkas halklarında Rus işgaline karşı birleşme fikri doğmuştur.

Osmanlı Devleti ve Safeviler arasında 10 Ocak 1732'de Ahmet Paşa Antlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Aras Nehri, sınır kabul edilerek savaş öncesi Şirvan, Tiflis, Gence Revan, Nahçıvan, Dağıstan, Kartli, Kakhet olan Safevilerin toprakları Osmanlı'ya bırakılmış, Tebriz, Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Luristan, Huveyze Safeviler'e verilmiştir (Bilge, 2005: 11). Böylece Aras Nehri iki devlet arasında sınır olarak kabul edilmiştir (Harita 45).

Harita 45. Ahmet Paşa Antlaşması'na göre Kafkasya.

Günümüzde Aras Nehri Kafkasların güney sınırını oluşturmaktadır. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşları ile Kafkasya'da mücadele sürmüş ve hamilik görevi ile Osmanlı Devleti bu savaş sürecinde Çerkeslere cihat çağrısında bulunmuştur.

6.6.3.Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Üzerine İslam Jeopolitiği

Küçük Kaynarca Antlaşması ile önemi artan Kafkasya, Osmanlı Devleti açısından yeni jeopolitik arayışların önünü açmıştır. Azerbaycan hanlıklarının Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasına karşın Osmanlı Devleti Kuzey Kafkasya halklarını da yanına çekmeye çalışmak istemiştir. Sahadaki hâkimiyetinin yeniden sağlanmasındaki çıkar yolun bölgenin İslamlaştırılmasından geçtiği kararına varılmıştır. Çerkesleri temsilen beyler davet edilip İslamiyet'i tercih etmeleri yolunda talep bildirmiş, Ferah Ali Paşa ise, Şapsığ Beyi'nin kızıyla evlenerek durumu sağlamlaştırmış, Kafkas halklarına hediyeler göndermiştir (Bilge, 2005: 139). Nitekim Ferah Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya jeopolitiğinde en etkili isimlerden olup, Adigey bölgesinde İslam'ı yaymış isim olarak

Soğucak'da kale inşasını başlatmıştır. Ferah Ali Paşa'nın yaptığı ön stratejik hamle ise, Tuna Nehri çevresinde bulunan ve Rusya, Adigeler ile anlaşamayan Nogay Tatarlarını Adigelerin yaşadığı bölgenin kuzeyine yerleştirmek olmuştur. Ancak Rusların eline geçen bu bölgeden Nogaylar çıkarılarak Rus nüfusu yerleştirilmiştir. Günümüzde Türkiye, Osmanlı döneminde olduğu gibi benzer politikalar üretmelidir. Azerbaycan'ın Türkiye'nin yanında olmasına karşın, Kafkas ülke ve özerk bölgeleri üzerinde kısmi etkileri vardır. Türkiye en büyük Kafkas diasporasına sahip ülke olarak, ülkesinde bulunan Kafkas halklarını vatanlarına dönüş için teşvik etmelidir. Böylece Kafkasya'da Türk taraftarı demografik yapı gelişebilir. Ayrıca Acara Müslümanlarını ve Ahıska Türklerini ekonomik paketlerle desteklemelidir.

1782'de Anapa, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'daki askeri üssü olup, Çerkeslerle birlikte hareket ettiği politik ve dini merkez olmuştur (Baddeley, 1989: 75). 18. yy. ın sonlarına doğru Çeçenler, İnguşlar Ruslara tabi olmuşlardır. Buna karşın Nogaylar, ayaklanmayı tercih etmiştir. Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Nogaylar, Çerkes bölgesine yerleşmek istediklerini beyan etmiş, aksi takdirde Türkistan bölgesine gideceklerini söylemişlerdir. Ferah Ali Paşa bu talep üzerine 40.000 kadar Nogayları Abzeh ve Besleney arasına yerleştirmiştir (Bilge, 2005:142). Günümüzde Türkiye; Kuzey Kafkaslarda tıpkı Osmanlı Devleti'nin yaptığı gibi askeri üsler inşa etmeli ve bölgede İslam'ı yayma çabaları gütmelidir. Türkiye ile bağların güçlenmesi için Müslüman Kuzey Kafkas halklarına Pasaport verebilir.

Osmanlı Devleti, hanlıkların Rus yaklaşımlarını engellemek adına cihat çağrısı yaparak hediyeler göndermiş, onlarda bağlılıklarını göstermişlerdir. Kuzey Kafkasya'daki kabilelerin birleşmesini öngören Gazavat hareketi Osmanlı Devleti'nin Kafkasya teopolitiğini destekleyen bir cihat hareketi ve İslam jeopolitiğinin en stratejik hamlesi idi. Günümüzde Türkiye, Kafkas dernekleri ile iş birliği içinde Kafkaslardaki Müslüman halklar için ekonomi paketleri sunmalıdır. Tarihi birleşik Kafkasya fikrini günümüzde daha geniş bir coğrafi alanda Don-Volga'dan Aras'a değin yeniden güncelleyerek projelendirmelidir.

6.7. Rusya'nın Kafkasya Politikası

Rusya'nın Kafkasya siyasetini belirleyen temel argümanlar şunlar olmuştur:

- Rus halklarının, soğuk iklim bölgesi ve savunmaya elverişsiz sade topografya yerine, güven duyabileceği, denizlere açılabilen dağlık bölgelere duyduğu ihtiyaç. Kafkasların, Avrasya steplerinin sadeliğine karşın, dağlık bölge olarak iki denizel havza Karadeniz ve Hazar'a açılması bölgeyi Ruslar açısından cazip kılmıştır.
- Rusya için Kafkasya, genel olarak Karadeniz ve boğazlar üzerinden Akdeniz'e ve Süveyş Kanalı'na inebilmenin bir vasıtası olması nedeniyle açık denizlere çıkışın teminatıdır. Ruslar, açık denizlere inmenin farklı yollarını oluştursa da çok sayıda alternatif üretme isteği içinde olmuştur. Örneğin Sovyetler Birliği dağılınca, Rusya'nın Karadeniz'e açılmasını sağlayan önemli güzergâh Kuzey Kafkasya olmuştur (Demir, 2019: 187-188).
- Avrupa'da güçlü ülkelerin varlığı, soğuk bölgeden ılıman bölgeye inmeye çalışan Rusları, yurt bulma amacına sürüklemiştir. Bu nedenle Kiev çevresi cazip gelmiştir. Çünkü Kiev, güneyde Karadeniz'e açılabilen Kırım Yarımadası'na yakın bir konumda yer almaktaydı ve olası bir savaş durumunda karaya bağlanabiliyordu. Karadeniz'e açılma, Türk boğazları üzerinden Akdeniz'e inme ve İstanbul ile Ortodoksluk üzerinden siyasi bağlar inşa etme fikri söz konusu idi.

- Yakın coğrafi alanlara yayılma ve emperyalizm. Ruslar toprak genişliğini büyük oranda komşu bölgelerden sağlamıştır. Uzun mesafede kıtalararası emperyalizm faaliyeti yürüten Fransa ve İngiltere'ye karşın, Rusya; komşu bölgeleri yutmaya çalışmış ve sınırlarını bu doğrultuda genişletmiştir (Said, 2021: 41). Bu nedenle Rusya'nın siyasi faaliyet alanı Kafkasya ve Maverayı Kafkasya olmuştur. Rusların knezlik döneminde Kırım-Karadeniz, çarlık döneminde hanlıklarla iş birliği, Don-Volga-Kafkaslar, Orta Asya çevresinde demografik-askeri-ticari faaliyetleri, SSCB döneminde Doğu Avrupa-Ukrayna, Kafkasya-Orta Asya'da genişleme siyaseti olmuştur. Günümüzde ise aynı coğrafi sahaları uzaktan kontrol faaliyetleri sürmektedir. Bu bağlamda Rusya; kurulduğu günden bu yana Maverayı Kafkasya'dan Kafkasya'ya jeopolitik yayılmıştır.
- Ticari yolların Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'dan geçmesi. Kürk Yolu'nun Rusların eline geçmesi, onları ekonomik açıdan güçlendirmiştir. O dönem kuzey bölgesinin soğuk ve ıssız oluşu, ticari yolun cansız olmasına karşın, Kafkaslardan geçen İpek Yolu'nun canlı ve bu yola egemen ülkeye siyasi-ekonomik güç kazandırması, bölgenin alınmasını mecburi kılmıştır.
- Rusya'nın Hazar Havzası'nın enerji kaynakları ile Dünya pazarlarına erişme arzusu, Kafkasya'yı jeoekonomik öneme kavuşturmaktadır. Bu bölgenin konumsal olarak Asya-Avrupa arasında geçiş bölgesi olması iyi bir pazar imkânı sunmaktadır. Bu nedenle günümüzde Rusya kendi ülkesinden geçmeyen ve Kafkaslarda ülkeler arası doğu-batı yönlü ticari ve enerji aktarım projelerine sıcak bakmamaktadır.
- Kafkasların Rusların daima erişmek istediği Ortadoğu ve Hindistan'a açılması, bölgeyi stratejik kılmıştır. 1722'de Çar I. Petro'nun "Rusya'nın çıkarları için mümkün olabildiği kadar İstanbul ve Hindistan'a yaklaşmak lazımdır" ifadesi bunun bir kanıtıdır. O dönem Hint bölgesi Özbekistan'dan başlıyordu. Bu bağlamda; Rusya Maverayı Kafkasya'nın parçası olan Orta Asya'yı da stratejik görmüştür.

Kafkasya; Deniz'in (2015: 195) deyimi ile Rusya'nın lebensraum (yaşam alanı)'u dur. Bu nedenle Rusların Kafkasya üzerinde uyguladığı ilk iki önemli jeopolitika "yakın çevre" ve "böl-yönet" olmuştur. Öte yandan Rusya yayılmacılık ve siyasi güç kazanmak için Ortodoks Hristiyanlığı, teopolitik bir malzeme olarak kullanmıştır.

Rusya'nın Kafkasya'ya dönük jeopolitikasının merkezi Dugin'in enlem-boylam açısından Kafkasya devletleri ile ittifak kurma-bozma fikrine ve etnik çeşitliliğe dayalı tarihi-jeostratejik merkezli parçalama politikası üzerine temellenmiştir (Demir, 2019: 194). Rusya'nın parçalama ve etnik çeşitliği ön plana çıkarmasına karşın Türkiye; "Birleşik Kafkasya" modelini ortaya koymalıdır. Kafkasya'da İslam jeopolitiği üzerinden Hristiyan Rusya'ya karşı Müslüman Çeçenler ile ittifak kurmalıdır. Ayrıca günümüzde Ruslara karşı duruşuyla Gürcistan, Türkiye'nin ittifak kurması gereken en stratejik Kafkas ülkesidir.

Mezopotamya-Akdeniz Havzası, jeopolitik geleneğinin çekirdeği olarak tarihin jeopolitik laboratuvarıdır (Özcan, 2013: 154). Bu mesele Ruslar açısından değerlendirildiğinde ise, Karadeniz-Kafkasya-Orta Asya üçgeninin yani Maverayı Kafkasya'nın Rusların tarihsel jeopolitik laboratuvarını oluşturduğu söylenebilir. Günümüzde Rusya'nın Kafkasya (Ermenistan, Abhazya, Güney Osetya) ve Maverayı Kafkasya'da (Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırım) askeri üsleri bulundurması uzaktan kontrol etme çabasını göstermektedir. Buna karşın Türkiye; bu bölge ve ülkelerde askeri üs bulundurmalıdır.

6.7.1. Rusya'nın Kafkasya'ya Yayılması

Rusya, tarih boyunca hem Asya'da hem de Avrupa'da varlığını sürdürmek isteyen bir devlettir. Bu nedenle Karadeniz'in Asya ve Avrupa'ya açılan konumundan yayılma siyaseti üzerine faydalanmak istemiştir. Rus jeopolitiğinin güneye inmek için ürettiği coğrafi yol, Karadeniz idi. Bu havzaya sahip olmanın iki karasal yolu Balkanlar ve Kafkaslardı. Ancak Balkanlar, Avrupa sınırları içinde çekişmeli ve dönemin güçlü ülkelerinin bulunduğu coğrafi ortam olması nedeniyle Kafkaslar ön plana çıkmıştı.

Rusların bu bölgeye verdikleri önem, Karadeniz'i Balkanlara, Kafkaslara geçiş ve Akdeniz'e inmelerindeki jeostratejik araç olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Karadeniz Havzası'nın önemi; Novgorod'da kurulan Rus Knezliği'nin Slavları tesir altına alarak nüfus kazanıp, hayat sahası olarak Karadeniz Havzası ve çevresini algılamasından ileri geliyordu. Rusların bu bölgede ticari yolları (İskandinav-Volga-Hazar Ticari Yolu, ayrıca Vareg Yolu olarak bilinen Fin Körfezi'nden Dinyeper Nehri'ne ve oradan Karadeniz Havzası'ndan İstanbul'a uzanan ikinci ticari yol) ele geçirmek amacı vardı. Bu iki ticari yoldan birincisi Kafkasya ile, ikincisi Karadeniz ile bağıntılıydı. Ancak bu güzergâh o dönemde İpek Yolu gibi canlı bir yol değildi. Asıl hedefi İpek ve Kürk Yolu olan Ruslar, Karadeniz'i Bizans ile irtibat kurmak ve Kafkaslara geçmek için stratejik olarak görmüşlerdi (Harita 46).

Harita 46. Kuzey Ticari Yolu

Karadeniz ve çevresi; farklı bölgelere genişlemenin bir aracı olarak, Rus yayılmacılığının başlangıç bölgesi olmuştur. Karadeniz'in jeostratejik önemi; Kırım ile anlam kazanmış böylece Ruslar, Kafkaslara geçiş olarak gördüğü Kırım Yarımadası-Kerç Boğazı-Azak Denizi üzerinden siyaset yürütmüşlerdir.

Şoenü'e göre (2007: 306) Ruslar Kafkasya'da 3 evrede fetih gerçekleştirmiştir:

1. Hazırlık
2. Saldırılarla işgal
3. Yerleşme

Rusların Kafkasya'ya ilk gelişleri keşif amaçlı 9. yy. da Don-Volga nehirleri üzerinden Hazar Denizi ile Gürgan ile Bağdat'a dönük olmuştur. Bu safha Rusların hazırlık kısmını teşkil edebilir. 9. yy. da Hazarlar ile başlayan siyasi irtibat, Azak Denizi'nde ve Kafkasya'da Hazarların egemenliğini engellemek için Don Nehri çevresinde Rostov'da kale inşası ile sürmüştür (Kurat, 2014: 26). Kerç Boğazı'na yakın istikamette Hazarlara ait Tumutarakan ticari şehri alınmış ve böylece Kafkasya'ya bir adım daha yaklaşılmıştır. 10. yy. da ise Rusların Kafkasya'ya saldırı amaçlı olarak geldikleri bilinmektedir. Bu konuda kaynak teşkil eden El-Mesudi, Hazarlar ile Rusların İslam bölgelerine saldırısından söz etmektedir. Buna göre Ruslar, Güney Kafkasya'ya inerek Berde, Terter Nehri ile Kura Nehri'ne değin gelmişlerdir (Barthold, 2021: 46-49). Rusya'nın aksine günümüzde Türkiye; Güney Kafkasya'da Aras Nehri'nden başlayarak Don-Volga nehirleri-Kırım ve Kazan'a yani Maverayı Kafkasya'ya ilerleyerek güçlenmelidir. Bunun için en stratejik araç geçmişte olduğu gibi yine ticari faaliyet olmalıdır.

İlk Rus-Kafkas çatışmaları Kiev Prensliği'nin Taman Yarımadası'na dair talebi nedeniyle başlamıştır (Tavkul, 2015: 85). Rus yönetimi bir yandan akarsu boylarına (Don-Kuban) nüfus yerleştirmeye çalışırken, bir yandan da Kabardey, Oset, Gürcüler ile evlilikler yoluyla Kafkasya'da temel bağlar kurmaya başlamıştır. Kafkasların kuzeyinde siyasi faaliyet yürütürken, Karadeniz çevresinde hanlıklarla iş birliği yaparak bölgede hakimiyeti ele almaya çalışmıştır.

Broxup'a göre (1992: 5-6) Rusya'nın Kafkasya'ya adım adım yerleşmesi şu aşamalardan oluşmaktadır:

1. 1552'de Kazan'ın Ruslar tarafından fethedilmesi. Bilhassa Kazan Hanlığı'nın savunmaya elverişsizliği ile Rusların 1487'de Kazan'ın işgal ederek Volga Nehri'nin orta bölümüne nüfus yerleştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu durum Rusların Kafkasya'ya adım atmadan önce hidrolik hatlara nüfus yerleştirme faaliyetinin başlangıcı olarak algılanabilir. Kazan Hanlığı'nın alınması ile Ruslar, Maverayı Kafkasya'da genişlemiş, Hazar Havzası, Urallar, Türkistan, Sibirya'ya kadar yayılmaya başlamışlardır.

2. Rus köylü kolonilerinin kurulumu (Volga, Kuzey Kafkasya, Sibirya, Kazakistan, Orta Asya'da). Nitekim özgür ve maceracı Kazakların Volga, Don, Terek-Kuban nehirleri boyunca yerleştirilmeleri, onları Rusların hidropolitik bekçileri haline getirmiştir. 1556'da Astrahan'ı ele geçiren Ruslar, Terek hattında Azak kalesinin yakınlarına değin varmışlardır. Bu bağlamda Rusların Astrahan Hanlığı'nı almadan önce bu bölgede faaliyet gösterdiği ortadadır. Bu hanlığın alınmasından sonra Terek Nehri çevresinde ticari faaliyetlerle ve askeri hatlar vasıtası ile Ruslar Kafkasya'ya yerleşmeye başlamışlardır. Ancak yerleşme ile birlikte saldırılarla işgal sürmüştür. Bu bağlamda Rusların Maverayı Kafkasya'dan Kafkasya'ya ticari-askeri yayıldığı söylenebilir.

3. Asimilasyon. Kafkasya'da ilerleyen Ruslar bu bölgede ki bazı kabilelere teopolitik faaliyetlerle Hristiyanlığı benimseterek kendine çekmeye çalışmıştır.

4. Seçkinlerle iş birliği. Rusya, 16. yy. da Kuzey Kafkasya'da Kabardeyler ve dini elitlerle ile iş birliği yapmıştır. IV. İvan'ın siyasi amaçlarla Kabardey prensesi ile evlenmesi, bölge hedeflerinin ne denli istikrarlı olduğunu göstermektedir. Nitekim Ahmet Kadirov'un babası Çeçenistan'ın eski müftüsüdür ve II. Katherina 1783'de Orenburg müftülüğünü kurmuştur. Rusya günümüzde bu tavrı Putin ile Kadirov ailesi üzerinden sürdürmektedir. Machiavelli'e göre (2018: 41) yeni krallıkların eski taban üzerine inşa edildiği süreçte durumun iyileşeceğine inanan halklar yeni efendilerine inanç

duyarak onu severek kabul eder, fakat bir taraftan durumun daha kötüye gittiğini görerek silahlarına sarılmayı ihmal etmezler. Şayet halk, hoşnut edilmezse tahakküm eden ne kadar güçlü olursa olsun halk desteğini almak zorundadır. Kafkasya'da Rusların varlığı ilk önce bazı Kafkas halkları tarafından hoş karşılansa da bir süre sonra Ruslara karşı Osmanlı Devleti tercih edilmiştir.

Bu maddelere ek olarak askerî açıdan Rus kale inşası ve toprak ilhakını belirtmek gereklidir. Azak Kalesi'nin 1700'de ilhakı, 1783'de Kırım'ın, 1784'de Dağıstan'ın Rusya'ya ilhakı buna örnektir. Ayrıca, Rus emperyalizmini de eklemek gerekir. Morgenthau'a göre (1970: 79) emperyalizm üç amaçla sürdürülür: 1. Askeri, 2. Ekonomik, 3. Kültürel. Rusya Kafkasya'da bu amaçların üçünü de uygulama fırsatı elde etmiştir.

Rusların hala sürmekte olan jeopolitik yaklaşımlarının mimarı Çar I. Petrodur. Onun inşa ettiği askeri-kültürel-ekonomi hedefleri, günümüz Rusya'sının hala örnek aldığı bir politikadır. Petro, Kafkasya'yı, Maverayı Kafkasya'nın çevrelediği köprü bir bölge olarak görmüştü. Onun güneye inme aracı olarak gördüğü Karadeniz ve Kafkasya jeopolitiği, hedeflediği bölgelerde tarım ve maden araştırmaları üzerine yürüttüğü jeoekonomi politikaları, velikoruss planı (Büyük Rus milliyetçiliği) Rusların jeofelsefesi haline gelmiştir. Rusların yayılmacı politikaları; Kafkas halklarının, Ermenistan, Azerbaycan sorununun nedenini oluşturmuştur. Bu dönemde hanlıklarla iş birliği, Hindistan-Orta Asya'ya erişim projeleri devam etmiştir.

6.7.2. XVIII. Yüzyılda Rusya'nın Kafkasya Jeopolitikası

Emperyalizm ve ortaklığı olan kültür, coğrafi ortamın öncüllüğünü ve toprağın denetlenmesi ideolojisini onaylamaktadır. Coğrafi duyguyla zihinsel harita, askeri, ekonomik, tarihi veya kültürel planlar yapılmaktadır (Said, 2021: 121). 18. yy. Rusya'nın bu pragmatik olarak zihin haritalarını askeri, ekonomik, demografik, kültürel açıdan uyguladığı dönem olmuştur. Nitekim 18. yy. da Rusya, Asya içlerine ve Kafkasya'ya varmış bulunuyor, Kafkas halklarının yerinden edilmişliğini ve onların bıraktığı boşluğu Rus, Ukraynalı halkların tamamlamasını öngörüyordu. II. Katherina dönemi, Rusların kendi başlarına Osmanlı Devleti ile mücadele edecek güce kavuştuğu stratejik dönem olmuştur. Bu dönemde Çar I. Petro'nun Kafkaslara dönük çizdiği jeofelsefik yaklaşımı sürdürülmüş ve II. Katherina, Rusya'nın Karadeniz ile Kafkasya Havzası'nda genişlemesini sağlamıştır. Onun "Doğu Projesi" Kafkasya ile İran'ın ele geçirilerek, Anadolu-Tibet arasındaki ticari yerlerin alınarak Hindistan'a erişimini içeriyordu (Florinsky, 1953, C:1: 540). Doğu/Grek Projesi ile Karadeniz-boğazlar ele geçirilerek, Türkleri Anadolu'dan atıp, yeniden Bizans Devleti'ni kurarak yönetmek hedeflenmişti. Günümüzde Türkiye doğu projesine benzer ticari bir proje üretebilir. Maverayı Kafkasya ve ona köprü oluşturacak Kafkasya merkezli, kuzey-orta-güney koridorlu ticari yol oluşturulabilir. Ticari koridorlar, son yüzyılın en popüler ticari araçları olarak ülkelerin ihtiyaç duyduğu ve sıcak baktığı yollardır. Tıpkı yeniden canlandırılan İpek Yolu gibi. Türkiye merkezli oluşturulabilecek bu güzergâh, kara-demir-deniz yolu bağlantılı olmalı ve aynı zamanda turistik bir yapıda arz etmelidir. Buna göre:

1. Güzergâh: Türkiye'de İstanbul'dan başlayarak, Sivastopol Limanı, Kırım-Kerç Boğazı-Taman Yarımadası, Don-Nehri, Don-Volga Kanalı, Volga Nehri, Kazan'a, Kazakistan'da Aktobe-Astana ve Doğu Türkistan-Urumçi'ye varan yol.

2. Güzergâh: İstanbul-Ankara-Ordu-Trabzon-Rize, Batum-Ahıska, Kura Nehrini takiben Tiflis, Bakü-Hazar Denizi, Aktau Limanı, Aral Gölü kuzeyinden Sri Derya-Özbekistan-Taşkent-Fergana Vadisi, Kırgızistan-Bişkek, Doğu Türkistan-Kaşgar'a varan yol.

3. Güzergâh: Mersin-Erzurum-Kars-Iğdır, Nahçıvan-Aras Nehri'ni takiben Zengezur Koridoru, Bakü-Hazar Denizi, Türkmenbaşı Limanı-Türkmenistan-Aşkabat-Amu Derya Nehrini takiben, Tacikistan-Duşanbe, Doğu Türkistan-Hotan'a giden yol (Harita 47).

Harita 47. Türkiye'den Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'ya oluşturulabilecek ticari koridorlar

Türkiye merkezli bu ticari koridorlar, Türkiye'nin erişmek istediği coğrafi bağlantıların yani Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'nın ekonomik-kültürel-siyasi gelişimini öngörebilir. Türkiye'nin diplomasi açısından Ukrayna ve Rusya ile iyi giden ilişkileri bu ticari güzergahın oluşmasına zemin hazırlayabilir. Güney Kafkasya'da ise Gürcistan, Türkiye yönelimli olarak bu projeye sıcak bakabilir. Hali hazırda Türkiye'nin etno-kültürel açıdan stratejik gördüğü Orta Asya cumhuriyetleri de bu projeye sıcak bakacaktır.

II. Katherina döneminde Rusya; Kafkasya'da kaleler inşa etmiş, şehirler (Vladikavkaz gibi) kurmuştur. Nitekim Rusların Kafkasya'daki kale inşa süreci onların jeopolitik hedeflerinin gerçekleştirdiğinin bir kanıtı idi. Bu dönem; Çarlık Rusya'sının Kafkasya'da jeoekonomik ve bilimsel araştırmaların yürütüldüğü dönem olması açısından kayda değerdir. Bu bilimsel çalışmaların bir parçası da Rusların Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından Kafkasya'da geliştirdikleri tarım jeopolitikalarıdır. Örneğin, Şetkale (Stavropol) deki verimli araziler, Ruslara ve Alman göçmenlerine açılarak bağcılığın ve ipek böcekçiliğinin başlamasını sağlamıştır (Baddeley, 1989: 71).

Rusya için Kafkasya'ya erişmenin iki yolu, Dinyeper Nehri vasıtası ile Azak Denizi, Karadeniz, Don-Volga nehirleri vasıtasıyla Kafkasya-Hazar Havzası idi. II. Katherina dönemi, Rusların jeopolitik, jeoekonomik, demografik hedeflerinin dışında hidropolitik hedeflerini mümkün kılan dönem olmuştur. Kırım mücadelesinden önce, II. Katherina, 1769'da Azak Denizi'nden Mozdok'a uzanan Azak-Mozdok hattının (Kuban-Terek Hattı) kurulmasını istemiştir. Bu hat önce

Terek Nehri'nde kurulmaya başlamıştır. Kuban ve Terek nehirleri ve kollarında kaleler kurulmuş ve zamanla şehirlere dönüşmüştür (Harita 48). II. Katherina'nın bu hat ile amacı hem doğal sınırlar aracılığı ile toprak kazanıp savunmayı kolaylaştırıcı kaleler inşa etmek (nitekim Mozdok kalesi bunun bir örneğini oluşturur) hem de demopolitik amaçlarla bölgenin nüfus yapısını değiştirerek hak talebinde bulunmaktır. Bu hat vasıtası ile Kuzey Kafkasya; batıda Çerkes bölgesi, orta kısımda yine Çerkes olup farklı etnisite gibi gösterilen Kabardeyler ve doğuda Vaynahlar (İnguş-Çeçen-Dağıstan) bölünerek kuşatılmıştır. Bu hat, Rusların Kafkasya'ya yerleşmelerinde önemli bir rol oynamış ve bir süre sonra Ruslar; Belgrad Antlaşması ile Mozdok'un kendi sınırları içinde olduğunu ilan etmişlerdir. Rusya, 1769'da Terek hattını takiben 517 Kazak (Slav, Don, Ukrayna Kazakları. Kozak tabirini çoğunlukla Ukraynalılar kullanırlar) ailesini kurmuş olduğu stanitsalara[4] yerleştirmişti (Baddeley, 1989: 45). (Foto 17).

Foto 17. Stanitsalardan bir görünüm Rostov Tsymlyanskaya köyü (1875-1876)
Kaynak: https://rostov-don.livejournal.com/3654821.html.

Bahsi geçen Kazakların 16. yy. da Don ile Volga nehirlerinin sınırlarına kaçan, başı boş yaşamayı arzu eden bir halk oldukları bilinmektedir. Kazakların, Rusya tarafından sınır güçlerini oluşturmada kullandıkları hidropolitik hatların demografik temsilleri haline geldikleri anlaşılmaktadır.

[4] Stanitsa: Kafkas kolonizasyonu için Kafkasya'ya yerleştirilen Rus yerleşmeleridir. Etrafı çitlerle çevrili, gözetleme kulelerinin olduğu, sınır boylarındaki bu yerleşmeler, çoğunlukla Kazak nüfusu ile bağlantılıdır. Bu nedenle Kazak köyleri olarak da nitelendirilir.

Harita 48. Kuban-Terek Hattı

Ruslar, Volga Nehri'nden sonra bölgenin nüfusla desteklenme politikasını Kafkas Havzası'nda sürdürmüştür. Böylece hidropolitik amaçlarını demopolitik hedefleriyle taçlandırmıştır. Savaş sırasında Kabardeyler, Ruslar karşısında yer alırken, İnguşlar, Rusları desteklemişlerdir. Rusların bu savaş sırasında hidopolitik amaçlarına destek veren unsur, Osetlerin Daryal Geçidi ile Kuban-Terek Havzası'nda yer alması idi. Böylece Ruslar, Mozdok, Osetya ve Daryal üzerinden Gürcistan'a girmeyi başardı (Bilge, 2005: 133). Öte, yandan Ruslar, Kafkas Dağlarını aşarak jeostratejik güç kazanmış oldu.

Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusların Kuzey Kafkasya'ya girmeleri için bir kartvizit idi. Kırım'ın bu anlaşma ile Rusya'ya bağlanması, Kafkasya'da güçlü ilerlemesini sağlamıştır. Kabardey bölgesini kendine bağlayan Rusya, Gürcistan'ın Ruslara olan meylini kullanarak, Kafkas jeopolitikalarını kolaylaştırmıştır.

1781'de Balkarlar, Batı Osetler, Rusya'nın hâkimiyetini kabul etmişlerdir (Bilge, 2005: 139). Rusların Kafkasya'da ki faaliyetlerine karşın Osmanlı Devleti, Kafkasya jeopolitikasına yeni bir yön verip, Çerkesistan üzerinden şekillendirmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti Kafkasya'daki bazı halklar üzerine İslamiyet'i yayarak, Çerkes limanlarını Kırım limanlarının yerine ticari açıdan değerlendirmeye çalışmıştır (Saydam, 2010: 37). Günümüzde Türkiye, Karadeniz kıyılarında Kafkas limanlarını ticari açıdan değerlendirmelidir. Ticari ilişkilerin yoğunluğu dini-kültürel-siyasi ilişkilerinde derecesini belirleyecektir. Örneğin günümüzde Anapa "Türk akımı" için stratejik bir rol üstlenmektedir. Ancak bu Türkiye'nin Kuzey Kafkasya ve Maverayı Kafkasya ile bağlarını güçlendirmesi için yeterli değildir. Türkiye'nin Güney Kafkasya üzerinden gelişen ticari-etnik-kültürel bağlarına ek olarak, Kuzey Kafkasya'yı ve daha ötesini ihmal etmemesi gereklidir. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin 18. yy. da İslam üzerinden Kafkas halklarını yanına çekmeye çalıştığı

gibi, Türkiye'de Kafkas halklarını İslam çerçevesinde birleştirici jeopolitikalar üretmelidir. Bunun için Kafkasya'da cami inşası, medrese-dini eğitim verebilir. Türkiye'den Kafkasya'ya Kafkasya'dan Türkiye'ye üniversite eğitim hizmetleri sunulabilir. Bu kültürel bağın güçlendirilmesi konusunda Türkiye'deki Kafkas derneklerine önemli roller yüklenmelidir. Bu bağlamda dernekler, köprü olarak Türkiye'yi Kafkaslara bir adım daha yaklaştırabilir.

II. Katherina 1783 yılında başka bir hidropolitik amaçla Kuban Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü yerden başlayıp Laba Nehri'nin Kuban Nehri ile birleştiği noktaya değin Kuban Nehri'nin kuzeyine Kazakları yerleştirmiş ve bir kısmından askeri güç olarak faydalanılmasını istemiştir (Bilge, 2005: 141). Kazakların yaşadıkları bölgeye dair (Tolstoy, 2006: 41), Terek Nehri'nin kıyısında bulunuyorken, bu alanın kuzeyinde Mozdok bozkır alanı bulunduğunu ve güneyindeki Çeçenler ile Kazakların mücadelesi olduğunu anlatmıştır. Ancak Ruslar bu bölgeyle sınırlı kalmayarak Kafkasya halklarını zorla göçe tabi tutup, onların yerine Kazakları yerleştirmişti. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından Ruslar, Terek ve Kuban hatlarına tam anlamıyla yerleşmiş bulunuyorlardı. Kuban-Terek hattı ile, Kuzey Kafkasya jeoekonomik açıdan Ruslara bağımlı olmuştu.

Çerkesler, Kabardeyler Rusları oldukça uğraştırmıştır. Kafkasya'da 18. yy. da Mozdok ile Kızılyar'da yerleştirilmek üzere Rus ve Ukrayna, Gürcü nüfusu, Türkiye ile İran'dan gelen Ermeni nüfusu Kafkasya'da yerini almıştır (Forsyth, 2019: 289). Rusların Kafkas halklarını haksız gerekçelerle yerinden etmesine karşın, günümüzde Türkiye bu halkların vatanlarına dönmeleri için teşvikte bulunmalıdır.

1783 yılında Ruslar ve Gürcüler arasında Georgiyevsk Antlaşması neticesinde Oset ve Gürcü toprakları birleştirilerek Gürcü Askeri Yolu açılmıştır. (Foto 18).

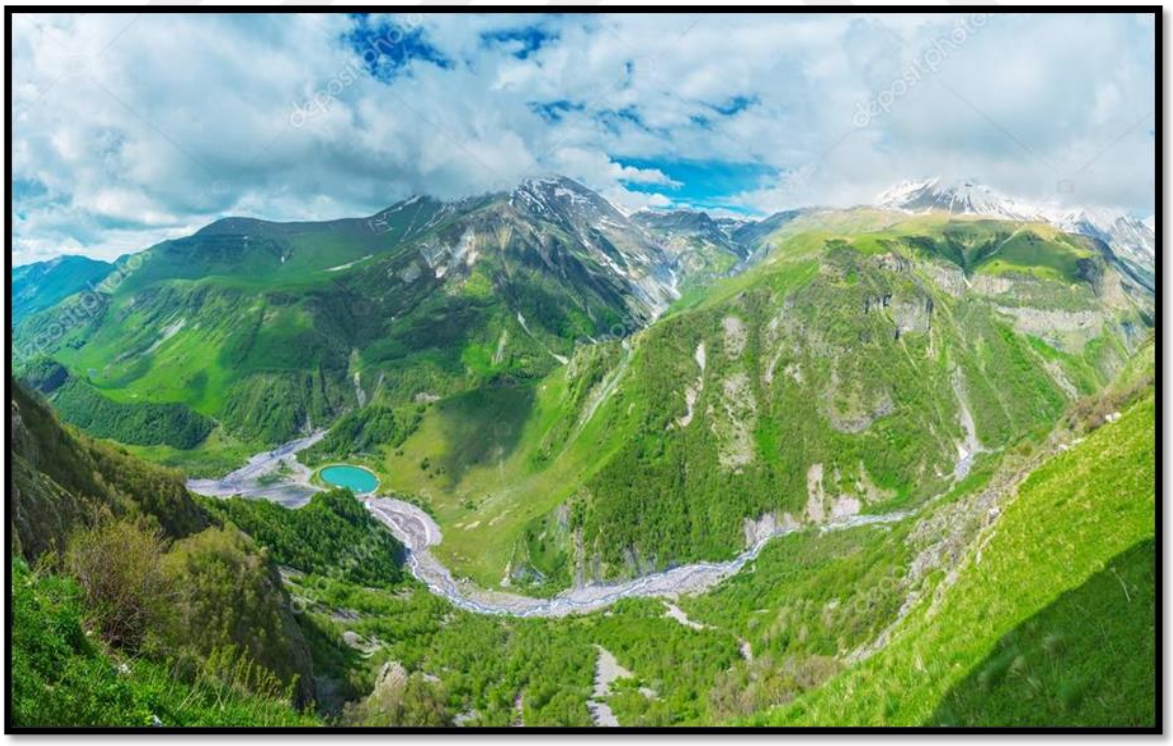

Foto 18. Gürcü Askeri Yolu
Kaynak: https://www.motorumla.net/gurcu-askeri-yolu-georgian-military-road/

Gürcü Askeri Yolu; Gürcistan ile Rusya arasındaki tek karayoludur. Daryal Geçidi'nden geçilerek Vladikavkaz ve Tiflis bu yol ile birbirine bağlanır. Yolun açılması ile Rusların Kafkasya içlerine ilerlemesi hız kazanmıştır.

Rusların Kafkasları ele geçirmeleri, kuzeyden güneye doğru gelişirken, son hamlede Karadeniz kıyısında gelişmiştir. Günümüzde Türkiye'nin Kafkasya algısı güneyle (Azerbaycan-Zengezur, kısmen Gürcistan) sınırlı biçimde, Kuzey Kafkasya'nın Ruslara aidiyeti kabul edilerek bu bölgeye dair jeopolitik bir güncelleme yapılmamıştır. Türkiye'nin Kafkasya için üreteceği jeopolitika güneyden kuzeye Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'yı kapsayacak biçimde olmalıdır. Türkiye; 2008'de Gürcü-Rus ilişkilerinin bozulmasını jeopolitik bir avantaja çevirmeli ve Rusya'nın Güney Kafkasya'ya açılımını güneyden kuzeye ve Kafkas ötesine doğru ticari ağlar ve askeri üslerle engellemelidir.

Gürcistan'ı etkisi altına almayı başaran Rusya, bundan sonra Azerbaycan'daki hanlıkları etkileyerek onlarla anlaşma imzalamıştır. Gence, Kuba, Bakü'yü ele geçiren Ruslara karşı Osmanlı Devleti artık güçsüzlüğünü kabul etmiştir. Günümüzde ise Türkiye bu bölgede Ruslardan daha güçlü bir jeopolitik imaja sahiptir. Şayet bu imajı Kuzey Kafkasya'ya taşımayı başarır ise, Maverayı Kafkasya ile kuzey-güney-doğu-batı eksenli bağlantı noktaları kurabilir.

1795'e gelindiğinde Rusya, Kuban Nehri çevresinde Krasnodar (Yekaterinodar) merkez olmak üzere demografik faaliyetlerini sürdürmekte idi. 1796'da Kabardeyler, 1801'de Balkar, Çerkes, Çeçen, Karaçay, İnguşlar Ruslara isyan etmişlerdi. Buna karşın Ruslar; Kafkasya'da kararlı davranarak Kabardey köylerini yakmış, ticareti engellemiş ve buradaki halkları açlığa sevk etmiştir. Bunun neticesinde ise Kabardeylerden bir kısım halk, Osmanlı Devleti topraklarına göç etmek zorunda kalırken, kalmayı tercih edenler Ruslara tabi olmak zorunda kalmıştır (Kasumov ve Kasumov, 1995: 69). 1805'de Karabağ Hanlığı Rusların egemenliğine girmiş ve Güney Kafkasya'daki Ermeniler Karabağ'a yerleştirilmiştir (Taşkıran, 1995: 73). Ruslar 1817'de Kabardey'de Nalçik kalesini inşa etmiştir. 18-19. yy. da Ruslar Maverayı Kafkasya'nın tüm bölgelerine, Hazar Havzası'nın ise güneybatı kısmına hâkim olmuştur (Hasanov, 2016: 161). Bu bağlamda Rusların siyasi-sürgün-demografi-askeri vb. yaklaşımlarının Kafkas halklarında iyi bir imaj çizmediği söylenebilir. Ancak bu halklara kucak açan Türkiye'nin sürgün, açlık, ticari engel, asimilasyon gibi utanç duyacağı politik bir yaklaşımı olmamıştır. Bu nedenle geçmişte olduğu gibi günümüzde de eksen Türkiye'den yanadır.

6.7.3. XIX ve XX. Yüzyılda Kafkasya ve Rus Hâkimiyeti

Hiçbir tarihçi tarih yazımlarının, romanların altındaki coğrafi işaretleri, toprakların kurgusal biçimde çizilerek harita çıkarımında bulunduğunu algılayamamıştır. Oysaki bu konuda önce tarihçi romancı, seyyahların gözlemleri ve otoritesi vardır. İkinci olarak mekân hiyerarşisi oluşur. Buna bağlı metropol ve metropol ekonomisi, toprağın denetimi, ekonomik sömürü söz konusudur. Üçüncü olarak bir toplumsal-kültürel anlayışı içeren sistem bağımlı olur ve o olmadan istikrar ve refah olmaz (Said, 2021: 96). Bu durum Rusya açısından aşamalı biçimde şöyledir:

1. Rus yazar ve edebiyatçıları, seyyahların fikir ve görüşleri, Kafkasya ve yakın çevresinin cazibesini, Rus siyasi çevreler tarafından alınması gerektiği izlenimini yaratmışlardır. Örneğin Puşkin, Lermantov, Dumas, Tolstoy yazmış oldukları edebi eserlerinde Kafkasya'ya olan hayranlığını gizleyemez, fakat bir taraftan da bu bölgenin Rusya açısından alınmasını bir mecburiyet olarak görürler. Nitekim Tolstoy'a göre (2005: 102) Kafkasya, Rusya için çıbanbaşıdır ve bu bölgede en azından yüzer kişi bulundurmak

gerekmektedir. Rus Çarlığı, bu mücadeleyi gerçekleştirirken çeşitli generallerinden büyük destek görmüştür. Örneğin Rus General Yermalov'un "bir Kafkasyalı çocuğun asılması, 100 Rus askerin sağ kalması demektir" (Hızal, 1961: 38) ifadesi, Rusların Kafkas jenositini ve hedeflerini özetlemiştir.

2. Kuban-Terek hattına askeri kaleler kurularak zamanla kente dönüştürülmüş, işgal edilen bölgeye taraftar nüfus taşınarak bu nüfus ile toprağın denetim ve iktisadi sömürüsü gerçekleştirilmiştir. İlk iki madde Rusya'nın büyük oranda 18. yy. da gerçekleştirdiği faaliyetleridir.
3. Tek bir kültürel ve toplumsal yapıya bağımlılık oluşturulmuştur. Bu kültürel yapı Rus şovenizmini ifade eden Ruslaştırıcı kültürel modeldir. Bunun için Rusya'nın Kafkas halklarını "dağlı halklar" olarak nitelendirip bölgenin yönetime ihtiyacı olduğu algısını yaratarak kendine bağımlı kılmasıdır. Ayrıca bu bağımlılık, kültürel-ekonomik bağımlılığı da içermiştir. Bu eylem daha çok 19. yy. da ortaya çıkmıştır.

Rusya'nın tarih boyunca üç ana prensibi bulunmaktaydı: tek devlet (Çarlık Rusya'sı), tek millet (Rusya), tek görüş (Ortodoksluk) (Kurat, 2014: 380). Bu siyasi prensip aynı zamanda Panslavizmin odak noktası olup, Rus Ortodoksluğu ve çarın otoritesini esas alan ve zamanla Slav birliğinin Ruslaşma üzerinden şekillendiği sürece dönüşmüştür. Bu durum Rus olmayan diğer ulusların ya ihracını ya da Ruslaştırılmasını gerektirmiştir. 19. yy. da Ruslar; Kazan Türkleri başta olmak üzere Türk halklarını, Ukrayna, Fin, Leh, Yahudi halklarını Ordodoks dinini ve Kiril alfabesini kabul etmeleri için zorlamıştır. Aynı durum Kafkas ve Orta Asya'daki halklar için de geçerlidir. Ruslar kendilerinden olmayan halklara yaşam şansı vermemiş, Ruslaştırmaya çalışmış, kabul etmeyenleri zorla göç ettirmiştir.

19. yy. da Rusya'nın Kafkasları tamamen elde etme arzusu ve Rus şovenizmi şiddetlenmiştir. Avrasya İmparatorluğu'nu oluşturma hedefi, Ruslar tarafından adım adım gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Machiavelli'e göre (2018: 48) "elde etme isteği oldukça doğal, olması gereken bir husustur ki gücünün yettiği takdirde durumu gerçekleştiren kişiler, övgüye veya eleştiriye mazhar olmayacaklardır". İki perdeli jeopolitik tiyatro oyununda birinci perdede, Rusların Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları ile Kafkasya'nın güneyine ve Çerkeslerin Kafkasya'dan tehciri ve soykırımı ile Kafkasların kuzeyine yerleşme hedefi bulunmaktaydı. İkinci perdede ise, Rusların 1860'da Kafkas egemenliğini, Orta Asya'da sürdürmesi yer almıştı. Yani Avrasya İmparatorluğu için Maverayı Kafkasya tamamen ele geçirilmeliydi.

1833'de Grozni'de petrolün keşfi, bölgeyi enerjipolitik açıdan daha kıymetli hale getirmiştir. 19. yy. ın 2. yarısından itibaren Rusya ve diğer aktörler açısından Bakü petrolü stratejik hale gelmiştir. Ruslar; Hazar üzerinden Orta Asya'ya açılmak, Hazar Havzası ile Grozni, Maykop, Bakü enerji bölgelerine ve değerli kaynaklarına erişmek, denetlemek ve İran üzerinden Hindistan'a varmak istiyordu. Sanayi devrimi için hammadde-pazar arayışı bunun bir göstergesidir. Gürcistan ve Ermenistan üzerinden Ortadoğu'ya açılmak fikri de enerji kaynaklarını elde etme ve sıcak denizlere inmenin bir yolu idi. Bu nedenle İran topraklarında İngilizlerle rekabet halindeydi. Tüm bu nedenler, Rusya'ya Kafkasya'nın tamamına ve hammaddeye erişmek için Orta Asya'nın alınması gerektiğini işaret ediyordu. Nitekim Rusların Türkistan'da yoğun bir pamuk tarımı faaliyetleri hammadde ihtiyacının göstergesi olmuştur.

Ruslar Kafkasya'ya yerleşmeye başladıkları süreçte Güney Kafkasya'da çeşitli Türk hanlıkları yer almakta idi. Bunlar, Kuba, Gence, Bakü, Talış, Şirvan, Karabağ, Şeki, Nahçıvan ve Revan Hanlıkları idi (Harita 49). Yani Güney Kafkasya Türk bölgesi idi.

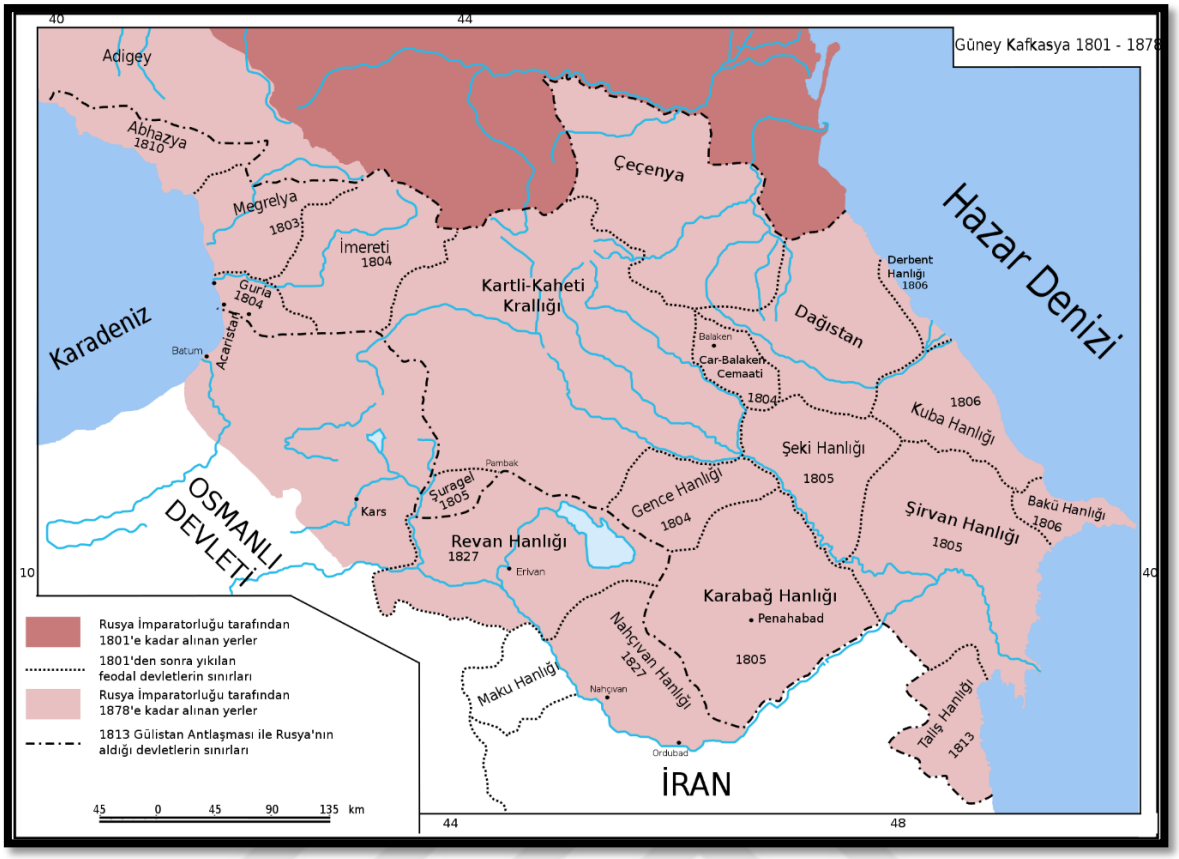

Harita 49. 19.yy. da Rusya'nın egemenliğine kadar Kafkasya'da Türk Hanlıkları
Kaynak: Lord Leatherface

1801'de Gürcistan ilhak edilmiş, 1804'de Erivan, Bakü Hanlıkları, Rusya'ya geçmiştir. 19. yy. da Ruslar, Kafkasya'daki mücadelesini iki yönlü olarak Osmanlı Devleti ve Kaçarlar ile sürdürmüştür. 1806-1813 aralığında bir Türk Hanedanlığı olan Kaçarlar ile mücadele eden Çarlık Rusya'sı, 1810'da Azerbaycan'ın tamamını, Dağıstan'ın bir kısmını alarak, Doğu Anadolu'ya kadar gelmiştir. Rus-Kaçar mücadelesi sonucu Gülistan Antlaşması (12 Ekim 1813) imzalanmıştır. Bu antlaşmaya kadar Kaçarların sınırları, günümüz İran toprakları, Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan, Derbent, Tiflis'i içine alacak biçimde geniş idi. Bu antlaşma ile Revan ve Nahçıvan Hanlıkları dâhil, Lenkeran'ın da bulunduğu Eski Talış Hanlığı'nın bir bölümü, diğer hanlıklar Rusya'ya geçmiştir. Revan Hanlığı, %80'i Azerbaycan Türklerinden oluşan bir hanlıktı ve Çukursad, Revan şehri (günümüz Erivan), Iğdır, Şerur, Sedereği içermekteydi. Türkmençay Antlaşması (21 Mart 1828) ile Rusya, Nahçıvan ve Revan Hanlıklarını Ermeni vilayeti olarak ilhak etmiştir (Harita 49). Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarının jeopolitik sonuçları şunlar olmuştur:

- Kafkasya'da Aras Nehri kesin sınır teşkil etmiş, Azerbaycan toprakları ikiye ayrılmıştır. Kuzey Azerbaycan Rusya'ya dâhil olurken, Güney Azerbaycan Kaçarlara tabi kılınmıştır. Büyük Kafkas Dağları'ndan Aras Nehri'ne değin Rusya'ya dahil olmuş ve karlı çıkmışlardır.
- Aras Nehri'nin belirlediği sınırlar, etnik açıdan Türk nüfusunu bölerek, günümüze yansıyacak olan Azerbaycan Türklerinin bir bölümünü Kafkasya'da bir bölümünün ise Kaçarların sınırları içinde kalmasına neden olmuştur. Bu durum coğrafi açıdan uygun görünse de etnik sınırlar açısından uyumsuzdur.

- Türkmençay Antlaşması ile Ruslar, Hazar Havzası'nda yetkili olup, Hazar Denizi'nde savaş gemisi bulundurma hakkını elde ederken, Kaçarların Güney Kafkasya hâkimiyeti sona ermiş, sonuç olarak günümüzde İran'ın Hazar Havzası'ndaki egemenliğini sınırlandırmıştır.
- İki antlaşma neticesinde 19. yy. da Rus-Kaçar sınırını, günümüzde ise Kafkasya-İran sınırını teşkil etmiştir.
- 1830'dan önce başlayan, Anadolu'dan ve Kaçar topraklarından getirilen Ermeni nüfusunun Kafkaslara yerleştirilmesi ile, günümüze yansıyan Türkiye-Azerbaycan arasında, Orta Asya Türk ülkelerinin iletişim kanalını kesen tampon devlet Ermenistan yaratılmıştır.
- Bu anlaşma Rusların Kafkasya'da Rus yayılmacılığının realitesini ortaya koymuştur.
- 1890'da ise Bakü petrolünün çıkarıma başlanması ile 50.000 civarında Ermeni Bakü'ye yerleşerek zenginleşmiş, Türk nüfusu ise kendi bölgesinde fakirleşmiştir (Yalçınkaya, 2017: 19).

Rusya bir yandan Gülistan-Türkmençay antlaşmaları ile Kafkasların güneyinde egemen hale gelirken, 1817-1860 aralığında ise Rus-Kafkas Savaşı ile Kafkasya'nın kuzeyinde hakimiyet kurmaya çalışmıştır. Kuzey Kafkasya'da Kafkas-Rus Savaşı devam etmekteydi. Bölgede doğudan batıya tüm Kafkas kabilelerinin birleşmesini engellemek için Ruslar; akarsu boylarına askeri kaleler kurmuş ve taraftar nüfusu taşımıştır. Bölgede askeri çatışmalar çıkarma, ormanları ve tarlaları yakma, açlığa sevk etme biçiminde Kafkas halklarını yıldırmışlardır.

1817'de Terek-Sunja boyunca topraklar Rusya'ya dahil olmuştur. Bu bağlamda savunmaya elverişli topografyası ile Kuzey Kafkasya, Rusya tarafından Güney Kafkasya'dan daha sonra tamamen ele geçirilmiştir. 18 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması stratejik idi. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti Kafkasya'daki haklarından azledilmiş, 375 yıllık bölge egemenliği sona ermiştir. Bu antlaşmada Rusların hedefi, kıyı şeridinde askeri hat kurup, Türklerin yardımını kırarak, Kafkas halklarının teslimiyetini sağlamaktı. "Gelencik Hattı" olarak bilinen daha sonra kalelerden müteşekkil "Karadeniz kıyısı hattı" ismini alan bu hat, Kuban Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü yerden Gelencik'e kadar uzanıyordu (Grigoriantz, 1999: 40). Bu hattın en önemli faydası ise Çerkesler açısından kabileleri birleşme fikrine ısındırması idi. Ancak Edirne Antlaşması'ndan sonra Osmanlı-Çerkes bağlantısını oluşturan bu hat, Ruslar tarafından Abhazya'ya kadar genişletilerek, askeri kaleler ile kuşatılmıştır. Ruslar, Osmanlı-Çerkes bağını koparmış ve Kuzey Kafkasya'yı tamamen ele geçirmiştir (Harita 50).

Harita 50. Karadeniz Kıyı Hattı

Kırım Savaşı sonucunda 1856 Paris Antlaşması sonrası Kafkas halklarına İngilizler tarafından destek çekilmiştir. Bu durum, Rusya'nın, Kafkasya ve Türkistan'da egemen hale gelmesine neden olmuştur. 1859'da Ruslar tarafından Dağıstan-Çeçenistan ilhak edilmiş, 1860'da ise Çerkesya kıyılarında Ubıh-Abhazların Rusya ile mücadelesi sürmüştür. 1861'de Soçi'de Çerkes meclisinde kabilelerin Ruslara karşı birleşme ve direnişin sürmesi için kararlar alınmıştır. Rusya, Çerkes kabilelerine iki seçenek sunmuştur: Sibirya veya Osmanlı topraklarına göç. 1862'de Çerkesleri bölgeden tamamen çıkarma kararı alan Rusya'ya karşı Çerkesler, İngilizlerden yardım istemiştir. Köylerin, ormanların yakılması, halkların katledilmesi faaliyetleri devam etmiştir. 24 Mart 1864'de direnişin bitmesi ile son aşamada 1864'de Osmanlı Devleti topraklarına sürgünler olmuştur. Bu sürgünün tanıklarından Adolf Petroviç Berge:

"*Novorossiysk Limanında gördüklerimi asla unutmayacağım, on yedi bin dağlı kıyıda toplanmış, yılın geç, sert ve soğuk zamanı, evsiz, yiyeceksiz ve doğru dürüst giyecek giysisi olmayan bu insanlar tifüs ve çiçek hastalığının pençesindeydiler. Zayıf bir kadın cesedi çöplüğe iki bebeğiyle beraber atılmış, birisi hayat mücadelesi içinde, diğeri annesinin göğsünde besin arıyor. Kim bunu görür de etkilenmez ki? Böyle sahneler hiç de nadir değildi*".

19. yy. Kafkaslar ile Orta Asya için stratejiktir. Kafkasların Rus egemenliğine girmesi, 1860'da tamamlanmış, Sovyetler Birliği dağılana kadar işgal sürmüştür (Yalçınkaya, 2017: 9). (Harita 51).

Harita 51. 19. yy. ın ikinci yarısında Kafkasya'da Rus hakimiyeti

Kafkaslara egemen olmasının hemen ardından Rusya, 1860 sonrası Orta Asya'daki Türk Hanlıklarını tamamen ele geçirmeye başlamıştır. 1856 Paris Antlaşması ile İngiltere, 1857'de Afganistan ve Kaçarlar ile anlaşma yapmış, 1859'da Süveyş Kanalı'nın açılması ile ilgili çalışmaların başlaması nedeniyle Rusya ile çatışmaya girmemiştir (Yalçınkaya, 2017: 10). Bu nedenle jeopolitik üstünlük Ruslara geçmiştir.

19. yy. da sanayileşme çabaları bir yandan Hazar enerji havzasını stratejik kılarken, Türkistan'ın yer altı kaynakları, hammadde arayışındaki Ruslara cazip gelmiştir. 1861'de Rus nüfusunun Türkistan'a yerleştirilmesiyle Rus nüfusu artırılmıştır (Yalçınkaya, 2017: 16). 19. yy. ın ikinci yarısında Rus nüfusu işgal edilmiş olan Kazakistan'a yerleştirilmiştir.

Ruslar, Orta Asya'daki Türk Hanlıklarının rekabetinden faydalanarak bölgede hakimiyet sağlamışlardır. Buhara ve Hokand Hanlığı arasında çatışma çıkarıp, askeri-politik açıdan zayıflatılmıştır. Türkistan hanlıkları, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiş, fakat Rusya, 1865'de Balkanlarda bulunan gayrimüslimleri, Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıp oyalayarak yardımları engellemiştir. Öte yandan 1869'da İngiltere-Rusya aralarında Afganistan-Hindistan-Türkistan'ı paylaşmıştır (Yalçınkaya, 2017: 13). 1865 Hokand, 1868 Buhara, 1873 Hive Hanlığı kaldırılarak Batı Türkistan'da Rus egemenliği gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Kafkasya'yı koruyan Batı Türkistan Ruslar tarafından alınmış, Doğu Türkistan Çin'de kalmıştır.

1874'de Rusya, Osmanlı Devleti ve Türkistan ile bağını tamamen güneyde koparmak için Kaçarlara demiryolu imtiyazı tanımıştır. Ruslar tarafından Osmanlı Devleti'nin, günümüzde ise Türkiye'nin Kafkasya bağlamlı kuzeyden Kırım, Don-Volga'yı ele geçirme, Kafkasya'yı topraklarına katma, Güney Kafkasya'da Ermenistan tampon ülkesini yaratma, güneyde ise Kaçarlar ile ittifak kurma biçiminde Maverayı Kafkasya bağlantı yolları tıkanmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin

yapması gereken Kafkasya'yı ve onu çevreleyen Maverayı Kafkasya'yı, tıpkı Rusların yaptığı gibi bütün görerek kuzey-orta ve güneyden ticari projeler ile Gürcistan-Azerbaycan gibi stratejik ülkelerle iş birliği kurarak siyasi ablukayı kırmaktır.

1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı Rus Harbi sırasında Kaşgar Çin tarafından işgal edilince Osmanlı Devleti'nin Doğu Türkistan ile bağları kopmuş, 1876'da Urumçi, 1877'de Turfan'ı almışlardır. Batı Türkistan'ın Ruslar tarafından tam anlamıyla fethi, 93 harbi sonrası, 1884'de Merv'in alınmasıyla olmuştur. 1880-1884'de Türkistan, tamamen Rusların eline geçmiştir. Bu bağlamda Rusya; 16. yy. da Kazan ve Astrahan Hanlıkları ile başladığı emperyalist yayılma siyasetini, önce Kafkasya'nın kuzeydoğusundan başlayarak, Terek Nehri çevresinde nüfus yerleştirerek ticari vasıtalarla yürütmüş, ardından Kuban Nehri çevresinde aynı faaliyetleri devam ettirerek Kafkasları ele geçirmeye devam etmiştir. 19. yy. ın ilk yarısında Güney Kafkasya'yı tamamen ele geçirerek Aras Nehri'ne kadar gelen Ruslar, 19. yy. ın ikinci yarısında Kuzey Kafkasya'nın batı bölümünü Çerkeslerle mücadele ederek tamamlamış ve Karadeniz kıyılarından onları sürgün ederek, Kafkasya'nın fethini tamamlamıştır. Bu sürecin ardından Batı Türkistan'ı işgal ederek devam eden Ruslar, Maverayı Kafkasya'nın hakimiyetini sağlamıştır (Harita 52).

Harita 52. 19. yy. sonunda Rusya'nın Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da aldığı yerler

Sürgün sonrası Kafkasya'da kalmayı tercih edenler, Rusya'nın uyguladığı kıyım (pogrom) sonrası I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'ya karşı sempati duymamıştır. Rusların 19. ve 20. yy. da Kafkasya hâkimiyetine cevaben başta Azerbaycan olmak üzere Kafkas halkları tarafından milliyetçi mücadeleler başlamıştır. Esasen bu milliyetçi tavırların ardında Rusların bölgeye yerleştirmiş olduğu Ermeni nüfusunun yarattığı huzursuzlukta etkili olmuştur. 1917'de yaşanan Bolşevik Devrimiyle beraber ümitlenen Kafkas ulusları partileşmeye hız verseler de durum uzun sürmemiştir.

Bolşevik Devrimi öncesi Kafkasya'da Rus eski kolonyal sahalarında özgürlük isteği ile Rusya iç savaşa sürüklenmiştir. Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı Kafkasya'yı hareketlendirmiş ve Kafkas halklarında farklı tepkilere yol açmıştır. Örneğin Gürcüler, Rusların hakimiyetinden kurtulmaya çalışırken, Azerbaycan, bölgesel özerkliğin olduğu federal bir Rusya'nın oluşumunu desteklemiş, Bakü'de ise petrol sanayisi nedeniyle işçi sınıfının devrimci tavrı doğmuştur. Rus Devrimi'nin Kafkasya'da yerleşme sürecinde daha önce Kafkas-Rus Savaşı'nda olduğu gibi Ruslar Çerkeslere pogrom uygulamış ve bu bölgede daha önce desteklediği halklarla sorun yaşamıştır. Rus Devrimi öncesi Kafkas dağlı halkları ile Ruslara bağlılığıyla bilinen Kazakların artık Rusya'ya karşı rollerini sorguladıkları ve kendi temsillerini sağlayarak ayrılıkların doğduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Kazaklar Ruslardan ayrı devlet kurma fikriyle Kalmuklar ve Kafkas Dağlıları ile Güneydoğu Birliği'ni oluşturmak istemiştir (Forsyth, 2019: 384).

1918'de Ermenilerin hayali toprak istekleri, Gürcülerin etnik ayrımlı toprak talepleri, Birleşik Azerbaycan'ın Bakü, Türk Azeri Birliği çekişmesi sırasında Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan bağımsız devlet şeklinde hareket etseler de Bolşevikler, kısa süre sonra Güney Kafkasya'nın tamamında hüküm sürecekti.

Özetle Rusya, Siyasi Coğrafya açısından Kafkasya'da uluslararası siyasette belirleyici olan biyopolitika-biyoiktidar kavramını ön plana çıkarmıştır. Biyoiktidar; Michel Foucault tarafından ortaya konulmuş ulus devletlerin, bedenlerin zapt edilmesi ve nüfusun kontrol altına almasını esas almaktadır. Birey, siyasal iktidarın aracıdır ve iktidarın devamı için gereklidir. Foucault'a göre beden iktidarın gereksinimi doğrultusunda yetenek ve niteliklerini geliştirme-genişletmesi için araçtır. Bu bağlamda bedeni öldürme yerine bedenin yönetimi için nüfusların denetimi-yönetimi-işletilmesi esastır. Nüfusu yönetmek için çok sayıda teknik ortaya çıkar ve böylece biyoiktidar başlar (Özmakas, 2018: 122-123). Foucault, yönetimsellik için üç şart ileri sürer: temel hedef nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi-politik, temel teknik aracı güvenliktir (Özmakas, 2018: 135). Rusya bu üç yönelimi başta SSCB dönemi olmak üzere Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da kullanmıştır.

6.7.4. Rusların Kafkasya'daki Teopolitik Yaklaşımları

Teoloji; siyaset sanatının sorunlu aygıtı olarak, Tüm Dünya tarafından araçsallaştırılan jeopolitik mekanizma ve silahtır. Nüvesini oluşturduğu devletin algı ve yönetimine yön veren siyasi tarih sürecinin yansımasıdır. Teoloji ve siyaset ortak insan dilinin iki lehçesini oluşturur (Özcan, 2013: 18-19). Bu bağlamda denilebilir ki teoloji ve politika, nüvesinde aynı dili konuşan kavramlardır. Rusların politik amaçlarının basamaklarından biri teolojidir ve bu nedenle Kafkas halklarının içinde büyüyen bağımsızlık ruhunu sakinleştirmek için teokratik faaliyetlere girişmişlerdir.

Devletlerin dini değişir ancak dinselliği bakidir. Bu bağlamda devletler dini, siyasetin ve devletin dili olarak görürler (Özcan, 2013: 81). Ruslar, dini politik konuların bir şifresi olarak gördükleri teopolitik yaklaşımları üzerinden siyasi ilişkilerini şekillendirmeyi tercih etmişlerdir. Bu bağlamda Rusların Ortodoks Hristiyanlığı teopolitik açıdan kullanım nedenleri:

- Ortodoksluğun merkezi Bizans ile yakınlık temin edip, müttefik olarak siyasi-ticari üstünlük elde etmek. Rus tarihinde Bizans etkileri dini ve ticari olmuştur. Rusya'nın Ortodoksluğu benimsemesi, yollarının Avrupa ile ayrılarak kilise vasıtasıyla İstanbul'a bağlanmasına neden olmuştur. Böylece Hristiyanlığı kabul ederek politik üstünlük elde etmiş ve o döneme kadar henüz oturmamış Rus-Vareg ile Slav gruplarının Hristiyanlık çatısı altında birleşerek Rus milli oluşumu sağlamlaşmıştır (Kurat, 2014: 35).

- Bölgesel jeopolitik güç kazanarak etki alanını genişletmek. Bu durum çoğunlukla Rusların Hristiyan Ortodoks nüfusunu zamanla etki altına alarak, Ortodoks çatısını genişletip, Balkanlar ve Kafkasya'da olduğu gibi Hristiyan temalı nüfus yerleştirme çabasına dönüşmüştür. Ermeni-Rus-Gürcü-Kazak nüfusunun Kafkaslara yerleştirilmesi bunun bir örneğidir.
- Rus yayılmacılığının bir ayağı da Ortodoksluk üzerinden toprak kazanımına dayalıdır. Nitekim Rusların Gürcistan ve Ermeniler ile siyasi yakınlaşmaları dini temel üzerinedir. Rusya'nın Osmanlı Devleti politikası, Rus topraklarını genişletmek, İstanbul'u alarak Rusya'yı Ortodoksların lideri haline getirmekti (Gürün, 1983: 77). Böylece Ortodoks kilisesini ideolojik fikirlerinin bir parçası haline getirmek istemiştir. Rusya, teopolitik yaklaşımlarını Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Ortodoksları kışkırtarak da yapmıştır (Sırp, Yunan isyanlarında olduğu gibi).
- Güvenlik çemberi oluşturmak. Ruslar için Doğu Avrupa, Balkanlar ve Kafkaslar Ortodoksluğun güvenlik çemberidir. Kafkasya'da ise, güneydeki güvenlik çemberini Ermenistan ve Gürcistan üzerinden sürdürmeye çalışmıştır.
- Hristiyanlaştırma yolu ile halkları kendine bağlamak. 1762 yılında İnguşlar, Hristiyanlığı kabul ederek Ruslara bağlanmışlardır. Ruslar ve Osmanlılar arasındaki en büyük çekişmelerden biri iki tarafın Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın Osmanlı Devleti topraklarındaki Ortodoksların himaye durumunu ele almasıdır (Ölmez, 2009: 115). Bu rolü günümüzde Fener Rum Patrikhanesi sürdürmekte olup, Moskova Patrikhanesi ile çekişme halindedir. Gürun'a göre (1983: 56) Ruslar, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından Osmanlı topraklarını böl-yönet politikasına uygulayarak, Hristiyanları himayesine alıp, güç kazanmıştır. Rusların öncelikli amacı, Kafkas halklarını etnik ve dinsel ayrımlarla bölmek idi. Bu nedenle bölgede farklılık yaratmanın aracı olarak dini inanışları görmüştür. Rusya; 1774 yılında Osetlere dönük misyonerlik faaliyetleri yürütmüş, onları Hristiyan Ortodoks'u yapmak istemiştir. Osetlerin Hristiyan olması için maaş vererek maddi yollarla Hristiyan olmalarını sağlamışlardır (Forsyth, 2019: 312).

II. Katherina askerî açıdan jeostratejik gördüğü Vladikavkaz'da 1785 yılında kilise yaptırmış ve Osetleri, Vladikavkaz kalesinin çevresine yerleştirerek Kuzey Kafkasya'nın işgali sırasında askeri üs haline getirmiştir. Bu bölgenin savunulması içinde Oset, İnguş, Kabardeylerden asker toplamıştır. Ruslar, İslamiyet'in Kabardeyler arasında yayılmasını engellemek için, onların geleneklerini kullanıp, 1793'de dini mahkemelerini kaldırmak sureti ile İslam öncesi kullanılan kabile mahkemelerini getirmeyi tercih etmiştir (Kasumov ve Kasumov, 1995: 38). Ruslar Gazavat hareketinin Kafkas halkları arasında birleşmeyi ve direnişi sağlayan stratejik bir algı yarattığının farkındalığı ile 1807 yılında dini mahkemeler kurup, din adamları vasıtası ile halkı sakinleştirip direnişi bitirmeyi hedef kılmışlardır.

- İşgal edilen bölgelerde taraftar nüfusun Hristiyanlardan seçilerek bölgesel güç ve temsil kazanmak. Rusya, Kafkasya'da dini bir otorite kazanımını yalnızca Ermeni ve Gürcüler üzerinde yapmamıştır. Aynı zamanda Rus, Kazak, Alman Hristiyan nüfusunu bölgeye taşıyarak Kafkasya'da teopolitik güç kazanmıştır. II. Aleksandr:

"Artık Tanrı'nın yardımıyla, Kafkasya'nın tamamen fethi meselesi sonuca yakındır. Düşman dağlıları işgal ettikleri verimli ülkelerden tamamen kovmak ve bir Rus Hristiyan nüfusunu sonsuza kadar yerleştirmek için sadece birkaç yıllık ısrarlı çabalar gerekiyor. Bu eylemi gerçekleştirmenin onuru, esas olarak Kubanski silahlı kuvvetlerinin Kazaklarına aittir".

Bu ifade, Çarlık Rusya'sının Hristiyan nüfusu Kafkaslara yerleştirerek, taraftar nüfus elde etmenin ve Hristiyan varlığı üzerinden bölgenin Ruslara aidiyetini ispatlama çabasının bir göstergesidir. Ancak, Rusları bu teopolitik yaklaşımda başarısız kılan stratejik nokta, Kafkas

halklarını daha İslamcı yaparak, onların Rusya'ya karşı birleşmelerine neden olmalarıdır. Nitekim bu İslamcılık, Rusya'nın Kafkasya'nın kuzeyini ele geçirmelerinde zorluk oluşturmuş ve kayıplar vermesine neden olmuştur. Bu nedenle bölgede Rusya'nın ele geçirdiği son bölge Kafkasya'nın batısıdır.

- Hristiyan kiliseleri kendine bağlamak sureti ile Kafkasya'yı ele geçirmek. Osmanlılar, Ruslar ve İran arasındaki en büyük çekişmelerden biri olan Ermeniler açısından dinsel bir sembol olan Eçmiyazin Katogigosluğu'nun bu üç devlet arasında rekabet yaratmasıdır. Ermeni Katogigosluğu üzerinde ilk etki Osmanlı Devleti'nin Revan'ı alması ile Osmanlı Devleti padişahlarının katogigosları atamaya başlamasıyla gelişmiş ve bu durum 1828'e kadar sürmüştür. Osmanlı sınırlarının dışında Eçmiyazin'e bağlı Ermeni nüfusun padişaha bağlılığını gösteren bu durum siyasi sınırların dışında olsa dahi, Ermenilerin Osmanlı egemenliğini manevi açıdan tanıdıkları anlamına gelmektedir (Arslan, 2024). Ancak, Ecmiyazin'in kontrolünün Ermenileri kontrol etmek demek olduğunu bilen Rusya, Ermeni Katogigosluğu üzerinde etki oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaçla Rusların desteklediği Katogigosun 1802'de seçilmesi Eçmiyazin'in Rusların eline geçmesini sağlamış ve Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemiştir (Ölmez, 2009: 119). Türkmençay Antlaşması sonrası Rusya'nın sınırlarını Aras Nehrine taşıması, Ermeniler üzerinde dini etkilerini daha aktifleştirdiği dönem başlamıştır. Öyle ki bu tarihten sonra, Rus denetimine tabi tutularak, Güney Kafkasya'daki Rus politikalarının merkezi olmuş, istihbarat, savaşlarda üs merkezi olmuş ve bu yolla Osmanlı Devleti sınırları içindeki Ermenileri üzerine nüfuz etmeye çalışmışlardır. Böylece Ruslar; Anadolu'daki Ermeniler, İran'daki Ermeniler üzerinden Rus yayılmacılığını gerçekleştirmişlerdir (Arslan, 2024). 1903'de Ruslar, Ermenilerin dini faaliyetlerini kontrol altında tutmuş, okullarda Rusça öğrenimini mecburi kılmıştır. Rus-Ermeni ilişkileri karşılıklı olarak demopolitik ve teopolitik anlamlar içererek sürmüştür. Ermeni politik yaklaşımlarının belirleyicisi kilise olmuştur. Rusya'nın Ermenistan'ın bağımsızlığını istemeyeceğini bilen Ermeni kilisesi, rotasını buna göre belirlemiştir. Ermeni kilisesinden Hrimyan; Muş, Van gibi Anadolu'nun doğu şehirlerinde faaliyete geçerek Ermenilerin otonom elde etmeleri için çaba göstermiştir (Gürün, 1983: 82). Osmanlı Ermenilerini isyana sevk eden Ermeni Katogigosluğu, I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerden de destek bulmuştur.

Gürcüler, Rusların Ermeniler gibi Kafkasya'da yayılmasını sağlayan diğer araç olmuştur. Gürcüler, Ortodoks Hristiyan olmaları nedeniyle Ortodoks Patrikliğine bağlı olmuşlardır. 11 Temmuz 1811'de ise, Gürcü kilisesinin egemenliğini bitirip Moskova Patrikliği'ne bağladığını bildirmiştir (Bilge, 2005: 175-176). Fakat bir süre sonra Gürcülerin Ruslara dönük memnuniyetsizliği onları yeniden Osmanlı Devleti'nden yardım arayışlarına itmiştir. Tıpkı günümüzde olduğu gibi Gürcistan, Türkiye'ye yakınlık göstermektedir.

Ruslar, İslam fundamentalizmini Kafkasya'da tehdit unsuru olarak görmekte idi. Stalin 1920'nin sonuna gelindiğinde pek çok Nakşibendi ve Kadiri tarikat mensuplarını idam ettirmiş, camiler ile medreseleri, dinle ilgili pek çok eseri yaktırmıştır. Buradaki ana gaye Rusların Kafkasya'da olası etnik bütünleşmeyi sağlayacak unsurun din yolu ile olmasını engellemek idi (Deniz, 2015b: 196-208). Orta Asya'da camisi olmayan tek şehir Aşkabat idi (İşyar, 2017: 96). Ancak Komünist Rusya'nın Ataizm'i benimsetme siyaseti, başarılı olmamıştır. Glastnost döneminde Türkmenlerin cami açtırma talepleri bunun bir göstergesidir.

1929 yılında Stalin, Kuzey Kafkasya'yı kırsal jeoekonominin merkezi seçince, Kuzey Kafkasya halkları arasında İslam karakterli egemenlik anlayışını tetikleyen bir direniş başlamıştır.

Rusya Hristiyan Ortodoksluğu; araçsallaştırılmış jeopolitik eylemleri için Maverayı Kafkasya'da da kullanmıştır. Bu durum Rus üst kimliğinin yayılma biçimi haline gelmiştir. Nitekim,

19. yy. da Türkistan'ın alınmasıyla Almatı-Taşkent Ortodoks Piskoposluğu kabul edilmiştir. Hristiyanlığın bölgede etkisiz kalması, kimliksizleştirme için İslam'dan uzak, ateistleştirme politikasına götürmüştür (Yalçınkaya, 2017: 16). Ancak bir süre sonra Sovyet Rusya'sı bile İslamiyet'e karşı Hristiyanlığı teşvik etmiştir. Örneğin 1943'de Stalin, kiliselerle yakınlaşarak, Moskova Patrikhanesi'ni yeniden kurdurmuş ve böylece Balkanlardaki Ortodoksları etkisi altına almaya çalışmıştır. ABD ve İngiltere ise İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'ni desteklemeye başlamıştır. 1940'lı yıllardan başlayarak günümüzde devam eden, İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'ni ABD-İngiltere'nin desteklemesine karşın, Rusya; Moskova Patrikliği'ni ön plana çıkarmaktadır. Bu karşılıklı teopolitik çekişme dinin; ilişkisel ve bölgesel yönetimde, güç temsili-etki-yönetim sahibi olma açısından stratejik önemini ortaya koymaktadır. Rusya'nın Ortodoksluğun merkezi olarak Moskova'yı ön plana çıkararak, yayılmacı güç ve etki oluşturmak üzere Ortodoksluğun merkezi temsili olma çabasına karşın, Türkiye; İslam liderliği için yeniden hilafeti, yakın-uzak coğrafi bölgelerde yumuşak güç olarak kullanabilir. Türkiye'nin Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'ya etki ve erişiminin bir yolu da bu olmalıdır.

Rusya'nın Kafkasya'da teopolitik etki oluşturma çabalarının bir örneğini Çeçen-Rus savaşlarının sonucunda doğan jeopolitik eylemleri oluşturmuştur. Rus-Çeçen mücadelesinde Şamil Basayev, Aslan Masadov ve Ahmet Kadirov arasındaki anlaşmazlığı değerlendiren Rusya, Ahmet Kadirov'u yanına çekmiştir. Bu durum Kafkasya'da birleşmenin politik gerekliliğini bir kez daha göstermiştir. Rusya'nın kimi zaman Kafkas halklarını yatıştıran kukla yönetimleri aracı kılması, bölgenin tümünü temsil etmemektedir. Günümüzde Müslüman olarak Çeçenistan lideri Ramazan Kadirov, Rusya'yı Çeçenistan'ın hamisi olarak görmektedir. Oysaki tarihi-dini bağları nedeni ile Türkiye, Kafkasya'nın hamisi olmalıdır.

6.7.5. Sovyetler Birliği'nin Kafkasya ve Maverayı Kafkasya Politikaları

1917'de Bolşevik İhtilali ile kısa süreli olarak Kafkasya ve Orta Asya'da devletler kurulup yıkılmıştır. 15 Kasım 1917'de Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan arasında Maverayı Kafkasya (Transkafkasya) adlı bir komite kurulmuştur. Çarlık Rusya'sının yıkılması ile Güney Kafkasya'da Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan devletleri ortaya çıkmış, Gürcüler 1918'de Gürcistan Cumhuriyeti'ni ilan etmiş ancak 25 Şubat 1921'de Sovyetlere bağlanmıştır. Ermeniler, 26 Mayıs 1918'de Ermenistan'ı kurmuş, Azerbaycan ise, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Karabağ 7 Temmuz 1923'de Özerk Cumhuriyet olmuştur. Ancak, hepsi SSC'e bağlanmıştır.

Batıda ise 1917'de Rusya'nın ihtilal yaşaması ile birlikte Osmanlı Devleti ve Sovyet Rusya arasında Brest Litovsk Antlaşması imzalanmış, anlaşma gereği Kars, Ardahan, Batum Osmanlı'ya verilmişti. Fakat Transkafkasya komiserliği ve Seym[5], bu haberin ardından Trabzon konferansına gidecek heyeti engellemiş, fakat yapılan müzakerelerle Elviye-i Selase ele geçirilmiştir. 11 Mayıs 1918 Batum Konferansı'nda ise, Osmanlı Devleti ve Maverayı Kafkasya Komiserliği arasındaki görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti, Brest-Litovsk Antlaşması'ndaki sınırın dışında Ahıska ve Ahılkeleği de istemiştir. 26 Mayıs 1918'de Maverayı Kafkas Kafkasya Komiserliği feshedilmiş, bu devletlerle ayrı ayrı imza yapılmak zorunda kalınmıştır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya savaşında yenilmesi ile yalnızlaşan Kafkas cumhuriyetlerine karşı İngilizler Kafkasya'yı işgale başlamışlardır.

[5] Seym, bu komiserlikte Rusya tarafından görevlendirilen en yüksek yasama organıdır.

SSCB döneminde entegrizm, emperyalizm, asimilasyon ve Rus şovenizmi daha fazla ön plana çıkmıştır. Bunun nedeni geniş bir alana hükmetme eylemleridir. Said (1998: 163), büyük coğrafi sahaları kullanılabilir ve yönetilebilir kılmak için sınırları yeniden çizip, sorunları yeniden tanımlayarak, dini laikleştirme durumunun ortaya çıktığından bahseder. Rusya, geçmişten günümüze büyük ve kullanılabilir alanlara sahip olma arzusu içinde olmuştur. Kuzey enlemlerinde yaşama elverişli olmayan iklim ve savunmaya uygun olmayan sade topografyanın varlığına karşın, yaşama ve savunmaya elverişli coğrafi bölgelere yönelmiştir. Rusya'nın Kafkasya'dan Maverayı Kafkasya'ya yayılma faaliyetleri bunun bir göstergesidir. Bu iki coğrafi alanda SSCB dönemi, jeopolitik genişleme eyleminin bir devamı olarak, dinsizleşme ile dinsizleştirme üzerinden gerçekleşmişti ve komünizm bunun bir ayağı idi. SSCB döneminin yayılmacı eylemleri sınırları daha fazla genişleterek koruma, Sovyet rejimi altında bir arada tutmayı içeriyordu. Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'nın Rus çıkarlarına uygun kullanılabilir ve yönetilebilir olması için yapılan eylemler şunlardır:

- Kimlik değişimi. Milli duyguları ortadan kaldırma ve dini inançları yok etme, Sovyet asimilasyonu için gereken zemini oluşturmuştur. Komünist rejim, kimliksizleştirmenin bir yolu olmuştur.

Etnik açıdan parçalı yapılar, Kafkasya'da ve Orta Asya'da ortaya çıkmıştır. Türk temel kimliği üzerine çok sayıda yapay etnik gruplar oluşturulmuştur. Örneğin Ruslar tarafından Türk olmalarına karşın Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen, Azeri gibi yanlış tanımlama biçimleri hususi olarak alt kimliği örtmek üzere tasarlanmıştır. Kafkasya'da Çerkes kabileleri farklı temsil bölgeleri olarak haritalarda yerini almıştır. Vaynah grubu içinde İnguş, Tuş, Çeçen, Dağıstan grupları da ayrı bölgeler biçiminde tanımlanmıştır.

1920 sonrası başlayan isyanlar ile Kafkasya siyasi haritası değişmeye başlamıştır. 1920 ile 1924 arası camilerin, dini okulların, vakıfların yeniden açıldığı yıllar olmuştur (Gökay, 2002: 17). Ancak, Sovyet dönemi, Kafkasya'nın kendi bünyesine ihracı için çeşitli formüllerin denendiği dönem olmuştur. Birinci formül Rusların, Kafkasya'da "kötünün iyisi formülü" idi. Bu formül Rus olmayanların Ruslara katılması iyi bir unsur olmamasına rağmen, bu halkların Rusların dışındaki devletlere katılmasına nispeten daha az kötü olacağı esasına dayanmaktaydı. Kafkas halkları ya İran ve Osmanlı Devleti'ni ya da Rusları seçeceklerdi (Gökay, 2002: 24). Bu amaçla Ruslar, çeşitli makaleler ile görüşlerini yayınlamış ve Büyük Rus milliyetçiliği olgusu ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Fakat tüm çabalar İslam'ın Kafkas halkları üzerindeki etkisini kırmayı başaramamıştır. 1920'de yaşanan Kuzey Kafkas ayaklanması, bölgeyi etkilemiş ve Kuzey Kafkasya'nın her bölgesinde Bolşeviklere tepki doğmuştur. Çeçenistan'da Kunta Hacı, Kuban'da Molla Tokal Hacı Kraket, Avarda İmam Necmettin gibi Sufilik ve Nakşibendilik tarikatı çevresinde gelişen Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi 20. yy. ın ilk yarısında sürmüştür. Bu mücadeleyi başarıyla sonuçlandırılamayacağını anlayan Bolşevikler, Kuzey Kafkasya halklarını birbirine karşı kışkırtmıştır. Bolşevizm ile beraber Kafkasya'da hem Müslüman halklar hem de Hristiyan halklar Ruslardan uzaklaşmıştır (Forsyth, 2019: 470). Hazarın ötesinde ise "Basmacı hareketi"[6] ile Türk halklarının Ruslara karşı mücadelesi devam etmiştir. Bu bağlamda Rus eylemlerinin başarılı olduğu söylenemez. Rusların görmezden gelmelerine rağmen 20. yy. ın sonuna doğru Kafkas milli mücadelesi bitmemişti. Camilerin kapatılması dahi tarikatların varlığını bitirmemiş, Müslüman

[6] Basmacı Hareketi: Ruslara karşı, dağınık biçimde dağlarda mücadele veren, Türkistan Türklerinin mücadelesini anlatan eylemlerdir. Bu tanım biçimi, Türkistan'daki yazarların isminden gelmektedir. 1917-1926 aralığında SSCB'ye karşı eylemlerde bulunmuşlardır.

okulları ve sosyo-kültürel dinsel gelenekler yasaklı olmasına rağmen sürmüş, Kafkas halkları komünist rejim karşısında dinlerini, dillerini muhafaza etmeyi başarmıştır. Günümüzde Sovyet Rusya'sının etkin olduğu Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da İslam inancı yaygınlık göstermektedir.

- Ülke sınırları içinde aynı etnik grupların birleşmesini engellemek için bölge içinde nüfus taşıma faaliyetleri, etnik bölge sınırlarını değiştirme ve yerlileştirme.

Morgenthau'ya göre, güç dengesi politikası; böl-yönet, silahlanma, toprak paylaşımları, ittifak yapma, savaş ve askeri araç şeklindedir (Arı, 2017: 281). SSCB döneminde bu politikanın önemli ayağı olan böl-yönet aracı olarak dil-din ve etnik yapı üzerinden devam etmiştir. Bolşevik İhtilali'nin ardından SSCB, Kafkasya'da parçala yönet politikasını uygulamaya koymuş, Stalin'in yapboz tahtasına çevirdiği bölge içinde sınırlar, Kafkas halklarının birbirlerine düşman olacağı şekilde etnik ve tarihsel realizm göz ardı edilerek çizilmiştir (Tavkul, 2009). Ratzel, devlet sınır ayrımlarında kendi kültürel gelişimi ile komşu halkların kültürel gelişimine göre belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak, Sovyet Rusya'sı Kafkasya'da etno-kültürel benzeşim gösteren bölgeleri birleşmemek üzere ayırmıştır. Bu durum özerk bölgelerin haritasına yansımıştır.

20. yy. ın ilk yarısında Güney Kafkasya, Ruslar için ulaşım açısından erişimi zor olan, demiryolu veya Karadeniz ile Hazar kıyısı yoluyla sağlanan bir bölge durumundaydı. Gürcistan dahi Bolşevizm ile beraber Rusya'ya karşıt bir duruş sergilemeye başlamıştı. Bu konunun en muhtemel etkilerden biri, Gürcistan'ın Hristiyanlığı kabulünden beri iç ve dış politikasının en belirleyici unsurunun Ortodoksluk olmasıydı. Öte yandan Dağıstan'da sönmeyen bağımsızlık mücadelesi söz konusu iken, Don Kazak isyanı ise Komünizme karşı ayaklanmaların bir parçasıydı. Bolşevik Rusya'sı, Çarlık Rusya'sı döneminde stanitsalar ile Kafkas demografyasına maşa yaptıkları Kazakları rahatça gözden çıkarmış ve ellerinden tüm statülerini almıştı. Nitekim Stalin'in Kafkasya'da Rus şovenizmini yerleştirmek için daha önce bölgeye yerleştirdiği Kazakları, bazı bölgelerden çıkarmaya başladığı görülmekteydi. Bu durum, Sovyet Rusya'sının yönetiminden memnuniyetsizliğin göstergesi idi. Öte yandan Bolşeviklerin en büyük kozu Bakü'nün Sovyetlerin sergisi haline gelmesiydi. Ancak Rus Şovenizmi sönmüyor aksine Ruslardan olmayanların güvenilir ve olgun olmadıklarına dair yaygın kanaatle onları yönetme yetisinin Ruslara ait olması gerektiği yönünde fikre sahip bir Rus bakışı devam ediyordu (Forsyth, 2019: 469-489). Bu durum, Sovyet Rusya'sının büyük coğrafi alanları elinde tutmak ve kullanılabilir yapmak için Kafkaslarda yeni pragmatik bir jeopolitik haritanın doğmasına temel oluşturmuştur. SSCB'nin ilan edilmesinden kısa süre öncesinde Güney Kafkasya Federal Cumhuriyeti kurulmasına karşın, Rusya ekonomik nedenlerle Güney Kafkas devletlerinin federatif bir yapı oluşturmalarını istemiş ancak durum bu devletler tarafından kabul görmemiştir (Forsyth, 2019: 524). Nitekim Gürcistan kendi içinde dahi yönetim bölgelerinde sorunlar yaşamakta ve Bolşeviklere karşı duruş sergilemekte idi. Ermenistan ise 1917'ye değin Türkler ile pek çok konuda ortak geleneklere sahipti. Komünist rejim idaresine girdikten sonra Ermeniler muhafazakâr gelenekçi yapılarının Ruslar tarafından yasaklanmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Ruslar; Türklük, Kafkasyalı kimliğini ortadan kaldırıp, mili devlet oluşumunu engelleyerek Sovyet kimliği oluşturmak, tarım-sanayi politikalarını uygulamak amacıyla Kafkasya'da yapay sınırlar yaratarak etnik soykırım yapmış ve Kafkasya Balkanizasyonu 1920'lerde artış göstermiştir.

1936 Anayasasına değin hem Kafkasya'da hem Türkistan'da sınır değişimleri olmuştur. Bilhassa 1920-1925 aralığında SSC sınırları içinde değişimler gerçekleşmiştir. 1936'da Stalin'in "büyük temizlik" olarak nitelendirilen Kafkas halklarının ve rejime karşı olanların sürgünü bu sınır değişimlerinde büyük etken olmuştur. 1936'dan 1990'a kadar özerk cumhuriyetler ortaya çıkmıştır.

1920'den 1928'e değin, Dağıstan, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar, Oset, İnguş, Kazak ve Çeçen özerk bölgeleri, Güney Osetya, Kuzey Osetya, Adigey, Dağlık Karabağ özerk bölgeleri oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, Şapsığ, Ermeni, Alman, Türkmen mahalleleri meydana getirilmiştir. 1924'de özerk bölge, ilçe, ulusal bölgeler oluşturulmuştur. Kuban, Karadeniz, Don, Stavropol, Terek, Sunja bölgeleri oluşturularak, tüm dağ özerkliklerini içine alan Kuzey Kafkasya bölgesine dönüştürülmüştür. 1926'da ise, Karaçay-Çerkes'de ikiye bölünmüş, Karaçay Özerk Bölgesi, Çerkes Özerk Bölgesi oluşturulmuştur. 1928'de Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi, Adigey Özerk Bölgesi kurulmuştur. Grozni, Vladikavkaz bölgeleri, güneyde Dağlık Karabağ-Ermenistan arasında Kürdistan bölgeleri de oluşturulmuştur (Harita 53).

Harita 53. 1922-1928'de Kafkasya
Kaynak: https://dzen.ru/a/Y83FJm8CXhsLGxNl'den geliştirilerek.

1936 Soyvet Anayasası'nın yer verdiği Kuzey Kafkasya topraklarında Çerkesya, Adigey ile Karaçay otonom bölgesi, Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçen-İnguş ÖSSC, Dağıstan ÖSSC, Kızılyar Bölgesi, Ordhonikidze Bölgesi, Krasnodar Bölgesi, Rostov Bölgesi'nden oluşurken, Güney Kafkasya'da Gürcistan ÖSSC, Abhazya ÖSSC, Güney Osetya ÖSSC, Acara ÖSSC, Azerbaycan ÖSSC, Nahçıvan Özerk SSC, Ermenistan ÖSSC'den oluşturulmuştur (Harita 54).

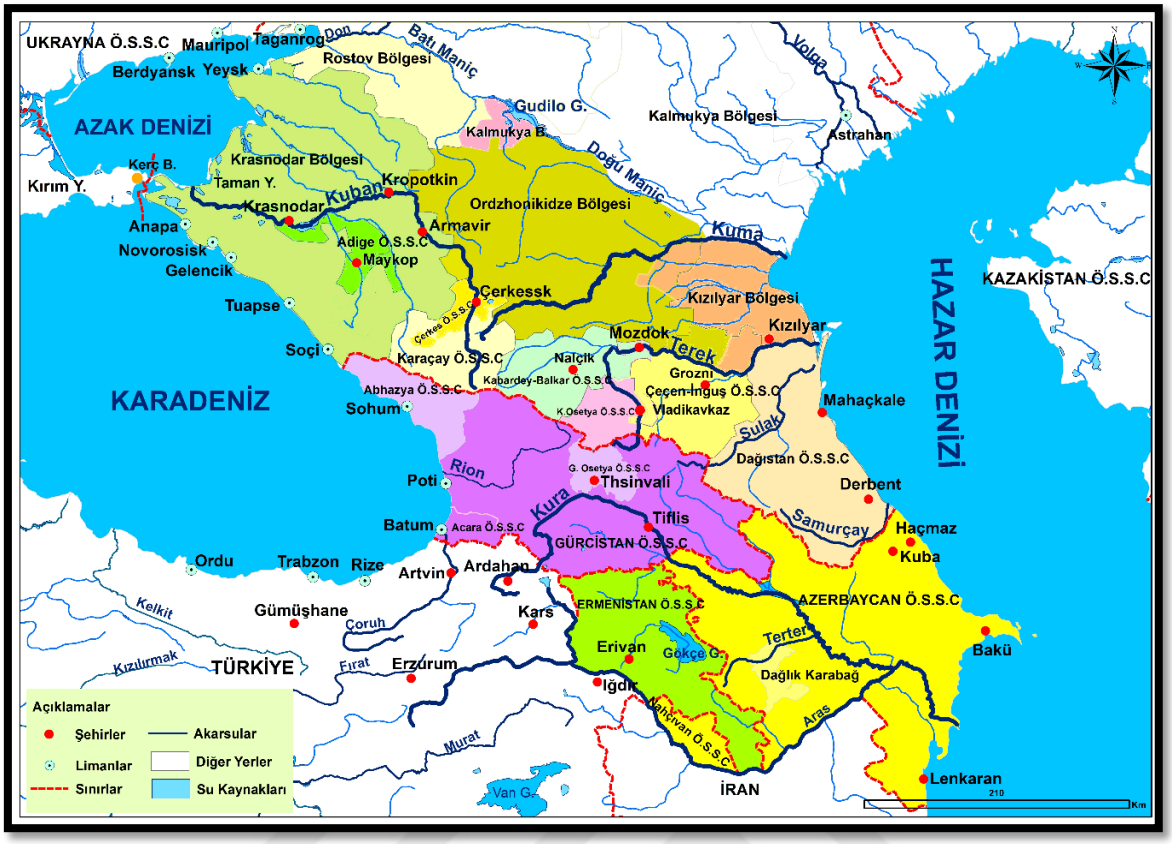

Harita 54. 1936-1938'de Kafkasya.
Kaynak: https://dzen.ru/a/Y83FJm8CXhsLGxNl'den geliştirilerek.

Günümüzde ise Kuzey Kafkasya'da daha farklı adlandırmalar ile etnik bölge tablosu bulunmaktadır. Örneğin Adigey Bölgesi'nin sınırları değişmiş ve geçmişte Mozdok'a değin devam eden Çerkeslerin Kuzey Kafkasya'daki geniş dağılımına karşın, büyük oranda Adige halkları ile temsil edilir olmuştur. Karaçaylar, Balkarlar gibi Türk olmasına rağmen Ruslar tarafından ayrılarak Çerkesler ile bir bölge oluşturulmuş, Karaçay-Çerkes adını almıştır. Aynı şekilde Kabardeyler bir Çerkes grubunu temsil etmesine karşın, Balkar Türkleri ile eşleştirilerek bölge oluşturulmuş, Kabardey-Balkar adını almıştır. Çeçenler, İnguşlar, Dağıstan halkları Vaynah grubunu temsil etmesine rağmen, önce Çeçen-İnguş Bölgesi oluşturulmuş, ardından günümüzde olduğu gibi ayrı temsil bölgelerine dönüştürülmüştür. Dağıstan, günümüz sınırlarından farklı olarak ikiye bölünerek 1922'de Kızılyar ve Dağıstan olarak ayrılmıştı. Günümüzde ise Kızılyar Bölgesi Dağıstan ile birleşiktir.

1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Türkistan tanımı yerine etnik açıdan bölgenin Türklüğünün üzerini örtmek ve Ruslaştırmak için Orta Asya ifadesi yaygınlık kazanmıştır. Türkistan olarak tanımlan bölge Batı Türkistan; günümüzde Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan'dan oluşurken, Doğu Türkistan; günümüz Çin sınırları içinde yer alan Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ni temsil etmektedir. Sovyet güçleri, Kafkasya'da kontrolü ele geçirdikten sonra Orta Asya'da ulusal bölge sınırlarına dönük planlar yapmış ve sınırları çizmiştir. Bunun temel nedenlerini; bölge yönetimini kolaylaştırma, jeoekonomi, jeopolitika ve yerlileşme oluşturmaktadır. Jeoekonomik açıdan 1920-1930'lu yıllar Sovyetlerde sanayileşme dönemidir ve yoğun biçimde

1941'e kadar sürmüştür. Rus sanayileşmesi için tarımın kolektifleştirilmesi[7] gerekli görülmüş ve Orta Asya tarım politikalarının merkezi olmuştur. Bölgedeki nüfus ve tarımsal araziler bu amaçla kullanılmıştır. Jeopolitik ve etnik açıdan bölgenin parçalara bölünmesi, yönetimi kolaylaştırmak için yapılmıştır. Yerlileşme, komünist rejimin bölgeye yerleşimi ve güç kazanması için oluşturulmuş olup, en nihai hedefi bölgede azınlık kalan Rus kültür ve dilinin baskınlık kazanması içindir. Çünkü Orta Asya'da tıpkı Kafkasya gibi öz ulusal farkındalıklar yüksektir. Bunun göstergesi Sovyet döneminde baskılanmasına rağmen günümüzde Orta Asya'daki Türk Devletlerinin Türklük ve İslam inancına sahip olmalarıdır. Sovyet Rusya'sı; bağımsızlık mücadelesi ile yerli halklar arasında Ruslara karşı birleşmenin oluşmaması için, bölge içinde parçalı yönetimsel yapıyı oluşturmuştur. Yerlileşme ile Orta Asya'da önce çok etnikli bir eğitim sistemi yaratılıp, temel Türk kimliği unutturularak çeşitlendirilmiş, ardından Rus kültür ve dili baskınlık kazanmıştır. Rus şovenizminin Ruslar açısından sözde en geçerli nedeni, yerel halkla ortak anlaşma dilinin Rusçayı geçerli kılması idi. Rusçanın ortak dil kabulü bölgede Ruslaştırmanın da temelini oluşturacaktı.

Haritadaki sınır değişiminden önce 1922'de Türkistan SSC, Harezm HSC ve Buhara HSC vardı. Türkistan ÖSSC; günümüz Türkmenistan'ın ve Özbekistan'ın bir bölümü, Kırgızistan'ın tamamı, Tacikistan ve Kazakistan'ın bir bölümünden oluşmakta idi. Harezm HSC, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bir bölümünü içeriyordu. Buhara HSC; Tacikistan ve Özbekistan'ın bir kısmını kapsıyordu. Kırgız ÖSSC; Kazakistan'ın bir bölümünü ifade ediyordu. (Harita 55). Oysaki Türkistan; daha geniş sınırlarla günümüz Orta Asya Türk Devletlerinin tamamını içine almaktadır.

Harita 55. 1922'de Orta Asya.
Kaynak: SovietCentralAsia1922.svg'den gelistirilerek

[7] Kolektifleştirme: SSCB'de küçük, verimsiz bireysel çiftliklerin devlet tarafından el konularak birleştirilmesi sonucu kamu çiftliklerine dönüştürülerek verimin artırılmaya çalışılmasıdır.

1922'deki sınırlar Ruslara yeterli gelmeyerek, daha fazla parçalara bölünmüştür. Bilhassa 1924-1925'de bölgesel parçalanma başlamış ve bu durum günümüzde jeopolitik çatışma risklerinin de temelini oluşturmuştur. Orta Asya'nın Balkanizasyonu 1920-1925 aralığında başlamıştır. 1920'de toplam 5.221.963 nüfus bulunmaktaydı. Bu nüfusun 2.0.50.775'i Özbek Türkü, 1.091.025 Kazak Türkü, 522.292 Kırgız Türkü, 399.912 Tacik, 266.681 Türkmen Türkü, 75.334 Karakalpaklardan oluşmaktaydı (Zhumagazieva, 2013: 20-21).

Türkistan ÖSSC, 1918-1924 aralığında başkenti Taşkent olan ve Trans-Hazar (Türkmen), Semerkant, Semireçensk, Sri Derya, Fergana bölgelerini içine alan bölgeydi. Bu bölge aynı zamanda Türkistan askeri bölgesi olması nedeni ile askeri stratejik öneme sahip idi. 1874'de Çarlık Rusya'sının inşa ettiği askeri bölge Sovyet döneminde yeniden askeri bölge oldu.

1924'de Türkistan ve Buhara bölündükten sonra Türkmen SSC, Özbek SSC (Özbek SSC'e bağlı olarak Kazak ÖSSC ve Tacik ÖSSC oluşturulmuştur), Kara-Kırgız ve Karakalpak Özerk Bölgeleri, Kırgız ÖSSC, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, Harezm Halk Sovyet Cumhuriyeti, oluşturulmuştur (Harita 56).

Harita 56. 1920-1925'de Orta Asya'da bölge sınırlarının değişimleri.
Kaynak: Map of the national state delimitation of the republics of Central Asia (1924-1925).svg'den geliştirilerek.

Buhara Hanlığı; 1756'dan 1920'e kadar günümüz Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan'ın bir bölümünde kurulmuş Özbek devleti idi ve merkezi Buharaydı. 1920-1924 aralığında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, olan bölge, bu tarihten sonra Türkmen SSC, Özbek SSC ve Tacik ÖSSC' nin birer parçası haline gelmiştir (Harita 55, Harita 56).

Harezm Hanlığı'nın çekilmesiyle 1920-1923 aralığında Harezm Halk Sovyet Cumhuriyeti olarak belirlendi. Başkenti Hive olması nedeniyle Hive Hanlığı da denilmiştir. Dörtgöl, Nukus,

Daşoğuz önemli kentleri olmuştur. 1924'de Harezm SSC; Özbek, Türkmen ve Kırgız-Karakalpak olmak üzere 3 özerk bölgeye bölündü.

Özbek SSC; 1924'de idari bölgesel reformla Harezm ve Buhara HSC dağılarak yerine Türkmen SSC ve Özbek SSC kurulmuştur. Özbek SSC, Buhara HSC'nin ve Harezm HSC'nin bir bölümü, Semerkant, Fergana'nın büyük bölümü, Sriderya'nın Taşkent bölümünü içine alan alanda ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet 7 bölgeye ayrılmıştı: Semerkant, Taşkent, Fergana, Zarafşan, Surhanderya, Kaşkaderya. 1925'de başkenti Semerkant idi. 1930'da Taşkent oldu. 1926'da ilçeler oluşturuldu. Diğer yerleşmeler; Andican, Buhara, Zeravşan, Kaşkaderya, Semerkant, Surhanderya, Taşkent, Fergana, Hocent (1929'da kaldırıldı), Harezm'dir.

Türkmen SSC; 1924'de Buhara ve Harezm bölgelerinin topraklarından bir kısmını içine alacak biçimde oluşturulmuştur. Bunlar: Kerki (Atamurat), Merv, Aşkabad (Poltoradsk), Leninsky, Türkmenbaşı (Krasnovodsk).

Kırgız ÖSSC; 1925'e kadar 1920-1925 aralığında Kazak Özerkliği idi. Başkenti Orenburg idi. 1925'de Almatı, Jambıl, Kızılorda, Türkistan, Kara-Kalpak Jetsu bölgeleri, Kırgız ÖSSC'ne devrolurken, Orenburg çıkarıldı ve 1925'de Kazak ÖSSC adını aldı.

1924'de Tacik Özerk Bölgesi, ÖSSC'ye dönüştürülerek Özbek Bölgesi'nden çıkarıldı. Duşanbe, Karategin, Kulyab, Pencikent Tacik ÖSSC'ye dahil edilmiştir. 1929'da Tacik ÖSSC'si Tacik SSC'ne dönüştürülmüştür.

Kırgız Özerk Bölgesi, 1925'e kadar Kara-Kırgız Özerk Bölgesi idi. Kara-Kırgız ÖB, Türkistan'ın Semiraçensk, Sri Derya'nın bir kısmından meydana geliyordu. 1924'de dört bölgeden meydana geliyordu: Bişkek, Oş, Celalabad, Karakol-Narin. 1926'da Kırgız ÖSSC'ne dönüştürüldü.

Kara-Kalpak Özerk Bölgesi, 1925'de Amuderya ve bir kısmı Harezm bölgesinde kuruldu. 1925-1929'da Kazak ÖSSC'ye bağlı iken, 1930-1932'de doğrudan Rusya'ya bağlı özerk bölge oldu. Dörtgöl merkez olmak üzere, Nukus önemli yerleşim alanları idi. 1936'da Kara-Kalpak Bölgesi Özbek SSC'ye bağlandı.

SSC döneminden kalan bölge içi sınır değişimleri; günümüzde de devam eden eksklav-enklav[8] sorunlarına, siyasi istikrarsızlıklara, su paylaşım sorunlarına neden olmaktadır. Ayrıca bölgesel-ülke içi jeopolitik çatışma riskleri de taşımaktadır. SSCB uyguladığı politika üzerine birbirlerine siyasi, sosyo-ekonomik açıdan benzer iklim gösteren bu ülkeleri bölgesel bütünlük oluşturmaması adına farklı etnik gruplar biçiminde tanımlamıştır. Bu devletlerin eksklav bağlantılı topraklarının komşu ülkelerde yer alması sorun oluşturmaktadır. Kırgızistan'da Özbekistan'ın, Özbekistan'da Tacikistan ve Kırgızistan'ın toprakları bulunmaktadır. Bu üç ülkede kendilerine ait halkların yaşaması, ülkeler arası toprak taleplerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Özbekistan'ın bölgesel lider olma hayali ve ekonomik konumun getirdiği avantajlar nedeni ile bölgedeki ülkelerce istenmemesi durumu daha da zorlaştırmaktadır.

Sovyetler Birliği, izlediği politika doğrultusunda Buhara, Semerkant'ı Tacikçe konuşmasına rağmen Özbekistan'a, Özbeklerin yaşadığı Oş şehrini Kırgızistan'a vermesi, azınlık sorunlarını da beraberinde getirerek, kanlı çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Özbekler ve Kırgızlar arasında 1989-1990'da çatışmalar olmuş, Oş şehrinde çok sayıda insan ölmüştür. Özbekistan'ın komşu ülkelerle sınırlarının net olmaması da bu sorunlara ön ayak olmuştur. Orta Asya'daki tüm devletlerde Özbek nüfusu yer almaktadır. Bölgede Tacikler Buhara'yı isterken, Kırgızlar Andican'ı,

[8] Eksklav: Siyasi Coğrafya açısından bir ülkenin tamamen başka bir ülke sınırları içinde kalmış olan ülke topraklarına denir.
Enklav: Bir ülke sınırları içine başka bir ülkenin topraklarının kalmasıdır.

Kazaklar Taşkent'i istemektedirler. Sosyo-ekonomik sorunlar, işsizlik, insan hakları ihlali, baskıcı yönetim Andican'da çatışmaların yaşanmasına neden olmuş ve Özbekistan Kırgızistan ile sınırlarını kapatmıştır.

Tacikistan'da çok sayıda Özbek, Özbekistan'da ise Tacikler yaşamaktadır. Bu nedenle Tacikistan'ın gelişmiş bölgesi olan Hucent, Özbekistan'a yakınlığı ile Özbekistan ekonomisine bağlı olmuştur. Kırgızlarla Tacikler arasındaki Batken ve İsfara sorunlu bir bölge olarak yer alırken, Kırgızistan'daki Oş, Üzgen, Celalabad, Karavan, Özbekistan ile aralarında problem oluşturmaktadır. Semerkand ve Buhara'da yer alan Tacikler bu bölgede Tacikçenin ikinci dil olarak kullanılmasını istemekte buda Özbekleri rahatsız etmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra siyasi istikrarsızlıkla iç savaş yaşamış olan Tacikistan'da Hucent, Kulyap ve Kurgan-Tyube bu çatışmaların yaşandığı bölgeler olmuştur (Harita 57).

Harita 57. Orta Asya'da jeopolitik çatışma riskleri taşıyan yerler

Fergana Vadisi; Orta Asya'da Tanrı Dağları ile Altay Dağları arasında Siri Derya Havzası'nda yapay sınırlarla Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ülkelerinin paylaştığı jeopolitik-jeostratejik bir bölgedir. Bu bölgenin başlıca sorunları eksklav topraklar, sınır anlaşmazlıkları, sosyo-ekonomik ve ekolojik sorunlar, fundamentalist gruplar, terör, uyuşturucu ticaretidir.

Fergana Vadisi, 18. yy. da Hokand Hanlığı'nın merkezi olurken, 1876'da Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Çarlık Rusya ve ardından SSCB tarafından, tarımsal politikalar uygulanıp, bölgeyi kolayca yönetmek için yapay sınırlar oluşturularak etnik kimlikleri birbirinden kopuk Ruslaştırılmaya çalışılan Ataist bir Orta Asya halkı yaratılmaya çalışılmıştır. 1924'den sonra Fegana; Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan arasında paylaştırılmıştır. Ovanın %60'ı Özbekistan'a, %15'i Kırgızistan'a, %25'i Tacikistan'a aittir. Özbekistan Fergana'nın büyük kısmına sahip ülke ve bütün Orta Asya devletleri ile ortak ülke olarak kritik bir konumdadır. Bu bağlamda bölgenin en önemli

sorunlarından biri Sovyetler Birliği'nin bir politikası olarak yapay çizilen sınırlar neticesinde ortaya çıkan ve ülkelerin kendilerine ait toprak parçasının diğer ülkede kalmasıdır. Özbekistan'a ait olan ve Kırgızistan'da bulunan, Soh, Şahimerdan, Kalaça (Kara-Kulca) Özbekistan'a ait olup Tacikistan'da olan Sarvan, Tacikistan'da olup Kırgızistan'a ait olan Kayırağaç, Özbekistan'da Kırgızistan'a ait, Barak eksklavları yer almaktadır. Bu durum sınır anlaşmazlıklarına neden olmaktadır. Ayrıca SSCB'nin uyguladığı politik yaklaşımlar nedeni ile halk başka bölgelere zorla sürgüne gönderilmiştir. Ahıska Türkleri Fergana'ya yerleştirilmiş ve bu durum Özbekistan ile Ahıska Türkleri arasında çatışmalara neden olmuştur. Orta Asya'daki etnik çatışmalarda, bölgeye getirilen Ahıskalılar, Kafkas halkları ve Kırım Türklerinin etkisi olmuştur. 1944 sürgünü ile Orta Asya ve Sibirya'ya gönderilen halkların yeniden vatanlarına dönmesi ile farklı bir çatışmada Kafkasya'da doğmuştur. Örneğin İnguşlar, Kafkasya'ya döndüklerinde topraklarının çoğu Osetlere verilmiş ve İnguşlar kendi topraklarının bir bölümünü satın almak zorunda kalmışlardır.

Verimli bir ova olması nedeni ile Fergana'yı Ruslar projeleri için (kolhoz ve sovhozlar çiftlikleri) kullanmış ve sulama sistemleri getirerek bu bölgeyi pamuk tarımına açmışlardır. Ayrıca bölgedeki değerli madenler (altın, gümüş, uranyum, petrol, demir, kömür vs) nedeni ile kullanılmış fakat bir süre sonra yanlış politikalar, bölgede sosyo-ekonomik ve ekolojik açıdan sorunları doğurmuştur. Günümüzde Aral Gölü yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Su problemi, Sovyetler döneminde oluşturulmuş politik nedenlere dayalıdır. Sovyet Rusya; bu bölgedeki kuraklık sorununu bildiği halde bölgeye pamuk tarımını getirmiş ve bu tarımı en çok Özbekistan ve Türkmenistan gibi kurak ülkelerde gerçekleştirmiştir. Bu iki ülkenin Amu Derya'nın doğduğu ülke Kırgızistan ve Sri Derya'nın doğduğu Tacikistan'dan su talep etmeleri bölgesel anlamda su paylaşım sorununu ve çatışmaları beraberinde getirmiştir.

Türkmenistan'da Özbeklerin Özbekistan'da Türkmen halkının olması diğer sorunu oluşturmaktadır. Bu iki ülke arasında Amu Derya'nın paylaşımı sorunu da bulunmaktadır. Sri Derya'nın paylaşımı, Fergana Vadisi'nin önemli sorunları arasındadır. Bu vadide pamuk tarımının yapılması ve suya duyulan ihtiyaç büyük ölçüde akarsudan karşılandığı için bölgedeki ülkeler arasında paylaşım sorunu yaratmakta, yeraltı suyunun çok kullanılması ise kuraklık gibi ekolojik sorunları doğurmaktadır. Akarsu açısından zengin olan Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki en büyük sorunlardan biri bu nehrin paylaşımıdır. Fergana'daki kimyasal gübre ve ilaçlama, uranyum yatakları nedeni ile endüstriyel atıklarda bölgede çevresel sorunları doğurmaktadır.

Kırgızistan'ın komşu ülke Özbekistan ile olan su sorununa dönük Özbekistan'ın Kırgızistan'ın suyunu pamuk tarımında kullanmasına karşın bedel talep etmesi, aralarında sorun doğurmakta ve Özbekistan'da bu ülkeye olan doğal gaz akışını keserek enerji kartını oynamaktadır. Bu sorunlar bölgede jeopolitik çatışma riski taşımaktadır.

- Komünist rejime karşı çıkanların ve Sovyetlerin parçalanmasına neden olabilecek bağımsızlık faaliyetleri yürüten Müslüman halkların sürgün edilmesi.

Bu faaliyet, büyük alanın yönetimini kolaylaştırmak ve rejimin bölgeye yerleşmesi için yapılmıştır. Bölgede Rus egemenliğinin sürmesi, rejime karşı gelen ve egemenlik isteyen halklara karşı oluşturulmuş yıldırma politikası ve jenosit idi.

Stalin dönemi komünist terörünün başlangıcıydı. Stalin'in Beria ile yaptığı iş birliği neticesinde rejime karşı olanları ve isyan edenleri kulak sürgünleri, kulak kampları, represiyalar takip etmiştir. 1923'de Stalin, iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra İslam milliyetçiliğini ve rejim karşıtlarını tasviye etmiştir.

1936'dan itibaren Moskova'ya uyum göstermeyen halklar zorla göç ettirilmiş ve Kafkas halklarına uygulanan jenosit devam etmiştir. Sürgün gerekçesi bilhassa Çeçenler ile İnguşların savaş sırasında Almanlara yardım ettiği yönünde olmuştu. Sürgün nedeninin hiçbir realitesi yoktu, ancak Ruslar açısından Kafkasya'da hem Alman faaliyetleri hem de rejim karşıtları tasviye ediliyordu.

Sovyet Rusya, 1944'de Kırım'dan başlamak üzere II. Dünya Savaşı'nda Almanlara yardım ettikleri gerekçesi ile Kırım Türklerini, Kuzey Kafkasya'daki halkları, hayvan vagonlarına bindirerek, aylar süren yolculuk sonunda Orta Asya ve Sibirya'ya sürgün etmiştir. Sovyet Rusya'sı, Kafkaslarda demografik değişiklikler ile ortaya çıkacak bağımsızlık mücadelesinin önüne geçerek, bölgeyi taraftar nüfusla oluşturmaya çalışmıştır. Kafkasya'da sürgüne gönderilen halkların topraklarının komşu bölgelere eklenmesi, daha sonra yurtlarına geri dönen halklarla Kafkasya'daki halklar arasında etnik çatışmaları doğurmuş ve Kafkasya soğuk savaş döneminde kaosa sürüklenmiştir.

- Sovyet Rusya'sı; Kafkasya ve Orta Asya'da bölgeleri yönetebilmek ve halklar arasında iletişimi kesmek için dilsel zihin haritası geliştirmiştir.

Bolşevik devrimi; Kafkasya ve Orta Asya'daki kültürel devrimle önce Latince, ardından Rusçanın kabulünü getirmiştir. Stalin hükümetinin 1920'lerde böl-yönet politikasını uyarladığı Kuzey Kafkasya'da diller ile ilgili planlar uygulanmıştır. 1920'li yıllarda Müslüman okullar kapatılmış, Latin alfabesine mecburi geçiş sağlanırken, bir süre sonra Rus Kiril alfabesi mecburi kılınmıştır. Bu konuda Ermeni ve Gürcülerin hariç tutulması, Rus taraftarı nüfusun desteklendiğinin göstergesi olmuştur. Dağıstan'da aynı zamanda halklar arasında ortak Arapça dilinin yasaklanması, bu halklar arasında ortaklaşa yürütülen dil probleminin doğmasına neden olmuştur (Forsyth, 2019: 500). Arap dilinin yasaklanması ile 1926'dan 1930'a değin resmi dil olarak Azerice kabul edilmiştir. Bu bölgede zamanla Latin alfabesi kabul edilmiş, ancak buna direnç gösteren Kafkas halkları olmuştur.

1933'e kadar yerlileşme sürdürülerek Kafkasya'da ve Orta Asya'da sözde etnik çeşitlilik yaratılmış, yerel halklar birbirinden koparılmış, 1937-1938'den sonra Ruslaşma ve Rus kültür-dili baskınlık kazanmıştır. "Kötünün iyisi" formülü bir süre işe yaramış ve Stalin sistemi gitgide yabancı etnik unsurları bünyesinde eritme, lağvetme, düşman görme olarak şekillenmiştir. Stalin'in Kafkasya ve Orta Asya'da Rus nüfus oranını artırarak etnositle özerk yapılar oluşturması, günümüz etnik çatışmalarının nedeni olmuştur.

- Jeopolitik açıdan büyük coğrafi sahaları, kullanılabilir ve yönetilebilir kılmak için sanayileşme ve hammaddenin sağlanacağı coğrafi alanlar gerekliydi. Sovyet Rusya'sının, sanayileşme adımında Bakü ve Grozni ön plana çıkarken, hammadde için gerekli unsur Türkistan bölgesinde tarımsal eylemleri önemli hale getirmiştir. Bilhassa pamuk tarımı ve bu tarım için gerekli olan kolektif çiftlikler ön plana çıkmıştır.

Stalin'in Kafkasya siyasetindeki adımı yalnızca etnopolitik bir amacı değil, aynı zamanda Orta Asya'da sürdürdüğü jeoekonomik hedefleri oluşturmuştur. Rusların sanayi ve tarım politikasının uygulama sahaları Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'dır. Stalin Rusya'sı, Orta Asya'yı bilhassa sanayi hammaddesi için gerekli olan pamuk tarımı açısından önemsemiştir. Bu amaçla kolektifleşme faaliyetlerine hız vermiştir. Bu hedefler komünist rejime destek sunan ve onun tamamlayıcısı olan kolhoz ve sovhozları içine alan tarım jeopolitikalarıdır. Bu devlet çiftlikleri, Rus hükümetinin halktan zorla alınan tarım arazilerinin birleştirilip, tarım sanayisine hizmet etmiştir. Orta Volga Bölgesi, Kuzey Kafkasya ve Ural Bölgesi bu çiftliklerin kurulu olduğu yerlerdendir. Böylece I. Petro'dan itibaren jeoekonomik Rus politikaları, SSCB ve onun halefi Rusya ile sürmüştür. Sovyet Birliği,

Güney Kafkasya'daki Sovyet ülkelerinin ekonomik desteklerine ihtiyaç duyduğu bir dönemdi. Ancak bu dönem bölgedeki ülkelerin ekonomik gelişimlerinin yanı sıra yolsuzluk ve rüşvetin olduğu bir dönemde olmuştur.

- Sovyet toprakları büyüklüğüne rağmen dışa kapalı bir yapıya sahip olmuştur. 1944 soykırımının, kulak kamplarında yaşanan sorunların ortaya çıkamaması için yoğun bir sansür uygulanmıştır. Ayrıca SSCB dönemi para enflasyonlarının da sansür edildiği dönem olarak suç meyillerinin arttığı, rüşvetin yasak olmasına rağmen özel ticaretin sürdüğü, alkolizmin, yoksulluğun ve mafyanın yoğun olduğu dönem olarak ifade edilebilir.

Ruslar, Kafkasya tehcirini komünizm sansürü ile bastırma faaliyeti yürütmüş, Kafkasya'dan sürgüne uğramış halkların tehcirine Alman işgalcilerinin sözde iş birliğini haklı gerekçe olarak göstermeye çalışmıştır. Komünist sansürü aynı zamanda Sovyetler Birliği döneminde kurulan üniversitelerin, Kafkas halklarının kökenlerine ve tarihlerine dair çarpıtılmış illüzyona da hizmet etmekteydi. Yeniden tarih yazma girişimi, Rus komünizminin ana hedefi Kafkas halklarında tarihi bilinci, yurtseverliği, kutsal mücadeleyi ve milli liderleri itibarsızlaştırarak, Marksizm-Leninizmin empoze edilmesini sağlamaya dönük olmuştur (Forsyth, 2019: 637).

- Büyük bir alana hükmetmek ve kullanışlı kılmanın diğer yolu, yakın coğrafi bölgelerin Sovyetleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu oldukça stratejik bir eylemdir. Nitekim Sovyet Rusya'sı, komünistleştirme aracı ile yakın bölgelerdeki ülkeleri yatıştırarak kendi safına çekmeye ve olası jeopolitik tehlikeleri bertaraf etmeye çalışmıştır.

Sovyetler Birliği, Baltık'tan Türk Boğazlarına kadar uzanan bölgede aralıksız güvenlik zincirini temsil edecek Büyük bir Rusya'yı oluşturmanın hesabını yapmıştır. Bu bölgede Türkiye, komünist rejime karşı bağımsızlığını sürdüren tek ülke idi. Bu amaçla Türkiye'nin komünistleştirilerek, topraklarının Sovyet topraklarının genişletilmesi planları sürdürülmüştür. Soğuk savaş döneminde 7 Ağustos 1946'da Sovyet Birliği "Boğazların rejimini düzenleyen Montrö Boğazlar Sözleşmesi" hakkında nota sunmuştur. SSCB II. Dünya Savaşı'nda Alman ve İtalyan savaş gemilerinin boğazdan geçtiğini ifade edip, Türkiye'nin Karadeniz'de Türk boğazlarının çıkarlarını koruma konusunda yetersizlikle itham ederek, anlaşmanın revize edilmesini, boğazları kontrol etmek ve üs kurmak istediğini belirtmiştir. Boğazların Karadeniz üzerinden Akdeniz'e açılan kapı olması ve SSCB'nin ihracatını Azak Denizi ve Karadeniz limanlarını kullanarak, yapması boğazlar üzerinde hak iddia etmesine neden olmuştur. Öte yandan SSCB, soğuk savaş döneminde "Ermenilerin Yurt dışından Ermenistan SSCB'ye dönüşü" kararını kabul etmiştir. Ancak Ermenistan nüfus taşıma kapasitesi düşük ve verimli olmayan taşlıklı araziden oluşmaktadır. Ruslar buna istinaden yurt dışından gelecek Ermenilerin bölgeye sığmayacağını ifade ederek, Sovyet topraklarını genişletmek ve zamanla Türkiye'yi topraklarına katmak için toprak talep etmek amacıyla planlar yapmıştır. Kars, Ardahan, Batum üzerine çekişen iki ülke, 1921 Kars Antlaşması ile Türkiye, Kars, Ardahan'ı geri almıştı. Ancak 1945'de Rusya, Türkiye ile olan anlaşmalarını bozmak isteyerek, toprakları içindeki Gürcistan ve Ermenistan için yani kendisi için toprak alma planları yapmıştır. Buna göre Doğu Karadeniz'i ve Ardahan'ı Gürcistan'a, Kars, Iğdır, Ağrı, Erzurum, Bitlis, Muş, Van, Doğubayazıt'ı Ermenistan'a eklemeyi planlamıştır. Yurt dışından Ermenilerin bölgeye gelmesini teşvik etmesinin altında yatan gerekçede bu yayılmacılık planları yatmaktadır (Harita 58).

Harita 58. SSCB'nin Türkiye'den almayı planladığı yerler.

Rus eylemleri, Türkiye'yi iki kutuplu dönemde ABD'nin safına itmiş ve Sovyet Rusya, yanlış jeopolitik adım ile ABD üsleri tarafından çevrelenmeye başlanmıştır. Bu durum Rusların, Türkiye'yi Sovyet topraklarına katarak sovyetleştirme ve yayılmacı emperyalizminin ve olası Türk İslam Birliğinin önüne set çekmenin jeopolitik eylemi olmuştur. Nitekim Sovyet Rusya'sı, Türkiye'nin Kafkasya üzerinden Orta Asya'ya açılımının önündeki engelin sürdüğü dönemdir. Bu amaçla Türkiye'yi, komünist yapma, etnik-dini bağlarını yok etme, SSCB toplumuna katma, Türklüğü ve İslam'ı bir potada eritip, Kafkasya ve Maverayı Kafkasya topraklarına sahip olma faaliyetlerinde bulunmuştur. Ancak soğuk savaş dönemi, komünist rejimi yayma faaliyetleri ve Türkiye'den toprak talepleri olmasına rağmen Türkiye üzerine başarılı bir dönem olmamıştır.

- Geniş alana hükmetme, ekonomik açıdan gelişmeyi ve ulaşım projelerine yönelmeyi zorunlu kılmıştır. 1952'de açılan Don-Volga Kanalı projesi hayata geçirilmiş ve Hazar Denizi, Azak Denizi üzerinden Kerç Boğazı ile Karadeniz'e bağlanmıştır. Bu kanal, Asya ve Avrupa arasında bağlantı noktalarından biri olmuştur (Foto 19).

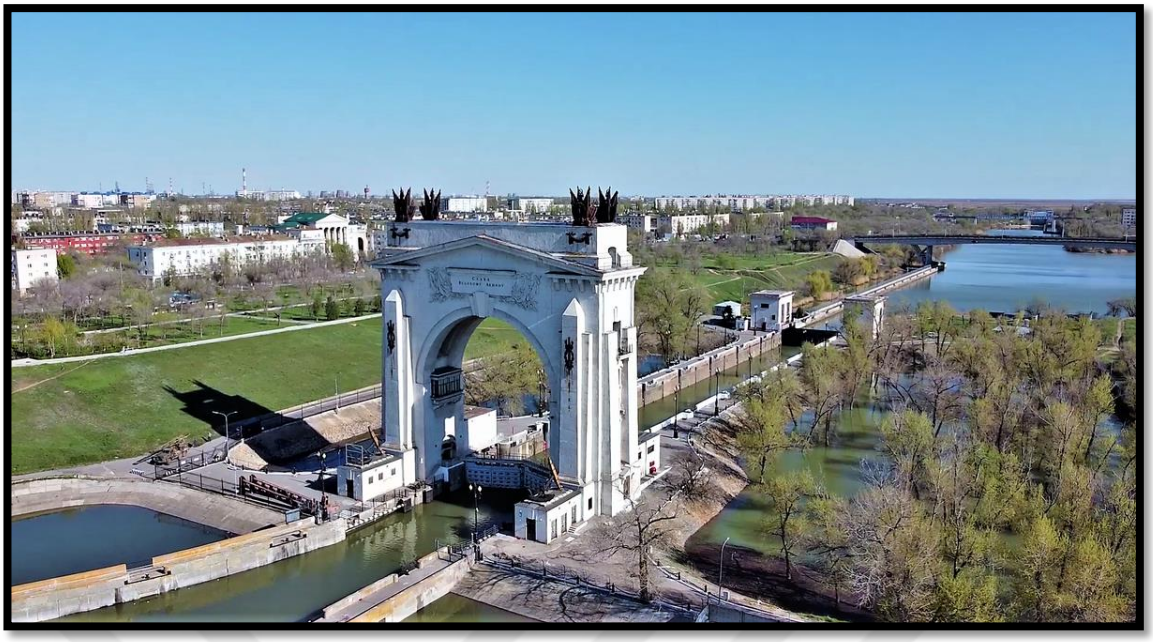

Foto 19. Don-Volga Nakliye Kanalı
Kaynak: https://kangly.ru/foto-volgo-donskoy-kanal.php

Büyük bir coğrafi alana baskı ve dayatmalarla hükmetmenin zorluğu, Kruşçev ile 20. yy. ın 2. yarısında anlaşılmaya başlanmıştır. Bu açıdan Kruşçev dönemi, Sovyet Rusya'sının jeopolitik bakış açısının değişim yaşadığı dönem olması açısından ilgi çekicidir. Nitekim Stalin'den sonra Kruşçev; 1956 yılında Çeçen, İnguş, Balkar, Karaçay, Kalmuk gibi halkların haklarını iadesine karar vererek, Stalin'den hayli farklı politika izlemiştir. Ayrıca bu dönem, Kruşçev'in İslam karşıtı tavırlarının olduğu dönem olması açısından önemlidir. Çünkü Komünist Partisi genel sekreteri Brejnev, 1971'de Taşkent'te İslami kurumlar açtırarak, İslam ile Sovyetler arasında iş birliğini benimsemiştir. Bu tavır Brejnev'in ılımlı İslam modelini desteklediği yönünde yorumlanabilir. 1973'de Grozni'de alınan kararla Çeçenistan ve İnguşetya'nın Rusya'ya dâhil olması iyi bir karar olarak açıklanmış ve jeoekonomik sorunların, kültürel yok oluşun kurtuluşu şeklinde yorumlanmıştır.

Kruşçev dönemi başlangıçta Sovyetler Birliği'nin etnik halklar arasında Leninci dostluğun devam ettiği yönünde idi ancak 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgal süreci Kuzey Kafkasya halkları arasında İslami duyguları artırarak bağımsızlık mücadelelerini beraberinde getirmiştir. Bu dönem Lenin ve Stalin kadar olmasa da Ruslaştırmacılığın sürdüğü bir dönemdir. Kuruşçev'in Kazak topraklarını tarıma açma projesi esasen bir Ruslaştırma politikasıdır (İşyar, 2017: 93). Öte yandan Kruşçev dönemi, Stalin döneminin eleştirilerek hakların iadesi konusundaki adımı ile SSCB toplumlarında konuşulamayan, bastırılan fikir ve hislerin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Bu dönemde Gürcülerin kilise sayısında komünizme bağlı olarak azalmalar olurken, Azerbaycan Türklerine İslami kurallarının yasaklanması ve camilerin kapatılması yönünde talimatları olmuştur. Tüm bunlara rağmen Gürcü ulusalcılığı, Azerbaycan gelenekleri ve Ermeni apolistik kilesinin önemi sürmüştür. Ermeniler, Kruşçev döneminde, Kafkasya'da kendilerine yeni bir vatan armağan etmesine rağmen Stalin'e karşı tavır almışlardır. Bu durum katı bir Ortodoks Devleti olan Gürcüler içinde geçerlidir. Bu eylemler Sovyet Rusya'sının ateistleştirme politikasının başarısızlığını ortaya koymaktadır.

Gorbaçov döneminde Kafkasya'da gerilim artmış ve ekonomik buhranlar yaşanmıştır. Bunun üzerine Gorbaçov, "Glastnost ve Perestroyka" denilen yeniden yapılanma ve açıklık politikası

getirmesi ile etnik açıdan azınlık grupların etno-dinsel hak taleplerini gündeme getirerek beklentileri artırmış, liberalizme geçişle SSCB'nin dağılışı hızlanmıştır.

Sovyetlerin dağılması ile Kuzey Kafkasya'da doğan otorite boşluğu terör, çatışma, suç örgütlenmelerinin önünü açmış, bu durum aynı zamanda Kafkasya stratejik alanında Kafkas halklarını bir arada tutacak bölgesel bir haminin varlığına olan ihtiyacı artırmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması, Kafkasya'da yalnızca iç-dış ilişkileri bozan jeopolitik risk değil aynı zamanda bozulan ekonomik ilişkiler ile jeoekonomik riskleri de getirmiştir. Rusların Kafkasya'daki ulaşım, iletişim, araçları ile liman, feribotları artık tekelinden çıkmış ve Ruslar açısından jeoekonomik kayıplara, Kafkas halkları açısından jeoekonomik boşluklara neden olmuştur. Rusya'nın Hazar enerji havzasındaki kayıpları onu bölgede yeni doğmuş ülkelere karşı rekabete sokmuştur. Fakat SSCB'nin dağılması, Kafkasya'da ve Orta Asya'da demokrasinin gelişmesi adına stratejik bir dönem olmuştur.

Rusya'nın 18. yy. dan itibaren günümüze uzanan en etkin jeopolitik planı nüfus üzerine olmuştur. Biyopolitika 18. yy. dan başlayarak Kafkasya'da şu şekillerde ortaya çıkmıştır:

- Nüfusu şekillendirme. Bölge yönetimi için temel hedef nüfustur. 18. yy. ın ikinci yarısına kadar iktidar bireyin bedeni üzerine işlerken, bundan sonra yönetimin nesnesi nüfus olmuştur. Foucault, biyopolitikayı ilk önce egemen gücün yeni ifadesi olarak tarihsel kopuş biçiminde ifade etmiştir (Özmakas, 2018: 125-147). Bu açıdan bedenin yani nüfusun ölümü değil, yönetilmesi esastır. Kafkasya'da Rusya, bölgeyi zapt etmek ve bölgenin Ruslara aidiyetini vurgulamak için nüfus üzerinden politika yürütmüştür. Foucault, ortamı nüfustan ayrı tutmaz (Özmakas, 2018: 141). Ortamın düzenlenmesi nüfusun kontrolü için gerekli görülmüştür. Bu nüfus, itaatkâr ve taraftar olmalıdır. Rusya, bölgeyi kontrol etmek için nüfusu düzenlemiştir. Astrahan Hanlığı'nın alınmasından sonra Rusya'nın Kafkasya'da ilk uyguladığı politika, akarsu boylarına askeri kaleler inşa etmek ve buraya taraftar nüfus yerleştirmektir. Kuban-Terek hattı boyunca Kazak nüfusunu yerleştiren Rusya, zamanla Gürcü, Ermeni, Alman, Rus nüfusunu bölgeye taşımıştır. 1828 Türkmençay Antlaşması sonrası, düzenleme devam etmiş ve Ermeni nüfusu ile Kafkasya'da tampon bir devlet yaratılmıştır.
- Sürgün. İtaat etmeyen bedenin sürgünü, sürgün edilen nüfusun yerine itaatkâr nüfusu yerleştirme. Kulak sürgünleri ve 1864-1944 sürgünleri bunun örnekleridir.
- Dil-etnik düzenleme. Kafkasya'da çok sayıda benzer dil ve etnik yapının varlığı, bölgede bir dizi düzenleme ile Rus zihin haritasını oluşturmuştur. Birbirinden koparılan ortak etnisitelerin farklı gruplarla eşleştirilerek birleşmesinin önüne geçilmiştir. Böylece iktidarı altına alarak yönetimi kolaylaştırmıştır. Bu duruma birkaç örnek vermek gerekirse; iki Çerkes grubunun farklı bölgelere bölünmesi. Çerkes ve Kabardeylerin akraba halklar olmasına rağmen Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar ayrı gruplarının oluşturulması. Kuzey ve Güney Kafkasya'da resmi dilin Rusça olması.
- Rus şovenizmi. Foucault; biyopolitikayı, ırkçılığın yükselişinde edindiği rolle örtüştürmektedir. Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da Ruslar; nüfusu itaat altına alırken, Rus ırkını üstün görerek Rus dil ve kültürünü, Ortodoksluğu benimsetmeye çalışmışlardır. Bu durum, Kafkasya ve Orta Asya'da Kiril alfabesiyle eğitim veren kurumların varlığından anlaşılmaktadır.
- Kolektifleşme. Foucault için beden, itaatkâr olmasının yanı sıra faydalı olmalıdır (Özmakas, 2018: 122). Yani iktidarın müdahale ve taleplerine yardımcı olmalıdır. Kafkasya'da yerleşim gösteren taraftar nüfusun, ekonomik katkılar için bağ-bahçe tarımı ve hayvancılık faaliyeti sürmesi bunun bir örneğidir. Sovyet Rusya döneminde bireye ait olan çiftliklerin

devletleştirilerek birleştirilip kurulmasıyla ortaya çıkan kolhoz ve sovhozlarda nüfustan faydalanma söz konusu olmuştur (Foto 20).

Foto 20. 1930'lar bir Kolhoz çiftliği
Kaynak: YU. Dolgushina. https://artyushenkooleg.ru/wp-oleg/archives/10770

- Bağımlılık. Rusya'ya taraftar olan nüfusun bağımlı kılınması. SSCB'nin dağılmasına rağmen, bölgesel parçalı bir sanayi üretimi, Rusya'ya bağımlı kılmak için tasarlanmış jeopolitika idi. Örneğin, Orta Asya'da bağımsızlığına kavuşsa da bağımsız-bağımlı devletler ortaya çıkmıştır.
- Çatışmalar. Bölgede sınır değişimlerinden kalan nüfus ve toprakla bağlantılı enklav-eksklav sorunları çatışmalara neden olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra Oset-İnguşlar arasındaki toprak paylaşım sorunu Orta Asya'da Kırgızistan-Özbekistan-Tacikistan arasında enklav-eksklav sorunları çatışma riskleri oluşturmuştur.
- Nüfusu uzaktan kontrol. SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'nın eski SSCB bölgelerini kontrol etmesidir. BDT'nin kurulması, Abhazya ve Güney Osetya'ya destek vererek Gürcistan'a müdahale etme, Kırımı ilhak etme vb.

6.7.6. Soğuk Savaş Sonrası Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya Politikası

Soğuk savaşın bitmesi ile Kafkasya, Orta Asya ve Avrupa'da on beş ülke bağımsızlığına kavuşmuştur. Kuzey Kafkasya toprakları Rusya'da kalırken, Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan bağımsız olmuştur. Orta Asya'da ise Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan bağımsızlığına kavuşmuştur. Doğu Avrupa'da Ukrayna, Belarus, Moldova ve Baltık ülkelerinin ayrılması ile Rus sınırları günümüz devlet sınırları olarak belirlenmiştir.

SSCB'nin dağılması ile, Rusya önce liberal ekonomiyi merkeze alan batı eğilimli, uyumlu ve yatıştırıcı Atlantikçi yaklaşım sergilemiştir. Boris Yeltsin, bu eğilimde olmuştur. Ancak bu yaklaşımın Rus prestijine zarar vererek ABD'ye hizmet etmesi fikri, yerini Yeni Avrasyacılığa bırakmıştır. Rus kimliği, yakın coğrafi bölgelerde yani Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da sürdürülmeye çalışılmıştır.

Yeni Rus siyasal kimliği kabul edilerek Slav etnisitesi ile Ortodoks Hristiyanlığın temel oluşturduğu, Rus kültür tarihini sosyal açıdan bütünleyen Rus ulusalcılığı neo-realist bir yapı ile ele alınmıştır (Caşın, 2017: 61). Soğuk savaş sonrası yeni faaliyetlerini siyasal-güvenlik ve enerji politikalarını inşa edeceği yakın coğrafi bölgeler olarak belirleyen Rusya; Hazar Havzası ve çevresinden vazgeçmemiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'nın izlediği politikalar genel olarak şunlar olmuştur:

- Sovyetler Birliği'nin dağılmasından doğan güç boşluğunu doldurmak. Rusya bu boşluğu Yeni Avrasyacılık ile doldurmaya çalışmıştır.
- Coğrafi yakınlığa sahip alanlardan (Kafkasya ve Orta Asya'da) ABD-AB-Çin'i bölgesel açıdan ise Türkiye ile İran'ı uzak tutmak. Ancak bu konuda Rusya'nın tam bir başarı sağladığı söylenemez. Nitekim Çin, BKBY projesi ile Orta Asya ve Aras Vadisi'nde, aktif jeoekonomik faaliyetler yürütürken, ABD 11 Eylül olayları sonrası Orta Asya'da etkinliğini yürütmektedir. Türkiye ise Türk Dünyası ile Kafkasya üzerinde ticari-tarım-siyasi-kültürel faaliyetler yürütmektedir.
- Ekonomi açısından ihtiyaç duyduğu Hazar Havzası'nda enerjiye dayalı pazarlama biçiminde etkin olma çabası. Soğuk savaş sonrası Rus ekonomisinin temel taşını enerjinin pazarlanması oluşturmuştur.
- Güçlü bir savunma hattı oluşturmak. Belarus, Ukrayna, Kafkasya ve Orta Asya bu savunma hattının temel bölgeleridir. BDT (Bağımsız Devlet Topluluğu) bunun jeopolitik aracıdır (Harita 59).

Harita 59. BDT'ye üye olan ülkeler

Rusya, soğuk savaşın bitmesinden bu yana Büyük Rusya hedefi doğrultusunda Yeni Avrasyacılığı benimsemiştir. Bunun açılımı: Rusya'nın kökleri itibari ile kendini bir Avrupalı, ancak

devlet yayılış süreci açısından Asyalı bir devlet olarak görmesidir. Bu bağlamda Rusya Avrasyalıdır. Bu nedenle Rus politikaları hem Avrupa'yı hem de hem de Kafkaslar-Orta Asya'yı içine alan Yeni Avrasyacılık üzerinedir. Bu politikalar, Rusya'nın bölgesel veya ulusal bir devlet olma arzusu içinde olmadığını göstermektedir. Slav-Türk-Finli-Moğol-Kafkas halklarının birbirine yakın halklar olarak kabul edilmesi, Yeni Avrasyacılığın temelidir. SSCB döneminde Kafkas halklarının yakın tarihi-kültürel dokuya sahip iken, ayrı etnik grup olarak tanımlanması, Orta Asya'da etnik açıdan Türk olan halkların ise etnik açıdan çeşitlendirilmesine rağmen, Yeni Avrasyacılık'ta daha uzak etnik grupların ortak veya yakın halklar olarak kabul edilmesi, Rus jeopolitikalarının çelişkili, çıkarsal ve yayılmacı yönünü göstermektedir.

Rusya, yakın coğrafi bölgelerde etkilerini günümüzde uzaktan kontrol mekanizması ile sürdürmektedir. Bu bağlantı mekanizması BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) dir. Sovyetlerin dağılması ile bağımsızlık kazanan Orta Asya ve Kafkasya'daki devlet üzerinde etkisini sürdürmek isteyen Rusya, ağırlıklı olarak Maverayı Kafkasya topraklarında 1991'de BDT'yi kurmuştur. Üyeleri; Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan, Belarus, Ukrayna ve Rusya idi. Ancak 2008'de Gürcistan, 2014'de Ukrayna ayrılmıştır. İki ülkenin Rusya'dan ayrılması, birliğin başarılı olmadığını göstermektedir.

Bu örgütün kurulma nedenleri: (Caşın: 2017: 62)

- Sınırları daralan Rusya'nın BDT bölgesinde güç eksikliğine karşı koymaya çabalaması. Rusya'nın Dublin'den Vladivostok'a devam eden Ukrayna, Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsız olan devletler üzerine nüfuz etme arzusu.
- Hazar Havzası'ndaki enerji kaynakları üzerindeki hakimiyeti sürdürme çabası.
- Tacikistan, Çeçenistan gibi İslami eylemlerin zamanla diğer bölgeleri etkisi altına almasını önlemek.
- Avrupa'da Slavlar üzerine olan etkilerini sürdürmeye devam etmek.
- NATO'nun genişleme ve çevreleme eylemlerine karşı Rusya'nın bu örgütü NATO'ya karşı kullanması.

Bu bağlamda BDT; Rusya'nın SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya, Kafkasya ve Karadeniz kuzeyinde ortaya çıkan siyasi boşluğu doldurmak, yakın coğrafi bölgelerde tutunmak istediği jeopolitik ve psikolojik kaygılarının ürünü olan ve NATO-AB'ne karşı tampon örgütüdür. Rusya eski devlet sınırlarını siyasi-tarihi-askeri-kültürel açıdan uzaktan kontrolü, BDT ile sürdürmeye çalışmaktadır. Bu ülkelerden gelebilecek siyasi tehlikelere karşı, kendini güvenlik çemberine almaya, Rus istikrar ve etkisini sürdürmeye çalışmaktadır.

BDT ülkelerinin gündeme aldığı konulardan biri Sovyetler döneminde oluşturulmuş olan yapay sınırların kabulü olmuştur (Ermenistan hariç). Bu sınırlar her ne kadar etnocoğrafik açıdan makul olmasa da Post Sovyet döneminin etkisinin sürdüğü ve bölge ülkelerinin dışsal aktörleri bölgesel müdahaleye izin vermediği şeklinde algılanabilir. BDT üyeleri arasında ekonomik, politik, güvenlik, hedef ve yönelimlerin farklı olması, örgütün zayıflığını göstermektedir. Rusya'nın BDT üzerindeki etkileri günümüzde azalmıştır. Ukrayna'nın Rusya'ya karşı savaşı, Gürcistan'ın NATO-AB'ne girme eğilimleri ve Rus karşıtlığı, Orta Asya Türk Devletlerinin Hazar'ın ötesinde Orta Asya'da Rusya ile ilişkilerini sürdürürken, Kafkasya-Türkiye bağlantılarını güçlendirmesi, BDT'deki jeopolitik çatlaklardır.

1992'de Rusya öncülüğünde Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan katılmamıştır. Azerbaycan, Gürcistan'ın katılmama nedenleri arasında Rusya'nın etnik ayrımcılığı ve bu iki devletin kendini batıya yakın hissetmesi, (Azerbaycan'ın aynı zamanda

kendini Türk ülkelerine yakın hissetmesi) yer almaktadır. Öte yandan Rusya'nın bu türden eski SSCB toplumlarına yönelik kolektif birlikler oluşturma çabası onun hem yumuşak gücü kullandığını hem de mutasyona uğramış bu toplumlardan faydalanma ve bir arada tutma girişimi sergilediğini göstermektedir. Bu bağlamda Rusya, Gürcistan'ı jeoekonomik açıdan kuşatmakta, Azerbaycan'a diasporik, etno-psikolojik, ekonomik baskılar oluşturmakta, Ermenistan'ı ise, Ermeni ticari ve ekonomi şirketlerini tekeline aldığı stratejik ortağı olarak görmektedir. Böylece bölgedeki hegemonyasını, jeopolitik yönelimlerini sürdürmektedir. Bu durumun en iyi örneğini Ermenistan-Azerbaycan arasındaki tarihi açıdan sorunlu bölge Karabağ meselesindeki aktif yönelimlerinden anlamak mümkündür.

Kafkasya için Rusya bölgedeki siyasi denklemi en çok belirleyici bölgesel aktör olarak Kafkas halkları üzerinde derin etkiye sahiptir. Rusya, çeşitli kuruluşlarla Kafkasya ve Orta Asya halkları üzerinde aktif roller edinmeyi sürdürse de Kafkasya ve Orta Asya'da istediği egemenliği kuramamıştır. Bilhassa Gürcistan ve Azerbaycan'ın Türkiye ve NATO gibi aktörlere yanaşması Rusya'yı rahatsız etmektedir. GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova), ABD destekli bir birlik olarak kurulmuş örgütler arasında ismi zikredilmektedir. Bu birlik Rusya'ya yönelik bölge devletlerinin temkinli yönünü ortaya koymaktadır.

1920-1991 aralığı Rusya'nın merkezileştirdiği Hazar-Karadeniz havzaları ve Maverayı Kafkasya'nın kontrolünün olduğu süreç olarak devam etmişti. Ancak soğuk savaşın bitmesi ile Kafkasya'nın jeoekonomik (Hazar Havzası'nın bölgesel ve uluslararası aktörlerce paylaşım sahası haline gelmesi), jeostratejik öneminin artması bölgedeki kaynakların ve hâkimiyet paylaşımının da önünü açmış ve mekânsal olarak hızlı bir rekabeti doğurmuştur. Dışsal aktörlerin bölgedeki varlığından endişe duyan Rusya, Kafkasya'daki devletlerin güç kazanmasını istemeyerek, bölgede denge kuran aktör olarak varlığını idame ettirmek istemiştir. Gökay'a göre (2002: 54) Kuzey Kafkasya'da Ruslar hala Stalin manevralarıyla siyasi bir kültürel bakışla Rus milliyetçiliğini ve tavrını sürdürmeye devam etmektedir. Nitekim Rusya, Kafkasya'da yaşanan sorunlarda kendini hakem tayin etmeye çalışmaktadır. Minsk grubunda yer alan Rusya; Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununda bölgeyi kontrol etmeye çabaladığı gibi, Karadeniz'in kuzeyinde Kırımı ilhak etmiştir. Hazar Denizi çevresinde enerji pazarında hâkim rol üstlenmeye çalışması Rusya'nın arka bahçesi olarak gördüğü Kafkasya ve Orta Asya'yı kontrol etme çabasını göstermektedir.

BDT'nin tam olarak amacına ulaşamayan (tüm eski SSCB'nin üye olamaması, Ukrayna ve Gürcistan'ın Rusya karşıtlığı) bir örgüt olması, eksenin Türkiye'den yana olduğunu göstermektedir. Türkiye, Ukrayna-Rusya-Gürcistan ile iyi giden ilişkilere sahiptir. BDT benzeri bir kuruluşla, Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'yı içine alan uluslararası örgüt kurabilir.

6.7.7. 1990 Sonrası Dönem ve Orta Asya-Kafkasya'da Dizayn

1990 sonrası dönemde yaşanan büyük dönüşüm, Kafkasya'da yaşanan yeni ve ümit vadeden sürdürülebilir bir uluslararası siyasetin ve siyasi haritanın zeminini hazırlamıştır. Bu bağlamda;

- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği tarih olmuştur.

Kafkasya, Orta Asya, Maverayı Kafkasya, Baltık ve Karadeniz'de yeni devletler ortaya çıkmıştır. SSCB'den 15 bağımsız ülke doğmuş, devletlerin kendi kendilerini yönetme süreci başlamıştır. Ancak, bu süreç kolay olmamıştır.

- 1990 sonrası, SSCB'nin yarattığı savaş, kaos ve çatışmaları beraberinde getirmiştir.

SSC'nin dağılması ile ilk bağımsızlığına kavuşan ülke 28 Nisan 1991'de Gürcistan olmuş ve Abhazya, Acara, Güney Osetya özerk bölgeler olarak Gürcistan içinde yer almıştır. Ancak bu özerk bölgeler, daha fazla hak talep ederek, Gürcistan ve Rusya arasında hala çözümlenememiş sorunları ortaya çıkarmıştır.

Ermenistan; 23 Ağustos 1991'de bağımsızlık kazanan ikinci ülke olmuştur. Ancak 1988'de Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı kendi topraklarına katma talebi ile başlayan ve günümüze uzanan Azerbaycan-Ermenistan çekişmesine neden olmuştur.

Kırgızistan, 30 Ağustos 1991'de bağımsız olmuştur. Ancak Rus politikası olarak Kazakistan'dan sonra en fazla Rus nüfusunun yerleştiği ülke olması nedeniyle günümüzde hala süren Rus etkileri bulunmaktadır. SSCB döneminin bakiyesi olan enklav-eksklav sorunları Kırgızistan-Özbekistan arasında paylaşım problemi yaratmıştır. SSCB döneminde barajların ortak kullanılması 1991 sonrası Türk ülkeleri arasında sorun teşkil etmiştir. Tüm bu sorunlara rağmen, 2021'de Özbek-Kırgız sınır sorunu, çözümlenmiştir. Oş ve Andican'ın birleştiği yerde bulunan Andican (Kempir-Abad) Barajı'nın 4.485 Hektarı Özbekistan'a devrolurken, Taşkent'in 19.699 hektarının Kırgızistan'a verilmesi anlaşmasına varılmıştır.

Özbekistan; 1 Eylül 1991'de bağımsız olmuş Türk ülkesi olarak Tacikistan, Kırgızistan ile toprak paylaşım sorunları yaşamıştır. 9 Eylül 1991'de bağımsız olan Tacikistan'da çok sayıda Özbek, Özbekistan'da Tacik nüfusunun bulunması Sovyet döneminden kalan sorun olmuştur.

Azerbaycan, 18 Ekim 1991'de bağımsızlığına kavuşmuştur. Bu egemenlik Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya yönelimlerini tetiklemiştir. Türk ülkeleri, Hazar Havzası'nın doğu ve batısında bulunmakta ve Kafkasya, Türk Dünyası'nın köprüsü konumunda yer almaktadır. Bu bağlamda 1991 sonrası Nahçıvan-Zengezur Koridoru ile birlikte Azerbaycan; Orta Asya Türk ülkelerini birbirine bağlayan köprü olarak stratejik önemi artmış bir ülkedir.

Türkmenistan, 27 Ekim 1991'de bağımsızlığına kavuşmuş Türk ülkesidir. Ruslar Kafkasya'da olduğu gibi, Orta Asya'da kabileciliği sürdürmek için böl-yönet politikası ile bölgeyi elde tutmaya çalışmıştır. Örneğin Türkmenistan'da bu politikaya uygun Türkmenleri "teke, yamud, salur, ersarı" biçiminde kabilecilik oluşturmaya çalışmıştır. Türkmenistan soğuk savaş sonrası bu ayrımcılığı kaldırmaya çalışmış, SSCB'nin Türkmenistan'da doğal gazı ucuza alarak, Türkmen gelirlerini azalttığını, ülkeyi fakirleştirerek, Türk dilinin Rus etkileri ile baskı altında kaldığı öngörülmüş ve Türkmen dili Rusça ile beraber ülkenin resmi dili ilan edilmiştir (İşyar, 2017: 96-97).

Kazakistan, 16 Aralık 1991'de bağımsız olmuştur. Kazakistan, Rus nüfusunun en yoğun olduğu (%23 Ruslardan oluşmaktadır) Türk ülkesi olması nedeniyle etkilerini yoğun yaşamaktadır. Rusya'nın Kuzey Kazakistan'ı istemesi nedeniyle 1995'de başkenti Almatı'dan kuzeyde Astana şehrine taşımıştır (İşyar, 2017: 110).

- SSCB döneminin bakiyesi olarak sınır değişimleri ile beraber toprak paylaşım sorunları ve etnisite sorunları ortaya çıkmıştır.

Kafkasya ve Orta Asya'da meydana gelen ve yukarıda bahsi geçen 1923-1936 aralığında sınırlardaki değişimler, Kafkasya ve Orta Asya'da kronikleşmiş sınır sorunları, hususi olarak oluşturulmuş yapay sınırların neticesi olarak 1991'de gün yüzüne çıkmıştır. Bu yapay sınırlar aynı zamanda bağımsız olmalarına karşın bağımlılığı sürdürmüştür. Örneğin otomobilin motoru, farklı bir cumhuriyette yapılırken, kaportası başka bir cumhuriyette, montajı başka bir cumhuriyette yapılmıştır. Bu nedenle bağımsızlık kazanmasına rağmen, Rus kontrollü iş birliğinin sürmesi takdirine bu fabrikalarının varlığının bir anlamı kalmamıştır. Örneğin Özbekistan pamuk üretiminin merkezi idi. Fakat pamuk sanayisi Rusya'da yapılıyordu (İşyar, 2017: 98). SSCB'nin hususi olarak

yaptığı bu bağımlılık, ülkelerin bağımsız olmasına rağmen, kısa vadede gelişim göstermemeleri için tasarlanmıştır. Nitekim birliğin dağılmasından sonra bu bağımlılığın sürmesi için Rusya BDT'yi kurmuştur.

- Petrol-gaz pazarlıkları ve çekişmeleri. Soğuk savaşın bitmesine karşın, 85 yıl süre zarfında bağımsız olan devletler, iç içe yer alan Rusya'ya entegreli ekonomik-pazar-üretim-ulaşım-idari zincirinden ayrılamamıştır (Caşın, 2017: 67). Bu nedenle Rusya günümüzde bu entegreyi sürdürme çabası içinde Orta Asya ve Kafkasya'da hâkim rolünü sürdürerek, enerji pazarına ortak olmaya çalışmaktadır. Rusya'nın Hazar Havzası'nda jeopolitik üstünlük kurmaya çalışması, Kazakistan-Türkmenistan ve Azerbaycan'ın sahip oldukları enerjiyi pazarlama noktasında uzak bölge aktörlerin de ilgisini çekmektedir. Gazın taşınması konusunda ABD-Rusya arasında rekabet oluşturmaktadır.
- Savaş, işgal ve istilalar sorun olmuştur.

Ermeniler; yeni toprak talepleri ile aktif hale gelmiş, etnik çatışmalar başlamış ve bölge demografik değişimlere yeniden sahne olmuştur. 1991'de Ermenistan, Türkiye'ye karşı 1921 Kars Antlaşmasını tanımazken, Yukarı Karabağ-Ermenistan arasında Laçin Koridorunu işgal ederek, Karabağ'ı fiilen Ermenistan'a bağlamış, Gürcistan ise Ahilkelek'de yoğun Ermeni nüfuslu Ahıska bölgesi üzerine hak iddiasında bulunmuştur. Rusya, 1991 sonrası Çeçenya ile 2008'de Abhazya-Güney Osetya'yı destekleyerek Gürcistan ile savaşmış, 2014'de Kırım'ı işgal etmiştir.

- Batılılaşma yarışı ve batı desteği için politika yapma anlayışı yeni bir jeostrateji olmuştur. SSCB'nin dağılması ile Kafkasya'nın üzeri örtülen jeokültürel dokusu yeniden ortaya çıkmış ancak, Sovyet döneminden yeni çıkmış Kafkas halkları için bocalama dönemi başlamıştır. Gürcistan batı desteğini aramaya çalışmıştır. Gürcistan'ın NATO ve batı yanlısı eğilimi, 2008'de Rus-Gürcü Savaşı ve askeri üslerini Ruslara kapatması bunun bir göstergesidir. Ermenistan'ın ABD yanlısı politikalarla bölgede Dağlık Karabağ meselesinde çıkar elde etmeye çalışması, Orta Asya'da Türk ülkelerinin askeri üslerini ABD'nin kullanımına açması ve ülkelerindeki enerjiyi Rusya dışında Çin-ABD-Avrupa ülkelerine pazarlama çabası da batı desteği için yapılmış hamlelerdir.
- Turuncu, gül, lale devrimleri, darbeler, Gürcistan'a ders, Ermenistan'a destek, Azerbaycan'a baskı oluşturmuş, Kafkasya'nın 30 yılını meşgul etmiştir. 2003'de Gürcistan'da Gül/Kadife Devrimi, 2004'de Ukrayna'da Turuncu Devrimi, 2005'de Kırgızistan'da lale devrimleri olmuştur.
- NATO ve Avrasyacılık arasında sıkışan jeopolitikalar.

Sovyetlerin dağılması ile bazı Post Sovyet Cumhuriyetleri'nin Rus yanlısı birliklere üye olarak varlıklarını sürdürdüğü, bazı ülkelerin batı yanlısı veya tarafsız bir siyaset izlediği görülmüştür. Örneğin Türkmenistan tarafsız bir siyaset izlemeyi tercih etmektedir. Eski Sovyet ülkeleri, ticari, sosyo-kültürel, dini, etnolojik açıdan bağlarını bu sürecin bir gerekliliği olarak sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu durum bölge devletlerinin konfederatif yapı sergilemeyi bir süre daha sergilediklerini göstermektedir. Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsız olan ülkeler, jeoekonomik yönelimlerle NATO eğilimleri göstermiştir. 11 Eylül olayları sonrası ABD; Özbekistan Karşi-Kanabad (2005'de kapatıldı), Hokand, Tacikistan Duşanbe, Kulyap'da Kırgızistan Bişkek'deki Manas'da (2014'de kapatıdı) üs kurmuş, Türkmenistan Aşkabat'da havalimanı istasyonu oluşturmuş, Gürcistan'ın Pankisi Vadisi'nde askeri üssü oluşturmuştur. Rusya ise karşı hamle olarak aynı ülkelerde askeri üsler oluşturmuştur. Bu üsler, Orta Asya ve Kafkas ülkelerinin NATO ve Avrasyacılık arasında sıkışmış olduklarının bir göstergesidir.

Gürcistan'ın NATO ve AB eğilimleri Rusya'yı rahatsız etmiştir. Rusya'nın 20. yy. sonunda Kuzey Kafkasya'da sakinleştirme izlenimleri yaratıp, Kafkasya özerk cumhuriyetlerini dizayn ederek, kendine ait olduğunun altını çizerken bir yandan da Güney Kafkasya'da uzaktan kontrol

mekanizmasını sürdürmesi ve 2008'de Rusya'nın Gürcistan'la savaşı, Güney Kafkasya'yı uzaktan kontrol etme çabasını göstermektedir. Ermenistan ise çıkarları doğrultusunda bir yandan ABD bir yandan Rus yanlısı politikalar sürdürmeye devam etmiştir.

20. yy. sonu Rusya'nın Kafkasya'da uzaktan kontrol eğilimlerine başladığı dönem olması açısından stratejiktir. Rusya'da Putin dönemi, daha baskıcı ve güvenlik doktrinlerine dayalı "Yeni Avrasyacılığı" benimsemiştir. Putin'in politikaları arasında;

1. Tarihi Rusya (Çarlık Rusya'sı ve SSCB) sınırlarında etkin olma ve uzaktan kontrol etme. Yakın kara ve deniz havzaları arasındaki bağlantıyı kurmak adına Karadeniz ve Hazar Denizi çevresinde yani Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da Rusya'nın eski ihtişam ve büyüklüğüne kavuşması için bu iki bölgeyi kontrol etme arzusu bulunmaktadır.
2. Milli güvenlik, ABD karşıtlığı, askeri güç, nüfus oluşturma. Rusya'nın, topraklarını güvenlik çemberine almak için ihtiyaç duyduğu coğrafi bölgeler, Kırım-Karadeniz-Kafkasya ve Orta Asya'dır. Bu nedenle bu bölgelerde doğan veya doğacak olan tehlikeleri bertaraf etmeye çalışmaktadır. Bu durum Rusya'nın NATO kuşatması ile Asya'ya itilmesinden duyduğu rahatsızlıktan, Ukrayna-Kırım-Azak Denizi'nde askeri güç ve nüfus temsili ile varlık göstermesinden anlaşılmaktadır.
3. Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da tampon bölgeler kurma, yakın çevre ile hayat sahası politikası ve enerji hatlarıyla jeoekonomik güç kazanma faaliyeti yer almaktadır. Bu amaçla Kuzey Kafkasya'da özerk düzenlemeler yaparken, Güney Kafkasya'da gücünü vurgulama siyasetine yönelmiştir. Abhazya ve Güney Osetya'yı desteklemesi bunun bir göstergesidir.
4. Putin döneminin ana siyasi görüşü yeni Avrasyacılık ile Rus Kafkasyası önemini sürdürmüştür. Nitekim Putin Avrasyacı görüşe dayalı olarak jeokültürel ve jeostratejik açıdan Rusya'nın devamı olarak gördüğü Kafkasya'yı yeni dünya düzeninin karşı fikir akımının parçası olarak görmeyi tercih etmiştir.
5. Rusya, 20. yy. sonrası Yeni Avrasyacı yaklaşımını ön plana çıkarırken bir yandan da yakın çevre politikasına sarılmıştır. Bu da ister istemez Rusya'yı Kırım-Kafkasya ve Orta Asya merkezli yönelimlere itmiştir.
6. Rusya, Güney Kafkasya'ya yerleşmek arzusu ile Çeçen-Rus savaşlarının sınır güvenliğini ve Gürcistan'daki askeri üssünü gerekçe olarak gösterip, Gürcistan üzerinden Güney Kafkasya'yı kontrol etmek istemiştir (Cemilli, 2007: 123).
7. Enerjinin Rus ekonomisinde ve stratejisinde ön plana çıkarılarak pazarlanması. Jeoekonomi-enerji pazarları için Asya ve Doğu Avrupa'yı kontrol etme. Rus-Ukrayna Savaşı'nda Ukrayna'yı destekleyen Avrupa ülkelerine karşı Rusya'nın enerji kozunu oynaması bunun bir göstergesidir.
8. Rusya'nın böl-yönet politikasının işlevsizliğinin yatıştırma politikası olarak ileri sürülmesi. Putin bir konuşmasında "Çin Seddi, yüzlerce yıl ayakta kaldı. Çünkü Çin Seddi insanları korumak, Berlin Duvarı ise bölmek için yapılmıştı. Toplumları bölmenin geleceği yok" demiştir. Ancak, bir taraftan da Kırım'da Gürcistan'da Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin ayrışmasını desteklemektedir. Bu da Rus politikasının çelişkisidir. Toplumlar ne kadar bölünmeye çalışılırsa çalışılsın bu mekanizma devam etmeyecektir. Nitekim günümüzde Orta Asya'da Türk Devletleri, SSCB döneminde çok sayıda parçalara bölünse de Türk olduğunun bilincindedir.

9. Sakinleştirme ve taraftar oluşturma politikası. Yerli elit halkı kontrol etmekle başlamıştır. Bunun en iyi örneği Çeçen-Rus savaşlarıdır. SSCB'nin çöküşünden bu yana, Kuzey Kafkasya hiçbir zaman sakin olmadı ve Çeçenya bölgenin öncelikli sorunlu noktası oldu. 1. ve 2. Çeçen Savaşları bölgeyi tüm dünyaya duyurdu, ancak o zamanki ilgi azaldı. Vladimir Putin'in halkla ilişkiler çabaları, Dünyayı Çeçenya'nın sakinleştiğine ikna etmeyi başardı (Hill, 1995: 2). Putin bunu Çeçen hareketini terör kapsamında ifade edip bölgesel ve küresel tepkileri yumuşatarak ve Çeçenistan'ın dini elitlerini (Ahmet Kadirov) yanına çekerek yapmıştır.
10. Rusya Putin dönemi ile beraber Kafkas ülkelerinin bir yandan enerjipolitiğini desteklemekte, bir yandan da askeri, jeoekonomik ve siyasi varlığını artırarak, Rusya'ya tehdit oluşturacak güvenlik sorunlarını, terör eylemlerini, uyuşturucu ticaretini, fundamentalist faaliyetleri azamiye çekmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Hazar Havzası'nda etkinliğini artırırken, bir yandan askeri üsler kurmuştur. Günümüzde Kırım'da Belbek Askeri Hava Alanı, Abhazya'da Gudausta, Bombara, Güney Osetya, Ermenistan'da Gümrü ve Erebuni askeri üsleri, Azerbaycan'da kapatılmış olup, Gebele radar istasyonu bulunmaktadır. Kazakistan'da Baykonur uzay üssü, Tacikistan'da Farkhor Hava Üssü, Kırgızistan'da Kant Askeri Üssü bulunmaktadır.
11. Rusya, Kafkasya'da diğer güçlerin jeoekonomik, askeri, siyasi faaliyetlerinin olmasının farkındalığı ile Kafkasya'da Hazar ve Karadeniz Havzası'nın güvenliği için askeri stratejik, jeopolitik hedeflerini daha faydacı, güvenlik çerçevesinde bölgesel ortaklık inşa ederek sürdürmeyi tercih etmektedir. Rusya; NATO ve AB gibi örgütlerinin faaliyetlerine karşı yakın çevre politikasını sürdürmek sureti ile bu kuruluşların doğuya doğru yayılmasına blokaj oluşturma çabası içindedir. Hasanov'a göre (2016: 173) Rusya Kafkasya'daki askeri, jeoekonomik, politik sorunlarını bölgesel rakipleri Türkiye, İran, taze rakipler ABD, NATO, AB etkisi olmadan çözüm arayışına girmek istemektedir ve bölgesel sorunlarını Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan üçlüsü ile çözmeye çalışmaktadır. Örneğin 2020 yılında yaşanan Dağlık Karabağ Antlaşması sırasında Türkiye'yi istemeyerek bölgedeki tek barış gücü olarak kendini görmek istemesi, Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki sorunları yalnızca Kafkas ülkeleri ile çözmeye çalıştığını göstermektedir.
12. Putin dönemi, Rusya'nın jeoekonomik açıdan enerjipolitiğine yansıyan pragmatik jeofelsefesi ile şekillenmiştir. Rusya; ABD ve AB'yi saf dışı tutup, bölgede lider olma, Kafkasya'ya komşu diğer bölge ülkelerini bu bölge üzerindeki etkisini azaltmayı hedeflemektedir. Bu nedenledir ki Güney Osetya ve Abhazya'nın Gürcistan ile yaşadıkları problemlerde bir yandan ayrılıkçı faaliyetleri körüklerken, bir yandan da bölgenin hakemi olarak kendini kabullendirme çabasını sürdürmektedir. Bu amaçla Putin, gerçek bir Kafkasya siyaseti ile faydacılığı ön planda tutarak, pragmatik jeopolitik anlayış geliştirmeye çalışmıştır. Kafkas ülkeleri ile ticari anlaşmalar ve bu ülkelerle iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Rusya ne günümüzde nede gelecekte jeopolitik çapraz alanı, jeopolitik üs alanı ve jeopolitik sınır alanı olarak nitelendirilebilecek Kafkasya'dan vazgeçmeyecektir.
13. Rusya'nın Kafkasya'daki en büyük zaafı Hazar Havzası'dır. Rusya; bu bölgenin güvenliğini sağlamak amaçlı bölgesel aktörler ile NATO dahil diğer güçlerin bölgeye yerleşmesini engelleme çabası içinde Hazar Havzası'na komşu olan Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Türkmenistan ile güvenlik iş birliği oluşturmaktadır. Böylece Rusya; Hazar

Denizi'ne komşu ülkeleri hem güvenlik şemsiyesinde birleştirerek askeri stratejik alanda özgür hareket ederek silahlanmayı önlemiş, hem de NATO gibi uluslararası askeri oluşumların Hazar bölgesine girişimini engellemiştir (Hasanov, 2016: 174). Nitekim Kolektif Güvenlik Antlaşması bunun örneğini oluşturmaktadır (ancak bu örgüte Kafkasya ülkelerinden yalnızca Ermenistan üyedir). Hazar Havzası, Maverayı Kafkasya'nın önemini ortaya koymaktadır.

Rusya'nın günümüzde arzusu Güney Kafkasya'yı uzaktan kontrol etme ve uydu bölge haline getirmektir. Bu siyasi tavrı Rusya'nın uzaktan kontrol mekanizmalarında görmek mümkündür. Rusya'nın Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'daki siyasi mekanizmaları şu şekilde özetlenebilir:

- ✓ Rusya'nın Kafkasya'yı arka bahçesi olarak görmesi ve buna dönük eylemlerde bulunmasıdır. Örneğin, Rusya'nın da içinde bulunduğu Minsk Grubu'nun kurulmasıyla Rusya Dağlık Karabağ probleminde kendini yetkili görmüştür.
- ✓ Kafkasya'da sorunlu bölgeleri kullanarak etnik ayrımlar oluşturup, bölgeyi yönetme çabası. Gürcistan'la 2008 Savaşında Abhazya ve Güney Osetya sorununda, Azerbaycan'da Dağlık Karabağ sorununda olduğu gibi.
- ✓ Rusya'nın eski topraklarını konfederal bir konsolidasyon ile bir arada tutma siyaseti ön plana çıkmıştır. Sovyetlerin dağılması ile beraber Rusya, Kafkasya adına yakın çevre politikalarına yönelmiştir (Demir, 2019: 195). BDT ve KGAÖ bunun bir göstergesidir.
- ✓ Güvenlik Doktrinleri oluşturma. Bu durum, Putin dönemi ile başlayan ve uzaktan kontrol mekanizmasının bir parçasıdır.
- ✓ Güney Kafkasya'da darbeler düzenleyerek kendine taraftar yöneticileri desteklemek. Azerbaycan'ın en kritik döneminde Ebulfez Elçibey'e darbe düzenlenmesi bunun bir örneğidir.
- ✓ Askeri, siyasi baskılar oluşturma. Rusya'nın Ermenistan ve Gürcistan'da askeri üsler bulundurması. Rusya'nın ittifaklarını Gürcistan ve Ermenistan ile sürdürmeye gayret göstermesi.
- ✓ Ekonomik baskılar oluşturma. Bu durum Hazar enerjisinin taşınması konusunda enerji hatlarının Kuzey Kafkasya'dan geçmesine dönük yürüttüğü çalışmalarla ilgilidir. Örneğin Rusya'nın, Hazar enerjisinin taşınması konusunda Bakü-Novorossiysk Hattı'nda ısrarcı olması.

7. KAFKASYA'NIN ETNİK MOZAİK DİZAYNI VE HARİTALANDIRMAK

Kafkasların sığınmaya elverişli coğrafi ortamı, bölgeye gelen halkların burayı yurt edinmelerini sağlarken, bu alandan Anadolu ve Avrupa'ya uzanan toplulukları beslemiştir. Bu bağlamda Kafkasya, Asya'dan beslenen Anadolu ve Avrupa uluslarının etnik transit bölgesi olmuştur.

Kafkasya, topografik karakterini sosyal karakterine yansıtabilmiş kültürel bölgedir. Böylesine zengin kültürel coğrafi bir bölgede toplumların daha fazla ayrım güdülerek parçalara ayrılması hem bütünsel bölge algısını bozmakta hem de bu bölgeler adına jeopolitika üretimini engellemektedir.

Ratzel, devlet sınırlarının kültürle beraber gelişip genişlediğini ifade etmiştir (Hasanov, 2010: 47). Kafkasya'nın kültürel sınırları, kuzey ve güney bölgelerinin tamamını içine alacak biçimdedir. Kafkasya, büyük bir bölge olmamasına rağmen etno-kültürel açıdan Dünya'nın en zengin bölgeleri arasında yer almaktadır. Kafkasya'da etnik düğümlenmeyi beraberinde getiren heterojenlik; idari, iletişimsel ve etnik sınırlar konusunda zıt argümanlar teşkil etmektedir. Nitekim Kafkasya'nın kuzeyi güneyini ayıran Büyük Kafkas Dağları dahi halkların kültürel ve ticari kaynaşmayı engelleyememiştir. Bu durum Kafkasların dans-folklör-müzik yapısındaki benzerliği ile kendini göstermektedir. Çeşitli dillerin varlığına rağmen Kuzey Kafkasya'da Kumuk Türkçesi, ulusüstü ortak anlaşma dili olmuştur. Ancak bölgede sömürgecilik ve asimilasyon nedeni ile Rusça günümüzde Kafkas toplulukları arasındaki ortak iletişim vasıtalarından biri haline gelmiştir.

İdari ve etnik sınırlar açısından bölgede büyük bir uyumsuzluk göze çarpmaktadır. Bu uyumsuzluk;

- Rusya'nın, 18. yy. da Kafkas Hattını kurarak Kazakları bu hatta yerleştirmesiyle başlamıştır.
- Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları ile Azerbaycan Türklerinin bölünerek Aras Nehri'nin kuzey ve güneyinde kalması ile Anadolu'dan ve günümüz İran topraklarından Ermenilerin Revan Bölgesi'ne getirilerek yerleştirilmesi sonucunda Ermeni tampon devletinin kurulmasına dayanmaktadır.
- 1864'de Kafkasya'da sınır değişimleri sürmüştür.
- Bu idari ve etnik sınır uyumsuzluğu bununla sınırlı kalmayıp, SSCB döneminde bilhassa 1922-1936 aralığında Kafkasya'da parçalı bir idari yapı ile Kazak (Kozak), Alman ve Ermenilerin yerleştirildiği bölgelerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Harita 53 ve Harita 54).
- Ayrıca "Büyük Temizlik projesi" ile Stalin'in Kafkasya'dan Orta Asya ve Sibirya'ya 1944 Sürgünü sonrası hem Kafkasya'da hem Orta Asya'da etnik ve idari uyumsuzluktan doğan çatışmalar başlamıştır.
- Yine etnik açıdan Türk gruplarının ayrılması için oluşturulmuş Çerkes ve Türk grupları birbirinden ayrılarak eşleştirilmiştir. 1954 sonrası sürgünden sonra Kafkasya'ya geri dönen Kafkas halklarının yaşadığı sorunlar ise topraklarında başka halkların yaşıyor olmasıdır. Bu durum idari-etnik sınır uyumsuzluğunun yanı sıra jeopolitik çatışmaları beraberinde getirmiştir.

7.1.Kafkasya'nın Nüfus Kompozisyonu ve Bileşenleri

Kafkasya'nın göç bölgesi olması, bölgede hem nüfus bileşenlerini hem de kültürel mozaikleşmeyi beraberinde getirmiş ve Kafkasya jeokültürel havzasını ortaya çıkarmıştır. Özgür

insanların ülkesi Kafkasya'da; dinler, diller ve kültürlerde özgürleşmiş ve bu bileşkeden çeşitlenmiş bir nüfus kompozisyonu doğmuştur. Ancak Kafkasya'daki nüfus kompozisyonunu oluşturan unsurlar, yalnızca Kafkasya'nın doğal nüfus ve etnik gelişim ile olmamıştır. Kafkasya'nın nüfus kronolojisini ve nüfus dağılış haritasını şekillendiren en önemli aktör Ruslar olup, bölgenin etnik yapısını dizayn etmek için devletin jeopolitik hedeflerine uygun bir demografi mühendisliği kurgulamıştır.

7.1.1. Nüfusun Oransal ve Sayısal Büyüklüğü ve Değişimi

Kuzey Kafkasya, Kafkasya'nın etnik çeşitlilik açısından en heterojen bölgesi olarak Karadeniz Havzası ile Avrasya kuzey steplerinden gelen dışsal aktörlere, kolonyal faaliyetlere ve istilalara maruz kalarak yoğun nüfus değişimleri yaşamıştır.

Tablo 12. Kuzey Kafkasya özerk bölgelerinin nüfusu

Ülkenin Adı	Nüfusu (1995)	Nüfusu (2015)
Adigey Özerk Cumhuriyeti	449.000	450.000
Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti	1.300.000	1.324.000
Dağıstan Özerk Cumhuriyeti	2.000.000	3.003.000
İnguşetya Özerk Cumhuriyeti	200.000	469.000
Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti	642.500	704.000
Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti	785.000	861.000
Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti	450.000	468.000
Krasnodar Krayı	5.120.000	5.404.300
Stavropol Krayı	2.620.000	2.799.600
Toplam	13.566.000	15.483.667

Kaynak:http://www.kafkasevi.com/indeks.phd/article/detail/18 ve Cia 2015 yıllığı

Kuzey Kafkasya'nın nüfus büyüklüğüne göre 1995'de ve 2015'de en düşük nüfusa sahip bölge Adigey Özerk Cumhuriyeti, en büyük nüfusa sahip bölge Krasnodar Krayıdır. Tarihi Çerkesya bölgesine göre Kabardey-Balkar ve Karaçay-Çerkes Özerk bölgeleri bir bütün olduğunda daha büyük bir nüfusu temsil etmesi gerekiyordu. Ancak Rusya'nın böl-yönet politikası sonucu günümüzde Çerkes grubu olarak büyük ölçüde Adigey bölgesi küçük bir Çerkes bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Balkar ve Karaçay Türklerinin Çerkes grupları içinde gösterilmesi bölgede Türk nüfus büyüklüğünün algısını zayıflatmaktadır. İnguşetya ise 1944 sürgünü sonrası bölgeye sonradan dönen etnik grup olarak toprakları ve nüfusu küçülmüş bir bölge haline gelmiştir. Ayrıca Çeçen-İnguş-Dağıstan etnik gruplarının ortak Vaynah grubunu temsil ettiği göz önünde bulundurulduğunda nüfus büyüklüğü değişim gösterecektir. Bu durum Rusya'nın Kafkasya'da yaptığı sınır değişimlerinin sonucudur (Tablo 12).

Kuzey Kafkasya'nın nüfus miktarındaki en dikkat çekici değişim Krasnodar ve Stavropol kraylarında yüksek bir nüfus artışının olmamasıdır (Tablo 12). Günümüzde Kuzey Kafkasya'da Rus nüfusu azalmaktadır. Panin ve Tikunov'a göre (2015: 85) Kuzey Kafkasya'ya artık genç Rus nüfusu yerleşmemektedir. Yalnızca Rus nüfusu değil, yerli Kafkas halkları da bu bölgeden ayrılmaktadır. Genç nüfusun bölgede azalması ile Kuzey Kafkasya'da yaşlı nüfusun ağırlık kazanması kaçınılmaz olacaktır. Kuzey Kafkasya'da alternatif yaşam alanları tercih edilmeye başlanmakta, sosyal ve ekonomik etkenler genç nüfusun geleceğini Kafkaslarda değil, dışarıda aramasına neden olmaktadır (Panin ve Tikunov, 2015: 85). Şayet Rusya, Kuzey Kafkasya'daki nüfusu tutmak için uygun koşulları yaratamaz ve ekonomik iyileşmeler yapamazsa, bölgedeki Rus nüfusu eriyecektir. Rusya'nın

Kafkasya'ya yerleşmeye başlamasından günümüze uzanan en stratejik faaliyeti, Kafkasya'da uyguladığı demografik değişimler olmasına rağmen günümüzde gelinen durum, bölgede ısrarla kalmak isteyen Rusların dahi tutunamadığı istikrarsız bir Kafkasya'nın ortaya çıkmasıdır.

Bölgenin istikrara kavuşmaya ve nüfusun yerli halklarla dengelenmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Bu faaliyeti yürütebilecek aktörün, halkları ayrıştırmadan, bölgenin dil-kültür yapısını muhafaza edebilen, Kafkasya'nın tarihi-coğrafi-kültürel açıdan parçası olan, güvenlik endişesi yaratmayan ve rekabetçi olmayan birleştirici olması gereklidir. Bu aktör Türkiye olabilir. Türkiye'nin yalnızca Güney Kafkasya odaklı olmayan bütünsel bakışla Kafkasya'nın tamamına dönük alternatif jeopolitikalar üretmesi gereklidir. Türkiye, Kafkas diasporasının en yoğun olduğu ülke olarak bünyesinde yaşayan Kafkas halklarını vatanlarına dönüş için destekleyerek, bölgenin gerçek sahiplerinin nüfusunun ağırlık kazanmasını desteklemelidir. Bunun için Türkiye'nin ticari yollar geliştirerek, yurt dışı yatırımlarını Kuzey Kafkasya'da askeri, sanayi ve tarım tesisleri oluşturarak teşvik etmesi gereklidir.

Tablo 13. Güney Kafkasya devletlerinin nüfus büyüklüğü

Ülke	1990	2000	2021	Yıllık Nüfus Artışı (%)
Gürcistan	4.802.000	4.077.131	3.708.610	-0.4
Azerbaycan	7.175.200	8.048.600	10.145.212	0.5
Ermenistan	3.538.164	3.069.597	2.968.128	0.2

Kaynak: worldbank.org. Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan

Güney Kafkasya'da Gürcistan ve Ermenistan'da nüfus azalırken, Azerbaycan'ın nüfusu artmaktadır (Tablo 13). Nüfus askeri-ekonomi ve bölge-ülke temsili ve aidiyetleri konusunda güç temsilidir. Nüfus ve enerji kaynakları göz önünde bulundurulduğunda Güney Kafkasya'da en güçlü ülke Azerbaycan'dır. 1828 Türkmençay Antlaşması sonucu Ruslar tarafından güç temsili, toprak aidiyeti ve Türk bölgeleri arasında tampon devlet yaratma politikası güdümünde Güney Kafkasya'ya ve dahi Kuzey Kafkasya'ya Ermeni nüfusu taşınarak taraftar bir nüfus oluşturulmuştur. Ermeniler, Rus desteği ile Azerbaycan topraklarını, Zengezur Koridorunu, Dağlık Karabağ'ı işgal cesareti göstermiştir. Günümüzde Ermenistan'ı bölgesel amaçları için destekleyen Rusya, İran ve ABD'dir. Bu destek çekildiğinde Ermenistan işgal faaliyeti yürütemeyecektir.

Tablo 14. Kafkasya'da 1960-2005 aralığında doğal nüfus hareketi

Yıllar	Doğum sayısı	Ölüm sayısı	Demografik açık
		Kuzey Kafkasya	
1960	112.000	23.000	89.000
1980	106.000	38.000	68.000
2000	98.000	55.000	43.000
2005	103.000	53.000	50.000
		Güney Kafkasya	
1960	344.000	66.000	278.000
1980	315.000	104.000	211.000
2000	200.000	118.000	82.000
2005	226.000	121.000	105.000
		Toplam Kafkasya	
1960	456.000	89.000	367.000
1980	421.000	142.000	279.000
2000	298.000	173.000	125.000
2005	329.000	174.000	155.000

Kaynak: Vahza Lorkibanidze ve Anzor Totadze, 2010:184

Kafkasya'da 1960-2005 aralığında Kuzey ve Güney Kafkasya'da doğum, ölüm sayısı ve demografik açık, 2005'e kadar genel olarak azalırken, 2005'de artış göstermiştir. Ancak Güney Kafkasya'da doğum, ölüm sayısı ve demografik açık Kuzey Kafkasya'ya göre her yıl daha fazla olmuştur (Tablo 14). Bu durum, Kuzey Kafkasya'nın Rusya'ya bağlı olması nedeniyle uygulanan nüfus politikaları ile ilgilidir.

7.1.2. Nüfusun Yapı ve Bileşimi

Nüfus kompozisyonu açısından Ermeniler, Kafkasya'ya 1828 Türkmençay Antlaşması sonrası Ruslar tarafından yerleştirilmeleri nedeni ile Kafkas halkları içinde en homojenlik gösterenidir. Kuzey Kafkasya'nın hemen hemen yarısı Rus ve Slavlardan (Rus demopolitikası nedeniyle) oluşurken, %40 Kafkas yerli halklarından, %10 Azerbaycan Türkü, Ermeni, Tatar, Türk, Kürt, Rum, Alman, vd'den müteşekkildir (Özey, 2021: 70). Rus nüfusu Taman Yarımadası'na doğru artış göstermekte ve Stavropol ile Krasnodar Krayları'nda nüfus çoğunlukla Rus, Kazaklardan oluşmaktadır (Özey, 2021: 70).

Tablo 15. Kuzey Kafkasya özerk cumhuriyetlerinde nüfusun büyüklüğü ve bileşimi (%)

Adigey	1926 114.000	1939 242.000	1959 285.000	1979 404.000	1989 432.000	2002 447.000
Adigey	44,8	23,2	23.2	21	22	24
Rus	25.6	71.1	70,4	70,6	68	64,5
Ukraynalı	23.3	2.5	2.8	3	3.2	2
Ermeni	0.7	1	1.1	1.6	2.4	3.4
Diğerleri	5.7	3	2.6	3.4	4.3	5,9
Karaçay-Çerkes	102.000	243.000	278.000	367.000	415.000	439.000
Karaçay	52	29.2	24.4	29.7	31.2	38.5
Çerkes	16	7.3	8.7	9.4	9.7	11.3
Abaza	13.5	5.8	6.5	6.6	6.6	7.4
Rus	2.6	48.8	51	45	42.4	33.6
Nogay	6.2	2.8	3.2	3.2	3	3.4
Diğerleri	9.8	6	6	6	7	5.8
Kabardey-Balkar	204.000	359.000	420.000	666.000	743.000	952.000
Kabardey	54.2	42.4	45.3	45.5	48.2	55.3
Balkar	14.7	11.3	8	9	9.4	11.6
Rus	14.5	35.9	38.7	35	31.9	25
Oset	1.7	1.3	1.5	1.5	1.3	1.1
Ukraynalı	11	3	2	1.8	1.7	0.8
Diğerleri	3.9	5.9	4.4	7	7.4	6
Kuzey Osetya	152.000	329.000	451.000	592.000	633.000	710.000
Oset	49.6	50.5	47.8	50.5	53	62.7
Rus	23.8	37	39.6	33.9	29.9	23.2
İnguş	8.3	1.8	1.4	4	5.2	3
Ermeni	3.2	2.7	2.7	2.2	2.2	2.4
Kumuk	1.1	-	0.9	1.3	1.5	1.8
Gürcü	2.1	1.8	1.8	1.9	1.9	1.5
Diğerleri	12	6.1	5.8	6.2	6.3	5.8
İnguşetya	75.000	697.000	710.000	115.600	127.000	477.000

İnguş	61.6	12	40.6	11.7	74.5	77.3
Çeçen	3.3.	52.9	5.1	52.9	10.3	20.3
Rus	31.5	28.8	46.9	29.1	13.2	1.1
Diğerleri	3.6	6.3	7.5	6.3	1.9	1.3
Çeçenistan	435.000	620.000	585.000	990.000	1.000.800	1.000.600
Çeçen	67.3	58	39.7	60	66	93.5
Rus	23.5	34.3	49.4	30.6	24.8	3.7
Kumuk	0.5	0.6	-	0.8	0.9	0.8
Avar	0.2	0.5	-	0.5	0.6	0.4
Nogay	0	0.2	-	0.6	0.6	0.3
İnguş	0.2	0.7	-	2.1	2.3	0.3
Ukraynalı	2.6	1.4	0.6	1.1	1.1	0.1
Ermeni	1.6	1.3	2	1.4	1.4	0
Diğerleri	4.13	3	6.3	2.8	2.4	1
Dağıstan	788.000	930.000	1.063.000	1.628.000	1.802.000	2.576.000
Avar	22.5	24	22.5	25.7	27.5	29.4
Dargin	16	16.2	13.9	15.2	15.6	16.5
Kumuk	11	10.8	11.4	12.4	12.9	14.2
Lezgi	11.5	10.4	10.2	11.6	11.3	13.1
Laklar	5.1	5.6	5	5.1	5.1	5.4
Azerb.	3	3.3	3.6	4	4.2	4.3
Tabasaran	4	3.6	3.2	4.4	4.6	4.3
Rus	12.5	14.3	20	11.6	9.2	4.7
Çeçen	2.8	2.8	1.2	3	3.2	3.4
Nogay	3.3	0.5	1.4	1.5	1.6	1.5
Ağullar	1		0.6	0.7	0.8	0.9
Rutullar	1.3	2.2	0.6	0.9	0.8	1
Sahurlar	0.4		0.4	0.3	0.3	0.3
Diğerleri	5.6	5.6	5.8	3.6	3.2	1

Kaynak: Russian Federal State Statistics Service.

Kuzey Kafkasya'da nüfus yapısı; 1926'da Adigey Bölgesi'nde 114.000 nüfusun %44'ü Adigey, %25.6'sı Rus, %23.3 Ukraynalı, %0.7 Ermeni, %5.7 diğer gruplardan oluşmakta iken, 1939'da Rus politikaları nedeniyle Adigey nüfusu azalmıştır. Stalin'in 1936'da başlayan "Büyük Temizlik" projesi ile Kafkasya'da yerli halkların nüfusunun azaltılması için II. Dünya Savaşı'nda Almanlara yardım ettikleri gerekçesi ile ikinci Kafkas sürgünün meydana gelmesi ile Kuzey Kafkasya'da nüfus azalmıştır. Bu dönemde Kafkasya'da Adigey nüfusu %23.2 ye düşmüş, 2002'de ise bu oran %24 olmuştur. Adigey Özerk Cumhuriyeti'nde Rus nüfusu 1926'da %25.6 iken, 1939'da %71.1 oranla büyük bir artış seyrine girmiş, 2002'de %64.5'e gerilemiştir. Adigey'de 1926'da Rus nüfusundan sonra diğer büyük etnik grubu Ukraynalılar %23.3 ile oluşturmuş, fakat bu oran yıllar içinde gerileme göstererek 2002'de %2 olmuştur. Adigey bölgesinde dikkat çeken unsur, Ermeni nüfusunun 1926'da %0.7 iken, bu oranın 1939'da %1, 1979'da %1.6, 1989'da %2.4 ve 2002'de %3.4 olarak arttığıdır (Tablo 15). Ermeniler bu bölgeye 1926 ve sonrasında yavaş yavaş nüfus yerleştirerek bölgede büyüme göstermişlerdir. 1939'dan sonra Kafkas halklarının sürgünü ile onların bıraktığı yerlere Ermeniler yerleşmiş, SSCB'nin dağılmasından sonra Ermenistan'ın Kafkasya'da yayılma çabası ile nüfus artış göstermiştir.

Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti'nde 1926'da 102.000 nüfusun %52'si Karaçay, %16'sı Çerkeslerden oluşmaktadır. Karaçay ve Çerkes nüfusu yıllar içinde azalma seyrine girmiş ve 2002'de Karaçay %38.5 ve Çerkesler %11.3 olmuştur. Karaçay Çerkes bölgesinde Abaza nüfusu üçüncü büyük etnik grup olarak 1926'da %13.5 iken azalarak 2002'de %7.4 olmuştur. Rus nüfusu ise, 1926'da %2.6 iken, bu oran 1939'da bölgeye Rus nüfusunun yerleştirilmesi ile %48.8'e yükselmiş,

ancak 1959'dan sonra bu oran düşmeye başlayarak 2002'de %33.6'a gerilemiştir. Kafkasya'da genel olarak Rusya, bölgeye yerleştirdiği Rus nüfusunu ilerleyen süreçte tutamamış ve bir takım geriye göçler yaşanmıştır. Karaçay-Çerkes bölgesinde Nogaylar, 1926'da %6.2 iken, 2002'de %3.4 olmuştur (Tablo 15).

Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde 1926'da 204.000 nüfusun %54.2'si Kabardey, % 14.7'si Balkarlardan oluşmakta iken, bu oranlar değişerek 2002'de Kabardeylerde %55.3 ve Balkarlarda ise %11.6 olmuştur. Kabardey-Balkar bölgesinde üçüncü sıradaki etnik grup Ruslar olup, 1926'da %14.5 iken, 1939'da % 35.9 olarak büyük artış göstermiş ancak ilerleyen süreçte 2002'de % 25'e gerilemiştir. Ayrıca Oset ve Ukraynalı nüfusta Kabardey-Balkar bölgesinde azalma seyrine girmiştir (Tablo 15).

Kuzey Osetya'da en büyük etnik grubu Osetler oluşturmakta olup, 1926'da 152.000 nüfusun %49.6'sını teşkil etmiştir. Bu oran 2002'ye gelindiğinde %62.7 olmuştur. Kuzey Osetya'da Rus nüfusu ikinci sırada yer alıp, 1926'da %23.8 iken bu oran bir süre daha artış göstermiş ancak 2002'de %23.2 ye düşmüştür. 1944 sürgünü ile İnguşetya'nın topraklarının bir bölümünün Kuzey Osetya'ya verilmesi ile Osetler nüfuslarını doğuya genişletmişlerdir. Kuzey Osetya'da İnguşlar ile Ermeni nüfusu inişli çıkışlı seyir izlerken, Kumukların nüfus oranı artarken, Gürcü nüfusu azalmıştır. (Tablo 15).

İnguşetya'da 1926'da nüfusun %61.6'sı İnguşlardan, 1939'da %12'ye düşmüştür. 1959'da İnguşların oranı 1944 sürgünü sonrası geri dönemleri nedeni ile %40.6, 2002'de ise %77.3 olmuştur. 1939'dan 1990'a değin Çeçen-İnguş birlikte anıldığı için nüfus verileri çok sağlıklı değildir. Ayrıca Rus-Çeçen Savaşları'nın uzun bir zaman alması nüfus sayımı konusunda sıkıntı yaşatmıştır. İnguşetya'da demografi politikaları nedeni ile ikinci büyük etnik grup Ruslar olup, 1926'da %31.5, 1959'da % 46.9 olmuş ancak büyük azalmaya girerek bu oran 2002'de %1.1'e düşmüştür (Tablo 15).

Çeçenistan'da 1926'da %67.3'ü Çeçenlerden oluşurken, bu oran 1939 ve 1959'da azalmış, ancak 1979'da artış göstererek 2002'de %93.5 olmuştur. Çeçenistan'da ikinci büyük etnik grup olan Ruslar 1926'da nüfusun %23.5'ini oluşturarak yıllar içinde artmış ancak bu artış 1989 sonrası azalarak 2002'de % 3.7'e gerilemiştir. Çeçenistan'da Ermeni ve Ukraynalı nüfus azalma gösterirken, diğer etnik gruplar yıllar içinde azalıp artma eğilimine girmiştir (Tablo 15).

Dağıstan'da 1926'da 788.000 nüfusun %22.5 ile Avarlar birinci sırada gelmektedir. Avar nüfusu zamanla artarak 2002'de %29.4 olmuştur. Darginler ikinci büyük etnik grup olarak 1926'da nüfusun %16 sını, oluşturmuş ve bu oran 2002' de %16.5'i bulmuştur. Ruslar, Dağıstan'da üçüncü büyük etnik grup olarak 1926'da %12.5 oranına sahip olmuş, ancak bu oran 1959'dan sonra azalma eğilimine girerek 2002'de %4.3 olmuştur. Kumuk ve Lezgiler Dağıstan'ın önemli etnik gruplarından olup, 1926'dan sonra oransal olarak artış göstermiştir. Laklar, Azerbaycan Türkleri, bölgede nüfusu artan etnik guruplardandır. Tabasaran, Çeçen, Nogay, Ağul, Rutul, Sahurlarda Dağıstan'da etnik yapıyı teşkil etmektedir. Dağıstan'da etnik açıdan nüfusun diğer bölgelere göre heterojen olduğu dikkat çekmektedir (Tablo 15). Kuzey Kafkasya'da dikkat çeken diğer durum Rusya'nın bu bölgede Rus nüfusunu yerleştirmesi sonrası bir süre artış gösterdikten sonra, Rus nüfusunun bölgede kalmayı tercih etmeyerek göç etmesidir. Türkiye bu durumu fırsata çevirerek, Kuzey Kafkasya'ya dönmeleri için Türkiye'deki Kafkas nüfusunu teşvik etmelidir. Bu durum bölgede zamanla Türkiye'ye taraftar nüfusun güçlenmesini sağlayabilir.

Tablo 16. Krasnodar ve Stavropol kraylarında nüfus büyüklüğü ve bileşimi (2010)

Bölge	Nüfus	Nüfus %
Krasnodar	5.226.642	100
Rus	4.522.962	88.3
Ermeni	281.680	5.5
Ukraynalı	83.746	1.6
Tatar	24.840	0.5
Kafkas Rum	22.595	0.4
Gürcü	17.826	0.3
Beyaz Rus	16.890	0.3
Adige	13.834	0.3
Roman	12.920	0.3
Alman	12.171	0.2
Azeri	10.165	0.2
Türk	8.527	0.2
Moldovyalı	5.170	0.1
Süryani	3.764	0.1
Diğer	79.768	1.5
Stavropol	2.786.281	100
Rus	2.232.153	80.9
Ermeni	161.324	5.9
Dargin	49.302	1.8
Kafkas Rumu	33.573	1.2
Roman	30.879	1.1
Ukraynalı	30.373	1.1
Nogay	22.006	0.8
Karaçay	15.598	0.6
Azer.Türkü	17.800	0.6
Türkmen	15.048	0.5
Çeçen	11.980	0.4
Tatar	11.795	0.4
Oset	7.988	0.3
Türk	10.419	0.4
Beyaz Rus	7.104	0.3
Koreli	6.759	0.2
Diğerleri	55.946	2

Kaynak: Russian Federal State Statistics Service.

Kafkasya'da Krasnodar Krayı'nda 5.226.642 nüfusunun %88.3'ü Rus, %5.5'i Ermeni, %1.6'sı Ukraynalı, %0.5'i Türklerden oluşmaktadır. Krasnodar Krayı'nın güney bölümü yani Kafkasya'nın Karadeniz kesimi Tarihi Çerkesya Bölgesi'nden oluşmasına rağmen Çerkes nüfusu bölünerek, 1922-1928 aralığında önce Karadeniz, Ermeni, Şapsığ, Maykop, Adigey, Kuban ve Armavir Bölgesi olarak adlandırılmış, 1936 sonrası tekrar değiştirilerek Adigey Özerk Bölgesi ve onu çevreleyen Krasnodar Krayı oluşturulmuştur (Harita 53 ve harita 54). Ermeni nüfusunun ikinci sırada yer alma nedeni, bu bölgede 1920'lerde oluşturularak Ermeni nüfusunun taşınmasıdır.

Stavropol Krayı'nın ise, %80.9'u Rus, %5.9'u Ermeni, %1.8'i Dargin, %1.2'si Kafkas Rumlarından oluşmaktadır. Stavropol Krayı'nda Karaçay, Nogay, Azerbaycan Türkleri gibi Türk nüfusları az oranlarda bulunmaktadır (Tablo 16). Rus bölme politikası olarak 1922-1928'de günümüz Stavropol Bölgesi'nde Terek, Türkmen, Armavir ve Stavropol adı verilen bölgeler bulunmaktaydı. Ancak 1936'da bu bölgeler birleştirilerek Ordhonikidze adı verilen bölgeyi temsil etmiş, daha sonra Stavropol Krayı adını almıştır. Rusya'nın önce Rus, ardından taraftar nüfusu yerleştirmek ve bu bölgedeki nüfus kompozisyonunu değiştirmek için yaptığı politikalar neticesinde günümüz Kafkasya etnik haritası doğmuştur.

Tablo 17. Güney Kafkasya'nın nüfus büyüklüğü ve bileşimi (%)

	1926	1939	1959	1979	1989	2002
Gürcistan						
Gürcü	66.8	61.4	64.3	68.8	70.1	83.8
Abhaz	2.1	1.6	1.6	1.7	1.8	0.1
Oset	4.2	4.2	3.5	3.2	3	0.9
Ermeni	11.5	11.7	11	9.2	8.1	5.7
Azer.Türkü	5.2	5.3	3.8	5.1	5.7	6.5
Rus	3.6	8.7	10.1	7.4	6.3	1.5
Rum	2	2.4	1.8	1.9	1.9	0.3
Yahudi	1.1	1.2	1.2	0.6	0.5	0.1
Ukrayna	0.5	1.3	1.3	0.9	0.9	0.2
Diğer	3	2.2	1.4	1.4	1.7	0.9
Toplam	2.677.533	3.540.023	4.044.045	4.993.182	5.400.841	4.371.535
	1926	1939	1959	1979	1989	2001
Ermenistan						
Ermeni	84.5	82.8	88	89.9	93.3	97.9
Azer.Türkü	8.7	10.2	6.1	5.3	2.6	-
Rus	2.3	4	3.2	2.3	1.6	0.5
Kürt	1.7	1.5	1.5	1.7	1.7	1.3
Süryani	0.3	0.5	0.2	0.2	0.2	0.1
Yunan	0.3	0.3	0.3	-	0.1	0
Ukraynalı	0.3	0.4	0.3	0.3	0.2	0
Gürcü	-	-	0.1	0	0	-
Diğerleri	1.9	0.3	0.3	0.3	0.3	0.2
Toplam	880.000	1.282.000	1.763.000	3.031.000	3.305.000	3.213.000
	1926	1939	1959	1979	1989	1999
Azerbaycan						
Azer.Türkü	62.1	58	67.5	78.1	82.7	90
Lezgi	1.6	3.5	2.7	2.6	2.4	2.2
Rus	9.5	16.5	13.5	7.9	5.6	1.8
Ermeni	12.5	12.1	12	7.9	5.6	1.5
Talış	3.3.	2.7	-	-	0.3	1
Avar	0.8	0.5	-	0.6	0.6	0.6
Sahur	0.7	-	-	0.1	0.2	0.2
Tat	0.4	0.8	0.8	0.5	0.4	0.4
Gürcü	0.4	0.3	0.3	0.2	0.2	0.2
Yahudi	0.9	1.3	1	0.6	0.4	0.1
Diğer	8.1	3.9	2.2	1.5	1.6	1.4
Toplam	2.315.000	3.205.000	3.698.000	6.028.000	7.021.000	7.953.000

Kaynak: Vahza Lorkibanidze ve Anzor Totadze, 2010: 210, 236, 249.

Güney Kafkasya'nın nüfus büyüklüğü ve bileşimine göre Gürcistan'da 1926'da Gürcü nüfusunun %66.8 ile birinci sırada yer aldığı ve bu oranın artış göstererek 2002'ye gelindiğinde %83.8 olduğu görülmektedir. Ermeni nüfusunun 1926'da hem Gürcistan hem de Azerbaycan'daki en büyük ikinci etnik grup olması dikkat çekicidir. Ermeni nüfusu Gürcistan'da 1926'da %11.5 ile ikinci sırada yer almaktadır. Ermenilerin Gürcistan'da bilhassa Ahilkelek'de yoğun bir nüfusu söz konusudur. Ancak Ermeni nüfus oranı giderek düşmüş ve 2002'de %5.7 olmuştur. Gürcistan'da Azerbaycan Türkleri 1926'da %5.2 ile üçüncü sırada yer almış ve bu oran yükselerek 2002'de %6.5 olmuştur. Oset nüfusu 1926'da %4.2 ile üçüncü sırada yer alırken bu oran giderek düşmüş ve 2002'de %0.9 olmuştur (Tablo 17). Ermenistan'da 1926'da 880.000 nüfusun %84,5'i Ermeniler oluşturmakta iken, bu oran %2001'de %97.9'a yükselmiştir. Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri ise, 1926'da %8.7 ile ikinci büyük etnik grubu oluşturmuştur. Azerbaycan Türklerinin Ermenistan'da nüfusu azalarak 2001'de Ermenistan'da tamamen bitmiştir. Rus nüfusu, Ermenistan'da üçüncü büyük etnik

grup olarak 1926'da %2.3 olmuş, 1939'da bu oran %4 olsa da diğer yıllarda azalarak 2001'de %0.5'e gerilemiştir. Ermenistan'da diğer etnik gruplarda da yıllar içinde azalma olmuştur (Tablo 17). Azerbaycan'da 1926'da 2.315.000 nüfusun %62.1'i Azerbaycan Türklerinden oluşurken bu oran giderek artmış ve 1999'da %90'ı bulmuştur. Ermeni nüfusu, Azerbaycan'daki en büyük ikinci etnik nüfusu oluşturmaktadır. 1926'da Ermeni nüfusu %12.5 civarında iken, bu oran giderek azalmış ve 1999'da %1.5'e gerilemiştir. Rus nüfusu Azerbaycan'daki üçüncü büyük etnik grup olarak 1926'da nüfusu %9.5 iken, 1939'da artış göstererek % 16.5 olmuş ancak bu tarihten sonra azalma seyrine girerek 1999'da %1.8 olmuştur. Talışlar 1926'da nüfusun %3.3'ünü oluştururken, azalma göstermiş ve 1999'da %1'e düşmüştür. Azerbaycan'da Lezgiler 1926'da %1.6 iken 1939'da %3.5, 1999'da %2.2 olmuştur (Tablo 17). Güney Kafkasya ülkelerinde 1939'da 2. Dünya Savaşı ile nüfus azalmış, SSCB'nin dağılması ile nüfus artmıştır. Jeopolitik açıdan Ermenistan'ın Azerbaycan ve Gürcistan'a kıyasla homojen bir etnik yapı sergilemesi bölgeye daha sonra yerleştirilmelerinin bir sonucudur. Ayrıca Ermenistan'da Azerbaycan Türk nüfusunun günümüze kadar azalarak tükenmesi, bölgede Ermenilerin uyguladığı yıldırma politikası ile olmuştur.

Tablo 18. Gürcistan'a bağlı özerk cumhuriyetlerinin nüfus büyüklüğü ve bileşimi (%)

	1886	1926	1959	1989	2002
Abhazya					
Abhaz	41.2	27.8	15.1	17.8	23.3
Gürcü	50.7	33.5	39.1	45.7	33.3
Ermeni	1.6	12.8	15.9	14.6	17.8
Rus	1.7	6.3	21.4	14.3	17.8
Yunan	3.1	7	2.2	2.8	-
Diğerleri	1.7	12.6	6.3	4.8	7.8
Toplam	68.700	210.000	404.700	525.100	180.000
	1926	1939	1959	1989	2002
Acara					
Gürcü	68.2	63.7	72.8	82.8	93.4
Rus	7.7	15.3	13.4	7.7	2.4
Ermeni	8	7	6.5	4	2.3
Yunan	4.2	4	2.3	1.9	0.6
Ukraynalı	1.1	3.4	2.4	1.5	0.3
Diğer	10.8	6.6	2.6	2.1	1
Toplam	132.000	200.100	245.300	392.400	376.000
	1926	1959	1979	1989	2002
Güney Osetya					
Oset	69	65.8	66.4	66.2	92
Gürcü	26.9	27.5	28.8	28.9	6
Rus	-	2.5	2.1	2.2	0.8
Ermeni	1.6	1.6	1	1	0.6
Yahudi	1.9	1.8	0.7	0.4	-
Diğerleri	0.6	0.8	1	1.3	0.6
Toplam	87.400	96.800	98.000	98.500	50.000

Kaynak: Vahza Lorkibanidze ve Anzor Totadze, 2010:221, 228, 231.

Gürcistan'a bağlı özerk cumhuriyetlerden Abhazya'da nüfusun 1886'dan 2002'ye değin Gürcüler oluşturmaktaydı. Abhazya'da 1886'da nüfusun %41.2'sini Abhazların, %50.7'sini Gürcülerin oluşturduğu anlaşılmaktadır. 1959'da Abhaz nüfusunun %15'e kadar gerilediği bölgede 2002'de %23.3'ü bulmuştur. Gürcü nüfusunun 2002'ye değin inişli çıkışlı bir seyir izlediği

anlaşılmaktadır. Ermeni nüfusunun 1886'da %1.6 iken, 1926'da %12.8'lik artış gösterdiği ve oranın artarak 2002'de %17.8 olduğu dikkat çekicidir (Tablo 18). Acara bölgesi, 1926'da 132.000 nüfusunun %68.2'sini Gürcüler, %7.7'sini Ruslar, %8'ini Ermeniler oluşturmaktadır. Gürcü nüfusu genel anlamda yıllar içinde artış göstermiş, Rus nüfusu ise, 1939'da %15.3'e yükselirken, bu tarihten sonra azalma göstererek 2002'de %2.4 olmuştur. Acara'da Ermeni nüfusu, 1926'dan sonra azalma seyrine girerek 2002'de %2.3'e düşmüştür (Tablo 18). Güney Osetya'da nüfus 1926'dan 2002'ye kadar artış gösterirken, 2002'de 50.000'e kadar düşmüştür. Güney Osetya'nın 1926'da nüfusunun %69'unu Osetler, %26.9'unu Gürcüler oluşturmuştur. Oset nüfusu 2002'de %92 oranını bulurken, Gürcü nüfusu ise yıllar içinde artış göstermesine rağmen 2002'de düşüş yaşayarak %6'a inmiştir. Güney Osetya'da Ermeni nüfusu, 1926'da %1.6 iken, bu oran azalma göstererek 2002'de %0.6'a gerilemiştir. Dikkat çeken unsur, Abhazya, Acara ve Güney Osetya'da 2002 yılında diğer yıllara göre azalan nüfus oranıdır (Tablo 18). 1989'dan sonra SSCB'nin dağılmasından sonra üç özerk bölgede nüfus azalmıştır. Abhazya ve Güney Osetya; Rusya'nın Gürcistan'ı kendi safında tutmak için jeopolitik kozu olduğundan, Abhaz ve Osetleri desteklemektedir. Güney Osetya'da 2002'de Gürcü nüfusunun azalması dikkat çekicidir. Gürcistan'ın özerk bölgelerinde Gürcü nüfusu ağırlıklı iken, Güney Osetya'da Oset nüfusu baskındır.

Tablo 19. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ'ın nüfus büyüklüğü ve bileşimi

	1926	1959	1989 (%)
Nahçıvan			
Azerbaycan Türkü	83.8	90.8	95.9
Ermeni	10.5	6.4	-
Rus	1.9	2.1	1.4
Diğerleri	3.8	0.7	2.7
Toplam	105.000	141.000	294.000
Dağlık Karabağ			
Ermeni	88.8	84.6	76.8
Azerbaycan Türkü	10.4	13.8	21.7
Rus	0.5	1.6	1
Diğerleri	0.3	-	0.5
Toplam	125.000	130.000	189.000

Kaynak: National structure of the USSR population, censuses of the population, 1989. Moscow, 1991, pp 118. 120.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti nüfus büyüklüğü 1926'da %83.8 oranıyla Azerbaycan Türklerinin yoğun yaşadığı bölgedir. Bu oran 1989'da %95.9 artmıştır. Ermeni nüfusu ise 1926'da bölgede ikinci büyük nüfus oranı olan %10.5 ile yer almaktadır. Rus nüfusu Nahçıvan'da 1926'da üçüncü sırada %1.9'luk oranında iken, 1989'da %1.4'lük düşüş oranı göstermiştir (Tablo 19). Azerbaycan'a ait ancak Ermenistan'ın işgal ettiği Dağlık Karabağ'ın 1926 yılı 125.000 nüfusun %88.8'ini Ermeniler oluştururken, %10.4 ile Azerbaycan Türkleri ikinci sırada yer almaktadır. Ancak bölgede Ermeni nüfusu giderek azalmış ve 1989'da %76.8'e düşmüştür. Azerbaycan Türk nüfusu %21.7'ye yükselmiştir. Rus Nüfusu ise 1926'dan 1989'a gelindiğinde azalma göstererek 3. sırada yer almıştır. Kafkasya'da Rusya'nın yurt bulmak ve tampon bölgeler yaratmak gayesi ile kullandığı Ermenilerin Azerbaycan'a ait olan Dağlık Karabağ'a ısrarla yerleşme projesi nedeni ile nüfus oranları bu şekilde gelişmiştir (Tablo 19). Ancak 2020 yılında yaşanan Ermenistan-Azerbaycan çatışmaları nedeni ile bölgenin Ermeniler tarafından tahliye edilmesi kararına varılmıştır.

7.1.3.Nüfusun Dağılışı ve Yoğunluğu

Nüfus coğrafyasında önemli ilkelerden birisi, nüfusun yeryüzüne eşitsiz dağılmasıdır. Çok kısa mesafelerde değişkenlik gösterebilir. Kafkasya'da bu değişkenliğin topografik bir zorunluluktan kaynaklandığı belirtmek, kapsayıcı bir yaklaşım olur. Kafkasya'da nüfus dağılışını belirleyen etmenler:

- Nüfusun dağılış ve yoğunluğunu belirleyen faktörlerin başında coğrafi ortamı gelmektedir. Kafkasya'nın dağlık bir bölge olması nedeni ile nüfus yoğunluğu buna göre şekillenmiştir. Kuzey ve Güney Kafkasya'yı ayıran Büyük Kafkas Dağları ve Türkiye'den başlayarak, Güney Kafkasya'da devam eden Küçük Kafkas Dağları nüfusun dağılışında etken oluşturmuştur. Topografik açıdan dağlık alanlarda nüfusun az, eğimli ve nispeten genişlediği yerlerde nüfus belirli yerlerde toplandığından, Kuzey Kafkasya'da da dağlık bölgeler seyrek nüfuslu iken, ova ve akarsu boyları nüfuslanmıştır. Kuzey Kafkasya'da nüfus çoğunlukla akarsu vadileri, dağ etekleri ve ovalarda toplanmıştır. Kuzey Kafkasya'da nüfus Karadeniz kıyılarında, Çeçenistan ve Dağıstan'ın iç bölgelerinde yoğunlaşmış, kuzeye doğru seyrekleşmiştir.

Güney Kafkasya'da dağlık bölgeler seyrek nüfuslanırken, büyük kent ve çevreleri yoğun nüfusludur. Bakü, Tiflis, Erivan nüfuslu bölgeleri oluşturmuştur. Güney Kafkasya'nın iç kesimlerinde ovalar nüfuslanırken, dağlık bölgelerde bilhassa Ermenistan'da nüfus yoğunluğu azalmaktadır. Karadeniz kıyıları yine nüfusun yoğun olduğu bölgeleri temsil etmektedir. Hazar kıyılarının kurak stepleri ile ovaları seyrek nüfusludur.

- Kafkasya'nın nüfus dağılış ve yoğunluğunda belirleyici diğer faktör göçlerdir. Tarihi bağlamda Asya-Avrupa eksenli göçlerin geçiş bölgesi Kafkasya olması nedeniyle çok sayıda kavim bu bölgede barınmış ve göç etmiştir. Bu durum, bölgede günümüz etnik dağılışını etkilemiştir.
- Tarihi açıdan dönemin güçlü devletleri Kafkasya'ya sahip olma arzusu ile bölgeye taraftar nüfus taşımıştır. Selçuklular, Ruslar bunun en iyi örnekleridir. Selçuklular, Güney Kafkasya'ya taşıdığı Türk nüfusu ile Kura-Aras arası bölgenin Türkleşmesini sağlayarak, günümüzde nüfus dağılışını belirlemiştir. Rusların Kafkasya'daki kolonyal ve demografik faaliyetleri neticesinde hem Kafkasya'da kentler kurulmuş hem de Terek ve Kuban gibi akarsu hatlarına nüfus yerleştirilmiştir. Bu durum zamanla nüfusun bu hatlar üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Rusların bölgeyi işgalinin ardından kentlerde nüfus yoğunlaşmış, Rus politikası gereği dağlardan ovalara doğru nüfus çekilmiştir. Şehirler çoğunlukla Rus, Ukraynalı nüfusuyla şekillenirken, kırsal alanlar ve akarsu boyları Kazaklar ile nüfuslandırılmıştır.
- Siyasi açıdan hâkim güçler bölgede nüfus yoğunluk ve dağılışını belirlemişlerdir. Rusya'nın 18. yy. da bölgedeki baskınlığı ve 1864-1878-1944 sürgünleri ile Kafkasya'da nüfus dağılış ve yoğunluğu değişim göstermiştir. 1864-1878 ve 1944 sürgünleri başta olmak üzere Kafkasya'dan yapılan göçlerle beraber onların yerine yerleştirilen Ukrayna, Rus, Don Kazakları, Ermeni ve Gürcü nüfusuyla beraber bölgenin nüfus dağılışı şekillenmiştir.

Tarihi bağlamda Kafkasya'da kırsal yaşam biçimi baskın iken, zamanla kentler gelişmiş ve nüfus bu bölgelerde ağırlık kazanmıştır. 1897'de Çarlık Rusya'sında nüfus 28 milyon iken, bu nüfusun %18'i şehirlerde yaşamakta idi. 1926'da nüfus sayımında Kuzey Kafkasya'nın büyük çoğunluğu kırsal nüfustan oluşmakta idi. SSCB döneminde uygulanan demografik ve sosyo-iktisadi politikalarla beraber Kafkasya'da nüfus şekillenmiştir. Örneğin SSCB döneminde Ruslar dışındaki halklar arasında nüfus yoğunluğunun en çok olduğu bölge olan Osetya kentsel bölgeye dönüşürken, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan bölgeleri Rus tarım ve sanayi politikaları nedeniyle kırsal olma

niteliğini sürdürmüştür (Forsyth, 2019: 647). Ancak, bu doğru bir politika değildir. Bölgenin dağlık olması, engebeli, profilini tamamlamamış vadi ve dağlık eğimli arazilerin nüfus taşıma kapasitesi düşüktür ve ekilecek tarla ve otlakları sınırlıdır. Bu nedenle fazla nüfus göç etmek zorundadır.

1959'a gelindiğinde Rusya'da kent ile kır nüfusu eşitlenirken, Kafkasya'ya yerleşmiş olan Rus nüfusunun çoğunu kent nüfusu oluşturmaktadır. Bölgede 20. yy. ın ilk yarısında Rus nüfusu, her yere dağılmıştır ancak az sayıdadır. Gürcistan'da 1979'da kent nüfusu kır nüfusunu geçmiştir. Ermenistan'da ise 1959 öncesinde kent ve kır nüfusu eşitlenmiştir. 20. yy. ın sonuna kadar Güney Kafkasya, Kuzey Kafkasya'dan kentsel nüfusu daha yüksek olan bir bölge haline gelmiştir (Lordkipanidze ve Totadze, 2010: 158-160).

1980 sonrası Rus politikaları ile dağlardaki nüfus ovalara doğru kaymış ve ovalar nüfuslanmaya başlamıştır. 2021'de Kuzey Kafkasya'da nüfusun %50.7'si kentsel, %49.3'ü kırsal alanlarda yaşamaktadır (Rosstat, 2022). Bu açıdan Kuzey Kafkasya'nın kırsal ve kentsel nüfus oranı birbirine yakındır. Kuzey Kafkasların başlıca en büyük kentleri sırasıyla; Krasnodar, Mahaçkale, Stavropol, Soçi, Grozni, Vladikavkaz'dır. Güney Kafkasya'da ise Bakü, Tiflis, Erivan gibi kentlerde nüfus yoğunlaşmıştır.

Tablo 20. Kafkasya'da 1926'dan sonra toplam nüfusa göre kent nüfusunun oransal değişimi

Ülkeler	1926	1939	1959	1970	1979	1989	2002
Adigey	114.000	242.000	285.000	386.000	404.000	432.000	447.000
	% 1	% 23	% 32	% 40	% 47	% 52	% 52
Karaçay-	102.000	243.000	278.000	345.000	367.000	415.000	439.000
Çerkes	-	% 16	% 27	% 32	% 43	% 49	% 44
Kabardey-	204.000	359.000	420.000	588.000	666.000	753.000	902.000
Balkar	% 6	% 24	% 39	% 47	% 58	% 61	% 57
İnguşetya	75.000	697.000	710.000	106400	115600	127000	467000
	% 1	-	-	-	-	-	% 42
Çeçenistan	310.000	41.000	41.000	42.000	42.000	41.000	1.104.000
	% 1	-	-	-	-	-	% 34
Dağıstan	788.000	930.000	1.063.000	1.428.000	1.628.000	1.802.000	2.576.000
	% 11	% 22	% 29	% 35	% 38	% 43	% 43
Kuzey	152.000	329.000	451.000	553.000	592.000	633.000	710.000
Osetya	% 1	% 43	% 52	% 64	% 68	% 69	% 65
Toplam	1,745	2,800	3,207	4,364	4,813	5,305	6,645
Kuzey	% 6	% 26	% 36	% 42	% 47	% 49	% 46
Kafkasya							
Gürcistan	2.677.000	3.540.000	4.044.000	4.686.000	4.993.000	5.401.000	4.371.000
	% 22	% 30	% 42	% 48	% 51	% 55	% 52
Ermenistan	881.000	1.282.000	1.763.000	2.492.000	3.031.000	3.305.000	3.213.000
	% 19	% 28	% 50	% 59	% 66	% 68	% 64
Azerbaycan	2.315.000	3.205.000	3.698.000	5.117.000	6.028.000	7.021.000	7.953.000
	% 28	% 36	% 48	% 50	% 53	% 54	% 51
Toplam	5,872.000	8,027.000	9,505.000	12,295.000	14,052.000	15,727.000	15,537.000
Güney	% 24	% 32	% 46	% 51	% 55	% 57	% 54
Kafkasya							

Kaynak: Vahza Lorkibanidze ve Anzor Totadze, 2010:160

Kuzey Kafkasya'da kent nüfusunun oransal değişimi şöyle olmuştur: Adigey Bölgesi'nde 1926'da 114.000 nüfusun %1'i kentlerden oluşmakta idi. Bu oran son derece düşük ve kırsal bir nüfusun göstergesidir. Adigey'de 1939'da kent nüfusu artış göstererek nüfusun %23'ü kent nüfusundan oluşmaya başlamıştır. 1959'da Adigey'de nüfusun %32'sini kent nüfusu oluştururken, 1970'de %47'sini kentler oluşturmuş ve 1989'da kent nüfusu kır nüfusunu geçerek %52 olmuştur. 2002'de bu oran değişmemiştir (Tablo 20). Karaçay-Çerkes Bölgesi'nde Adigey Bölgesi'ne göre kentleşme daha düşük olmakla beraber 1929'da nüfusun %16'ı kent nüfusundan oluşurken, bu oran yavaş yavaş artış göstererek 2002'de %44 oranı ile kır nüfusunu geçememiştir. Kabardey-Balkar Özerk Bölgesi'nde ise, 1926'da 204.000 nüfusun %6'sı kent nüfus oranı ile Adigey Bölgesi'ne göre daha fazla kentleşmiş durumdadır. Bu oran bölgede yıllar içinde artarak 1989'da kent nüfusu %61 olmuş ancak 2002'de bu oran düşerek %57'ye gerilemiştir (Tablo 20). İnguşetya'da kent nüfusu 1926'da %1iken bölgeden yaşanan göçler nedeniyle veri sağlanamamıştır. İnguşetya'da 2002'de nüfusun %42'si kent nüfusundan oluşmaktadır. Çeçenistan'da 1926'da 310.000 nüfusun %1'i kent nüfusundan oluşmaktadır. Çeçenistan'da yaşanan savaşlar nedeni ile verilerin zayıflığı ve bir dönem Çeçenlerin İnguşlar ile birlikte Ruslar tarafından bir bölge tabiri oluşturması nedeniyle veri elde edilememiştir. 2002'de ise Çeçenistan'ın kent nüfusunun hala kır nüfusunu geçemediği dikkat çekicidir. Buna göre Çeçenistan 2002'de %34 kent nüfus oranı ile Kuzey Kafkasya'nın en kır nüfuslu bölgesini teşkil etmektedir (Tablo 20). Dağıstan'da 1926'da 788.000 nüfusun %11'i kent nüfusunu teşkil etmektedir. Bu özelliği ile Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, Kuzey Kafkasya'da 1926'da kent nüfus oranı en yüksek bölge özelliğini taşımaktadır. Bu oran yıllar içinde artış gösterse de 1989 ve 2002'de kent nüfusu %43'de kalarak kır nüfusunu geçememiştir. Kuzey Osetya'da ise, 1926'da 152.000 nüfusun kent nüfus oranı %1 olmasına rağmen bu oran yükselme göstererek, 1959'da %52 ile kent nüfusu kır nüfusunu geçmiş ve 2002'de 710.000 nüfusun %65'i kent nüfusunu oluşturmuştur. Bu özelliği ile Kuzey Osetya; Kuzey Kafkasya'da kent nüfus oranı en yüksek bölge niteliği göstermektedir (Tablo 20). Rusya'nın Kuzey Osetya'ya verdiği önem bölgede kent nüfusunun ön plana çıkmasını sağlarken, Müslüman nüfusun yoğun olduğu Doğu Kafkasya'da Çeçenistan, İnguşetya'da kır nüfusunun ağırlıklı olması dikkat çekicidir. Kuzey Kafkasya'nın toplamda 1926'da kent nüfus oranı %6 iken, yıllar içinde artış göstermesine rağmen 2002'de kent nüfusu %46 oranlı kır nüfusunu geçememiştir. Bu özelliği ile Kuzey Kafkasya bölgesi kır nüfusun kent nüfusuna göre daha fazla olduğu bir bölgedir.

Kuzey Kafkasya'da genel anlamda kent nüfusu artsa da bu oranın son yıllarda azaldığı dikkat çekmektedir (Tablo 20). Bu durumun nedeni Kuzey Kafkasya'ya yerleştirilen Rus ve Ukraynalı…vb, halkların Kuzey Kafkasya'da büyük oranda kent nüfusunu oluşturması ve bu nüfusun son yıllarda bölgeden göç etmesidir. Gürcistan'da 1926'da 2.677.000 nüfusun %22'si kent nüfusundan oluşmakta idi. Ancak 1979'da %51 ile kent nüfusu kır nüfusunu geçmiş, kent nüfus oranı 1989'da %55, 2002'de %52 olmuştur. Ermenistan'da 1926'da toplam nüfus 881.000 olup bunun %19'u kent nüfusu idi. Ermenistan'da kent nüfus oranı 1959'da %50 ile kır nüfusuna eşitlenmiş ve Güney Kafkasya devletlerine göre daha önce kentleşmiştir. Ermenistan 1989'da kent nüfus oranı %68 iken, 2002'de %64 ile düşüş yaşamıştır. Ermenistan'da 2002'de kent nüfus oranı düşmesine rağmen Güney Kafkasya'da kent nüfus oranı en yüksek ülkedir. Azerbaycan'da ise, 1926'da 2.315.000 nüfusun %28 nüfusu ile o yılın hem Güney Kafkasya'da hem de Kuzey Kafkasya'da en yüksek kent nüfusuna sahip ülkesi olmuştur. Azerbaycan'da 1970'de kent nüfusu %50 ile kır nüfusuna eşitlenmiştir. 1989'da kent nüfusu %54 iken, 2002'de düşüş yaşayarak %51 olmuştur. Bu özelliği ile Azerbaycan 2002'de Güney Kafkasya'nın en düşük kent nüfus oranına sahip ülkesi olmuştur (Tablo

20). Güney Kafkasya'da 1926'da toplam nüfus 5.872.00 ve kent nüfusu %24 olmuş, bu oran 1970'de %1 olmuş, 1989'da %57'ye yükselmiş ve 2002'de %54'e gerilemiştir. Kuzey Kafkasya'da 1926'da toplam nüfusun %6'sı kent nüfusundan oluşurken, Güney Kafkasya'da toplam nüfusun %24'ü kentleşmiştir. 2002'de ise Kuzey Kafkasya'da toplam kentleşme oranı %46, Güney Kafkasya'da ise %54 olmuştur. Bu bağlamda Kuzey Kafkasya'ya göre Güney Kafkasya, yıllar içinde daha fazla kent nüfus oranına sahiptir (Tablo 20).

Tablo 21. Kuzey ve Güney Kafkasya'da nüfus yoğunluğu (2002)

Bölge	Nüfus (1000)	Alan (1000 Km²)	Nüfus yoğunluğu (1000)
Adigey	447	7.6	59
Karaçay- Çerkes	439	14.1	31
Kabardey- Balkar	901	12.5	72
Kuzey Osetya	710	8.0	89
İnguşetya	467	4.2	111
Çeçenistan	1.104	14.8	75
Dağıstan	2.577	50.3	51
Krasnodar Krayı	5.125	76.0	67
Stavropol Krayı	2.735	66.5	41
Gürcistan	4.646	69.7	67
Ermenistan	3.213	29.8	108
Azerbaycan	7.953	86.6	92

Kaynak: Rusya Federasyonu Federal Devlet İstatistik Servisi, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan Ulusal İstatistik Servisi.

Kafkasya'da nüfus yoğunluğuna göre en az nüfuslu Adigey olup, nüfus yoğunluğu ‰59'dur ve alanı küçük olduğundan yoğunluk fazladır. Karaçay-Çerkes bölgesinin nüfus yoğunluğu ‰31 ile en düşüktür. Kuzey Osetya'nın nüfusu fazla alanı küçük olduğundan nüfus yoğunluğu fazladır. İnguşetya ve Çeçenistan'a dair veriler sağlıklı olmamakla beraber İnguşetya alanı en küçük olduğundan nüfus yoğunluğu en yüksek olan bölgedir. Krasnodar Krayı Kuzey Kafkasya'nın en büyük bölgesi olarak nüfus yoğunluğu ‰67 iken, Stavropol Krayı ikinci büyük bölgesi olarak nüfus yoğunluğu ‰41'dir (Tablo 21). Buna göre Kuzey Kafkasya'da yüzölçümü en küçük özerk cumhuriyet olan İnguşetya'nın nüfus yoğunluğu en yüksek orana sahip iken, onu Kuzey Osetya takip etmektedir. Kuzey Kafkasya'nın nüfus yoğunluğu en düşük bölgesi Karaçay-Çerkes'dir (Tablo 21). Güney Kafkasya'da ise, Gürcistan'da 4.646.000 nüfusun 69.7 km²'lik alanın nüfus yoğunluğu ‰67, Ermenistan'ın nüfus yoğunluğu ‰108, Azerbaycan'da nüfus yoğunluğu ‰92'dir. Güney Kafkasya'nın nüfus yoğunluğu en yüksek ülkesi yüzölçümüne ve topografyasının dağlık olmasına bağlı olarak Ermenistan'dır. En düşük nüfus yoğunluğu ise Gürcistan'da görülmektedir (Tablo 21).

Tablo 22. Güney Kafkasya ülkeleri nüfus yoğunluğu ve kentsel nüfus artışı

Ülkeler	Nüfus yoğunluğu Km²		Kentsel Nüfus artış Hızı (yıllık ‰)	
	2000	2020	1990	2021
Gürcistan	84.0	65.1	-0.5	0.8
Azerbaycan	97.4	122.1	0.1	1.2
Ermenistan	108.8	104.1	-0.4	0.4

Kaynak: worldbank.org. Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan

Gürcistan'da nüfus yoğunluğu, 2000'de ‰84 iken, Azerbaycan'da ‰97.4, Ermenistan'da ‰108.8'dir. 2020'de nüfus yoğunluğu Gürcistan'da ‰65.1'e düşerken, Azerbaycan'da ‰122.1 olmuş, Ermenistan'da ‰104.1'e düşmüştür. Güney Kafkasya'da kentsel nüfus artışı 2021'de 1990'a göre genel bir artış göstermiştir (Tablo 22).

Tablo 23. Kuzey Kafkasya'da nüfusun cinsiyet ve yaş dağılışı

Ülkeler	1989			2002		
	Kadın ve Erkek	Kadın	Erkek	Kadın ve Erkek	Kadın	Erkek
Adigey	432.000	234.000	198.000	447.000	239.000	208.000
Genç Çalışan	24.7	22.6	27.5	19.4	17.7	21.3
Çalışan (16-59)	54.2	49.6	59.5	58.1	54.3	62.4
Yaşlı (60+)	21.1	27.8	13.0	22.5	28.0	16.2
Karaçay-Çerkes	415.000	220.000	195.000	439.000	234.000	205.000
Genç Çalışan	28.9	26.8	31.4	22.7	21.1	24.7
Çalışan (16-59)	55.1	51.7	59.1	58.9	56.5	61.5
Yaşlı (60+)	16.0	21.5	9.5	18.4	22.4	13.8
Kabardey-Balkar	753.000	400.000	353.000	902.000	479.000	423.000
Genç Çalışan	29.6	27.4	32.1	23.7	22.2	25.5
Çalışan (16-59)	55.9	52.8	59.5	60.7	58.4	63.2
Yaşlı (60+)	14.5	19.8	8.4	15.6	19.4	11.3
Kuzey Osetya	633.000	339.000	293.000	710.000	374.000	336.000
Genç Çalışan	26.7	24.5	29.3	21.3	19.8	23.1
Çalışan (16-59)	55.4	51.5	60.0	58.1	54.5	62.1
Yaşlı (60+)	17.9	24.0	10.7	20.4	25.5	14.6
İnguşetya	1,270.000	673.000	597.000	467.000	249.000	218.000
Genç Çalışan	33.8	31.5	36.7	36.7	35.5	38.0
Çalışan (16-59)	52.8	50.6	55.3	55.7	55.5	56.0
Yaşlı (60+)	13.4	17.9	8.2	7.5	8.9	5.9
Çeçenistan	1,270.000	673.000	597.000	1,104.000	571.000	533.000
Genç Çalışan	33.8	31.5	36.7	35.0	34.4	35.7
Çalışan (16-59)	52.8	50.6	55.3	56.7	55.5	58.0
Yaşlı (60+)	13.4	17.9	8.2	8.2	10.0	6.3
Dağıstan	1,802.000	952.000	850.000	2,576.000	1,334.000	1,242.000
Genç Çalışan	36.3	34.0	38.9	30.7	29.3	32.3
Çalışan (16-59)	51.7	49.6	54, 1	58.3	57.3	59.3
Yaşlı (60+)	12.0	16.4	7.0	11.0	13.4	8.4
Kuzey Kafkasya Toplam	5,305.000	2,820.000	2,486.000	6,645.000	3,165	3,480.000
Genç Çalışan	32.1	29.8	34, 7	28.6	30.2	27.2
Çalışan (16-59)	53.5	50.7	56.6	58.2	60.0	56.5
Yaşlı (60+)	14, 4	19.5	8.7	13.2	9.7	16.3

Kaynak: Vazha Lorkipanidze and Anzor Totadze, 2010:171. Yaş grupları % olarak verilmiştir.

Kuzey Kafkasya'da nüfusun cinsiyet ve yaş dağılışına göre Adigey'de çalışan nüfus, nüfusun büyük kısmını oluşturmaktadır. Kadın nüfusunun ağırlıklı olduğu Adigey'de erkek nüfusu çalışan

nüfus ağırlıklıdır. Adigey'de çalışan nüfus grubu 1989 ve 2002'de en büyük nüfus grubunu temsil etmiştir (Tablo 23). Karaçay-Çerkes bölgesindeki cinsiyet ve yaş dağılımı Adigey bölgesine benzerlik göstermektedir. 2002'de Kabardey-Balkar'da 902.000 nüfusun %60.7'si çalışan nüfus oranıyla ilk sıradadır. Kuzey Osetya'da 1989-2002 aralığında çalışan nüfusta artış meydana gelmiştir. İnguşetya'da çalışan kadın ve erkek oranları birbirine yakınlık göstermektedir. İnguşetya ile Çeçenistan bir bölge olarak alındığı için nüfus oranları hemen hemen aynıdır. Bu nedenle İnguşetya ile ilgili yapılan yorumlar Çeçenistan içinde geçerlidir. Buna göre İnguşetya ve Çeçenistan'da genç nüfus oranı diğer bölgelerden farklı olarak yıllar içinde artış göstermiş ve çalışan nüfus artış gösterirken, yaşlı nüfus azalma göstermiştir (Tablo 23). Dağıstan'da toplam genç nüfus ve yaşlı nüfusu azalırken, çalışan orta yaş nüfus artmaktadır (Tablo 23). Kuzey Kafkasya toplam genç çalışan nüfus 2002'de düşerken, orta yaş çalışan nüfus yükselmiş ve yaşlı nüfus gerilemiştir.

Kuzey Kafkasya, toplam genç çalışan nüfusu 1989'a göre 2002'de düşerken, orta yaş çalışan nüfus yükselmiş ve yaşlı nüfus gerilemiştir. Buna göre Kuzey Kafkasya'da genç ve yaşlı nüfusu azalırken, orta yaş nüfus artmaktadır. Bu durum yavaş seyreden Kafkas nüfusunun yaşlanma belirtileridir (Tablo 23).

Tablo 24. Güney Kafkasya'da nüfusun cinsiyet ve yaş dağılışı

Ülkeler	1989			2002		
	Kadın ve Erkek	Kadın	Erkek	Kadın ve Erkek	Kadın	Erkek
Gürcistan	5,401.000	2,839.000	2,562.000	4,371.000	2,310.000	2,061.000
Genç Çalışan	26.3	24.6	28.3	22.6	20.9	24.6
Çalışan (16-59)	56.3	52.5	60.4	56.8	54.4	59.6
Yaşlı (60+)	17.4	22.9	11.3	20.5	24.7	15.8
Azerbaycan	7,021.000	3,597.000	3,424.000	7,953.000	4,070.000	3,883.000
Genç Çalışan	34.6	32.9	36.5	33.7	32.0	35.6
Çalışan (16-59)	55.4	53.4	57.5	55.8	55.1	56.5
Yaşlı (60+)	10.0	13.7	6.0	10.5	12.9	7.9
Ermenistan	3,305.000	1,686.000	1,619.000	3,213.000	1,671.000	1,542.000
Genç Çalışan	32.1	30.6	33.5	26.3	24.5	28.4
Çalışan (16-59)	56.2	53.8	58.7	58.0	56.9	59.2
Yaşlı (60+)	11.7	15.6	7.8	15.7	18.6	12.4
Güney Kafkasya Toplam	15,727.000	8,122.000	7,605.000	15,537.000	8,051.000	7,486.000
Genç Çalışan	31.2	29.5	33.1	29.1	27.2	31.1
Çalışan (16-59)	55.9	53.2	58.7	56.6	55.3	57.9
Yaşlı (60+)	12.9	17.3	8.2	14.3	17.5	11.0

Kaynak: Vazha Lorkipanidze and Anzor Totadze, 2010:169. Yaş grupları % olarak verilmiştir.

Güney Kafkasya'da nüfusun cinsiyet ve yaş dağılışına bakıldığında, Gürcistan'da 1989'da nüfusun %56.3'ü çalışan nüfus oluşturmakta ve bu nüfusun %52.5'i kadın çalışan, %60.4'ü erkek çalışanlardan oluşmaktadır. 2002'de Gürcistan'da nüfusta azalma olmuştur. 2002'de kadın nüfusu %54.4 ile çalışan nüfus, erkek nüfus %59.6'sını oluşturmuştur. Gürcistan'da genç nüfus azalma

eğilimine girerken, yaşlı nüfus ile çalışan nüfus artış eğilimine girmiştir (Tablo 24). Azerbaycan'da 1989'da %53.4'ü kadın, %57.5'i erkek nüfusundan oluşmaktadır. 2002'de nüfusun %55.8'i çalışan nüfustan oluşmaktadır. Kadın nüfusu %55.1 iken, erkek nüfusu %56.5 olarak yakınlık göstermektedir. Azerbaycan'da genç nüfus azalırken, çalışan ve yaşlı nüfus artış eğilimi göstermiştir (Tablo 24). Ermenistan'da 1989'da nüfusun %56.2'si çalışan nüfustan oluşurken, kadın nüfusu %53.8'ini, erkek nüfusu %58.7'sini oluşturmaktadır. 2002'de Ermenistan'da nüfusun %58'i çalışan nüfusu oluşturmakta, %56.9'u kadın çalışan, %59.2'si erkek çalışan nüfustan oluşmaktadır. Buna göre Ermenistan'da nüfus azalma eğilimi göstermekte ve genç nüfus oranı azalırken, yaşlı nüfus artmaktadır. Güney Kafkasya'da 1989'da toplam nüfus 15.727.000 dir. Bu nüfusun %55.9'u çalışan, %53.2'si kadın ve %58.7'si erkek çalışan nüfustan oluşmaktadır. Güney Kafkasya'da genel olarak genç nüfus oranı azalırken, çalışan ve yaşlı nüfus oranı artma eğilimi göstermektedir (Tablo 24).

7.1.4. Nüfusun Sosyal ve İktisadi Karakteri

Kafkasya'da Neolitik Çağ'da yerleşim alanlarının doğması ile beraber bölgenin iktisadi karakteri tarım ve hayvancılık ile şekillenmeye başlamıştır. Örneğin Kura-Aras Kültürü, tarım kültürü olarak bu dönemde meydana gelmiştir. Kafkasya'da nüfusun iktisadi karakterini belirleyen unsurlar; coğrafi ortama bağlı yaşam biçimi ve tarihsel bağlamda bölgede faaliyetleri bulunan dışsal aktörlerin politikalarıdır.

Sosyal ve iktisadi yapısını belirleyen etmenler; Kafkasların sahip olduğu dağlık topografya ve iki denizel havza arasında yer alan sıkışık-geçişken bir bölge karakteridir. Bu nedenle bölgede kurulan şehirler, çoğunlukla ticari ve savunma amaçlı olmuştur. Ticari yollarda bu şehirlerin gelişimini desteklemiştir. Ayrıca Kafkasların dağlık yapıda olması savunmaya elverişli olmasını sağlayarak, kale kentlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ekonomik-ticari faaliyetlere bağlı olarak ticari şehirlerin örneği Hazarlar döneminde İdil, Kuzey Kafkasya'daki Semender ile Derbent (bu ikilisi daha çok kale vazifesi görmüştür), Saksin, Tamatarhan, Sarkel (Akkerman) de görünmekteydi (Harita 60).

İktisadi faaliyetlerin en belirleyici coğrafi unsurlarından biri Kafkasya berzahını çevreleyen Hazar ve Karadeniz havzaları ile bu havzalara dökülen akarsulardır. Bu akarsu ve deniz havzalarında siyasi güç elde etmek isteyen devletler, ticari yollara sahip olmak için mücadele etmişlerdir. Kürk Yolu, İpek Yolu, Kuzey Ticari Yolu, bu yollardan bir kaçıdır. Kürk Yolu, batıdan doğuya doğru Çin'e varan ticaret yoluydu. İskandinavya-Hazar Deniz'i güzergâhında 6. ve 7. yy. Kürk ticaretinin yoğunlaştığı dönem olmuştur (Eroğlu, 2018: 420). Kürk Yolu'nun batı güzergahını Fin Körfezi üzerinden Ladoga Gölü, İlmen Gölü üzerinden karayolu ile Volga Nehri'ni takiben Hazar'a ulaşan yol izlemekteydi (Harita 60).

Volga (İdil)'a ulaşan bu ticari güzergahta yer alan Hazarlar hem Kürk hem de İpek Yolu'nun geçmesi nedeniyle bunun imtiyazını yaşamışlardır. Bu imtiyazı Hazarların ardından İdil Nehri dolayında bulunan Kazan'ı başkent yapan İdil Bulgarları da yaşamışlardır. Bu nedenle Bağdatlı Müslüman tüccarlar Tebriz üzerinden Kafkasya'ya gelerek Kazan'a varmış, Kürk Yolu üzerinde ticaret yapmışlardır. Bu faaliyetler sonucu Kazan'da o dönem yer alan İdil Bulgarları İslamiyet ile tanışıp Müslüman olmuşlardır. Bu anlamda ticari yollar hem ekonomik hem de sosyo-kültürel, fikir

bilgi, dini dolaşımı sağlayarak topluluklar ve ülkeler arasında etkileşimi de beraberinde getirmektedir.

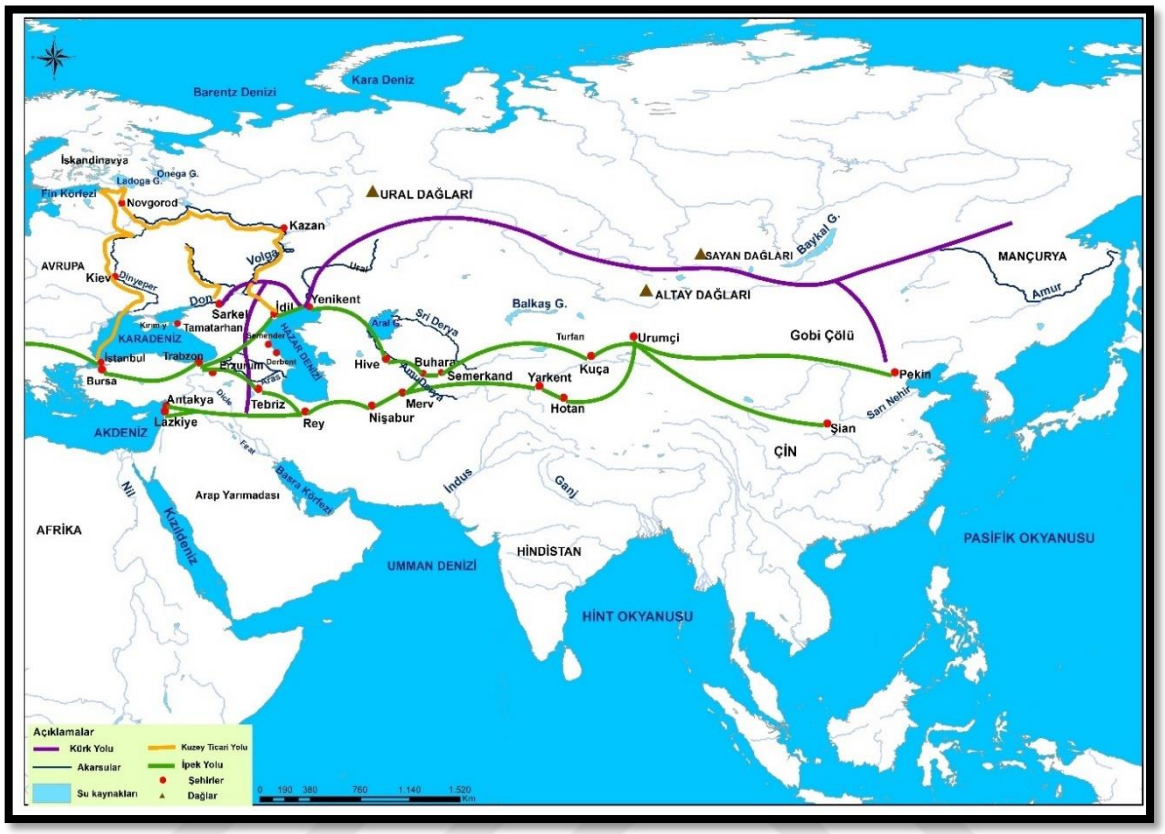

Harita 60. 6.-7. yy. da Kafkasya'dan geçen ticari yollar ve önemli kentler

Kafkasya'nın dikkat çekici en önemli niteliklerinden biri bölgesel ve dışsal aktörleri hayata geçiren ve jeoekonomik açıdan tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması projesinin düğüm noktası olmasıdır. Tarihi İpek Yolu asırlarca hâkim olduğu devletleri zenginleştirmiş ve onlara güç kazandırmıştır. Kafkasya'yı hem güneyden hem de kuzeyden saran İpek Yolu Çin'den başlayarak Orta Asya üzerinden Hazar Denizi'nde iki kola ayrılmakta idi. Hazar Denizi'nin kuzeyinden Karadeniz, İstanbul ve İstanbul Çanakkale boğazları vasıtasıyla Akdeniz üzerinden Avrupa'ya uzanmakta iken, Volga, Don, Dinyeper nehirleri bu kuzey koluna eşlik etmekte idi. Hazar Denizi'nin güneyinden gelen ikinci kol ise İran'dan Tebriz, Aras Nehri-Erzurum, Trabzon'a ulaşmakta idi. İran'daki diğer kol ise Merağa üzerinden Anadolu'ya ulaşmakta idi. Milletlerarası ticaretin yolu Azerbaycan ve Aras Nehri'ni takiben Aniye ve buradan Kars, Erzurum'dan Trabzon'a ve İstanbul'a varmaktaydı (Çınar, Bulut ve Yiğit, 2014: 127). Anadolu'dan Kafkasya'ya giden kervan yolları Erzurum üzerinden-Oltu-Ardahan ve Ahıska'ya doğru idi. Orta Asya ve Kafkas ülkeleri bu sayede zenginleşmişlerdir.

Rusya'nın 18. ve 19. yy. da Kafkasya'daki baskınlığı ve sanayide geri kalmışlığı, onu Kafkasya'da tarım politikalarına ağırlık vermeye itmiştir. 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında Rusya'nın ekonomisi hala tarıma bağlıydı. 19. yy. sonunda petrolün yükselişi Bakü'de sanayileşmeyi Kafkasya'daki diğer bölgelerden daha erken getirmiştir. Fakat toplu sanayileşme 1930'lardan sonra olmuştur (Coene, 2010: 187). SSCB döneminde Kafkasya, 19 ekonomik bölgeye bölünmüş ve sanayileşme yoğunlaşmıştır. 1990 yılı iktisadi açıdan son derece stratejik olmuştur. Bu dönemde Kafkasya'nın günümüze uzanan iktisadi karakteri belirlenmiştir. Nitekim 90'lı yıllarda sanayi düşüş

yaşarken, tarıma dönüşler başlamış ve her bölge, kendi iktisadi yolunu çizmeye başlamıştır. İnguşetya ile Çeçenistan petrol çıkarımı ile arıtımına, Kabardey-Balkar ile Kuzey Osetya demir dışında metallare yönelirken, Ermenistan ile Gürcistan hem tarım hem sanayi ağırlıklı ilerlemiştir. Azerbaycan petrole ve liberal anlayışın baskın olduğu piyasa ekonomisine dönük bir yol çizmeye başlamıştır (Coene, 2010:189). Sovyetler Birliği döneminde Kafkasya'da para birimi ruble iken, SSCB'nin dağılmasının ardından Kafkasya'da bağımsız olan devletlerin bir bölümü aynı parayı kullanmaya devam ederken, bir bölümü kendi para birimini yaratmıştır.

Kafkasya'da tarım, her çağda ön planda yer almış ekonomik faaliyettir. Bu niteliği Sovyetler döneminde de sürmüş ve Kolhoz-Sovhozlar Sovyet tarım çiftlikleri olarak hizmet vermişlerdir. Sosyalist ekonomiye geçiş biçimi olarak kolhozlar, birden fazla çiftliğin birleştirilip, geniş bir alanın devlete ait olduğu kabul edilerek, arazinin ortak kullanımını esas almıştır. Bu nedenle üretim araç ve gereçleri devlet tarafından temin edilmiş ve çiftçilere dağıtılmıştır. Kolhozlarda iş birliğine dayalı çalışma sistemi ve ortak sosyal hizmetler mevcut olmuştur. 1920'lerde Lenin döneminde başlayan bu tarımsal sistem kamulaştırılmıştır. Sovhozlar ise yine devlete ait işletmeler olmakla beraber, Kolhozlar çiftçinin kendi arazisini ortaklaşa kullandığı, Sovhozlar ise devlete ait olan arazilerde çiftçilerin çalıştırıldığı çiftliklerdi ve daha büyüktü. Her ikisi de kırsal kalkınma ve tarım üretimini desteklemekte idi. 1922'de Sovhoz sayısı 4316, 1928'de 5000'e yükselmiş, 1937'de 342'ye düşmüştür (Yerkebulan, 2010: 8). Kolhoz ve sovhozu yönetenler, devlet yönetim organları olup, yasaları bu organlar belirlemekte idi.

Sovhoz ve Kolhoz sistemini jeopolitik açıdan en önemli kılan unsur Ruslaştıcı bir model ve asimilasyonun jeoekonomik yolu olmasıdır. Bu sistemle Sovyet Rusya, Sovyetleştirme adı altında öz kimliklerin üzerini örtmeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile tarımsal yapıda değişim yaşanmış ve ekonomik gelir düşmüştür.

Kafkasya'nın dağlık olması tarıma elverişli kılmamaktadır. 2011'de GSYİH'sına göre Kafkasya'da hizmetler %57,9, sanayi %37, olup, yüzölçümün %32'si tarıma elverişlidir. Buna göre Kafkasya'da hizmet sektörü ağırlıklıdır. Ancak bu genel bir yaklaşım olup, Kuzey Kafkasya'da kır yerleşmeleri ağır basmaktadır. Kafkasya; vadilerinde tarımın, dağlık bölgelerinde ise hayvancılığın yürütüldüğü bölgedir. Tarım arazileri, Stavropol ve Krasnodar düzlük bölgesi, Kuban-Azak düzlüğü, Kura-Aras ovalarıdır. Hayvancılık Güney Kafkasya'da Kuzey Kafkasya'ya göre daha yaygınlık gösterir. Sığır yetiştiriciliği, Azerbaycan ve Gürcistan'da Kura-Aras ovalarında yoğundur. Koyun ve keçi varlığı ise Stavropol Krayı'nda ağırlık kazanmıştır. Dağlık alanlarda keçi, ova ile bozkırlarda koyun yetiştiriciliği ön planda iken, domuz yetiştiriciliği Krasnodar ile Stavropol Krayları ile Gürcistan ve Ermenistan'da yoğunlaşmıştır (Özey, 2021: 53-54).

Ticaret hem bölgelerin ekonomik açıdan gelişmelerine hem de onların barış ortamını düzenlemesi açısından oldukça önemlidir. Kafkasya'yı iktisadi açıdan stratejik kılan ana faktör, bölgenin iki önemli denizel havza arasında yer alması nedeniyle hem kara hem de deniz bağlantılı yol avantajı sunmasıdır. Ayrıca Avrupa ve Asya kıtaları arasında köprü olması, Dünya'nın stratejik boğulma noktalarından İstanbul ve Çanakkale boğazları ile Basra Körfezi'ne yakınlığı, Kafkasya'nın jeoekonomisini etkilemiştir. BKBY (Bir Kuşak Bir Yol), 21. yy. ın hem karadan hem de denizden Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan ve bu kuşak üzerinde yer alan ülkeleri ortaklık kurmaya götüren, küresel stratejiler içeren TRACECA ile bağlantılı eski İpek Yolu'nu canlandırmayı hedefleyen projedir. Bu proje Kafkasya Güney Kafkasya ülkelerini içine alan karayolu, denizyolu, demiryolu, havayolu ve doğal gaz boru hatlarını içine alan uluslararası büyük bir projedir. Bu proje kapsamında yer alan TRACECA, Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya'da ulaşımı destekleyen Avrupa-

Orta Asya-Kafkasya'ya üzerinden demir-kara-deniz ve boru hatlarını içeren TEN (Trans Avrupa Ulaşım Ağı)'e eklemlenir. TRACECA'da Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'da yer almaktadır. Bakü-Tiflis-Kars TRACECA'nın bir parçası olarak İpek demiryolunun orta koridorunu teşkil eder. Bu bağlamda Bakü-Tiflis stratejik noktalardır. Öte yandan 2018'de açılan Lapis Lazuli, Afganistan'dan başlayarak Türkmenistan-Azerbaycan, Gürcistan, Mersin üzerinden Afrika'ya uzanan ve BTC hattı ile birleşen İpek Yolu'nun orta koridorunu oluşturmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars İpek demiryolu, Avrupa'dan Çin'e kadar uzanan ulaşım ağının en önemli halkasıdır. Aras ile Kura nehirleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu ticaretin stratejik parçalarıdır.

Hazar Havzası Avrupa ve Asya arasındaki ulaşım hattını oluştururken, Karadeniz Havzası ise, bu iletişim hattının Avrupa bölümünü teşkil etmektedir. Kafkasya ile beraber değerlendirildiğinde anlamı daha da derinleşen Karadeniz, SSCB döneminde Karadeniz'in büyük bölümü Rus topraklarına dâhil iken, SSCB'nin dağılması ile beraber Karadeniz'e kıyıdaş ülke sayısı artış göstermiştir. Bu ülkeler; Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Ukrayna, Rusya, Gürcistan'dır.

Şahdeniz II Hattı Ortadoğu ve Hazar Bölgesi doğal gazını Avrupa'ya ulaştıran TANAP (Trans Anadolu Gaz Hattı Projesi) Hazar Havzası'nı ve onun taşıdığı enerji koridorunu jeopolitik anlamda ön plana çıkaran bir projedir. Bu hat Azerbaycan doğal gazını Türkiye üzerinden Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Avusturya ve İrlanda'ya taşımaktadır. TANAP, enerji çeşitliliği, enerjiyi elde etme ve sürekliliği sağlama açısından önemlidir. Bu hat jeoekonomik açıdan olduğu kadar, Türkiye'yi Kafkasya ile yakınlaştırması açısından da stratejiktir. Trans Hazar hattı ise, Azerbaycan ve Türkmenistan "Güney Gaz Koridoru" olarak adlandırılan Türkmenistan doğal gazının Avrupa'ya taşınmasını destekleyen akımdır. Bu hat aynı zamanda TANAP üzerinden Avrupa'ya gaz satışını destekleyecek hattır.

Dikkati çeken husus, ticari koridorların ağırlıklı olarak Güney Kafkasya'dan geçmesidir Kuzey Kafkasya için Orta Asya-Hazar-Kafkasya-Türkiye geçişli koridorların oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Buna öncülük edecek ülke Türkiye'dir. Kafkasya'ya bütüncül bakarak Türkiye'den başlayan kuzey ticari koridorunu acilen oluşturulması gereklidir. Bu koridor orta ve güney koridorunun yanı sıra Türkiye'nin Orta Asya bağlantısının kuzey koridorunu oluşturabilir (Harita 47). Bu koridorlar, Türkiye'nin Maverayı Kafkasya ile olan bağlantısını güçlendirerek, diğer yollara alternatif oluşturabilir.

7.2. Kafkasya'da Etnik Topluluklar ve Etnik İlişkiler

Kafkasya, Asya ve Avrupa arasında köprü oluşturarak çok sayıda dil ve din gruplarının birlikte olduğu coğrafi ortam olması açısından jeopolitiktir. Kafkasya'nın yerli halkları Çerkes, Çeçen, Dağıstan halkları ile Gürcülerdir. Ancak Ermeniler, ikinci derecede Kafkasyalı olarak Güney Kafkasya'da bulunmuşlardır (İzzet, 2009: 23). Kafkaslarda dil ve din gruplarının varlığı ve etnik karmaşa nelere bağlıdır? Neden bu coğrafi yaşam alanında bu kadar çok sayıda dil ve din grupları, etnik topluluk doğmuştur? Bu durum başlıklar şeklinde incelenmeye çalışılacaktır.

7.2.1. İzafi Konum ve Coğrafi Etkenler

Kafkasya; Asya'nın Avrupa'ya, Avrupa'nın Asya'ya çıkışını sağlayan berzah olması nedeniyle mekânsal ve kültürel bölge karakteristiğini meydana getirmiştir. Kafkaslar; coğrafi yakınlığı olsun ya da olmasın, pek çok dışsal aktörü kışkırtıcı izafi konuma sahip bölgedir. Coğrafi niteliklerini sonuna kadar yaşamış ve arafta kalmışlığı onu her açıdan muğlaklaştırmıştır.

Kafkasya'nın idiografik nitelikleri, Fiziki-Beşerî ve Kültürel Coğrafya açısından birbirini destekleyici olmuştur. Kısa mesafede engebe oluşturan topografya, iletişimi zayıf, içe dönük halkları ortaya çıkarmıştır. Bu durum, çeşitli dil-din gruplarını meydana getirmiştir. Bölgede çok sayıda havzanın varlığı, bu havzalarda çok sayıda kültürel dokunun (dil, din çeşitliliği-etnisite) doğmasını sağlamıştır. Bölgedeki komşu köylerin birbirlerinin dilini bilmemesi bunun bir göstergesidir. Öte yandan Kafkasya, asırlarca bölgenin yerli halklarını dış etkenlerden izole etmiş bariyerdir. Buna bağlı olarak saha, çok sayıda dillere ve dinlere sahip alegorik olarak "Diller Dağı" tabirini hak etmiştir.

Kafkasya'nın sahip olduğu izafi konumu onu köprü bir bölge haline getirmiş ve çok sayıda topluluğun bölge üzerinden kıtalar arası göç etmesini destekleyici unsur oluşturmuştur. Bu durum aynı zamanda bölgenin sosyo-kültürel ve politik dokusunu etkileyerek bölgeyi çok sayıda kavimlerin ve uygarlıkların yuvası yapmış, bölgede yaşamış halkları kaynaştırmış bu halklar üzerinde kültürel-dilsel çeşitlilik oluşturmuştur. Bu anlamda bölgenin kültürel çeşitliliğinde en büyük rolün, izafi konum ve sahip olduğu coğrafi nitelikleri olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Kafkasya'daki etnik karmaşayı, akraba dilleri, dinleri resesif hale getiren onun coğrafi kontrol mekanizmasıdır.

Siyasi Coğrafya açısından Kafkasya'daki etnik çeşitlilik, geneojeopolitik (antropolojik jeopolitik) açıdan önemli hale gelmektedir. Genojeopolitik, ülkelerin uluslararası siyasetini etkileyen, coğrafi genetik haritadır. Kafkaslarda hakimiyet kuran güçler jeopolitikaları doğrultusunda etnik yapıyı çeşitlendirmişlerdir. Örneğin, Türk kavimlerinin Kuzey Kafkasya'yı Türkleştirmesi.

Kafkasya'da nüfusu dizayn etmek, siyasal iktidarın aracı ve devamı olmuştur. Bölgenin etnik çeşitliliğe sahip olması, sahada hakimiyet kuran aktörler tarafından kullanılmıştır. Rusya; bölgeyi kontrol altında tutmak için etnik yapıyı daha fazla çeşitlendirip, alt diller-etnik gruplar oluşturarak pragmatik bir zihin haritası ortaya çıkarmıştır. Ancak ayrıştırarak yönettiği akraba halkları, genojeopolitik açıdan Avrasyacılık ile yakın coğrafi bölgelerin yakın halkları olarak bir araya getirme politikası da gütmüştür. Türk, Kafkasyalı, Moğol gibi halkların benzer ve akraba halklar olduğunu vurgulayarak, Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'nın uzaktan kontrolünü sağlamaya çalışmıştır.

7.2.2. Göçler ve Ticari Etkenler

Kafkasya'nın izafi konumu ve bariyer oluşturan dağlık topografyası, Asya-Avrupa arasında göçleri tetikleyen ara bölge haline gelmesine neden olmuştur. Göçlerle beslenen ve bölgede varlığını sürdüren kavimlerin birbirini sürmesi ile kimi zaman kültürel çeşitlilik ortaya çıkmış, kimi zamanda bu kavimler birbiri içinde erimiştir. Kavimler Göçü'nün Kafkasya'nın bilhassa kuzey bölümünde gerçekleşmesi, coğrafi ortamın yardımı ile en büyük çeşitliliğin bu bölgede doğmasına neden olmuştur.

Göçlerin asırlarca bölge üzerinden akması, etnik mozaiğin temelini atmıştır. Gürcüler, Türkler, Kafkas halkları, Ruslar, Araplar, Ortadoğu'da kurulan uygarlıklar bu bölge ile kültürel, dini, siyasi, etkileşimler yaşamışlardır. Kafkas coğrafi ortamında kurulan kabile, kavim ve devletler kendi kültürel-dini-siyasi izlerini bırakmış ve bu izler zaman zaman bölgeye gelen topluluklar arasında etkileşimlerle çeşitlenerek köklenmiştir.

Ticaret; sosyo-kültürel yapıyı çeşitlendiren en stratejik temas noktalarından birini oluşturmaktadır. Kafkasya'nın konumu, denizel havzaları ve akarsularına dayalı olarak ortaya çıkmış olan ticari boyutu bölgenin dil, din ve etnik çeşitliliğini artırmıştır. Örneğin Yunan ticari kolonileri,

Karadeniz Havzası'nda oldukça aktifti. Böylece Kuzeybatı Kafkasya batı ile bağlantıları en yoğun bölge haline gelerek kültürel etkileşim yaşamıştır. İpek ve Kürk Yolu'nun Kafkasya berzahından geçmesi bu yollara hâkim olmak isteyen dışsal güçlerin bölgede temas hatları kurmasına ve çeşitli diller ve dinlerle tanışmasına neden olmuştur.

Ülkelerin Kafkasya'dan geçen ticari yollara sahip olma arzusu, bu hatlarda bir araya gelen toplulukların dil-din-kültürel açıdan etkileşimlerini sağlayan diğer unsur olmuştur. Bölgede ticaret yapmak ve İslam'ı yaymak için gelen Arapların Kafkasya'ya dair dil zenginliğini, Arap coğrafyacıların çalışmalarından da anlamak mümkündür. Bu ticari faaliyetler, Kafkas halklarının dini temas noktaları olmuş ve bölgenin çeşitli dinlerle tanışmasını sağlamıştır. Örneğin Arapların güzergâh olarak Hazar yolunu tercih etmesi, bölgede ilk Dağıstan ve Çeçenya bölgelerindeki halkların İslam ile tanışmasını sağlamıştır. İran'da kurulan devletler tarihin her döneminde Güney Kafkasya'da Mecusiliği benimsetmeye çalışırken, Ruslar ise Hristiyanlık üzerinden bölgede var olma çabasına girmiştir. Bu bağlamda Kafkasya'da çeşitli dinler doğmuştur.

7.2.3. Sosyo-Politik ve Demografik Etkenler

Kafkaslar; sosyo-kültürel açıdan coğrafi etkenlere bağlı olarak çok sayıda din ve dil gruplarının doğmak mecburiyetinde olduğu etnosfer alanıdır. Yapısal olarak Kafkas halklarının özgür ruhlu olmaları onların, başka etnik gruplarla karışmasını engelleyerek, dillerini muhafaza etmelerini sağlamıştır. Bölgenin sahip olduğu coğrafi unsurlar, bu bölgede yaşayan halkların sosyo-kültürel yaşam tarzını ve ekonomik faaliyetlerini belirlemiştir.

Tarihi çerçevede Kafkaslar, izafi konumu ve sahip olduğu doğal coğrafi zenginliklerine bağlı olarak, bölgesel ve küresel aktörlerin mücadele sahasına dönüşmüştür. Öncelikle Kafkasya; coğrafi konumundan kaynaklı olarak çeşitli uygarlıkların yaşadığı bölge olmuş, artan ve çeşitlenen kültürel doku (dil, din, yaşam tarzı) üzerine inşa olmuş, kimi halefiyle sürmüş kimi ise asimilasyona uğrayarak erimiştir. Kafkasya'da bu ilk uygarlıkların ardından gelen bölgesel ve küresel aktörler ise, bu coğrafi ortamda zaten kök salmış olan kültürel dokuyu emperyalist amaçlarla daha fazla çeşitlendirmeye çalışmışlardır. Haviland'a göre (2002: 82) kültür, yalnızca insanoğlunun hayatta kalma aracı değil, aynı zamanda onun hâkimiyet sahasını genişleten bir unsurdur. Devletler etnopolitik amaçlı kendi kültürlerini araçsal olarak yaymak sureti ile hâkimiyet kurmak ve hâkimiyet kurdukları bölgelere kendi kültürlerini taşıyabilmektedirler.

Kafkasya kültürel kimliğinin şekillenmesi sürecinde bu bölgedeki halkları Ruslar her ne kadar baskı uygulayarak asimile etmeye çalışsalar da Kafkas halklarının asli kimliklerini inkâr etmemişlerdir. Bu durum, Rusların Kuzey Kafkasya'daki halkları Adigey, Karaçay-Balkar-Çeçen. vs. ayrım yapmasından anlaşılmaktadır. Ancak burada önemli olan husus Rusların Kafkasya'daki "böl-yönet" politikasıyla uyum gösteren ve Kafkas halklarının birleşmesini engellemeye dayalı faaliyetleridir. Bu politika aracılığı ile bölge halklarını ötekileştirerek birbirlerine yabancılaşmasını hedefleyip, buna uygun bölge kültürel kimliğini oluşturmuşlardır. Siyasi kimlik ise, Kuzey Kafkasya halklarının siyasi sınır bağlamında onları, Rusya'nın siyasi bölgesi içinde yer alan özerk cumhuriyetleri haline getirmiştir. Bu durum milliyetçilik kavramına götürmektedir. Deniz'e göre (2015: 76) Kafkasya'daki milliyetçilik, mikro milliyetçilikle başlamış olup, bölgesel milliyetçilikle sürmüştür. Bu durumda Kafkas halkları arasında etnik durum yakınlığı bozan bir unsurdur. Fakat özüne bakıldığında Gumilev'in "süperetnos" olarak tanımladığı birbirine yakın halklar gibi Kafkasya'daki halklar da süperetnosu oluşturan ve tamamen Rusların yapay şekilde çizmeye çalıştığı

sınırlar içinde yapbozun parçalarıdır. Rusların Kafkasyalı üst kimliğini göz ardı ederek etnik çeşitliliği dahada fazla artırması, bölgede uyumsuz etnik sınırların doğmasına neden olmuştur.

Bir bölgenin aidiyetinin en önemli kanıtı nüfustur. Tarihi bağlamda Kafkasya'da dışsal aktörler, bir bölgeyi kontrol mekanizmasını nüfus olarak görmüşlerdir. Kafkasya'da etnik dil çeşitliliğini belirleyen hususlardan biri demografi mühendisliğidir. Bölgede var olan devletlerden emare olarak diller ve etnisiteler kalmıştır. Örneğin Selçuklu Devleti'nin Güney Kafkasya siyasetini demografi ile tamamladığı anlaşılmaktadır. Orta Asya'dan gelen Türkmen nüfusunun günümüzdeki Azerbaycan-Karabağ-Zengezur Bölgesine yerleştirilmesi, Kafkasya'daki etnik dokuyu çeşitlendirmiştir. Öte yandan Rusya'nın Kafkasya'da taraftar nüfusu akarsu hatlarına ve stratejik bölgelere tampon nüfus olarak yerleştirmesi, Kafkasya'nın demografyasını belirleyen en stratejik hamle olmuştur. Kazak nüfusu bu demografik algının en kritik parçası olup, Kafkasya'daki varlıkları akarsu hatlarında Terek-Kuban Kazakları adlandırmalarıyla kendini göstermiştir. Kazak, Rus, Ermeni, Ukraynalıların Kafkasya'da dağılım göstermesi bölgede etnik yapıyı ve dil-din dokusunu çeşitlendirmiştir. Bu hidrolik hat boyunca etnik gruplar arasında etkileşim, ticaretinde varlığı ile çeşitlenmiştir. Örneğin Terek ve Kuban Kazakları, bu hat boyunca yerleştikten sonra kültürel açıdan Kafkas yerli halklarından etkilenmiş ve dillerini öğrenmişlerdir. Bu siyasi demopolitik algı, çok sayıda etnisitenin bölgeye taşınmasına ve bölgede kültürel-dilsel-dinsel çeşitliliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

7.3.Kafkasya'da Etnik-Kültürel ve Siyasal Kimlik

Kafkasya topografyasına ek olarak bölgenin az sayılı geçitleri, kuşaklar arası kültürün taşınma sürecine yardımcı olan ve kültürel iletişimine temel oluşturan etnik kanallar olmuştur. Bu geçitlerin oluşturduğu etnik kanallar vasıtası ile Kafkas halkları arasında göçler, etkileşimler sonucunda ortak bir "Kafkasya etnosu" doğmuştur. Coğrafi sınırları aşan Kafkasya etnosu zaman içinde Kafkas halkları arasında birleşik Kafkasya idealine ışık olmuştur.

Kafkasya jeokültürel havzası birbirine yakın yeni bir etnik grup sentezi oluşturmuş coğrafi sahalardan biridir. Kafkas halkları arasında küçük nüanslara rağmen adet, gelenek, sosyo-kültürel hayat tarzına yönelik benzerlikler ve ticari-kültür bağlamlı ilişkilerin varlığı söz konusu idi. Örneğin, Abhazlar 17. yy. da Çerkes Abhazları ile irtibat kuruyorlardı. Yine Osetlerle İnguşlar, İnguşlar-Kabardey Çerkesleri ve Çeçenler, Çeçenlerinde Kumuklar-Dağıstan Avarları ile Osetlerin Gürcülerle ve Avarlar ile Lakların Gürcistan'a ait İmeretya, Zakatali, Lezgilerin Azerbaycan Türkleri ile iletişimi söz konusu idi (Grigoriantz, 1999: 15). Abhazlar her ne kadar Güney Kafkasya'nın bir parçası olarak algılansa da Kuzey Kafkasya'da Karaçay-Çerkes bölgesinde de nüfusları ve iletişimleri bulunmaktadır. Dolayısı ile Kuzey ve Güney Kafkasya'nın coğrafi ayrımlarının, Kafkas kültürel dokusunu tam olarak bozamadığı anlaşılmaktadır.

Abhazlar, sosyal yaşam tarzı ve yeri olarak kırsal alanda yaşamayı tercih ederken, bu bölgedeki Ruslar kent hayatını tercih etmektedirler (Benet, 1994: 4). Bu durum Kafkas halklarının yaşam tarzı olarak Ruslardan ayrı olduğunu ispatlamakta, Kafkas halklarının kendi içinde benzer olduğunu göstermektedir. Rusya'nın bölgedeki halklarla kültürel-yaşam tarzı açısından ayrı olması, onlardan olmadığını ve Kafkasya'ya ait olmadıklarının kanıtıdır. Bu bağlamda, ticari faaliyetin sürmesine karşın, bölge için üretilecek bütünsel jeopolitik yaklaşımlarda Rusya bulunmamalıdır. Bölgeye kültürel-tarihi açıdan yakınlığı bulunan ve bölge halklarının egemenliğine saygı duyan, bölgenin devamı niteliğini taşıyan Türkiye hamiliğinde jeopolitikalara ihtiyaç vardır.

Uluslararası savaşların; kabilelerin, klanların, etnisitelerin, dinsel cemaatlerin ruhlarına, kimliklerine tüm çağlarda sızarak fay hattı savaşlarına neden olduğu bilinmektedir (Huntington, 2018: 377). Etnos veya kabilelerin birleşimi sentezlemeyi oluştururken, ayrışması; bölünmeyi, çatışmayı, yozlaşmayı doğurur (Özcan, 2013: 41). Emperyalizm ise, hegemonik ve ideolojik bir politika anlayışını destekleyen yaklaşımlarla asimilasyonu ve yeni bir millet senteziyle etnik kimlik yaratmayı hedef kılar. Bu bağlamda etnisiteyi (etnik grupları) önemli kılan etnisitenin jeopolitik bir anlamı da içermesidir. Etnik kimlikler, jeopolitik riskleri doğuran unsurlardan biridir. Etnisite, çoğu zaman belirli bir mekân üzerinde devletlerin ideolojik ve yönetimsel hedeflerine aracı olmuş, stratejik kavramdır. Etnik kimlik; tarihsel, kültürel ve dilsel açıdan etnik gruplarını anlatır. Fakat etnik kimliğin ırk anlayışından farklı olarak değişime açık olması boşluğundan faydalanan Ruslar, Kuzey Kafkasya'nın kabilelerden oluşmasını fırsat bilerek emperyalist hedeflerle Kafkas kimliğini Rus kimliğine entegre etmeye çalışmışlardır. Bu durum kimi zaman Rusların Kafkas etnositi ile sürmüştür. Rusya'nın Kafkasya ortamını kendi zihin haritasına dönük kontrol edeceği biçimde farklı etnik grupları yerlerinden ederek bir araya getirerek düzenlemesi, Kafkasya'da kabileler veya etnik gruplar arasında çatışmaları derinleştirmiştir. Sürgünlerle birlikte toprak paylaşım sorunları da bu duruma neden olmuştur. Bu konjonktürde Kafkasya'daki benzerlikleri ayrıştıran ve Kafkasya üst kimliğini tahrip eden Ruslardır. Bu nedenle Kafkas haklarının üst kimlikte birleşik Kafkasya modeline ihtiyaçları bulunmaktadır.

Toplumsal sınıflar ve onların değişik yaşam tarzları kendine has habitusu oluşturur. Buna göre habitus, kültürün yanı sıra pratikler arası bağı kurmaktadır. Böylelikle dil, müzik, giyim tarzı gibi farklı alanlardan ortak kültürel şemada ortak hayat tarzı doğar (Jourdain ve Naulin, 2016: 88). Kafkasya jeokültürel havzasında her havzanın kendine has dil, yaşam biçimi, kültürel yapısı söz konusudur. Günümüzde Kafkasya'daki halkları etnisite, ırksal farklılıklar açısından ayırmak uygun değildir. Çünkü geçmişten günümüze yaşanan savaşların, istilaların, göçlerin neticesinde duru bir etnik doku kalmamıştır (Tavkul, 2015: 200). Öte yandan Kafkasya'da kabileler arası geçişler olmuş ve bu durum kabileleri heterojenleştirmiştir. Kan davaları, evlilikler, ticari amaçlar bunun bir göstergesidir. Örneğin, Osetler ile İnguşlar arasında coğrafi yakınlık nedeniyle taraflar arasında evlilikler, ticari ilişkiler olmuş, ilişkiler derinlik kazanmış ve etkileşim artmıştır. Bu bağlamda ortak bir Kafkas kültürü doğmuş ve günümüze kadar giyim, kuşam, yaşam tarzı olarak yansıyıp, Kafkasya'da ortak bir etnik grubu doğurmuştur. Zamanla bu etnik grup belirli bir siyasi amaç çerçevesinde etnopolitik kavramı ortaya çıkarmıştır. Bu etnopolitik grubu siyasi mücadele noktasına taşıyan unsur Gazavat hareketidir. Bu hareketten beslenen Kafkasya için etnopolitik yaklaşım hem jeokültürel yakınlık hem de İslam Milliyetçiliği ile tanımlanabilir.

Kafkas halkları; dil, din vb. unsurlar açısından nüvesinde yakın kültürel dokuya (benzer diller, ortak dinler, ortak yaşam tarzı) sahip aynı jeokültürel havzanın parçalarıdır. Örneğin Tolstoy (2006: 44) Kazakları anlattığı romanında bir Kazak kadınının Çerkes elbisesi giydiğinden söz etmiştir. Bu anlamda farklı etnik grupları ve dilleri içeriyor gibi görünse de bu halklar, Kafkasya'nın bileşenleri olarak Kafkas süperetnosunun parçalarıdır. Bu bağlamda kültürel etkileşimler, Kafkasları etkisi altına alan ortak bir Kafkasya kültürünü meydana getirmiştir. Kafkasya'nın bu niteliği onu sadece göç zinciri açısından ortak bölge kılmamış, aynı zamanda bölgedeki halkları akraba yapan ortak kültürel dokuyu da yaratmıştır.

Karşılıklı kültürleşme ve kültürel yayılımlar, etnosların oluşmasındaki en büyük etkenler arasındadır. Kafkas halkları politik ve benzer sosyal kimliğin iç içe geçmiş olduğu etnik gruplardır. Bu benzer etnik gruplar Ruslar tarafından görmezden gelinmiş ve Kafkasya'daki etnocoğrafik

araştırmalar Bolşevik Devrimi ile büyük baskılar altına alınmıştır. Kruşçev çözülmesi olarak adlandırılan süreçte tarihi, etnocoğrafik, arkeolojik araştırmalar Kazan Üniversitesinde proje araştırması haline getirilinceye kadar tarihsel filoloji alanında araştırmalar kısıtlanmış, Kazan şarkiyatçılığı ile İslam araştırmalarına yer verilmemiştir (Usmanov, 2013: 32-39). Bu bağlamda Kafkasya adına üretilecek olan etnisite, etnopolitik kavramlarına Ruslar dahil edilmemelidir.

Kafkasya kültürel ve siyasal kimliği Rusya gibi başka bir kültürle örtüşmeyen kendi coğrafi ortamını temsilen doğmuştur. Kafkasya halkları için ortak/benzer etnisite etrafında kümelenen bir etnopolitik yapı olmalıdır. Yani bu bölgenin etnodilsel-dinsel ve coğrafi gerçekliği ile örtüşen ve haklarını savunan bir ortak etnopolitik algı olmalıdır. Bu durum parçalanmış etnik yapıyı uluslarüstü bir araya getiren temsili bir anlamı da içermelidir. Kafkasya için oluşturulan sembolik sınır ayrımları etno-kültürel ayrımları oluşturmayı başaramamıştır. Kafkasya; çevresi ile bütünleşmeye ihtiyaç duymaktadır. Maverayı Kafkasya bu bütünleşmenin parçasıdır. Bu açıdan Kafkasya etnopolitik bir köprü, Maverayı Kafkasya ise onu kuşatan siyasi-ticari-etnik iletişim bağlantı bölgesidir.

7.3.1. Kafkasya Etnik Havzası ve Genojeopolitiği

Coğrafi mesafe, toplulukların kendilerine has özelliklerini sadece bir süreye kadar muhafaza ederek kısa süreli soyutlamalarla kültürel doku sağlamaktadır. Kültürel çeşitlilik, parçalayıcı bir analize götürmeyen, insan topluluklarını birbirinden yalıtan değil, birleştirici ilişkileri içermektedir (Strauss, 1995: 25-26). Kafkasya; daha fazla dile, dine ve kültüre sahip ender bölgelerdendir. Fakat bu niteliği bölge halklarını birbirlerinden yalıtamamıştır. Her ne kadar Rus etnopolitik kimliği, Kafkasya ile bütünleştirilerek bastırılmaya çalışılsa da bölge halkları, Ruslar ile değil, kendi içinde benzerlik teşkil etmektedir. Smith (1999: 16-17); kimlik gruplarını tanımlarken, mekânsal kimlik gruplarının da olması gerektiğinden söz etmiştir. Nitekim kültürel kimliklerin doğuşunda mekânın etkileri yadsınamaz gerçektir. Kafkasya'da mekânsal bir kimlik ve bu kimlikten doğan jeokültürel yapı söz konusudur. Bu nedenle Kafkasya tasniflerinde Puşkin, Dumas, Tolstoy, Lermontov gibi yazarlar bölgenin diğer bölgelerden farklı güzellikte kendine has doğasından ve kültürel yaşamından sıkça söz etmiş ve Kafkasya'ya olan hayranlıklarını dile getirmişlerdir.

Tavkul'a göre (2015: 186) Kafkas toplulukları, bölgesel anlamda ufak değişimler sergilese de sosyo-kültürel yapıları nüvesinde ırksal ve etnik gruplandırmalara tabi tutulamayacak bir etkileşimden doğan bütünlüğe, akrabalığa ve keskin hatlar oluşturamayacak ortak sosyal dokuya sahiptir. Rondeli'e göre (2011: 2) Kuzey Kafkasya, hayal edilemeyecek güzellikte ve etnik çeşitlilikte bir bölge olarak üne kavuşmuştur. Kafkasya'da birbirine yakın çeşitli halkların varlığı, bu bölge için acaba etnopolitik veya etnisite kavramı kullanılabilir mi sorusunu da akıllara getirmektedir. Bu kavramın Kafkasya'ya uyarlanması bağlamında doğru analiz yapmak için Kafkasya etnik yapısını irdeleyerek, bu siyasi alanın genetik, dil, inanış, yaşam biçimlerini ele alalım:

Genetik açıdan Kafkas halk grupları, kendi bölgelerine has gruplar oluştururlar. Örneğin, Karaçay-Balkarlar, Gürcü-Svanlar ile Abhazlar arasında, Çeçenlerin; Dargiler, Lezgiler, Kumuklar ile diğer Çeçenlerin; Dağlı Gürcülerle akrabalığı artık biliniyor (Tavkul, 2015: 204). Bu açıdan Kafkasya'daki etnik zenginlik, yalnızca Kuzey Kafkasya'da değil Güney Kafkasya'da da ortaya çıkmıştır.

Kafkasya'daki halklar, antropolojik açıdan 3 bölüme ayrılmaktadır (Tavkul, 2015: 201):

- Batı Kafkasya'daki Karadeniz Antropolojik tip: Bu grup günümüzde, Batı Kafkasya'daki Adige ve Abazalar ile temsil olunur. Lazların da bu gruba eklenmesinde sakınca yoktur.

• Orta Kafkasya'daki (Kafkas) Antropolojik tip: Bu grupta Karaçay-Balkar, Oset, Çeçen-İnguş, Avar, Lak, Rutul vb., girer.

• Doğu Kafkaslardaki Kaspi (Hazar) Antropolojik tip: Bu grup ise, Doğu Kafkasya'daki Dağıstan halklarına mensup olan Lezgi, Dargi, Kaytak halklarıdır.

Ahmet Cevdet Paşa (2011: 217), Kafkas Dağı çevresindeki halkları beşe ayırmıştır. 1.Çerkesler, 2. Abazalar, 3. Dağıstan halkları, 4. Gürcüler, 5. Ermeniler

Antropolojik olarak Kafkasya halkları arasında (bilhassa Kuzey Kafkasya) birtakım farklılıklar olsa da derin değildir. Özellikle sosyo-kültürel antropolojik açıdan büyük benzerlikler sergilemektedirler. Nitekim Türkiye'deki Kafkas dernekleri de Kuzey Kafkasya halklarının %95 oranında kültürel benzerlikleri olduğunu ifade etmektedirler. Bu bağlamda benzerlikler Kafkas halklarının alt kimliği muhafaza eden ve üst kimlikte Kafkasyalı olması deneniyle, jeopolitik zeminde "Birleşik bir Kafkasya" modelinin oluşturulması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Kafkasya coğrafi ortamı gereği çeşitli halklara ev sahipliği yapması nedeni ile zengin bir etnik yapıdan müteşekkildir (Harita 61).

Harita 61. Kafkasya'da Etnik Yapı

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Kafkasya_halklar.

Kafkasya'nın etnolojisi: (Saydam, 2010: 17-18, Deniz, 2015b: 79):

1. "Kaslar (Yerli Kafkas halkları), Çerkesler (Abazalar, Abhazlar, Ubıhlar, Arguveyler, Nethaçlar, Çebinler, Hatkolar, Khegaklar, Baskheğler, Şapsığlar, Bjeduglar, Kemirguveyler, Hatıkoylar, Abzehler, Besleneyler, Kaberdeyler), Nohçiler (Çeçenler, İnguşlar), Andelallar (Avarlar), Laklar (Gazi-Kumuklar), Lezgiler, Agullar, Çakurlar, Gürcüler."

2. “Türkler (Azerbaycan Türkleri, Kumuklar, Karapapaklar/Terekeme, Kundurlar, Karaçay, Balkar (Malkar), Nogaylar, Kalmuklar, Türkmenler, Ahıskalılar,)”. Ancak Kundurlarında bir Nogay grubu olduğunu belirtmekte fayda vardır.
3. “Hint-Avrupa kavimleri (Ariler): Osetler, Farslar, Ermeniler, Tatlar, Talişler, Svanitler, Ruslar, Alanlar, Ukraynalılar, Don Kazaklar”. Fakat Kafkasya’da yalnızca Don Kazakları değil, Ruslar tarafından Terek, Kuban gibi hangi akarsu boyuna yerleştirilmiş ise o coğrafi bölgenin adını aldığı anlaşılan Kazak grupları vardı. Bu bağlamda genel itibari Kazak/Kozak denilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu üçlü sınıflandırma biçiminde Kasların (Kafkas yerli halkları) bölgenin ana yerli grubu temsil ettiği, ancak Hint-Avrupa grubunun yani Ukraynalı, Rus, Ermeni, Kazak etnik gruplarının bölgeye sonradan yerleşmiş ve yerleştirilmiş, asli olmayan etnisiteler olduğu dikkat çekicidir.
Şoenü (2007: 92-93) Kafkasya’daki kavimleri Kafkasyalılar, Kafkasya dışındakiler ve karma grup olarak 3 grupta toplamıştır (Tablo 25). Ancak Şoenü’nün söz ettiği Çeçen grubundaki Galgaylar İnguşların kendini tanımlama biçimidir. Dolayısı ile İnguşlardan ayrı nitelendirilemez.

Tablo 25. Kafkasya’daki kavimlerin gruplandırılması

Kafkasyalılar
Kartveliyen Grup (Gürcü, Kevsür, Peşav, Tuş, İmeret, Mingreliyen, Svan, Guri)
Çerkes Grup (Kabardeyler vd.)
Oset Grup (Tagavur, Digor, Kurtai, Alagir)
Çeçen Grup (Çeçen, İnguş, Galgay, Kist, Karbulak)
Lezgi Grup (Koyun, Ağul, Rutul, Tabasaran, Arçın, Gazi Kumuk, Dargin, Kumaçi, Dido, Avar, Andi vd)
Kafkasya Dışındaki Kavimler
Ural-Altay (Turanidenilen Tatar, Nogay, Kumuk, Karaçay, Kalmuk, Kırgız, Türkmen, vd)
Semid (Arap kökenli Keldani, Asuri, Arap)
Hindo-Avrupa (İrani, Avrupalı)
İraniler (Tat, Talış, Kürt, Ermeni)
Avrupalı (Rus, Polonyalı, Alman, Rum, Çek, Moldovyalı)
Farklı kavimlerle karışmış olanlar

Şoenü’e göre (2007: 102) Kafkasya’nın kuzey kısımlarında (Maverayı Kafkasya) Turan topluluklarının etkili olması, bu iki etnik grubun Türk olduğu konusunu doğrulamamaktadır. Ancak demografik ve politik anlamda Kafkasya’daki etkin gruplar; Türkler, Gürcüler ve Ermenilerdir.

Gürcistan, Gürcülerin dışında çeşitli etnik gruplardan oluşmaktadır bunlar: Acar Gürcülerinden oluşan ancak Müslüman olmaları yönüyle ayrılan gruptur. Abhazya ise Gürcistan’ın ayrılıkçı grubunu temsil etmiştir. Rusya’ya yakınlık duyan Güney Osetya, Azerbaycan Türkü ve Ermeni azınlığı, Kürt, Laz, Ukraynalı, Yahudi vd. bulunmaktadır. Öte yandan sürgün edilmiş Ahıska Türklerini de eklemek gerekmektedir.

Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da en baskın etnik grup Türklerdir. Türk topluluklarının ilk anayurdu Orta Asya'dır. Ancak, Türklerin ikinci anayurdu Ön Asya ile Karadeniz çevresidir (Togan, 1981: 7). Türkler; siyasi, ekonomik, politik sebeplere dayalı olarak Orta Asya'dan göç etmiş, Karadeniz kıyılarında ikinci ana vatanlarını kurmuşlardır. Karadeniz ve Hazar havzaları arasındaki Kafkasya berzah alanı bu ikinci anavatanın kuruluşuna hem askeri savunma şartları hem de yeniden göç imkânı sağlayan niteliği ile uygundu. Bir havzaya isim verecek kadar baskın, bölgesel aktörleri bertaraf edecek kadar güçlü Hazar Türklerinden, Kuzey Kafkasya halklarının ortak iletişim dilini sağlayan Kumuklara kadar Kafkasya'yı etkisi altına almış pek çok Türk toplulukları bölgede birer emare bırakmıştır. Kafkasya; nüvesinde Türk topluluklarının yalnızca ikamet ettikleri zemin olmamış, aynı zamanda Avrupa'ya ve Kuzey Kafkasya'ya yerleşmelerini sağlayan bir üs olmuştur. Bu anlamda Kafkasya'nın bağlantı bölgesi daima Maverayı Kafkasya olmuştur.

MÖ 1800'den beri Kimmerler ile başlayan ve Eski Türklerden oluşan kavimler ile Proto-Türkler, Kafkasya'daki hâkimiyeti sağlayan ve Kafkasya'nın etno-kültürel dokusunu etkileyen gruplar olmuştur (Tavkul, 2015: 2006). Esasen Türklerin varlığı bu bölgede dahada eski tarihlere uzanmaktadır. Hazar Havzası'nı hem kuzeyden hem de güneyden çepeçevre saran, Maverayı Kafkasya'yı kuşatan Türk kavimleri, bölgeyi ikinci bir Türk yurdu haline getirmişlerdir. Berje (1999: 14) Kafkasya'daki Türk kavimlerini şöyle tasvir etmiştir (Tablo 26).

Tablo 26. Kafkasya'daki Türk kavimleri (1999)

Türk Kavimleri	Kişi Sayısı
1.Nogaylar	
A.Kuban Nogayları	
a)Tahtamış	4.021
b)Mansur	2.314
c)Karamurza	1.955
d)Kıpçak	2.650
e)Navruz	5.414
B. Kumuk Nogayları	5.400
a)Aksay	
b)Kostek	
2.Karaçay	7.380
3.Urupsiyler	500
4.Balkarlar/Malkarlar	4.450
a)Balkarlar	
b)Çegemler	
c)Hulamlar	
d)Bezingiler	
5. Kumuklar	10.900
a)Aksay	
b)Andrey	
c)Kostek	
TOPLAM	44.989

Kaynak: Berje, 1999:14

Tablo 26'a göre Kafkasya'daki Türk kavimlerinden Nogaylar, Maverayı Kafkasya'da, Hazar Denizi'nin kuzeydoğusu, İrtiş Nehri'nin doğusunda yaşamakta idiler, fakat Çar Petro tarafından Kuban ve Kuma nehirleri çevresine yerleştirildiler. Kuban Nogayları, Laba Nehri çevresinde Kuban Nehri'nin kuzeydoğusunda, Beş Dağı eteklerinde yaşamaktadırlar. "Kafkasların kuzeyi Maverayı Kafkasya, Nogay boylarının yurdu olmuştur" demek yanlış bir çıkarım olmaz. (Kuban Nogayları'ndan Tahtamış Nogayları, Humara-Cugut arasında, Mansur Nogayları Kuban Nehri'nin kıyısı ile Küçük Zelençuk'un kıyısında, Karamurza Nogayları Kuban Nehri'nin kuzeydoğusunda,

Kıpçak Nogayları ve Navruz Nogayları Kuban Nehri'nin doğusunda yaşamaktadırlar. Kuma Nogayları, Sulak ile Terek nehirlerinin arasında yaşamaktadırlar). Kundurlar (Karaağaç Nogayları), Don ve Kuban nehirleri arasında, Volga Irmağı'nın delta kısmında yaşamaktadırlar. Günümüzde Hazar Denizi kuzeyinde yaşamaktadırlar. Kundurların İdil-Ural Türkü olduğu ifade edilmektedir

Karaçaylar, Kafkas Dağları'nın kuzeydoğusunda Kuban ile Teberda ırmaklarının üst kısmında, Elburz Dağları eteklerinde, Uruspiyler, Baksan Irmağı'nın üst tarafında yaşamaktadırlar. Balkarlar, Çegem ile Çerek ırmaklarının üst kısmında yaşamaktadırlar. Kumuklar, Çeçenlerin doğu kısmında Terek ile Sulak ırmakları arasındaki Aksay, Yarıksu, Kumbulat ırmaklarını takiben yaşamaktadırlar (Berje, 1999: 51-54) (Harita 62).

Harita 62. Kafkasya'da Türk grupları

Kafkasya'daki Türkler; Nogaylar (Kundurlar), Karaçay-Balkar, Dağıstan kuzeyinde yaşayan Türkler, Kafkas Türkmenleri, Azerbaycan Türkleri, Kumuk Türklerinin dışında dağınık halde yaşayan Ahıska, Borçalı/Karapapak/Terekeme Türkleri de vardır. Bunların dışında Stavropol ve Astrahan Türkmenleri ve Türk olmadığı halde üst kimlik açısından Abhaz, Çerkes, Çeçen, İnguş, Dağıstanlılarda Türk kabul edilecek potansiyeldedir (Deniz, 2015b: 240).

Kumuklar (Gazi Kumuklar), kökeni Hazar ile Hun Türklerine dayalıdır. Kumuklar Kıpçak-Oğuz karışımı Türklerdir. Kafkasya'da Dağıstan güneyi, Terek-Sulak ırmakları arasında, Mahaçkale (bilhassa bu bölgede), Kaspi, Manaskent, İzberbaş, Buynak, Kızılyurt, Hasavyurt, Babayurt, Kızılyar, Krajnovka da yaşamakta olan Kumuk Türkleri, Azerbaycan Türklerinin ardından Kafkasya'daki en kalabalık Türk topluluğudur (Deniz, 2015b: 242). Kumuklar, Derbent Geçidi'ni koruyan Kıpçakların kolu olarak anılır. Bu nedenle Kıpçak Türkçesini korumuş olan boy olarak bilinir (Togan, 1981: 161). Kumukça'nın Kafkasya'da halkların ortak dili haline gelmesi, Rusları rahatsız etmiş ve onlara Dağıstanlı nitelendirmesini uygun görmüşlerdir.

Nogaylar, İdil (Volga), Emba nehirleri çevresinde bulunmuş olan Kıpçak Türklerine bağlı olmuşlardır. Ruslarla ilişkisi olduğu bilinen Nogaylar, daha sonra Rus baskıları ile Anadolu ve Balkanlara göç etmek zorunda kalmışlardır. Kafkas halkları ile yoğun kültürel etkileşim yaşamış ve Rusların demopolitikalarından etkilenmişlerdir (Deniz, 2015b: 254). Ruslar tarafından soykırıma uğramış olan Nogaylar günümüzde Terek Nehri deltasında, büyük oranda Dağıstan (Mahaçkale, Kızılyar, Hasavyurt), Karaçay-Çerkes, Adigey, Stavropol Krayı, Çeçenistan Şelkovski, Türkiye'nin çeşitli şehirleri ve Balkanlarda yaşamaktadırlar.

Terekeme (Karapapak), Oğuz ve Kıpçak karışımı Türklerden olan Terekemeler, önceden Borçalı'da yaşamakta olup, daha sonra yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Kura Havzası'nda yaşayan Terekemeler, Selçuklulara yardım ederek İslamiyet'i benimsemiş ve Ruslar tarafından Ruslaştırma faaliyetlerine maruz kalmışlardır. Yaşanan Ermeni saldırılarının eklenmesiyle Terekemeler göç etmek zorunda kalmışlardır. Günümüzde Terekeme Türkleri; en yoğun Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'da dağınık biçimde yaşamaktadırlar. Memlük Sultanı I. Baybars Borçalı Türklerindendir (Togan, 1981: 179).

Ahıska, Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nin çeşitli bölgelerine zoraki göçe tabi tutulan Gürcü yönetimine bağlı Türklerden oluşmaktaydı. Ahıska Türkleri, Kıpçak Türklerinden olup, 1921'de Türkiye'ye bağlanmak istemiş ancak 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile Türkiye sınırlarının dışında kalmışlardır. 1944 senesinde anayurtlarından koparılan Ahıska Türkleri (200.000'den fazla) trenlere bindirilip, Özbek-Kazak bozkırlarına sürülmüşlerdir. İşte bu süreçte Gürcüler; Ardahan, Kars, Artvin, Oltu, Tortum'un Gürcü olduğunu iddia etmiştir (Kırzıoğlu, 1992: XI-XII).

Kafkasya'da Türklerin en büyük temsil grubunu güneyde Azerbaycan oluşturmasına karşın, bölgenin her tarafında dağınık biçimde Türk gruplarının varlığı dikkat çekicidir. Günümüzde Türkiye dış siyasi vizyonu; Orta Asya ve Kafkasya yönelimli olmakla beraber, çoğunlukla Güney Kafkasya'ya dönük biçimde, bütünsel bir Kafkasya bakışı bulunmamaktadır. Ancak Türkiye'nin etnik, ticari ve güvenlik çemberi oluşturması açısından Kafkasya'nın tamamını içine alacak şekilde bir jeopolitika üretimine ihtiyacı vardır. Karadeniz ve Hazar Deniz havzaları ve Kafkasya-Anadolu-Orta Asya kuşağı arasındaki stratejik derinliğin yakalanabilmesi, ancak bölgeye bütünsel bakışla ortaya çıkabilir. Türkiye'nin Kuzey Kafkasya ile bağlantılarını bölgedeki Türk nüfusu ve Kafkas diasporasının en güçlü ve büyük temsil ülkesi olarak desteklemesi gereklidir. Bu amaçla Kuzey Kafkasya'ya Türkiye'den Türk ve Çerkes nüfusunun yerleşimi için teşvik etmelidir. Bu jeopolitik yaklaşım Türkiye'nin yakın kara ve deniz havzaları arasındaki derin geçişin, Orta Asya siyasetinin nüfus bağlamında güvenlik çemberine alınması için bir zarurettir.

Türk gruplarının dışında Adolf Berje (1999: 16); Kafkasya'nın etnik yapısına dair bilgi verdiği eserinde Çeçenler ile Dağıstan arasındaki alanda yaşayan Tuşlar, Pşavlar, Hevsurlar olarak bir etnik grup daha tasnif etmiştir. Tuşlar; Alazani Irmağı'nın üst kısmında, Pşavlar, Kafkas Dağları'nın kuzey ile güney kısmında Aragva, Lori ırmaklarının üst kısmında, Hevsurlar, Aragva ile Argudan ırmaklarının üst kısmında yaşamaktadırlar (Berje, 1999: 71-72). Ancak Tuşlar kimi görüşe göre Çeçenya grubu içinde yer almaktadır (Çeçenya grubu içinde Çeçenler, İnguşlar, Tuşlar yer almaktadır).

Tablo 27. Kafkasya'daki diğer etnik gruplar (1999)

Tuşlar, Pşavlar ve Hevsurlar	Kişi Sayısı
1.Tuşlar	4.719
a.Tsov Topluluğu	
b.Pirikitel "	
c.Gomitsar "	
d.Çagma "	
2.Pşavlar	4.231
a.Gabidaur Topluluğu	
b.Gogolaur "	
c.Çiçoy "	
d.Çargal "	
e.Ahadel "	
f.Kistaur "	
g.Maturel "	
h.Tsotskoraul "	
i.Ukanopşa "	
j.Tsitagaur "	
k.Udzilaur "	
ı.Katsalhe "	
3.Hevsurlar	2.505
a.Arbauli	
b.Çinçarauli	
c.Arhotioni	
d.Şatilioni	
TOPLAM	11.456

Kaynak: Berje 1999, 71-72.

Bu etnik gruplara ek olarak, günümüz Azerbaycan devletinin tarihi açıdan temellendirdiği Albanlarıda eklemek gereklidir.

Özden'e göre (2005: 8); Rusya Federasyonu Anayasası Kafkas halklarının dillerini, dinlerini, küçükte olsa etnik grupların yaşam tarzlarının muhafaza edilmesini öngörüyordu. Bunlara örnek vermek gerekirse,

Bölüm-3 Madde 68/1: "Rusya Federasyonu bütün halklarının dillerinin gelişimini garantiler".

Bölüm-3 Madde 69: "Rusya Federasyonu küçük yerli halklarının haklarını milletlerarası anlaşmalar çerçevesinde garantiler".

Bölüm-3 Madde 72/1: "Rusya Federasyonu etnik azınlıkların haklarını ve kendi yaşam şekillerinin muhafazasını esas alır".

Ruslar çok sayıdaki özerk cumhuriyetleri içinde Kafkasya etnik zenginliğini korumayı anayasalarında vaatte bulunsalar da bölgenin demografik yapısını değiştirme, siyasi ve askeri müdahalede bulunma, tahakküm kurma, arka bahçesi olarak görme gibi tutumlarından da vazgeçmemişlerdir. Yasada halkların dillerini, haklarını, yaşam biçimlerini koruma, bütünleşme ve uyum için duvar görevi görebilir. Bu eylemlerini Rusya'nın 18. yy. dan itibaren Kafkasya'da yaptıkları etnik sınırı değişimleri, alfabe kullanım yasalarından anlamak mümkündür.

7.4. Anadolu-Kafkasya Halkları ve İlişkileri

Kafkasya ile Anadolu hem coğrafi hem de tarihi açıdan birbirini bütünleyen iki jeopolitik havza olarak çeşitli kavim ve medeniyetlerin alışverişine sahne olmuştur. Kura-Aras kültürü (Karaz) Doğu Anadolu ile Kafkasya'yı aynı coğrafi eksende birleştiren kültürel dönemdi (Harita 17). Nitekim bu kültür dönemi Doğu Anadolu, Güney Kafkasya, Nahçıvan, İran'ın kuzeybatısı, Suriye, Filistin'e uzanan oldukça geniş bir bölgeyi etkisi altına almıştı (Karaz Kültürü, t.y). Ayrıca Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan bölgesinde Şulaveri-Şomu kültürü, Kuban Nehri çevresindeki Maykop

kültürlerinin Anadolu ile bağları vardı. Ünal'a göre (2002: 14-17) Güney Kafkasya ile Doğu Anadolu arasındaki bağ MÖ 4000'e kadar gitmekte idi. MÖ Hattiler, Hurriler, Kaşkalar, Azzi-Hayasa gibi çeşitli kavimlerin Kafkasya ile Doğu Anadolu arasında akrabalıklar inşa ederek, kültürel alışveriş yaptığı söylenebilir. Hurrilerin Anadolu'ya gelmelerinin ardından Kassitler, Urartular ve Hattiler Hurrileri takip etmiştir. Hattiler, Anadolu medeniyetlerinden Hititleri etkilemişlerdir. Hititler, Hurrilerin dillerini konuşmuşlardır. Hattiler, Hurriler, Kaşkalar Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden Kafkas halklarıdır. Bu bağlamda Kafkas kavimleri Anadolu'daki medeniyetlerin dillerini, inanışlarını, kültürlerini etkilemişlerdir. Böylece Kafkasya ile Anadolu arasında ortak bir kültürel yapı doğmuştur. Anadolu-Kafkasya etkileşimi, 1864'den bu yana yaşanan göçlerle beslenmiş, Anadolu; Laz, Hemşin, Ahıskalı, Çerkes gibi çok sayıda etnik grupların ikinci ana yurdu olmuştur. Günümüzde Anadolu'da çok sayıda Kafkas halkları bulunmakta ve Türkiye'yi vatanları olarak görmektedirler.

Anadolu-Kafkasya ilişkileri, ortak tarihi ve coğrafi denklemde yalnızca göçlerle şekillenmemiştir. Bu sürecin bir parçası da ortak coğrafi alanlarda kurulan satraplık ve devletlerle sürmüştür. Örneğin Gürcistan'a bağlı Tao Klarceti, Diaohi Krallığı yönetim bölgesi Kuzeydoğu Anadolu'yu içine alan bir coğrafi alanda varlığını sürdürmüştür (Harita 18). Yine Türk devleti olarak Gürcistan topraklarından Anadolu'ya uzanan Kıpçak Atabek Devleti aynı bölgede kurulmuştur (Harita 43).

Büyük Selçuklu Devleti Kafkasya'da fetihler gerçekleştirirken, bu bölgeyi üs olarak kullanıp Anadolu'ya uzanmış ve Kafkasya'nın devamı gördüğü Doğu Anadolu'ya akınlar düzenlemişlerdir. Sultan Alparslan'ın Ani seferi bunun bir örneğidir. Osmanlı Devleti döneminde ise Anadolu-Kafkasya etkileşimi Kırım vasıtalı Kuzeybatı Kafkasya ve teopolitik eksende Gazavat hareketinin desteklenmesi ile devam etmiştir. Bu hareket, Kafkasya'dan Anadolu'ya yaşanan göçlerle beraber Osmanlı Devleti'ni Kafkas halklarının hamisi yaparken, bir yandan da Kafkasya'yı Osmanlı Devleti'nin mirası haline getirmiştir. Türkiye'nin kurulmasının ardından Anadolu-Kafkasya ilişkileri siyasal ilişkiler, jeoekonomik ve jeokültürel projeler, etnik bağlar (bilhassa Azerbaycan) boyutunda devam etmiştir.

Tarihi açıdan iki coğrafi bölge üzerinde kurulan devletlerin, Anadolu ile Kafkasya arasındaki ortak kültürel-siyasi dokuyu göstermesi önemlidir. Bu nedenle Kafkasya için üretilecek jeopolitikalar, Türkiye bağlamlı olmalıdır. Kafkasya, Hazar'ın doğusu ve Anadolu arasında köprü bölgedir. Bu nedenle Kafkasya; Maverayı Kafkasya ile anlam kazanarak ortak politikaların üretimini gerekli kılmaktadır.

7.5.Kafkasya'da Dinler-Diller Mozaiği ve Sosyal-Siyasal Yansımaları

Andrews'e göre (1992: 15); grupsal kimlikler şu unsurlarla sağlanır:

1. Din olmadan dil aracılığıyla
2. Din olmadan dil ve kabile organizasyonu ile. Abhazlar ile Çerkeslerde olduğu gibi.
3. Dil olmadan dinle
4. Din ile kabile örgütlenmesiyle
5. Kabile örgütlenmesi olmadan din, dille
6. Dil, din, aşiret örgütlenmesi ile
7. Dil, din olmadan kabile örgütlenmesi ile.

Kafkaslar; coğrafi unsurları nedeniyle farklı dil ve dinlerin mozaik oluşturduğu bir bölgedir. Kuzey Kafkasya'da kabile unsurundan doğan kimlikler dil ve din ile şekillenmiştir.

7.5.1.Kafkasya'da Dil Grupları

Dil ve din, medeniyetlerin, kültürlerin ana öğesidir (Huntington, 2018: 76). Doğal kültürünün bir yansıması olarak Kafkasya; ilgi çekici bir bölgedir. Bu saha için Dünya'nın filolojik açıdan en duyarlı coğrafi ortamı demek yanlış olmaz. Tarihin eski çağlarından günümüze istilalara uğramış bir profil çizen Kafkasya'nın, hala dil açısından zengin bir coğrafi bölge niteliği göstermesi şaşırtıcıdır. Etnik sınırları belirleyen en önemli unsur bölgede konuşulan dillerdir. Bölgenin dil, sosyo-kültürel yaşam tarzının korunmasını sağlayan unsur ise, dışsal aktörlerin bu bölgeyi zorla ele geçirmelerine değin dağlık topografyası idi. Kafkasya'nın dağlık yapısı, sarp vadileri, gizli geçitleri, bu bölgedeki halkları dil açısından korumuş, coğrafya tarihe adeta kafa tutmuştur.

Bir bölgeyi ele geçiren devletin bu bölgenin halklarının konuştukları dille aynı veya farklı olması mümkündür. Şayet bu dil ortak ise, halkları elde tutmak kolaylaşır. Ancak konuştukları dil farklı ise bu halkları bir arada tutmak çok zordur. İkinci durumda yapılacak şey, ele geçirilen bölgeye gidip oturmak, diğer çare ise koloni kurmaktır (Machiavelli, 2018: 42). Kafkasya ile dil açısından ortaklığı bulunmayan Ruslar, bu bölgenin dillerini değiştirme, pasifize etme, Ruslaştırıcı bir modelle koloniler oluşturma ve Rusçayı bölgede mecburi kılma çabasına girmiştir. Bu amaçla Rusya; Machiavelli'nin belirttiği gibi kendi halklarını veya itaatkâr nüfus gruplarını, Kafkasya'nın etnik dokusunu değiştirmek suretiyle bölgeye yerleştirmiştir. Ruslar, Türk-Kafkasya kimliğinin gizlenmesi için alfabe politikası uygulamıştır. Baltık Denizi'nden Bering Boğazı'na Rusların tamamı ortak alfabeyi kullanırken, ortak din, dili paylaşan Türk halkları adına çok sayıda alfabe kullanımı dayatılmıştır (Deniz, 2015b: 80).

Dilin ortadan kalkmasının nedenlerinden biri emperyalizmdir. Dil-kültürün bir parçasıdır ancak dili önemli yapan yalnızca kültür değildir. Dilin doğal-kültürel olarak jeopolitik ve jeoekonomik bir sonucu da söz konusudur. Bourdieu'a göre (1997: 110-112); dilsel habitus, toplumsal koşullardan doğmuş bir kavram olarak sıradan bir üretim değil pazara adapte edilmiş bir üretimdir ve bu dil pazarı, somut ve soyut bir kavram olarak toplumsal konumlanmayı anlatır. Politik tahakküm mekanizması, toplumsal konumlanmayla dilsel pazar halinde kendi dillerini sömürgeleştirdikleri ülkelerde uygulama fırsatı yaratmıştır (Bourdieu, 1997: 113). Rusların dilsel pazarı, Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da tahakküm mekanizması olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Ruslar, Kafkasya'da Rusçayı bölgeye yerleştirmiş ve birbirleriyle uyumsuz dil ve etnik grupları bir araya getirmeye çalışmışlardır.

Strabon'un tespitine göre, Kafkas dağlarındaki kavimler 70 civarındadır ve biri diğerinin dilini bilmeden yaşamını sürdürmektedir (Berje, 1999: 9). Bölgede 300'den fazla dil konuşulduğunu anlatan ve çeşitli köyler gören İbn Havkal'a göre (2014: 270); bütün köylerde Azerbaycan Türkçesi ve Farsçanın dışında kendi arasında konuşmakta oldukları diller vardır. Ancak bu rakamı abartılı bulan Bağ (2001: 64) Avrupa'daki yazarlara katılarak Kafkasya'da 40'ın üzerinde dil olduğuna inanmaktadır. Şoenü'e göre (2007: 80); Kafkasya'daki halklar ortak kökene bağlı olan lehçeleri konuşmaktadırlar. Ancak bilimsel bir gerçek olarak Kafkasya'daki kavimlerin yazılı eserlerinin olmayışı bu konudaki bilgileri sınırlandırmaktadır.

Jeopolitik açıdan Kafkasya'da çok sayıda dillerin varlığına karşın Kumuk Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi'nin yaygınlığı, Türk dillerini ulusüstü stratejik kılmaktadır. Bu iki Türk dilinin çok sayıda dilin varlığına karşı ortak anlaşma dili olması, bölgeyi bütünleştiren-birleştiren bir mekanizma üretebilir.

Ortak coğrafi alanın sunduğu benzer kültürel yapı, Kafkas halklarını ortak jeokültürel havzada hem buluşturmuş hem de ayırmıştır. Bölgenin sahip olduğu topografik nitelikler bu bölgede

konuşulan dilin her coğrafi havzada ve köyde farklılaştırırken (komşu köylerde bile farklı diller konuşulur), benzer kültürel doku olarak ortak jeokültürel havzada bir araya getirir. Kafkasya'nın dil zenginliği, coğrafi gerçekliğini oluştursa da birbirine yakın etkileşimli, akraba diller olduğu dikkat çekicidir. Deniz'e göre (2015: 81-84) Kafkasya'da konuşulan dillerde birbirlerine ait olan çok sayıda kelime mevcut olup, etkileşim nedeni ile sadece bu konuda değil aynı zamanda sosyo-kültürel doku, giyim, tarım ve hayvancılıkta da benzer nitelikler gösterir. Bu minvalde Kafkasya adına birbiriyle akraba dil gruplarının teşkil olduğu ifade edebilir.

Kafkasya'da dil çeşitliliği ve Türkçenin bu çeşitlilikte birleştirici rolü bulunmaktadır. Türklerin Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da hâkimiyet kurmaları nedeni ile etnisiteler arasında Türkçe ortak bir dil mekanizması olarak gelişim göstermiştir. Togan'a göre (1981: 173) Arapların Kafkasya'ya gelmesinden önce Kura havzası; Sabir, Hazar, Bulgar, Borocoğlu (Borçalı) ve İdil Havzası Türk şivelerinin tekabül ettiği konumlar olmuştur. Kafkasya'ya gelen gezginler, Türkçe vasıtası ile Kafkas yerli halkları ile iletişime geçebilmiştir (Asker, 2012: 572). Bunu kanıtlayan unsur ise, Kıpçakça Türk dil ailesinden Tatarca ve Kumuk Türkçesi'nin, pek çok kaynakta Kafkasya'da konuşulan ortak dil olduğuna dair vurgulardır. Bu durum Türk halklarının Kafkasya'da yerleşim alanı ve dilpolitik açıdan etkili olduğunu göstermektedir. Türk lehçelerinin bu bölgede ortak dil aracı olması da bunu kanıtlar niteliktedir.

Kırım'dan Kafkasya'ya doğru gezilerde bulunan Avrupalı seyyahlar (Klaproth, Wagner, Bell) Kafkasya'da ortak konuşulan dilin Türk-Tatar dili olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim Ruslarda tüm Türkleri Tatar olarak tanımlamaktadır. Örneğin, Klaproth (1814: 35) Tatar dilinin Kafkasya'da yaygınlığından hatta Adigeler, Çerkesler, Osetler, Lezgiler arasında anlaşma dili olduğundan bahsetmiştir. Yine Puşkin (1961: 21), gelenek üzere Çerkeslerin, mezar taşları üzerinde Tatarca kitabelerin varlığından söz etmiştir. Bu nedenle dil, din ve kültürel kaynaşmadan kaynaklı olarak Kafkasya ortak kültürü doğmuştur. Kafkas kültürü Türk kültürünün bir parçasıdır. Kazaklar için Tatarcayı bilmek önemli bir beceridir ve günlük hayatında ailesi içinde dahi bir Kazak Tatarca konuşur (Tolstoy, 2006: 43). Yine Tolstoy'un (2009: 47) "Kazaklar" adlı eserinde "bir Nogay işçisi efendisi ile Tatarca konuşuyor" diye bahsetmektedir. Ayrıca Hacı Murat adlı eserinde de Tolstoy (2005: 73), Hacı Murat'ın adamlarının kendi arasında Tatarca konuştuğundan söz etmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Kafkasya'daki pek çok topluluk için Tatarca ortak bir dildir. Tatarca köken açısından Türk dil ailesinden Kıpçak Türkçesi'nin bir koludur. Bu nedenledir ki Ruslar, 1944 kararnamesi ile Tatarların varlığını etnik kökenini görmezden gelmiş ve onların Türk değil, Bulgar olduğunu, ayrıca Kırım Türklerinin Altın Ordu Devletiyle bir ilgisi olmadığına dair çaba içine girmiştir (Usmanov, 2013: 36). Ortak Kafkasya kültüründeki örneklere göz atılacak olunursa, giyim-kuşam (Karaçay-Balkar Türkçesi'nde ayakkabı Abhazlar abaşmak, Kabardeyler başmak, Osetler basmah derler) ziraat (Kuban Bulgarlarından gelen çapa anlamındaki cağa Abazalar tsaga, Abhazlar açaga demişlerdir), yiyecek (Çeçence bal kelimesi Avarla tarafından bali, Ostler balı şeklinde kullanmışlardır), coğrafi terimler (deniz anlamında Karaçay-Balkarlar tengiz, Osetler dencız, Abhazlar atengiz, Abazalar tengız, Kabardeyler tencız derler) de Türkçe kelimelerin etkisi kendini gösterir (Tavkul, 2015: 187,188,190). Güney Kafkasya ise dil açısından Kuzey Kafkasya'dan daha sadedir. Ancak Güney Kafkasya'da Azerbaycan Türkçesi'nin baskınlığı dikkat çekmektedir. Bunun nedeni Karabağ, Zengezur bölgeleri ile Azerbaycan topraklarında Türkmen nüfusunun varlığıdır.

Kafkasya'nın tamamında ve Maverayı Kafkasya'da ulusüstü ortak dil Türkçedir. Bu bağlamda iki bölgede günümüzde de ortak iletişim Türk dilleri ile devam etmelidir.

Kafkasya'nın zengin dil yapısı, bölgesel aktörlerden Rusların dikkatini çekmiş ve bu durumu bölgedeki halkları bölücü unsur olarak kullanmıştır. 1920-1936 aralığında bölgedeki etnik sınır değişimlerinin dil farklılığı göz ardı edilerek oluşturulması bunun bir kanıtıdır. 1920'li yıllarda Sovyet Rusya'da doğu dilleri olan Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Türkçe bilimsel çalışmaların yapılmasının istenmediği alanlardı. İslam ülkeleri, Orta Asya kültürleri yok kabul ediliyordu. Örneğin, Kazan Üniversitesi'nde Arapça'nın kullanıldığı eserler kaldırılmıştır (Usmanov, 2013: 32). Gökay'a göre (2002: 21-23) Ruslar, 1928'den başlayarak Arapçaya tavır olarak Kafkas halklarını komşu Müslüman devletlerle bağını zayıflatmak adına Kafkasya'da Latin alfabesini zorunlu kılmıştır. Fakat bu durum çok uzun sürmemiş, Kuzey Kafkasya'da Rus kültürünü sağlamlaştırmak ve Kafkas halklarının Türkçe ile olan dil bağını zayıflatmak için Kiril alfabesinin kullanımını Kafkasya'da mecburi kılmışlardır. Fakat Rusların bu dil ve iletişim siyaseti, Kafkas dillerini tamamen yok edememiştir. Kafkasya'nın coğrafi yapısı ve kendi içinde Kafkas halk gruplarının az sayıda olması asimilasyonu, kültür ve dilin erimesini tetikleyici bir unsur olacağından Kafkas halkları dillerini ve kültürlerini sonuna kadar koruma çabası gütmüşlerdir. Stalin'in tiranlığı, uyguladığı Kafkasya etnositine rağmen kültürel asimilasyon konusunda başarı elde edememiştir.

Sovyetlerin dağılması ile beraber dil, önemli bir sorun haline gelmiş ve bu durum Kafkasya'da dil siyaseti açısından riskleri doğurmuştur. Bilhassa Kuzey Kafkasya'da milli kimliklerin tanımı konusunda yaşanan sorunların nedenleri şöyledir: bu halkların sayıca az olması nedeniyle Rusçanın baskın bir dil haline gelmesi, Kuzey Kafkasya'da devletçilik anlayışı yerine kabile anlayışının yaygın olması, üst kimlik açısından birbirlerine yakın halkların, etnik açıdan yabancılaşmasına neden olmasıdır (Deniz, 2015: 172).

Kafkasya'nın diller açısından etkileşimde bulunduğu temas noktaları ise coğrafi ortamı nedeniyle bölgedeki geçitlerdir. Tavkul'a göre (2015: 185) Kafkaslarda konuşulan diller üç gruba ayrılır:

1.Kafkas Dilleri

a.Abhaz-Adige (Batı Kafkasya): Abhaz, Adige, Şapsığ, Bjeduğ, Jane, Besleney, Abzeh, Hatkoy, Temirgoy, Natuhay, Kabardey

b.Çeçen-Lezgi (Doğu Kafkasya'da): Çeçen-İnguş, Lezgi, Avar, Lak, Dargı, Tabasaran, Rutul, Tsahur, Agul.

2.Türk Dilleri

a.Karaçay-Balkar (Orta Kafkasya)

b.Kumuk (Dağıstan)

3.İran Dilleri

a.Oset

b.Tat (Dağıstan)

Berje'e göre (1999: 11) Kafkasya'da Tatar kavimleri hariç tutulursa farklı 7 ana dil mevcuttur bunlar: Kartvel, Abhaz, Çerkes, Oset, Ubıh (kaybolmuş bir dildir), Lezgi, Çeçence'dir.

Berje'nin Kafkas dillerini tasviri dışında Kafkasya'da konuşulan diller (Tablo 28).

Tablo 28. Kafkasya'da konuşulan diller (1999)

Konuşulan Diller	Konuşan Halklar	Konuşulan Sahalar
Otokton Kafkas Dilleri (Abhaz-Adige (Çerkes) dil ailesi), Ubıhça (Ölü dildir)	Abhazlar ve Adige halkları (Kabardeyler, Abzehler, Şapsığlar, Hakuçlar, Bjeduğlar, Natuhaylar, Hatukaylar, Mahoşlar, Mambeğler, Besleneyler).	Kuzeybatı Kafkasya
Kuzeydoğu Kafkas dilleri ailesi (Çeçen Lezgi ve Nakho-Dağıstan)	Çeçen Lezgi Nakho Dağıstan (Lezgiç, Avar-Andiç-Tsezic, Lak, Dargi, Khinalug).	Kuzeydoğu Kafkasya, Güneydoğu Kafkasya
Kartvel Dilleri	Gürcü, Svan, Megrel, Laz	Güneybatı Kafkasya
Altay Dil Ailesi (Türkçe)	Azerbaycan, Karaçay, Balkar, Kumuk, Kundur, Nogay, Urum, Terekeme, Stavropol Türkmenleri.	Orta-Kuzeydoğu ve Güneydoğu Kafkasya
Hint-Avrupa Dil Ailesi	Rus, Ukrayna, Ermeni, Oset, Tatca, Talış, Yezidi	Orta-Kuzeydoğu ve Güneydoğu Kafkasya

Kafkasya'nın kuzeyinde Otokton Kafkas dilleri olarak adlandırılabilecek Çerkes (Adige) dil ailesi, Abhaz (Abazaca) dil ailesi, Ubıhça, Kuzeydoğu Kafkas dil ailesi yer almaktadır. Bunlar içinde Ubıhça, Abhaz-Çerkes dilleri ile akraba olup, doğadaki seslerin en yakın taklidini içeren ölü bir dildir. 88 harften oluşan Ubıhçayı tek konuşan 1864 Çerkes sürgünü sırasında Anadolu'ya göç eden Tevfik Esenç idi.

Kuzeydoğu Kafkas dil ailesinde Vaynah (Vaynakh) denilen grupta Çeçen-İnguş, Kuzey Kafkasya'da konuşulan en büyük dili oluşturur (yaklaşık iki milyon). Batsbi (Batsaw, Batsi) ise, Gürcistan'da konuşulmakta olan bir dildir.

Dağıstan'da konuşulmakta olan en büyük dil grubu Avarca'dır. Bu dil hem Dağıstan'da hem de Azerbaycan'da konuşulmaktadır. Avarca alt dil grupları, Avar, Andi, Ahkvakh, Bagulal, Botlikh, Kharata, Chamalal, Godoberi, Tindi, Khunzib, Bezhta, Dido, Hinuk, Khavarşi'dir. Andi-Dido ve Archi dilleri ayrı diller kabul edilirken, 1930'dan sonra SSCB, bütün bu dilleri Avar dilleri ile birleştirmiştir. Lak ve Dargi dilleri de kendi içinde çeşitli ağızlara ayrılmaktadır. Samur grubu olarak adlandırılan, Dağıstan'ın güneyinde ve Azerbaycan'ın kuzeyinde yer alan dil grupları içinde en büyük olanı, Lezgice olup alt kolları; Ağul, Rutul, Sahur, Udi, Tabasaran'dır. Ayrıca, Lezgi grubunda bulunan ve Azerbaycan'da Şahdağı dilleri olarak adlandırılan grup yer alır. Bu grup, bir veya birkaç köy tarafından konuşulmakta olan, Buduqlar, Cekilar, Haputlar, Aliklar, Khınalıqlar, Krizlar, Yergüclardır. Kartvel dilleri Gürcüce, Lazca, Svanca ve Megrelce olup Güney Kafkasya dilleri içinde yer almaktadır. Lazlar ve Megreller günümüzde birbirine benzeyen akraba halkları simgeler ve ikisi arasında yalnızca ağız farklılığı vardır (Siharulidze ve diğerleri, 1998: 59). Gürcüler, eski çağlarda dil olarak Ermeniceyi konuşurken, Kartli'deki çeşitli milletlerin varlığı Ermeni, Süryani, Hazar Yahudi ile Grek dillerini konuşurken bu çeşitlilik zamanla Gürcü dilinin doğmasını sağlamıştır (Brosset, 2003: 14-15).

Altay Dil ailesinde yer alan Azerbaycan Türkçesi, Kafkasya'da en büyük Türk dil grubunu teşkil etmektedir. Fakat Azerbaycan Türkçesi, geçmişte geniş bir bölgede konuşulurken (Laçin Koridoru, Karabağ, Erivan, Revan Hanlığı), günümüzde sınırlı bir alanda konuşulmaktadır. Borçalı Türkleri (Gürcistan da yaşarlar) Azerbaycan Türkçesi konuşmaktadırlar. Dağıstan Derbent'te de Azerbaycan Türkçesi konuşulmaktadır. Azerbaycan Türkçesi, İran'da konuşulan dillerdendir.

Kumuklar, Altay dil grubunda ikinci büyük dil olup, Dağıstan, Hazar Deniz'i kıyılarında konuşulmaktadır. Kumuk Türkçesi Çağatayca'nın alt kolu olan Uygurca-Özbekçe'ye yakındır ve

hem Kıpçak hem de Oğuz Türkçesini içermektedir. (Bugün Kıpçak Türkçesini konuşan Dünya'da 30 milyonu aşkın nüfus bulunmaktadır. Kumanlar, Balkarlar, Kumuklar, Musevi Karaimler, Başkurtlar, Kırım Türkleri, Nogaylar, Kazaklar, Karakalpaklar, Kırgızlar bu dili konuşmaktadırlar). Kumuklar, Moğolca'nın Karluk dilini konuşmaktadırlar. Bu dil, Nogay Türkleri tarafından bilinir. Kumuk dili, stratejik bir dildir. Çünkü bu dil, daha önce askeri bir dil olarak Avarcaya eşlik etmiş olup, diğer diller ve Türk lehçeleri ile bağ kurmuştur. Bu durum Kumuk Türkçesi'nin geniş coğrafî alana yayıldığını göstermektedir. Kumuk Türkçesi; Avarlar, Lezgiler, Laklar, Dargılar ile Tabasaranlar arasındaki ortak iletişim dili olmasının yanı sıra, geçen Kafkas kabileleri arasında saygınlık, akıl, kültürel üstünlük göstergesi olduğunu göstermesi açısından önemli bir dildir (Tavkul, 2015: 198). Bu nedenle Kumuk Türkçesi jeopolitik öneme sahiptir. 1918'de Kuzey Kafkasya Dağlı Halklar Konfederasyonu Kumukça'yı ortak bir dil olarak özümsemiştir. Kumukça; aynı zamanda Çeçenistan, Kuzey Osetya, Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyetlerinde de konuşulur (Oğurlu, 2020).

Nogayca; Dağıstan, Çeçenistan, Karaçay-Çerkes bölgesinde konuşulur. Nogayca ve Kumukça birbirinden oldukça etkilenmiş dillerdir. Yine Altay dil ailesinden Karaçay dili Karaçay-Balkar, Türkleri tarafından konuşulmaktadır. Karaçay-Balkar dilleri birbiriyle çok yakın ve ortak kelimeleri içeren dil grupları olarak Kafkasya diller havzasının Altay dil ailesinin bir akrabasıdır. Stavropol Türkmenleri, Kıpçak Türkçesi'ni de içine alan Türkmen Türkçesi konuşmaktadırlar. Öte yandan Urum Türkçesi, Hristiyan Türkmenlerinin konuştuğu dildir. Urum Türkçesi yok olma tehlikesi ile yüz yüzedir.

Kafkasya'da Hint-Avrupa dil ailesinden İrani dillerden, Osetçe, Tatça, Talişçe yer almakta olup, bunlardan Osetçe, Kuzey-Güney Osetya'da çok eski bir dildir. Tatça, Azerbaycan'ın en kuzey bölgesi ve Dağıstan'da konuşulurken, Talişçe, Azerbaycan'ın en güneyinde konuşulur. Rusça, bölgeye sonradan gelmiş ve Kuzey Kafkasya'nın resmi dili olarak oldukça yaygınlaşmıştır.

SSCB döneminde lehçe farklılıklarına dayalı olarak birbirlerine çok yakınlık arz eden dil grupları yapay dil sınırları ile ayrılmıştır. Kafkasya'da etnik sınırların realite arz etmemesi, Kafkas dil sınırlarına da yansımıştır. Dillerin ölümü kültürlerinde ölümü, dolayısıyla toplum kimliğinin de ölümü demektir. Dilleri, kültürleri, kimlikleri ölen toplumların kabul ettikleri kimliklerle yaşamaları kaçınılmaz hale gelir. Öte yandan bir dilin yazı diline aktarılmaması da o dili zayıflatır ve dilin zamanla ölmesine neden olur. Bilim insanları dünyada konuşulan dillerin kültürel asimilasyon ve entegrasyonla küreselleşme eşliğinde ilerleyen süreçte kaybolacağını vurgulamaktadır. Dünya üzerinde konuşulan dillerin yarısının kaybolacağı öngörüsü, etnik kimlik ve dillerin korunması sorununu gündeme getirmektedir.

Kafkas Halkları, günümüzde çeşitli ülkelere sürgün edilmeleri nedeniyle dil sorunu ile bulundukları ülkelerin zamanla baskın olan kültür ve dilinden etkilenerek azınlık grup olarak kendi dil ve kültürlerini unutma ve asimile olma sorunu ile karşı karşıyadırlar. Örneğin Türkiye'de yaşayan Kafkas halkları dil ve kültürel baskı yaşamamalarına ve yüksek öğretimlerde Çerkes Dili ve Edebiyatı bölümünün varlığına rağmen, kendi dillerini unutma-yok olma sorunu ile yüz yüzedirler. Bu nedenle dillerini özgür biçimde sürdürebilecekleri korunaklı coğrafi alanlara yani öz vatanları Kafkasya'ya ihtiyaç duymaktadırlar. Türkiye, dillerinin korunması ve sürdürülmesi bağlamında Kafkas halklarının vatanlarına dönmesi için politik bir süreç yürütebilir. Kafkasya'nın yanı sıra Maverayı Kafkasya'nın bir bölümünü içine alan Orta Asya ülkelerinde de benzer faaliyet yürütülebilir.

Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da Ruslar; Rus dili altında bilhassa Türk dillerinin lehçelerinin ön plana çıkarılması, aynı etnisitelerin anlaşabilmesi için Rus dilini konuşmaya mahkûm

etmişlerdir. Türkiye'nin Latin alfabesine geçişi ile o dönem Azerbaycan'da kullanılan Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçişi sağlanmıştır. Türk ülkeleri arasında iletişim engelini yalnızca Ermenistan gibi coğrafi bariyerlerle değil, dil stratejisi ile de oluşturmaya çalışmışlardır.

Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'nın bir bölümünde resmi dil sorunu bulunmaktadır. 1928'de Arab/İslami alfabesi yasaklanarak Latin alfabesi kabul edilmiş, 1942'de Rus-Kiril alfabesi zorunlu tutulmuştur. Bu durum, bilhassa genç nesillerin İslam eserleri ile tanışmaması, bağlarının kopması için yapılmıştır (Nevruz, 1997: 1964).

Azerbaycan anayasasında 1992'de ülkenin resmi dili "Türk Dili "olarak kabul edilmesine karşın, 1995'de Rus politik ürünü olarak ülke anayasasında "Azerbaycan Dili" olarak değiştirilmiştir. Aynı şekilde Özbekistan'da resmi dil Özbekçe, Kazakistan'da Kazakça, Türkmenistan'da Türkmence, Kırgızistan'da ise Kırgızca'dır. Ancak bu doğru bir kabul değildir. Bu kabul Türklüğe yabancılaşma eylemidir. Anayasada Türkiye'nin resmi dili Türkçedir. Türk Birliğinin sağlanması için bu ülkelerde resmi dilin ya Türkçe veya Azerbaycan Türkçesi Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Türkmen Türkçesi şeklinde tanımlanması gerekmektedir. Bu durum, Türk Dünyasının Türk farkındalığını artırması ve Hazar'ın doğusundaki ülkelerin Türk bölgesi olarak tanımlanması ve tanıtılması açısından oldukça önemlidir.

Orta Asya'da yaşayan Rus nüfusunun Türk dillerini benimseme konusundaki isteksizliğine karşın, Türk devletlerinde resmi kurum-eğitim-yazışmalarda kendi dillerine ek olarak Rusçanın kabul görmesi, Türk dillerini pasifize etmektedir. Türk dillerinin Rusça karşısında baskın hale gelmesi gereklidir. Kazakistan'da iki resmi dil olarak Kazakça ve Rusça kabul edilmişken, Kırgızistan'da resmi dil Kırgızca ve Rusçadır. Bu iki Türk ülkesinin resmi dillerini Rusça değil tamamen kendi dillerini resmi dil kabul etmeleri gereklidir. Bu konuda Rusya; Orta Asya'da resmi dilin Rusça olmasını benimserken, Türkiye Orta Asya'daki resmi dillerin tamamen Türk dili olarak kabulü için öneride bulunabilir.

Ruslaştırmanın bir dil politiği olarak Kiril alfabesini günümüzde; Kuzey Kafkasya, Abhazya ve Güney Osetya, Tacikistan kullanırken, kısmi olarak Azerbaycan, Orta Asya'da Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan kullanmaktadır. Ancak bu ülkelerin Kiril alfabesini bırakarak Latin alfabesine geçmeleri, Türkiye ile siyasi-kültürel-ticari iletişimi ve ilişkileri güçlendirebilir.

Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'daki ülke ve bölgelerinde ulusüstü iletişim için Türk dilinin ön plana çıkarılması gerekmektedir. Rusya, Rus dil merkezinin milletlerarası Rusça olimpiyatlarının düzenlenmesi ve derece kazananların Rusya'da çeşitli okullarda parasız eğitim hakkının tanımasını mümkün kılmıştır. Bu bağlamda Türk dilini koruma-geliştirme-yaygınlaştırma ve ortak dil olması için Türkiye'nin öncülüğünde uluslararası Türk Dil olimpiyatları düzenleyerek derece kazananların çeşitli Türk okullarında ücretsiz eğitim verilmesi gerçekleştirilebilir. Türk dili programlı okullar açılabilir. Kazak-Türkiye okulu gibi. Bu okullara hediye Türkçe ve kitaplar gönderilebilir. Öte yandan kalıcı olması açısından Türk Dünyası ile ortak yapımlı tiyatro ve sinema filmleri yapılması Türk dili ve kültürel bağlarını güçlendirebilir.

Kazakistan, Rusya ile uzun sınıra sahip ülke olarak Rus kültür-dil ve nüfusunun en yoğun bulunduğu Türk ülkesidir. Kazakistan, Maverayı Kafkasya'da Türkiye için en stratejik ülkedir. Rus dilinin baskınlığının azaltılması için gerekli bir durumdur. 1920-1930'da Rusça konuşan Kazakların sayısı yok denecek kadar azdı (Khasanov, 1987: 105). 1970'te Kazakistan'ın %42'si Rusça biliyorken, 1989'da nüfusun %63'ü Rusça biliyordu. Kazak SSC'de yüksek öğrenimin neredeyse tamamı Ruslaştırılmış ve bu aynı zamanda ilk ve orta öğretimin de önemli bir bölümünü etkilemişti. 1955 yılında ülkedeki Rusça eğitim veren okullarda Kazak Türkçesi kaldırılarak, 1979'da okul öncesi

kurumlarda Rus dilinin öğrenimi zorunlu hale gelmiştir (Suleymanova, 2010: 102). 1989'da Kazak ve Rus dillerinin statüsünü belirleyen "Kazak SSC'deki diller hakkında" yasa kabul edilmiştir. Özellikle "Kazak SSC'nin devlet dilinin Kazakça dili" ve Rus dilinin "etnik gruplar arası iletişimin dili" olduğu belirtilmiştir. 2000 yılında dahi Kazakistan'da okul öncesi eğitim %25 Kazak, %25 Rus dili ile eğitim vermekte idi. 2000 yılında Kazakça eğitim verilen bölümlerdeki öğrenci sayısı yaklaşık %32, Rusça eğitim veren bölümlerdeki öğrenci sayısı yaklaşık %68 idi. 2013/2014 eğitim-öğretim yılında cumhuriyet okullarındaki 2,5 milyon öğrenciden 1,7 milyonu Kazakça, 808,6 bini Rusça, 98,3 bini diğer dillerde eğitim görmüştür (Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı, t.y). 2018'de Nursultan Nazarbayev yaptığı bir konuşmada Kazak parlamentosunda Rusça konuşulmasını yasaklamış, ancak dört yıl sonra Rusça ikinci resmi dil olmuştur (Kazakhstan-language, 2018). Günümüzde azalmasına rağmen Rus nüfusunun (%15) en yüksek olduğu Türk ülkesi Kazakistan'dır. Kazakistan'a Türkiye'den nüfus yerleştirilerek Türk nüfusu, Rus nüfusuna daha baskın hale getirilerek Rus etkileri azaltılabilir. Kazakistan'ın 2025'e kadar Latin alfabesine geçecek olması, Türkiye ile iletişimini kolaylaştıracaktır.

Özbekistan'ın Özbekçe ve Karakalpak olarak iki resmi dili bulunmaktadır. Özbekistan'da ikinci en yaygın dil Rusça'dır. 1992'den bu yana Latin alfabesini kullanan Özbekistan'da Rus dili resmi dil olmasa da belge ve raporlar Rusça yazılıp çoğaltılmaktadır. Özbekistan'da Rusça çok sayıda gazete ve dergi yayınlanmakta olup, Rusça eğitim veren 848 okulda toplam öğrenci sayısı 372.256 kişidir (2013). Kırgızistan'da %14 Özbek nüfusuna rağmen ikinci en yaygın dil yine Rusça'dır.

Türkiye'nin Türk Dünyası ile tarihi-siyasi-etnik-ticari bağların güçlenmesi için Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da ulus üstü ortak bir Türk dilinin benimsenmesi gereklidir. Türk kültür ve dilinin ortak alanda buluşması ve din-dil-kültürde fikir birliği için, Türk İslam-kültür-tarih ve coğrafyasını anlatan dergi-gazeteler çıkarılabilir. Türkiye'nin öncülüğünü yapabileceği bu dergi ve gazetelerin Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da yayınlanması ve bu yayınların ulusüstü tüm ülkelerin anlayabileceği ortak bir Türk dili ile üretilmesi gereklidir.

7.5.2. Kafkasya'da Din Grupları

Dinin dile göre evrenselliği daha olası bir durumdur ve bu anlamda 20. yy. sonu dinlerin globalleşmesine tanıklık eder (Huntington, 2018: 83). Kafkasya'nın dil açısından zenginliği dinsel dokusunda da kendini göstermiştir. Bölge, işgale uğradıktan sonra Kafkas halklarının dil, din, kültür yapıları üzerinde baskı uygulanması nedeniyle büyük sarsıntılar yaşanmıştır (Bağ, 2001: 64). Kavimlerin dili birleştiren ve kimliği belirleyen bir görevi söz konusudur (Karpat, 2013: 32). Ancak dilin olduğu kadar ortak din, yüksek kültürü sağlayan malzemeler de kavimlerde belirleyici olduğu kadar birleştiricidir.

Kuzeybatı Kafkasya'da Druidlik, sosyo-kültürel örgütlenmeyi, ekinciliği esas alan, mabede ihtiyaç duymayan bir kabile inanışı olarak, halkların kısa sürede Hristiyanlaşmasını ve İslamlaşmasını engelleyici unsurdu (Agrba ve Khotko, 2008: 6). Bu unsur Kafkasya'daki kabile anlayışını destekleyenler ve bilhassa Çerkesler arasında yaygın idi. Nitekim Çerkesler, topografyalarının etkisi ile kapalı kırsal yaşamlarını uzun süre muhafaza etmişlerdir.

Kafkasya'da İslam, önce Doğu Kafkasya/Dağıstan'da 7. yy. da başlamıştır. Kafkasya'nın orta bölümü 16. yy. da batı bölümü ise 18. yy. ın 2. yarısında İslam ile tanışmıştır. Bu açıdan Kuzey Kafkasya beş milyon civarında Müslümanın yaşadığı, Maverayı Kafkasya'nın ortasında jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip bölgedir (Nevruz, 1997: 1962). Kafkasya'nın topografik yapısı ve bölgenin dil çeşitliliği, İslam'ın yayılma hızını azaltmıştır. Arapların İslam'ı yayma faaliyeti ile

Kuzey Kafkasların doğusu, Osmanlı Devleti'nin faaliyetleri ile batısı Müslümanlaşmıştır (Akhiyadov, 2020: 4).

Gürcülerin Hristiyanlaşması, yalnızca Osetler ve Abhazlar arasında olmuştur. Günümüzde Osetlerin %70'i, Abhazların %50'si Hristiyandır ve Müslüman olanları Anadolu'ya sürgün edilmiştir. Geriye kala halkların tamamı Müslüman olmuştur (Nevruz, 1997: 1962). Günümüzde Kafkasya'da Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya'nın %90'dan fazlası Müslümandır ve Rusya sınırları içinde en büyük Müslüman nüfusu Kafkasya'da bulunmaktadır (Akhiyadov, 2020: 2).

Kuzey Kafkasya'da yaygın olan kabilecilik anlayışı, Dağıstan Dağlılarında İslam inancı nedeniyle kabileler arası nefretin İslam'ın birleştirici potasında erimesini sağlamıştır. İslam; aynı zamanda Dağıstan'da çok sayıda etnik yapıdaki gerginliğin yumuşamasını, ortak bilincin ortaya çıkmasını sağlayan unsur olmuştur (Kılıçoğlu, 2019: 234). Bu noktada İslam; Kuzey Kafkas halkları arasında birleştirici rol oynamıştır. Bölgedeki sömürgeciliğe karşı Kafkas halkları İslamiyet'i seçmiştir (Şaraşidze, 2005). Bunun iyi bir örneği Osmanlı Devleti döneminde Kafkasya'ya gönderilen, Ferah Ali Paşa'nın Kafkas kabileleri arasında İslam'ı yayma çabası ile sonuçlanan Çerkeslerin İslam'ı kabul etmeleridir. Kafkasya'daki halkların çoğu Müslümandır ve her ne kadar İran-Rusya'nın etkisi altında kalsalar da Osmanlı Devleti'nin hilafetini de kabul etmişlerdir (Ahmet Cevdet Paşa, 2011: 217).

Din, kabileler arası toplulukları bir arada tutarak teopolitik çerçevede birleştirme görevini yükleyerek kurallar bütünü oluşturup iletişim, düzen, ortak dinsel kültür yaratma faaliyeti yürütmektedir. Bu bağlamda kimi zaman dinsel kimlikler etnik kimliklerin önüne geçebilmektedir. Tıpkı Kafkasya'da Rusların varlığı ile Kafkas halklarının din faktörü çerçevesinde kümelenerek dini kimliğin etnik kimliğin önüne geçtiği gibi. Günümüzde Kuzey Kafkasların doğusu yani İnguşetya, Çeçenistan, Dağıstan'da din; sosyo-kültürel hayatın bir parçası ve politik düzenini oluşturmaktadır.

Kafkasya'da jeokültürel kimliğinin bir parçası olarak şu dini gruplar yer almıştır: (Tablo 29).

Tablo 29. Kafkasya'da din grupları

Dini Yapı	Etnik Grup		
Hristiyanlık	Ruslar, Gürcüler, Ermeniler, Ukraynalılar, Don Kazakları, Güney Osetler, Abhazlar, Asuriler, Udiler.		
İslamiyet	Azerbaycan, Ahiska, Karaçay, Malkar, Kumuk, Nogay, Kundur, Terekeme Türkleri ile Farslar, Çerkesler, Kabardeyler, Çeçenler, İnguşlar, Acaralar, Abhazları'ın bir kısmı, Kuzey Osetlerin bir kısmı, Dağıstanlılar (Avarlar, Lezgiler, Rutullar, Agullar, Sokurlar, Tsahurlar ve Tabasaranlar), Dargılar, Laklar ve Talışlar		
	Sünni	Hanefi	Karaçaylar, Malkarlar, Kumuklar, Nogaylar, Kundur, Ahiska, Terekemeler, Kırım Tatarları, Abhazalar, Acaralar, Çerkesler, Kuzey Osetler
		Şafii	Dağıstanlılar, Çeçenler, Kabardeyler, İnguşlar, Tatların bir kısmı ve Lezgiler
	Şii		Azerbaycan Türkleri, Farslar, Talışlar
Musevilik	Tatlar ve Hazar Türkleri		

Kaynak: Taşkın Deniz Siyasi Coğrafya Penceresinden Sorunlar Yumağı Kuzey Kafkasya (2015: 95).

Kafkasya'da din dağılımı adına dikkat çeken unsur, Kuzey Kafkasya'nın özerk cumhuriyetlerinin İslamiyet'i tercih etmeleridir. Ayrıca Güney Kafkasya'da Acara, Abhazya, Ahıska, Terekeme bölgeleri ile Azerbaycan, Farslar ve Talışların yine İslamiyet'i tercih ettiği anlaşılmaktadır (Tablo 29). Dolayısı ile Kafkasya'da Müslüman nüfus ağırlık kazanmaktadır.

Rusya'nın Kafkaslarda egemenlik kurmak adına yürüttüğü teopolitik adımlar şöyle olmuştur:

- Kafkasya'yı ele geçirmek için Ruslaştırmanın bir adımı olarak dini etkeni kullanma. Kuzey Kafkasya'nın doğusu daha önce İslam ile tanışarak kurumlaşmış, orta bölümde Kabardeyler arasında kurumlaşma sürmüş ancak daha dağlık alanlar olan Kabardey, Balkar, İnguş, Oset ve Karaçay'da, Adigey ve Abhazya'da kurumlaşmadan Rus işgaline uğramıştır (Nevruz, 1997: 1963). Yakınlaşma Çarlık Rusya'sının dini elitlerle iş birliği yaptığı dönemde olmuştur. Örneğin II. Katherina 1783'de Orenburg müftülüğünü kurarak yakınlık kurmaya çalışmıştır.
- SSCB döneminde ateistleştirme politikası hem Kafkasya'da hem de Orta Asya'da İslam'a karşı baskı geliştirmiş ve camilerin çoğu kapatılmıştır. Kuzey Kafkasya'da 4.000'den fazla cami, medrese, mescit kapatılmıştır (Nevruz, 1997: 1964). Din adamı sınıfları ortadan kaldırılarak sıradan Sovyet insanı yaratılmaya çalışılmıştır (Akhiyadov, 2010: 5). 1941'de Alman-Sovyet çatışması ile Stalin Kafkas halklarını yanına çekmek için Buynaks, Bakü, Taşkent'de dini kurumlar açtırmış, ancak uzun sürmemiştir (Nevruz, 1997: 1964). Bu dönemde "Sovyet İnsanı" yaratma planı ile Ruslaştırma politikasına karşı İslam bir panzehir olmuştur (Kılıçoğlu, 2019: 239).
- SSCB'nin dağılması ile Rusya; Müslümanları gelenekçi ve radikal İslam grupları olmak üzere ikiye bölmeye çalışmış ve bunun sonucunda Dağıstan'da daha fazla sayıda etnik gruplara bölünme gerçekleşmiş, etnik müftülükler dahi ortaya çıkmıştır (Akhiyadov, 2020: 10). Bu durum İslam'ın bölgedeki etkisini dağıtmaktadır.
- Günümüzde Çarlık Rusya'sına benzer biçimde dini elitlerle iş birliği devam etmektedir. Dahada önemlisi Kafkaslarda güvenliği sağlama ve nüfusu yönetmek için stratejik müdahale aracı biçiminde dini faktör kullanılmıştır. Çeçenistan ve Dağıstan, tüm baskılara rağmen Kafkaslarda İslam'ın en çok kurumlaştığı ve temellendiği bölge olmaya devam etmektedir. Putin'in uluslararası düzeyde Çeçen sorununu terör eylemleri olarak tanımlayıp, bölgeyi kontrol için kukla bir hükümet oluşturması bunun bir örneğidir. Bu hükümet Kadirov ailesidir. Ramazan Kadirov'un babası Ahmet Kadirov, Çeçenistan'ın eski müftüsü ve Çeçenistan'da önemli biri olarak tanınıyordu. Rusya, bölgeyi kontrol etmek için bu aile ile yakınlık kurmuştur.

Kuzey Kafkasya'da Rusya'nın bölme, dini tahribat faaliyetlerine karşı, bütünsel olarak İslam'ın yeniden bu coğrafi sahada yaygınlaşması için, dini faaliyetler yürütülmesi gereklidir. Bu amaçla Türkiye; Kafkasya'dan Türkiye'de İlahiyat bölümlerinde okuması için burslu öğrenci alabilir. Ayıca Kafkasya'da yerli dilde İslami eserin azlığına karşın, Türkiye Kafkasya'nın yerli dilde veya ortak Türk dilinde (Kumukça gibi) İslami eserler yayınlayabilir. Ayrıca Kafkasya'da ehil din adamalarının az olması konusunda Türkiye, bölgeye yetiştirilmiş din adamları gönderebilir. Çok sayıda Kuran kursunun açılarak Kuran bilen nüfusun artırılması için Türkiye'nin etkin olması gereklidir. Türkiye'den din adamı yetiştirmek için çeşitli derecelerdeki okullara öğretim elemanı gönderilebilir. Cami ve mescit sayısını artırarak, mali kaynak sağlayabilir. Nitekim günümüzde Çeçenistan'daki camilerin çoğu Türkiye ile iş birliği yapan kurumların eseri olup, Türkiye ile iletişimleri sürmektedir. Yürütülecek tüm etkin faaliyetler, İslam Birliği'nin sağlanması, Türkiye'yi bölgenin hamisi kılması ve jeopolitik açıdan güçlü bir Kafkasya'nın oluşması için gereklidir.

7.6. Soy Örgütlenmeleri, Geleneksel Hukuk, Sosyal Tabakalar ve Siyasal Boyutları

Kafkasya'da (bilhassa Kuzey Kafkasya'da) siyasal örgütlenme modelini; feodalite, sosyal tabakalaşma, çoklu kültürün parçası olarak dilsel çeşitlilik, kabilecilik belirlemekle beraber, bölgenin tarihsel denklemli göç kavşağı olmasından doğan ticari, teokratik, sosyal temalarda siyasal örgütlenme biçimine yardımcı olmuştur.

Kafkas halkları her ne kadar farklı dillere ve kültürel dokuya mensup olsalar da birbirlerinden etkilenmişlerdir. Mozaikleşmiş görünümüne rağmen ortak bir Kafkas kültürü söz konusu olmuştur. Bölgede soy örgütlenmeleri, kabileciliğe dayalıdır. Her kabilenin kendine has bir imajı vardır ve onlar için grur her şeyden önemlidir. Kabileler, yaşlılar tarafından yönetilmiştir.

Çerkesler, devleti değil çeşitli dillerden oluşan kabile yaşantısını seçmiş ve kendi içinde hiyerarşi oluşturmuştur. Bu nedenle devlet kurmaya ihtiyaç duymamışlardır. Çerkeslerin devlet kurmama nedenleri şu şekilde özetlenebilir: toplumsal sorumluluk ve düzenin iyi olması, özgürlüklerine düşkün olmaları, kimlik ve bağımsızlıklarını koruma arzusu ve bulundukları ortamın onları dış saldırılardan koruması (Bell, 1998: 125). Ancak durum, bu faktörlere bağımlı kalacak kadar sınırlı değildir. Çünkü Çerkesler, tek bir bölge adı altında da biçimlenmişlerdir. Örneğin Çerkesya çok sayıda kabileden oluşan geniş bir bölge olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bir devlete de tabi olmuşlardır. Örneğin Çerkesler, Kırım ve Karadeniz bağlantılı biçimde, Osmanlı Devleti ile yakın ilişkilere sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Batı Kafkasya'yı İslamlaştırması ve ticari ilişkileri bu bağı kurmaya yardımcı olmuştur. Bu duruma ek olarak dışsal saldırılar nedeniyle benzer etnik gruplar olarak birleşme fikri ile devlet de kurmuşlardır. Örneğin, Ruslara karşı 11 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan etmiş ve dilini Kumuk Türkçesi olarak kabul etmiştir. Bu cumhuriyetin bağımsızlığını ilk tanıyan Türkiye olmuştur. 1919-1920'de Dağıstan ve Çeçenistan'da Kuzey Kafkasya Emirliği Osmanlı Devleti himayesinde kurulmuştur. Bu bağlamda Kafkas halkları özgür şekilde yaşamayı veya bağımsızlıklarına saygı duyan ve ortak inanışlara sahip devletleri de kabul etmiş ve tabi olmuşlardır. Geçmişte Osmanlı Devleti bu rolü üstenmiş ve Anadolu'ya sürgün olan Çerkes halkları ile bu bağ dahada güçlenmiştir. Günümüzde de aynı hamilik rolünü Türkiye üstlenerek sürdürebilir.

Kentleşme ve sürgün ile Kafkas dilleri zayıfladığı gibi, kabilecilik ve feodal yapıda zayıflamıştır. Günümüzde kabilecilik ve feodal yapı kalmamıştır. Kentli nüfus ağırlık kazanmıştır.

Kuzey Kafkasya'da geleneksel hukuk yapısını, doğal yaşam biçimi ve gelenekler belirlemiştir. Çerkes halkları doğumdan ölüme değin kurallarla yaşamaktadırlar. Bu halklar, kültürel yaşam ve karakter olarak da kendine has bir yapıya sahiptir. Örneğin Çerkeslerin, xabze denilen sözlü örf, hukuk kuralları vardır ve adalet bu kurallarla sağlanır. Xabze (Kebze) aynı zamanda büyüklere nasıl davranılacağı, törenleri, giyim kuşamı, savaş taktiklerini vb. unsurları düzenlemekteydi (İzzet, 2009: 100). Kebze bir nevi Çerkes anayasasıdır. Batılı kaynakların "Kafkas yogası" adını verdikleri Kebze ruhsal bir öğreti olup, Kafkasya'nın bozulmamış dokusunda 20. yy. la değin sürmüş Kafkasya geleneğidir (Yağan, 2002: 10). Kafkas halklarında Kebze öğretisi üç aşamalıdır. Bunlar: 1. Aleyşö'e, toplumsal töre olup, nezaket kuralları, günlük yaşam kurallarını içerir (ebeveynin yeri görevi, evlilik hayatı, kadının evlilikte yeri, klan kardeşliği, misafir adabı ve kutsallığı, ortak kararlar, dansın kutsallığı ve disiplinler aracı olma gibi). 2. Kebze, Çerkesçe'de gelenek anlamını taşıyan bu kavram, yazılı olmayan ve Kafkas halklarının sınıflı yapısındaki idareci ve asil grubunu temsil eden kuralları içermektedir. Kebze eğitimi doğumdan ölüme değin süren çevresel unsurları teşkil etmektedir. 3.

Amista Kebze, Kebzenin parçası olan ve asil anlamına gelen kavramdır. Amista Kebze bir din olmayıp, yaşam sanatı, insan akıl sisteminin terbiyesidir. Amista Kebze'nin amacı kozmik şuuru ortaya çıkarmaya çalışarak mükemmel insan (insan-ı Kâmil) olmayı yakalamaktır. Kebze; din, sosyal hayat, yaşam tarzı, kadına ve büyüğe, çocuğa ve kısacası insanın kendisine saygısını içermektedir. Bu bağlamada Kebze için Çerkeslerin habitusu denilebilir. Çerkeslerde düğün ve benzeri toplantılarda gençler bir araya gelmektedirler. Buna worşer denmektedir. Bu yönleri ile Çerkeslerin Türk-İslam geleneğine benzerlikleri bulunmaktadır. Bu benzerlikler Türk ve Çerkesleri yakınlaştırmıştır. Bu benzerlikler, Çerkeslerin Türk ve Türkçeyi benimsemelerine yardımcı olmuştur. Türkiye'de hala geleneksel hukuk yapılarını ve hayatı anlamlandırma biçimlerini korumaya çalışan Kafkas halkları bulunmaktadır. Ancak ne kadar hoş görülü toplum içinde yaşasalar da dillerini, geleneklerini kaybetmeleri riski yüksektir.

Çerkeslerde ortaya çıkan ve genellikle soylulardan seçilen yeni doğmuş olan çocukların komşu tarafından kaçırılması ile ortaya çıkan atalık (Çerkesçe P'ur) geleneği söz konusu idi. Bu geleneğe göre kaçırılan çocuk 16 yaşına kadar ata kabul edilen yeni ailesi tarafından ata binmek, savaşmayı öğrenmek, kurnazlığı öğrenmek vb. becerilerin kazanımı için eğitilirdi. Bu gelenek, kabileler arasındaki kan davalarını azaltan ve onları birbirine yakınlaştıran bir rol oynamaktaydı (Grigoriantz, 1999: 121). Kan davası süreci savaş dönemlerinde ortadan kaldırılıyordu ve bu anlamda kabilecilik, Çerkesler ve Kuzey Kafkas halkları açısından son derece stratejik bir olgu idi. Bu bağlamda halkların geleneklerine bağlı olma nedenlerinden biri de jeopolitik risk taşıyan kan davalarını önlemekti. Kafkasya'da toprak denetimi kabilelerce sağlanmakta iken, Anadolu'ya olan göçlerle bu denetim yetkisi devlete geçmiştir. Ayrıca bu göçlerle Osmanlı Devleti'nde toplumsal yapısı da değişim göstermeye başlamış, nüfusun bir kısmı askeri, bir kısmı reaya, bir kısmı da ilmiye sınıfına dahil olmuştur.

Mülkiyet, sosyal tabakalaşmada son derece stratejiktir. Sovyet döneminde, 1930 ve sonrasında Rusya'da sanayileşme, mülksüzleştirme ve kolektifleşme ortaya çıkmış ve bu durum sosyal sınıflar da değişim yaratmıştır. Toprak mülkiyeti, Ortadoğu'da politik belirleyici unsur olarak toplumlar arası çatışma nedenidir ve bundan dolayı devrimciler bu konuyu amaç haline getirmişlerdir (Karpat, 2001: 82). Kafkasya'da da benzer şekilde mülkiyet algısı kabileciliğe bağlı feodalizme dayalı iken, Sovyet devrimi sonrası özel mülkiyet algısı değişime uğramıştır. Özel mülkiyetin kaldırılması, bazı toplumsal sınıfların değer kaybetmesine neden olmuştur. Örneğin kentli tüccar ve sanayi burjuvazisi değerini kaybetmiş, işçi sınıfı ön plana çıkmış, sosyal işçi grubunun büyük bölümü Azerbaycanlı işçilerden oluşmuştur.

Sosyal tabakalaşmanın en belirleyici faktörü kırsal ve kentsellik olmasına karşın SSCB döneminde eğitim şartları bunu değiştirmiş ve Rus, Yahudi, Ermeniler şehirde çalışan kesimi oluşturmuştur. Ancak Azerbaycan eğitim-medeni durum açısından sosyal sınıf olarak daha önemli hale gelmiştir.

Ermenistan'da ayrıcalıklı aristokratlar olmasına karşın, daha sonra Orta sınıf doğmuştur. 19-20. yy. ın başına kadar köylü sınıfı fazla iken, SSCB döneminde değişmiş ve daha sonraki yıllarda seçkinler ortaya çıkmıştır (Malysheva, t.y). Ermenistan'da milliyetçiliğin ifade biçimi sosyal sınıflar arası değişim göstermektedir. Ancak, Din adamları, soylu, köylü, tüccar ile aydınlar milliyetçi fikre sahiptir. 1890'da kurulmuş olan Taşnaksutyun, daha sonra sosyalist partiye dönüşmüştür (Roudik, 2009: 98).

Sosyal sınıflar açısından bölgede belirleyici olan eğitim ve ekonomik durumdur. Ekonomik ve sosyo-politik açıdan Güney Kafkasya'daki fiili ve potansiyel çalışanlar arasında henüz sadece iki

gerçek sınıfın (orta sınıflar ve alt sınıflar) varlığı ve bu sınıfların yaşam standartları ile siyasi eğilimlerinin farklılık göstermesine rağmen çatışmanın olma ihtimali zayıftır (Roberts ve Pollock, 2011: 757).

Kafkasya'da 1828-1864-1878-1944'de Ruslar tarafından yerli nüfusun sürgünü ile Ermeni, Ukraynalı, Rus, Alman, Kazak nüfusu ile göçmen nüfusu artırılmıştır. Bu durum bölgede yerli sayısını azaltırken, göçmen sayısını artırmıştır. Fakat günümüzde Rus nüfusu da bölgeden büyük ölçüde göç etmektedir. Bu nedenle Rus nüfusunda da azalmalar vardır. Türkiye bu durumu fırsata çevirerek, Türkiye'deki Kafkas halklarından bölgeye yerleştirerek yerli nüfusu yeniden artırabilir.

Azerbaycan'da sanayileşeme ile birlikte burjuvazi, Bakü'de önemli güç haline gelmiştir. Ancak Azerbaycan'da yerel aydın grup, Marksizm'i kabul etmemiş, milliyetçilikten vazgeçmemiştir. 1960'ların sonunda milliyetçilik, Kafkas topluluklarında baskın hale gelmiştir (Roudik, 2009: 100). Ancak son Çeçen Savaşı ile Rus yanlısı bir Çeçenistan ortaya çıkmıştır. Günümüzde Dağıstan haricinde Rus yanlısı bir Kuzey Kafkasya söz konusudur. Ancak bu genelleme muhalif kesim için değil, özerk bölge yönetimleri için geçerlidir. Güneyde Ermenistan, Rus yanlısı grubu temsil ederken, Gürcistan, Azerbaycan Türkiye yanlısı bir siyasi tavır içindedir. Türkiye'deki Kafkas diasporası, Türkiye yanlısıdır. Maverayı Kafkasya'da ise Kırım Türkleri, Kazan bölgesi ve Ukrayna Türkiye yanlısı iken, Kırım'daki Rus nüfusu ağırlıklı olduğundan Rus yanlısıdır. Orta Asya'da ise Türkmenistan tarafsız bir politika güderken, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan ve Doğu Türkistan Türkiye yanlısıdır. Bu bağlamda esken Türkiye'den yanadır.

7.7. Kafkasya'da Teopolitik-Etnopolitik Sistem Analizleri

Bir bölgeyi hakimiyet altına almak için en etkili unsurlardan biri dini inanışlardır. Bu nedenle Kafkaslarda egemen güç olmak isteyen her aktör, bölgeye kendi dinini taşımaya çalışmıştır.

İslam öncesi bölgede Animizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık ve Kafkasya'ya göç eden Türkler arasında Gök Tanrı inancı vardı. Kafkaslarda topografyanın etkisi ile en etkili din Animizm (doğa dinleri) idi. Asur ve Babil sürgünlerinden etkilenen Kafkasya'da Yahudilik de yayılma alanı bulmuştur. Ermeni Kralı II. Tigran'ın MÖ 1. yy. da Yahudi nüfusunu bölgeye taşıması bu dine temel oluştururken, Hazar Devleti yöneticilerinin Yahudiliği benimsemesi, İslamiyet'in Kuzey Kafkasya üzerinden yayılmasına engel oluşturmuştur. Güney Kafkasya'da komşu Sasani etkisi ile Zerdüştlük, Bizans etkileri ile 3. yy. ın sonunda Ermenilerin Hristiyanlığı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Gürcülere ise Hristiyanlık, 5. yy. da Ermenilerden geçmiştir.

Tarih boyunca Kafkasların ticari yolların kesişiminde yer alması, politik-askeri rekabetin yanı sıra dinler arası rekabeti de getirmiştir (Yıldız, 2015: 147). Bu durum, Kafkasya'da 7. yy. da İslam'ın yayılması mevzusunda da kendini göstermiştir. İslamiyet, bölgede Hristiyanlığın yayılışı şeklinde olmamıştır. Hristiyanlık ile Yahudiliğin Volga'ya kadar yayılış göstermesine rağmen, İslamiyet (Dağıstan'ın belirli bölgelerine kadar yayılabilmiştir) Orta Asya üzerinden Harezm bölgesinden yayılmıştır (Barthold, 2021: 37). Bu durum Kafkasya-Maverayı Kafkasya siyasi-kültürel-ticari ilişkilerini yansıtması açısından oldukça dikkat çekicidir. Bu ilişkiler ticari yollarla bağlantılı olup, akarsular ve Hazar Denizi üzerinden gelişmiştir. Kafkasya ve Maverayı Kafkasya, tarihin her döneminde ilişkileri, dini-ticari-kültürel çerçevede sürmüştür. İslam'ın Kafkasya'da yayılması kültür ve kent hayatının gelişmesine vesile olarak bölgede değişiklik yaratmıştır (Barthold, 2021: 39). Bağdat'tan Erdebil, Berde, Tiflis, Derbent ve İdil şehrinden Avrupa'ya uzanan ticari yolun ikinci kolu Erdebil'den Hazar Denizi, Amuderya, Harezm Bölgesi'ne, Belh şehrinden Hindistan ve Uzak Doğu'ya gidiyordu. Bu ticari yollar, Aras Nehri'nin güneyinde yani Maverayı Kafkasya'dan

başlayarak Hazar Denizi, Maverayı Kafkasya'nın bir parçası olan Orta Asya'ya ve oradan da Hazar Denizi-Volga Havzası ve Avrupa'ya uzanarak Kafkasya'yı çevreliyordu (Harita 33).

Sasanilerin İslam'ı kabulü Kafkaslarda İslam'ı güçlendirmiştir. Öte yandan Albanya'nın Ermeni kilisesine bağlanmak istememesi onların Müslüman olmasını sağlamış ve Azerbaycan'da İslam'ın yayılmasında etkili olmuştur (Yıldız, 2015: 166). Araplardan sonra Selçuklular, Sufiler, İlhanlılar ve Timur Devleti bölgede etkin olarak İslam'ı yaymıştır. Büyük Selçuklu Devleti Aran bölgesine yerleştirdiği Türkmen nüfusu ile bölgenin hem Türkleşmesini hem de İslamlaşmasını sağlamıştır. Böylece Tiflis ve Ani'ye kadar İslam etkin olmuştur. Safevilerin Şiilik mezhebini kabulü ile 16. yy. da Azerbaycan şiileşmiş, Osmanlı Devleti ise Gürcü ve Çerkesler arasında İslam'ı yaymıştır (Yıldız, 2015: 154). Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da İslam; Çerkes ve Türk inanışlarına yakın olduğundan kabul görmüştür.

Coğrafi olarak topografyanın elverişsizliği nedeni ile Kafkaslarda İslam'ın 7-20. yy. da yayıldığı anlaşılmaktadır. İslam öncesinde Çerkesler arasında en baskın inanış Animizm idi. Hristiyanlık ise 6. yy. da kabul görse de Animizm ile melezleşmiştir. Cami kalıntıları, Çerkeslerin önce Altın Orda Devleti tarafından yayıldığına işaret etmektedir (Özsaray, 2012: 185). İslam'ın Çerkesler arasında daha etkin hale gelmesi, Osmanlı Devleti'nin Kırım ve Çerkesya bölgelerini alması ile olmuştur (Kırzıoğlu, 1953: 69). 18. yy. la kadar Çerkesler arasında İslam baskın hale gelirken, en büyük etkiyi Osmanlı Devleti tarafından bölgeye gönderilen Ferah Ali Paşa sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin batı bölgesinde etkin olması bir kısım Gürcülerin de Müslüman olması sağlanmıştır. Buna karşın Osetler, Karaçaylar, Balkarlar, Çeçenler ve İnguşlar dağlık bölgede yaşamaları nedeni ile İslam ile en geç tanışan halklar olmuşlardır. Örneğin Çeçenler ve İnguşlar, Animizm ile sentezlenmiş Hristiyanlığı yaşarken, 8.yy'da Dağıstan tarafından İslam ile tanışmıştır. İslamiyet'i en son kabul eden gruplar ise; Dağıstanlı Mollalar ve 16. yy. da Müslüman olan Kabardeyler vasıtası ile Karaçay-Balkarlardır (Yıldız, 2015: 156-157-160). Bunun nedeni yaşadıkları dağlık topografyadır.

İslam'ın yayılmasında Kafkasya'nın güneyi ve Kuzey Kafkasya'nın doğusunda yani Dağıstan'da Arapların etkili olduğu, Güney Kafkasya'da Hazar'dan Ani'ye değin Selçukların etki oluşturduğu, Sufiliğin, bu yayılmada tesiri olduğu, Kuzey Kafkasya'nın batısında yani Çerkesler üzerinde Altın Ordu Devleti ve Osmanlı Devleti'nin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca İslam'ın yayılmasında Kafkasya'nın dağlık bölgeleri olan Karaçay-Çerkes, İnguşetya ve Çeçenya'da daha sonra Kafkas kabileleri tarafından etkili olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Böylece İslamiyet, 15 ve 19. yy. da Hristiyan olan Osetler hariç, bölgede hâkim olmuş ve günümüzde de en yaygın din olmuştur.

Rusya, yayılmacı-egemen güç ve emperyal siyaseti olarak Ortodoks Hristiyanlığı Kafkasya'da etkin hale getirmeye çalışmıştır. Bu amaçla;

- Kafkasya'da tek tip inanışla bölgede hakimiyet kurmayı amaçlayarak Hristiyan kimliğini ve Rus, Gürcü, Ermeni, Kazak, Alman gibi etnik Hristiyan unsurları Kafkasya'ya yerleştirmiştir.
- Hristiyan nüfusun yerleştirildiği Kafkas Hattı. Bu hatta yerleştirilen Kazakların ana görevi; demografik-dini yapıyı değiştirerek, çiftçilik, askerlik, yapmaları ve bölgedeki halklar ile savaşarak Rus hakimiyetini sağlamaktı (Barret, 1999: 27).
- Rusya, Kafkas haklarını Hristiyanlaştırarak yumuşatmaya çalışmıştır.
- Kafkasya'da vaftiz olanlara maddi yarar sağlamıştır.

- Rusya, Müslüman halkları yerinden ederek onları Rusların içine yerleştirip asimile etmiş ve Ruslarla evlilik yapmaları için teşvik etmiştir (Yıldız, 2017: 449).
- Misyoner ve rahibe yetiştirmek amacıyla komisyon kurma. 1745'de kurulan Oset komisyonu. Oset komisyonu ile Kızılyar'da Manastır kurulmuş, ardından 1771'de Mozdok'da Oset komisyonu kurulmuştur. Ayrıca Osetlere Rusça öğretilmeye çalışılarak etkin bir misyonerlik planlanmıştır (Yıldız, 2017: 17-18).

Rusya'nın 18. yy. da baskın siyasi faaliyetleri ve bölgeyi Hristiyanlaştırarak yönetme çabalarında Osetler önemli faktör olmuştur. Osetlerin daha önceden Hristiyan olması, Ruslar tarafından teopolitik hedefli kullanılmıştır. Bu bölgeyi önemli kılan unsurlar:

- Osetya, Kuzey Kafkasya ile Güney Kafkasya'nın ortasında konumlanmış bölge olarak stratejik öneme sahipti.
- Vladikavkaz'dan Thsinvali ve Tiflis'e uzanan Gürcü Askeri Yolu'nun geçtiği bölge idi.
- Rusya; Osetya üzerine hakimiyet kurarak, Gürcistan'a dolayısı ile Güney Kafkasya'ya hakimiyet kurmayı hedeflemişti.
- Bu Hristiyan bölge ile Doğu ve Batı Kafkasya'daki Müslümanların birleşmesi önünde tampon bölge olarak kullanılabilirdi. Ancak bu durum, tarihi bağlamda Rus saldırılarına karşı, İslam bayrağı altında kabilelerin bir araya gelerek bölgede teopolitik birleşmeyi engelleyememişti.

Tüm bu teopolitik faaliyetlere rağmen Rusya başarılı olamamıştır. Nitekim günümüzde bölgede en yaygın din İslam'dır. Ayrıca Rusya'nın Kafkasya'ya yerleşme çabasını inançlar üzerinden yürütmeye çalışması, bu kabileleri Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesine teşvik etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu hareketi desteklemesi ve bölgeden Anadolu'ya yaşanan zoraki göçlerle Kafkasya, Osmanlı Devleti'nin mirası olmuştur. Nitekim Kafkas halklarının büyük bölümünün bir Osmanlı toprağından diğerine göç etmesi Kafkasya'daki Osmanlı hamiliğini Anadolu'da sürdürmüştür. Gazavat hareketi ile Kafkasya'da başlayan egemenlik mücadelesinde etnik kimliklerin arka planda kalarak dini kimliğin öne geçtiği teokratik siyasal kimlik gelişmiştir. Günümüzde ise Türkiye bu hamilik rolünü devam ettirmelidir. Öncelikle Türkiye'nin, İslam Birliğini sağlamak için Kafkasya'yı, Maverayı Kafkasya bağlayan stratejik bir köprü bölgesi olarak görmesi gereklidir. Bunun için tarihi-coğrafi-kültürel-diasporik kimliğe dayalı olarak Türkiye'nin Kafkasya'nın devamı olduğunu kabul etmeli ve bölgenin İslam nüfusunu koruyucu kimliğine dayanmalıdır.

19. yy. da Osmanlı Devleti'nde devlet-İslam ilişkisi siyasallaşmıştır. Böylece yeni bir milli-İslami kimlik doğmuştur (Karpat, 2001: 64). Milli İslam kimliğinin Osmanlı Devleti çatısında doğması, bu devlet içinde farklı etnisiteleri, milli İslami kimlik şemsiyesi altında birleştirmiştir. Böylece kuzeyde Volga'dan güneyde Tebriz'e, doğuda Hazar ve Bakü'ye değin geniş sahada İslami kimlik doğmuştur. Bu milli İslami kimlik başlığı altında etnik kimliklerin korunmasına devam edilmiştir. Nitekim Karpat (2001: 65); Müslümanların Osmanlı nüfus sayımlarında bir topluluk şeklinde sayılması, Osmanlı Devleti'nin etnik-dini farklılığı gözetmeyen bir anlayışı olduğunu belirtmiştir. Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin hamiliği altında Kafkasyalı kimliğini teokratik siyasal kimlikle sürdüren bir topluluk söz konusu olmuştur. Kafkasya'da etno-dilsel kimlik ayrımları belirgin olmasına karşın, Anadolu'ya yapılan göçler neticesinde Osmanlı Devleti'nin ardından Türk üst kimliği ortaya çıkmış ve etnik-dini kimlik ulusallaşmıştır. Nitekim Anadolu'daki Kafkas kökenli halklar, Türkiye'yi ikinci vatanları olarak görmekte, bir yandan Kafkasyalı kimliğini korumaya gayret gösterirken, bir yandan da Türkiye ile bütünleşmişlerdir. Türkiye Rusya'da farklı olarak tarihi-

dini-etnik bağları yoğun Kafkasların coğrafi devamı olarak, bölgede hamilik üstenebilecek bir ülkedir. Rusya'nın bölgeyi parçalayan, bölgenin demografisini değiştiren, inançları ve milli değerleri yok eden tarihi vizyonuna karşın Türkiye; etnik grupların milli kimlik ve değerlerini, inançlarını tahrip etmemiştir. Bu bağlamda Türkiye; ülkesindeki Kafkas diasporasına dayalı olarak Kafkasya'daki halklarında hamiliğini üstlenebilir.

Kafkas kabileleri arasında, zaman zaman etnopolitik üstünlük gelişse de bölge jeokültürel havzasının etnisiteleri arasında kültürel ve siyasi-ekonomik ilişkiler daima olmuştur. Örneğin Vaynah grubundan (bu grupta Çeçen, İnguş ve Gürcistan sınırında yaşayan Tuşlar bulunur) Gürcistan'daki Tuşlar ile diğer Vaynah halkları arasında etkileşim devam etmiştir. Kafkasya'da kimi zaman ortak etnisiteye mensup halklar birbirlerine yakınlık duyarken, kimi zaman teolojik unsurlar etnisiteleri birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Örneğin Osetlerden olan Digor Osetleri Müslüman oldukları için Osetlerden ziyade Müslüman Kafkas gruplarına yakın hissetmektedirler.

Rusya, Kafkasya'da yayılan Müridizm'e karşı kabileleri pasifize etmek amacıyla 19. yy. da Şeyh Şamil'in karşısına Kunta Hacı ile Kadiriliği ön plana çıkararak Kafkas halkalarının siyasi, dini ve milli direnişini kırmaya çalışmıştır. SSCB döneminde uzun bir süre Kafkasya ve Maverayı Kafkasya; Türk-İslam geleneğinden koparılmış ve kadim ticari yolların bir dönem merkezi olan Kafkas halkları yoksul hale gelmiştir. Sovyet rejimi döneminde dini baskıların yüksek olması ve dini yapıların yıkılması Kafkas halklarında dini inançları yok etmemiş ve Sovyetlerin dağılması ile beraber, İslam unsuru dahada güçlenmiştir. Nitekim 1990 sonrası başlayan Çeçen-Rus savaşı SSCB sonrası İslami uyanışın savaşı idi. Kafkasya, Rusya Federasyonu topraklarındaki Müslüman nüfusun en yoğun olduğu bölge olması açısından son derece stratejiktir.

Rusya, Kafkasya'nın etnopolitik analizini yaparak bu etnik çeşitliği artırıp, bölgede kendi lehine denge kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda etnik çeşitlilik oluşturmak bölgede;

- Etnik gruplar arası bölgede ayrım ve rekabetin temel nedenini oluşturur.
- Çok çeşitlilik, bölgede gruplar arası çatışmalara neden olur.
- Bölgeyi siyasi-ekonomik vb., istikrarsızlaştırır.
- Bölgenin siyasi-ekonomik-gelişimini tamamlaması önünde engel teşkil eder.

Kafkasya, Rusya'nın tanımlamaya çalıştığı kadar büyük farklılıklara sahip etnik çeşitlilikte değildir. Nitekim Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etmiş olan Kafkas halkları, kendi içlerinde %95 oranında benzerliklerini dile getirmekte, farklılık gütmemekte, diğer Kafkas halklarını Rusya gibi ötekileştirmemektedir. Bu bağlamda Kafkasya'nın gerçek etnik yapısının kabul edilerek, ulusüstü birleştirilmesine dair jeoepolitikalara ihtiyacı vardır.

Jeopolitik bağlamda;

- Kafkasya'da kuzey ve güney bölgelerinin etnik-kültürel-dini etkileşim ve iletişimleri iki bölgenin ayrı tanımını gereksiz kılmaktadır.
- Kuzey ve Güney Kafkasya arasında sosyo-kültürel ve siyasal iletişim devam etmiştir. Jeopolitik açıdan Kafkasya'da İslami kimlik, etnik kimliğin önüne geçmiştir. Bu açıdan İslam, bölge halklarını bir araya getiren tutkal etkisi yaratmıştır.
- Bölgede Müslüman nüfusun fazla olması ve bu grupların birbirlerine yakınlık duyması, geçmişte olduğu gibi günümüzde de ulusüstü birleşik bir Kafkasya'nın var olabileceğine dair gösterge oluşturmaktadır.
- Ulusüstü birleşme; Kafkasya'da alt dini-etnik-kültürel varlıklarını koruyarak, üst kimlikte Kafkas modelini ortaya çıkarabilecektir. Bu durum bölgeyi kültürel-etnik-siyasi-jeoekonomik açıdan güçlü kılacak ve jeopolitika üretimini destekleyecektir.

8.KAFKASYA'DA SİYASİ AKTÖRLER SİYASİ İKLİM VE SİYASİ COĞRAFYA

Kafkasya, jeostratejik bir bölge olarak Rusya'nın yumuşak karnı, İran'ın tarihsel, ideolojik ve siyasi zıtlıklar teşkil eden bir ikilemidir. Kafkaslar, uzak bölge etkisi ile büyük aktörlerin güç gösterisi yaptığı hegemonik saha ve enerjiye erişim alanıdır. Bu bağlamda Kafkasya; Post Sovyet döneminde konumu nedeni ile jeopolitik ve stratejik açıdan ABD, İran, Rusya, AB, Türkiye ve bazı Asya ülkeleri açısından çıkar mücadelelerinin, demokrasi arayışlarının bölgesel anlamda değişim ve dönüşümlerin yaşandığı coğrafi bölgedir.

Kafkaslara dair bölgesel aktörlerden başta Ruslar olmak üzere, İran, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Maverayı Kafkasya'nın devamı olarak Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi Orta Asya Türk ülkelerinin de politik yaklaşımları vardır. Kafkasya'ya hem tarihi bağları hem de izafi konumu açısından komşu olması nedeniyle Türkiye'nin de jeopolitik ve jeoekonomik hedefleri olmuştur.

Rusya, Kafkas alt bölgesinde geçmişten gelen arka bahçe politikasını ve emperyalist yayılmacılığını sürdürürken, alt ülke İran ise, siyasi dini ve jeoekonomik etkiler nedeni ile çıkarlarını koruma çabası içindedir. İran, ABD-AB'nin bölgesel faaliyetlerine engel oluşturma çabası gütmekte ve ülkesindeki baskın Türk nüfusundan rahatsızlık duymaktadır. Bu nedenle ekonomi projelerine engel olarak gördüğü Azerbaycan'a karşı stratejik ortağı Ermenistan'a yaklaşım sergilemektedir. Küresel aktörlerden İngiltere'nin Bolşevik İhtilali'nin ardından hedefi Karadeniz üzerinden Kafkaslar, Hazar Denizi, İran ve Afganistan'a giden hattı kontrol altına almak ve Ortadoğu, Hindistan için bir güvenlik sathı oluşturmaktır (Okur, 2017: 394). ABD'nin ise Rusya karşısında güç elde etme ve enerjiye erişim ana hedefi olmuştur. Ancak Kafkasya'nın siyasi ikliminin en büyük belirleyicisi Ruslar olmuştur. Rusya'nın bölgeye dair kendi çıkarları ile örtüşen pragmatik Kafkasya zihin haritasını oluşturarak adım adım hedefine ilerlediği anlaşılmaktadır. Rusya'nın geçmişten gelen politik eylemleri sonucunda günümüzde Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da; uyumsuz ve yapay etnik sınırlar, çatışmalar, özerk bölge sorunları, terör, kaçakçılık, idari ve siyasi bölünme sorunları bulunmaktadır.

8.1.Kafkasya'da Devletler ve Özerk Otonom Bölgeler

Kafkasya, etno-kültürel çeşitliliğe sahip olması nedeniyle etnopolitik, uluslararası ulaşım ağlarının trans bölgesi olması ve doğal kaynak zenginliğine sahip olması nedeniyle jeoekonomik, askeri savunmaya elverişli coğrafi ortamı ve Avrupa-Asya arasında kavşak noktası olması nedeniyle de jeostratejik açıdan önemli bir bölgedir. Ancak bu bölgeye jeopolitik anlam katan Kafkasları kuşatan Türk bölgesi Maverayı Kafkasya'dır. Kafkaslara sahip olmak isteyen aktörlerin tıpkı kara hakimiyet teorisinde olduğu gibi ilk hedef noktası hilal bölgesi olarak Maverayı Kafkasya'dır. Bu nedenle bölge üzerine oluşturulacak siyasetin iki bölgeyi birlikte ele alacak biçimde geliştirilmesi gereklidir.

Kafkasya, çeşitli devlet ve özerk bölgelere sahiptir. Kuzey Kafkasya'da Rusya'ya bağlı birtakım özerk bölgelerin varlığı söz konusu iken, Güney Kafkasya'da Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve bağlı özerk cumhuriyetleri yer almaktadır (Harita 63).

Harita 63. Kafkasya özerk bölgeleri

8.1.1.Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetleri

Kuzey Kafkasya'nın Fiziki Coğrafyası bu bölgenin etnik açıdan heterojenliği korumasına yardımcı bir unsur ve Kafkas topluluklarının yapay siyasi sınırlarının oluşturulmasına ve çatışmaya elverişli bölgesidir. Bu durum başta Rusya olmak üzere dışsal aktörler tarafından tetiklenmektedir. Çeçen problemi, Oset-İnguş sorunu, Kumuk Türklerinin topraklarında Darginlerin varlığı, Nogay Türklerinin topraklarına Avarların göçü, Karaçay, Çerkes, Kabardey, Balkar politik temsili sorunları, Osetler, Gürcüler arasındaki anlaşmazlıklar, Azerbaycan ve Dağıstan arasında bölünmüşlük sorunu yaşayan halkların varlığı söz konusudur (Deniz, 2015b:103). Etnik çeşitliliğin mahal verdiği bu türden çatışmaların nüvesinde yalnızca bu halkların etnik açıdan farklı olması değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel dışsal aktörlerin Kafkasya'daki jeopolitik amaçlarının etkisi vardır.

Kuzey Kafkasya'da Rusya'ya bağlı özerk bölgeler: (Tablo 30).

- ✓ Adigey Ö.C
- ✓ Karaçay-Çerkes Ö.C
- ✓ Kabardey-Balkar Ö.C
- ✓ Kuzey Osetya Ö.C
- ✓ İnguşetya Ö.C
- ✓ Çeçenistan Ö.C
- ✓ Dağıstan Ö.C
- ✓ Stavropol Krayı
- ✓ Krasnodar Krayı

Tablo 30. Kafkasya özerk cumhuriyetleri

Cumhuriyet/ Kray	Başkent	Yüzölçüm km²	Nüfus	Etnik Yapı
Adigey	Maykop	7800	550.000	Rus, Adige, Diğer
Karaçay-Çerkes	Çerkessk	14.200	500.000	Karaçay-Çerkes, Rus, Kazak, Abazin, Nogay, Diğer
Kabardey Balkar	Nalçik	12.500	950.000	Kabardey, Rus, Balkar, Diğer
Kuzey Osetya	Vladikavkaz	8000	750.000	Oset, Rus, Kumuk, İnguş, Diğer
İnguşetya	Magas	3600	420.000	İnguş, Çeçen, Diğer
Çeçenistan	Grozni	16.000	1.350.000	Çeçen, Rus, İnguş, Diğer
Dağıstan	Mahaçkale	50.000	3.200.000	Avar, Dargı, Kumuk, Lezgi, Lak, Rus, Tabasaran, Diğer
Abhazya	Sohum	8700	255.000	Abhaz, Gürcü, Migrel-Svan, Rus, Ermeni, Diğer
Güney Osetya	Thsinvali	4000	80.000	Oset, Gürcü, Diğer
Stavropol	Stavropol	66.160	2.891.000	Rus, Ermeni, Dargin, Diğer.
Krasnoadar	Krasnodar	75.485	5.819.345	Rus, Ermeni, Diğer.

8.1.1.1.Adigey Özerk Cumhuriyeti

Adigey, Kafkasya'nın Kuzey batısında yer alan Rusya'ya bağlı özerk cumhuriyetin adıdır. Kafkasya'nın batısında Karadeniz kıyısından Kuban Nehri'ne kadar olan alanda Abzeh, Şapsığ, Bjeduğ, Natuhay, Hatıkoy, Temirgoy, Besleney, Kabardey şeklinde kabilelerden oluşan ve kendilerini Adige olarak tanımlayan Kafkas halklarına Adigeler (Çerkes) denir (Tavkul, 2015: 129). 1991 yılında bu durumu açıklığa kavuşturmak için Çerkes temsilcileri bir araya gelerek isimlerinin kendi içlerinde Adige, başka dillerdeyse Çerkes olmasına karar vermişlerdir (Forsyth, 2019: 736).

Rusya, kolayca yönetmek için Kafkasya'nın en eski yerli halklarından olan Adige ve Çerkesleri farklı etnik gruplar biçiminde parçalamıştır. Bölgenin yerli grubu olmalarına rağmen, 550.000 olan nüfuslarının yalnızca %25'i Adigey'dir. Rus nüfus mühendisliğinin sonucu olarak bölgenin %60'ı Ruslardan oluşmaktadır. %15'i Ermeni, Ukraynalı, Belarus, Yunan, Çeçen, Kürt, Alman, Tatar, Rum ve Azerbaycan Türkleri geri kalan nüfusu temsil etmektedir.

Adigey ülkesi ideolojik nedenlere dayalı ve kasti olarak diğer Kafkas bölgelerinden ayrı tutulmuştur (Agrba ve Khotko, 2008: 36). Çerkes kabilelerinin yaşadığı bölge, Rusya'nın Karadeniz Havzası'na açılabilen bir konumda yer alarak hem kara hem de deniz yolu bağlantısına sahip idi. Ayrıca Çerkesya, Kafkasya'nın ortasına kadar uzanan geniş bir bölge olarak Doğu Kafkas halkları ile bağlantıya sahip idi (Harita 19). Rusya bu iletişimi kesmek ve Batı Kafkasya'ya ve Karadeniz kıyıların hâkim olmak, Osmanlı-Çerkes bağını koparmak için bölgede Çerkeslerden çok sayıda bölge türetmiştir. Bu bölgelerden biri günümüzde büyük oranda Çerkesleri temsil eden Adigey Özerk bölgesidir.

Çerkeslere jenosit uygulayan Ruslar, yıldırma politikaları ve çok sayıda ölümlerin ardından kalanların bir kısmını Osmanlı Devleti topraklarına ve çeşitli bölgelere sürdü. Sürgüne gönderdiği

halkların yerine Rus ve Kazak halklarını yerleştirdi. Kafkasya'da kalmayı tercih edenler için Adigey adı altında kıyıdan 20 km uzaktaki alanda yerleşmelerini sağladı (Bağ, 2001: 52). Rus-Çerkes mücadelesi sırasında bazı Çerkes bölgeleri ortadan kaldırıldı. Bunlardan biri Babıgoy adlı Çerkes köyünün haritadan Ruslar tarafından silinmesidir. Çerkesler, yalnızca Ruslarla mücadele etmiyordu aynı zamanda veba ve açlıkla da mücadele ediyorlardı (Kasımov ve Kasımov, 1995: 20).

SSCB döneminde (bilhassa Stalin dönemi) Kafkaslarda siyasi, ideolojik amaçlarına hizmet etmesi için yaratılmış bir takım yapay sınırlar mevcuttu. Adigey, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya toplulukları Çerkesistan'ı oluşturuyordu. Papşu (2010: 42) bu süreçten sonraki Adigey bölgesinin sınır değişimlerinin aşamalarını şu şekilde açıklamıştır: 1860'da Kuban Oblastı'nın içinde olan Adigey, 1864 sürgünü ile Çerkes nüfusunun Kuban ve Laba nehirlerinin kıyısında toplanmış, şeridin güneyine ise Kazaklar yerleştirilmiştir. 1871'de askeri yönetim kalkmış, 1922'de Çerkes-Adigey Özerk yönetimi kurulmuştu ancak merkezi Krasnodar idi. Karadeniz kıyı şeridinde yaşayan Şapsığlar için 1925-1939 arası Şapsığ rayonu kurulmuş ve Şapsığların bulunduğu bölge, Ruslar tarafından tatil merkezine dönüştürülmüştür. 1928'de Adigey Özerk Bölgesi adını aldı. SSCB döneminde çeşitli Kray bölgelerine bağlanan Adigey, 1962'de Krasnodar'ın Maykop rayonu Adigey'e dahil edilerek, 1990'da Adigey Özerk Sovyet Cumhuriyeti, SSCB dağılınca Adigey Cumhuriyeti, 2010'da Adigey Güney Federal Bölgesine dahil edilmiştir (Harita 64).

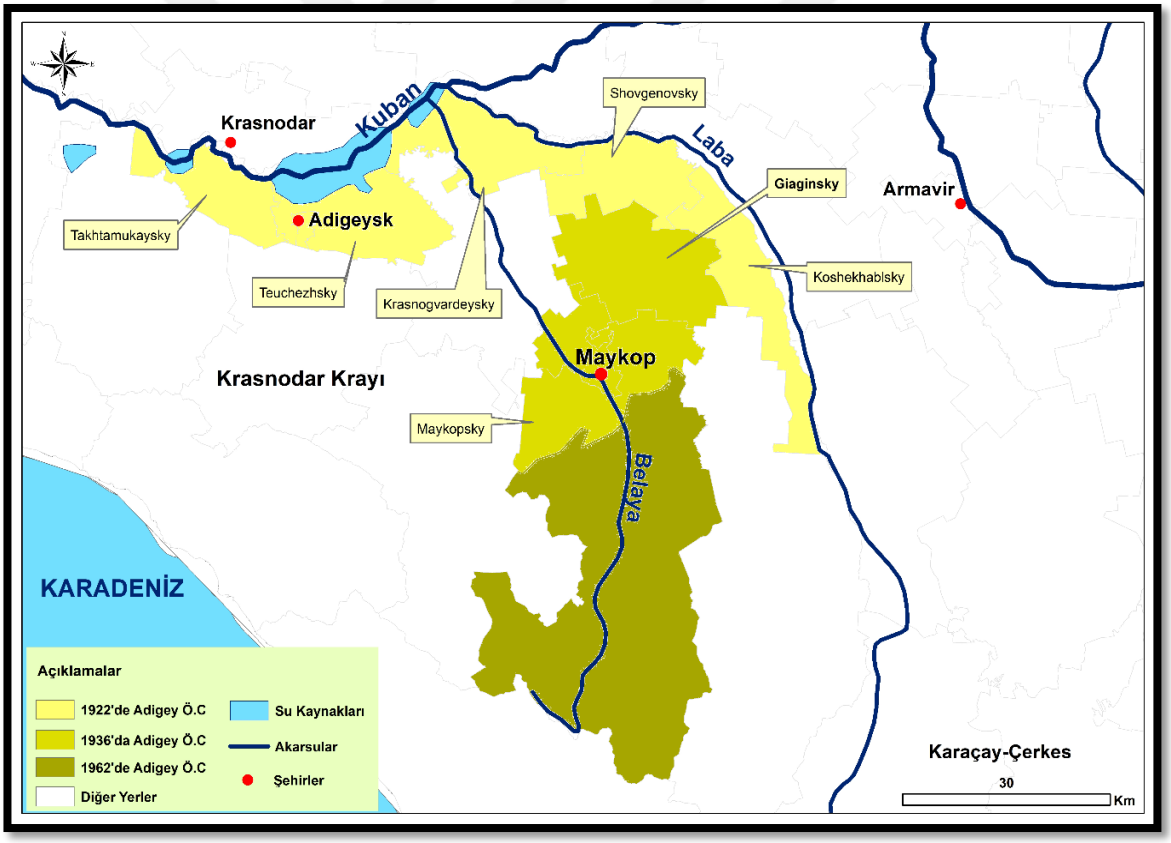

Harita 64. Adigey Özerk Cumhuriyeti'nin 1922'den itibaren sınır değişimi

Rusya'nın Çerkes bölgesini bölmesi, diğer Kafkas halklarını da pasifize etmeyi amaçlamakta idi. Karadeniz kıyısı geçmişte Osmanlı Devleti'nin Çerkesler ile irtibat noktası idi. Günümüzde ise Krasnodar Krayı ile çevrelenmiş bir Adigey'in ortaya çıkması, Çerkeslerin Türkiye ile stratejik bağlantı yollarını kesmek içindir. Ayrıca Adigey Bölgesi diğer özerk cumhuriyetlerin aksine Rusya'nın Güney Federal bölgesine dahildir. Türkiye, bölgede Çerkes nüfusunu artırmak için

Türkiye'deki Kafkas halklarının Adigey Bölgesi'ne yerleşmesi için teşvik ederek, Rus nüfusuna karşı Çerkes nüfusunu artırmalıdır. Bu vasıta ile Türkiye, bölgeye yerleşecek halklar üzerinden hamilik rolünü edinme fırsatını elde edebilir.

8.1.1.2. Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti

Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi, Dağıstan'ın ardından en kalabalık etnik gruba sahiptir. 2010 verilerine göre nüfusunun %41'i Karaçay Türkleri, %31'u Ruslar, %12'si Çerkesler, %8'i Abhazlar, %3'ü Nogaylar, Osetler, Karapapak Türkleri, Ukraynalılar, Tatar Türklerinden oluşmaktadır (Karaçay-Çerkesya, t.y). Nüfusunun %31'nin Ruslar olması hayli dikkat çekicidir. Bu oran Rusların sürgüne gönderdikleri Kafkas halklarının yerine Rus nüfusunu yerleştirmesi nedeni ile fazladır. Bölgede Adigeler ve Çerkeslerin birlikte bulunması gerekirken, Rusların oluşturduğu Kafkas etnositi ve asimilasyonu ile yapay sınırlar ortaya çıkmıştır. Karaçaylar; Türk olmaları nedeni ile yine Türk grubu olan Balkar Türklerinden hususi olarak ayrı tutularak, Çerkes grubu olan Kabardeyler ile Balkarlardan oluşan özerk cumhuriyet oluşturulmuştur. Karaçaylar ise, Çerkeslerle özerk bölge oluşturmuştur. Karaçay-Balkarlar arasında dil ile kültürel açıdan bir farklılık bulunmamaktadır ve ikisi de Türk grubudur. 1828 Edirne Antlaşması ile Rusya'ya geçen bu topraklar, 1918'de birleşik Kafkasya'nın kurulması ile bu cumhuriyet içinde yer almış fakat uzun sürmeyerek Ruslar tarafından parçalanarak Kuban Sovyet Cumhuriyeti bölgesine dahil edilmişti. 1921'de Dağ Özerk SSC'nin parçası olan bölge; 12 Ocak 1922'de Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti adı ile Balkarlılar ise, Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti adı ile devam etmiştir. 26 Nisan 1926'da Karaçay Özerk Bölgesi ve Çerkes Özerk Bölgesi olarak ikiye ayrılmıştı (Harita 65).

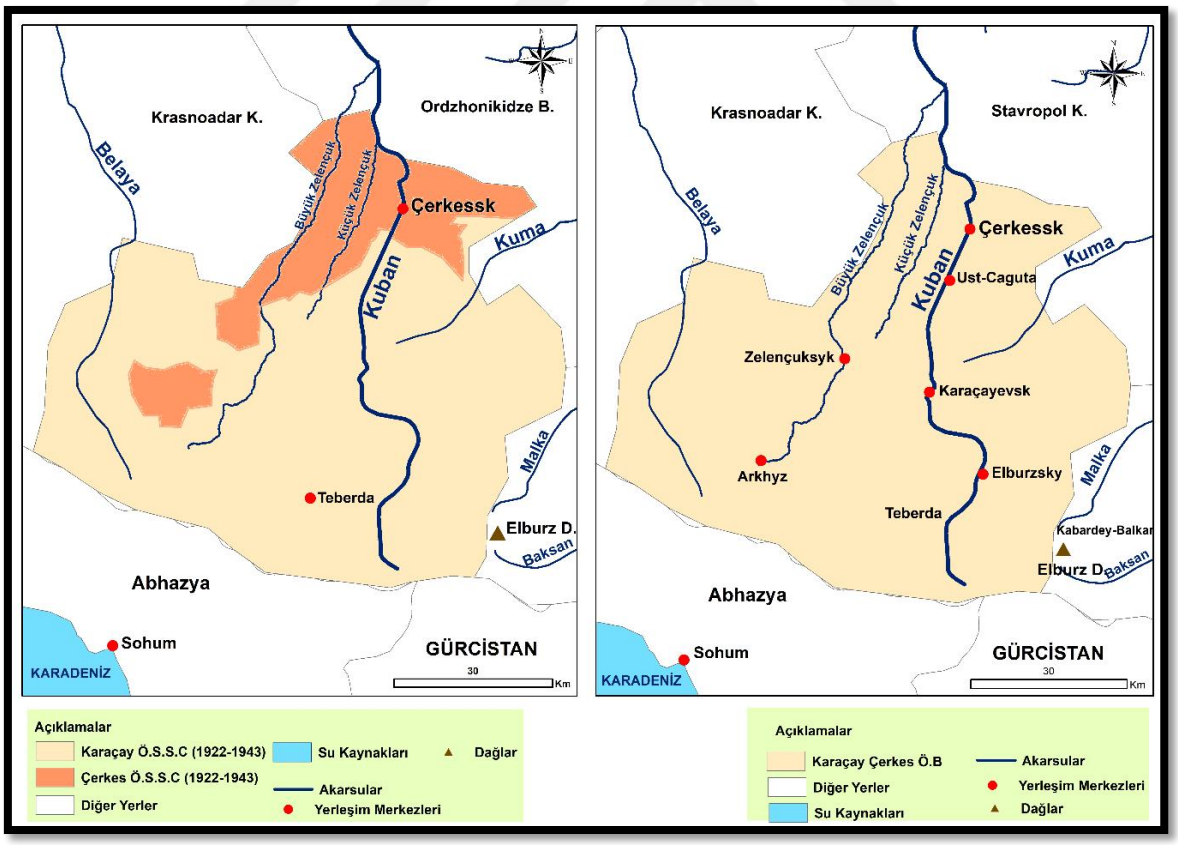

Harita 65. Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nde 1922'den bu yana sınır değişimleri

1943'de Orta Asya ve Kazakistan'a sürgüne gönderilen Karaçaylıların toprakları olan Klukhori bölgesi Gürcistan'a verilmiştir. 1943-1955'e kadar bu bölge, Gürcistan SSR sınırları içinde kalmıştı. Bolşoya Laba Nehri çevresindeki yerler, Krasnodar Krayı'na dahil edilmişti. Karaçaylılar, Stalin'in ölümünden sonra 1957'de vatanlarına dönebilmişlerdir. Fakat bu geri dönüş onların yerine yerleşmiş olan Rus, Ermeni ve Gürcüler ile çatışmalarına neden olmuştur. 1955'de Karaçay-Çerkes yeniden kurularak Gürcülere verilen Klukhori bölgesi ve Stavropol'den Zelençhusky, Karaçayevsky, Ust Caguta bölgeye dahil edilmiştir.

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Çerkeslerin parçası olan Kabardeyler, yeniden bir araya gelerek Çerkes birliği oluşturmak istemişlerdir. Bu durum Çerkeslerin Rusları bölgede kendilerine yabancı gördüğünün bir kanıtıdır. 1989'da Karaçaylılar, Çerkeslerden ayrı Balkarlarla birlikte özerk bir Türk bölgesi oluşturmayı amaç edinerek SSCB'den talepte bulunmuşlardır (Forsyth, 2019: 733). Ancak Karaçay ve Balkar Türklerinin birleşmesini istemeyen Rusya, hala bu iki Türk grubunu ayrı ayrı Çerkes grupları ile yapay sınırlar eşliğinde devam ettirmektedir.

Karaçay-Çerkes bölgesinin %64'ü Müslüman olup, bölgede Rusça, Balkarca, Karaçayca, Nogayca, Çerkesce, Abhazca (bu bölgede Abhaz nüfusunun yoğun olması nedeniyle) konuşulan dillerdir. Bu bağlamda etnisite ve dini inanışlar açısından Ruslar ile farklı bir yapıya sahip olan bölge Türkiye ile aynı inanış ve etnik yapıya sahiptir. Bu nedenle bölgede Karaçay ve Balkar Türklerinin yeniden bir araya gelmesi gereklidir. Kuzey Kafkasya'da Rus nüfusunun göç vermesi Türkiye için bir fırsat olabilir. Bölgenin yerli unsurunun yeniden çoğalması için Türkiye'nin bu bölgeye Türk nüfusunu taşıması ve bu iki Türk grubunun birleşmesi için teşvik etmesi, bölgedeki hamilik rolünü güçlendirebilir.

8.1.1.3.Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti

Kabardeyler, Çerkeslerin en kalabalık grubu olmasına rağmen Çerkeslerden ayrı tutulmuş fakat özünde ortak kökene sahip halklardır. Bu halklar, Çerkes kabileleri içinde geçmişte en kalabalık ve baskın kararlar alan grup olması nedeniyle kendilerini üstün hissetmişlerdir. Ancak bu durum Ruslar tarafından daima kullanılmıştır.

Tarihi çerçevede 1735-1739 tarihli Osmanlı-Rus-Avusturya savaşından galip çıkan Osmanlı Devleti Niş Antlaşması ile Çerkeslerin yoğun nüfus teşkil ettiği Kabardey Bölgesi'nin bağımsızlığını kazanmıştı. Bir süre Rusya'ya yakınlık duyan Kabardeyler, bölgenin tarihi kaderini belirleyen aktörlerden olmuştu.

Bu kabile aynı zamanda Doğu Çerkeslerinin en büyük koludur. Dolayısı ile bir dönem Doğu Çerkesya'yı oluşturmuştur. Korkunç İvan'ın Kafkasya'da nüfus kazanmak için Kabardey Prensesi ile evlenmesi, Rusya'ya güç kazandırmasının yanı sıra bölgede kabileler arası siyasal bölünmelerin de başlangıcı olmuştur. Kabardeyler, Kuzey Kafkasya'nın ortasında ve adeta Kuzey Kafkasya'nın doğu ile batısını ayıran bir hat üzerinde konumlanmıştır (Harita 20). Rusya, bu grup vasıtası ile Kuzey Kafkasya'nın doğu ve batı halklarını bölmeyi başarmıştır. Kabardey Bölgesi, 18. yy. da Büyük ve Küçük Kabardeyler olarak ayrılmıştır (Harita 66). Büyük Kabardeyler, Terek Nehri'nin batı yakasına yerleşmişlerdi. Sunja Nehri'nin kuzeyi, Küçük Kabardeyleri Çeçenlerden, batısı, İnguşlardan ayırmaktaydı. Belgrad Antlaşması ile Kabardey, tarafsız bölge olmuştu. Böylece bu bölge Osmanlı-Rusya arasında tampon bölge haline gelmişti. Küçük Kabardeyler, Kabardey ile Çeçen nüfusunun bulunduğu bölge idi (Jaimouka, 2005: 16). Küçük Kabardeyler, diğer etnik grupları yönetebilmek için Ruslar tarafından kullanılmışlardır.

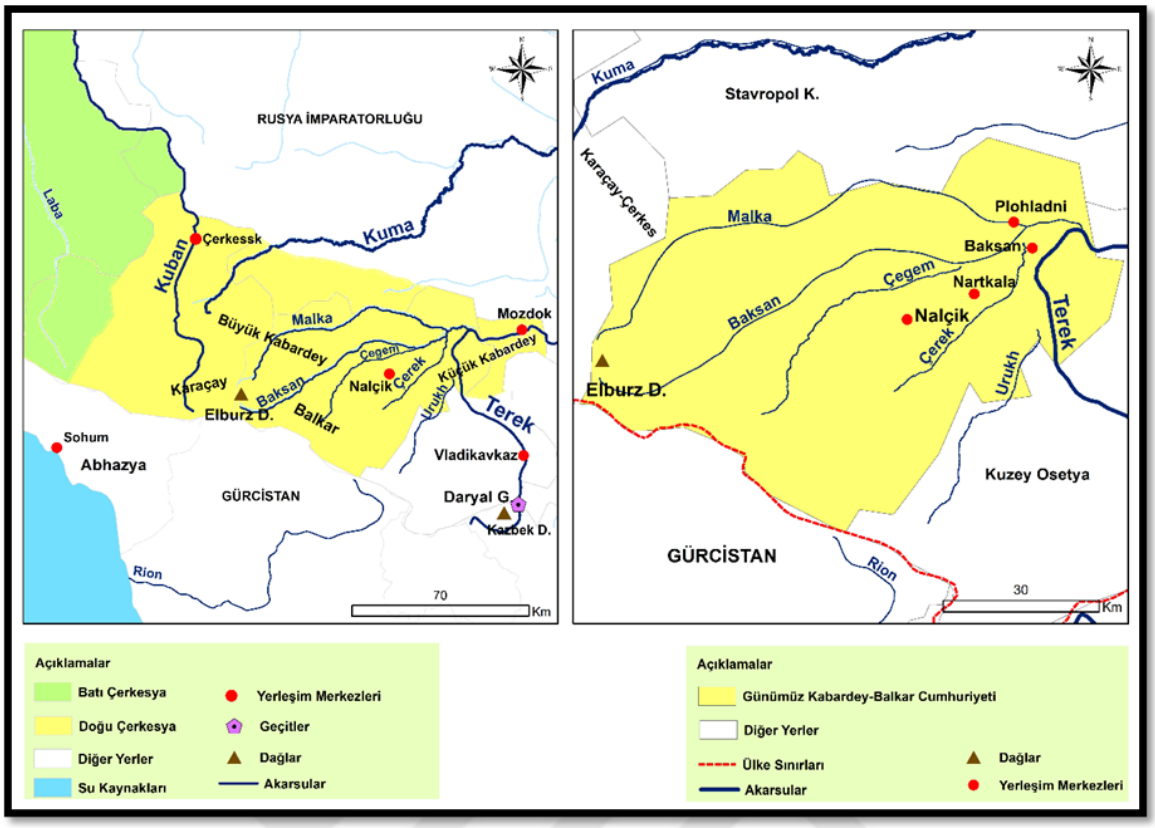

Harita 66. Bölünme sonucu ortaya çıkan Kabardey-Balkar Bölgesi

Kabardeyler; dağ etekleri Malka ve kollarında yaşıyorken, Balkarlar dağlık bölgede yaşıyordu. Ortaya çıkan isyanlar neticesinde Ruslar, 1864'de Karaçay Türklerini Çerkesler, Balkar Türklerini Kabardeylerle birleştirmiştir (Deniz, 2015b: 147). 1921'de bölge Dağ Özerk SSC'si olurken, 1922'de Kabardey-Balkar Özerk SSC'si olmuştur. 1936'ya gelindiğinde Kabardey-Balkar ÖSSC'ye dönüştürülmüştü. 1944'de ise, sürgün sonucu bölge Kabardey ÖSSC adını almış, 1957'de sürgün sonrası bölgeye yeniden dönüşler ile Kabardey-Balkar ÖSSC adını almıştı.

Konumu nedeniyle stratejik merkez rolü üstlenen bölgeyi Ruslar daima önemsemişti. Bu niteliğini SSCB döneminde de kaybetmeyen bölgede Rostov-Bakü demiryolu hattı, Nalçik başkentinden geçmekteydi.

1992'de Kabardeylerin Çerkeslere katılma isteği, Balkarlar tarafından uygun karşılanmış ve Balkarlar, Karaçaylılar ile birleşmek istemiştir. Fakat günümüzde Karaçay-Balkar ayrı etnik özerk bölge olarak yer almaktadır.

Günümüzde Kabardeyler, kendi özerk cumhuriyetlerinin dışında Karaçay-Çerkesya, Adigey, Abhazya, Krasnodar ve Ürdün, Türkiye, Suriye, Mısır, ABD, Avrupa'da dağınık halde yaşamaktadırlar.

Balkarlar, eski Türk kavmi olarak Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nin bir parçasıdır ve Azerbaycan, İran ve Astrahan'a kadar olan bölge Balkarların vatanı olarak bilinmektedir (Pakman, 2016). Balkarlar, Karaçaylardan ayrı tutulan ancak özünde aynı grubu temsil eden Türk Kafkas halklarıdır ve Karaçaylar gibi Kıpçak Türkçesinin lehçesini konuşmaktadırlar.

Bölgede, %95 oranında Müslüman nüfusu bulunmaktadır. Günümüzde Kabardey-Balkar bölgesinin temasları Türkiye ile devam etmekte olup, bölge halkı Türkiye'ye eğitim için

gelmektedirler (Pakman, 2016). Türkiye, bu durumu fırsata çevirerek bu grupla temaslarını yoğunlaştırmalı ve Türkiye'den de bu bölgeye öğrenci göndermelidir.

8.1.1.4. Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti

Kuzey Osetya, Kuzey Kafkasya sınırları içine giren Rusya'ya bağlı özerk bir cumhuriyettir. Vladikavkaz, Daryal Geçidi vasıtalı Gürcü Askeri Yolu'nun jeostratejik başlangıç noktasını oluşturarak Tiflis'e bağlanması nedeni ile Ruslar ve Gürcüler açısından önemini korumuştur. Vladikavkaz'dan başlayarak Tiflis'e uzanan Gürcü Askeri Yolu, Kuzey ve Güney Kafkasya'yı birbirine bağlayan 208 km uzunluğunda bir yoldur. Terek Nehri'ni takiben Daryal Boğazı, Kazbek Dağları eteklerinden, Roki Geçidi'ne, Guadauri, Pasanuri, Ananuri, Zhinvali, Tuşeti, Mtsheta'dan Tiflis'e varmaktadır (Harita 67). Bu yol, günümüzde turistik bir güzergâh oluşturmaktadır.

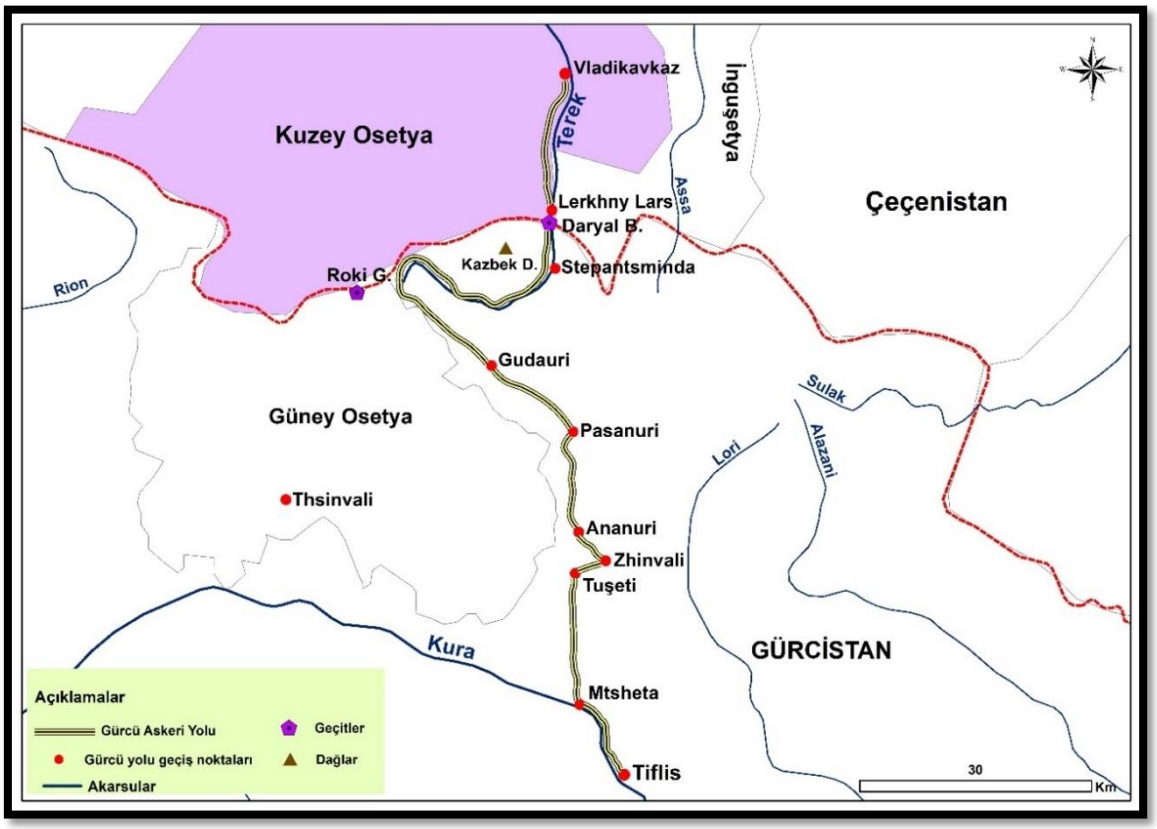

Harita 67. Gürcü Askeri Yolu

Rus Adolf Berje Oset kavimlerini şu şekilde tasvir etmiştir: (1846-1852 yılları itibari ile) (Tablo 31).

Tablo 31. Oset kavimleri (1846-1852)

Oset Kavmi	Kişi sayısı
1.Digorlar	8.000
2.Valacir	5.881
3.Kurtatlar	3.818
4.Tagaurlar	9.640

Kaynak : Adolf Berje,1999.

Tablo 31'de verilen Digorlar, Kafkasya Dağları'nın kuzeyinde, Urup Irmağı'nın üst kısmında, Valacirler, Ardon Irmağı'nın üst kısmında Valacir Vadisi'nde, Kurtatlar, Kafkasya'nın kuzeyinde

Gürcü Askeri Yolu'nun batısını takiben Fiyagdon ile Suadon Vadisi'nde, Tagaurlar, Tagaur Vadisi, Genal-Don, Terek ile Kirjim nehirlerinin boylarında yaşamakta idiler.

Osetler, Kafkas halklarının bölünmesinde Ruslara destek vermiş halklardır. Osetlerin konumsal açıdan Kuzey Kafkasya'nın orta bölümünde yer almaları, benzer etnik ulusları ayırmaları ve Hristiyan olmaları nedeni ile doğu ve batı Kafkasya'daki Müslüman halkları bölmeleri, Ruslar için fırsat idi. Nitekim Berje'e göre (1999: 59) Osetler, inanç açısından Hristiyanlığın, İslamiyet'in, putperestliğin benimsendiği Kafkas halkı olarak, Rus Çarlığı ile Kırım Hanlıkları arasında teopolitik hedefli bir ideoloji yürütmüşlerdir. Bizans ve Gürcü etkileri nedeniyle Hristiyan olmuşlardır. Günümüzde Osetlerin %40'ı Hristiyan, %30'u Müslüman, %30'u Pagan inanışlarına sahiptir.

Kuzey Osetya; %65'i Osetlerden, %20'si Ruslardan, %3 İnguş ve geri kalan %12'si Azerbaycan Türkü, Çeçen, Ukraynalı, Alman vs. oluşmaktadır. Bu halklar toprak kaybetmemiş hatta toprak kazanmıştır. 1922'den 1938'e kadar Oset sınırlarında değişimleri ile sınırları genişlemiştir (Harita 53 ve 54).

İnguşların sürgün edilmesi ile topraklarının bir bölümü Osetlere verilmiştir. Rusya'nın Osetleri desteklemesi nedeni ile bölgedeki etnik yapı Osetlerden yana korunmuştur.

Rusya'nın Kuzey Osetya'yı desteklemesi, İnguşlar ve Osetler arasında toprak paylaşım sorunlarını beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan biri Prigorodnıy Bölgesi'nin İnguşlara ait iken, 1944'de Ruslar tarafından sürgüne gönderilen İnguşlardan alınarak Kuzey Osetlere verilmesidir. Ruslar tarafından İnguş-Çeçen topraklarının bir bölümü Kuzey Osetya ile birleştirilmiştir. İnguşların 1957'de vatanlarına dönmesinin ardından toprakları Prigorodnıy'i bulamamaları İnguşlar ile Kuzey Osetler arasında çatışmaya neden olmuştur. Bu sorun hala devam etmekte olup, Osetler ile İnguşlar arasında jeopolitik sorunlar barındırmaktadır.

1944 sürgünü sırasında Ruslara sadık Osetlerin, sürgüne maruz kalmayarak Digor Osetlerinin (Müslümandırlar) Oset olmalarına rağmen sürgüne gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu durum SSCB'nin, onları desteklemeyen ve Müslüman olan halkları sürgün etme isteğine bağlanabilir. Her ne kadar Ruslara sadık bir millet olarak algılansa da Kuzey Osetya, Sovyetler döneminde Rusça ile kıyaslandığında tarihleri ve dilleri olan Osetçe'de zayıflıkları söz konusudur. Nitekim 1990 yılında Sovyetler Birliği içinde ilk bağımsızlığını ilan eden özerk cumhuriyette Kuzey Osetya olmuştur. Bu nedenle Osetlerin Rusya'ya bağlılığı siyasi çıkarlar üzerine dayalıdır.

8.1.1.5. İnguşetya Özerk Cumhuriyeti

İnguşlar "Lamur" lar, Rusların deyimi ile "Gorniy Çeçenler" yani Dağlı Çeçenlerdir. Ruslar tarafından bu adın kullanılması tesadüf değildir çünkü her iki halkta "misjegi" olarak adlandırılan aynı topluluğun parçalarıdır (Grigoriantz, 1999: 177). İnguşlar, Kafkasya'nın yerli bir kavmi olarak yakın akrabaları Çeçenlerle birlikte "Vaynah (Bizim insanlarımız anlamında)", kendilerine de Galgay demektedirler. İnguşların Gürcistan'daki Tuşlar ve Kistlerle de yakın bağları vardır. Büyük Kafkas dağlık kütlesi dahi bu halkları ayıramamıştır.

Kuzeyden gelen göçebe saldırıları, İnguşların MÖ 2000'de başlayarak, 13-18. yy. da yaygınlık kazanan kaleler inşa etmelerine neden olmuştur. Assa bölgesinde ve İnguşlar ile özdeşleşmiş olan Gal (tek bir kale anlamında), Galaş (çok sayıda kale) adı verilen dağlarda inşa ettikleri kaleler vardı. Galgay adı da buradan gelmektedir. İnguşların taş evlerinin yanında bulunan bu kaleler hem savunma

ve güvenlik hem de askerî açıdan İnguşetya'nın simgesi haline gelmiş gizemli yapılardır (Foto 21). Bu nedenle bu kuleler, askeri savunma açısından stratejiktir.

Foto 21. İnguşetya kuleleri.
Kaynak: Jineps Gazetesi

İnguşlar, inanış açısından çok tanrılı inanca sahip olsalar da 12. ve 13. yy. da Hristiyanlığı ve 19. yy. da İslam'ı kabul etmişlerdir. Onların İslam ile geç tanışma nedenleri dağlık topografyaya sahip olmalarıdır.

Rusya, İnguşları alışık olduğu ve savunmayı güçlendiren dağlık bölgelerden ovalara inmelerini sağlayarak, bölgede akrabaları Çeçenler ile bağlarını koparmıştır. Böylece iki gücün birleşmesini engelleyerek, İnguşları farklı bir halk olarak tanımlama yoluna gitmişlerdir. İnguşların tarihi bağlamda Osetler ile ve Çeçenlerle yakınlığına rağmen, Ruslar tarafından hem etnik hem siyasi sınırlarının değişime uğradığı anlaşılmaktadır.

General Yermalov'un mektubuna göre Rusya için, İnguş ve Çeçen bölgelerinin ayrılması bölgenin alınması için gerekçeli durumdu. Rusya, 19. yy. ortasında İnguşetya topraklarında itaatkâr nüfus olarak Kazak ve Osetleri yerleştirerek kolonileştirmiş ve birçok İnguş köyünün adı Rusça olarak değiştirilmişti. 1917'de İnguşetya, Çeçenya ve Dağıstan birlikte tek devlet kurmuştu ve tanıyan il devlet Türkiye olmuştu.

İnguşlar, Sovyet döneminden önce ayrı özerk bölge olarak, daha sonra Çeçenler ile birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Ancak SSCB'nin dağılması ile ayrı cumhuriyetler olmuşlardır. 17 Kasım 1920'de dağlılar özerk cumhuriyetinde yer alırken, 1924-1934'de İnguş Özerk Bölgesi olarak sınır değişimleri görmüştür. 1920'den 1929'a değin Sunja Bölgesi adı altında toprakları parçalanmıştır (Harita 53). Kolektifleştirme çabaları ile SSCB, 1934'den 1944'e kadar Çeçen-İnguş ÖSSC'si oluşturmuştu. 1944'de sürgün edilen İnguşetya'nın topraklarının bir bölümü Osetlere verilmiştir.

1957'den 1991'e kadar yeniden Çeçen-İnguş Sovyet Özerk Cumhuriyeti ve 1993'den sonra günümüz sınırları yer almıştır (Harita 68).

Osetler ve İnguşlar, ortak gelenek ve kültürel dokuya sahiptir. Bununla beraber İnguşlar, Kuzey Osetya'da yer alan Prigorodny bölgesinin paylaşımı konusunda Osetler ile sorun yaşamaktadır (Harita 68). Bu sorunun özü, daha eski tarihlerde yani Stalin döneminde sürgünle 1944'de başlayan ve İnguşların vatanlarına yıllar sonra döndüklerinde topraklarında Osetleri bulmasına dayanmaktadır. İnguşların tamamı Ruslar tarafından Kafkasya'dan Orta Asya'ya sürülmüştür. Bu sürgünün 1957'de bitmesi ile geri dönen İnguşlar, topraklarına tam olarak kavuşamamış hatta bir kısım topraklarını satın almak zorunda kalmışlardır. Bu durum İnguşetya'nın yapay sınırlarla çevrelenmesine ve Osetlerle toprak paylaşım sorunları yaşamasına neden olmuştur. Ruslar, İnguşların vatanlarına geri dönmesine rağmen dağlarda yaşamalarına izin vermemiştir. Bunun nedeni Rusların İnguşları denetleyerek dağlardaki "gal" adı verilen kalelerden savunma yapmalarına engel olmak ve Dağlı Çeçenler ile bağ kurmalarını engellemektir. İnguşlar, Osetlerle olduğu gibi Çeçenlerle SSCB döneminde ortak özerk bölge oluşturulması nedeniyle toprak paylaşım sorununu yaşamaktadırlar (Harita 68).

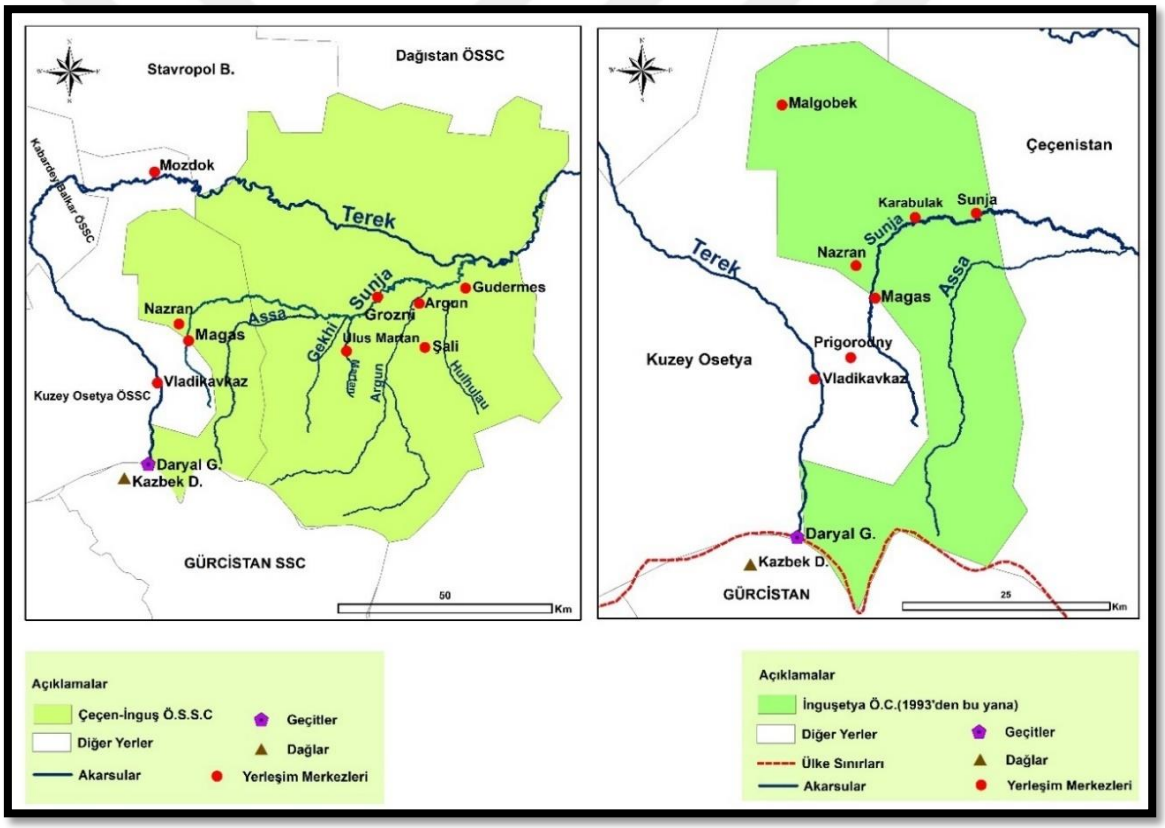

Harita 68. SSCB döneminde ve günümüzde İnguşetya Özerk Bölgesi

Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nde 1989 nüfus sayımına göre, 293.000 Rus ve Kazak, 14.800 Ermeni, 12.600 Ukraynalı, 9.800 Kumuk, 6.800 Nogay, 6.200 Avar, 5.100 Tatar ve 2.600 Yahudi vardı (Jaimoukha, 2005: 23). Günümüzde İnguşetya Özerk Bölgesi'nin nüfusu %90'ı aşan oranda İnguşlardan oluşmakta, ikinci sırada ise Çeçenler gelmektedir. Günümüzde İnguşların çoğu kendi vatanlarında yaşamaktadır. Ancak Kazakistan, Kırgızistan gibi Orta Asya ülkeleri ve Türkiye'de de nüfusları bulunmaktadır. Ayrıca geçmişte Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi günümüzde de Türkiye ile bağlarını koparmamışlardır. İnguşlar, hafızlık eğitimi için Türkiye'ye

öğrenci göndermektedirler. Türkiye bu durumu fırsata çevirerek bölge üzerine Rus etkisini azaltan etkin jeopolitika yürütmelidir. Ortak inanışlar bu politikalar için uygun bir zemin oluşturmaktadır.

8.1.1.6. Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti

Çeçenler Nohçi veya Nahçe olarak adlandırılmışlardır (İzzet, 2009: 23). Nohçi, bir Çeçen kabilesinden gelmekte ve İçkerya olarak da adlandırılmaktadır. Rus kaynaklarında Çeçen deyimi 1692'den beri kullanılmıştır (Jaimoukha, 2005: 13). Rus basınında çoğunlukla Kafkasya'nın kavgacı, korkusu olmayan, kural tanımazları olarak yer almışlardır. Kuzeydoğu Kafkasya'nın Nah dillerini ve Vaynah grubunu temsilen Çeçen, İnguşlar ile Gürcistan'daki Tsova Tuşları ile Kistleri tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Yine Kuzey Kafkasya kökenli Gürcistan'da yaşayan Bastlarda Nah dilini konuşmaktadırlar. Dolayısı ile dil bağlamında da İnguşlar, Çeçenler ve Gürcistan'daki Kist ve Tuşların akraba dil ve etnik yapıyı oluşturduğu söylenebilir. Bu minvalde Kafkas yerli halklarının birbirleri ile açık bir yakınlığı ve akrabalığı olduğu gözlenmektedir. Ancak Ruslar bu yakınlıkları baskılayarak, Kafkasya'daki halkların birleşmemesi adına ayrılıkçı nitelendirmelerle faaliyetler yürütmüştür.

Çeçen halkının bulunduğu coğrafi ortam, Rusya'nın kaleler inşa ettiği Terek Nehri ve kolları idi. Ticari yolları ele geçirme ve Kafkasya'da egemenlik kurma arzusu bu bölgenin Rus nazarında stratejik önemini artırmıştır. 1897'de Rus nüfus sayımında İnguşların Çeçenlerle birlikte listelendiği görülmektedir. Fakat dışarıdan bakıldığında duygusallıkla gözden kaçırılan durum şudur ki, Çeçenler; uluslarüstü, etnik, milli, ulus altı kimliklerin (Kafkas, Dağlı, Kuzey Kafkasya, Nah, Vaynah, Nohçi, tuksum, taip, aul, gar vs…) ağına takılmış durumdadır. Bu duruma birde tarikatlık eklenirse kompleks genişleyecektir (Jaimoukha, 2005: 14-15). Bu, yalnızca Çeçenlerde değil Kafkas halklarının neredeyse tamamında yerleşmiş durumdadır ve ne yazık ki, Kafkas halklarında bu ulus altı kimliklerin bütün bir Kafkasya bileşkesinin getireceği avantajların farkındalığı son derece zayıftır. Kafkasya'nın mozaikleşmiş yapısının daha fazla karmaşıklaşmasına ve bu halklar adına Ruslar tarafından idari-etnik-siyasi sınırların seçilmesi durumu dahada karmaşık hale getirmiştir.

Rusya'nın kendi iç meselesi olarak adlandırdığı Forsyth'nin deyimi ile (2019: 780) Çeçen problemi, Türkiye ile İran'a, ötesinde onları temsilen İslam'ı tehdide karşı güvenlik hattı oluşturmayı amaç edindiği ve eskiden beri var olan saplantılı üstünlük kurma gayesi taşıyan Rus stratejisiydi. Bu doğrultuda Rusya, geçicide olsa Gürcistan'ı Güney Osetya, Abhazya mevzusunda desteklerken hem Grozni'deki enerji üzerine hem de Hazar enerji havzasına erişmek amacıyla sahiplik iddiasıyla Bakü'den başlayarak Dağıstan ile Çeçenistan üzerinden geçen enerji hattının kontrolünü tekellemek gayesi içindeydi (Forsyth, 2019: 780).

Çeçenlerin Kafkasya'da konumlandığı bölge; Gürcü Askeri Yolu ile Terek Nehri ve kollarında kuzeyinde Kumuk Ovası, doğuda ise Dağıstan'daki verimli bazı topraklar idi (Harita 22).

19. yy. da Rusya, Çeçenleri stratejik bölgelerden tahliye ederek yerlerine Slav ile Kazakları yerleştirmiştir (Jaimoukha, 2005: 16). Terek Nehri bu hidropolitik hattın Çeçenya'daki simgesidir. Çeçenler, Terek hattına yerleştirilen Kazakları ilk önce tehlikeli bulmazken, Rus-Osmanlı mücadelesinin kızışması ile Rusların Terek hattı üzerinde biyopolitik amaçları olduğunu ve ilerleyen süreçte vatanlarından edileceklerini anlamışlardı. Şeyh İmam Mansur, Sunja muharebesinde Ruslara karşı zafer kazanmış ancak 18-19. yy. da Rusya, ovalarda yaşayan Çeçenleri çıkararak topraklarını almış, ovadaki nüfusu yok ederek Çeçenistan'ın ekonomisini çökertmiştir (Nichols, 2004: 233).

Lenin, Kafkas halklarının sembolikte olsa cumhuriyetlerini tanıma konusunda açık eyleme sahipti (Forsyth, 2019: 794). Ancak yeni Rus emperyalizmi sessizce basını kullanarak, eylemlerine

haklı gerekçeler göstermek adına terörü bölgede temellendirerek ilerliyordu. 20. yy. la değin Çeçen toprakları İnguşların topraklarının bir bölümünü, Gürcistan'ın dağlık topraklarından bir kısmını, Dağıstan'ın Hazar Havzası'na kadar olan bölümünü içermekte idi. Buna göre 1944'de Stalin'in emriyle Çeçenistan'ın toprakları bölünerek, haritalardan silinmeye çalışılmıştır. Ruslar, Çeçenleri verimli topraklardan uzaklaştırarak yerlerine Slavları ve Kazakları yerleştirip, yer adlarını 1944'de Rus adlarıyla değiştirmişlerdir (Jaimoukha, 2005: 16). Bu durum sınır anlaşmazlıklarının neticesinde günümüzde çatışmaların doğmasına neden olmuştur (Jaimoukha, 2005: 17).

1957'de Çeçen-İnguş ÖSSC'nin 12 tane rayonu (ilçesi) ile 17 tane şehir ile kasabası bulunmakta idi. Çeçenistan'ın bağımsızlık mücadelesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonrada devam etmiştir. Rusya, Çeçenistan'a ilan edeceği savaş için kendince haklı gerekçeler göstermeye çalışarak Çeçenlerin bilimden sanattan yoksun, medeniyetsiz, ilkel, kavgacı oldukları ve bu nedenle yönetilmeye muhtaç oldukları yönünde basına servis etmiştir. Ancak Kafkas halkları ile ilgili genel kanı Tolstoy'unda eserlerinde detaylı olarak söz ettiği gibi onların doğayla uyumlu, onurlu, özgürlüğünden taviz vermeyen kendilerine has gelenek ve gelişmiş kültürlerinin olduğu yönündedir. Nitekim bu türden basına servis edilen eylemleri, Rusların cesaretlerine hayran oldukları Kafkas halklarını 1864-1944 sürgünlerinde olduğu gibi pasifize etmeye veya yok etmeye dönüktü.

Rusların Çeçenistan'dan vazgeçmeme nedeni, bölgedeki enerji ve ulaşım koridoru niteliği gösteren Grozni'nin varlığıdır (Deniz, 2015b: 165). Grozni'de 1893'de petrol keşfi, bu bölgeyi petropolitik açıdan stratejik yapmıştır. Bakü'den başlayıp Grozni üzerinden Novorossiysk Limanı'na varan petrol boru hattı, bu bölgeyi özel konum açısından jeostratejik kılmaktadır. 1993 yılından bu tarafa Hazar Havzası'nda enerjinin varlığı ve bu enerjinin taşınması bir tartışma platformu haline gelmiş ve Çeçenistan'ı Rus nezdinde değerli kılmıştır. Bu nedenle bu bölgeyi etki sahası altına alarak sömürmek Rusların amacı olmuştur.

Çeçen-Rus savaşları, Kafkas coğrafi ortamının özgür ruhlu Çeçenleri için vatanlarında bağımsız yaşayabilmelerinin sembolü iken, Ruslar için kendi iç meselesi ve teröre karşı operasyon olarak servis ettiği savaşı temsil ediyordu. Nitekim Çeçen Savaşı sırasında Çeçenistan'da Rusya'nın terör eylemlerini kurarak, filtreleme kamplarında işkenceyle aşağıladıkları Çeçen halkı söz konusuydu.

İkinci Çeçen Savaşı'nın sona ermesinden bu yana direniş artık etnik bir Çeçen olgusu değildi. Doğası gereği giderek daha fazla İslamcı hale gelmiş ve tüm bölgeye yayılmıştı. Çeçenya'da yetişen yeni neslin Rusya ile çok az bağlarının olması, radikal İslamcılığın Çeçenya'da ve tüm bölgede yayılmasına sebep olmuştu (Rondeli, 2011: 3).

Çeçenistan'da gizli örgütlenmeler, gerilim göstermiş ve bu örgütlenmelerde Türkiye bağlantılı gerçekleştirilmişti. Ahmet Mukayev, Nikola Süleymanov, Aslan Masadov, Şamil Basayev Çeçen çetelerini finanse ederek mücadeleyi destekleyen isimler olmuştu. Cehar Dudayev, bu kişiler içinde Türkiye ile bağlantısı en güçlü Çeçen lideriydi. Aslan Masadov, istikrarsız duruma karşı Kafkas halklarının Ruslara karşı birleşmesi çağrısında bulunmuştu (Jaimoukha, 2005: 70). Günümüzde aynı birleşme çağrısını Türkiye yapmalıdır.

Aslan Masadov cumhurbaşkanlığı sürecinde onunla zıt fikirlere sahip tarikat lideri Ahmet Kadirov ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bilhassa Putin ile yakınlığı bilinen Kadirov, Ruslar tarafından desteklenmiştir. Masadov'un tarikatların casusların merkezi olduğu fikrine sahip olması ve Kadirov'un tarikatı desteklemesi Putin'e yaramıştır. Öte yandan Putin, medyayı yanına alarak, Çeçenistan'daki siyasi ve askeri faaliyetlerine haklı gerekçe sunmaya çalışmıştır. Suikastlar eşliğinde devam eden ikili çatışmanın ardından Ahmet Kadirov'un oğlu Ramazan Kadirov'da Ruslar

tarafından desteklenmiştir. Şamil Basayev'in ölümünden sonra Çeçenistan'ın yönetimi tamamen Kadiri hükümetine kalmıştır ve nihayetinde bu tarikat Ruslar tarafından desteklenmeye devam edilmektedir.

Çeçenler açısından bu savaşın nedeni ülkelerinin kaderini Rusların eline teslim etmeme isteğidir. Rusya, İslami tehdit ve Kuzey Kafkasya'nın Ruslardan koparılmaya çalışıldığı propagandası ile II. Rus-Çeçen savaşının önünü açmıştır. 1999 yılında Putin II. Çeçen Savaşı'nda karşısında milliyetçi bir habitusuna sarılmış halk yerine, ideolojik olarak ulus devleti inşa çabası içine girmiş bir devleti bulacaktı (Özen, 2002: 578). Wood'a göre (2002: 453) Yeltsin'in Vietnam'ı, Putin'in Falkland'ı olan Çeçenistan'a dönük yapılan savaşın gerçek yüzünü Rus gazeteci Anna Politovskaya, 2001 yılında Kirli savaş başlığı altındaki kitabında Çeçenlerin maruz kaldığı haksızlığı yazmış ve bu nedenle öldürülmüştür. Politovskaya Kafkasya'daki milletlerin Rus polisleri tarafından acımasız şekilde hukuk dışı yollarla hapsedildiğini ve insani değerlerin ayaklar altına alındığını belirtmiştir.

Ruslar, tarihleri boyunca dışarıdan yıkamadığı halkları; Kafkasya'nın Orta Asya'nın ve bulundukları her coğrafi bölgede kendine taraftar elit zümreleri, büyük aileleri destekleyip yanına çekerek, imtiyazlı statüler vererek yıkmaya çalışmıştır. Bu politik duruş Rusların ele geçirmek istedikleri yerlerdeki en stratejik faaliyeti olmuştur. Çeçenistan'da Kadirov ailesi bunlardan biridir. Günümüzde Rusya'ya yakın duruş sergileyen Çeçenistan, tam olarak bu durumu ifade etmektedir. 1864 sürgününden sonra Kafkasya'da coğrafi ortamlarına güvenerek Ruslara karşı mücadeleyi sürdüren Çeçenlerin yaşanan savaşlarda erkek nüfusunu büyük ölçüde kaybetmesi, Kadirov ailesinin Rus yanlısı politikaları ve Ruslardan aldığı maddi destekle Çeçenistan'ı imar etmesi Çeçen mücadelesini durdurmuştur.

Çeçenistan'ın yalnızca Rusya ile değil Gürcüler ile de sorunları mevcuttur. Gürcistan ve Çeçenistan arasında jeostratejik öneme sahip olan Pankisi Vadisi çoğunluğu Sünni Müslüman'dan oluşan ve 10.000 nüfuslu Kistleri barındırmaktadır. Kistlerin ana yurdu Çeçenyadır ve Pankisi Vadisi günümüzde Gürcistan sınırlarında yer almaktadır. Pankisi Vadisi, etnik sınır açısından Gürcistan ile uyumlu görünmemektedir. ABD ve Rusya bölgeye müdahalede bulunarak gerginliği tırmandırmıştır. Çeçenlerin güneye inmelerini sağlayacak yol Gürcistan'dan geçmektedir. Deniz'e göre (2015: 168) Çeçenler, Karadeniz kıyısındaki Poti Liman'ına varan en önemli konumu Gürcistan olarak görmektedir. Bu amaçla Ruslar ile Gürcülerin karayolları ile demiryolunu devre dışı bırakacak şekilde karayolunu inşa etmek çabası içindedirler. Gürcü-Çeçen sorunlarından biri de Çeçenlerin Abhazları Gürcülere karşı desteklemesidir. Öte yandan Çeçenlerin kendi kurduğu çeteleri aracılığı ile mücadele vermesi, Gürcüler tarafından rahatsızlıkla karşılanmaktadır.

Çeçen halklarının direnişçi ruhu ve hırsı bazı yazarlar ve bilhassa Rus komutanlar arasında (Yermalov gibi) nefretle anılmış, farklı şekillerde lanse edilmiş ve Çeçenistan'ın bu azimkâr ruhunun diğer Kafkas halklarına örnek olacağı endişesi yaratmıştır. Brzezinski, Haig ve Kampelman (2002: 363-364) Çeçenistan-Rusya sürecinde yapılması gerekenlerin şu çerçevede olması gerektiğini belirtmiştir:

- Çeçenler, büyük kayıplar vermesinin ardından bağımsızlıklarından vazgeçmeyeceklerdir ancak Rusya'nın toprak bütünlüğü koruması yönünde faaliyet gösterebilirler.
- Ruslar, Çeçenlere dönük ulusal anlamda kaderlerini tayin etme şansı vermelidirler.
- Rusya, Tataristan benzeri bir yönetime dönük öz yönetimsel bir referandum hakkı tanımalıdır.

- Çeçen liderleri referandum süreçlerinde olumlu yönde oylamayı benimseyerek, barışı desteklemeyen grupları ülkesinden çıkarmalıdır.
- Rusya, toprak bütünlüğü adına güneydeki askeri birliklerini bulundurmaya devam etmelidir.
- Bölge adına ekonomik yapılanma gerçekleştirilmelidir.

Bahsi geçen bu çözüm önerileri Rusların bilhassa Grozni başta olmak üzere bölgeyi stratejik öneme kavuşturan enerji varlığından vazgeçemeyişi nedeniyledir. Öte yandan Rusya, Çerkesler ile kurulacak barışçıl sürecin sosyo-psikolojik anlamda bölgedeki diğer Kafkas halklarına emsal teşkil ederek bu sayede diğer halkları da kontrolü altına alabileceğinin planını yapmıştır.

Kazak nüfusunun çoğu Çeçenistan'ın bağımsızlığı ile beraber Çeçenistan'ı terk etmiş ve 2000 yılı sonu Ermeni ile Yahudilerin oluşturduğu nüfus önemini kaybetmiştir. Buna karşın Rusya 200.000 Rus'u bu bölgeye yerleşmek için girişimde bulunmuştur (Jaimoukha, 2005: 18). Türkiye'deki Kafkas nüfusu bölgenin asli unsuru olarak bölgeye taşınması hem bölgede kalıcılığı hem de Türkiye taraftarlığını sağlayabilir. Ayrıca Çeçenistan'ın Müslüman olması, Türkiye ile Çeçenistan'ı birbirine yakınlaştıracak en temel argümandır. Bu nedenle Çeçenistan-Türkiye arasında İslami bağın güçlendirilmesi için Türkiye-Çeçenistan ortaklığında sempozyumlar aracılığı ile tarihi-coğrafi- dini bağlara vurgu yapılarak hafızalar tazelenmelidir.

8.1.1.7. Dağıstan Özerk Cumhuriyeti

Dağıstan adı topografik etkilerinden kaynaklı olarak Türkçeden dağ, Farsça'dan istan kelimelerini alarak doğmuş olan ve coğrafi ortam etkilerini hem politik ve askeri hem de karakteristik açıdan üzerinde taşıyan Kuzey Kafkasya özerk cumhuriyetidir. Rusçada Strana Gor, yani dağlar ülkesi anlamında Dağıstan için kullanılmaktadır. Dağıstan'ın topografik yapısı öylesine baskındır ki Evliya Çelebi (2005: 356) Dağıstan'a at arabası bile gidemez der. Nitekim Dağıstan bir kale görünümünde savunmaya elverişli jeostratejik özerk bölgedir. Bu nedenle Dağıstan'ın ekilebilir sahası azdır. Ancak Nüfusun %90'ı kırsal alanda yaşamaktadır. Dağıstan'ın jeostratejik önemi sadece savunmaya elverişli topografyasından değil aynı zamanda Kuzey ve Güney Kafkasya'yı birbirine bağlayan Derbent Geçidi'ne sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Derbent, Kuzey Kafkasya'nın sayılı jeostratejik geçitlerinden olup, kültürel ve savunma nitelikleri göstermektedir. Derbent, Kuzey Kafkasya Dağları ile Hazar Denizi'nin birbirlerine en yakın olduğu kıstakta konumlanmış olması ve Avrasya'yı Ortadoğu'ya bağlayan tek geçit olması nedeniyle jeostratejik öneme sahiptir (Deniz, 2015b: 182). Derbentteki Narin kalesi UNESCO tarafından koruma altına alınmıştır (Foto 22).

Foto 22. Derbent geçidi ve Narin kalesi
Kaynak: Dağıstan Twitter'da: "Dağıstan, Derbent. Narınkala. https://t.co/xMTbeomO7H" / Twitter

Dağıstan'ın coğrafi nitelikleri, Dağıstan halklarını sosyo-kültürel açıdan da etkilemiş, onların bağımsızlığına düşkün mücadeleci ruhunu ortaya koymuştur. Siyasi Coğrafya açısından Dağıstan'ı önemli kılan unsur, bölgenin izafi konumundan kaynaklı olan ve diğer Kafkasya özerk cumhuriyetlerinin sahip olmadığı Hazar Denizi'ne kıyısı olmasıdır. Nitekim Rusların Astrahan'ı almasının ardında yıllarca Dağıstan üzerinde özel jeopolitika yürütmesi tesadüfi değildir. Bu durum Hazar enerji havzasına komşu olan Dağıstan'ı jeoekonomik açıdan anlamlı kılmıştır.

Kafkasya'nın doğuya açılan kapısı Dağıstan, güney ve güneybatıda Gürcistan ve Azerbaycan ile batı ve kuzeyde Rusya'ya bağlı Çeçenistan ve Kalmukya ile kuzeybatıda Stavrapol Krayı ile çevrelenmiştir. Kuzey Kafkasya'nın en büyük yüzölçümüne sahip olan bölge, aynı zamanda en büyük Müslüman nüfusuna ve etnik çeşitliliğine sahiptir. Derbent, Buynaks, Hasavyurt, Kızılyar ve İzerbaş diğer önemli şehirleridir (Buniyatov, 1993: 404-406). Dağıstan; Nogay bozkırları, Terek Deltası ile Astragan Yarımadası, dar kıyı ovası, Kafkas Dağları ile vadileri olmak üzere 5 coğrafi bölgeye ayrılmaktadır (Özey, 2021: 72-73).

Dağıstan dil ve etnik açıdan çok zengin bir yapıya sahiptir. Dağıstan halk topluluklarından müteşekkil olup, tek bir grubu temsil etmez. Bu nedenle Dağıstan halklar topluluğu demek daha doğru bir yaklaşımdır. En büyük beş etnik grubu Avarlar, Darginler, Lezgiler, Laklar (Gazi-Kumuklar) ve Kumuklar teşkil etmektedirler. Farklı etnik gruplarmış gibi görünseler de hepsi aynı coğrafi alanın benzer kültürel parçalarıdır. Örneğin; bir Dargin bir Lezgi'nin veya Kumuk Türkü'nün danslarını kolaylıkla icra edebilir.

Kafkasya'nın göç yolları üzerinde yer alması hasebiyle Dağıstan Rusya'nın en hetorojen cumhuriyetleri arasında yer almıştır. Otuzdan fazla etnik gruba sahip olan Dağıstan'daki temel etnik gruplardan en büyük olanı Karatay, Andi ve Didoları içine alan ve Dağıstan'ın dağlık kesimlerinde ve başkentte yaşayan Avarlar (Avaral, Maglarual) dır. Dolayısı ile Dağıstan'ın en büyük etnik grubunu temsil eden Avarlar'dır. Baddeley'e göre (1989: 25) Avar sözü, Kumuklarca "avare" anlamında söyledikleri addan gelmektedir. Avar, Çerkesçe'de Allah'ın tekliğine inanan anlamında

veya Avar Kumi Kuma'nın öbür tarafı anlamına gelir (Şoenü, 2007: 68). Avar, Çir-Yurt'dan başlayarak güneye doğru Zakatala'ya kadar devam eder. Hunzak, Andi, Gimri, Gunip Avarların yaşadığı yerlerdir. Avarlar; Avarlar, Andiler, Didolardan oluşmaktadır (Tavkul, 2015: 178).

Lezgiler, Kafkasya'nın çok eski halklarından olup, Gürcülerce Lekşi/ Lekhis olarak adlandırılmışlardır (Şoenü, 2007: 79). Hatta Lezgiler bazı kaynaklarda doğrudan Dağıstan'ın yerine kullanılır. Çünkü Dağıstan Lezgi olarak Gürcüler tarafından Dağıstan'a genelleme yapılarak adlandırılmıştır (Grigoriantz, 1999: 187). Lezgilerin yaşadıkları bölge, Samur Irmağı orta ve yukarı çığırları ile Şamahı'na kadar devam etmektedir. Rutul, Agul, Tsakhur, Tabasaran Lezgilerin kollarındandır (Tavkul, 2015: 174). Lezgiler aynı zamanda Osmanlı Devleti ile irtibat kuran halklardandır. Türkiye'de bu iletişimi dil-kültür-ticaret aracılığı ile Türkiye'deki Kafkas diasporası üzerinden sürdürmelidir.

Dağıstan'da Kumuk, Nogay ve Terekeme (Karapapak) üç Türk grubunu ifade etmektedir. Bunlardan Kumuklar, Dağıstan'ın Türkçe konuşan yerli halklarından olup, Dağıstan'daki üçüncü büyük etnik grubu oluşturur. Kumuk, yiğit kurtarıcılar anlamına gelir (Şoenü, 2007: 68). Arapların bölgeye gelmesine kadar Lak dilini konuşan ve Laklar olarak anılan Kumuklar, Araplar tarafından Dağıstan'da ilk İslamiyet'i kabul etmeleri dolayısı ile Gazi Kumuklar adını almışlardır (Grigoriantz, 1999: 191). 1918'de Kumukça, içinde Oğuz ve Kıpçak kelimeleri barındıran bir dil olarak Kafkasya'da ortak iletişim yaratmıştır. Bu nedenle Kumukça Kuzey Kafkasya'da jeostratejik bir dildir. Çok dilli ve kültürel çeşitliliğe sahip Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde üçüncü büyük etnik grubu temsil eden Kumuklar, Türkçe konuşan yerli halklardandır.

Dağıstan'ın etnik yapısını Berje farklı bir şekilde tasniflendirmiştir. Berje 1846-1852 tarihlerinde Dağıstan'a dair şöyle bir tabloyu öngörmüştür (1999: 17). (Tablo 32).

Tablo 32. 1846-1852'de Dağıstan'daki kavimler

Lezgi (Dağıstan)	Kişi Sayısı
A.Dağlık Dağıstan	
1.Salatav	6.090
2.Gumbet	5.960
3.Andi	16.000
4.Koybusu	23.000
5.Avar	25.000
6.Andalal	23.000
7.Karah	15.200
8.Mukratl (Tamal)	5.020
9.Kayseruh (Tleseruh)	8.860
10.Ankratl Birliği	
a.Carmut/Tamaral	4.240
b.Kanadal/Tlonata	2.600
c.Tebel	2.600
d.Bogos/Bogdada	3.600
e.Ant-Rosso	4.300
f.Taş (Batsadal)	4.960
g.Unhada	850
h.Toms	300
i.Kasdoda	260
11.Kelebel	250
12.Antsuh	3.600

13.Kapuça/Hunava	8.400
14.Dido/Tsunta	4.000
15.Bogulal	4.600
16.Çamalal	3.500
17.Tindi/Bogos	3.500
18.Unkratl a. Hiri b.Cildı c.Khidi d.İlanhevi	7.700
19.Tehnutsal	2.800
20. Buni 21. Tlek	2.800
22.Kalalal	8.200
23.Tusunta Ahvah	4.400
24.Ratlu Ahval	2.500
25.Hid/Hidatl	5.400
26.Hoerkeh	5.000
27.Kuyada	600
B.Hazar Bölgesi (Prikaspiyski Kray)	
28.Tarki Şamhallığı	60.000
29.Mehtula hanlığı	20.000
30.Dargo	37.000
31.Karakaytah	14.312
32.Akuşa	14.312
33.Süğra	14.312
34.Tabasaran	10.279
35.Kazikumuk Hanlığı	15.000
36.Küri	15.000
37.Samur Bölgesi (Okruğ) a.Rutul b.Ahtı c.Dokuz Para d.Altı Para	9.000
TOPLAM (Derbent ile Kuba hariç)	397.761

Kaynak: Berje, 1999.

Berje'nin yapmış olduğu bu tasnife göre (1999: 75-80), Salatavlar, Auholar ile Kumuk ile Şamhallık arasındaki alanda, Gumbet /Bakmolal, Kafkas Dağları'nın güneyi, Andi koysunun doğu kıyısında, Andiler, Gumbetliler ile sınır olarak Andi koysunun batı kıyılarında, Subu/Hindatl, Andi koysu ile Avar koysu arasındaki alanda (Gumbet ile Avarlar arasında) yaşamakta idiler.

Andalal, Karah, Mukratl, Keyseruh, kabileleri Kafkas Dağları'nın öte kısmında Avar koysu, Kara koysu ırmaklarının üst kısmında yaşamakta idiler. Ankratl birliği ise, Avar koysunun üst kısmında yaşıyorlardı. Kelebel, Antsuh, Kapuça/Hunaval, Dido/Tsunta, Bogulal, Kafkas Dağları'nın ötesinde Dido Andi koysu kaynağında, diğerleriyle Avar koysu ile Kara koysunun üst kısmında yaşamaktaydılar. Tihnutsal, Car-Belakan kuzey kısmı ile Kafkas Dağları'nın diğer kısmında, Buni, Tlek, Kalalal, Tsunta Ahvah, Ratlu Ahvah, Hid/Hidatl, Goerkeh, Kuyada ise Avar koysu boylarında yaşamakta idiler (Berje, 1999: 79-80).

Dağıstan'ın tarihi geçmişinde en büyük rolü oynayan uygarlık Hazar Türkleridir. Nitekim Kyakent, Kızılyurt, Sulak gibi Türkçe karakterli isimler, bu coğrafi bölgenin Türk damgalarıdır. Hazarların bölgeye hâkim olması Dağıstan'da Türk nüfusunun artmasını tetiklemiştir. Araplar ve Selçukluların Kafkasya siyaseti ile İslam ile tanışmıştır. Dağıstan'da 8. yy. dan beri, İslamiyet kabul edilerek kabile yöneticilerine dini bir sembol yüklenmiş ve bu yöneticiler askeri şef olarak da kabul edilmiştir (Grigoriantz, 1999: 73). 12. yy. itibari ile Dağıstan'ın Türkleşmesindeki rolü Kıpçak Türkleri üstlenmişlerdir.

Dağıstan; Ruslar açısından güney sınır kanadı, bağımsız ruh yapıları ile diğer özerk cumhuriyetlere örnek teşkil edecek stratejik bir tehlike ve Hazar enerjipolitiğinin ve güvenliğinin merkezidir. Ruslar için Dağıstan'ın stratejik olmasının ana nedenlerinden biri de Rusların büyük tehlike olarak gördükleri Gazavat (Müridizmin)'ın ana kaynağını oluşturmasıdır.

Rusya'nın Terek Hattını oluştururken, ilk demografik, askeri eylemlerinin olduğu bölge Terek Nehri'nin doğusu yani Dağıstan idi. Diğer bölgelerde olduğu gibi tarihi bağlamda bölgede nüfus ve sınırlar açısından değişim yaşamıştır. 1917'de Dağıstan Dağlılar Birliği/Kuzey Kafkasya Halkları Birliği Cumhuriyeti kurulmuş, ancak 1919'da sona ermesi ile bölgede parçalanmalar başlamıştır. 1921'de Dağıstan ÖSSC kurulmuştur. Terek Nehri'nin kuzeyinde Kızılyar Bölgesi oluşturulmuştur. Kızılyar Bölgesi 1922-1928'de ve 1936-1944'de merkezi Kızılyar şehri olan alan idi (Harita 53 ve Harita 54). 1957'de kaldırılarak, bölgenin toprakları, Dağıstan-Çeçenistan-Stavropol arasında paylaştırıldı (Harita 69).

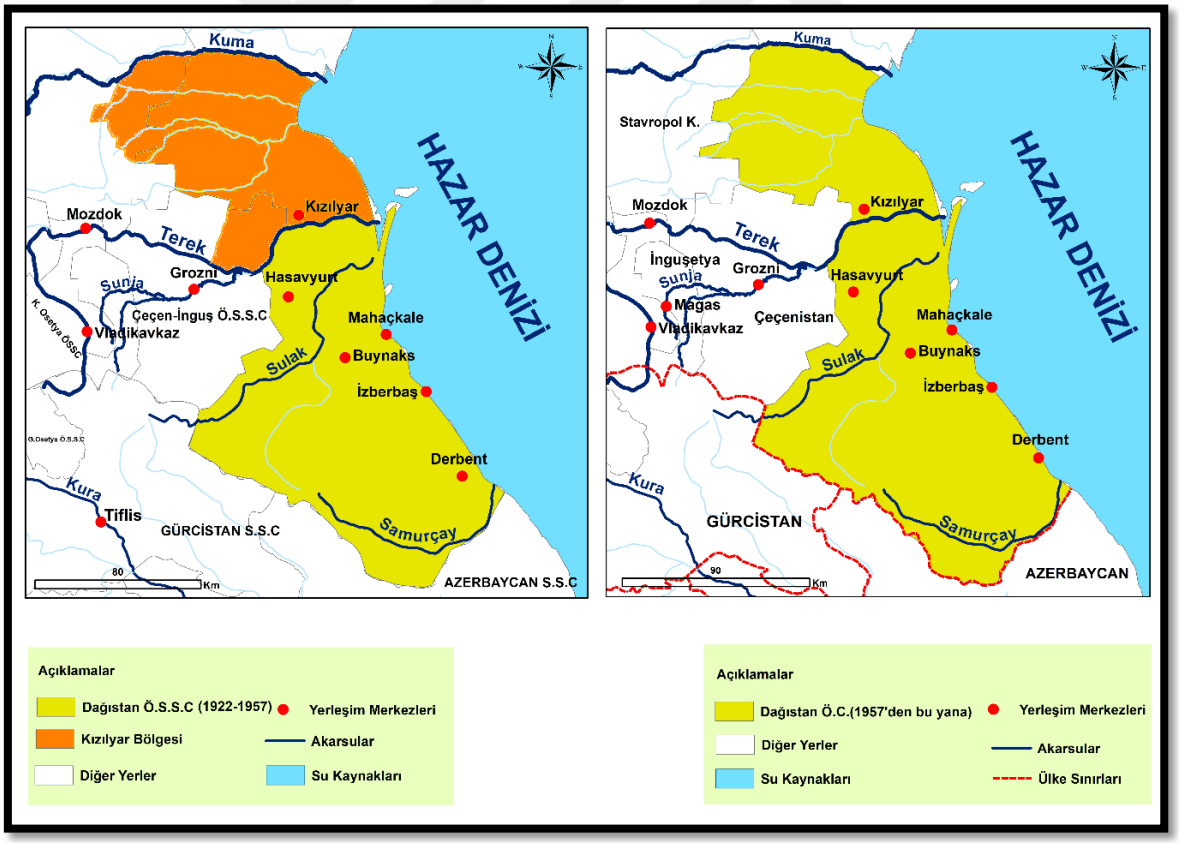

Harita 69. Dağıstan Bölgesi'nde 1922'den günümüze sınır değişimleri

Dağıstan'da SSCB çekildikten sonra, yerel diller Rusçayla karışıp farklı lehçeler ortaya çıkarmış ve bu durum bölgede dil ve kültürel açıdan gerilemeye neden olmuştur. Bu durum kimliğin muhafazası için ortak dilin gerekliliği sorununu doğurmuş, Türkçe, Azerbaycan Türkçesi, son olarak

1936'da Rusça kabul edilmiştir (Forsyth, 2019: 729). Dağıstan'da en çok Avar ve Lak dilinin yaygınlık gösterdiği altı farklı dil konuşulmaktadır (Grigoriantz, 1999: 187). Dağıstan'ın resmi açıdan 7 dili bulunmaktadır. Bölgede Rus asimilasyonu, etkilerinin azaltılması gereklidir. Tarihi bağlamda en etkin grubun Türkler olması bölgede ulusüstü ortak dilin Türk dili olması gerektiğini göstermektedir.

Dağıstan Kuzey Kafkasya'da İslam'ın ilk yayıldığı alan olması açısından en güçlü olduğu bölgedir. Bölgenin %90'ı Sünni Müslüman iken, %5'i Hristiyan, %5'i Yahudi'dir. Derbentte ise, Lezgilerde olduğu gibi Şii Müslüman bulunmaktadır. Dağıstan, Gazavat hareketinin en güçlü olduğu bölgelerden biriydi. Günümüzde de diğer bölgelere göre Rusya'ya karşı en güçlü duruşa sahip bölge Dağıstan'dır. Türkiye bu durumu fırsata çevirerek, İslam üzerinden etki ve ilgisini artırmalıdır.

8.1.1.8. Krasnodar Krayı

Krasnodar Krayı, daha önce bu isimle var olmayan yapay bir bölgedir. Kuban Nehri ve kolları, Karadeniz kıyıları ile beraber İnguşetya'ya kadar devam eden tarihi Çerkesya bölgesi, büyük ölçüde bölgeyi kapsamakta idi (Harita 19). Günümüzde adı Kafkasya idari bölgesi bile olmayan, Krasnodar Krayı, Güney Rusya Federal Bölgesi olarak kabul edilmektedir. Ancak Krasnodar, Kafkasya'nın bir parçası ve kuzeybatı bölümünü oluşturmaktadır (Harita 70).

Harita 70. Krasnodar Krayı

Siyasi Coğrafya açısından Taman Yarımadası'nın önemli bir parçası olan bölge, Kerç Boğazı ile Kırım Yarımadası'na bağlanan jeostratejik öneme sahiptir.

Krasnodar Krayı, Taman Yarımadası ile Kafkasya'nın batı sınırını Azak Denizi ile birlikte belirleyen bölgedir.

Karadeniz'e kıyısı bulunan bölge, tarih boyunca çeşitli uygarlıkların ve Çerkeslerin vatanı olmuştur. Bu bölge aynı zamanda Kafkasya'ya açılan coğrafi ve siyasi bir pencere olması nedeniyle

stratejik bir hat oluşturmaktadır. Nitekim Krasnodar Krayı üzerinde yer alan ve Ruslar tarafından Kuban bölgesi olarak anılan bölgede Kuban Nehri üzerinde askeri kaleler inşa eden Ruslar, bu kalelerde ve yakın çevresinde taraftar nüfus (Kazaklar, Ruslar, Ermeniler vb) inşa etmişlerdir (Harita 48). Bu askeri stratejik hattın dışında Krasnodar'ın kıyı çizgisi olarak adlandırılan Karadeniz kıyı hattı olarak bilinen ve Çerkes-Osmanlı irtibatının kesilmesi için Ruslar tarafından kurulmuş bir askeri hat daha vardı (Harita 50). Bu bağlamda Krasnodar Krayı'nın bulunduğu Taman Yarımadası, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Çerkesler üzerinden siyasi, askeri ve demografik mücadele sahası haline gelmişti denilebilir.

Rus zihin haritasına göre tasarlanan bölge, uzun süre sınır değişimlerine tabi tutulmuştur. 1860'dan 1918'e kadar Kuban bölgesi adını almıştır (Harita 71).

Harita 71. Kuban Bölgesi (1860-1918'de)

Krasnodar'da Rusya tarafından Çerkesya'nın kaldırılması ile 1922-1928'de Don Bölgesi, Kuban Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, Şapsığ Bölgesi, Maykop Bölgesi, Adigey Bölgesi, Alman Bölgesi, Armavir Bölgesi, Ermeni Bölgesi olmak üzere 9 bölge yaratılmıştır (Harita 53). 1936'da Krasnodar adını alan bölgenin kuşattığı ancak günümüz Adigey Bölgesi ile sınırları örtüşmeyen bir Çerkes bölgesi tasarlanmıştır (Harita 54).

Krasnodar Krayı'nın konumsal öneminin dışında günümüzde demopolitik önemi, Çerkes nüfusunu içine alan Adigey Özerk Bölgesini taşımasıdır. Bu bölge adeta Çerkeslerin dış Dünya ile Karadeniz üzerinden bağlantı kurmasını engelleyen yapay bir oluşumdur. Krasnodar Krayı aynı zamanda Gürcistan Özerk Bölgesi olan Abhazya'ya sınırdaştır. Bu niteliği ile Güney Kafkasya ile komşudur. Bu bölge, SSCB döneminden kalan ve Bakü-Novorossiysk Hattı olarak bilinen petrol boru hattının geçtiği bölgedir. Bu hat 1994'de Asrın Antlaşması ile yeniden önem kazanan fakat

Çeçen Savaşı nedeniyle güvenlik sorunu olan bir enerji hattı idi. 1996 yılında Bakü-Grozni-Novorossiysk Hattı'nın açılmasına karar verilmiştir. Rusya için bu hat Hazar Denizi'ndeki enerjinin Avrupa'ya kendi topraklarından geçmesi nedeniyle jeopolitik çıkarlarıyla örtüşmektedir. Günümüzde enerji aktarım bölgesidir. Türk Akımı Anapa'ya ve Mavi Akım Novorossiysk Limanı'na önem katmaktadır. Bu nedenle Krasnodar Krayı, Rusya'nın Karadeniz'e açılan enerjipolitik ve siyasi açıdan stratejik olmasının yanı sıra Güney Kafkasya'yı uzaktan kontrol bölgesidir.

Bölge Çerkeslerin yoğun nüfuslu olduğu bir yer olmasına karşın Rus demografi mühendisliği ile günümüzde nüfusun %88'i Ruslardan oluşurken, ikinci büyük etnik grup %5,5'i Ermenilerden, %0.3'ü Adigelerden oluşmaktadır (Krasnodar, t.y). Krasnodar Krayı aynı zamanda Kafkas halklarının sürgünü sırasında ve sonrasında yerleştikleri coğrafi bölgelerden biridir. Örneğin 1944 Kafkas sürgününden döndükten sonra Ahıska Türklerinden bir bölümü bu bölgeye yerleşmiştir.

8.1.1.9. Stavropol Krayı

Stavropol Krayı, kuzeyde Kalmukya ve Rostov Krayları, batıda Krasnodar Krayı, doğuda Dağıstan ile güneyde ise Karaçay-Çerkes, Kabardey Balkar Özerk Cumhuriyetleri ve Güney Osetya ile komşudur. Rusya'ya bağlı Kafkas bölgesi olan Stavropol Krayı, Kuzey Kafkasya'nın orta bölümünde yer almaktadır (Harita 72).

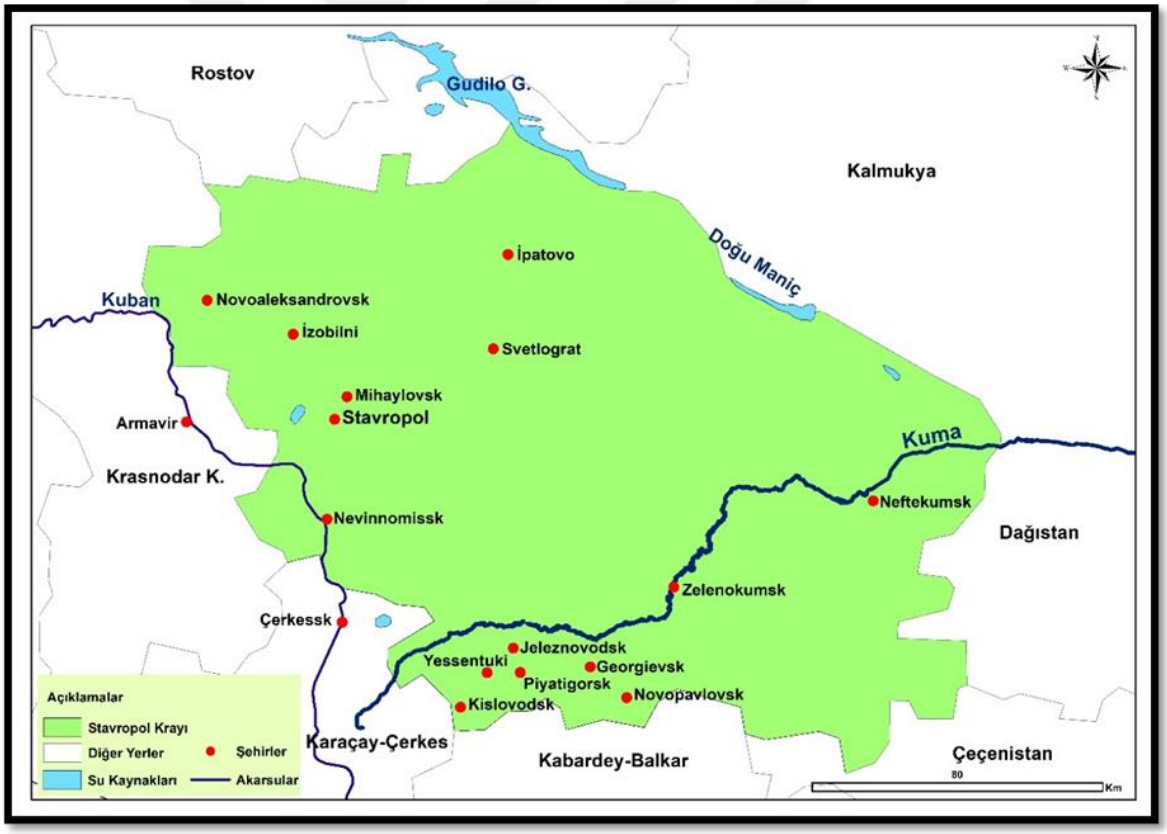

Harita 72. Stavropol Krayı

Bölgenin kuzey bölümü olan Maniç Bataklığı ile Kafkasya'nın kuzey sınırını oluşturmaktadır. Bu anlamda bölge siyasi ve coğrafi sınır teşkil etmektedir. Stavropol Krayı, Kuzey Kafkasya'nın iki stratejik nehri olan Kuban ve Terek nehirlerinin orta kısmında konumlanmıştır. Bölge, Rusya'nın Kafkasya'da tutunma çabasının parçası olan ve Azak-Mozdok Hattı olarak bilinen Kuban-Terek

nehirleri üzerinde kurulan Kuban askeri savunma hattının orta bölümünün bir parçası idi. Ancak bu bölge adı tıpkı Karasnodar Krayı gibi Rusya tarafından yapay biçimde oluşturulmuştur.

Stavropol Krayı, 1924'de kurulmuştur. Ancak günümüz Stavropol sınırlarından farklı olarak Türkmen Bölgesi, Terek Bölgesi, Armavir Bölgesi, Sal Bölgesi bulunmakta idi (Harita 53). 1936'dan sonra bu bölgeler kaldırılarak Ordhonikidze adını almıştır (Harita 54). 1938'de Kızılyar Bölgesi'nin topraklarının bir kısmı bölgeye dahil edilerek, 1943'de adı Stavropol olarak değiştirilmiştir.

Stavropol Krayı'nın Rus demopolitikaları nedeni ile nüfusunun büyük çoğunluğunu Ruslar, ardından Ermeniler oluşturmaktadır.

8.1.2. Güney Kafkasya Özerk Bölgeleri

Kafkaslarda Gürcistan'a bağlı Abhazya, Güney Osetya, Acaristan özerk cumhuriyetleri bulunmaktadır.

8.1.2.1. Abhazya Özerk Cumhuriyeti

Ölümsüzlerin yaşadığı yer olarak adlandırılan Abhazya (Abazin), Gürcistan'ın özerk bölgesidir. Benet (1994: 1) Abhazya'yı çuha çiçekleri ile orkidelerin sıralandığı, yalçın, dikenli patikalar ülkesi olarak tanımlamaktadır. Abhazya, günümüzde Gürcistan'ın özerk bölgelerinden biridir (Harita 73).

Harita 73. Gürcistan özerk cumhuriyetleri

Abhazlar, Çerkes grubundandırlar ve Yunan kaynakları "Abasgi" olarak adlandırmaktadırlar (Cemilli, 2007: 127). Çoğunlukla Gürcistan sınırları içinde Abhazya bölgesi, Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi ve Adigey Özerk Bölgesi'nde, Dünya'da ise çoğunlukla Türkiye, Suriye, Ürdün, Mısır'da yaşamaktadırlar.

Dikkati çeken durum, Kafkas halklarının birbirlerine olan benzerlikleridir. Abhazlar, Abazalar, Abazinler, aynı temsiller olup, Ruslar tarafından bölgenin kolayca ele geçirilerek yönetilmesi için oluşturulmuştur. Buna göre Ruslar; Abhazya'da yaşayan Abazaları Abhaz, Karaçay-Çerkes Bölgesi'nde yaşayanları Abazin olarak sınıflandırmaktadırlar. Bu anlamda Abazalar veya Abhazlar; Kafkas dağlık topografyasına karşın hem güney hem de kuzey bölgesinde yurt edinmiş Çerkesler ile akraba halklardır. Bu nedenle kuzey ve güney olarak Kafkasya'yı ayırmak doğru bakış açısı değildir. Osmanlı Devleti, onları Abaza olarak tanımlamıştır. Nitekim Ferah Ali Paşa'nın Kafkasya'ya gelmesi sonrası Abazalarla iyi ilişkiler inşa edilmiş ve Müslüman olmuşlardır. Ne ilginçtir ki Anadolu'ya sürgünleri sonrası Kafkasya'da Hristiyan Abhazlar kalmıştır. Türkiye'de ve Rusya'da yaşayan Abhazlar, çoğunlukla Müslüman, Kafkasya'da yaşayanları ise Hristiyan'dır. Bu durum, Rusya'nın dini yaklaşımları ve denetleme politikasıyla ilgilidir.

Abhaz kavimleri şunlardır (1846-1852 itibari ile). Abhaz kavimleri (Berje, 1999: 12): (Tablo 33).

Tablo 33. Abhaz kavimleri (1846-1852 arası)

Abhaz Kavmi	Kişi sayısı
1.Abhazya	94.023
2.Samurzakanlar	9.896
3.Tsebelda (Zambal)	9.327
4.Sadzen(Sadzua/Cigetler) a.Pshu b.Ahcipsou c.Aybga d.Tsandrıpş e.Keçba f.Aredba g.Tsvica h.Bağa	16. 923
5.Abazalar(Abazinler/ Altıkesek/Basihoğ) a.Kuma Abazaları b.Kuban Abazaları	2.550 3.900
6.Besilbey	2.677
7.Tam	690
8.Kızılbek	600
9.Şegirey	630
10.Bağo/ Beğ	480
11. Braki/Barakay	960
12.Lov	1000
13.Dudaruko	890
14. Biberd	-
TOPLAM	144.552

Kaynak: Berje, 1992, 12

Abhazlar, İngur Nehri'nden başlayarak Bzıp Nehri'ne kadarki arazide konumlanmıştır. Berje'e göre (1999: 21-30) Abhaz kavimlerinin tasviri şu şekildedir: Abhazlarlada ortak kökene sahip ve çoğu Hristiyan Samurzakanlar, Abhazya'nın güney sahili itibari ile Ohiri Nehri'nden İngur Nehri'ne değin süren coğrafi alanda yaşamaktaydılar. Şoenü'e göre (2007: 305) Samurzakan denilen yer tamamen Abhazlardan oluşmakta olup, kültür ve dil açısından da Megerellerle değil Abhazlarla uyum gösterir. Tsebeldalılar, Kafkas Dağları'nın güneybatı istikametinde Kodor Nehri'nin üst

kısmındaki vadide yaşamaktaydılar. Sadzen, Doğudan Bzıb Nehri ile batı ve güneyde Karadeniz ile kuzeyde Kafkas Dağları ile sınırdaştır. Sadzen (Cigetler), alt gruplar olarak Pshu, (Bzıb ve Mecita ırmaklarının üst kısmında yaşamaktaydılar), Ahcipsou (Pshu ve Mdzımta ırmaklarının yukarısında yaşarlar ve Ubıhlara benzerlik gösterirler), Aybga (Ahcipsou, Pshu, Tsandrıpş arasındaki Pshu ile Bzıb nehirleri arasındaki bölgede, Haşupse Irmağı'nın üst bölümünde yaşamaktaydılar), Tsandrıpş (Bzıb Irmağı'nın ağız kısmından başlayarak Haşupse Irmağ'ının ağız kısmına değin Karadeniz kıyında yaşamaktadırlar), Keçba (Mdzımta, Haşupse ırmakları arasında yaşamaktaydılar), Aredba (Karadeniz kıyısında Mdzımta ile Hosta nehirleri arasındaki bölgede yaşamaktaydılar), Tsvica ile Bağa (Hosta ile Mdzımta ırmakları ile Ahçpsou, Aredbaalar arasında yaşamaktaydılar). Abazalar, Kuban Nehri'nin batı kıyısındaki Kefara, Bjeon, Laba, Hodz, Gubs ırmaklarının kaynak kısımlarında yaşamaktadırlar. Abazalar, Kuban ve Kuma Abazaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Besilbey, (Urup ile Zelençuk ırmaklarının üst çığırlarında yaşamaktaydılar), Tam, (Büyük Laba Nehri'nin üst çığırlarında yaşamaktaydılar), Kızılbek (Andrük ırmağının üst çığırlarında yaşamaktadırlar), Şegireyler (Küçük Laba Irmağı'nın üst çığırlarında yaşamaktaydılar), Bağo /Beğ, (Hodz Irmağı'nın kıyısında yaşamaktaydılar), Brak/Barakay, (Gubs Irmağı'nın kıyılarında yaşamaktaydılar), Lov (Kuma Irmağı boyunda yaşamaktaydılar), Dudaruko (Kuban Irmağı'nın batı kıyısında yaşamaktaydılar), Biberd (1829'a kadar yaşadılar, ancak Ruslar tarafından yok edilmiştir).

Abhazya etnik açıdan %50 civarında Abhazlardan, geri kalanının ise Gürcü, Ermeni, Rus, Megrellerin oluşturduğu bir yapıya sahiptir. Kendilerine has Abhazca konuşmaktadırlar.

Abhazların, konumları nedeniyle Yunan kolonileri ve Roma Devletiyle ilişkileri söz konusu idi. Nitekim Ruslar içinde Sohum'dan dolayı Abhaz bölgesi stratejik olmuştur. 1864'de Rusların Kafkasya'yı ele geçirmesinin ardından Abhazlar isyan etmiş ancak Ruslar tarafından bu isyan bastırılmıştır. Benet'e göre (1994: 11) Abhazların göç serüveni Ruslar tarafından ortaya konulan siyasi rahatsızlıklar ile Osmanlı Devleti'nin sahte vaatleriyle şekillenerek verimsiz Osmanlı topraklarına göçü ile sürmüştür. Ancak Benet'ın yanıldığı nokta şu ki Osmanlı Devleti, 1864 göçlerinde Anadolu'ya gelen halklara geniş ve verimli topraklarında istihdam etmiş ve dileyenleri asker sınıfına dâhil etmiştir. Nitekim Anadolu'ya göç etmiş olan Kafkas halkları zaman içinde Anadolu halkıyla bütünleşmiştir. 1866'da Ruslar tarafından ikinci sürgüne uğrayan Abhazlar, 93 Harbi sırasında Osmanlı Devleti'nin safında yer alarak Ruslara karşı mücadele etmiş, ancak III. Abhaz sürgününe uğramışlardır (Deniz, 2015b: 234). Bu sürgünle beraber Ruslar; onların yerlerine Rus, Ermeni, Gürcü nüfusu yerleştirmişleridir. Abhazlar 1918'de Birleşik Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği'ne katılmışlardır. 1921'de Abhazya ÖSSC olmuş, 1931'de ise Gürcistan'a bağlanmıştır.

Ruslar tarafından kabilecilik anlayışı ve etnik ayrılık tohumunun ekildiği bölgede Kafkas halklarının birleşmesi engellenmeye çalışılmıştır. Abhazya'da günümüzde yaşanan en büyük sorunlardan biri etnik çatışmalardır. Rusların 1936 sonrasında göç politikaları neticesinde bu bölgede Rus, Ermeni nüfusu yerleşmesi sonucu bölgenin demografik yapısı bozulmuştur. Gürcü alfabesinin kabulü ile Abhazlar zamanla dilini unutmaya başlamışlardır. Günümüzde Gürcü-Abhaz çatışmasının nedeni budur.

Abhazlar, Gürcistan'a bağlı özerk cumhuriyet olmasına karşın kültür açısından Adige, Şapsığ gibi Çerkes halklarına daha yakındır ve akrabadır (Forsyth, 2019: 726). 20. yy. da Abhazlar, kendilerini Güney Kafkasya'nın değil Kuzey Kafkasya'nın bir parçası olarak görmeleri nedeniyle Çerkes halklarıyla bağ kurmaya çalışmıştır. Abhazlar, 20. yy. ın ilk yarısında hem Rusların hem de Gürcülerin demografik sektesine uğramıştır. 1945'de Gürcüler Kafkasya'da toprak kazanarak statü

elde ederken, bir taraftan da bu bölgeyi ilhak etmek için Gürcü nüfusundan Megrelleri Abhazya'ya transfer etmiştir. Abhazların sayıca Gürcülerden az olması, Gürcülere söz hakkı veriyordu. Ancak dikkate değer olan nokta şu ki; Abhazlar azınlık değil, azınlık durumuna düşürülen taraf idi.

Abhazya meselesi ile ilgili Gürcüler, Ruslar ile sorunlar yaşamaktaydı. Bu bölgeyi almak isteyen Ruslar, bu toprakların Gürcistan'a ait olduğunu bilmekte idi (Siharulidze, 1998: 158). Bunun yanı sıra Rusya'nın Abhazya meselesinde aşırı müdahil olmayan tavırlarının altında yatan gerekçe Rusya'nın Güney Kafkasya'ya açılan koridorun (Tiflis demiryolu) Gürcistan'dan geçmesi idi. Nitekim Ruslar için Güney Kafkasya'ya açılan yol Gürcistan'dan geçmekteydi. Fakat bir taraftan da Ruslar için Sohum'un varlığı, Abhazya'yı stratejik kılıyordu. 1977'de Abhazlar, Rusya hükümetine bir mektupla özerklik taleplerini ve Rusya'ya doğrudan bağlanmak istediklerini bildirmişlerdi.

Abhazya sorunu, 1978'de Abhazların kendilerine dönük asimile oldukları ifadeleri ve Gürcistan'dan ayrılma talepleri ile başlamış, fakat durum Gürcüler tarafından reddedilmiştir. 1989'da Abhazya'nın talebiyle Kafkasya Dağ Topluluklarının kongresi ile alınan karar eşliğinde Gürcistan'a karşı Kuzey Kafkas halkları Abhazya'ya destek göndermiştir. Rusların temel arzusu, Abhazya'nın Çerkeslerle birlik kurmamasıdır. Stratejik avantaj elde eden Rusya'nın desteklediği Abhazya, tek taraflı bağımsızlığını ilan etmiş ancak 1993'de Soçi Antlaşması ile sükûnet sağlanmıştır. 2008'de yaşanan Rus-Gürcü savaşından Abhazya'da etkilenmiş ve bağımsızlıkları Ruslar tarafından desteklense de de facto durumları sürmüştür. Fakat savaş sırasında Abhazya'ya yerleşmelerinin ardından bölgede askeri üst bulundurma şansı elde eden Ruslar, bu durumu sürdürmeye devam etmiş, dostluk ve iş birliği anlaşmaları ile askeri desteklerini sakınmışlardır.

Ruslar, Gürcüler ile Kodori Vadisi konusunda da sorun yaşamaktadır (Harita 73). Abhazya'da bulunan Kodori Vadisi, terör meselesinden dolayı Ruslar ile Gürcüler arasında sorunlu olan jeostratejik bir vadidir (Deniz, 2015b: 228). 2008 yılında yaşanan Rus-Gürcü gerginliği neticesinde Abhazya Gürcistan'dan tek taraflı bağımsızlık ilan etmiş, ancak Gürcistan bu durumu kabul etmeyerek Ruslaştırma politikası ile Oset ve Abhazların kültürel kimliklerinin kaybolma sorunun doğacağını düşünmüştür. Ancak mesele, günümüzde Rus-Gürcü değil, temelde Rus-ABD çatışmasıdır. Gürcistan'ın NATO ve AB yanlısı tavrı ve Rusya'nın Güney Kafkasya'yı uzaktan kontrol etme arzusu nedeni ile Rusya'nın bölgede Abhaz sorununu canlı tutma fikri söz konusudur. Rusya, NATO tarafından çevrelenme ve Kafkasya'da zayıflatılma, sınır güvenliği nedeniyle Abhazları desteklemektedir. Rusya 2008 Rus-Gürcü Savaşı'ndan sonra Abhazya ve Güney Osetya'ya vatandaşlık hakkı vererek, bölgeye müdahalesini meşru hale getirmektedir (Özdal, 2017: 214). Benzer biçimde Türkiye'nin kendine taraftar olan Kafkas özerk bölgelerine böyle bir uygulama yapması bölgede hamilik rolünü edinmesi için bir adım olabilir.

8.1.2.2. Güney Osetya Özerk Cumhuriyeti

Güney Osetya, Güney Kafkasya sınırları içinde Gürcistan'a bağlı özerk bir cumhuriyettir (Harita 73). Kafkas Dağları'nın güney eteklerine kurulmuş olan Güney Osetya'yı Kuzey Osetya'ya Roki Geçidi bağlar. Rusça Yas, Almanca Osetten olarak adlandırılan ve haritalarda Alan olarak geçen Osetler, etnik köken olarak İran ile bağlantılı Alanlardan gelmektedirler (Uysal, 1993: 69). Nitekim Oset dili Farsça dil grubuna dahildir.

Kuzey Osetya ile Güney Osetya arasında dağlık yapısı ve iklimi yönüyle benzer nitelikler taşımasına karşın Rus toprak dağılım politikaları ile Kuzey Osetya'nın kuzey bölümü tarıma elverişli Terek Ovası'nın varlığı ile gelişmişlik ve nüfus açısından ön plana çıkmış durumdadır.

6.-7. yy. da Bizans İmparatorluğu'nun Kafkasya'daki aktif rolleri nedeniyle Hristiyanlık Osetler arasında yayılmıştır. Osetlerden olan Digorlar, İslamiyet'i benimserken, İronlar Hristiyanlıkta kalmışlardır. 18. yy. da Ruslara katılan Osetya, Rus hâkimiyetinden kurtulmak istemiş, 1922'de Güney Osetya, 1936'da ise Kuzey Osetya olarak ikiye bölünmüştür (Uysal, 1993: 69). Kuzey-Güney Osetya'yı tam olarak ayırıcı unsur 1925'de Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiştir. Gürcistan'ın Güney Osetya bölgesinin Gürcü alfabesini benimsemesi, Kuzey Osetya ile olan sınırlarını bölmüştür. 1988'de Gürcücenin Güney Osetya'da güçlendirilmeye çalışılması için çıkarılan yasa ile Oset-Gürcü gerginliği artmıştır (Özdal, 2017: 211).

1990'da Güney Osetya'nın Gürcistan'dan ayrılarak Kuzey Osetya ile birleşmek istemesi sonucu gerginlik yaşanmıştır. Bu olay Ruslar ve Gürcüler arasındaki ilk gerginlik olurken, 2004'de Güney Osetya'nın Rusya'ya katılma arzusu Rusya tarafından kabul görmemiştir. Bunun nedeni Rusya'nın bölgeyi uzaktan kontrol etmek ve ABD'ye karşı Güney Osetya ve Abhazya'yı stratejik olarak kullanmasıdır. 2008'de yaşanan savaş bunun göstergesidir.

2008 yılında Gürcistan'ın NATO yanlısı tutumu, Gürcistan'daki ABD'ye ait askeri varlık, Rusları rahatsız etmiş ve ikinci Rus-Gürcü gerginliği başlamış ve Türkiye bu süreci Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü destekleyerek geçirmiştir (Deniz, 2015b: 224). Rusya, 2008'den bu yana Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanırken, NATO gibi örgütler Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemişlerdir. Günümüzde Güney Osetya, bağımsız olmak veya Kuzey Osetya'ya bağlanmak istemektedir.

Günümüzde Güney Osetya'nın nüfusunun %67'si Oset, %25'i Gürcü, %3'ü Ruslardan oluşmaktadır. Güney Osetya halkı büyük oranda Gürcüce konuşmakta ve Gürcü kültürünün hâkim olduğu bölge özelliği sunmakta iken, Kuzey Osetya'da Rus dili ve kültürü baskınlık göstermektedir. Buna karşın Rusya, Güney Osetya'yı gelecek süreçte de NATO'ya karşı ve kontrol amaçlı müdahale etmeye devam edecektir. Rusya'nın Güney Osetya'ya Abhazya'da olduğu gibi Rus vatandaşlığı vermesi bu sürecin devam edeceğinin göstergesidir.

8.1.2.3. Acara Özerk Cumhuriyeti

Acara, günümüzde başkenti Batum olan 3.000 km² lik alana sahip ve Türkiye'nin Ardahan ve Artvin illeri ile komşu olan Gürcistan'a bağlı özerk cumhuriyettir (Harita 73). Acaralılar, etnik açıdan Gürcüler gibi Kartvel halklarındandır ve Gürcüce konuşmaktadırlar. Acara, Megrel-Lazca "yağmurlu yer" anlamına gelmektedir (Aydın, 2020). Bu açıdan bölge adeta Doğu Karadeniz Bölgesi'nin devamıdır. Tıpkı Karadeniz gibi iklim ve bitki örtüsüne sahip, yerleşme tipi ise dağınıktır. Çoruh Nehri bu bölgede Karadeniz'e dökülmektedir. Bu anlamda Acara Kafkasya ve Türkiye topraklarını bütünleyen bir konumda yer almaktadır.

MÖ 7.-8. yy. da Kolhis Krallığı'nın bulunduğu Acara toprakları, 6. yy. da İslam'ın yayıldığı bölge olmuştur. 1080'de Selçuklu Devleti'nin ardından Kıpçakların hâkim olduğu bölgede Osmanlı Devleti, 1535'de bölgeyi ele geçirmiştir. Acara zamanla Osmanlı Devleti'nin Müslüman tebaası haline gelmiştir. 93 Harbi'nin ardından Berlin Antlaşması gereği Batum-Kars-Ardahan'ın Ruslara verilmesi ile Acaralıların bir kısmı Osmanlı topraklarına sığınmış, bir kısmı kalmayı tercih etmiştir. 1918'de Acara halkı kendi iradesi ile Osmanlı Devleti'ni seçse de I. Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti bölgeden çekilmiştir. Buna rağmen Acara'dan bazı milletvekilleri Osmanlı Meclisi'ne katılmıştır. 1921 Moskova Antlaşması gereği TBMM, Batum ile çevre bölgesini halklarının özerk olmaları hükmü ile Gürcülere bırakmasına rağmen, şehrin boşaltılmasının ardından Ruslar bölgeyi kendine bağlamıştır (Aydın, 2020). Acara, Osmanlı Devleti'nin Gürcü topraklarında kaybettiği son

Osmanlı Devleti toprakları olduğu için son derece stratejiktir. Bölgenin Osmanlı Devleti döneminden bu yana tarihi ve coğrafi açıdan Türkiye ile yakın bağları bulunmaktadır.

SSCB döneminde Acar Müslümanlarının dinlerini yaşamaları yasaklanmıştır. 1944'de Stalin, Acaralıları Almanlara yardım ettikleri gerekçesi ile Orta Asya'ya sürgün edilmesini istemiştir. Daha sonra vatanlarına geri dönen Acaralıların Gürcistan ile yaşadıkları en temel sorunu Müslüman olmalarıdır. Hem iç hem de dış politikasına Ortodoks Hristiyan anlayışını yansıtmış olan Gürcistan, Acaralıların (ve bu arada Ahıskalıların) Hristiyan Ortodoks olmaları için baskı uygulamıştır. 1990'a kadar %70'i Müslüman, %30 Hristiyan olan bölgede daha sonra Müslüman nüfusun %30 civarına düştüğü anlaşılmaktadır.

Acara'nın Gürcistan ile yaşadığı diğer sorun ise 20. yy. ın sonunda Acara'nın serbest ekonomi bölgesi olma talebinin Gürcistan tarafından kabul edilmemesidir. 1991'de Acara başkanı Abaşidze, 1921 Kars Antlaşmasına dayanarak Türkiye'nin Acaristan'ın hamisi olması gerektiğini vurgulamıştır. Kars Antlaşmasının 6. maddesinde Batum'un Gürcistan'a verilmesine karar verilmiş, fakat Türkiye'nin Batum Limanından gümrüksüz serbest geçişi için onay verilmiştir. Bölge ahalisinin her cemaatin kültürel-dini haklarını idare konusunda geniş özerklik verilmesine karar verilmiştir (Korkut, 1970: 140). Ayrıca 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile TBMM arasında yapılan Moskova Antlaşması'nın 2. maddesinde Acara'nın kültür-din-hak ve hukukunun sağlanarak, kendi isteği doğrultusunda kullanım yetkisine sahip oldukları arazi üzerinde yönetimsel özerklik verilmesi şartıyla Türkiye Acara'yı Gürcistan'a bırakmıştır. Bu madde ile Türkiye; kendi yetkilerini özerklik biçiminde kullanarak Acara'nın dini-kültürel hak ve özerkliğini temin eden, koruyuculuğunu sağlayan ülke olmuştur. Bu maddelerin günümüzde uygulanmaması, Türkiye'nin bu anlaşmaya dayalı olarak bölge üzerine hamiliği olması nedeniyle müdahale hakkı vardır. Türkiye günümüzde her ne kadar Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne saygı duysa da olası bir güç ve bölgesel siyasi denge oluşumu sırasında bölgedeki siyasi iklimi belirleyen aktör olarak, bu iki tarihi anlaşmayı jeopolitik koz olarak kullanabilir.

8.1.2.4. Dağlık Karabağ Cumhuriyeti

Önceden Karabağ Hanlığı'nın bir bölümünü oluşturmuş olan Karabağ, Kura-Aras nehirleriyle Gökçe Gölü arasındaki bölgeye denir. Bölgenin adı dağlık olmasından kaynaklanmaktadır. Dağlık Karabağ, 18.000 km² lik alan olup, Hankendi, Hocalı, Ağdere, Hocavend, Askeran, Şuşa'dan oluşmaktadır. Karabağ ise, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrail, Zengilan, Lâçin, Gubadlı'dan oluşan bölge olarak Dağlık Karabağ'ı çevrelemektedir (bu yedi bölgeyi Azerbaycan Ermenistan'dan geri almak için çabalamıştır) (Harita 74). Karabağ'ın eski merkezi Şuşa idi. Günümüzde merkezi ise Hankendi'dir.

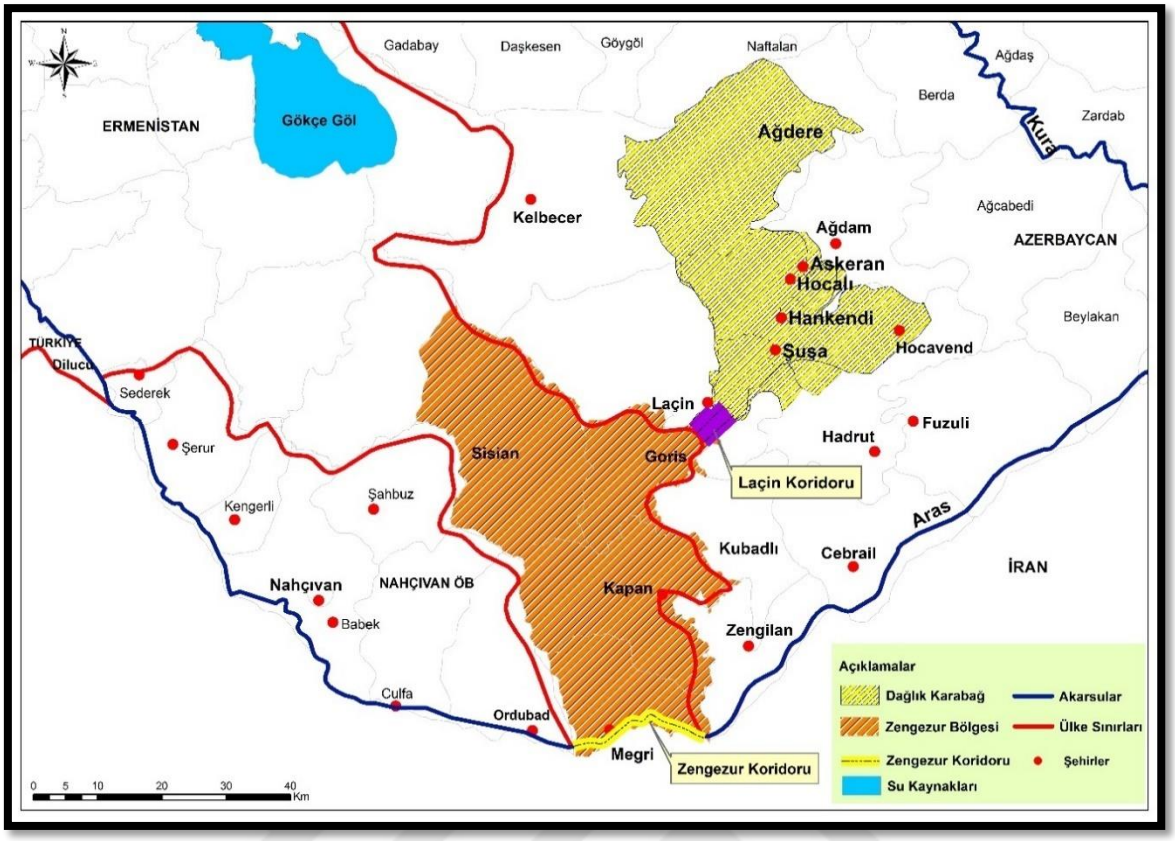

Harita 74. Zengezur ve Dağlık Karabağ Bölgesi

Azerbaycan jeopolitik kodlarının bir parçası olan Karabağ, Ebul Gazi Bahadır Han'ın, Karabağ'ın İslamiyet'ten önce Oğuz Han oğlu Yıldız'ın oğlu Avşar'ın torunu Cevanşi'in kabilesi Sarıcalu sülalesine ait idi ve bu sülale Hülagü Hanla beraber Anadolu'ya geçmiş, Timur döneminde ise Karabağ'a dönmüşlerdi. Timur 50.000 kadar Türk'ü Anadolu-Suriye'den Karabağ'a yerleştirerek Karabağ'ın Türkleşmesini sürdürmüştür (Uysal, 1993: 27). Karabağ adı da buradan gelmektedir. Dolayısı ile bu bölge Ermenilerin işgalinden çok önce Türk nüfusunun yaşadığı bölgedir. 1810'da Karabağ'da 12.000 ailenin 9500'ü Türk, 2500'ü Ermenilerden oluşmaktaydı. Ancak, Gülistan Antlaşması sonrası Karabağ'a 1823'e değin 4.366 Ermeni ailesi, 1825-26'da 18.000 Ermeni ailesi getirilmiştir (Özey, 2021: 352). 1828 Türkmençay Antlaşması sonrası 8.249 Ermeni ailesi Karabağ, Şamahı, Erivan'a yerleştirilmiştir. 1829 Edirne Antlaşması ile 84.000 Ermeni aile Karabağ'a yerleştirilmiştir. Böylece Anadolu ve İran'dan Kafkasya'ya 1.000.000 Ermeni getirilip yerleştirilerek Revan ile Nahçıvan hanlıklarının üzerinde Ermeni bölgesi oluşturulmuştur (Özey, 2021: 353). Bu bağlamda Kafkasya'da Türk hanlıkları süreci bitirilmiştir. Bu nüfus mühendisliği bu süre ile sınırlandırılmamış, 93 harbi sırasında 1893-1894 aralığında dahada büyük Ermeni göçü ile Kafkasya'nın nüfus yapısı değiştirilmiştir. 1917'ye gelindiğinde Türk yurdu olan Karabağ'da Azerbaycan Türkleri Ermeni nüfusu karşısında azınlık durumuna düşürülmüştür.

Dağlık Karabağ'da Ermeni nüfusunun yerleştirilip şekillenmesinin temelinde üç stratejik antlaşma yatmaktadır. 1813 Gülistan Antlaşması, 1828 Türkmençay Antlaşması, 1829 Edirne Antlaşması'dır. Gülistan Antlaşması ile başlayan Karabağ'ın Ermeni nüfusu ile şekillenmesini sağlayan Ruslar olmuştur. Rusya'nın Dağlık Karabağ ve çevresinde sistemli şekilde Ermeni nüfusunu inşa etme nedeni, bu bölgede var olan Karabağ Hanlığı yakın bölgesindeki Revan Hanlığı'dır. Bu hanlıkların Türk olması, Rusları rahatsız etmiştir. Nitekim Karabağ Hanlığı 1822'de

kaldırılmıştır. Dağlık Karabağ, Ermeni nüfusunun yerleştirilmesi ile Azerbaycan'ın ortasında ortaya çıkmış bir kara deliktir. Rusya tıpkı Kuzey Kafkasya'da uyguladığı benzer veya aynı etnik grupların birbirlerinden yalıtılması sürecini bu bölgede de uygulamıştır.

Karabağ'ın tamamen işgali, 1992 Mayıs ayında Şuşa ile Laçin kalelerinin alınması ile Ermeniler tarafından gerçekleştirilmiştir. Laçin, stratejik bir koridor vazifesi yapan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlantı yoludur (Harita 74). Bu koridor; Laçin şehri, Zabuh ve Sus köylerinin dahil olduğu bölgedir. Laçin Koridoru hem konumsal açıdan hem de yeraltı kaynakları açısından son derece stratejik bir bölgedir (Harita 74). Konumsal açıdan yalnızca Ermenistan Dağlık Karabağ arasında bağ kurmakla kalmaz, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'da yaşayan halkları için önemli bir lojistik bölgesidir. Laçin, Azerbaycan sınırlarında olmasına karşın 2020'de yaşanan Dağlık Karabağ Ateşkes Antlaşması ile Rus barış güçlerinin kontrolünde iken, 2022'de Azerbaycan kontrolüne geçmiştir. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ile oluşturduğu en kısa güzergâh Laçin Koridoru idi. Ancak 2020 sonrasında Ermenistan Karabağ'daki Ermeni nüfusu ile başka bir yoldan bağ kurmak zorunda kalacaktır.

8.1.2.5. Şark Kapısı Olarak Nahçıvan

Nahçıvan, Güney Kafkasya'da İran, Türkiye ve Ermenistan'a sınırdaş olan Azerbaycan'a bağlı özerk cumhuriyettir. Bu cumhuriyetin batı sınırını Türkiye (11 km ile) ve güney sınırını İran ile Aras Nehri belirlemektedir (Harita 74). Mustafa Kemal'in "Türk Kapısı", Kazım Karabekir'in "Şark Kapısı" olarak nitelendirdiği Nahçıvan, Türk Devletlerini Türkiye'ye bağlayan bir koridorun batı ucudur. Bölge; Türkiye ile coğrafi, siyasi, tarihi, etnik bağları olan bir cumhuriyettir. Nahçıvan adı "büyüyen anlamında" eski Yunan kaynaklarında "Naksuana" olarak geçmektedir. Arap kaynaklarında "Neşeva" Osmanlı Devleti kaynaklarında ve Sasaniler döneminde günümüz adıyla geçmektedir (Yılmaz, 2015: 1). Esasen Nahçıvan ismi, coğrafi açıdan ve kelime anlamı olarak Kafkasya ile ilintilidir. Nahçıvan; Nah (Nakh) "kabile", Çuo "insan" yani kabile insanlarının yaşadığı yer anlamına gelir. Kafkasya'da kabileciliğin yaygın olması ve Çeçenlerin kendilerini Nohçi olarak nitelendirmesi Nahçıvan kelimesinin Kafkas kabileleri ile bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Tarihi çok eskilere dayanan Nahçıvan bölgesinde İran'da kurulmuş olan devletler, Orta Asya'dan gelerek Kafkasya'da devlet kurmuş Türkler, Araplar tarafından hakimiyet altına alınmıştır. Bölge başta Saciler olmak üzere, Selçuklu Devleti, İldenizliler, Karakoyunlu, Akkoyunlu gibi bölgede kurulan Türk Devletleri vasıtası ile Türkleşmiştir. 1724'de Osmanlı Devleti bölgeye hâkim olmuş, Nadir Şah'ın ölümü ile Hanlık dönemi 1747'de başlamış, bölge 1828'de Türkmençay Antlaşması ile Çarlık Rusya'sı hakimiyetine girmiştir.

1917'de Ermeniler Nahçıvan'ı ele geçirmek istese de Osmanlı Devleti müsaade etmemiştir. Iğdır-Nahçıvan'da 18 Kasım 1918'de Aras Türk Cumhuriyeti kurulmuştur (Yılmaz, 2015: 41). Nahçıvan'ı stratejik yapan, Zengezur Koridoru vasıtası ile Türk Dünyasına açılan kapı olması ve tarihi İpek Yolu'nun bu coğrafi alandan geçmesidir. SSCB döneminde bu topraklar Ruslar tarafından Ermenilere tahsis edilmek istenmiştir. Ancak Türkiye buna mahal vermemek ve Türk Dünyası ile bağ kurmak adına İran'dan Nahçıvan'a açılacak kapı için küçük kara parçasını satın almıştır. Böylece Gümrü Antlaşması ile Ermenistan'ın hak iddiasının önüne geçilmiştir. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile Türkiye, Nahçıvan üzerinde Azerbaycan'ın garantör olmasını sağlamıştır. 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması ile Nahçıvan'ın statüsü belirlenerek hamisi Türkiye ve Azerbaycan olmuştur. Böylece Türkiye, Nahçıvan üzerine yapılacak aksi bir hamlede Nahçıvan için garantör devlet olarak askeri müdahale adına hukuksal dayanak elde etmiştir.

1924'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti kurulmuş, 1991'de Nahçıvan Azerbaycan'a bağlılığını sürdürmüştür. 1992'de ise Dilucu sınır kapısı açılmıştır. Günümüzde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin neredeyse tamamı Türk nüfusundan oluşmaktadır. Bu bölgedeki stratejik koridor Zengezurdur. Bu koridor, Nahçıvan'ı Azerbaycan'a bağlamaktadır ve doğu ile batıyı birbirine yakınlaştırmaktadır. Böylece Türkiye ile Türk Devletleri, Azerbaycan ile Nahçıvan bu koridor aracılığı ile birbirine bağlanacaktır. Ayrıca bu yol, eski İpek Yolu'nun geçtiği hat olması nedeni ile Londra-Pekin arasındaki Yeni İpek Yolu'nun koridoru rolünü üstlenecektir. Bu koridoru içine alan bölgede lojistik bir rol üstlenen demiryolu hattı da mevcuttur. Koridorun açılmasını jeopolitik çıkarları ile örtüşmeyen ülkeler istememektedir. Örneğin, Gürcistan'ın jeoekonomik çıkarları ile İran'ın ise Ermenistan ile siyasal açıdan bağlarının kopabileceği endişesi söz konusudur. Rusya ise bu koridoru Ortadoğu ile iletişim kuracağı bölge olarak görmekte ve belirli şartlar dahilinde kabul etmektedir. Öte yandan bu koridorun Türkiye'nin Azerbaycan-Hazar Denizi üzerinden Türk ülkeleri ile bağ kurmasından ve jeoekonomik çıkarları ile örtüşmesinden ABD ve AB rahatsızlık duymaktadır. Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Türk ülkeleri için Zengezur Koridoru'nun açılması ile jeopolitik engeller kalkmış olacaktır.

8.2.Rusya ve Kuzey Kafkasya'nın Siyasi Dizaynı ve Güvenlik

Kafkas halklarının siyasi kaderinde rol üstlenen Rusların parçaladığı Kafkasya'yı dizayn etmeleri kolay olmamıştır. Rusya'nın Kafkas jeokültürel havzasının dilsel ve kültürel zenginliği öğüterek Ruslaştırmaya çalışma, sürgüne gönderdiği yerli halkların yerine yerleştirdiği Rus, Ermeni vd., halklarla bölgedeki varlığını yasallık kazandırma faaliyeti ile dizayn etmiştir. Ayrıca Kafkasların sahibi görüntüsünü oluşturmak adına Rusya şu faaliyetleri yürütmüştür;

- Kuzey Kafkas halklarını fundamentalist faaliyetlerle (bilhassa Dağıstan-Çeçenistan bölgesinde İslami hareketleri) suçlama ve onlara müdahale etme,
- Oluşturulan siyasi birlikleri eritme, Kafkasya'da etkin olduğu ülke veya özerk bölgelerde kukla hükümetler (Çeçenistan'da Kadirov hükümeti) aracılığı ile taraftar edinme,
- Kafkas halkları üzerinde etki oluşturarak ve bölgeyi sahiplenerek komşu ülkelerin bölge üzerinde etkisini kırma (Gürcistan'ın özerk bölgelerine müdahale),
- Kafkasya'da etkin olmak için terör, mafyacılık, vb sorunlarının yaşandığı bir Kuzey Kafkasya tablosu çizme.

Fakat asıl problem Rusya'nın Kafkasya'da büyüttüğü toprakların neticesinde bu bölgede hakimiyet kurması ve bölgeyi dizayn etmesinin zorlaşmasıdır. Örneğin Kuruşçev döneminde Rus topraklarını büyüklüğü, merkezi yönetim anlayışı ile birleşince Güney Kafkasya'da otoritenin azalmasıyla beraber rüşvet ve yolsuzluk gerçekleşmiştir.

Avrasya'nın bir parçası olarak Kafkaslar; dinlerin, dillerin, uygarlıkların doğduğu mekânlardan biri olarak Post-Sovyet dönemiyle Rus hâkimiyetinin zayıflamasıyla Ortadoğu, Orta Asya karasal havzalarının bağlantı noktası, Hazar ve Karadeniz enerji havzalarının kıstağı olarak küresel ve bölgesel aktörlerin çıkarsal çatışma arenası haline gelmiştir. Pierre Bourdieu'ya göre "alana hükmedenin elinde kişisel çıkarlarına dayalı çalışmasına imkân veren araçlar yer alırken, hükmedilen tarafın sergilediği direnişle karşı karşıya kalır" (Jourdain ve Naulin, 2016: 125). Bu bağlamda Ruslar, Bourdieu'nun söz ettiği heretik yıkım stratejisi ile Kafkasya siyasi alanını yeni baştan siyasi çıkarlarına göre etnik sınır ayrımları ile gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu süreçte hükmedilen taraf olarak Kafkas halklarının direnişi ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu süreçte Kuzey Kafkasya'nın etnik ve kültür açısından istikrarsızlığını yaratan Rusya'nın oluşturduğu

politik ve demografik unsurlu sahte sınırlar ve bu sınır sorunsalından doğan etno-milliyetçi çatışmalar baş göstermiştir.

Kafkasya, sahip olduğu coğrafi nitelikler ve bölgede ortaya çıkan siyasi olaylar nedeni ile jeopolitik riskleri de barındırmaktadır. Bu riskler göçe müsait olma, uluslararası kaçakçılık, terörizm, yolsuzluk, kalkınma, sınır sorunları, demografik sorunlar, toprak paylaşım sorunları, etno-dinsel ayrımcılık, bölgesel yer edinme çabası, güvenlik sorunlarının doğabileceği, aşırı milliyetçiliğin, yayılmacı politikaların, bazı bölge aidiyetlerinin belirsizliğine yatkın olan (bu yatkınlık daha çok dışsal aktörlerin jeopolitikalarıyla bağlantılıdır) değerli maden ve enerji kaynaklarından dolayı çatışmalardır. Bilhassa SSCB döneminde ulusal kimliklere dair bastırılmış ve ezilmiş halklarda yaşadığı psikolojik yıkım neticesinde Sovyetlerin dağılması ile bocalama ve kimlik arayışı olmuştur. Bu nedenle Kafkasya'da göçler zaten eskiden beri isteğe bağlı var olan bir durumdu, ancak sürgünler, kültürel-milliyetçi çatışmalar ve ayrımların keskinleşmesi dışsal aktörlerce olmuştur.

Rusya, günümüzde Kafkasya'da uyguladığı zihin haritasının jeopolitik sancılarını çekmektedir. Zira günümüzde Kafkaslar, Rusya'nın dizayn ettiği ve Rus toprakları içindeki en istikrarsız bölgedir. Bu durum özerk bölgelerde etnik gerilimleri, çatışmaları, benzer ancak ayrıştırılmış etnik grupların birleşme arzusunu doğurmuştur. Zaman zaman gündeme gelen bu konular, jeopolitik riskler taşımaktadır. Kafkasya'daki problemlerin başında özerk bölge sorunu gelmektedir. Kuzey Kafkasya'nın Rusya'nın alt bölgesi olması ve uzak coğrafi bölgesini teşkil etmesi, çok sayıda özerk bölgelerin varlığı ve bu bölgelerin bir gün birleşeceği kaygısı, Ruslar için özerk cumhuriyetlerin bağımsızlık kazanmasından bile daha büyük sorun içermektedir. Rusya'nın birbirinden yalıtarak benzer etnik grupları ayırdığı Kafkasya'da, özerk bölgeleri kendi zihin haritası ile örtüşecek şekilde yeniden dizayn etmesi, başka sorunların doğmasını beraberinde getirmiştir. Örneğin Çarlık Rusya'sı döneminde başlayan ve bazı kabileler aracılığı ile yürütülen parçalama faaliyeti, SSCB döneminde de sürmüştür. Bilhassa Müslüman kabilelerin sürgün edilmesi daha sonra ortaya çıkmış olan kabile çatışmalarının ve toprak paylaşım sorunlarının da temeli olmuştur. Kuzey Kafkasya'daki özerk bölgeler, günümüzde bağımsız olmaya çalışsalar dahi komşu bölgede kalan toprak paylaşım sorununu yaşamaktadırlar. Bu durum Kuzey Kafkasya'da güvenlik, çatışma risklerini beraberinde getirmektedir. Öte yandan Güney Kafkasya'da Güney Osetya ile Abhazya'nın Kuzey Kafkasya'ya katılma arzusu, özerk bölge sorunlarına eklenmektedir. Özerk bölgelerde doğan idari ve siyasi bölünmeler en büyük sorunu teşkil etmektedir. Rusya'nın Kafkas halklarının direnişini kırmak için uyguladığı coğrafi tahribat (ormanları keserek yakacak ihtiyacından ve savunma hatlarından mahrum bırakmak, erozyona neden olmak gibi) Kafkasya'da uyguladığı siyasi dizaynın bir parçası olmuştur.

Rusya'nın bu bölgedeki en büyük sorunlarından biri de Kafkasya'nın güvenliğidir. Rusya Federasyonu'nun en güney ve dağlık bölgesi olması, yakın geçmişte dahi Rusya'ya karşı mücadele veren tabiata sahip halkların varlığı, Rusların bu bölgede uzaktan kontrolünün de ötesinde güvenlik açısından müdahalesini gerektirmektedir. Çarlık Rusya'sının akarsu hatları boyunca oluşturduğu askeri kaleler, Kafkasya'yı dizayn etme ve bu bölgede güvenlik yolu ile denetim oluşturmaya çalışma faaliyetidir. Ayrıca bu hatlar boyunca yerleştirilen taraftar nüfus da bu güvenlik konusunun bir parçası ve bölgenin nüfus yapısını değiştirerek bölgeyi dizayn etmenin yolu olmuştur. Rusya, güvenliğin diğer yolu olan denetleme konusunu kukla hükümetler aracılığı ile gerçekleştirmektedir. Kafkasya'nın özgür ruhlu halkı Çeçenlerin liderlerini yanında tutarak bölgeyi denetlemeye çalışması bunun bir örneğidir. Nitekim Rusya, Kuzey Kafkasya'da ortaya çıkacak olan bir egemenlik mücadelesinin merkezini Çeçenistan olarak görmektedir. Diğer güvenlik sorunu ise Gürcistan'ın

NATO eğilimleri nedeni ile ABD tarafından kuşatılma sorunudur. Bu nedenle Gürcistan'a bağlı Abhazya ve Güney Osetya bölgesini Kuzey Kafkasya'nın güvenliği için jeopolitik avantaj olarak görmekte ve onları Gürcistan'a karşı desteklemektedir.

Sovyetler Birliği döneminde Kuzey Kafkasya'da kök salan terör meselesi, Lenin ve Stalin'e kadar dayanmaktadır. Kafkasya'da terör sorununun köklerini Çeçenistan'da gören Rusya, bu bölgeye müdahalesini artırdıkça problem dahada büyümüştür. Rusya'da terörle mücadele Devlet Güvenlik Komitesi (KGB)'ye verilmiştir. Putin'in KGB kökenli olması Kafkasya'nın güvenliğini koruma açısından Çeçenleri tehlikeli bulduğu ve Çeçenistan'da kendine taraftar yöneticilerle bölgeyi kontrol etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. 1998 yılında terörle mücadele yasası kabul edilmiştir. Rusya, tarihi bağlamda uyguladığı devlet terörünün sonuçlarını günümüzde yaşamaktadır. Sapmaz'a göre (2023: 23) Rusya, Kuzey Kafkasya'daki terör sorununu askeri güçle çözmeye çalışmaktadır ancak, bu sorunun çözülmesi için ortaya koyduğu çaba, terörle savaşma politikasının gerisindedir.

Rusya'nın Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'yı dizayn etme siyasetinden biride uluslararası örgütleridir. Örneğin Rusya için BDT bölgeyi uzaktan dizayn etmenin yoludur.

Rusya'nın Kafkasya'da en stratejik bölgesel rakibi Türkiye'dir. Türkiye'nin bölgede etkili olması, bölgeye komşu olması ve Rusya ile olan vekalet savaşları, Rusya'nın bu bölgedeki düzen şeklini etkilemektedir. Örneğin Azerbaycan-Ermeni çatışması sırasında Türkiye'nin Kafkasya'da sergilediği tavrı, Rusya'nın bu bölgede Ermenistan-Azerbaycan problemindeki statüsünü de belirlemektedir.

8.3.Gürcistan ve Kafkasya'nın Jeopolitiğinde Konumu

Güney Kafkasya ülkelerinden Gürcistan; batısında Karadeniz, kuzeyinde Rusya'ya bağlı Kafkas Cumhuriyetleri, güneydoğuda Azerbaycan, güneyde Ermenistan, güneybatıda Türkiye ile komşu olan ve kökeni çok eski tarihlere dayalı Kartveli adıyla bilinen ülkedir (Harita 75).

Gürcüce adı Skartvelo olan Gürcistan, Kafkasya'nın otokton halklarındandır. Ermeniler, Gürcüler, Lekler ile Kafkas halkları Hz. Nuh'un oğlu olan Yafes'in torunlarından Togarma'dan gelmekte olup, Nemrut tarafından gelerek Ararat ile Ağrı Dağı çevresine yerleşmişlerdir. Ancak Gürcistan ata toprakları genişlemiş, Hazar (Gürgan) Denizi'nden Karadeniz'e güneyde Cudi Dağı kuzeyde Elburz Dağları'na tekabül etmişti (Brosset, 2003: 1-2). Togarma'nın oğullarından Kartlos'un adından gelen Kartli ismi Gürcistan'ın adını oluşturmuştur.

Gürcistan'ın benimsediği politikaların unsurlarını izafi konumu, coğrafi ortamı, teolojik-kültürel yapısı ve tarihi uzantıları oluşturmaktadır. Konumu nedeniyle Gürcüler, yüzyıllarca pek çok devlet tarafından işgale uğramış ve bunun sonucunda kültürel miras, zengin teolojik ve kültürel doku ortaya çıkmıştır. Gürcü tarihinde hem iç hem de dış politik yapının belirleyici unsurlarından teolojik ve konumsal yapı ön plana çıkmaktadır.

Harita 75. Gürcistan'ın Kafkasya'da konumu

Kafkas jeopolitiğinde Gürcülerin, Kuzeydoğu Anadolu ile Kafkasya'yı içine alan geniş bir coğrafi bölge üzerinde kök salması, Gürcistan'ın Anadolu ile beraber tarihi sürecinin şekillenmesini sağlamıştır. Gürcülere, MÖ Pasin ve Çoruh Ovası, Oltu bölgesi, Fırat Nehri'nin doğduğu kaynak kısmı eşlik etmiştir. Bu durum Gürcistan'da kültürel-siyasi-askeri bağların ve etkileşimlerin olmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu bölge, İpek Yolu'nun geçtiği güzergâh olması nedeni ile de aktif hale gelmiştir. Karadeniz'e kıyıdaşlığı ve Kafkaslarda Rion gibi akarsular üzerinden gelişen ticari yollar, Gürcistan'ın konumunu ön plan çıkarmıştır. Günümüzde Gürcistan, doğu-batı eksenli Hazar ve Karadeniz havzalarının arasında en yakın karaboğazını teşkil etmektedir. Kafkasların kuzey ve güneyini bağlayan en stratejik geçit (Daryal, Roki, Mamison, Klokhor) ve askeri yollara sahiptir. Gürcistan bu konumsal niteliğine dayalı olarak stratejik transit bölgesidir (Harita 27 ve Harita 67).

Gürcistan, konumu nedeniyle hiçbir zaman homojen bir devlet yapısı göstermemiştir. Gürcü (Ermenistan tarihi dahil olmak üzere) tarihinde bölge yönetiminde sayısız krallığın varlığı, ülkenin idari ve siyasi politikasını belirleyerek, siyasi birliğin önünde engel oluşturmuştur. Bu durumu günümüzde Abhazya ve Güney Osetya anlaşmazlığında algılamak mümkündür.

Gürcistan, eski çağlardan günümüze, izafi konumu nedeniyle kültür bölgesi olmuş, dönemin bölgesel aktörlerinin (Ermeni, Rus, Bizans, Türk, İran'da kurulmuş devletler gibi) ele geçirmek istediği mücadele alanı olmuştur.

Rusya için Gürcistan izafi konumu ve Hristiyan olması nedeniyle Rusya ile ortak teolojik yapıya sahip ve Rusya'nın hem Güney Kafkasya'ya hem de Ortadoğu'ya açılmasında kilit rol üstlenmiş bir ülkeydi. Bu nedenle Rusya, Gürcü Askeri Yolu'nu açarak Gürcistan'ı 19. yy. ın başlarında resmen ilhak edip Güney Kafkasya'ya adım atmıştır. Forsyth'e göre (2019: 356)

Gürcistan, Rusya için doğuda Türkiye'ye doğru, Hazar Denizi'nden Orta Asya ve İran ile Hindistan'a yayılabilecekleri bir konumdaydı.

1917'de yaşanan Bolşevik İhtilali ile 1918'de Güney Kafkasya birliği kurulmuş ve Gürcistan'da bu birliğe katılmıştır. Aynı yıl içinde bağımsızlığını ilan eden Gürcistan, birliğin dağılmasına neden olurken 1922'de Ruslar tarafından pek çok Gürcü'nün ölümüyle neticelenen SSCB ülkelerine katılmak zorunda kalmıştır (Ayyıldız, 1946: 12). Bolşevik Rusya'sı döneminde Gürcistan kendi içinde ayrılıklar yaşamış ve komünist rejime karşı durmuştur. Bu bağlamda Rusların Güney Kafkasya Federatif yapı isteğini de reddetmiştir. 1944'de SSCB, aldığı kararla Karaçay-Kabardey-Balkar topraklarını (4.900 km km²) Gürcistan'a dahil etmiştir. Gürcistan bu durumu değerlendirerek bu bölgelere Gürcü nüfusunu yerleştirmeye çalışmıştır. Bu sayede Gürcistan Abhazya'nın bağlantılarını keserek, bölgesel bir güç elde etmiştir. Böylece Gürcistan'ın konumsal gücü SSCB döneminde de sürmüştür.

Gürcistan'ın dış politikasını etkileyen en önemli aktör Rusya'dır. Sovyet yönetimi sırasında ise önemli sayıda Kuzey Kafkas aydınının Tiflis'in yükseköğretim kurumlarında yetiştirildiği, kültürel ve akademik temasların yoğun olduğu dönemde oldukça yakın ve dostane ilişkiler kurulmuştur. Gürcistan ve Kuzey Kafkasya arasındaki SSCB temaslarının çöküşünden sonra Güney Osetya ve Abhazya'daki çatışmalar, Gürcistan ile Kuzey Kafkasya arasındaki yabancılaşmaya neden olmuştur. Rusya'nın Gürcistan'a yönelik düşmanca propagandası ve Rusya'nın Gürcistan vatandaşlarına vize getirmesi bu yabancılaşmayı daha da derinleştirmiştir. Gürcüler bulundukları siyasi ve coğrafi konumlarını kullanarak 1980'lerde ortaya attıkları bir iddia üzerine Kuzey Kafkasya'nın dilleri ile Gürcüce'nin akraba olduğunu ve Kuzey Kafkas halkları ile Abhazya'nın Gürcistan monarşisinin bir parçası olduğunu ileri sürmüşlerdir (Forsyth, 2019: 660).

Gürcistan gibi toprak yüzölçümü küçük ülkenin özerk bölge sorunları ve parti yaklaşımları, 20. yy. ın sonlarına doğru bölgesel ayrılıkları ve çatışmaları daha da artırmıştır. Öte yandan Gürcüceye karşı Ruslar ne kadar Ruslaştırma faaliyetlerine yönelse de Gürcüler tepki göstermiş, komünist bağlarından kurtulma çabası ile bağımsız olma arzusu, Gürcüleri Ruslar ilk karşı karşıya getirmiştir.

Rusların Dugin'in belirttiği boylamsal ittifakları destekleme gayesi Gürcistan'ın doğu-batı destekli enerji hatları vasıtası ile jeoekonomisini geliştirme arzusu ile çatışmış, Gürcistan'ı Ruslardan uzaklaştırmıştır. Rusya; Gürcistan'ın NATO ve ABD yanlısı tutumunu, hazar enerji ağının Gürcistan üzerinden pazarlanmasını politik ve jeoekonomik açıdan ters bulmuş, Gürcistan ile özerk bölgeleri arasında blokaj oluşturma çabasıyla yumuşak güç kullanmıştır. Nitekim 2008'de Rus-Gürcü Savaşı bunun bir örneğini oluşturmaktadır. Abhazya ve Güney Osetya özerk bölgelerini jeopolitik koz olarak kullanan Rusya, Gürcistan konumu üzerinden NATO'ya karşı güvenlik çemberi oluşturmaktadır. Bu bağlamda Güney Osetya ve Abhazya özerk bölgeleri, Rusya'nın Gürcistan siyasetinde etkili olmak adına kullandığı kartvizitidir. Gürcistan, Rusya'nın özerk halkları kışkırtmasından rahatsızlık duymakta ve bu halkların Ruslar tarafından asimile edilmesi konusunda tedirginlik yaşamaktadır. Gürcistan, konumuna ve tarihten gelen siyasi bağları olmasına karşın Rusya'nın karşısında boyun eğmeme ve iç işlerine karışılmaması konusunda kendine has bir Kafkas jeopolitiği yürütmektedir. Nitekim Gürcistan'ın Ruslara karşı olan tavrını BDT'den ayrılmasından da anlamak mümkündür. Bu noktada Gürcistan, Rusya'nın değil Türkiye'nin kuzeydoğu kanadı olduğunu ifade etmiştir.

Abhazya ve Güney Osetya gerilimleri, Rusya'nın Gürcistan'ın batıyla bağını kesme arzusunun birer sonucudur (Demir, 2019: 196). Bu nedenle Gürcistan'ın konumu ön plandadır. Rusya, tıpkı

Moldova'nın Transdinyesteri gibi Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin Rusya'yı desteklemesini istemekte, ancak Gürcistan bu iki özerk bölgenin Ruslar karşısında asimilasyona uğrayacağını düşünmektedir. 1991'de Rusya, aldığı bir kararla Osetler ile Abhazlara Rus Yurttaşlığı pasaportu vermiş, gerekçe olarak Gürcistan'ın "Gürcistan Gürcülerindir" sloganındaki ötekileştirme olarak göstermiştir. Esasen Rus-Gürcü fayı görünürde Abhazya sorunu gibi algılansa da özünde Ortodoks inancının yönetimlerinde hâkim olduğu Gürcistan'ın milli dillerinden, dinlerinden ve egemenliklerinden taviz vermeme arzusundan kaynaklanmaktadır. Ruslara karşı Gürcistan'ın konumsal açıdan değerlendirdiği bölge Pankisi Vadisi'dir (Harita 75). Bu vadi Çeçenlerle akraba olan Kistlerin yaşadığı bölgedir. Gürcistan bu bölge üzerinden Ruslara karşı olan Çeçenleri desteklemektedir. Gürcistan, bir taraftan Ruslara karşı iç sorunlarından dolayı öfke duyarken bir taraftan da o dönem siyasi yalnızlık yaşamamak için tek seçenek olarak tanımladığı komşusu Ruslara karşı net bir siyasi çizgi çekememiştir.

Gürcistan, Rusya ile kötü giden ilişkilerini, NATO-AB yanlısı olarak jeopolitik açıdan değerlendirmektedir. NATO taraftarlığı ile toprak bütünlüğünü korumaya çalışıp, komşusu Rusya'ya güneyden tehdit oluşturmaya çalışmaktadır.

Gürcistan, izafi konumuyla yakın bölgesel aktörlerin, ilişkisel konumuyla uzak bölgesel aktörlerin ilgisini çeken bir ülkedir. Buna göre Gürcistan'ın siyasi vizyonu; Rusya, Türkiye ve komşu olduğu devletlerle izafi konumu üzerinden şekillenirken, İran, ABD, Çin gibi aktörler ile ilişkisel konumu üzerinden jeoekonomik ve jeopolitik hedeflerine göre şekillenmektedir. Bu aktörlerden biri Gürcistan'ın Ortadoğu'ya açılan bir pencere olması nedeniyle İran'dır. Gürcistan'a karşı net bir politika takip etmeyen İran açısından Gürcistan'ın transit konumu önem arz etmektedir. Gürcistan'ın ilişkisel konum açısından NATO taraftarı tutumu özel konum açısından İran'ı Gürcistan ile karşı karşıya getirebilir. Nitekim İran'ın dış güçler tarafından çevrelendiği fikri şayet Gürcistan'da ABD üssü kurulursa stratejik bir anlam kazanacaktır. Ayrıca İran'ın Rusya ile temas noktalarından biri Ermenistan üzerinden Gürcistan idi. Ancak Gürcistan'ın Rusya'ya karşı tavrı bölgede Ermenistan ve İran için Gürcistan'ı Rus bağlantısı yolunda tampon bölge yapmaktadır.

Gürcistan, ABD ve Çin ile ilişkisel konumu aracılığı ile ticari-siyasi faaliyetler yürütmektedir. ABD, Gürcistan'ın konumundan faydalanarak Rusya'yı güneyden kuşatmak istemektedir. Bu amaçla ABD, Gürcistan'ın Poti Limanı'nda faaliyetler yürütmekte ve bu liman aracılığı ile hem Rusya'yı çevrelemekte hem de Çin'in Bir Kuşak Bir yol projesini baltalamaya çalışmaktadır. Bu anlamda Çin'inde Gürcistan'ın bu eksen niteliğindeki konumundan yararlandığı söylenebilir. Nitekim Gürcistan Traceca, BTC, BTE gibi ticari yolların kavşak noktasıdır. Bu nedenle Asya-Avrupa arasında bir köprü niteliği taşıyan jeoekonomi bölgesidir.

Gürcistan asırlardır Kafkasya'nın bir parçası ve izafi konum açısından stratejik bir noktada olması nedeniyle hem Kuzey-Güney Kafkasya ile boylamsal hem de doğu-batı ekseninde enlemsel ilişkilerin kurulduğu bölge olmuştur. Rondeli'e göre (2011: 5-6) Gürcistan'ın geleceği büyük ölçüde Kuzey Kafkas halklarıyla ilişkilerine bağlıdır. Onlarla dostane ilişkilere sahip olmak Gürcistan'ın ulusal güvenlik önceliklerinden biridir. Gürcüler ve Kuzey Kafkasyalılar, yüzyıllardır etkileşim içindedir. Gürcistan'ın komşu Kafkas halkları ile ilişkilerini güçlendirmesi, bölgedeki konumunu güçlendirebilir.

Gürcistan politikası üzerinde etkili unsurlardan biri komşusu Ermenistan'dır. Ermenilerin Mezopotamya'yı kontrol eden Fırat ve Dicle nehirlerinin bulunduğu bölgede faaliyet göstermesi onları jeopolitik açıdan farklı bir konuma taşımıştır. Gürcistan'ın Kafkas Dağları'na yaslanan konumu onu Ermenilere nazaran tecrit etmiştir (Allen, 1932: 71). Ancak günümüzde Gürcistan'ın

Ermenistan ile sorunları bulunmaktadır. Ahilkelek'de Ermeni nüfusunun yoğunluğu Gürcistan'ı rahatsız etmektedir.

Gürcüler asırlardır konumları nedeniyle kültürel ve dini baskı yaşadıkları için Gürcüceyi ve kültürlerini korumak gayesi ile Rusların asimilasyonuna karşı çıkmakta, ancak bir yandan da milliyetçi yanları ile komşularını ve kendi özerk bölgelerini kültürleriyle, inançlarıyla etkileme çabası gütmektedirler. Gürcülerin özerk bölgelerde iki politikası söz konusudur. Abhazya'da demografi yoluyla bölgeyi asimile etme, Acara'da Gürcü yurtseverliğini Ortodoks inançlarına yansıtarak teopolitik adımla onları Hristiyanlaştırmaktır. Öte yandan özerk bölgelerin ayrılmasını istememekte, büyük olmayan yüzölçümü ile toprak kaybının yanı sıra statü kaybı yaşamayı göze alamamaktadır. Gürcistan için Türkiye, bölgesel komşuları içinde jeoekonomik-askeri-siyasi-toprak bütünlüğü açısından en çok yaklaşım sağlayabileceği ülkedir.

8.4. Azerbaycan ve Maverayı Kafkasya'daki Rolü

Azerbaycan; Güney Kafkasya'da doğuda Hazar Denizi, batıda Ermenistan, güneyde İran, kuzeyde Dağıstan, kuzeybatıda Gürcistan ile komşudur. Ancak Zengezur Koridoru ile ayrılmış olan Nahçıvan toprakları ile batıda Türkiye ile komşudur (Harita 76).

Harita 76. Azerbaycan'ın konumu

Azerbaycan, geçmişten günümüze siyasi yapısının şekillendiği süreçte çeşitli devlet ve milletlerin akınlarına uğramış ve el değiştirmiş bir ülkedir. Azerbaycan, izafi konumu nedeniyle hem Hazar Deniz Havzası hem de Anadolu, Ortadoğu Orta Asya kara havzalarına yakınlığı nedeniyle her dönem önem kazanmış ve yayılmacı devletlerin ilgisini çeken bölge olmuştur. Azerbaycan'ın Hazar Havzası'na sınır olması, Anadolu ve Maverayı Kafkasya ile köprü bölgesi olmasını sağlamıştır. Orta Asya'dan taşınan Türk nüfusu ile Güney Kafkasya'nın Türkleşmesinde roller edinen Azerbaycan,

günümüzde ise Türkiye ile Orta Asya Türk devletleri arasındaki bağlantı noktası olması konusunda roller üstlenmektedir. Nahçıvan bölgesi ve Zengezur Koridoru bu stratejik rollerin coğrafi bağlantıları olmuştur. Bu nedenle Azerbaycan'ın Maverayı Kafkasya'daki rolü, Nahçıvan ve Zengezur Koridoru ile ele alınmalıdır. Bu bağlamda Azerbaycan, Türkiye'nin ve Orta Asya Türk devletlerinin birbiriyle iletişim-ticari-siyasi-etnik bağlantı bölgesidir.

Güney Kafkasya'da hanlıklar döneminde ticaretin gelişmesi bölgenin jeoekonomik gelişimini desteklemiştir. Azerbaycan'ın Maverayı Kafkasya'daki siyasi sürecinden kısaca bahsedilecek olunursa:

Bölgeye dair MÖ tarihi verilerin zayıf olması nedeni ile hakkında kesin bilgilerin mevcut olmadığı Azerbaycan topraklarında ve bir kısmı Güney Dağıstan'ı içeren Kafkas Albanyası bulunmakta idi. Bölge, Ahamenişler döneminde satraplığın bir kısmını oluşturmakta iken, MÖ 66 ve MS 227 arası Romalılar ile Persler arasında el değişikliğine uğramıştır. MS 227 ile 7. yy. arasındaki süreçte Sasani hâkimiyeti ve ardından Bizans'ın istilasına uğrayan Azerbaycan'da Türklerin ise, MÖ 7. yy. itibari ile yerleşmeye başladıkları ancak daha büyük toplulukların MS 4 ile 5. yy. itibariyle bölgede yerleşim oluşturdukları bilinmektedir. Araplar Azerbaycan'da 7.-9. yy. arasında hâkimiyet kurmuş, 9. yy. da Saciler, Şeddadiler, Revadiler, Sallariler, Caferiler hüküm sürmüştür. 1015 yılında Selçukluların bölgeye gelerek burayı Türkleştirmesi ile tarihi süreci devam etmiş, 1136'da Atabeylerin hâkimiyeti altına girerek (İldenizliler; Azerbaycan, Doğu Anadolu, Kuzey Irak ve İran'ı kapsamaktaydı) bölgenin Türkleşmesi sürmüştür. 1230'da Moğol istilası olmuştur. 1358'de Celayirliler, 1383-1384 aralığında Timur dönemi, 1502'ye kadar Karakoyunlular, Akkoyunluların hâkimiyeti ile Türkleşmeye devam eden bölgede Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki hâkimiyet mücadelesi sonucunda Kanuni döneminde Irakeyn seferi ile Azerbaycan tamamen Osmanlı Devleti topraklarına dâhil olmuştur. Ardından Rus-Osmanlı mücadelesi ile bölgedeki üstünlüğü biten Osmanlı Devleti döneminden sonra 1724-1747 aralığında Türk Avşar Hanedanlığı olan Nadir Şah yönetimine geçen Azerbaycan'da, Türkleşme devam etmiştir. Nadir Şah'ın ardından 1747 ile 1813 aralığında bölgede hanlıklar dönemi başlamıştır (Karabağ, Şirvan, Kuba, Gence, Revan, Şeki, Bakü, Nahçıvan, Hoy, Erdebil, Tebriz, Talış Hanlıkları). Bunlar içinde Revan, yani İrevan Hanlığı Iğdır Sürmeli çukurunu içine almaktaydı. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları Rusya ve Türk Hanedanlığı Kaçarlar arasında imzalanmıştır. Buna göre Aras Nehri'nin kuzeyindeki hanlıklar, Rus egemenliğine dâhil olmuştur. 1828 sonrası Azerbaycan'ın Maverayı Kafkasya'daki rolünün zayıfladığı dönem olmuştur. Bu tarihten sonra, Rusya'nın tampon devlet Ermenistan'ı oluşturması, Azerbaycan'ın Orta Asya ve Türkiye arasındaki köprü niteliğini zayıflatmıştır. Bu nedenle Türkmençay Antlaşması, yalnızca Kafkasya değil, Maverayı Kafkasya içinde stratejiktir.

1914'de I. Dünya Savaşı ile Hazar ile Karadeniz havzaları arasındaki bu berzah sahasının jeostratejik önemi ön plana çıkmış, böylelikle Azerbaycan'ın izafi konumu bir kat daha değer kazanmıştır. Bolşevik İhtilali Güney Kafkasya'ya hem askeri stratejik açıdan hem de jeoekonomik açıdan önem kazandırmıştır. Bilhassa Bakü, Ruslar için enerjipolitik merkeziydi ve bu nedenle Kafkasya'ya yerleştirdiği Ermenilerden yardım alan Ruslar, Bakü'yü elde tutmanın peşindeydi. Hasanov'a göre (2016: 28) Bakü'ye sahip olan bir devlet, Hazar enerji havzasına, Kuzey-Güney Kafkasya'ya ve Türkistan'a sahip olabilir. Bu nedenle Bakü, Maverayı Kafkasya için önemlidir.

I. Dünya Savaşı'nda yaşanan Musul petrollerinin alternatifi olması hasebiyle Hazar enerji havzası Osmanlı Devleti, Almanya ve Ruslarında bırakmak istemediği enerjipolitik alanı olmuştur. Bu bağlamda Hazar, Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'nın ortak enerji havzasıdır.

1918 Mondros Ateşkes Antlaşması, Azerbaycan'ı da ilgilendirmekte, ülkenin egemenliği önünde engel teşkil etmekte idi. 11. maddede Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan çekilmesini öngören, 15. madde ise Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'daki demiryollarından çekilmesini öngörmekte böylece Kafkasya'da Azerbaycan'a dönük etnopolitik açıdan Osmanlı hamiliği bitmekte idi. Bu hamiliğin bitmesi Maverayı Kafkasya'ya erişimin durması demekti.

Rusya'nın Kafkasya'daki en büyük hedefi Azerbaycan'dır. Dolayısı ile Azerbaycan en büyük mücadelesini Bolşevik rejimine karşı vermiştir. SSCB dönemi Azerbaycan'ın 1991'e kadar Maverayı Kafkasya'daki rollerinin en zayıf olduğu dönemdir. Bu dönemde Azerbaycan'ın Sovyet ülkesi olması ve Maverayı Kafkasya'daki çoğu ülkenin Sovyet ülkesi olması, Türkiye'nin herhangi bir siyasi eyleminde karşısında Sovyetler Birliğini bulması anlamına gelmekte idi. Bu nedenle Türkiye 1991'e kadar Azerbaycan'ın Orta Asya'ya açılan bağlantı rollerini rafa kaldırmak zorunda kalmıştı.

Azerbaycan bağımsız olmasının ardından yıllarca hezimetine uğradığı SSCB'nin siyasal rejimin etkisinden bir anda kurtulamamış, siyasi, askeri, ideolojik, jeoekonomik ve sosyokültürel boşlukla Kafkasya üzerine iç ve dış politikasını bocalama sürecinden sonra belirleyebilmiştir. Siyasal iktidar için dinamik bir jeoekonomik yapıyı öngören Aliyev, Azerbaycan'ın jeoekonomisini ön plana çıkarmış ve bu durum günümüze değin Türkiye ile enerji bağlantı bölgesi olmasını sağlamıştır.

Azerbaycan'ın Kafkasya ve Maverayı Kafkasya siyasetindeki nirengi noktalarını belirleyen birtakım jeopolitik kodlar vardır:

Jeopolitik kod, yerel, bölgesel ve küresel olarak ülkelerin dış politik duruşunu belirleyen kavramdır (Flint ve Taylor, 2014: 49). Azerbaycan Kafkasya'da jeopolitikalarını belirlerken kendi coğrafi ortamının jeopolitik kodlarını esas almıştır. Bu kodlar, Azerbaycan'ın izafi ve ilişkisel konumundan doğan avantajları, bölgede komşularıyla yaşadığı sorunları oluşturmuştur. Bu bağlamda denilebilir ki Azerbaycan'ın Kafkas siyasetini belirleyen ana unsurlar, izafi-ilişkisel konumu ile bu konum türlerinden doğan transit niteliği ve bölgesel olarak komşu devletlerle yaşadığı demografik, jeostratejik toprak paylaşım sorunları, Türk ülkeleri ile bağlantı yolları ve onun jeopolitik açıdan gelişimini tamamlayacak olan jeoekonomik faaliyetleridir. Hasanov'a göre (2016: 117) bu jeopolitik kodlardan biri, Hazar Havzası'ndaki Rusya, İran, Orta Asya ülkeleri, ayrıca Türkiye, Ermenistan, Gürcistan'a yönelik ortak sınır jeopolitiği ve uluslararası siyasi ilişkilerini belirleyen bir unsur iken, bir taraftan pivot bölge olması da onun jeopolitik kodlarını oluşturmaktadır.

Azerbaycan, tarihin her döneminde izafi konumunun önemini yaşamıştır. Azerbaycan, günümüzde Kafkasya'nın ve ona bağlanan Maverayı Kafkasya'nın iddialı ülkelerinin başında gelir. Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'nın hem jeopolitik hem de jeoekonomik açıdan en gelişmiş ülkesi olması, onu diğer bölge ülkelerinden ayrı bir konuma taşımaktadır. Demografik açıdan diğer Kafkas ülkelerinden daha nüfuslu ve yüzölçümü olarak da daha büyüktür. Öte yandan Hazar Havzası'na komşuluğu da ona enerji politik açıdan diğer Kafkas ülkelerine göre stratejik önem kazandırmaktadır. Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Türkiye, İran'a kara, demir, deniz yolu ile bağlanabilmesi ona, uluslararası ulaşım ağları açısından Avrupa ve Asya anakaraları arasında merkezi konum sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından uluslararası etnik diplomasi başarıları, jeopolitik ve jeoekonomik gücünü desteklemektedir. Bunun en iyi örneği 2020 yılında yaşanan Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin hamiliği ile elde ettiği kazançlardır.

Azerbaycan'ın Kafkasya siyasetini belirlemesinde izafi ve ilişkisel konumu etkili olmuştur. Rusya, Türkiye, İran gibi bölgesel aktörler, Azerbaycan'ın jeopolitik, jeoekonomik, askeri stratejik,

coğrafi ve etnik sınır sorunlarından doğan jeopolitik kodlarının oluşturulmasında etkili olmuşlardır. Azerbaycan'a olan bu politikaların özü Maverayı Kafkasya'yı da içine almaktadır. Çünkü Azerbaycan jeopolitik açıdan Güney Kafkasya'nın ana omurgası, Ortadoğu ile Kuzey Kafkasya arasındaki berzah alanı, Merkezi Asya'nın anahtarı, jeoekonomik açıdan Hazar enerjipolitiğinin bir parçası, sosyopolitik açıdan bölgenin demografik aygıtı, Orta Asya'ya erişim güzergâhının en muhkem yolu ve Rusya'nın boylamsal ittifaklarının blokajıdır.

Azerbaycan, Hazar ve Karadeniz havzaları arasında, Gürcistan dâhilinde Avrupa, Türkmenistan ile Kazakistan eşliğinde Merkezi Asya ile Rusya-İran eşliğinde boylamsal ulaşımın, NATO vb stratejik örgütlerin buluşma noktası olması hasebiyle dışsal aktörlerin çatışma arenasıdır. Bulunduğu konum itibari ile diğer Hazar Havzası ülkelerine göre enerjiyi çeşitlendirme ve pazarlama konusunda daha elverişli durumda bulunmaktadır (Hasanov, 2016: 92-93). Bu nedenle Hazar'ın doğu ve batısı ile köprü bölgesidir.

Kafkasya'nın Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'nın tekelinden çıkması, diğer bölgesel ve küresel aktörlerin bölgeye yönünü çevirmesini sağlamış ve Azerbaycan'ı ön plana çıkarmıştır. Enerji ihtiyacının artması, Hazar ve Karadeniz havzalarını dolayısı ile bu iki jeostratejik alanın enerji aktarımını sağlayan transit Kafkasya kıstağını ön plana çıkarmaktadır. Azerbaycan'ın stratejik Hazar Havzası'ndaki konumu, gelecekte de öneminin devam etmesini sağlayacaktır.

Türkiye, Azerbaycan'ın Kafkasya'daki en stratejik müttefikidir. Türkiye ile diğer Türk devletleri arasındaki bağı kuran bir berzah olarak düşünüldüğünde Azerbaycan'ın önemi daha iyi anlaşılmaktadır. İlişkisel konum açısından Azerbaycan Türkiye'den Orta Asya'ya sosyo-politik açıdan da erişimi sağlayan etnik bir köprüdür. Uysal'a göre (1993: 42) Türkiye'nin Azerbaycan'daki etkin rolü, Azerbaycan'ı İran hattına çekilmesini engelleyen denge unsurudur. Azerbaycan'ın bu bölgede güçlü olması, Türkiye'nin Kafkasya'da rahat hareket etmesini ve Orta Asya'ya dönük hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olacak böylece Türkiye; Rusya, İran ve Ermenistan'ın yayılmacılığını önleme fırsatı elde edecektir. Fakat Azerbaycan'ın dışsal aktörlerinde etkisiyle geçmişten gelen tartışmalı stratejik bölgeleri mevcuttur. Azerbaycan'ın Ortadoğu'ya açılan İran vasıtalı kanadı (bilhassa İran'da yaşayan Türk nüfusu), ona hem jeopolitik açıdan avantajlar hem de riskler getirmektedir. İran'daki Türk varlığı Azerbaycan açısından İran'da oluşturacağı demopolitik gücün kaynağı olarak aynı zamanda olası bir sorun durumunda İran'ın iç işlerinde Türk nüfusunu potansiyel tehlike olarak görmesine ve Azerbaycan ile çatışma sürecine girmesi konusunda jeopolitik bir risk taşımaktadır.

Azerbaycan, Kafkasya ile bağlantılı Maverayı Kafkasya'nın en jeostratejik bağlantı bölgesidir. Azerbaycan'ın, Kafkasya jeopolitikasının nirengi noktalarını Hazar enerji havzası, Karabağ, Nahçıvan oluşturmaktadır. Bu üç bölgede Maverayı Kafkasya'nın bağlantı yollarıdır.

Azerbaycan jeopolitik kodları doğrultusunda Kafkasya'ya dönük jeopolitik amaçları şunlardır:

- Güney Kafkasya'daki önder ülke statüsünü sürdürmek,
- Avrupa'da ve dünyada enerji güvenliğini ve konumunu muhafaza ederek milli çıkarlarını korumak,
- Enerji ihracının sağlandığı güzergâhın çeşitlendirilerek farklı pazar imkanlarını yaratmak,
- Dağlık Karabağ sorununu çözmek (büyük ölçüde bu sorunu çözmüştür),
- Uluslararası dengeyi sağlayıcı dış politika oluşturabilmek,
- ABD-İran çekişmesinde iki tarafla ortaklığı sürdürmek,
- Gerçek politik amaçları yansıtan faydalı dış politik tavır izlemek,
- Ermeni soykırımını deşifre etmek,

- Nahçıvan kara sınırlarına sahip çıkmaktır (Hasanov, 2016: 120-145).
- Türkiye ve Orta Asya arasında Nahçıvan-Zengezur Koridoru üzerinden köprü ülke olmaktadır. Bu köprü vazifesi etnik-ticari-ulaşım rolü üzerinden gerçekleşecektir.

Azerbaycan'ı jeopolitik açıdan değerli kılan unsurların başında onun Avrasya'nın transit ülke olarak enerji-ulaşım-ticari-iletişim aksında yer almasından kaynaklanmaktadır. Hazar Denizi, bir enerji havzası olmasının yanı sıra ulaşım, iletişim arzını sağlayan Avrupa ile Merkezi Asya'nın kanalıdır. Soğuk savaş döneminin bitmesi ile Azerbaycan, hem bağımsız ülke olmanın getirdiği yeniliği hem de kendini bölgede jeoekonomik açıdan geliştirme olanağı bulmuş ve bu potansiyeli jeoekonomi havzası olan Hazar Denizi üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu havzanın Azerbaycan açısından diğer önemi, merkezi Asya ile Türkiye arasındaki geçit olması, zengin enerji rezervuarı olması hasebiyle Azerbaycan'a jeoekonomik kazançlar sunması ve bu enerjiyi aktaran Türkiye ile bağlarını güçlendirmesidir. BTK (Bakü-Tiflis-Kars), BTE (Bakü-Tiflis-Erzurum), BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) TANAP, TAP, TRACECA Azerbaycan ve Maverayı Kafkasya arasındaki jeoekonomi siyasetinin en önemli uzantılarıdır. Azerbaycan'ın bu eksen niteliği devam ettikçe jeostratejik önemi de sürecektir.

Azerbaycan'ın stratejik rollerinden biri, bilhassa 2020 Dağlık Karabağ Savaşı'nın ardından elde ettiği kazançlar neticesinde, Türkiye ile inşa ettiği yakın ilişkilerini güçlendirerek, Türkiye-Nahçıvan-Zengezur-Azerbaycan ve Hazar Denizi üzerinden Orta Asya'ya ulaşımı ve erişimi sağlayacak Türk Dünyası'nın orta koridoru rolünü üstlenmesidir. Bu durum Türk Dünyası'nın gelecek dönemlerde ekonomik-siyasal-etnik açıdan tarihi-kültürel öğelere dayalı çok boyutlu, bölgesel birlik ve büyük Türk ağ toplumunu oluşturacaktır.

8.5. Ermenistan Vekâlet Savaşları ve Jeopolitik Etkileri

Ermenistan, Güney Kafkasya'da kuzeyde Gürcistan, batıda Türkiye, güneybatıda Nahçıvan, güneyde İran, doğuda Azerbaycan ile komşudur (Harita 77). Tarihsel verilere göre Ermenilerle ilgili bilgiler net değildir. Ermenistan adının coğrafi bir bölge isminden kaynaklı olduğu varsayılmakla beraber bu adın nereden geldiğine dair net bir görüş yoktur (Gürün, 1983; 10). Uysal'a göre (1993: 45) Ermeni (Armenia) adı MÖ 518'de Bissutun yazıtlarında görülmektedir. Fakat bu durum Ermeni kaynaklarında rastlanmamaktadır. Resmi kayıt olarak Ermeni ismi 1878 Berlin Antlaşması'nda geçmektedir.

Ermeniler, Erzurum, Van civarına MÖ 6. yy. da gelmiş olup, onun öncesinde İç Anadolu, MÖ 13. yy. da ise, İstanbul ile daha öncede Orta Avrupa'daki Karpat Dağları civarında bulunuyorlardı (İzzet, 2009: 23). Bu durumda Ermenilerin Asya'dan değil Avrupa üzerinden Anadolu'ya ve Kafkasya'ya giriş yaptıkları anlaşılmaktadır.

Ermeniler, tarih boyunca Anadolu'da ve Kafkasya'da tutunmak için Bizans, Sasani, Osmanlı, Arap devletleri, Rusya gibi pek çok devlete tutunarak varlığını sürdürmüştür.

Ermeniler, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da bulunmalarına karşın tam bir bağımsız devlet kuramayarak satraplıklar şeklinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Forsyth'e göre (2019: 68); 20. yy. la değin Ermeniler bağımsız bir devlet kuramamışlardır.

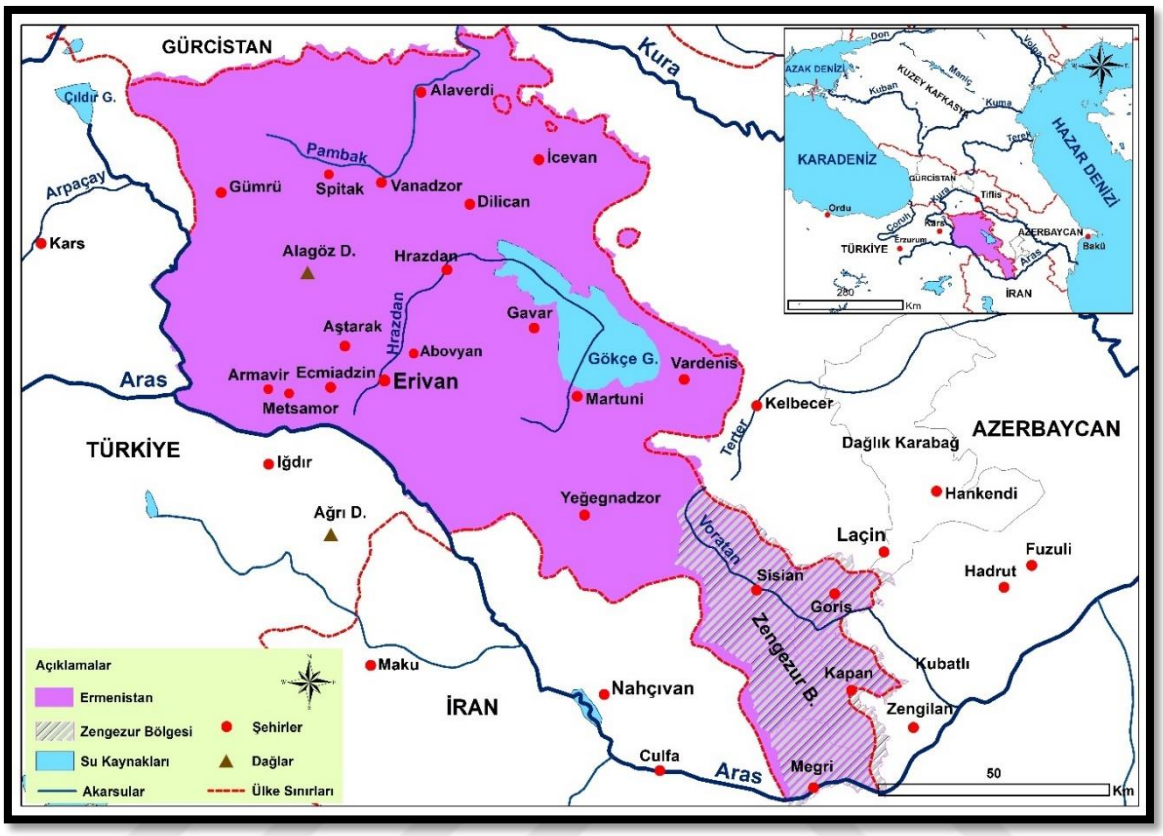

Harita 77. Ermenistan'ın konumu

Ermenilerin, Kafkasya ve Anadolu'da varlığını idame ettirme gayesinden doğan vekalet savaşları; bu bölgedeki siyasi aktörlerin üstünlük kurma, politik, jeoekonomik hedeflerini gerçekleştirme ve siyasi-askeri tampon bölge oluşturma biçiminde gerçekleşmiştir. Ermeniler üzerinden gelişen vekalet savaşları, onların bir devlet kurma çabası içinde mikser rolünü sürdürmesiyle devam etmiştir. Bu vekâlet savaşları, Persler (Ahamenişler) döneminde Ermenilerin, Perslerin bir satraplığı olması şeklinde başlamıştır. Büyük İskender'in Persleri yenmesiyle Makedonların içinde yer alan Ermeniler, Büyük İskender'in ölümüyle kurulan Selovkosların vekâletine girmişlerdir. Ardından Ermenilerin varlığı Sasanilerin, Arapların, Doğu Roma'nın, Selçukluların, Osmanlıların vekâleti altına girmeleriyle sürmüştür.

Ermenilerin Güney Kafkasya'da dağınık bir nüfusu söz konusuydu. Hem Gürcistan hem de Azerbaycan sınırlarında daha sonra yerleşerek yaşayan Ermeni nüfusu vardı. Ermenilerin, Gürcülerin bulundukları coğrafi alanda tutunma gayeleri bu iki halkın tarihi ortaklığını doğurmuş ve Gürcülerin zayıf oldukları dönemleri değerlendiren Ermeniler, Gürcü topraklarını ele geçirip bu toprakların bir kısmında krallık inşa etmiştir. Bunun en iyi örneği olan Bagraduni Hanedanlığı'nın Arap desteği ile Ani-Kars dolaylarında ticari kentlerin yönetimini tutmayı başarmalarıdır (Allen, 1932: 57). Ermenilerin, Azerbaycan tarafından baskı gördüklerinde halife tarafından yardım görürken, Gürcülerle yaşadıkları sorunlarda ise Azerbaycan safına geçmelerine sıkça rastlanılmıştır (Forsyth, 2019: 122). Ermenilerin en büyük himayeleri iki büyük Türk Devleti olan Selçuklu ve Osmanlılar ile olmuştur. Bu vekâlet durumları Ermenilerin kendilerine ait bir devlet kurana kadar işlerine geldiği ölçüde sürüp gitmiştir. Selçuklu sultanı Melikşah, Ermenilere ve farklı inanca sahip halklara kucak

açmış, inanç serbestliği vermiştir. Selçuklu vekaletinde varlıklarını devam ettiren Ermeniler, Osmanlı Devleti tarafından himaye edilmiş, bakan, paşa, bürokrat, milletvekili gibi yüksek ve stratejik mevkilere getirilmişlerdir.

Kafkasya'nın aidiyeti 17. yy. da Osmanlı-İran arasında çekişmeliydi. Azerbaycan sahasında Osmanlılar aktif iken, Hazar Deniz'i kıyılarında İran'ın sahipliği söz konusu idi. Bununla beraber Türkler ve İran arasındaki mücadele günümüz Ermeni topraklarında hüküm sürüyor ve Ermenilerin adı dahi geçmiyordu (Gürün, 1983: 55).

Ermenilerin Ruslarla olan vekâleti tam olarak Rusların Ermenileri Kafkasya'ya yerleştirmesiyle gerçekleşmiştir. Ruslar Ermenilerin günümüz topraklarında iskânını sağlayan Kafkaslardaki en önemli aktördür. Rusya Astrahan Hanlığı'nın alınmasının ardından Terek hattında yerleşmeye başladığında, kendine taraftar nüfus edinmek için ilk olarak 1710 yılında Kızılyar'da Ermenilere toprak vermiştir. Bu bölgede Ermenilere ticari imtiyazlar vererek bölgenin kalkınmasını sağlamaya çalışmıştır. Terek Nehri çevresinde ise çiftçilikle uğraşanları yerleştirmiştir. Ruslar ile Ermeniler arasında yardımlaşma, paslaşmalarla devam etmiştir. Ruslar, Kafkasya'da Anadolu'dan getirdikleri Ermenileri Ahıska, Ahilkelek, Erivan'a iskân ederken, Ermenilerde Türkmençay Antlaşması öncesi İran-Rus Savaşı'nda Rus tarafında savaşa katılmıştır. Türkmençay Antlaşması ile Çarlık Rusya'sı, Nahçıvan ve Revan hanlıklarını Ermenistan vilayeti olduğunu ve buradaki halkların Rus olduğunu bildirmiştir (Gürun, 1983: 58). Rusların Ermenilere yardımlarındaki gaye, sıcak denizlere inmek için Erzurum'dan İskenderun'a varan yolun gerekli olmasıydı. Bunun için Berlin kongresinde Ermeni ıslahatı yaptırarak Ermeniler vasıtası ile Ermeni kilisesini desteklemiştir. Nitekim Berlin kongresinde geçen vilayeti sitte (6 vilayet) olan Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elaziz, Sivas'ta ıslahat yapılmasına karar verilmiştir. Bu 6 ilde asıl amaç Ermeni Devleti'nin kurulmasıdır. Rusların Ermenileri ıslahat konusunda destekleme nedeni, Osmanlı sınırları içinde Ermenileri Osmanlı karşıtı yapıp bu durumdan faydalanarak Ermenilerin Kafkasya'ya göçünü teşvik etmek idi (Gürün, 1983: 114).

Ermenilerin ülke sınırları, Berlin kongresinde kendilerince şöyle belirlenmişti: Doğuda Rusya ile İran, batıda Karadeniz sahilinde Tirebolu'dan Kızıl Çubuk Çayının Fırat'a karıştığı kısımdan güneyde ise, Fırat Nehri'nden Bitlis Çayı ile Van Gölü'nün güney kısmından İran'a kadar olan sahayı Ermeni sınırları olarak görmüşlerdir (Lynch, 1901 :408).

Ermenilerin Kafkasya'daki jeostratejik fonksiyonu, Ruslar tarafından kendilerine ait olmadığı halde Türkmençay Antlaşması'nın ardından Kafkasya'ya yerleştirilerek bölgenin demografisini değiştirmeleri ve ardından Rusya'nın jeopolitik oyunlarının bir parçası haline gelmeleridir. Ermeniler, Ruslar tarafından bu bölgeye yerleştirilmelerinin ardından Türk karşıtı tarafları besleyen ve destekleyen taraf olmayı yeğlemiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin milleti sadıkası, artık Rusların müttefiki haline gelmiştir.

1917'de Transkafkasya komiserliğinin kısa süreli varlığının ardından Ermenistan'da tıpkı Azerbaycan ve Gürcistan gibi ayrı bir cumhuriyet olarak o tarihe değin Kafkasya'da Ermenistan adında bir devlet olmamasına rağmen kurulmuş bulunuyordu. Nitekim Ermenistan'ın o dönem bir başkenti dahi yoktu ve 9 bin kilometrekarelik bir alanda İreven'da (günümüz Erivan) Azerbaycan topraklarında kurulmuş bulunuyordu. Bu noktada Türkiye'nin stratejik hatası ise o dönem Ermenilerin Anadolu'daki yer taleplerini engellemek adına İrevan'ın Azerbaycan tarafından Ermenistan'a tahsisini talep etmesidir (Hasanov, 2016: 34). Fakat bu durum ilerleyen süreçte tampon devlet olan Ermenilerin Kafkasya'da Türkiye adına Azerbaycan ve Orta Asya'ya erişiminin önünde engel oluşturmuştur.

Ermenistan'ın SSCB'nin dağılması ile Rusya'ya değil batıya doğru bir meylinin olmasına karşın, Dağlık Karabağ mevzusu ve ortaya çıkan güvenlik sorunu Ermenistan'ı Rusya'ya yakınlaştırmıştır (Cemilli, 2007: 137). Ermenistan, Rusya'nın Kafkasya'da uydusu ve bölgedeki varlığının temsilcisi olmuştur.

Ermenilerin en büyük jeopolitik kazancı bir yurt edinerek bu bölge üzerinden tampon devlet rolü üstlenmesi ve bölgenin demografyasının değiştirilmesi suretiyle toprak kazanması olmuştur. Bu durumun Ruslar açısından en büyük jeopolitik getirisi tampon devletin kurulmasıyla beraber İran ile müttefik olması ve Türkiye'nin Türk ülkeleri ile bağını kesmesidir.

Ermenilerin kendi tarihleri boyunca net bir çizgisi olmayıp, kendi çıkarları gereği farklı devlet ve uygarlıklardan aldığı destekle varlığını sürdürmesi onları büyük güçler arasında vekâlet savaşlarına sürüklemiştir. Bu vekâlet savaşının Ruslar ile tamamlandığı tam olarak söylenemezse de Ermenilerin ABD tarafına doğru geçmesi 2020'de yaşanan Ermenistan-Azerbaycan savaşında net olarak ortaya çıkmıştır.

Ermenistan'ın günümüzde Kafkasya'da ABD ve Rusya arasındaki seçimlerini algılayabilmek için onların Kafkasya'ya geliş süreçlerine göz atarak bu siyasi bölgede oynadığı role bakmak gerekmektedir. Ermenistan; her ne kadar ABD-Rusya arasında denge siyaseti izlese de Rusya'nın Ermenistan'ın iç işlerine karışmayan tutumu, askeri politik yardımlarına rağmen aralarının bozulması takdirinde Rusya'daki iki milyon Ermeni'yi ülkelerine geri göndereceğini bilmektedir (Cemilli, 2007: 157). ABD'nin Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Minsk Grubunda yer alması Ermenistan için önemlidir. Ermenistan, şayet Rusya'dan destek göremezse diasporasının güçlü olduğu ABD'ye yaslanmak isteyecektir. Ermenistan'ın Rusya'nın ardından ABD vekaletine girmesi söz konusudur. Nitekim tarihi boyunca bulunduğu bölgede tutunmak, devlet kurmak gayesi ile dönemin güçlü devletlerinin gölgesi altında yaşamış Ermeni halkının jeopolitik refleksi olduğunu anlamak zor değildir. Bu bağlamda Ermenistan, bir yandan Rusya'nın vekaleti ile kendini Kafkasya'da güvenlik ve istikrar sağlayıcı, Kafkasya'daki varlığının teminatı olarak görmekte, bilhassa 2020'den bu yana ise, bölgesel sorunların kendi çıkarlarına dayalı çözümünde ABD vekaletini sürdürmektedir.

8.6.İran'ın Jeostratejik ve Teopolitik Yaklaşımları

İran'da kurulan devletlerin Kafkasya ile olan bağları, bu bölgeye komşu olmaları hasebiyle eski tarihi dönemlere dayanmaktadır. Horasan ve Amuderya ırmaklarının kuzey bölümü olan Orta Asya, Hazar Havzası'nın kuzeyi, Dağıstan kıyısı, Arran ile Muğan Ovası, İran adına eski çağlardan beri en kritik hatlar idi (Forsyth, 2019: 38). İran, tarih boyunca bu stratejik hatları korumaya çabalamıştır. Bu nedenle Hazar Havzası'nı çevreleyen bölgede aktif olma isteği içindedir. Bilhassa Büyük Selçuklu Devleti'nin İran toprakları üzerinden Güney Kafkasya'yı fetih sürecinin bir parçası olarak düşünüldüğünde Kafkas-İran bağına stratejik önem kazandırmaktadır.

İran topraklarının bir bölümünün Maverayı Kafkasya'nın parçası olması, Kafkasya ve Hazar Denizi'ne komşuluğu, ülke adına jeopolitik üretimini gerekli kılmıştır. İran politikasında Güney Kafkasya ağırlık kazanmış ve jeopolitikalarını da Rusya-Gürcistan-Ermenistan-Azerbaycan eksenli sürdürmeye çalışmıştır. Nitekim İran'ın nazarında Hazar Deniz'i İran'a aittir (Forsyth, 2019: 214). Bu bağlamda Dağıstan kıyıları İran için son derece stratejiktir.

İran'da kurulmuş olan devletlerin Kafkasya üzerine baskı ve etkisinin Selçuklu, Osmanlı ve Rus Devletleri'nin Kafkasya'daki varlığından çok daha eski ve çoğunlukla teopolitik yönde olduğu anlaşılmaktadır. İran'ın, Gürcü ve Ermeni bölgelerinin Hristiyanlığı seçmelerine rağmen Mecusiliği

(Ateşperestliği) benimsemeleri yönünde baskıları sürmüştür. Gürcistan'ın Hristiyanlığı kabulüne değin İran teopolitik baskısı, Gürcistan üzerine yoğun olmuştur. Gürcüler, çoğu zaman istemeseler de bu duruma boyun eğmişlerdir. Kral Vahtang Hristiyanlığı derinden benimseyen Gürcü kralı olarak ateşperestliğin ülkesinde yayılmasından üzüntü duymuştur (Brosset, 2003: 122). Buna karşın Hristiyanlık, Gürcü krallarının devlet yönetiminde en çok önemsedikleri politika haline gelmiştir. İran'da kurulan bazı devletler, Gürcistan'ı kendine ait olarak görmüş ve köle olarak Gürcistan ve Ermenistan'dan insan kaçırmıştır (Forsyth, 2019: 232). İran, teopolitik açıdan Rusya için hem Kafkasya hem de Orta Asya'da Vahhabi İslamcılığına karşı bir bariyer olması nedeniyle Rusya'nın jeostratejik ortağıdır (Suleberidze, 2010: 149). Bu bağlamda Rusya için İran, Ortadoğu'da ve Kafkasya'da zaruri stratejik ortaktır.

İran'ın Kafkasya'daki diğer teopolitik etkinliği ise siyasi otoritenin imamların elinde olması gerektiği fikrine sahip Velayeti Fakihtir. Safeviler döneminde Şah İsmail'in Şiiliği resmi mezhep ilan etmesiyle Şiilik, devlet yönetiminde ön planda iken, 1970'lerden itibaren ise Velayeti Fakih imamların elinde siyasi otoriteyi temsil etmiştir. Bu bağlamda İran'ın yönetim anlayışında Mecusilik ve Şiilik daima devlet yönetimindeki hem iç hem dış politikasında etkin olmuştur.

İran'ın Kafkas coğrafi alanı ile dini siyasi iklimi çok eskilere (Ahamenişlere) dayanmakla beraber Kafkasya adına en büyük mücadele, Osmanlı Devleti dönemine denk gelmektedir. Kafkasya'nın istikrarsızlığı İran-Osmanlı ve Rus otoriteleri arasında çekişmelerle sürerken, Osmanlı-İran (o dönemki Safeviler) çekişmesi Doğu Anadolu-Güney Kafkasya ikileminde, Rus İran çekişmesi ise Güney Kafkasya ve Hazar Havzası ikileminde devam etmiştir. Bu bağlamda İran'ın Kafkas politikası, Rus ve Osmanlı Devletleri'nin Güney Kafkasya'ya dönük politikalarıyla beraber sürmüştür.

İran'ın Kafkas siyasetinde en güçlü olduğu dönemler Safeviler, Avşarlar, Kaçarlar dönemidir. Nadir Şah Şirvan, Karabağ, Revan, Tebriz'i kaldırmış ve Tebriz başkent olmak üzere Azerbaycan eyaletini kurmuştur (Bilge, 2005: 117). Nadir Şah'ın amacı Irak, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da yalnızca Osmanlı'ya ait toprakları almak değil aynı zamanda teopolitik yaklaşımla hareket ederek Caferiliğin 5. mezhep olduğunu kabul ettirmekti (Bilge, 2005: 121). Nitekim Gökalp'e göre (1976: 54) Nadir Şah, Müslümanların Sünnilik çatısı ile Osmanlı hâkimiyeti altında birleşmesi gerektiğini öngörmüş ve bu konuda Osmanlı Devleti'ne bir heyet göndermiştir. Nadir Şah'ın Kafkasya'da aktif bir siyaset izlemesi, Rusların Kafkaslarda ve Hazar Havzası'ndaki yayılımını yarım asır geciktirmiştir (Allen ve Muratoff, 1966: 17).

SSCB'nin dağılmasıyla beraber istikrarsız hale gelen Güney Kafkasya'da ABD tehdidinin gelişmesi neticesinde yeni politika arayışına giren İran, bölgede çıkarsal amaçlarına dönük politika yürütmeyi seçerek Rusya ile ittifaklar kuracağı Kafkas ülkelerine yakınlaşmayı tercih etmiştir. 20. yy. sonu itibari ile hem İran hem de Türkiye, tarihsel konumlarını, çıkar denklemli restore etmeye başlamışlardır (Sulaberidze, 2020: 144).

İran komşuluğu nedeni ile Güney Kafkasya'da aktif siyaset izlemektedir. Bilimsel çalışmalar İran'ın Ortadoğu ile Kafkasya'da jeopolitik çıkarların şu faktörlerle ilgili olduğuna inanmaktadır: İran'ın jeostratejik bölgesel konumu, enerji kaynakları, Şii İslam'ın merkeziliği, tarih, kültür açısından zengin mirasa sahiplik (Suleberidze, 2020: 150).

İran siyasetinin belirleyici argümanları; Kafkaslar ile izafi konumu, tarihi-kültürel-dini bağları, bölgesel güvenlik ve kontrol, toprak bütünlüğünü sağlama ve demografik yapıdır. Günümüzde İran'ın Kafkasya siyasetini belirleyen birkaç husus bulunmaktadır. Bunlar:

- İran politikasında iki belirleyici unsuru, Şii mihveri (daha çok Ortadoğu ile özdeşleşir) ve İran'ın Kafkasya'daki nüfusu oluşturur. Bu durum bölgede tarihi, askeri güvenliği, ticari-kültürel bağları, olması bakımından önemlidir. Bu bağlamda Kafkasya İran için Rusya ile Avrupa'ya açılmasını sağlayan bariyer kuşağıdır (Suleberidze, 2020: 143).
- İran'ın Ortadoğu ve Kafkasya arasındaki konumu, sınır güvenliğini ön plana çıkarmaktadır. İzafi konumu nedeniyle Kafkasya'da tarihi, sosyo-kültürel, teolojik, jeoekonomik bağları söz konusudur. Konumsal açıdan Güney Kafkasya'ya olan komşuluğu, İran'ın Güney Kafkasya'ya dönük politika üretmesini mecburi kılmış ve bölgede konumunu güçlendirmek için güvenlik çemberi oluşturma gayesine girmiştir. Bu nedenle Güney Kafkasya, sınır güvenliği açısından bu bölgeyi İran için stratejik yapmaktadır. Aras Nehri'nin kuzey ve güneyindeki Türk nüfusu bu sınır güvenliğinin temel noktalarındandır. Bu nedenle sınır güvenliği üzerinden bölgedeki konumunu güçlendirmeye çalışmaktadır.
- İran'ın tarihi süreçten gelen Güney Kafkasya'yı kontrol etme arzusu söz konusudur. Bu kontrol mekanizmasını, Dağlık Karabağ sorununda arabulucu roller edinmesinde de görmek mümkündür.
- İran'ın nazarında Azerbaycan; tarihi, dini, kültürel açıdan İran'ın parçası konumundadır. İran toprak bütünlüğüne dair Azerbaycan'ı resmi olarak tanımakla birlikte, Aras Nehri dahilinde İran'ın devamı olarak görmektedir (Cavadiercimend ve Fellahi, 2015: 220). Fakat bu görüşün karşıt argümanı Türkiye'nin de desteklediği Azerbaycan'ın Türk olduğu yönündedir (Mojtahedzadeh, 2008: 217). Cavadiercimend ve Fellahi'e göre (2015: 221) Azerbaycan, Türkiye ve İsrail'inde desteği ile Azerbaycan Türkçesinden mahrum olmalarıyla İran'ı suçlamakta ve Ermenilere tanıdığı imtiyazlar (Ermenice kürsülerinin varlığı) için İran'ı eleştirmektedirler. Bu haklı bir gerekçedir. Nitekim günümüzde İran İslam ülkesi olmasına karşın, siyasi çıkarları nedeniyle tarihi-etnik-dini bir geçmişe sahip olduğu Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemektedir.
- İran, Azerbaycan'la teopolitik denge kurmak adına önceleri Şiiliği öne sürse de Azerbaycan'ın Türkiye yakınlığı ve İran Azerbaycan'a olan tutumu, iki tarafı farklı eksenlere itmiştir. İran, her ne kadar Ortadoğu'da İslami bir kimlikle dış politika yürütse de bu politik anlayışı Kafkasya'da denemesine rağmen başaramamıştır. İran'ın Azerbaycan ile olan sorunlarını çözemeyişi ve Azerbaycan'daki bazı yöneticilerin keskin tavırları iki taraf arasında demirden duvarlar örmüştür. Örneğin Azerbaycan'da yönetime gelen Ebulfez Elçibey dönemi, Türkçülük anlayışının ve Türkiye yakınlığının yoğun olduğu dönem olması açısından İran'ın Azerbaycan ile uzlaşamayarak Ermenistan ile yakınlaşmasına neden olmuştur.
- İran'ın Güney Azerbaycan üzerine en önemli jeopolitiği İran Azerbaycan'ında yaşayan Türk nüfusu, dolayısı ile yaşadığı iç ve dış politik sorunlardır. İran ülkesindeki Türk nüfusunu toprak bütünlüğü açısından potansiyel tehdit olarak görmektedir. Bilhassa İran'daki Azerbaycan Türk nüfusunun aktif olmasının rahatsız edici bir iç dinamiği olması nedeni ile İran, etnik çatışmalardan çekinmekte, dış politika yansımalarında Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemekte, Azerbaycan'ın İran'daki Azerbaycan Türkleri üzerindeki etkisini kırmaya çalışmaktadır. 2020'de başlayan Ermenistan-Azerbaycan savaşı sonucunda Azerbaycan'ın bölgede güçlenerek geçmişte kaybettiği toprakları elde etmesi, İran'daki Azerbaycan Türklerinin bundan güç alarak Azerbaycan'a bağlanması düşüncesi dahi İran için jeopolitik çatışma riski ve toprak kaybı anlamına gelir ki bu durum Ermenistan'ı destekleme gerekçelerinden birini oluşturmaktadır.

- İran, uluslararası siyaset vizyonu olarak bilhassa geçirdiği İslam devriminin ardından kendine zıt bulduğu Türkiye ve Azerbaycan'a karşı samimi olmayan yaklaşım sergilemekte ve İslam ülkesi politikasını sürdürmektedir. İran, Ortadoğu'da güttüğü Şii politikasının aksine Kafkasya'da çıkarsal ihtiyaçlarına dayalı olarak denge politikası yürütmeye çalışmaktadır.
- İran'ın zıt bir teopolitik anlayışla Güney Kafkasya'da İslam ülkesi olmasına karşın Azerbaycan'a karşı Hristiyan olan ve tarihi açıdan toprak paylaşım sorununun olmadığı Ermenileri desteklemesi, onun bölgedeki diğer çıkarlarıyla örtüşmektedir. Öte yandan İran'ın Kafkasya siyasetinde ABD tarafından uzak tutulması bölgede yalıtılmış olan Ermenistan ile onu yakınlaştırmakta ve jeoekonomik çıkarları arasındaki bağı güçlendirmektedir. İran açısından Ermenistan, İran'ın batısı ile kuzey kısmını Türk nüfusuna karşı koruyan bir bölgedir (Cemilli, 2007: 141). Bu minvalde İran'ın Ermenistan'ı bir nevi tampon bölge olarak gördüğü ortaya çıkmaktadır.
- İran, Güney Kafkasya'da siyasi etkisini kaybetmemek için jeoekonomik ve jeopolitik denge kurma çabasıyla güçlü bir Azerbaycan yerine Ermenistan'ı tercih etmekte ve bölgeye dönük jeofelsefesini Ermenistan'dan yana sürdürmektedir. İran, Karabağ sorununda desteklediği dışlanmış bir Ermenistan'ı, İran bağımlısı bölgesel aktör olarak görmek istemektedir (Karadağ, 2019: 2).
- İran'ın Güney Kafkasya siyasetindeki diğer belirleyici unsur, jeoekonomik boyuttur. Bilhassa Azerbaycan'ın Hazar enerjisini Türkiye üzerinden pazarlaması, İran'ın enerji politikalarında geri planda kalmasına neden olmakta, bu durum Azerbaycan-İran ilişkilerine blokaj oluşturmaktadır.
- BTC, BTK, TANAP gibi enerji-ticari yollarının İran ve Ermenistan üzerinden geçmemesi, iki ülkeyi ortak paydada buluşturmaktadır.
- İran'ın asıl hedefi Gülistan Antlaşması öncesindeki Hazar Havzası'ndaki hakimiyetini elde etmek olup, soğuk savaş sonrası Hazar Havzası'nın statüsünü uluslararası boyuta taşımaktır. Şeker'e göre (2021: 8) Hazar Havzası'ndaki paylaşım sorunları Azerbaycan'ın ABD'ye güvenlik nedeniyle yakınlaşma nedenini oluşturmuştur. Azerbaycan ekonomisinin temeli bu havzaya dayalıdır.
- İran, Hazar enerjisinin taşınması konusunda ana geçiş bölgesi olmayı hedeflemektedir.
- Rusya'nın İran ile ittifakının parçası olan Ermenistan, İran için son derece jeostratejik görünmektedir. İran'ın Zengezur Koridoru'na karşı çıkma sebebi Gürcistan, Ermenistan üzerinden İran ile olan bağın Zengezur Koridoru'nun Türk koridoruna dönüşmesi sonucu kesilmesine neden olacağı yönündeki kaygılarıdır. Bu koridor vasıtası ile Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin kaynaşması fikri İran'ı rahatsız etmekte ve koridorun Ermenistan hakimiyetinde kalması, Türk bağının koparılması anlamına geldiğinden İran için önemlidir.
- Ermenistan ile İran, Rusya'yı Kafkasya'da güvenlik ve istikrarın sağlanmasında bölgesel bir aktör olarak görmektedir (Marabyan, 2017: 23). Ancak Kafkasya geçmişte olduğu gibi günümüzde de istikrarsız bölge olarak (ve bu istikrasızlığın sebebi Rusya olarak) Rusya'nın etki eğilimleri azalmıştır. Bu durumu 2020'de yaşanan Dağlık Karabağ savaşındaki etkilerinden anlamak mümkündür.
- İran ile komşu olmayan Gürcistan'ın ABD-Avrupa yanlısı tutumu Gürcistan'a karşı İran'ın politik duruşunu belirlemektedir (Marabyan, 2017: 23). Gürcistan'ın ve Türkiye'nin batı yanlısı olması, İran'ı rahatsız etmektedir. Gürcistan'ın geçişli konumu, İran açısından

Gürcistan'ın Kafkasya'daki en çok dikkatini çeken husus olup, Gürcistan'a karşı net bir politikasının olmadığı söylenebilir (Suleberidze, 2020: 153). Öte yandan İran, Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımayarak Rusya'dan farklı bir vizyon izlemektedir. Bunun nedeni İran'ın bölgesel güvenlik nedeniyle Gürcistan'ın toprak bütünlüğünden yana olmasıdır. Cemilli'ye göre (2007: 32) İran'ın Gürcistan'a olan yaklaşımını, Gürcistan'ı Rusya'nın arka bahçesi olarak görmesi ve coğrafi açıdan Gürcistan'a komşu olmaması belirlemektedir. Ancak İran'ın Gürcistan'a yaklaşımını belirleyecek en büyük etken Gürcistan'ın Rus karşıtı NATO eksenli siyasi bakış açısı oluşturmaktadır.

- Ermenistan'a ABD desteği, Gürcistan ile Azerbaycan'ın batı yanlısı tutumu karşısında İran, Rusya ile müttefik olarak Güney Kafkasya'da bölgesel ve küresel aktörlerin artan etki ve baskısını minimalize etmeye çalışmaktadır.
- İran'ın Kafkasya'da çekingelerinden ve Azerbaycan ile olan ilişkilerinin bozulmasına neden olan unsurlardan biri, İsrail-Azerbaycan ekonomi ortaklığı ve İsrail'in Kafkasya'daki etkinliğinden rahatsızlık duymasıdır (Gudarzı ve Lashakı, 2013: 64). Öte yandan İran, Azerbaycan'ın ABD ile NATO müzakerelerinden ve askeri tatbikatlarından rahatsızlık duymaktadır.
- İsrail'in Kafkaslardaki varlığı, İran'ın İslamcı fundamentalist faaliyetlerine engel oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın İsrail ile olan stratejik ortaklığı, Türkiye ile etnik yakınlığı, İran Azerbaycan'ı ile demopolitik genişleme yaşayabilme olasılığı, İran'ın Azerbaycan'a karşı bölgesel jeopolitiğini belirleyen önemli argümandır.
- İran'ın Kafkas politikası, güçlü statü sahibi olarak bölgede güvenlik oluşturma, etnik çatışmaların çözümleyicisi, Rusya'nın Kafkasya'daki işlerindeki tarafsızlığı, ABD, İsrail, Arabistan'ın Kafkasya'daki varlığını önlemeye çalıştığı faydacı bir politikayla özetlenebilir (Suleberidze, 2020: 157-159). Ancak İran, etnik çatışmaların çözümleyicisi değil, ayrıştırıcı unsurudur. İran'ın kuzeyindeki Türk nüfusu nedeni ile Azerbaycan'daki Türk nüfusu etnik sınır açısından uyumsuzluk göstermektedir. Tarihi bağlamda İran, her ne kadar bu etnik sınır ayrımını oluşturmasa da bu süreci devam ettirmektedir. İran'ın İslami vurgularına rağmen, Hristiyan devlet Ermenistan'ı desteklemesi yönündedir ki, bu durum Ortadoğu'da geliştirdiği İran Şii siyasetinin Kafkasya'daki çelişkisidir.
- Özetle İran'ın tarihi-kültürel yapısı (antlaşmalar, dini, kültürel faktörler), konumu, güvenlik ve siyasi vizyonu (İslam-laiklik çıkmazı), etnik yapısı (Türk nüfusunun potansiyel tehdidi), Türk birliğinin kurulması riski (Zengezur Koridoru), siyasi-dini düşmanlıklar (ABD-İsrail karşıtlığı), siyasi ortaklıkları (Rusya-Ermenistan boylamsal uzantı oluşturma), jeoekonomik çıkarları Kafkasya siyasetini belirlemektedir.

8.7. Kafkasya'nın Önemi ve Uzak Ülkelerin Jeopolitik Tasarımları

ABD'nin Kafkasya'ya olan ilgisi Kafkasya'da inceleme ve araştırma boyutuyla başlamıştır (Forsyth, 2019: 429). 19. yy. da Rusya'nın yanı sıra Kafkasya ile Orta Asya'ya global hakimiyet kurma isteği ile yeni aktörler İngiltere ve ABD'de eklenmiştir (Deniz, 2015b: 74). ABD, Kuzey Kafkasya'dan ziyade Güney Kafkasya'ya ilgi duymuştur. Azerbaycan'ın müttefiki Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da tesirinin kalmaması ve I. Dünya savaşındaki mağlubiyeti onu ABD'nin safına itmiştir. 1918'den itibaren Paris Barış Konferansı ile ABD tarafından tanınma talebinde bulunması, askeri yardım isteği ve Milletler Cemiyetine girmeyi ummaması, ABD'nin Kafkasya'da

aktif olması için bir fırsattı ancak o dönem ABD ile taraftarları Kafkasya'da yeni devletlerin varlığına hazır değildi ve en önemlisi ABD'nin Kafkasya'ya dönük jeopolitikası netlik kazanmamıştı. Bununla beraber ABD, Birleşik Kafkasya Federasyonuna da sıcak bakmaktaydı (Hasanov, 2016: 47). Birleşik Federasyonu destekleme nedeni ise ABD'nin Ruslara karşı olması ile ilgiliydi. Ayrıca ABD'nin Wilson ilkelerinden ulusların kendi kaderini tayin hakkı açılımı, Kafkasya'daki toplulukların ABD'ye yaklaşımını belirleyecekti.

ABD'nin Güney Kafkasya'da en büyük ilgisi Azerbaycan olup onunla ilgili planlar yapmıştır. ABD dönem başkanı Wilson, Azerbaycan'dan isteklerini bildirmelerini istemiş, buna göre Azerbaycan'ın Kafkasya'daki durumunu, nüfus ve yüzölçümünü, hukuksal ve sosyo-politik yapısını ifade etmiştir. Öte yandan Azerbaycan ile Gürcistan, Kafkasya'daki cumhuriyetlerin birleşik kabul edilmesi halinde Rusya ile geleceğe dönük rejimsel ve politik sınır anlaşmalarını sağlayacağı yönünde direktif vermiş ve bu anlaşma Ermenistan haricindeki Kafkas halkları tarafından imzalanmıştır. Fakat ABD, Azerbaycan'ın bağımsızlığını desteklememiştir. Bunun nedeni Azerbaycan'ın tanınması Rusya güdümündeki diğer halkları ve Rusya'ya bağlı diğer Bolşevik rejimi tanımak anlamına gelmesi ile Rusya'dan ayrılan bölgelere tanınan bağımsızlığın müttefik ilişkilerine zarar vereceği düşüncesidir (Hasanov, 2016: 47-49-55). ABD'nin o dönem manda siyasetini esas alması onu, Kafkasya'da bu politikanın uygulanabilirliğine itmiştir. Paris Barış Konferansı ile ortaya çıkan Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Kafkasya'nın jeopolitik haritasının değiştiği anlamına gelmektedir (Hasanov, 2016: 56). ABD'nin Kafkasya'da bulunma nedeni, Kafkasya'nın İpek Yolu'nun merkezi olması, Orta Asya, Avrupa, Uzakdoğu ile birleşecek ticaret yollarının geçmekte olması, doğal kaynaklar ile enerji kaynaklarının mevcudiyetidir (Cemilli, 2007: 17).

ABD, Post Sovyet dönemi ile beraber Kafkasya'da aktif olmaya başlamıştır. 1994'e değin ABD'nin Kafkasya'ya dönük uzaktan zayıf bir politikası vardı. Bunun nedenleri arasında ABD'nin Kafkasları Rusların arka bahçesi şeklinde görmesi nedeniyle bölgede Ruslar ile karşı karşıya gelmek istememesi ve Güney Kafkas ülkelerinin Rus yanlısı politika izlemeleri idi. Ancak Ermenistan gönüllü olarak bu politikayı izlerken, Azerbaycan ile Gürcistan, Avrupa ile ABD'den politik destek sağlanmaması nedeniyle mecburi Rus yanlısı politika izlemişlerdi (Cemilli, 2007: 18).

ABD'nin bölgede 1994 sonrası aktif politikaları ve jeoekonomik çekişmeler, yavaş yavaş Gürcistan ile Azerbaycan'ı yanına çekmeye başlaması, bölgede gelişen savaşlar ve siyasi problemler konusunda Rusya'nın, Gürcistan ve Azerbaycan'a dönük suçlayıcı jeopolitik refleksler geliştirmesine neden olmuştur. Rusya'nın Kafkasya'ya dönük uzaktan kontrol mekanizmaları geliştirmesinin nedenlerinden biride bu olmuştur.

ABD'nin Güney Kafkasya'da en çok ilgi duyduğu ülke, enerji kaynakları nedeni ile Azerbaycan olmuştur. Ancak Karabağ sorununda Azerbaycan'a gerekli desteği vermemiştir. Bunun nedeni bu sorunun aktörü Ermenistan'ın ABD'de güçlü lobilerinin olmasıdır. ABD-Azerbaycan ilişkileri, Azerbaycan'ın Rus baskıları ve etkilerinden kurtulma çabası ile 1993 sonrası geliştiği anlaşılmaktadır. 1994'de imzalanan "Asrın Antlaşması" Azerbaycan'ın petrolünü pazarlama noktasında dış devletlere açılım göstermesi ile başlamıştır. Sovyetlerin dağılması sonucu bölgede Rusya'nın zayıflaması, ABD için hem bölgeyi kontrol etme hem de Hazar enerjisini taşıma konusunda fırsat yaratmıştır. Azerbaycan'ın ise bir yandan Rus etkilerinden kurtulma bir yandan Hazar enerjisini pazarlama noktasında alternatif yaratması söz konusu olmuştur.

ABD'nin Azerbaycan kadar olmasa da Hazar enerjisinin taşınması konusunda stratejik bulduğu ülke Gürcistan'dır. Gürcistan, iç güvenlik ve egemenliğini keskinleştirmek adına ne kadar batı ile ABD'ye yaklaşırsa Rusya'dan o denli kopacağına inanmaktadır (Cemilli, 2007: 127).

Nitekim bu faaliyetlerini 90'lı yıllardan beri sürdürmektedir. 2005'de Gürcistan'ın NATO'ya girme isteğini Rusya'ya karşı sert tavırla sergilemesi de ABD'nin Gürcistan ile yakınlaşmasını sağlamıştır.

ABD-Ermeni ilişkileri, SSCB döneminden önce Ermeni nüfusunun ABD'ye kabulü ile başlamıştır. Azerbaycan'a nispeten Ermenistan ile samimi ilişkileri olan ABD'de Ermeni diasporası son derece etkili gelişmiştir. ABD'nin Ermenistan'a yardımları olmuştur. Ancak Dağlık Karabağ'ı ayrı bir bölge olarak görmüştür. ABD, Türkiye'nin Ermenistan ile sınır kapılarını açmasını istemiş ve Türkiye'ye baskılar uygulamış, bu yolla Ermenistan'ın batıya açılarak Rusya'nın askeri ve politik etkilerini azaltabileceğini düşünmüştür (Cemilli, 2007: 157).

ABD'de Clinton ve Bush dönemleri, bloklaşmalar çerçevesinde (Rusya- İran bloku ve NATO bloku şeklinde) sürdürmeyi tercih ederken, Obama dönemi ABD'nin bölgesel çıkarlarını esas almıştır (Hasanov, 2016: 140). Diğer önemli nokta ise ABD'nin hem Kafkasya hem de Ortadoğu ölçeğinde Türkiye bağlamlı Kafkasya değerlendirmesidir. ABD, Kafkasya-Hazar Havzası ve çevresinde askeri-stratejik ve jeoekonomik kontrol amaçlı dış politik yönelimlere sahiptir. NATO'nun doğuya doğru genişlemesi, ABD'yi Kafkasya'da aktifleştirmektedir.

ABD için tüm Dünya'ya dönük olduğu gibi 11 Eylül 2001 olayları, Kafkasya siyasetinde de değişimler yaratmıştır. Bu durum Orta Asya'da olduğu kadar Kafkasya'da teröre karşı izlediği politikalarla sürmüştür. Bu politik tavır ABD'nin büyük oranda aktardığı enerji politikalarının güvenliğini sağlama boyutu ile Hazar-Karaçi, BTC, Hazar-Basra hatlarının üzerinde gelişmiştir. Bölgeye bütünsel olarak (Ortadoğu-Orta Asya- Kafkasya aksında) bakan ABD'nin Hazar Havzası'na dönük planı, ABD'nin Asya kıtasındaki A planını oluşturmuştur. Bu plana göre ABD, Hazar Havzası'ndaki enerjiyi Karaçi Limanı üzerinden aktarmayı hedeflemektedir. Şayet ABD bunu gerçekleştiremezse, B planını devreye sokarak Basra körfezinden enerji aktarımına gidecek bu da olmaz ise, C planı ile Türkiye üzerinden Ceyhan aracılığı ile enerji aktarımı yapacaktır (Akdemir, 2018). Ayrıca Rusya'nın Ortadoğu'daki faaliyetlerine karşı ABD'nin, Güney Kafkasya'yı tampon bölge olarak gördüğü anlaşılmaktadır. ABD, Büyük Ortadoğu'yu Transkafkasya ile birleştirerek Rusya'dan uzaklaştırmak düşüncesine sahiptir. Ayrıca İran'a coğrafi yakınlığı nedeniyle Kafkasya, ABD açısından stratejik öneme sahiptir. Bu amaçla ABD, Kafkasya'da askeri gücünü artırmak çabası içindedir. Bütünsel olarak bakıldığında günümüzde ABD'nin Kafkasya'ya olan ilişkisel konumunu da göz önünde tutarak uzaktan kontrol etmeye ve bölgeye dönük siyasi çatışmalar, savaşlar ile ilişkisel açıdan müdahale etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır ABD'nin mekânsal açıdan Kafkasya'ya olan uzaklığı askeri üslerle gidermeye çalıştığı görülmektedir (Deniz, 2015b: 40). ABD'nin Güney Kafkasya'ya dönük politika özeti şöyledir (Cemilli, 2007: 19): bölgeye ekonomik yatırım yapmış şirketlerin garantörlüğünü bölgede istikrar sağlayarak oluşturmak, İran'ı bölgede dışlayarak baskılamak, Rusya'yı bölgede etkisiz hale getirmek için Güney Kafkasya devletlerine mali yardımda bulunmak ve Kafkasya'yı kontrol eden tek aktör olmaktır.

AB, Kafkasya üzerine jeopolitik tasarımı olan aktörlerdendir. Genişleme stratejisine kadar AB, Kafkasya'yı komşusu olarak görmüyordu. 1995 Madrid zirvesi AB'nin Kafkasya kararı: Kafkasya; doğal kaynak varlığı, Avrasya-Uzakdoğu bağlantı noktasını temsil etmesi, ekonomik pazar oluşturması, istikrarsızlığı nedeniyle suça meyilli yapıya sahip olması, bölgesel ve küresel aktörlerin ilgisini çeken etki alanı bölgesidir (Keçeci, 2021: 31-32). Yaygın kanı bu olsa da AB ülkeleri, Kafkasya'yı iki açıdan önemsemektedir: Kafkasya'yı Orta Asya'ya açılan jeostratejik koridor ve Güney Kafkasya ülkeleri üzerinden erişebildikleri (Kuzey Kafkasya'da Rusların varlığı nedeniyle, Rusya'ya enerji alternatifi olarak) Hazar enerji havzasına dönük jeoekonomik genişleme

alanı olarak görmekte, Kafkas jeopolitik bölgesini, enerji ve ticaret bağlantıları nedeniyle önemsemektedirler.

2008'de AB'nin Doğu Ortaklığının Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'yı kapsaması, Güney Kafkasya ülkelerini ön plana çıkarmıştır. AB Azerbaycan'ı enerji varlığı nedeniyle önemserken, Gürcistan'ı enerji ulaşım ağları ve limanlara sahip olması nedeniyle stratejik hat olarak görmektedir. Parubochaya ve Prygunkova'a göre (2021: 185); AB Dağlık Karabağ meselesinde Avrupa ülkelerinde yaşayan Kafkasya diasporası nedeniyle bu bölgeyle ilgilenmekle beraber Kafkasya'da asıl önemsedikleri nokta enerjidir.

AB'nin Güney Kafkasya'ya yaklaşımının şekillenmesinde, Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde bölgede tırmanan etnik çelişkiler büyük önem taşımaktadır. Ermeni ve Gürcü diasporalarının çok sayıda temsilcisi olduğu için Fransa, özellikle barışçıl yerleşimle ilgilenmiştir. Ermenistan'ın 2020'de Dağlık Karabağ sorununda Rusya'dan umduğu desteği alamaması, AB'ne karşı yaklaşmasına neden olmuştur. Fransa'nın Minsk Grubu içinde olması ve bölgede güç temsili oluşturma çabası, bölgede hamilik rolünü üstlenmeye çalıştığını göstermektedir. Nitekim Fransa, Türkiye'ye karşı Zengezur Koridoru'nun açılmasını istememektedir. İtalya, İsveç ve Finlandiya, AGİT Minsk Grubu çerçevesinde alınan kararda belirli bir rol oynamıştır. Ancak 2020'de yaşanan Dağlık Karabağ Savaşı Minsk Grubu'nun etkili olamadığını göstermiştir. Nitekim bu savaşta Türkiye, Minsk grubundan daha aktif roller üstlenmiştir. Dağlık Karabağ Savaşı sırasında enerji hattının geçtiği bölgelerdeki çatışmalar, enerji güvenliği sorunu ile AB'ni rahatsız etmiştir.

AB'nin Kafkasya'da jeopolitik çıkarları nedeniyle Karabağ meselesinde etkili güç olmaya çalıştığı görülmektedir. Viladimirovich (2022: 32) Karabağ Savaşı'nın ardından AB politikasını şöyle özetlemektedir: Doğu Ortaklığının engelleyemediği Karabağ Savaşı'nın ardından AB ile iş birliği Ermenistan ile Gürcistan'a ilgi çekici gelse de Azerbaycan'da aynı etkiyi yaratmamıştır. AB'nin Azerbaycan üzerine Türkiye gibi etki kurma durumu bulunmamaktadır. AB'nin yetki oluşturma, güçlendirme arayışı içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu etkinin önündeki engel aktörler; Türkiye, Rusya, İran'dır. Ayrıca Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan arasındaki anlaşmazlıklar, AB'nin diplomasi çalışması için caydırıcı nitelik taşımaktadır. Gürcistan bölgede AB'ni desteklerken, Türkiye, Azerbaycan ulaşımı AB için fırsat yaratmaktadır. Bu yolun açılması için Ermenistan'da Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışmaktadır. Öte yandan Rusya'nın bölgedeki varlığına karşılık İran ile Türkiye'nin konumları bağımsızlaşmaktadır.

AB ülkeleri arasında Kafkasya bölgesel jeopolitiğine ilgi duyan ülkelerden biri de Almanya'dır. Hazar petrolünün çıkarılması konusunda teknolojik donanıma sahip Alman ve İngilizler, bölgeye ilgi duymuşlardır (Forsyth, 2019: 432). Almanlar II. Dünya Savaşı sırasında Kafkasya'nın kuzey batı bölümünü işgal etmiş ve Grozni'ye kadar ilerlediklerinde Ruslar tarafından durdurulmuştur (Forsyth, 2019: 559). Günümüzde Almanya Hazar enerji kaynakları nedeniyle bölgeye ilgi duymaktadır.

Kafkasya, Rusların canlı bir organizma gördükleri devlet sınırlarını genişletme jeopolitikasına karşı, Avrupa sınır bölgesi olarak tehlike içermekte idi. Kuzey Kafkasya, yalnızca Rusya'nın en güvensiz bölgesi değil, aynı zamanda Avrupa'nın sınır bölgesi için bir tehdit olmaya devam ediyor (Rondeli, 2011: 2).

Günümüzde AB Kafkasya politikalarının çoğunlukla Hazar enerji havzası üzerine olduğu görülmektedir. Bu açıdan Rusya'ya karşı alternatif doğal gaz tedariğinin Hazar-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarımını ve enerji güvenliğini desteklemektedirler. Nitekim 2022'de başlayan Ukrayna-Rus Savaşı'ndan etkilenen bölgelerin başında Avrupa

gelmektedir. Bu süreçte Avrupa'ya enerji kartını oynayan Rusya'ya dönük AB'nin bu hamle karşısında B planı olarak enerji politikasının olması gerekmektedir. Bu durum, AB adına Hazar Havzası'nı enerjipolitik açıdan daha stratejik hale getirmektedir.

İngiltere; Kafkasya'yı ilişkisel konum açısından uzak bir bölge olsa da kendi sömürgelerine giden yollar nedeniyle stratejik görmüştür. İngiltere'nin Kafkasya'daki günümüz stratejisini belirleyen unsur Hazar Havzası nedeniyle enerjipolitiği üzerinedir.

Diğer Uzak Bölge Ülkeleri'nin Kafkasya Jeopolitiği:

İsrail'in amacı Kafkasya'da konumunu güçlendirmek, bölgede İran etkisine blokaj oluşturmaktır. İsrail, Kafkasya'da Azerbaycan ile iyi ilişkiler tesis ederken geçmişte Azerbaycan-İran bağlantısından çekindiği için Azerbaycan'a İran'ı güvensiz ve istikrarsız, tehlike unsuru olarak göstermeye çabalamıştır. Ayrıca Güney Kafkasya'da Yahudi varlığı (bilhassa Azerbaycan'da) Azerbaycan-İsrail ilişkilerini ön plana çıkarmıştır (Gudarzı ve Lashakı, 2013: 63). Azerbaycan'daki Yahudiler, Azerbaycan halkları ile eşit muameleye sahip olup, bölgede toplumsal kuruluşlar aracılığı ile İsrail-Azerbaycan dostluk tanımını oluşturmaya çalışmışlardır. Ayrıca Azerbaycan'daki İsrail medyası son derece güçlüdür (Çalışkan, 2018: 2). İsrail, Azerbaycan'dan petrol ithalatı yaparken, Azerbaycan İsrail'den silah temin etmektedir. Ancak en stratejik noktalardan biri, İsrail'in Ortadoğu jeopolitik sahasında büyük engel teşkil ettiğini düşündüğü İran'ı, Azerbaycan stratejik hattını yumuşak güçle kullanarak İran'a iletmeye çalışmasıdır. Bu bağlamda İsrail'in Kafkasya'da hem jeoekonomik ve demografik hem de politik nedenlerle varlığı söz konusudur.

İsrail'in Kafkasya'yı önemseme nedenlerinden biri de Rusya'nın Ortadoğu'daki faaliyetlerine karşın, Kafkasya'yı jeopolitik hamle olarak görmesidir. Bu bağlamda Kafkasya'da Azerbaycan'ın Rus taraftarı olmayan tavrı, İsrail'i Azerbaycan'a yakınlaştıran hususlardan biri olmuştur.

Bölgede daha güçlü bir aktör olarak Çin, Kuzey Kafkasya'yı Rusya'ya ait bölge olarak görmekte, Rusya'nın toprak bütünlüğünü savunmaktadır. Bunun temel nedeni ise, bölgede daha güçlü bir aktör olarak ABD'yi görmek istememesidir. Öte yandan Güney Kafkasya'da Sovyetler Birliği'nin bıraktığı boşluğu kendisinin doldurması arzusu içindedir. Bu nedenle Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan-ABD karşısında Rusya-İran-Ermenistan'ın yanında durmaktadır (Cemilli, 2007: 33). Çin'in Güney Kafkasya politikası, ülkesinin çıkarsal jeopolitik hedefleri ile örtüşen bölgedeki devletlerin toprak bütünlüğünü savunan ölçektedir. Örneğin İpek Yolu ticari bağlantılarını korumak için Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü destekleyerek, ticari yol güvenliğini garantilemeye çalışmaktadır. Bu nedenle Çin'in Kafkasya'ya dönük jeopolitikaları ekonomik nedenlere dayalıdır. Bunu İpek Yolu ve ticari bağlantılarla uzaktan denetleyerek gerçekleştirmektedir.

8.8. Coğrafi Kayma İlkesi ve Stratejik Planlar

Jeopolitik çıkarların uygulanmasına müsait coğrafi ortam olarak Kafkasya; tarih boyunca Roma, İran, Bizans, Osmanlı, Türkiye ile son iki asır Rusya'nın hakimiyeti altında yönetiliyordu. Bu nedenle güçlü devletlerle çevrelenmiş olan Kafkasya bölgesi; güvenlik, bağımsızlık bağlamında garantörlük elde etmek için politik ortaklık kuracağı hami aramıştır. Bilhassa SSCB'nin dağılmasıyla Kafkasya'nın popülerleşmesi kaçınılmaz olmuştur (Lordkipanidze and Totadze, 2010: 49). Günümüzde Güney Kafkasya adına Rusya'nın uzaktan kontrolü sürmekte ve bölgedeki etnik çatışmaları körüklemektedir.

Jeokültürel-jeoekonomik genişlemeler, siyasi ve askeri gelişmeler, Kafkasya'da eksen kaymasını tetiklemektedir. SSCB'nin dağılmasıyla beraber Dünya jeopolitik sisteminde dengeler değişerek Asya'ya kaymaktadır (Tsuladze, 2014: 117). Hazar Havzası'nın jeoekonomik boyutu bu

bölgeyi değerli kılan en stratejik halka olarak görünmektedir. Bölgesel ve küresel aktörlerin bölgedeki enerji üstünlüğünü elde etme çabası rekabeti tırmandırmaktadır. Tarihi süreç; Rusya, Türkiye, İran arasında çekişme sahası Kafkasya'da yeni rakipler ortaya çıkardı. Tsuladze'e göre (2014: 119) bu bölgenin önemi yalnızca stratejik enerji sahası olmasından dolayı değil, aynı zamanda üç kıtanın buluştuğu yer olması, İpek Yolu'nun geçiş bölgesi ve dünya dinlerinin kavşak noktası olması, yeni jeoekonomik projelere elverişli güzergâh olarak Hindistan ile Çin'i aktive etmesinden de kaynaklanmaktadır. Bilhassa Sovyetlerin çökmesi bu durumu elverişli kılan en önemli unsurdur. Rusya'nın toprak bütünlüğünü büyük oranda kaybetmesi, Kafkasya'da yeni aktörlerin varlığını tetiklemiştir. Bu durum coğrafi kaymalar eşliğinde Kafkasya adına yeni jeostratejik planları da gün yüzüne çıkarmıştır.

SSCB'nin dağılmasıyla beraber Ruslar Kafkasya'da askeri üsler (Abhazya da Gudauta, Gürcistan'da Batum, Ahilkelek, Vaziani, Azerbaycan'da Gebele, Ermenistan'da Gümrü, Erebuni) ile varlığını devam ettirmektedir. Bu durum Rusya'nın Kafkasya'da etki sahasını ve varlığını sürdürme çabasıyla, Rusya'nın stratejik planına bağlanabilir. Rusya adeta Kafkasya'nın polisi gibi diğer aktörlerin bölgede aktif olmasını istememektedir. Kafkasya ve Karadeniz Havzası'nı demografik açılımlarla şekillendirdiği ve Kırım'dan Hazar'a kesintisiz kendi lehine jeostratejik koridor oluşturma isteğini sürdürme çabası, Rusya'nın gelecek stratejik planları arasında yer almaktadır.

SSCB'nin dağılmasından günümüze eski Sovyet devletlerinin bir kısmı Rusya'dan ayrı farklı ülke ve bölgelere yakınlık duymaya başlamıştır. Kuzey Kafkasya Rus eksenli devam ederken, Güney Kafkasya farklılık göstermektedir.

Güney Kafkasya'da jeopolitik çekişmeler, bölgesel aktörlerin çıkarları nedeniyle farklı eksenlere itmekte, bölgesel kutuplaşmalara neden olmaktadır. Tarihi bağlamda demir perde sınırı olarak Kafkasya'nın Rus etkilerinden kurtulması, yeni siyasi-ekonomik birliktelik oluşturmaya itmiştir. Soğuk savaşın bitmesi ile Rusya'nın bölgedeki baskınlığının azalması ile ABD'nin bölgede yayılmacı ve emperyalist faaliyetleri, Kafkas ülkelerini tercihe itmiştir. Ancak Kafkasya'nın diğer önemli alternatifi Türkiye'dir. Ran'a göre (2013: 103) Türkiye SSCB'nin dağılmasından bu yana Kafkasya, Balkanlar ve Orta Asya boyutlarına taşımayı planlamakta, bölgesinde yalnızca teolojik açıdan bir aktör olmakla yetinmemektedir. Nitekim Gürcistan batıya yakınlık duymakta, NATO'ya girme arzusu içinde kendini Türkiye'nin kuzeydoğu kanadı olarak görmektedir. Abhazya ve Güney Osetya problemine müdahil olarak Rusya'nın onları desteklemesi, pasaport vermesi, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne saygı göstermemesi, Gürcistan'ın Rus bağını kesmek istemesine ve yeni bölgesel yakınlık arayışları ile siyasi ekseninin kaymasına neden olmuştur. 1995 sonrası Gürcistan'ın Rus ekseninden çıkmaya başlamasıyla Gürcistan İpek Yolu, enerji hattı, Avrupa-Asya arasındaki koridor rolü ön plana çıkmıştır. Bilhassa ekonomik gelişimini ticari yollar vasıtası ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya gerçekleştirmesi, Gürcistan'ın kazançları arasında yer almaktadır. Öte yandan Azerbaycan, etnik-tarihi bağları nedeni ile Türkiye'den yanadır. 2020'de Dağlık Karabağ üzerine Türkiye'nin yardımları ile Ermenistan'a karşı savaşta elde ettiği başarısı ile Azerbaycan, Türkiye ile olan dostluğunu daha fazla pekiştirmiştir. Ermenistan ise Dağlık Karabağ sorununda güçlü Türkiye'nin Misk Grubu'nun yapamadığı başarısına tanık olmuş ve ilişkilerinin normalleştirme kararı almıştır. Nitekim Ermenistan batıya açılmasının en stratejik ve kazançlı yolunun Türkiye sınırından geçtiğinin farkındadır. Bu durum zaman içinde Ermenistan'ı Türkiye'ye daha fazla yakınlaştıracaktır.

Kuzey Kafkas halkları ise güdümünde yaşadıkları ve Kafkasya topraklarını bölen, asimile etmeye çalışan Ruslara karşı Türkiye'ye sempati duymaktadır. Nitekim bu tavır Türkiye'de yaşayan ve geçmişte Osmanlı Devleti'ne duyduğu minneti Türkiye'ye duyan Kafkas halkları içinde geçerlidir. Türkiye günümüzde hem coğrafi yakınlığı hem başarılı ticari ve diplomasi faaliyetleri ile Kafkasya'nın devamı olan coğrafi bölgedir. Bu nedenle Kafkas haklarının çıkarları bağlamında Kafkaslara en yakın aktör Türkiye'dir. Kafkasya'yı çevreleyen Türk nüfus bölgesi, Maverayı Kafkasya'nın olması, Kafkasya'da Türkiye etkilerini baskın hale getirmektedir. Bu bağlamda SSCB'nin dağılması ile yeni devletlerin ortaya çıkması, yeni siyasal ortamı kurgulamıştır. Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da merkezi gücün dağılması, bölgede güçlü yeni aktörleri ön plana çıkarmıştır. Bu durum Kafkasya'da siyasi açıdan coğrafi kaymaları beraberinde getirmiştir. Türkiye, tarihi-coğrafi-dini-etnik bağları nedeni ile Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'nın en etkili aktörü olarak, Kafkasya'da siyasi planları belirleyecek eksen olarak ön plana çıkmıştır.

9. KAFKASYA JEOPOLİTİĞİNDE TÜRKİYE VE DENGELEYİCİ ETKİSİ

9.1. Türkiye'nin Coğrafi Yakınlığı

Dünya'da pek çok ülke, çıkarları ve devletinin idamesi için çeşitli dış politika yönelimlerine sahiptir. Küresel değişimler ve sorunlar, jeopolitik eğilimler, uluslararası ilişkiler de evrim geçirmektedir. Ülke politikalarına yön veren hususların başında ülkelerin bulunduğu lokasyon, tarihi süreç ve coğrafi şartlar belirleyici olmaktadır. Arı'ya göre (2017: 246) ülkeler; coğrafi ortam, topografya ve sahip oldukları doğal kaynaklarına göre göre dış politik yönelimlerde bulunmaktadırlar. Türkiye, bulunduğu lokasyonda değil, Dünya'da başka bir konumda bulunsaydı elbette ki dış politik yönelimleri farklı olacaktı. Örneğin, İngiltere, konumunun getirdiği avantaja bağlı olarak (tek etken bu olmasa da) politikasını sürdürmektedir. Yine Rusya'nın bulunduğu coğrafi konum, sıcak ve savunmaya elverişli bölgelere inmeyi gerektirmiştir.

Osmanlı Devleti, Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu, Afrika gibi yakın coğrafi havzalardaki halkları, İslam milliyetçiliği ile bir arada tutan stratejik bir aktör olmasına karşın zayıflaması, Kırım'dan başlayarak Rus baskılarıyla Kafkasya'dan zorunlu olarak geri çekilmesi, Balkanlarda ulus milliyetçiliği ve toprak kayıpları, Ortadoğu'da dışsal aktörlerin stratejik oyunlarıyla yaşadığı kayıplar doğrultusunda, İslam milliyetçiliği çözülmüş ve yeni ülke Türkiye mecburi siyasal çözüm arayışlarına girmiştir. Geçmişte Osmanlı Devleti Anadolu'da ülkesel bir devletin varlığını İslam unsuruyla yakın coğrafi havzalarda devam ettirme gayesi güttüyse, günümüzde de Türkiye'nin aynı coğrafi bölgede kurulmuş ülke olarak Osmanlı mirasını ve varlığını idame ettirmek için bu yakın coğrafi havzaları hayat sahası olarak görmesi zorunlu bir realitedir. Bu hayat sahalarından biri Kafkasya ve onu çevreleyen Maverayı Kafkasya'dır.

Türkiye, bulunduğu konumu itibari ile hem avantaj hem de dezavantaj sahibi bir ülke olarak bölgesel ve küresel jeopolitik yaklaşımlarını buna göre belirleme eğilimi içinde olan ülkedir. Bulunduğu izafi konumu, Türkiye'yi en anlamlı kılan niteliği olup, tarihsel denklemde tıpkı Kafkasya gibi çok sayıda topluluğa ev sahipliği yapmasına ve coğrafi yakınlığı nedeniyle komşu ülke ve bölgede yaşanan siyasi ve ekonomik olaylara kayıtsız kalamayacağı bir pozisyona girmesine neden olmuştur.

Türkiye ve Kafkasya, coğrafi-tarihi etkileşimlerini, birbiri üzerine siyasi, ekonomi politikalarıyla inşa etmek durumundadır. Coğrafi çerçevede birbirinin devamı niteliğini taşıyan bu iki bölge, komşuluğun ötesinde ortak coğrafi ortamı ifade etmektedir. Kafkasya ve Maverayı Kafkasya ile tarihi-dini-etnik-kültürel-ticari-coğrafi bağlantılı olarak Türkiye, bu iki bölgenin en etkin aktörlerinden biridir. Bu durumu Türkiye'nin Ukrayna-Rusya-Azerbaycan-Gürcistan ve Orta Asya'daki ülkelerle siyasi-ticari-etnik ilişkilerinden anlamak mümkündür.

9.2. Türkiye'nin Kafkasya ile Tarihi, Dini, Kültürel, Etnik Bağları

Kafkasya ve Türkiye, birbirini tamamlayan coğrafi ortamlar olarak üzerinde tarihi, kültürel, etnik bağlar inşa edilmiş bölgelerdir. Kafkasya'nın Türkiye açısından önemli olmasının nedenlerinden biri, Türklerin anayurdu olan Maverayı Kafkasya'nın devamı Orta Asya ile bağlantı bölgesi olmasıdır. Orta Asya'dan Hazar Denizi'nin güneyi ve kuzeyinden gelen Türk akınları ile Anadolu'da Selçuklu-Osmanlı ve Türkiye'nin inşasında köprü bölge rolünü üstlenmiş olan Kafkasya, günümüzde Türkiye'yi Maverayı Kafkasya'ya bağlayan geçiş bölgesi rolünü sürdürmektedir. Bu bağlamda Türkiye ile Kafkasya arasında tarihi ve etnik bağlar söz konusudur.

Tarihi süreçle beraber Orta Asya'dan, Sibirya'dan, Rusya'dan, kuzey yolu ile Anadolu, Ortadoğu aracılığı ile güneyden, Karadeniz Havzası aracılığı ile batıdan çok sayıda kavim, Kafkasya'ya gelerek kültürel dokularını aktarmış, Kafkas halkları ile etkileşim yaşayarak günümüz Kafkas kültürünü ortaya çıkarmışlardır. Kafkasya'dan Anadolu'ya tarihi bağlamda coğrafi-kültürel yakınlığı nedeniyle çok sayıda göç gerçekleşmiştir. Hattiler, Hurriler (Mittani), Kaşkalar bunlardan bazılarıdır. Bunlar içinde Hattiler, Hitit Devletiyle yakın bağ kurarken, Hurriler Güneydoğu Anadolu'da, Kaşkalar ise Doğu Karadeniz bölgesinde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Anadolu, tarihi açıdan Kafkasya ile yakinen bağlantılı topluluklara ev sahipliği yapmış coğrafi yakınlığa sahip kültürel etkileşimi bünyesinde taşıyan coğrafi ortam olmuştur. Yapılan arkeolojik çalışmalar, Kafkasya ve Anadolu arasındaki münasebetlerin sadece göçle sınırlı kalmadığı aynı zamanda Anadolu ve Kafkasya'nın idolleri, sanat eserleri, heykel figürleri, savaş aletleri, madeni takılar vb. unsurların büyük benzerlikler gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu durum Anadolu-Kafkasya arasındaki münasebetlerin ve dolayısı ile etkileşimin ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir.

Anadolu ve Kafkas topraklarının ortak bölgelerinde inşa edilen kültürel bölgeler ve devletler bu iki coğrafi bölgeyi birbirinden ayrılamayacağı şekilde bağlamıştır. Örneğin Kura-Aras kültürü, merkezi Anadolu olan ve günümüz Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, İran ve Ortadoğu'da Lübnan, Suriye, İsrail, Filistin topraklarını içine alan bölgede kurulmuş eski bir kültür bölgesi idi (Harita 17). Öte yandan, Kolhis Kültür alanı denilen kültür uygarlığı, Karadeniz kıyıları ile Ordu şehri dahil olmak üzere Kafkasya ve Anadolu coğrafyası üzerine inşa olmuş ve bu bölgede daha sonra Egrisi adını alarak devam etmiştir (Harita 16). Gürcistan'da kurulan Tao Klarceti Prensliğide (Pakradini Hanedanlığı) Kuzeydoğu Anadolu'yu (Erzurum-Artvin-Ardahan-Kars) içine alacak şekilde kurulmuştur (Harita 18). Bu bağlamda Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu Gürcü-Ermeni dini-kültür-siyasi bölgesinin temsili olmuştur. Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Vaspurakan, Haçin, Sunik, gibi prenslikler kurulmuştur. Bilhassa Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Kars Ani zaferi, Anadolu ve Kafkasları birbirine yeniden yakınlaştırmıştır. Melikşah'ın Müslüman veya Hristiyan ayrımı yapmadan egemenlik kurduğu bölgede halkı bağrına basması, bu iki bölgeyi yalnızca tarihi değil dini açıdan da birbirine bağlamıştır. Doğuda Amu Derya Nehri'nden Tanrı Dağları'na kadar, batıda Akdeniz'e, Kuzey'de Kafkas Dağları'na, güneyde ise Hint Denizi'ne kadar uzanan Büyük Selçuklu Devleti'nin kontrolünde idi. Dolayısı ile Kafkasya büyük ölçüde Türk etkilerini tarihin her döneminde hissetmiş Türklerin hamisi olmuş jeostratejik bölgedir. 16. yy. da ise Osmanlı hakimiyeti ile Osmanlı döneminde Kafkasya'nın Çıldır ve Ahıska merkezli yönetilmesi Anadolu'nun Kafkasya'nın bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Kafkasya, tarihi ve etnolojik açıdan Türkiye ile ortak bir coğrafi alanı paylaşmaktadır.

Osmanlı Devleti döneminde Çerkes, Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya halklarının Müslüman olması iki coğrafi bölge arasındaki bağı dini açıdan perçinlemiştir. Ayrıca 1864 sürgününden önce ve sonra Kafkas-Anadolu halkları arasında yapılan evliliklerde bu bağı güçlendiren diğer unsur olmuştur.

Kafkas-Anadolu münasebeti, Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler ile dahada yoğunlaşmıştır. Tarihi ölçekte 1864 Kafkas sürgününden sonra Anadolu'ya gelen ve Anadolu'yu kendine yurt edinen çok sayıda Kafkas halkları bulunmaktadır. Türkiye, Kafkas halklarının diasporası konumuna gelmiştir. Kafkas halklarından birtakımı ise Osmanlı Devleti ile akrabalık inşa etmişlerdir. Örneğin, II. Abdulhamid'in manevi annesi Rahime Sultan ve II. Abdülhamid'in eşi Ayşe Müşfika Sultan Çerkesdir. Dolayısı ile 1864 sürgününden buyana Çerkesler için vatan Türkiye'dir. Bu bağlamda Türkiye-Kafkasya arasındaki bağ, 1864 sonrası dahada yoğunlaşmış, dini kültürel

etkileşimler yaşanmıştır. Bilhassa İslam, Kafkas-Anadolu halkları arasında bir yakınlık oluşturmuştur. Tıpkı Ortadoğu-Anadolu etkileşiminde olduğu gibi inançlar, etno-dilsel unsurların önüne geçmiştir. Dolayısı ile eski çağlardan başlayarak devam eden Türkiye-Kafkasya ilişkileri günümüzde de etnik-kültürel-siyasi-ekonomik açılardan yine devam etmektedir. Tüm bu unsurlar bir araya geldiğinde Türkiye-Kafkaslar arasında ayrılamaz bir tarihi-kültürel-dini-etnik köprünün kurulduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal'in 29 Ekim 1933'de Ziraat lokalinde söylediği ifadeleri son derece stratejiktir:

"*Bizim dili bir, inancı bir, öz kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir, hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak! Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür. Bugün biz bu kitlelerden dil bakımından, gelenek, görenek, tarih bakımından ayrılmış çok uzağa düşmüşüz… Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli… Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Tarih bağı kurmamız lazım, folklor bağı kurmamız lazım. Bunları kim yapacak? Elbette biz! Nasıl yapacağız? Ortak bir dil amaçladığımız gibi, ortak bir tarih öğretimimiz olması gerekli. Ortak bir mazimiz var, bu maziyi, bilincimize taşımamız lazım. Bu sebeple okullarda okuttuğumuz tarihi, Orta Asya'dan başlattık! Bizim çocuklarımız, orada yaşayanları bilmelidirler. Orada yaşayanlar da bizi bilmeli…".*

Mustafa Kemal'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ile tarihi, etnik, dini, kültürel, sosyal bağları mevcuttur. Türkiye'nin üzerine düşen görev, coğrafi yakınlık üzerinden iletişim kurarak bu bağları güçlendirmek ve iki bölgede aktif roller üstlenmektir. Ortak tarihi, ortak kültürü, ortak dili, ortak dini günümüze Kafkasya ve Maverayı Kafkasya üzerinden inşa edebilecek stratejik bölgesel aktör Türkiye olmalıdır.

9.2.1. Milli İktisat Döneminin Kafkasya Politikası

İlk etkileri II. Meşrutiyet ile başlayan Milli İktisat Dönemi, 1913 İttihat Terakki döneminden başlayarak 1960'a kadar ki siyasi süreci içermektedir. Milli İktisat Dönemi, bilhassa 1913-1918 aralığında İttihat ve Terakki Dönemini kapsamaktadır. İttihat Terakkicilerin Kafkasya'ya olan özel ilgileri, onların Kafkasya ile ilgili Türkçülük ilkesi bağlamında coğrafi ve etnik yakınlığı ile bu bölgeye dair politik amaç belirlemelerini sağlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin doğu sınırındaki halklarını korumak amacı ile oluşturduğu Kuzey Kafkasya Siyasi Komitesi, bu ilginin bir parçasını oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti Kafkaslarda Ruslarla arasına tampon bölge oluşturmak maksatlı Kuzey Kafkasya Siyasi Komitesini (Şimali Kafkasya Muhacirleri adını aldı) kurmuştur. Bu komiteyi maddi açıdan destekleyenler ise İttihat ve Terakki'den Enver ve Talat Paşalar olmuştur (Deniz, 2015b: 125).

Mustafa Kemal'in, Kuzey Kafkasya'da dahil olmak üzere tüm Kafkasya'yı Türkiye'nin bir parçası olarak gördüğü, onun meclisin açılışından bir gün sonra yaptığı açıklamadan anlaşılmaktadır. Bu konuşmada Mustafa Kemal, Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlık için Çerkeslerin Türkiye'yi kendilerine yakın bulduklarını, Azerbaycan'ın samimiyetini, Gürcistan'ın yakınlık gösterdiğini ifade etmiştir.

1918'de Doğu Kafkasya'da savaşan çok sayıda Çerkes subayı bulunmakta idi. Bu harekâtta Kafkas halklarının amacı Rus Çarlığının yıkılmasının ardından kurulan ve Kuzey Kafkasya'da birleşik Kafkasya'yı destekleyen Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin devam etmesi idi. Çerkeslerin öncelikli amacı bağımsızlık iken, Enver Paşa'nın amacı Turan'ı gerçekleştirmek üzere Kafkasya'yı geçit olarak kullanmaktı (Bağ, 2001: 45). Nitekim o dönem Osmanlı Devleti'nin son demlerini

yaşıyor olması ve Çarlık Rusya'sının son bulmuş olması nedeniyle Enver Paşa ve taraftarlarını Turan ideali üzerinden bir süreliğine değerli kılmıştı.

Kars-Batum-Ardahan illeri 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovst Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bırakılırken, 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti bölgeyi boşaltmak zorunda kalmıştır. Türkiye Elviye-i Selase'yi isterken, Sovyet Rusya'sı ise Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın Sovyetleştirilmesi, Ermenilere Anadolu'dan toprak verilmesi ve Türkiye'nin Bolşevik rejimine sıcak bakması yönünde isteğe sahip idi. Bu açıdan Moskova görüşmeleri son derece stratejik bir sürecin ifadesidir. Bolat'a göre (2017: 82) Moskova görüşmelerindeki Türk-Rus çekişmesi iki tarafın Kafkasya'ya hakimiyet mücadelesidir. Moskova görüşmeleri sürecinde Bolşevik Rusya'sının Van ile Bitlis'i Ermeniler için istemesi, bu görüşmelerin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Rusların planı Kafkasya'da kurulan Ermeni tampon devletine Doğu Anadolu'da ikinci bir devlet olarak Anadolu Ermeni Devletini ilave edip Sovyetleştirerek bu bölge üzerinden Türkiye'yi denetlemekti.

Rusya'nın Türkiye ile Azerbaycan arasındaki irtibatı koparmak için Moskova görüşmeleri sırasında son derece stratejik olan Şahtahtı-Culfa Hattı'nı Ermenilere verdiği görülmüştür. Rusların amacı Kafkasya'ya sınır olan Doğu Anadolu'nun bir bölümünün ve Nahçıvan, Culfa-Şahtahtı demiryolu, Karabağ ile Zengezur'un (Rusya bu bölgelerin denetimini geçici olarak Ermenilere bırakmıştı) denetimini Ermeniler üzerinden ele alarak, Türk koridorunun oluşumunu engellemek ve Ermenileri bir süreliğine oyalayarak SSCB topraklarına katmaktı. 28 Eylül 1920'de Türkiye Ermenilere karşı hücuma geçerek Ermenileri yenilgiye uğrattı. 2 Aralık 1920'de Türkiye-Ermenistan arasında Gümrü Antlaşması imzalandı. Batum, Sarıkamış, Kars, Ağrı, Erzurum, Artvin ve Oltu Türkiye'ye, Gümrü ise Ermenistan'a bırakıldı, ancak Bolşevik Rusya'sının Ermeni topraklarını Sovyetleştirmesi ile bu anlaşma geçersiz kabul edildi. Türkiye Millî Mücadele döneminde Gürcistan'dan Batum, Ahıska ve Ahilkeleği istemiş ancak alamamıştı.

Millî Mücadele döneminde Güney Kafkasya için 3 Kasım 1918'de Iğdır merkezli Aras Türk Hükümeti kurulmuş ve Iğdır, Sürmeli, Nahçıvan, Revan, Ecmiyadzin'i içine alan bölge Ermenilere karşı korunmak istenmiştir. Bu hükümet daha sonra Kars Cumhuriyetine bağlanmıştır. Elviye-i Selase, Cenubi Garbi Kafkas (Kars Cumhuriyeti) Hükümeti'nin elinde bir süre kalsa da uzun sürmeden İngilizlerin, bu hükümeti dağıtması ve 6 Mart 1921'de Moskova Antlaşması ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması ile Batum Gürcistan'a, Kars ve Ardahan Türkiye'ye verilmiştir. Batum'un Gürcistan'a verilmesi Misakı Millîden verilen ilk taviz olmuştur. Ruslar; Nahçıvan'ı Azerbaycan'ı Batum'u kendilerine ait görmüş, ancak bu konuda Türk tarafı ile uzlaşma sağlayamamıştı. Türkiye'nin diplomatik ısrarı üzerine Kars Antlaşması ile Nahçıvan Azerbaycan'a bağlı özerk bölge olmuştur. Bu bağlamda Milli İktisat döneminin ilk yıllarının, Türkiye'nin Kafkas sınır bölgesini korumak ve kendine ait olan yerleşmeleri koruma ve geri alma çabalarının sürdüğü dönem olması açısından önemlidir.

Milli İktisat döneminde Türkiye'de yaşayan Kafkas halklarının etkisi sürmüştür. Kafkas halkları bilhassa Çerkesler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından önemli yönetici pozisyonlarına getirilmişlerdir. Örneğin Türkiye'nin ilk başbakanı Rauf Orbay, ilk dışişleri bakanı Bekir Sami Bey, Çerkes idiler.

Ruslar, SSCB döneminde Kafkasya'nın tamamına hâkim olmaları nedeni ile Türkiye'nin kuzey ve doğu sınırındaki siyasi muhatabı olmuşlardır. Bu süreç aynı zamanda Sovyet Rusya'sının yeni rejimini empoze etmeye çalıştığı süreç olmuştur. 93 Harbi sonrasında Ruslar tarafından Kars'a sürgün edilen Molokanlar konusu Cumhuriyet'in ilk kurulduğu dönemde gündeme gelmiştir. Ruslar,

Bolşevizm'i benimsetmek ve Kars çevresinde hakimiyet kurmak adına Molokanlar üzerinden siyaset yapmaya çalışmışlardır.

Türkiye'nin Mustafa Kemal döneminde uyguladığı Kafkasya politikasının özünü Cumhuriyet rejiminin korunarak Ruslarla iyi ilişkiler kurularak Rusya'nın zamanla Kafkasya'dan çekilmesi ile bölgeye sahip olma arzusu oluşturmuştur. Dolayısı ile Millî Mücadele'nin devam ettiği sürede Türkiye SSCB ile realist ve faydacı politika oluşturmaya çalışmıştır (Bolat, 2017: 168). Türkiye, bu dönemde Kafkasya üzerine kısmi bir etkin politika yürütmüştür. Azerbaycan ile irtibat kurmak adına Nahçıvan'a bağlanan Dilucu'nda İran'dan küçük bir toprak parçası satın almıştır. Böylece gelecek dönemlerde Zengezur Koridoru üzerinden Azerbaycan'a erişim imkânı sağlanmıştır. Millî Mücadele döneminde Kuzey Kafkasya'da ortaya çıkan Komünist Rusya'ya karşı Kuzey Kafkas halklarının bağımsızlık eylemleri Türkiye tarafından desteklenmiştir.

Lozan Antlaşması sonrası, Güney Kafkas ülkeleri, SSCB'ye bağlandığı için Rusya güdümünde hareket etmişlerdir. Türkiye'nin bu süreçte Kafkasya'yı Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle çok etkin faaliyet yürütememiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından yakın coğrafi bölgelere dönük sınırlarını koruma faaliyetleri onu Kafkasya politikası oluşturması konusunda mecburi kılmıştır. Türkiye, o dönem, aktif eylem göstermeyerek Rusların hem güçlenmesinde itici bir unsur olmuş hem de toprakları genişleyen Sovyet Rusya ile komşu olmuştur. Türkiye soğuk savaş döneminin sonuna değin Karadeniz siyasi havzasında doğrudan, Hazar siyasi havzasında ise dolaylı olarak Sovyet baskısını hissetmiştir. Bu durum Türkiye'nin, Kafkasya ve Orta Asya'da uzun süre etkili bir aktör olması konusunda blokaj oluşturmuştur.

9.2.2. Soğuk Savaş Dönemi ve Sonrasında Türkiye'nin Kafkasya Jeopolitikası

Mekânsal algı, Siyasi Coğrafya açısından jeoekonomik, jeopolitik ve jeokültürel bağlamlı bölge fikrini değiştirmiştir. Soğuk savaş sürecinde Sovyetler, Türkiye-Kafkasya arasında blok sınırı oluşturmuş, Kafkasya'yı Ortadoğu ve Doğu Anadolu'dan ayırmıştır (Davutoğlu, 2016: 128). Güney Kafkasya'da Rusya'nın etkili olması, İran ile Türkiye'nin baskınlığını azaltmıştır (Marabyan, 2017: 23).

Türkiye'deki Kafkas halkları 1950'lere değin kapalı kırsal yaşamlarını sürdürmeye devam ettirerek kültürel dokularını muhafaza etmişlerdir. 1960 sonrası Türkiye'de Kafkas ulusal kültürünün korunması konusunda sorunların olduğu ve Kafkas halklarının Anadolu'da çeşitli derneklerle kendilerini duyurmaya başladıkları dönem olmuştur.

Türkiye'nin Kafkasya ilişkileri soğuk savaş döneminde Ruslar üzerinden gelişim göstermiştir. 1983'de Türkiye'nin ekonomide serbestleşme anlayışı, Türkiye-Rusya ilişkilerini Kafkasya üzerinden geliştirmiştir. Türkiye'nin Ruslarla olan ilişkisi, 1980'lerin sonuna doğru ticari ilişkilerinin artmasıyla sürmüştür.

Soğuk savaş dönemi, Türkiye'nin Kafkasya siyasetini net olarak belirleyemediği gibi Rus rejiminin etkilerini iç siyasetinde hissetmesine neden olduğu dönem olmuştur. Komünist rejimin Türkiye'deki tezahürü, NATO karşıtlı liberal düzenle kendini eğitim, ekonomi, siyasi baskılarla hissettirmiştir.

Türkiye'nin yakın coğrafi bölgelere dönük algısı, SSCB'nin dağılması ile değişime uğramış ve ancak bu süreç içinde çevresindeki yakın deniz ve kara havzalarını algılayabilmiş, Kafkasya'ya dönük bütünleşik mekânsal bir algı geliştirmeye başlamıştır. SSCB dağıldıktan sonra "Adriyatik'ten Çin Denizi'ne Türk Dünyası'nı oluşturmayı planlayan Türkiye, Kafkasya'nın herhangi bir ülkenin

arka bahçesi olmasına izin verilecek bir bölge olmadığını göstermeye çalışmıştır (İşyar, 2017: 122). Türkiye, 1991'de SSCB'den ayrılan 15 devleti tanımış, desteklemek için vaatte bulunmuş ve bölgede etki oluşturmak için plansız biçimde çabalamıştır (Denizhan, 2010: 20). Fakat Türkiye, SSCB'nin dağılması ile beraber Kafkasya ve Orta Asya'ya dönük kendi politik tavrını çizememiştir. Bu pasif politikaların oluşumunda Rusya ve İran'ın Türkiye'nin etnik milliyetçi siyasetine tavır alması da etki oluşturmuştur. Ayrıca SSCB'nin yeni dağılmış olması nedeniyle bağımsız olmalarına rağmen Türk devletlerinde ve diğer SSCB uluslarında Rusya sendromu devam etmekte idi. Nitekim Türkiye'nin Rusya'nın olmadığı plansız ekonomi adımlarına tepki göstermişlerdi. Böylelikle Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası hedefi bir süre rafa kaldırılmış oldu.

1998'de Türkiye, "Kafkas İstikrar Paktı" adı altında Kafkasya'da barış ve istikrarı sağlamak istemiştir. Rusya ise bu hamleye karşı Kafkasya Formu oluşturmuştur. Soğuk savaş sonrası Türkiye'nin, Rusya kadar etkili olmayan Kafkasya politikasını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Türkiye, o dönem Kafkas politikasının merkezini, Orta Asya'da olduğu gibi kalkınma ve ekonomik iş birliği sürecine dayalı olarak gerçekleştirmiştir.

Türkiye'nin o dönem çizdiği plansız ve pasif bir politik tavırla Kafkasya'ya dönük toprak bütünlüğüne duyduğu saygıyı dile getirmesi, hem bölgede aktif roller edinmesini engellemiş hem de bölgede yaşanan çeşitli katliamlara göz yummasına, Kafkasya ve Orta Asya'ya dönük planlarını ve jeoekonomik açıdan fırsatları kaçırmasına neden olmuştur. Bu durum, bilhassa Türkiye'nin coğrafi açıdan yakın olduğu Kafkas hinterlandını göz ardı etmesine ve politik dönemin yanlış alınan kararlarına bağlanabilir. Nitekim Davutoğlu'na göre (2016: 56) Türkiye'nin Kafkasya politikasındaki en büyük ihmali Erzurum Platosu'nun doğusu ile kuzeyinde yeniden aktif hale geleceğine dair inanç yoksunluğu ve 93 harbinin tekrarının yaşanacağına dair oluşmuş psikolojik kaygılardır. Bu nedenledir ki soğuk savaş döneminde NATO'nun belirlemiş olduğu askeri hat Erzurum'un batı ve güneyini savunacak şekilde oluşturulmuştur. Bu duruma henüz kendi kendine yetecek derecede bir ülke olduğu inancına sahip olmayan Türk Dünyası'nın mevcudiyetini de eklemek gerekmektedir.

Soğuk savaş sonrası dönemde Gürcistan'da Şevardnadze, Azerbaycan'da Elçibey dönemleri yeni kurulmuş bu Güney Kafkasya devletlerinin Rus karşıtlığına dönük refleksleri olmasına karşın Türkiye, bu stratejik reflekslere cevap verememiştir. Nitekim bu iki siyasi liderin olduğu süreç Azerbaycan ve Gürcistan'ın Türkiye'ye en çok yeşil ışık yaktığı dönem olmuştur. Denizhan (2010: 119-20), Türkiye'nin, soğuk savaş sonrası Kafkasya-Orta Asya politikasını iş birliği fırsatları ve risklerin, istikrarsızlığın artış gösterdiği, sistemsel değişimlerin, model tartışmalarının ve bölgesel rekabetin olduğu dönem olarak tanımlamaktadır.

Özetle soğuk savaş dönemi ve hemen sonrasında Türkiye kendi istediği biçimde şekillendirdiği, özgür ve Rusyasız bir Kafkasya politikası izleyememiştir. Dolayısı ile Türkiye'nin izlediği Kafkasya politikası netlik kazanamamıştır. Soğuk savaş sonrası dönemde çizdiği Kafkasya ve Orta Asya politikası çok boyutlu analiz edilmeyi gerektirmektedir. Buna göre;

- Bölgesel aktörler olarak Rusya ve İran'ın Türkiye'nin etnik milliyetçi tavrına gösterdiği mütecaviz tavırları vardı.
- SSCB'den yeni ayrılmış devletlerde Rusya etkisinin sürmesi ve bu devletlerin Rusya'yı hala Türkiye'den güçlü bir devlet olarak görmesi söz konusu idi.
- SSCB'den yeni ayrılmış bu ülkelerin yıllarca sosyalist yapıyla şekillenmiş Rusyacı dil, kültür ve aidiyetler ile Türkiye'ye olan inançlarının zayıflığı devam etmekteydi.

- Eski Sosyalist devletlerin Türkiye'nin Asyacı değil Avrupalı yüzünün baskınlık gösterdiğini düşünmeleri ve bu yeni bağımsız olmuş devletlerin zayıf olması, ekonomilerinin Rusya'ya bağımlı olması nedeniyle Rusya'ya karşı tavır alamamalarına neden olmakta idi.
- Türkiye'nin, yeni bağımsız olmuş bu devletleri Türk birliğinin sağlanması konusunda büyük fırsat olarak görmesi, ancak bölgesel gücünü diplomasi ve siyasi-ekonomik iş birliği planlamalarında gösterememesi idi.

Kafkasya, coğrafi olarak konumu itibari ile Türkiye'nin devamı niteliğini taşıyan, kuzeydoğu kanadı, Orta Asya'ya açılmasını sağlayan pencere ve Türkiye'yi enerji koridoru rolüne büründüren enerji terminalidir. Türkiye ise, Kafkasya açısından Kavimler Göçünün önemli halkası, merkezi Avrasya kara kütlesinin sıcak deniz havzalarına, Afrika'ya açılan köprüsü ve Balkanlar-Kafkaslar arasındaki eksen niteliği ile jeostratejik bir yarımadadır. Bu durum soğuk savaşın ardından Türkiye Kafkas politikasına netlik kazandıramasa da bilhassa 2000'lerden itibaren Türkiye'yi yakın kara havzası olan Kafkasya'ya ve onun parçası olan yakın deniz havzalarından Karadeniz-Hazar Denizi'ne dönük jeopolitiğinin yeniden yorumlanması gerektiği sonucuna götürmüştür.

Soğuk savaş sonrası dönemde Gürcistan, Azerbaycan gibi Kafkasya Devletleri, Balkanlar, Orta Asya'daki devletler içine düştükleri sorunlarda Türkiye'den medet ummaktadırlar (Ortaylı ve Küçükkaya, 2012: 29). Türkiye, Osmanlı medeniyetinin üzerine inşa olmuş olması nedeniyle sorumlulukları olan bir coğrafi bölgede bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye baskın bir Kafkasya politikası yürütmelidir.

9.3. Türkiye'nin Kafkasya ile Jeoekonomik Bağları

Tarihi bağlamda Anadolu toprakları, Kafkaslar üzerinden gelen İpek Yolu ve ticari yolların bir parçası olmuştur. Türkiye'den kaynağını alan Aras ve Kura nehirleri arasındaki bölge Kafkasya ile Anadolu'yu birbirine bağlayan ticari yolların devamıdır. Kafkaslar ile Anadolu'nun ulaşım-ticaret-iletişim eksenindeki konumu iki bölgeyi jeoekonomik paydada buluşturmuştur. Günümüzde Türkiye için Kafkasya'nın tarihi-etnik-kültürel bağlarının dışında bölgenin jeoekonomik önemi şöyledir.

- Hazar Havzası'nın stratejik enerji kaynağına sahip olması.
- Kafkasya'dan gelen enerji kaynağının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması.
- Orta Asya-Hazar Denizi-Azerbaycan-Zengezur Koridoru-Nahçıvan-Türkiye hattının jeoekonomik öneme sahip ticari-lojistik-ulaşım kazançları içeren siyasi bir misyona sahip olması.
- Orta Asya-Hazar-Kafkasya arasındaki bu ticari döngünün Türkiye ile Kafkasya-Orta Asya arasında siyasi-etnik-kültürel ilişkileri desteklemesi.
- Kafkasya'nın, etnik-siyasi-ticari misyonunun Maverayı Kafkas bölgeleri arasında köprü vazifesi görmesidir.

İpek Yolu, kuzey ve güneyden olmak üzere iki kol üzerinden Kafkasya topraklarına girmekte idi. Birinci kol Hazar Denizi'nin kuzeyinden Kuzey Kafkasya, Anadolu ve İstanbul'dan geçerek Avrupa'ya uzanmakta idi. İkinci kol ise, Hazar Denizi'nin güneyinden İran'dan Tebriz ve Aras Nehri, Nahçıvan üzerinden Anadolu topraklarına girerek Erzurum ve Trabzon'a varmakta iken, Hazar Denizi'nin güneyindeki bu yolun bir kolu da Rey üzerinden Ortadoğu'ya ve Antakya üzerinden Akdeniz, Adalar Denizi ve İstanbul'dan geçmekteydi (Harita 60). Bu güzergâh günümüzde Yeni İpek Yolunun ve yeni ticari yolların eklenmesiyle devam etmektedir. Modern İpek Yolunun bir parçası olan TRACECA (Avrupa Kafkasya Ulaştırma Koridoru) Orta Asya, Güney Kafkasya ülkelerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya uzanan doğu-batı koridorudur. Bu koridorun parçaları BTK (Bakü-Tiflis-Kars) ipek demiryoludur (Harita 78).

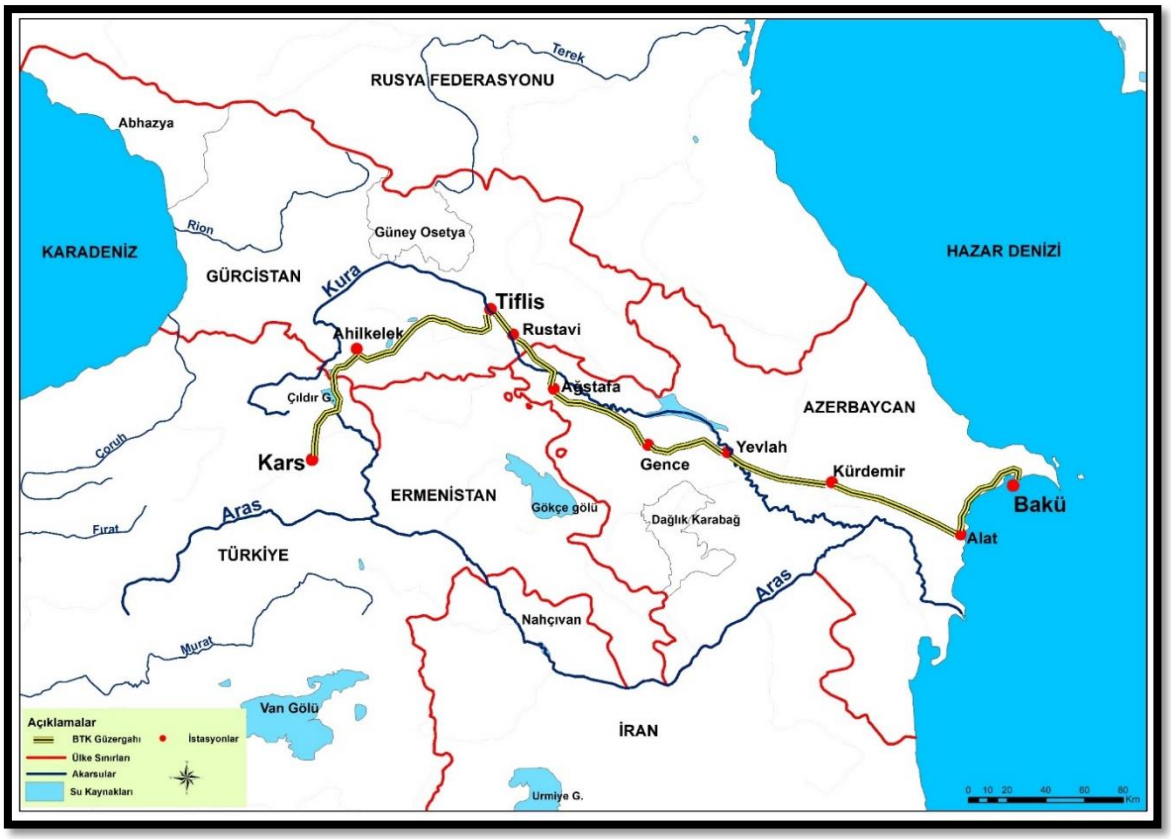

Harita 78. BTK güzergahı

BTK, TRACECA, İpek Yolu'nun parçasını oluşturmaktadır. Bu proje, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan'ı içine alarak Ermenistan'ı bypass eden BTC hattı gibi önemli bir jeoekonomik ağdır. Avrupa-Kafkasya-Asya'yı içine alan ulaşım ağının parçası olarak Marmaray bu ulaşım ağının merkezidir. Bu da Türkiye'yi petrol, doğal gazın taşınmasını sağlayan uluslararası ticari demiryolu köprüsü yapmaktadır. BTK, Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkilerinin iyi gitmesinin yanı sıra Türkiye-Gürcistan jeoekonomik ilişkilerini destekleyen bir ulaşım ve ticari ağıdır. Bu proje, bölgesel iş birliği oluşturan birleşik Kafkasya'nın bir parçası olabilir.

Türkiye'nin Kafkasya ile jeoekonomik bağları yalnızca ticari yollardan ibaret değildir. BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan), 2005'de açılan ve Azerbaycan Bakü'den başlayarak Gürcistan Tiflis üzerinden Ceyhan'a kadar devam eden petrol boru hattır. Kafkasya'nın en dikkat çekici niteliklerinden olan enerji, doğal olarak uluslararası çekişmelere sahne olan Hazar Denizi'ndeki enerji ve bu enerjinin taşınması ile ilgili sorunsalı ve güvenliği de ortaya çıkarmaktadır. 1995'de

Türkiye Avrasya Taşıma Hattı (Avrasya Koridoru) ile Orta Asya Türk devletlerinin enerji nakil yolu ile Türkiye ile birleştirilmesi amaç edinilmiştir. Hazar Havzası'ndaki enerjinin aktarılmasını öngören Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ile Hazar bölgesinin petrolü Ceyhan'a aktarılmaktadır (Harita 79).

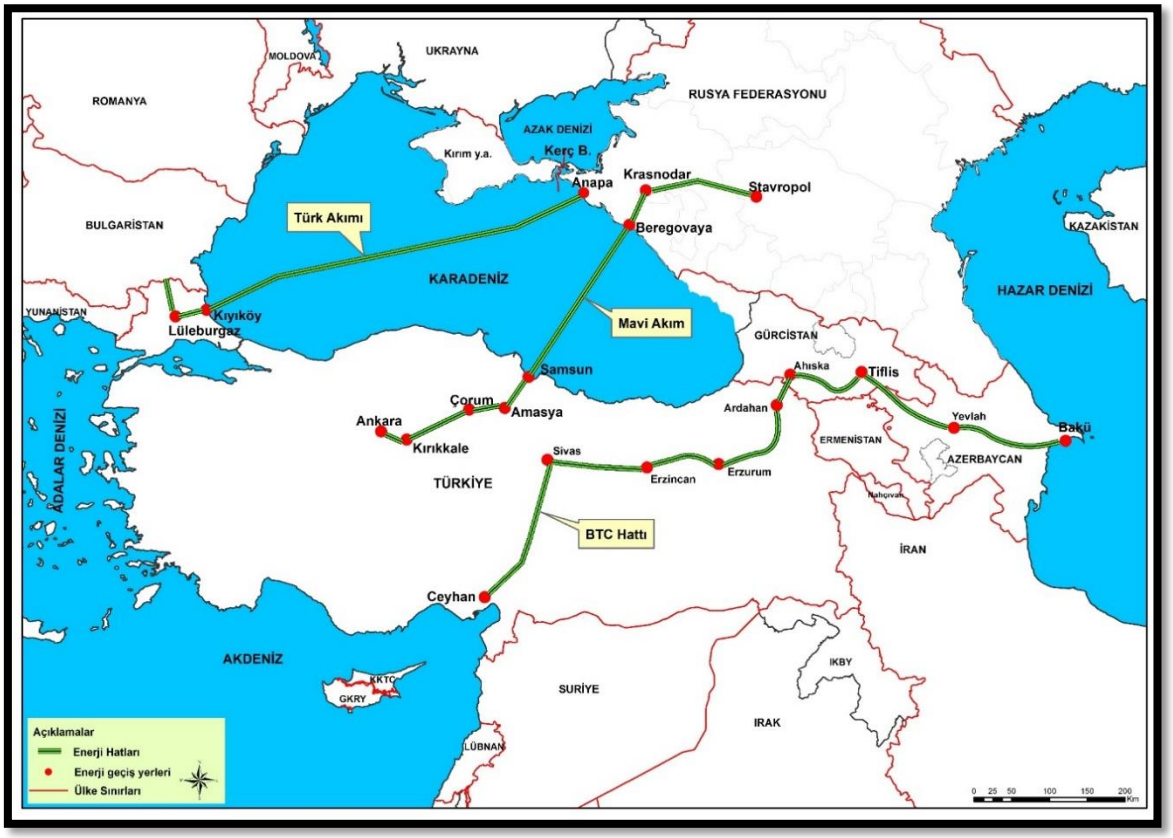

Harita 79. BTC-Mavi Akım-Türk Akımı

BTC ve BTK, Türkiye açısından Azerbaycan ve Gürcistan'ı stratejik kılan hatlardır. Bu bağlamda BTC hattı Azerbaycan'da 440 km, Gürcistan'da 260 km ve Türkiye'de 1.074 km'sinin bulunduğu hat toplamda 1.774 km'dir. 1992'de başlanıp 2006'da bitirilen bu hat askeri, siyasi, ekonomik sıkıntılarla beraber oluşturulmuş bir hattır. Bu hattaki en önemli politik sorun, hattın Ermenistan'ın Türkiye'ye yakın olduğu halde Ermenistan ile yaşanan sorunlar nedeni ile Gürcistan'la bağlantı kurmasıdır. Bu nedenle Gürcistan, Türkiye için Kafkasya'daki en stratejik ülkedir.

BTC hattının Doğu Akdeniz ile bağlantısı nedeniyle stratejik bir önemi söz konusudur. Bu hat, Türkiye'nin Kafkasya ile ilişkilerini güçlendireceği iletişim hattıdır. Bu bağlamda hem ideolojik açıdan hem de hattın geçtiği jeoekonomik ilişkiler kurduğu Kafkas ülkeleri ile ilişkileri açısından sınır ve bölge güvenliğini sağlayacağı birleşik Kafkasya'nın ana hatlarından birini teşkil edebilir. 15 Aralık 2020'de Türkiye-Nahçıvan boru hattı için imzalar atılmıştır. Çalışmalar tamamlandığında Nahçıvan Iğdır üzerinden Türkiye'ye doğal gaz nakledilecektir. BTC petrol boru hattı ile Hazar bölgesinin petrolü, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı ile Irak'ın Kerkük'teki petrolünün Ceyhan'a aktarımı söz konusudur. BTC hattının Doğu Akdeniz, Basra Körfezi bağlantısı nedeniyle stratejik bir önemi söz konusudur. BTE hattı ise, 2013'de açılan ve Azerbaycan doğal gazının Gürcistan Tiflis üzerinden Erzurum'a gelen doğal gaz boru hattıdır.

Soğuk savaşın ardından Türkiye, hammaddeye yönelerek Hazar petrolünü Türkiye üzerinden aktarma çabasına girmiş ancak Rusya'nın etkileri ile bu durum gerçekleşememiştir. 1994'de Asrın Antlaşması ile Azerbaycan petrolünden %40 oranında pay alan en büyük şirket ABD şirketi olurken, Türkiye yalnızca %7 oranında pay almıştır. 1998'de BTC petrol boru hattının kurulması ile Türkiye-Kafkasya arasında ekonomik ilişkiler gelişmeye başlamıştır.

Mavi Akım ve Türk Akımı, doğal gaz hatları, Kuzey Kafkasya'da Rus gazı olarak Türkiye topraklarından geçmektedir. Mavi Akım, 2005 yılında açılan ve Rus gazının Karadeniz altından Samsun, Amasya, Çorum, Kırıkkale ve Ankara'ya ulaşmaktadır. Türk Akımı ise, 2016'da başlayan ve Kuzey Kafkasya'da Taman Yarımadası üzerinde Anapa'dan başlayarak Karadeniz'den İstanbul'a, oradan Türkiye-Yunanistan sınırında Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, üzerinden Avrupa'ya nakledilmektedir (Harita 79). Bu açıdan Mavi Akım ve Türk Akımı, Türkiye'nin Kuzey Kafkasya ile bağlantı noktaları olmaları açısından stratejik öneme sahiptir.

Türkiye'nin Kafkasya ile en stratejik enerji hattını temsil eden TANAP, (Trans Anadolu doğal gaz boru hattı) olup, Şahdeniz II Hattı Ortadoğu ve Hazar Bölgesi doğal gazını Avrupa'ya ulaştıran TANAP (Trans Anadolu Gaz Hattı Projesi) ve Avrupa'da TAP (Trans Adriyatik Boru Hattı) ile devam etmektedir (Harita 80). Bu hattın Türkiye açısından önemi, Hazar doğal gazının Avrupa'ya aktarılmasında Türkiye'nin izafi konumu ile eksen niteliğini ortaya çıkarmasıdır. Doğu ile batı arasında yaşanacak herhangi bir siyasi kriz durumunda Türkiye bu hattın taşındığı eksen olarak diplomasisini, konumsal ayrıcalığını ve enerji güvenliğini sağlayarak ön plana çıkaracak olan ayrıcalıklı jeopolitik bir imaja sahiptir. Bu bağlamda Türkiye TANAP ile Asya ve Avrupa arasında bölgesel istikrarı sağlayan stratejik bir ortak ve denge sahibi ülke pozisyonundadır. Trans Hazar Hattı, (Güney Gaz Koridoru) Türkmenistan gazını Avrupa'ya taşıyan hattır. Yine bu hat Türkiye'nin Kafkasya'ya dönük jeopolitikalarını gerçekleştireceği stratejik iletişim hatlarının önemli halkasını oluşturmaktadır.

TANAP, Türk Akımı, Mavi Akım enerji hatları Türkiye'yi-Kafkasya-Avrupa arasında stratejik bir koridor rolü yüklemektedir (Harita 80). BTC ve TANAP enerji projelerinin ortak niteliği, Rusya'yı jeopolitik hattın dışarıda bırakarak Gürcistan'ı Türkiye'ye ve Azerbaycan'a yakınlaştırmasıdır. Bu nedenle birleşik Kafkasya modeli için önemli bir bağlantı noktası olabilir.

Harita 80. TANAP enerji hattı

Uluslararası ulaşım ağları, ülkeleri birbirine bağlayan ve jeoekonomik, jeokültürel, turizm, konaklama, güvenlik, hareketlilik faaliyetlerini geliştirmesi açısından önemlidir. Türkiye bahsi geçen bu iletişim ve jeoekonomik hatlarını kendi yapısal jeopolitikaları doğrultusunda kullanabilmelidir. Bu iletişim hatları, ağlar şeklinde birbirlerine bağlanarak iletişimi ve ilişkileri güçlendiren, ülkelerin birbirlerine açılmasını sağlayan sadece jeoekonomik hatlar değil aynı zamanda iletişim ve ideoloji hatlarıdır. Asya'dan Avrupa'ya Kafkasya-Türkiye vasıtalı uzanan uluslararası ulaşım ağlarının güçlü aracı olarak Türkiye üzerinden birleşik bir Kafkasya yaratılması konusunda stratejik iletişim aracı olabilir. Nitekim Huntington'a göre (2018: 210) Türkiye, Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya dönük Ortadoğu'daki İslami fundamentalizmine alternatif olarak, Rusların bölgedeki etkisini kırma ve Kafkasya-Orta Asya denklemli pazar oluşturma düşüncesine yönelmiştir. Bu nedenle Türkiye bölgedeki en aktif siyasi aktör olarak Kafkasya'da ticari koridorlar üzerinden bütünsel Kafkasya algısı ile Maverayı Kafkasya eylemlerini gerçekleştirmelidir.

İdeolojik kamplaşmalar, soğuk savaş döneminde Karadeniz'in jeoekonomik açıdan değerlendirilmesinin önünde blokaj oluşturmuş, SSCB'nin dağılması ile Karadeniz bölgesel ve küresel aktör sayısının artış gösterdiği yeni niteliklere sahip bir havza anlamı kazanmıştır. Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımı meselesine olan tepkisi, Karadeniz üzerinden Ermenistan'a ithalat-ihracat rotasını ablukaya alma tehdidi ile sürmüştür. Bu durum Karadeniz'in ne denli jeoekonomik güç ifade ettiğini ve Türkiye'nin bir deniz ülkesi olarak bu konuda aktif deniz jeopolitiği sürdürmesi gerektiğini göstermektedir. 1992'de KEİT (Karadeniz Ekonomik İş birliği Teşkilatı) bölgesel bunalıma çözüm arayışı içinde stratejik bir araç olarak Karadeniz'e kıyısı olan ve dolaylı bağlantısı olan devletlerce kurulmuştur. Bazı eski Sovyet devletleri KEİT'İ yaşadıkları ekonomik daralmaların önünü açacağını öngördükleri bir araç olarak düşünmüşlerdir. Türkiye,

Rusya, Ukrayna, Bulgaristan, Romanya, Gürcistan, dolaylı olarak Yunanistan, Arnavutluk, Moldova, Azerbaycan, Ermenistan bu birliğin üyeleridir (Harita 81).

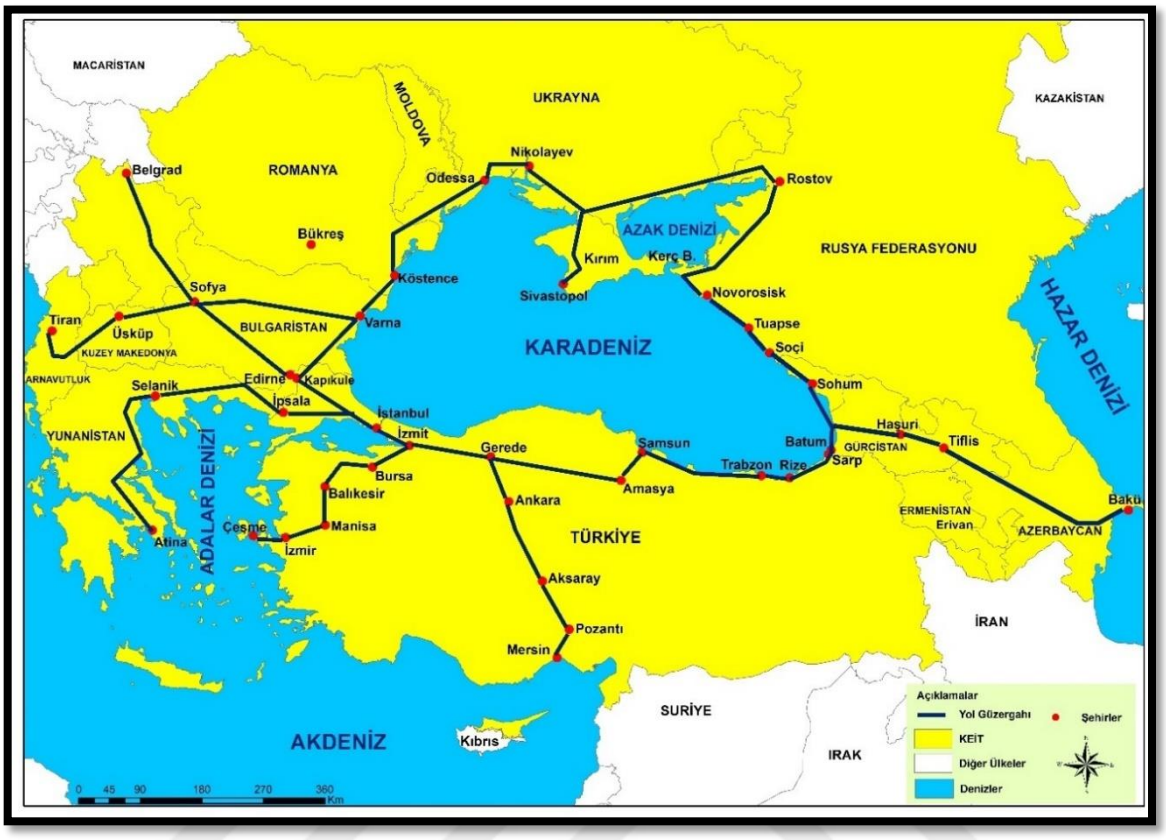

Harita 81. Türkiye Karadeniz çevre karayolu bağlantısı ve KEİT ülkeleri

KEİT'e Kafkas devletlerinin üye olması, Don-Volga Kanalı'nın Hazar Denizi bağlantılı Kafkasya'ya açılan araç olması, bu birliğin hem siyasal hem de ekonomik yapılanma sürecinde Kafkasya açısından önemini ön plana çıkarmaktadır. KEİT, kuruluşundan kısa bir süre sonra aktivitesini kaybetmiş, birliğe üye olan Yunanistan'ın veto yetkisine sahip olması Özbekistan'ın bu birliğe üye olmasını engellemiştir. Öte yandan bu örgütlenmede Ermenistan'ın varlığı Azerbaycan ve Türkiye açısından önemli sorundur. Bilhassa Türkiye'nin KEİT Yunanistan'ı dâhil etmesi yanlış bir politik tutum olmuştur. Bu teşkilatın kurucusu ve Karadeniz'e en uzun kıyısı olan Türkiye'nin bu birlik içinde daha aktif siyaset izlemesi ve Karadeniz'i ve KEİT'e Kafkasya ve Maverayı Kafkasya siyasetinin tamamlayıcı parçası olarak görmesi gerekmektedir. Ayrıca bu teşkilatın jeoekonomik yapılanmanın dışında Kafkasya ve Balkanlarla da bağlantılı ideolojik, jeopolitik bir güç olarak yaklaşımlarının olması gerekir.

Türkiye soğuk savaşın bitmesi ile Kafkasya'ya dönük net bir jeopolitik yönelimde bulunmasa da yavaş yavaş Kafkasya'ya dönük jeopolitikalar üretmiş ancak bu politikaları çoğunlukla jeoekonomi üzerinden yürütmüştür. Kafkasya'nın hamisi olarak Türkiye açısından Karadeniz Havzası büyük öneme sahiptir. Türkiye'nin bir deniz ülkesi hatırlanması kaydıyla iç ve dış politikasına yön veren kara-deniz havzalarına bütünsel bakan bir bakış açısına ihtiyacı vardır. Türkiye'nin yakın kara ve deniz havzaları arasındaki geçişkenliğe ancak bütünsel bakması bölge üzerine üreteceği jeopolitikalarını anlamlandırabilir. Soğuk savaş döneminde Türkiye Karadeniz'e dönük politikalarını iki kutuplu yapının oluşturduğu NATO eksenli bir sürece bağımlı olarak sürdürmüş ve doğu blokuna dâhil olmaması nedeniyle de Karadeniz su yollarına dönük faaliyette

bulunmamıştır. Soğuk savaş sonrasında doğan jeopolitik boşluklar bölgeyi yeni arayışlara sürüklemiştir. Karadeniz; Balkanlar, Kafkasya jeostratejik önem kazanmış, Türkiye Karadeniz'de en uzun kıyıya sahip ülke statüsü ile yeni deniz stratejileri aramaya başlamıştır. Bu bağlamda Karadeniz, Türkiye açısından Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'ya açılan bir havzadır (Davutoğlu, 2016: 117).

Türkiye; bölgesel bir aktör ve enerji aktarımı konusunda eksen bir ülke olarak, Kafkaslar için Rusya'ya alternatif stratejik öneme sahip konumdadır. Enerji arz güvenliği konusunda da bölgesel önemli bir aktördür. Öte yandan Hazar, Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan kapısıdır. Davutoğlu'na göre (2016: 126), Türkiye'nin Kafkasya politikası şu üç ana konu üzerinden hareket etmelidir:

- Öncelikle Kuzey Kafkasya'daki otonomların durumlarını güçlendirmek ve Hazar-Karadeniz bağlantısını bu otonomlar aracılığı ile gerçekleştirmek.
- İran-Türkiye ilişkilerini güçlendirerek Rusya'nın Kafkaslardaki etkisini azaltmak ve Orta Asya ülkeleri ile bağlantıyı sağlamaktır. Bunun içinde Türkiye'nin deniz stratejisini koordineli yürütmesi gerekir.
- Orta Asya devletlerinin Avrupa'ya açılabilecekleri denizel kavşak noktalarından biri kuzeyden Hazar-Don-Volga-Karadeniz vasıtası, diğeri Hazarın güneyinden İran-Türkiye vasıtasıdır.

Davutoğlu'nun söz ettiği bu üç maddenin gerçekleştirilmesi, Türkiye'nin Kafkasya'yı köprü biçiminde algılaması ve onu çevreleyen Maverayı Kafkasya'ya erişimi için ulusüstü birleşik bir Kafkasya modeli yaratmasına bağlıdır. Dolayısı ile Türkiye, Kafkasya'da toprak bütünlüğünü destekleyerek siyasi-ekonomik tehdit unsuru oluşturmayan jeoekonomik gelişimi teşvik eden etkin bölgesel aktör rolündedir. Bunun için Türkiye'yi çevreleyen denizel-karasal havzalarda daha güçlü ticari rotalar geliştirmeye ihtiyacı vardır (Harita 47).

9.4. Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Gürcistan Etkisi

Gürcistan, tarihi bağlamda Anadolu ile temsili bölgeler oluşturmuş, tarihi derinliğe sahip bir ülkedir. Kafkasya'da uzun süre varlığını hissettiren Türk kavim devletleri, Selçuklu ve Osmanlı Devleti gibi güçlü Türk devletleri bu bölgedeki Gürcüler, Türkler ile sürekli temas halinde olmuşlardır. Örneğin, Kıpçak Türkleri, Gürcü tarihinin en parlak dönemine damga vuran askeri yapısını temsil etmişlerdir. İbn Havkal (2014: 264) Tiflis şehrini anlatırken Gürcülerin bu şehre hâkim olmakla beraber Hristiyan ahalinin Müslümanlara iyi davrandığını ve Müslüman-Gürcü halklarının iç içe yaşadığından söz ederek Tiflis halkındaki hoş görü ve barışseverliği anlatmıştır. Günümüzde Türkiye, Gürcistan'ın bu ılımlı bakış açısını değerlendirmelidir. Bu bağlamda coğrafi açıdan olduğu kadar askeri, tarihi ve politik açıdan da Gürcistan-Türk etkileşimi daima var olmuştur. Somkhishvili (2019: 4), Türkiye'nin Gürcistan siyasetinin enerji, diplomasi, ekonomi, kültür vb., öğelerinden oluşan yumuşak güç üzerine kurulu olduğunu vurgulayarak, Türkiye'nin Gürcistan'ın Osmanlı Devleti'nin eski sınırları olduğunu belirtmiştir.

Millî Mücadele döneminde Gürcistan ile irtibatı devam eden Türkiye, o dönemde Bolşevik rejimine karşı Gürcistan ile ittifak yaparak Kafkasya Konfederasyonu'nu kurmak istemiştir (Tengirşek, 1981: 196-200). I. Dünya Savaşı sırasında Laz ve Acaralar, Türk tarafını desteklemişlerdir. Günümüzde de Acara, Türkiye'ye yakınlık duymaktadır.

Türk-Rus ilişkilerine karşı, Gürcistan-Rus ilişkileri, Gürcü Askeri Yolu'nun açılmasıyla başlamış olsa da dostane sürmemiştir. Bu ilişki, Gürcistan üzerine Rus jeopolitik yayılmacılığı ve kontrolü ile baskılayıcı şekilde devam etmiştir. Bolşevik Devrimi sırasında Gürcistan kendilerine ait Ortodoks kiliselerini esas alıp Rus din adamlarını kabul etmemiş, Ruslara bağlılık göstermemişlerdir

(Forsyth, 2019: 381). Rusya, her fırsatta Gürcü topraklarını özerk bölgeler üzerinden etnik ayrışmaları tetikleyen ve bunları zaman zaman Gürcistan'a karşı kullanan bölgesel güç olmuştur. Günümüzde Rusya'nın Gürcistan'ı uzaktan kontrol etme arzusu sürmektedir.

Gürcistan-Türkiye ilişkisi, 1988'de Sarp sınır kapısının açılması ile gelişmiş, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile her iki ülkenin sınırsal yetki alanının genişlemesi ile jeoekonomik açıdan gelişim seyrine girmiştir. SSCB'nin dağılması ve Rus etkilerinin azalması, Hazar petrolünün taşınması konusunda Gürcistan'ı ön plana çıkarmış, Türkiye'yi Gürcistan'a yakınlaştırmıştır. 90'lı yıllarda Gürcistan, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemiş ancak Rusya'nın Gürcistan'daki özerk bölgelerin ayrılığını desteklemesinden ve baskılarından dolayı çekinmiştir. Rusya'nın bu tavrı Gürcistan'da rahatsızlık oluşturmakta ve bağımsızlığına dönük tehdit olarak algılanmaktadır. Buna karşın Güney Osetya, Abhazya ve Acara özerk bölgeleri mevzusunda Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyarak takdirini kazanmıştır.

Gürcistan için Türkiye, batıya açılmasını sağlayacak ekonomik ve siyasal güvenlik koridoru ve NATO üyesi ülkedir. Nitekim, Batiashvili (2017), Türkiye'yi Gürcistan'ın ticari ortaklığı olan tek NATO ülkesi, Gürcistan'ı Avrupa'ya bağlayan köprü olarak tanımlamaktadır. Cemilli'e göre (2007: 109) Türkiye'nin Kafkasya'daki gücünü sağlayacak iki kale Azerbaycan (etno-dinsel-kültürel bağının olduğu) ve Gürcistan (Rus karşıtlığı-batıya açılma-jeoekonomik ortaklık)'dır. Gürcistan'ın ülkesinde Rus üstlerini kapatmak istemesi, GUAM'a üye olması, NATO'ya girme çabası, Rusya'dan yana olmadığını göstermektedir. 90'lı yıllar, Kafkaslarda Gürcistan açısından petrolün ön plana çıktığı, ABD ve batıya yönelme çabasının olduğu dönem olmuştur.

Türkiye-Gürcistan ilişkileri Şevardnadze dönemine dayanmakta olup, ilişkilerin özünü Hazar enerjisinin taşınması ve ticari ilişkiler oluşturmuştur. Rus politik ve ekonomik baskıları, Gürcistan'ın yönünü batıya çevirmesine neden olmuştur. 2008'de yaşanan Güney Osetya Savaşı ile beraber BDT'ye üye olmasına rağmen bu birlikten çekilen Gürcistan'ın, Ruslarla yol ayrımına geldiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Abhazya Özerk Cumhuriyeti mevzusunda Abhaz bölgesine Gürcü nüfusu yerleştirmesi, Abhazya sorununu doğururken bu mesele Abhazları Ruslara yakınlaştırmış ve Rusların Abhazları tanıması ile Gürcistan ile gerilim artmıştır. Oysa Türkiye, ayrılıkçı Abhaz örgütlenmelere izin vermemiştir (Mert, 2004: 226). Gürcülerin zaten yüzölçümü olarak büyük olmayan topraklarından iki özerk bölgenin kaybı Gürcistan tarafından kabul edilebilir bir durum olmadığı gibi Rusların bu durumu tetiklemesi, Gürcistan'ı Ruslardan uzaklaştırmaktadır.

Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya ile olan etnik, siyasi, ekonomik ilişkilerini Gürcistan üzerinden geliştirme çabası, Gürcistan'ı Türkiye açısından jeostratejik kılmaktadır. Uysal'a göre (1993: 75) Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkilerini Gürcistan üzerinden yürütmeye çalışması, Ermenistan'ın Gürcistan ile olan politik tesirini azaltacak, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini geliştirerek bölgeye istikrar sunacaktır.

Türkiye'nin Gürcistan ile ilişkilerinin merkezini enerji, transit, güvenlik, askeri yardımlar olarak açıklayan Aleksanyan (2017: 314), Türkiye-Gürcü ilişkilerinin kritik üç aşamasını şöyle açıklamıştır: 2002-2008 aralığı Gürcistan ile Türkiye ilişkilerinin dönüm noktasıdır. 2008'de Güney Osetya Savaşı'nın ardından "Kafkas İttifakı (Kafkas İstikrar ve İş Birliği Platformu) Türkiye tarafından önerilmiş Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Rusya arasındaki sorunların çözümü için sunulmuştur. Bu platform, Türkiye'nin diplomasi başarısıdır.

Türkiye-Gürcistan ilişkileri, 2008'den sonra daha aktif hale gelmiştir. 2008-2012 aralığında siyasi-askeri gelişmeler sürmüştür. Üçüncü dönem ise 2012 sonrasını kapsayan evrede Türkiye Ortadoğu'da yaşanan olaylara yöneldiği için bu dönem Gürcistan-Türkiye ilişkileri zayıf kalmıştır.

Gürcistan-Türkiye stratejik ortaklığı nedenleri:

- Türkiye ile Gürcistan'ın komşuluğu; Türkiye'nin doğuya, Gürcistan'ın batıya açılımını sağlamaktadır. Türkiye'nin Orta Asya'ya açılımı konusunda Zengezur Koridoru-Azerbaycan hattı önemli iken, Gürcistan üzerinden orta koridoru önemli hale gelmektedir. Gürcistan için ise Türkiye Avrupa'ya açılımını sağlayan stratejik ortaktır.
- Ticari faaliyetler, Türkiye ve Gürcistan'ın ortak noktasını oluşturmaktadır. Hazar enerji kaynaklarının Gürcistan ve Türkiye üzerinden taşınması, bu iki ülkeyi (BTC ve BTE hatlarında olduğu gibi) ortak paydada buluşturmaktadır. Ayrıca Kafkasya ve Anadolu'nun İpek Yolu'nun parçaları olmaları iki ülkeyi bütünleştirmektedir. BTC-BTK hattı, birleşik Kafkasya bağlamında Türkiye'nin yapısal jeopolitikaları arasında olmalıdır. Bu hat, birleşik Kafkasya için Azerbaycan'da dahil olmak üzere bilhassa kilit ülke Gürcistan'ı Türkiye'nin jeostratejik ortağı yapacaktır.
- Gürcistan'ın Rusya ekseninden kurtulma arzusu da Türkiye ve Gürcistan yakınlaşmasını desteklemektedir. Rusya'nın Gürcü Askeri Yolu'nun açılmasından bu yana Gürcistan'da baskın siyasi unsur olması, Gürcistan'ın toprak bütünlüğü (Abhazya-Güney Osetya- Ahıska bölgelerinde çatışmaları ve ayrılıkçılığı teşvik etmesi ve zaman zaman bu durumu kullanması) üzerinde tehdit olarak algılanmaktadır. Rusya'nın Gürcistan'daki Rus askeri üstlerinin varlığı, Gürcistan'da kuşatılmışlık hissiyle rahatsızlık oluşturmaktadır. Kendine uluslararası alternatif oluşturmak isteyen Gürcistan, ABD'ye ve Türkiye'nin de üyesi olduğu NATO'ya yakınlaşma arzusu içinde olmuştur. Bu nedenle Türkiye, Gürcistan'ın Rusya'ya karşı en önemli dayanağı olabilir.
- Rusya, Gürcistan'ı kaybetmemek adına suikast eylemleri, askeri sınır güvenliği oluşturma faaliyetleri, siyasi baskılar ve örgütler (BDT gibi) oluşturma eğilimleri içinde olmuştur. Gürcistan, askeri-siyasi-ticari özgürlüğü ve gelişimi açısından Rusya'yı engelleyici aktör olarak görmektedir. Bu nedenle Türkiye; Gürcistan'ın bölgesel güç kazanması, Rusya'ya karşı güçlenmesi için jeopolitik öneme sahiptir.
- Türkiye'nin konumsal açıdan Gürcistan'ın batıya doğru ekonomik açılım göstermesini sağlayan kapı olması, Gürcistan'ın Türkiye'ye sempati duymasını sağlamaktadır.
- Gürcistan için Türkiye, batıya entegre olma ve Rus etkilerinden, baskılarından arınmanın ve ekonomik gelişimin bir fırsatı iken, Türkiye açısından Gürcistan; Orta Asya, Azerbaycan ile bağ kurduğu, ticari ve enerji hatlarını oluşturan kanallardan biri olması nedeniyle siyasi ve ekonomik açıdan stratejik öneme sahiptir. Türkiye için Gürcistan aynı zamanda Güney Kafkasya'daki en kilit ülke rolünü üstelenmektedir. Bu ülke, Türkiye'nin Kafkasya'da Rus etkilerini ve kontrolünün kırılmasını sağlayan en stratejik halka iken, aynı zamanda Kafkasya'da geçmişte Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi günümüzde etkinliğini artırması açısından Rusya'ya karşı bariyer kuşağıdır.
- Tarihi bağlamda Acara bölgesi üzerine Türkiye'nin Kars ve Moskova antlaşmaları nedeni ile hamilik rolünün olması, Türkiye'yi avantajlı kılmaktadır. Acara meselesindeki avantajı Türkiye'nin Ahıska Türklerinin haklarının korunmasına dair yumuşak güç temsilidir. Türkiye'nin Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyan tavrı, Gürcistan'ı Türkiye'ye bir adım daha yakınlaştırmaktadır. Kars Antlaşması'ndan bu yana Gürcistan ve Türkiye birbirinin sınır güvencesini oluşturmaktadır. Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösteren ve onunla ekonomik ilişkileri güçlü olan bir ülkedir. Dolayısı ile Gürcistan Türkiye'nin yanında yer almalıdır.

- Etnik temsil grupları, Gürcü-Türk ilişkilerini belirleyen diğer unsurdur. Gürcistan'ı Türkiye'ye yakınlaştıran hususlardan biri komşusu Ermenistan'ın Rusya ile olan ittifakı ve Gürcistan'a yerleştirilmiş (bilhassa Ahıska bölgesinde) Ermeni nüfusunun demografik potansiyel tehlike arz etmesidir. Gürcistan'da Gürcüler dışında en kalabalık etnik grupları Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler teşkil etmektedir. Ermeni nüfusu Gürcistan'da Ahıska bölgesinde yoğun iken, Azerbaycan Türkleri büyük oranda Borçalı bölgesinde yaşamaktadır. Ermeniler, Gürcistan için jeopolitik risk taşırken, Azerbaycan Türkleri böyle bir risk göstermemektedir. Nitekim Cemilli'e göre (2007: 114); Gürcistan-Azerbaycan arasında toprak paylaşım sorunları olmamıştır. Ermenistan, Dağlık Karabağ meselesinde Azerbaycan ile paylaşım sorunu yaşarken, Gürcistan ile Ahıska bölgesindeki toprak iddiaları (Rus demopolitikaları nedeniyle Ermeni nüfusu Ahilkelek'de oldukça yüksektir) nedeni ile sorun yaşamaktadır. Ermenistan'ın batıda Türkiye ile doğuda Azerbaycan ile sınırları kapalıdır. Ermenistan; İran ile Gürcistan'ın dışa açılmasını sağlayan komşu ülkeler olması nedeniyle Gürcistan ile etnik sorun yaşamak istememektedir. Ayrıca Gürcistan, Ermenistan açısından Rusya ile boylamsal ittifak kurduğu bir koridordur. Gürcü Ermeni ilişkilerinin bozulması takdirinde Ermenistan'ın Gürcistan üzerinde yürüttüğü ekonomik ve politik kayıpları olacaktır. Gürcistan ve Ermenistan arasındaki bu ince jeopolitik çizgi, bölge siyasetinde belirleyici unsurdur. Bu bağlamda Gürcistan, nasıl ki Ermenistan açısından batıya ve Rusya'ya açılmaya çalıştığı eksen bölge ise, Gürcistan açısından da Türkiye batıya, NATO'ya açılımın yoludur. Bu nedenle eksen Türkiye'den yanadır.
- Gürcistan'ın etnik ve toprak bütünlüğü açısından risk yaşadığı ülkeler, Rusya ve Ermenistan'dır. Bu durum Gürcistan'ı toprak bütünlüğüne saygı duyan Azerbaycan ve Türkiye'ye bir adım daha yakınlaştırmaktadır. Bu konjonktürde şayet Gürcistan, uluslarüstü bütünleşik Kafkasya modelini kabul ederse Ermenistan bölgede Güney Kafkasya'da yalnızlaşan ülke konumunda olacak veya ters bir etki ile Ermenistan'ında bir süre sonra siyasi yalnızlık nedeni ile birliğe katılma arzusu oluşabilecektir. Nitekim son dönemlerde Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmeye çalıştığı görülmektedir.
- Gürcistan, SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'ya yakın görünmesine rağmen ilk ayrılıkçı tavır edinen ülke olmuştur. Türkiye için Gürcistan, "ulusüstü bütünleşik bir Kafkasya" modelinin hamisi rolünü üstlenmesini sağlayacak coğrafi yakınlığıdır.
- Türkiye'nin birleşik Kafkasya için atacağı önemli adımlardan biri Karadeniz üzerinden Kırım ve Don-Volga vasıtasını kullanarak Kafkasya'ya inmek, diğeri ise Acara-Ahıska-Borçalı'dır. Bu durum Gürcistan'ı Türkiye açısından ve birleşik Kafkasya modeli için stratejik ülke haline getirmektedir.
- Türkiye'nin güçlü bir bölgesel jeopolitik imaj yaratması, bölgedeki tüm devletlerde olduğu gibi Gürcistan'da da etki oluşturacaktır. Örneğin, Türkiye'nin Azerbaycan ile güçlü iletişimi, 2020 Karabağ Savaşı sırasında başarılı etkin yaklaşımları, Karadeniz Havzası'ndaki güçlü diplomasi örneği sergileyerek denge unsuru olması, Karadeniz'deki güçlü konumu Gürcistan'ı Türkiye'ye bir adım daha yaklaştırmakta ve etkilemektedir.
- Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin bilhassa 2008'de Türkiye diplomasisinin başarısı neticesinde kurulan Kafkas İttifakı, Türkiye'nin Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyması, ticari-askeri yardımlar, Gürcistan'ı Türkiye'ye yakınlaştırarak (Gürcü-Ermenistan çıkarlarının örtüşmemesi de etkili olmuştur) 2020'de yaşanan Karabağ Savaşı'nda Gürcistan'ın Azerbaycan'ı desteklemesini sağlamıştır.

- Gürcistan'ın, tarihi, jeoekonomik, diplomatik ve stratejik ortaklıklar açısından gelişimi, Asya denklemli Kafkasya ve Türkiye üzerinden şekillenen süreçte olmuştur.
- Gürcistan'ın Türkiye ile güçlü ortaklık oluşturması, Kafkasya'da yepyeni bir stratejik dengeyi ortaya çıkaracaktır. Bu durum hem Gürcistan ve Türkiye hem de Kafkasya ve Orta Asya'daki devletlerin jeopolitik çıkarlarıyla örtüşecektir. Gürcistan açısından siyasi hedeflerini gerçekleştirmeye dönük kazançlar sağladığı gibi, Gürcistan'ın, Rus etkilerinin zayıflaması ile bölgede serbest hareket ederek siyasi-ekonomik ortaklıkları artacaktır. Ayrıca Gürcistan, toprak bütünlüğüne zarar verecek olan Rusya tehdidini bertaraf edebilecektir. Türkiye açısından ise, jeoekonomik gelişimin yanı sıra Türkiye'nin bölgesel güç kazanımlarını artırması, Azerbaycan ve Orta Asya'ya erişim konusunda jeopolitik çıkarlar elde etmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda Gürcistan, Türkiye'nin Asya'ya erişimi için jeopolitik bir üs konumundadır. Böylece Hazar Denizi'nin temsili coğrafi alanları olan Kafkasya ve Maverayı Kafkasya birbirine yakınlaşacaktır.
- Gürcistan'ın Türkiye'nin yanında daha fazla yer alması durumu, bölgedeki devletler adına yeni jeopolitikaların kapısının aralanması anlamına gelecektir. Bu durum Kafkasya'nın ve yakın sahaların bölgesel jeopolitiğini etkileyecektir. Azerbaycan bu yeni ortaklıktan en çok memnun olacak Kafkas ülkelerinden biri olacaktır.
- Rusya'nın boşalttığı Gürcistan Marneuli Askeri Havaalanında NATO kapsamında iyileştirme çalışmaları yürüten Türkiye'nin NATO şemsiyesi dışında Gürcistan ile askeri eğitim ve ilişkilerini geliştirmesi gereklidir.
- Ekonomi, teknoloji, diplomasi, eğitim ile bilimsel çalışmalar, Türkiye'nin yumuşak gücünü ifade etmektedir. Türkiye'nin Gürcistan üzerine uyguladığı yumuşak güç mekanizmaları; Turizm ve Kültür Bakanlığı, Dış İşleri Bakanlığı, Kamu Diplomasisi Bakanlığı, Yunus Emre Vakfı, TİKA, Diyanet vakfı üzerinden gerçekleşmektedir (Aleksanyan, 2017: 317-318). Bu mekanizmalar, Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin güçlenmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Kafkasya'nın tamamını içine alan sporsal ve sanatsal aktiviteler geliştirilmelidir.
- Türkiye'nin Gürcistan siyasetine önem vermesi gereken ve tarihi bağlarının güçlü olduğu Acara-Ahıska-Borçalı bölgeleridir. Türkiye'nin tarihi açıdan hükmettiği bu bölgelere dönük politikalarının olması gerekmektedir. Acara, Osmanlı Devleti'nin Müslüman halklarından biri olarak Türkiye ile tarihi-coğrafi-dini bağları vardır. Ahıska ve Borçalı ise Türk nüfusunun yaşadığı bölgeler olarak Türkiye'nin etnik-dini bağlarının olduğu bölgelerdir. Bu nedenle Türkiye'nin Gürcistan'ın yanı sıra Gürcistan toprak bütünlüğünü bozmayacak şekilde bu bölgeler ile ilgili eğitim-kültür-tarihi bağlarını güçlendirecek projeler üreterek bu bölge üzerinden Azerbaycan'a uzanan kültürel koridor geliştirmelidir.

9.5. Türkiye'nin Azerbaycan Jeopolitiği

Türkiye'nin Kafkasya'daki diğer ülkelere göre Azerbaycan'a bakışı farklı olmuştur. İki ülkenin de Türk olması ve ortak ülküye sahip olması, tarafları jeoekonomik ve siyasi hedefleri yönüyle bir araya getirmiştir. Ancak Türkiye, 1917-1991 aralığında Azerbaycan'ın SSCB toprakları içinde kalması nedeniyle yoğun politika izleyememiştir.

SSCB dağıldıktan sonra TBMM'de bazı milletvekilleri, Dış Türklerden sorumlu devlet bakanlığının oluşturulmasını istemiştir. Ancak Türkiye, Kafkasya'da pek de etkin olmayan politikaları nedeni ile Orta Asya'ya açılımında köprü vazifesi gören Azerbaycan ile yakın temas

kuramamıştır. Türkiye, 1992'de Hocalı'da yaşanan katliamları ABD-Fransa-İngiltere'den destek arayarak bölgedeki sorunu uluslararası tanıtmaya çalışmıştır (İşyar, 2017: 124). Bu durum Türkiye'nin Kafkaslarda müdahale etme konusundaki zayıflığını göstermektedir. Yine Türkiye; 1993'de Ermenistan'ın Kelbecer'i işgaline karşın, Türkiye'den yardım isteyen Azerbaycan için yalnızca protesto etmekle yetinmiştir.

Azerbaycan'da SSCB'nin dağılmasından sonra Elçibey dönemi kısa süreli ve Azerbaycan'ın siyasi ve demografi politikalarının en stratejik olduğu dönem olmuştur. Onun İran'da otuz milyon civarındaki Türk nüfusuna dönük fikirleri vardı. Onun bu toprakların Azerbaycan'a ait olduğu ve onların Azerbaycan vatandaşları ile eşit haklara sahip olması gerektiği vurgusu, Türkiye'ye olan önceliği, Karabağ sorununun çözümüne dönük çabaları, bu dönemi Azerbaycan'ın çıkarlarını öncelikli kılması açısından stratejik yapmaktadır. Elçibey'in Türkiye ve batıya yönelik siyasi tavrı, Rusya ve İran tarafından tehlikeli olarak görülmüş ve 1993'de Rusya-İran ortaklı darbe ile Elçibey dönemi sonlandırılmıştır. Elçibey'in Türkiye-Azerbaycan arasında oluşumunu planladığı projeler şöyleydi (İşyar, 2017: 125):

- Türkiye-Azerbaycan arasında konfederasyon kurularak iki tarafın sınırlarının kalkması, Azerbaycan-Türkiye halklarının birbirlerinin ülkesinde serbestçe çalışabilmesi,
- Türkiye-Azerbaycan arasında askeri iş birliğinin yükseltilmesi,
- İki tarafın ittifak kurarak, Rusya'nın Azerbaycan'a müdahale etmesini önlemesi,
- Azerbaycan'da TSK ile NATO üslerinin kurulması,
- Türkiye'nin yardımı ile Azerbaycan ordularının silahlandırılarak modernize olması.

Bu dönem, Türkiye'nin Kafkasya siyasetinde oldukça zayıf olduğu dönemdir. Elçibey'in Türkiye yanlısı ve Türk milliyetçiliğini savunmasına rağmen Türkiye onun uzlaşmacı yaklaşımını değerlendirememiştir. Türkiye'nin Elçibey'e gereken desteği vermemesi hem iki tarafın ilişkilerinin gerginleşmesine hem de İran-Ermenistan-Rusya'nın bölgede etkin olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan, bölgedeki siyasi dengeleri belirleyecek ülkedir.

Azerbaycan petrollerinin işlenmesine dönük 1994'de imzalanan Asrın Antlaşması ile Türkiye Petrolleri Ononim Ortaklığı %6,78 oranında pay almıştır (Aras, 2001: 62). Bu oran ABD, İngiliz ve Rus şirketlerine kıyaslandığında düşüktür. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin iyi başlangıcını BTC hattı oluşturmuştur. Türkiye'nin Kafkasya'da aktif politika başlangıcı 2000 yılında imzalanan "Güney Kafkasya Güvenlik Paktı" olup, paktın kurulma gerekçesi enerji hatlarının güvenliğini sağlamaktır. Türkiye'nin 2000 yılından günümüze doğru Azerbaycan ile daha aktif politikalar izlediği anlaşılmaktadır. BTE-BTK-TANAP projeleri, Türkiye-Azerbaycan ticari iş birliklerinin güçlü kanalları olmuştur.

Türkiye'nin yakın coğrafi havzalarını keşfi ve aktif, güçlü, oydaşmacı politikalar izlemesi, onun Kafkasya'da daha aktif roller edinmesini sağlamıştır. Türkiye'nin gelişen devlet olma yolunda ilerlemesi, Karadeniz Havzası'nda ve Kafkasya'da savunma sanayisi ile aktif roller edinmeye başlaması, bölgedeki varlığının işaretidir. Son yıllarda Türkiye'nin Kafkasya'da zaman zaman bölgenin sorunlarından sorumlu Minsk üçlüsünün yapamadığını başarması, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine hem anlam hem de güç kazandırmıştır. Ancak Kafkasya'da Türkiye'nin tarihi ve coğrafi bağlamda Rusya'dan daha fazla söz sahibi olması gereken bir aktör olduğu düşünülürse bu yeterli olmayacaktır. Türkiye'nin Azerbaycan'ın ve Kafkasya'nın uluslarüstü güç kazanmasını sağlayacak modele öncülük etmesi beklenebilir. Bunun için öncelikle Türkiye'nin Kafkasya'ya dönük zihin haritasını değiştirmesi ve bölgeye bütüncül bakabilen model geliştirmesi gerekmektedir. Bu

bütünsellik Azerbaycan'a dönük üretilen politikalara benzer biçimde Kuzey Kafkasya'da da yürütebileceği şekilde olmalıdır.

1945 yılında yaşanan Boraltan Köprüsü (Serdarabad,) meselesi hatırlanacak olursa, Türkiye'nin günümüz Azerbaycan ilişkilerinde büyük ivme kaydettiği anlaşılacaktır. 2005'de BTC hattı projesi ile istikrarlı dönem başlamıştır. 2007'de Türkiye Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan geri çekilmediği sürece sınır kapılarının açılmayacağını bildirmiştir (İşyar, 2017: 129).

Türkiye'nin Kafkas siyasetinin en büyük başarısı 2020'de başlayan Azerbaycan-Ermenistan savaşında Azerbaycan'ın Karabağ'da başarı elde etmesini sağlayan askeri-siyasi yardımlarıdır. 2020'den itibaren Türkiye, Kafkasya'da daha güçlü jeopolitik imaj yaratmıştır. Bu durum yalnızca Azerbaycan için değil, aynı zamanda Gürcistan ve Ermenistan üzerinde Türkiye'nin bölgesel bir güç olduğu izlenimini yaratması açısından oldukça önemlidir. Nitekim bu süreçten sonra Ermenistan, Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme kararı almıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a olan askeri-siyasi desteği, Azerbaycan üzerinden gelişecek güçlü bağlantıları, Orta Asya Türk devletlerinin Türkiye'ye dönük beklenti ve güvenini artıracaktır. Bu nedenle Azerbaycan, Kafkasya ve Orta Asya'da güçlü jeopolitik yaklaşımlar için köprü ülkedir.

Azerbaycan'ın Türkiye ile etnik, duygusal bağının dışında daha yoğun ticari-siyasi bağlarının olması gerekmektedir. Kafkas halklarının menfaatlerinin gözetilmesi için Güney Kafkasya'nın demografik, jeoekonomik açıdan en güçlü devleti olan Azerbaycan'ın bölgede kurulması gereken uluslarüstü birlik için stratejik roller edinmesi gerekmektedir. Bu noktada Türkiye bu birliğin kurulması için Zengezur Koridoru'nun hızlı bir şekilde tamamlanmasına ön ayak olmalıdır. Bu projenin tamamlanması ile, Türkiye'nin Nahçıvan ve Azerbaycan üzerinden Orta Asya'ya açılmasını hızlandıracak böylece lojistik-kültür-bilim-eğitim-ticari alışveriş güçlenecektir.

Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ilişkilerini güney bölgesinde Zengezur üzerinden geliştirdiği gibi kuzeyde Gürcistan Ahıska ve Borçalı üzerinden de geliştirmesi gerekmektedir. Türkiye'nin Zengazur Koridoru dışında Azerbaycan ile alternatif olarak Gürcistan üzerinden irtibat kurması şarttır. Borçalı Bölgesi günümüzde Gürcistan'ın Kvemo Kartli ve Kaheti eyaletinin bir bölümünde yer alan ve tarihi olarak Karapapak/Terekeme Türklerinin yurtlarından biridir. Nitekim Karapapaklar, bu bölgenin dışında Ahıska, Ahilkelek ve Azerbaycan'da da yaşamaktadırlar. Borçalı, Türk bölgesi Azerbaycan ile Ahıska bölgesi ile sınırdır. Dolayısı ile bu bölge Azerbaycan ve Ahıska Türk bölgelerinin ortasında yer almaktadır. Türkiye'nin Gürcistan ile olan ilişkilerini geliştirmesine bağlı olarak bu coğrafi alan üzerinden tıpkı Zengezur gibi bir koridor oluşturması mümkün olabilir. Bu nedenle Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üçlü etkileşimi bölgesel birliğin kurulmasında son derece stratejiktir. Bu bağlamda Türkiye'nin Kafkasya siyasetini bütünsel olarak ele alması gerekmektedir.

9.6. Türkiye-Ermeni Jeopolitiği: Çözümsüzlük Kümesi

Ermenilerin Kafkasya'daki çözümsüzlük kümesi, bu mikser devletin kendilerine bilimsel verilere dayanmayan bir tarih oluşturma çabası içinde tıpkı Yahudilerin Arzı Mevut'u gibi Nuh'un torunlarından olan Hayk efsanesine dayandırması sonucu Büyük Ermenistan oluşturma hayali ile başlamıştır. Ermeniler kendi ülkelerini Büyük Ermenistan (kuzeyde Karadeniz, Gürcistan, batıda Kızılırmak, doğuda İran, Hazar Denizi, güneyde İran-Irak), Küçük Ermenistan (Fırat batısındaki yerleri kapsayacak şekilde) şeklinde nitelendirmektedir. Bunun dışında Türkiye'nin Akdeniz'deki güney bölgelerini de kendilerine ait kabul etmektedirler. Fakat pek çok tarihçi Ermenistan'ı ülke değil, yaşadıkları bir bölge olarak nitelendirmektedir (Uysal, 1993: 45). Bu noktada Ermenilerin günümüzdeki ismiyle ortaya çıkışları 1828 Türkmençay Antlaşması sonucu yapay oluşturulmuş

sınırlarının çizilmesi iledir. Büyük Ermenistan hayali ve Ermeni tehciri meselesi, Ermenilerin Türkiye ile çözümsüzlük kümesini yaratırken, 1828 sonrası Ermenilerin Rusya destekli Kafkasya'ya yerleşmesi ve bu bölgede Azerbaycan Türklerini katletmesi mevzusu da Kafkasya'daki çözümsüzlüğün nüvesini teşkil etmiştir. Öte yandan Ermeni sınırları dışında çeşitli ülkelerde yaşayan Ermeni diasporası da bu çözümsüzlüğü tetikleyen unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Rusların Kuzey Kafkasya'yı yavaş yavaş ele geçirmesinin ardından kendine taraftar nüfus olan Ermenilere toprak vermesi bu topakların gerçek sahipleri ile onları karşı karşıya getirmiştir. Bilhassa Ermenilerin Türkmençay Antlaşması'nın ardından topluca Kafkasya'ya yerleşmeleri sorunun ana nedenlerinden biri olmuştur. Ermeniler, Rusya'nın onlara Zengezur Koridorunu vermesi ile yetinmemiş, toprakların gerçek sahibi Azerbaycan'ın elinden alarak Dağlık Karabağ'a zamanla sahip olmuşlardır. Bu toprak paylaşım sorunu, Türkiye'yi de rahatsız etmiştir. Ayrıca bölgede yaşanan katliamlarda Türkiye ile Ermenistan arasında çözümsüzlük üretmiştir. Örneğin 1992'de yaşanan Hocalı Katliamı, Karabağ Savaşı sırasında Ermenilerin Azerbaycan Türklerini katlettiği olaylar.

1915 Ermeni Tehciri, Ermenistan ve Türkiye'nin çözümsüzlük sürecinin ana temasını oluşturmaktadır. Gibbons (1916: 24) Ermeni Tehciri üzerine yaptığı çalışmasında Ermeni katliamı diye söz ettiği ve Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin devrim yapmayı istedikleri, bunun içinde silahlandıklarını ileri sürerek kanıt göstermediğini ifade etmiştir. Ancak Gibbons, kiliselerin Ermenilerin isyan etmeleri konusunda onları nasıl desteklediğini ve Taşnak Partisi'nin Ermeni Devleti'nin kurulması için yaptığı teşvikleri ifade etmemiştir. Daha önce temelleri atılmış, Berlin Antlaşması (Erzurum, Bitlis, Van, Elâzığ, Diyarbakır, Sivas'ta Ermeni Devleti'nin kurulması için kurulmuş maddedir) ile şekillenmiş Ermeni sorununun özünde yatan ana nedenlere bakıldığında Ermeni kiliselerinin aktif rol aldığı anlaşılır. Ermeni Devleti'nin kurulması, Ermeni kilisesinin devamı için şarttı ve bu tutum Ermeni kilisesinin teopolitik anlayışını oluşturmakta idi. Bu bağlamda Pastermadjian'ın (1949: 290) şu sözleri kayda değerdir: "Ermeni kilisesi Ermenilerin kilise tarafından can verilen ruhunun yeniden dünyaya gelmek için yaşadığı vücuttur". Esasen Ermenilerin bir devlet olarak vücut bulmalarında kiliselerinin etkisi büyüktür. Buna karşın, Selçuklu ve Osmanlı Devleti Ermenilerin inanç şekillerine dokunmamış aksine kiliselerini muhafaza etmelerine yardımcı olmuşlardır. Bu durum Ermeniler tarafından kullanılmıştır. Ermeni Patrikleri isyanlar konusunda halkı teşvik etmiş, dini görevlerini bırakarak politika yapmış, kiliseleri silah depolarına çevirmiş, yalan basın propagandaları ile yetim kalan Türk çocuklarını Ermeni yapmışlardır (Akçora, 1994: 25). Öte yandan Ermeni misyonerleri de Ermeni meselesinde rol oynamışlardır (Gürün, 1983: 34). Anadolu'da yaşanan Ermeni isyanları, Ermeni komitelerinin işledikleri cinayetlerle sürmüştür. Anadolu'daki Ermenilerin Kafkasya'daki Ermeniler ile beraber tek bir devlet kurmak için propagandalarla çete teşkilatlanmaları, misyonerlik ile Rus ve İngiliz teşvikleri ile faaliyet sürdürmekte idi. Bu cemiyetlerden biride Hınçak İhtilal Komitesidir (Akçora, 1994: 16). Bilhassa Van çevresinde yapılan Ermeni katliamları o kadar fazla olmuştur ki Van'daki Türklerin göç etmesine dahi neden olmuştur (Akçora, 1994: 192). Osmanlı Devleti, Ermeni tehcirini yapmadan önce birtakım tedbirler almıştır. Tedbirler sırasında Ermeni nüfusu güneye, katliamdan etkilenen Türkler ise batıya göç ettirilerek yerleştirilmeye çalışılmıştır (Akçora, 1992: 135). Türkiye sözde Ermeni soykırımı için 2005'de Ortak Tarih Komisyonunun kurularak üçüncü ülkelerin arşiv araştırılması yapılmasını talep etmiştir. 2007'de Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleştirilmesi adına süreç başlatılmıştır (İşyar, 2017: 136). Fakat günümüzde hala bilhassa diasporadaki Ermeniler, sözde Ermeni soykırımı iddialarını sürdürmektedirler. Bu durum Türkiye ile Ermenistan arasında jeopolitik çözümsüzlüğün sürmesine neden olmaktadır.

Diaspora, Türkiye ve Ermenistan arasındaki çözümsüzlüğün nedenlerinden birisidir. Günümüzde Rusya, Fransa ve ABD gibi ülkelerde Ermeni nüfusu bulunmaktadır. Ermenistan'daki nüfusun çok daha fazlası Ermeni diasporasını temsilen yaklaşık 9-10 milyon civarındadır. Ermeni diasporası, Ermeni Tehcirini soykırım şeklinde Dünya'ya kabul ettirmeye ve ABD gibi ülkelerde güçlü lobiler oluşturmaya çalışmaktadır. Böylece güçlü devletlerin Ermenistan'dan yana karar alma mekanizmalarını etkilemekte ve sözde Ermeni soykırımı ile Ermeni haklarını savunmaya çalışmaktadırlar. Bu durum Türkiye-Ermeni meselesinin çözümüne dönük blokaj oluşturduğu gibi diasporanın bulunduğu ülkelerinde Türk düşmanlığı nedeniyle kullandığı bir faktördür. Ermeni devlet başkanlarının yanı sıra diaspora her fırsatta sözde Ermeni soykırımı iddiaları ile gerginliği artırmaktadır. Ermeni diasporası, sözde Ermeni soykırımı için bulundukları ülkelerin bu konuda desteğini alarak tanımalarını sağlamakta, Türkiye'nin bu konuyu kabul etmeleri için çabalamakta, yayınlar yapmakta ve Ermenistan'a fon sağlamaktadır. Özbay'a göre (2011: 5), 2000 yılından sonra Türkiye-Ermeni ilişkileri Ermeni diasporasının olumsuz müdahaleleri nedeniyle kısıtlanmış, Türkiye'nin sözde soykırımı kabul etmesi ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgalini durdurması takdirinde ilişkilerin devam edeceği kararına varılmıştır. Fakat bu durum Azerbaycan ve Türkiye tarafından uygulanan ambargo ile Ermenistan'ın sıkışmasına ve ekonomisinin çöküşe doğru gitmesine neden olmuş, Kafkasya'dan Türkiye'ye uzanan enerji nakil hattından mahrum kalarak siyasi yalnızlık yaşamıştır. Öte yandan Türkiye ise soykırım iddiaları nedeniyle milletlerarası açıdan zorlanmıştır.

Ermenistan-Türkiye arasında çözümsüzlük yaratan diğer unsur, Azerbaycan Türklerinin katliamı ve toprak paylaşım sorunudur. 1992 Hocalı Katliamı, 1993'de Kelbecer'in işgali, Dağlık Karabağ sorunu bunlara örnektir. Kelbecer'in işgali ile Türkiye sınır geçişini kapatmış ve Ermenistan'ı uyarmıştır. 2020 Dağlık Karabağ Savaşı sonrası aldığı yenilgiyle beraber Ermenistan'ın bölgede Rusya'dan istediği desteği alamadığı anlaşılmaktadır. Ermenistan, batıya açılarak gelişiminin önündeki engelin batı sınırının olması nedeniyle Türkiye ile normalleşme siyasetine girmeye başlamıştır. Ermenistan'ın Doğu Anadolu'ya dönük toprak hayalleri de Türk-Ermeni ilişkilerini sekteye uğratmaktadır.

Ermenistan-Türkiye arasındaki diğer sorun jeoekonomik problemlerdir. 1992'de Türkiye Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı özerk bölgesi olarak tanımlanması kaydı ile Türkiye ile ekonomik açıdan kazançlar elde etmesi sağlayacaktı. Fakat aşırı milliyetçi kesim Ermenistan'da bu duruma engel oluşturmuştur (İşyar, 2017: 131). BTC-BTK hatları gibi ticari yolların Ermenistan'dan geçmemesi ve Zengezur Koridoru üzerine oluşturulmuş projeye Ermenistan'ın karşı çıkması, Türkiye-Ermenistan arasında çözümsüzlük yaratmaktadır. Daha önce Türkiye'nin çift koridor formülü vardı. Buna göre Azerbaycan-Nahçıvan arasında Megri'den, Ermenistan-Dağlık Karabağ arasında Laçin'den koridorun açılmasını önermişti. Ancak Ermenistan, İran ile sınır bağlantısının korunmasına önem verdiği için kabul görmedi. Türkiye'nin Nahçıvan ve Zengezur üzerinden Azerbaycan'a açılması, jeoekonomik ve siyasi açıdan Ermenistan'ı teğet geçerek jeopolitik çıkarlarını gölgelemektedir.

2020 sonrası Dağlık Karabağ sorununda Türkiye'nin Azerbaycan ortaklığı ile elde ettiği başarı ve Zengezur Koridoru'nun açılması için yapılan girişimler üzerine bölgede siyasi yalnızlık (İran hariç) yaşayan Ermenistan, Türkiye sınırları üzerinden normalleşme sürecine girmek istemektedir.

9.7. Türkiye-Rusya: Kırım-Kafkasya Vekalet Savaşları

Rusya'nın Kafkasya'da ve Kırım'da oluşturduğu yapay sınırlar ve demografik değişim, Osmanlı Devleti'nin hamiliği ile ortaya çıkan bölgesel rekabet, iki bölgede günümüze dek uzanan vekalet savaşlarını ortaya çıkarmıştır.

Rusya ile Türkiye arasındaki vekalet savaşı tarihi olaylara dayanmaktadır. Osmanlı-Rusya arasında Kırım-Karadeniz kıyıları, Azak Denizi çevresi üzerinden başlayan vekalet savaşları Kafkasya'dan ayrı tutulamayacak şekildedir. Bu nedenle Rus-Türk vekalet savaşları, Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'nın bir bölümünü oluşturmaktadır.

Rusların Karadeniz Havzası'ndaki vekalet durumu bölgedeki varlığını kutsal yollarla oluşturmayı öngörecek kadar cüretkardı. Rusya'nın Ortodoksluğu kabulleri ile başlayan bu vekalet, III. İvan'ın Bizans prensesi ile evlenmesiyle Ruslara Bizans İmparatorluğu'nun halefi olduğu fikriyle bütünleşmişti. Osmanlı Devleti'nden önce İstanbul'un Bizans'a ait olması, Ruslara Ortodoksluğun hamisi olduğu fikrini vermişti. Rusların bu bakışına göre Roma Dünya'nın birinci merkezi, İstanbul ikinci merkeziydi ve ikisi de düşmüştü. Fakat üçüncü Roma yani Moskova hala ayaktaydı. Bu nedenle Moskova Dünya'nın merkezidir ve dolayısıyla Rusya Bizans'ın varisidir. Bu durum Rusya'nın ana felsefesinden biri olarak onun hem teopolitik hedeflerini hem de vekalet savaşlarının ilk adımını oluşturmuştur. Rusya'nın Bizans varisi iddiasıyla Ortodoks merkezliğini kendinde görmesi, Karadeniz Havzası'ndaki jeopolitik hedefleriyle bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Zira Karadeniz Havzası doğuda Kafkasya'nın batıda Balkanların Slav vekaletini üstlenmesi için stratejik görülmekteydi. Ayrıca bu havza Kırım ile değer kazanmış Akdeniz'e inmenin bir yolu idi.

Rusya'nın sıcak denizlere inme hayali iki hat üzerinden gerçekleşiyordu. Birincisi Uzakdoğu üzerinden mümkün iken, ikincisi Karadeniz Havzası üzerinden İstanbul-Çanakkale boğazları vasıtasıyla Akdeniz'e inmeyi öngörüyordu. Ruslara göre Karadeniz Havzası ve bunun tamamlayıcısı olan Hazar Havzası, onların mecburi hayat sahasını ve nihayetinde Kafkasya ve İran üzerinden Hindistan'a varma ideolojisini içermekte idi. Ayrıca Rusya'nın Avrupa'nın kuzeyinden gelerek kuruldukları knezlik, Karadeniz'in kuzeyi idi. Bu nedenle Karadeniz ve Kafkasya'da kendini vekil görüyor ve sahiplenme arzusu duyuyordu. Nitekim günümüzde Azak Denizi'ni bir Rus Denizi olarak gören Rusya söz konusudur. Kırım ise bu kıyı bölgesini tamamlayan yarımadadır.

Rusya, Kırım'da demopolitik yollarla Kırım Türklerini tahliye ederek Rus nüfusunu yerleştirmek sureti ile yarımadadaki Rus nüfusunun hamiliğini üstlenerek bu vekaleti sürdürmeye çalışmıştı. Kırım, jeoekonomik açıdan Akdeniz'deki tüccarların uğrak noktası idi. Osmanlı Devleti Kırım Hanı Mengli Giray'ın desteği ile bölgede aktif olmuş ve zamanla Osmanlı sultanlarının Kırım hanlarının yöneticilerini atama ve görevden alma yetkisi edinmesiyle Kırım'ın vekaletini de üstlenmişti. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki Kırım mücadelesi, Kırım'ın Osmanlı Devleti'ni korumakta olan bir set olması nedeniyle IV. İvan'dan itibaren başlamıştır (İnalcık, 2014). Bu nedenle Türk-Rus vekalet savaşının başlangıcı, Kırım adına bu döneme tekabül etmektedir denilebilir. 18. yy. la değin Karadeniz Dinyeper-Kuban arası Kırım Hanlığı dolayısı ile Osmanlı vekaletinde idi. 1774'de Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ı elde eden Rusya, Kırım'ın vekaletini de üstlenmiş oluyordu.

Brest Litovsk Antlaşmasında statüsü belirlenmemiş olan Kırım'ı Alman etkisinden kurtarmaya çalışan Rusya, 21 Mart 1918'de Tavrida Sovyet Cumhuriyetini kurarak kendi vekaletine almaya çalışmış, buna karşın Kırım İstanbul'dan destek istemiştir (Forsyth, 2019: 390).

1917 devrimi sırasında Kırım Türklerinin nüfusu Kırım'da fazla idi. Kırım askeri üs kurma açısından hem askeri stratejik öneme sahipti hem de Kırım Türklerinin adadaki varlığı ile Türkiye

etkilerine son derece açıktı (Forsyth, 2019: 389). Kırım, Osmanlı Devleti'nin hamiliğini üstlendiği jeostratejik bir yarımada olarak etnik açıdan Türk unsurunun tamamlayıcısı idi. İnalcık'a göre (2014) Kırım, Türkiye'yi tehdit için Ruslaştırılmış bir araçtır. Nitekim 1944 sürgünü ile yerinden edilen Kırım Türkleri, Orta Asya ve Sibirya'ya sürülmüş ve sürgüne gönderilen bu halkların yerine Rus nüfusu Kırım'da iskân edilmiştir. 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla Kırım'ın Ukrayna'ya ait olmasının ardından 2014'de Rusya, Kırım'da Rus nüfusu bulunması gerekçesi ile Kırım'ın yeniden vekaletini üstlenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin geçmişte Kırım Hanlığı üzerinden edindiği Azak Denizi çevresindeki vekaletini günümüzde Ruslar bu denizi çevrelemek sureti ile sahiplenmiş durumdadır.

Rusya, ikinci hayat sahası ve arka bahçesi olarak gördüğü Kafkasya'ya yerleştikten sonra bölgenin hamiliğini üstelenmiş, Osmanlı Devleti ve daha sonra Türkiye ile vekalet savaşlarına girmiştir. Karadeniz kıyıları, Türkiye-Rusya arasında bir vekalet savaşına dönüşmüştür.

Rusya'nın 19. yy. dan önce Kafkasya'da etkin olduğu tek halk Kabardeyler idi. Diğer halkların Kırım Türklerine bağlılığı söz konusu olup, Osmanlı Devleti'ne bağlıydılar. Kafkasya'da Ruslar, Çerkeslerden paralı asker edinmek, yönetici pozisyonundakilerle evlilik yoluyla bağ kurmak suretiyle bölgede vekalet savaşını başlatmışlardır. Korkunç İvan, Kabardeylerin Kuzey Kafkasya'daki en güçlü yapıyı temsil etmesi ve diğer kabilelerin ona tabi olması nedeniyle Kabardey Prensesi Maria Çerkesskaya ile evlenmiştir (Forsyth, 2019: 258). Bu durum bir süre sonra Osmanlı Devleti'nden bölgeye gelen Ferah Ali Paşa'nın Şapsığlarla bağlantı kurmaya çalışması, İslam'ı bölgede yaymaya ve Nogay Türklerini Kuzey Kafkasya'ya yerleştirerek vekalet edinmeye çalışmasıyla sürmüştür. Dolayısı ile Kuzey Kafkasya'da Karadeniz kıyıları üzerinden Kafkas halklarının vekaletini edinme, Rus-Osmanlı rekabetinin temelini oluşturmuştur. Günümüzde Kuzey Kafkasya özerk bölgeleri her ne kadar Rusya'ya bağlı olsa da tarihi bağlamda Osmanlı Devleti'ne bağlı idi. Öte yandan 1864 sürgünü ile Anadolu'ya yapılan Kafkas sürgününün neticesinde Türkiye'de çok sayıda Kafkas halkları yaşamaktadır. Bu durum Kafkasya'nın sahibi olan bu halkların vekaletini Türkiye'ye devretmektedir.

Karadeniz hattında devrimci Rusya'nın ilerlemesiyle Acara bölgesi, Osmanlı Devleti'ni desteklemiştir. 1918 yılında Gürcistan-Rusya çekişmesi sırasında Türkiye Sohum'u işgal etmiş ve Abhazya'nın Dağlı birliğine katılmasını istemiştir.

Rusya'nın Kuzey Kafkasya topraklarındaki hakimiyetinin yanı sıra Güney Kafkasya'da vekalet savaşlarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Askeri üslerin ve ulaşımın tekeli, Hazar enerji kaynağının ve güvenliğinin sağlanması, ittifaklar yoluyla (Ermenistan ile Gürcistan) Güney Kafkasya üzerinden Ortadoğu'yu kontrol etme arzusu, devlet sınır güvenliği, Güney Kafkasya'daki özerk bölgelerde etki oluşturmak sureti ile Gürcistan'a baskı unsuru oluşturmak ve ulaşım kontrolünü sağlamak gibi nedenlere dayalı olarak Rusya bu bölgenin vekaletini üstlenmeye çalışmıştır. SSCB döneminde bu bölge ülkeleri üzerinden Türkiye ile anlaşmalar yaparak vekaletini sürdürmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya, vekalet durumunu uzaktan kontrol mekanizmaları ile sürdürmeye çalışmaktadır. Bu mekanizmalar Rusya'nın vekalet sürecini devam ettirme çabasını göstermektedir. BDT kurularak eski SSCB devletlerinin bu kuruluşa üye olmalarını istemesi, Rusların bölgede üsler kurması, Minsk grubunun faaliyetleri, Ermenistan ve Gürcistan özerk bölgeleri ile ittifak sürdürme gayeleri, bölgedeki sorunların çözümüne dair kendini yetkili gösterme çabası, siyasi ve ekonomik baskılar bunlara örnektir. Ancak Güney Kafkasya, Osmanlı Devleti'nin etnik ve idari bağlarının güçlü olduğu vekalet bölgesi idi. Bu vekaleti günümüzde Türkiye, Güney Kafkasya'da sürdürmektedir.

Rusya'nın Türkiye ile Kafkasya'daki en önemli vekalet savaşı Karabağ'dır. Melikşah döneminde bölge tamamen Türkleşmiştir. Osmanlı Devleti döneminde III. Murat, Karabağ'ı Osmanlı topraklarına katarken, Rusların Karabağ bölgesine yerleşmesi, 1813 yılında Gülistan Antlaşması sonrasına tekabül etmekteydi. Nitekim 1828 Türkmençay Antlaşması ile Ruslar Karabağ'ı tamamen hâkimiyet altına almışlardır. Bölgedeki baskınlıklarının ardından Ruslar 70.000 Ermeni'yi Karabağ ile Nahçıvan, Revan bölgesine yerleştirmiştir (Uysal, 1993: 27). 1832'de Karabağ'da Türkler %65, Ermeniler %35 civarında idi. Fakat Rusların demopolitikaları nedeniyle (bilhassa Stalin bu bölgeye Ermeni nüfusunu yerleştiren isimdir) bölgenin nüfus yapısı değişmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'a bağlı özerk cumhuriyet olan Dağlık Karabağ'ın stratejik önemi Sovyetler Birliği dağılınca artmıştır.

Ermeniler, tarihsel açıdan Karabağ'ı kendi toprakları şeklinde algılıyordu. Oysa 1918'de Karabağ, Ermenilerle Müslümanların ortaklaşa yönettikleri özerk birimdi. Ancak bu sürenin ardından Azerbaycan bağımsız olduktan sonra Karabağ'ı Nahçıvan ile Zengezur'u Gence'de dahil olmak üzere talep etmiştir. 1920'li yıllarda Karabağ ve çevresindeki toprakların tarihi süreçte kendilerine ait olduğunu iddia eden Ermenistan, bölgedeki varlıklarını borçlu oldukları Ruslardan Dağlık Karabağ'ın kendilerine verilmesi için çaba sarf ediyorlardı.

1988'de Sovyetlerin zayıflaması ile Ermenistan, işgallerine başlamış, karşılıklı göçler yaşanmıştır. Ermenistan Karabağ'ın kendilerine verilmesi için talepte bulunduğu Sovyet Rusya'sının reddiyle Kafkasya'daki varlıklarını borçlu oldukları Ruslara karşı öfke duymuştur. 15 Haziran 1988'de Ermenistan Karabağ'ı ilhak etme kararını vermiş, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Ermeniler, bu bölge üzerinde hak iddialarında bulunmuştur. Hankendi, Hocalı, Şuşa, Lâçin, Hocavent, Kelbecer, Ağdere, Ağdam, Cebrail, Fuzuli, Gubatlı, Zengilan'ı işgal etmişlerdir (Harita 74).

Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın milli meselesi ve vekalet savaşıdır. 2020 yılına kadar Dağlık Karabağ, fiilen (De facto) Ermenistan, hukuken (de jure) Azerbaycan'a ait idi. Ermenistan, sürekli Karabağ'ın kendine ait olduğunu iddia etmiştir. Bu iddia taraftarları destekleyenler Ermenistan'ın vekilliğini yaptığı Rusya, Azerbaycan'ın vekilliğini yapan ise Türkiye'dir. Geçmişten günümüze Çarlık Rusya, SSCB ve Rusya Federasyonu Ermenistan'ın Kafkasya'daki varlığının hamisi ve demografik varlığının sebebi olmuştur. Buna karşın Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın Karabağ'da güçlü temsilini destekleyen hamisi olmuştur. Karabağ, etnik bir çekişmenin dışında Hristiyan Ermeniler ile Müslüman Azerbaycan Türklerinin Rusya-Türkiye arasındaki vekalet savaşı durumudur. Bu nedenle Gülistan, Türkmençay, Edirne antlaşmaları ile yakın geçmişte 2020 Karabağ Savaşı sonucu yapılan antlaşmalar Karabağ üzerine yapılan vekalet savaşı ve sonuçlarıdır.

1990'da saldırılarını sıklaştıran Ermenistan, 10 Aralık 1991'de tek taraflı olarak Karabağ bölgesinin SSCB içinde bağımsız cumhuriyet olmasını kabul etmiştir. 27-28 Ocak 1992'de AGİK toplantısında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu belirtilmiştir. 1992 ve sonrasında Ermenistan Karabağ ile Zengezur arasında yer alan sahayı işgalle Ermenistan ile birleştirmek istiyordu (Forsyth, 2019: 697). Türkiye-Rusya arasındaki vekalet savaşlarının en bariz olanı 2020'deki Dağlık Karabağ Savaşıdır. 2020 yılında yaşanan Ermenistan-Azerbaycan Savaşının ardından imzalanan Dağlık Karabağ Ateşkes Antlaşması sonucu dikkati çeken madde, Rus barış güçlerinin Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesine paralel olarak konuşlandırılması, Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Laçin Koridoru boyunca, hafif silahlı 1,960 askeri personel, 90 zırhlı

personel taşıyıcı, 380 otomotiv birimi ve özel teçhizatlı Rus barış gücü bulunması, Rusya'nın bölgedeki vekaletini göstermektedir.

Antlaşmanın 5. maddesinde geçen "Anlaşmanın taraflarca uygulanması üzerindeki kontrolün etkinliğini artırmak için, ateşkesi kontrolü etmek üzere bir barış gücü merkezi oluşturulacak" ibaresinde barış gücü merkezinin nerede ve kimler tarafından oluşturulacağının belirsizliği ve Türkiye'nin olması için Azerbaycan'ın ısrarlarına rağmen bu maddeye dair görüşmenin sonraya bırakılması anlaşmasına varılmıştır. 11 Kasım 2020'de Türkiye tarafından şöyle bir açıklama yapılmış, "Ateşkesin kontrolü ve denetimi için oluşturacağımız Ortak Türk-Rus Merkezi ile ilgili mutabakat zaptı bu sabah imzalandı. Bu merkez, Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan toprakları üzerinde kurulacaktır. Ateşkesin ihlâlini önlemeye yönelik tüm tedbirler bu merkez tarafından alınacaktır." Ancak Rusya, bu merkezin Dağlık Karabağ bölgesinde olmayacağı ve Türk askerinin sahada görev yapmayacağını ifade etmiştir. Fakat anlaşmaya giden yolda Rusya ve Türkiye birlikte hareket etmiş, Rusya Ermenistan'ın hamiliğini, Türkiye Azerbaycan'ın hamiliğini üstelenmiştir. Ancak Rusya'nın bu anlaşma sürecinde uzlaşmacı tavrında (Güney Kafkasya'daki müttefiki Ermenistan'ı desteklemekle beraber) Hazar enerji havzasının güvenliğini sağlamak adına Azerbaycan ile yapılan anlaşmada Azerbaycan'ın memnuniyetini sağlamak istemiştir.

Dağlık Karabağ; Ermenistan'ı ve İran'ı kontrol eden jeostratejik bir bölgedir. Türkiye'nin 2020 yılında Dağlık Karabağ sorununun çözümünde ortak barış gücü olarak bölgede bulunması onun Kafkasya'daki arabulucu rolünün yanı sıra Minsk grubunu geride bırakan stratejik başarısıdır. Minsk grubunun savaş sürecindeki arabulucu rolünün zayıflığı ve Türkiye'nin Azerbaycan-Türkiye dostluğunun süreçte askeri-stratejik ve jeopolitik açıdan ön plana çıkan cesur tavırları, Kafkasya'da Türkiye'yi Rusya kadar aktive etmiştir. Böylece coğrafi açıdan Rusya'dan daha yakın olan Kafkasya'da adım adım varlığını hissettiren Türkiye, bölgede yalnızca jeoekonomik bağlantılarının değil aynı zamanda askeri-stratejik açıdan bölgeyi denetleme yetkisine sahip olacak kadar güçlü olduğunu hissettirmiştir. Bu durum Türkiye'nin Ortadoğu'da-Afrika'da bölgesel aktörlüğünün yanı sıra onu, coğrafi açıdan yakın olduğu diğer denizel ve karasal siyasi havzalarında varlığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Nitekim 2022 Ocak ayında yaşanan Rus-Ukrayna geriliminde Kafkasya'daki aktif rolü gibi Türkiye'nin bu siyasi havzada da krizi önleyici bir aktör rolü üstlenmesi gündeme gelmiştir. Karabağ meselesinin çözülmesi, Kafkasya'da jeopolitik dengelerin oluşmasına yardımcı unsur olarak Güney Kafkasya'da nispeten taşların yerine oturmasını sağlayacak ve jeopolitik çatışma risklerini azaltarak, tarihi süreçten gelen toprak paylaşım sorunlarını da eliminize edecektir.

Diğer önemli konu ise Zegezur Koridorudur. Osmanlı Devleti döneminde Zengizor Koridoru olarak adlandırılan Zengezur Koridoru, Ermenistan-Azerbaycan arasındaki hattı ifade etmektedir. Zengezur Koridoru coğrafi açıdan Küçük Kafkas Dağları, Anadolu Yaylaları ile Zagros Dağları'nın birleşim noktasında bulunmaktadır (İsayeva, 2022: 58). Bu açıdan Türkiye ile Kafkasların tamamlayıcılığını ifade etmektedir. Tarihi açıdan Türk bölgesi olan Zengezur, Rusya ve Osmanlı arasında vekalet savaşlarına neden olmuştur. Kazım Karabekir'in Şark kapısı olarak adlandırdığı Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlanmasını sağlayan koridordur. Ruslar tarafından Azerbaycan-Türkiye ilişiğini keserek tampon bölge oluşturmak amacı ile Azerbaycan'a ait olan Zengezur Bölgesi, Gümrü Antlaşması öncesi Sovyetler Birliği tarafından Ermenilere verilmiştir (Musayev, 1996: 72). Böylece Rusya, Güney Kafkasya'da Zengezur Bölgesi'nin vekaletini elde etmiştir. Bu bölgeyi Ermenilere hediye eden Ruslar, Türkiye'nin Hazar'ın ötesinde Türk ülkeleri ile bağını kesmiştir.

Zengezur Bölgesi demografik açıdan Türklerden müteşekkil bir bölge olarak Ermenileştirilmiş jeostratejik coğrafi koridordur. Bu koridorla hem dağınık haldeki Ermeni nüfusu bir araya getirilmiş hem de Türk nüfusu parçalanmıştır (Demir, 2019: 192). Güney Kafkasya'nın en stratejik bölgesi olan Zengezur Koridoru, yalnızca Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkiyi kesintiye uğratmaz, aynı zamanda Dağlık Karabağ ile Nahçıvan ilişiğini de kesen ve Nahçıvan'ı Azerbaycan açısından eksklav haline getiren, Karabağ sorununu keskinleştiren niteliğe de sahiptir. Zengezur Koridoru'nun Ermenistan'ın İran'a açılan tek sınırını teşkil etmesi bu koridoru İran-Ermenistan açısından da stratejik hale getirmekte, İran'ın kuzey ittifakını güçlendirmektedir.

1991'e değin Rus vekaleti ile Ermenistan SSCB'sinde devam eden Zengezur Bölgesi, stratejik önemini korumuştur. Ermenistan'ın hedefi Karabağ ile Zengezur arasındaki bölgeyi de alıp, bütünlük sağlayarak, Dağlık Karabağ ile birleştirmektir. Böylece İran'a olan ittifakı genişleyecek Türkiye-Azerbaycan ittifakını da zayıflatmış olacaktır. 2020'de yaşanan Azerbaycan-Ermenistan savaşında Ermenistan'ın hedeflerinden biride budur. Dağlık Karabağ sorunu için oluşturulan Minsk Grubu 1 Temmuz 2009'da ki planında Nahçıvan-Azerbaycan (Megri Koridoru), Dağlık Karabağ-Ermenistan (Lâçin koridoru) olması amaçlı iki koridor oluşturulması önerilmiş, fakat iki tarafta bu durumu kabul etmemiştir. Minsk Grubu'nun çözüm olarak öne sürdüğü duruma karşın günümüzde Türkiye, Zengezur Koridoru'nun ivedilikle açılması için bölgede demir ve karayolu ulaşımına ağırlık vermiş bulunmakta ve koridorun açılması çalışmalarına Azerbaycan ile yaptığı ortaklıkla sürdürmektedir. Buna karşın, Zengezur Koridoru'nun kontrolünü Rusya, Federal Güvenlik Servisi yapacaktır. Bu durum Rusya'nın uzaktan kontrol mekanizması olarak vekaletini sürdürdüğünü göstermektedir. Bu bağlamda Zengezur'un vekalet durumu Türkiye ve Rusya üzerinden devam edecektir. ABD ise, 11 Eylül olayları sonrasında Orta Asya'ya giden bu koridor üzerinden İran'ı kontrol etmek ve Afganistan'ı denetlemek istemiştir.

Zengezur, tarihi-demografik açıdan yoğun Türk nüfusunun bulunduğu koridor olarak Azerbaycan'a katılması gerekmektedir. İsayeva'a göre (2022: 18), Zengezur, Ermeniler tarafından 30 yıllık işgalin bedeli olarak Azerbaycan'a verilmelidir. Böylece Zengezur altın köprü olarak sosyo-ekonomik-siyasi sorunların çözümü olacaktır.

Türkiye'nin NATO üyesi bir ülke olarak Güney Kafkasya bölgesinde güvenliğin garantörü ve diplomatik başarılarının olması nüfuzunu artırmaktadır. Ancak, Kafkasya'da Rusya denetimli ve Kafkasya'nın bazı stratejik bölgelerinde jeopolitik dengeyi sağlayan koordinatlar vardır. Çeçenistan bu jeostratejik koordinatlardan biridir. 1996'da Türkiye'nin Kafkasya'da Çeçenistan'a dönük yardımları, Rusların Çeçenistan'daki hâkimiyetini zayıflaması, bu bölgedeki diğer özerk cumhuriyetlere örnek teşkil etmesi açısından onları bağımsızlıkları konusunda cesaretlendirecek ve domino etkisi ile bölgenin siyasi bağımsızlığını şekillendirebilir. Olson'a göre (2002: 190), Kuzey Kafkasya'da Dağıstan, Çeçenistan-İnguşetya, Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes, Adigey özerk cumhuriyetleri ile Azerbaycan'daki Müslüman nüfusu fazladır ve bu nedenle Kuzey Kafkasya'daki bu halkların birleşmesi takdirinde Rusları Hristiyan olan Ermenistan, Gürcistan ile ayırmaktadır. Bu durum, Türkiye'yi de etkileyecektir. Bu noktada Türkiye'nin Kafkasya'da çözmesi gereken sorunlardan biri Kuzey Kafkasya'daki Müslüman Özerk bölgeleri olabilir. Bu nedenle bu sürecin günümüzde sağlam temeller üzerine kurulması için Türkiye'nin Kuzey Kafkasya'da ilişkilerini nüfus-din bağlamında güçlendirmesi gerekmektedir.

9.8. Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Kafkasya Stratejileri

Türkiye'nin soğuk savaş sonrası bağımsızlığını kazanan Türk kültürel havzasını temsil eden devletlere dönük planlı girişimleri zayıf kalmıştı. Davutoğlu'na göre (2016: 487-488-489); Türkiye'nin soğuk savaş sonrası Orta Asya politikalarındaki başarısızlığın nedenleri:

- Türkiye'nin rasyonel olmayan psikolojik hissi davranışlarla anlık tepkiler vermesi, sistemli bir diplomasi oluşturamaması,
- Türkiye'nin Orta Asya'ya dönük deklarasyonlarına karşı bölgesel güçler tarafından tepki ile karşılaşması ile kurumsal yapılaşma yoksunluğu ve tedirginlik yaratması,
- İdeolojik açıdan Türkiye'nin batılılaşma faaliyetleri nedeni ile Orta Asya'nın arka planda kalması ve dinamik değişime hazırsızlık, koordinasyon eksikliği, taktiksel-stratejik zayıflıklar,
- Türkiye'nin siyasi istikrarsızlığı,
- Soğuk savaş döneminden kalan katılaşmış ideolojik sürecin iki blok tarafından belirlenen egemen süreci etkili olmuştur.

Kafkasya ve Orta Asya, Hazar Denizi'nin paydaşları olarak birbirlerini tamamlayan iki stratejik bölgedir. Türkiye; Kafkasya'yı, Maverayı Kafkasya'ya ulaşmanın coğrafi köprüsü olarak görmeli ve bu minvalde Kafkasya'nın kuzey-güney-doğu batı bölgelerini bütün bir Kafkas bakışıyla değerlendirerek çevre bölgelerine erişmeyi hedef almalıdır. Davutoğlu (2016: 181) Türkiye'nin Orta Asya ile bağlantı kurmasının en stratejik yolunun Hazar Denizi'nden geçtiğini vurgulayarak, planlı bir deniz stratejisi ile Türkiye'nin şu minvalde hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir: Kuzey Kafkas Halklarının Rusya içinde statülerini güçlendirmek ve Hazar ile Karadeniz ilişkisini bu bölge üzerinden gerçekleştirmek, İran ile ekonomik iş birliği yürüterek Rusya'nın Kafkasya ile Orta Asya'da etkilerini azaltmak, Orta Asya'daki ülkeler ile iş birliğinin teşvikini sağlamaktır. Bu yapılamadığı takdirde Türkiye'nin etki sahası Hazar'ın ötesine geçemeyecektir.

Orta Asya'da Soğuk savaştan sonra yeniden oluşmaya çalışan jeopolitik yapı bölge devletleri ile beraber Türkiye'yi de etno-kültürel açıdan yakından ilgilendirmektedir. Kafkasya'nın jeostratejik önemi tamda bu doğrultuda Türkiye'nin Orta Asya'ya erişimi konusunda ön plana çıkmaktadır. Türkiye; konumu gereği Balkanlar, Ortadoğu Kafkasya'da olduğu gibi Orta Asya'ya dönük etkili ve aktif siyasi bir perspektife sahip olmalıdır. Ancak Türkiye, Orta Asya'da yürüteceği siyasetinde ABD-Rusya, ABD-Çin ve Kafkas ülkelerindeki siyasi gelişmeleri, iyi diplomasi ve siyasi taktikler yürüterek sürdürmelidir.

20. yy. ın sonu itibari ile Türkiye'nin Orta Asya'ya bakış açısındaki değişim Kafkasya'ya olan bakış açısıyla aynı döneme denk gelmektedir. Türkiye soğuk savaş sonrası Orta Asya devletlerinin bağımsız olması ile bir yandan etno-kültürel ortaklığın olduğu Asyacı yönünü sorgularken, bir yandan geçirdiği tarihi-konumsal etkilerle Avrupacı yönünü ele almıştır. Türkiye, bu kıtasal ikilemlerle jeopolitik perspektif arayışı içinde Kafkasya üzerinden Asya Havzası'na daha fazla yönelim hissetmiştir. Nitekim Orta Asya, Türkiye'nin jeokültürel kimliğinin merkezi ve kökleridir.

Türkiye'nin Orta Asya stratejilerinde göz önünde tutması gereken jeopolitik gerçeklik, Kafkasya jeopolitik dinamizminin merkezi üzerinden Orta Asya'nın izafi konumunun algılanmasıdır. SSCB'nin dağılması ile Orta Asya'daki jeopolitik değişim ile bölgede oluşan boşluğu Türkiye acilen plansız bir biçimde doldurmaya çalışmış ancak sonuç alamamıştır. İkinci önemli paradoks ise, Türkiye'nin Kafkasya stratejik bölgesi üzerinden Orta Asya'ya erişim yolları ve izlenecek siyasi manevralardır. Bu siyasi manevralar, jeoekonomi üzerinden şekillendiği sürece

bölgeye erişememe minimalize olacaktır. Bu nedenle ticari yollar, Orta Asya'ya erişim için önemlidir.

Türkiye'nin Orta Asya siyasetindeki jeopolitik gerçekliği, Kafkasya ve yakın çevresi ile kuracağı stratejik ortaklığa bağlı olduğudur. Türkiye'nin Orta Asya'ya dönük doğru strateji izlemesi, yakın kara ve deniz havzalarını kontrol ve koordine etmesine bağlıdır. Orta Asya'yı açık deniz bağlantılarına kavuşturan yollar: Çin'den Pasifik Okyanusu'na, Afganistan, Pakistan, Hindistan üzerinden güneyde okyanusa açılma, Hazar Denizi'nin kuzeyinden Karadeniz, Türkiye, Avrupa'ya, Hazar Denizi'nin güneyinden İran üzerinden Türkiye'ye açılma şeklindedir. Türkiye'ye giden üç yol, Hazar Denizi üzerinden gerçekleşmektedir. Dolayısı ile Türkiye-Orta Asya bağlantısını sağlayan kuzey, orta, güney koridorları olarak üç alternatif yol bulunmaktadır:

Güney Koridoru, Türkiye-Nahçıvan-Zengezur ve Azerbaycan-Hazar Denizi üzerinden Orta Asya'ya erişim için bu jeopolitik hattın güçlendirilmesi gerekmektedir. 2020 Karabağ Savaşı'nın ardından önemi ön plana çıkan Zengezur'un Türkiye ve Azerbaycan bağlantısı için çalışmalara başlanmıştır. Zengezur Koridoru, BKBY'nin parçası olarak jeoekonomik açıdan Türkiye ve Azerbaycan için stratejik ortaklığı ifade etmektedir. Bu bağlamda Zengezur Koridoru'nun açılması Türkiye'nin Kafkasya'ya aidiyetini vurguladığı gibi, bölgedeki siyasi, ekonomik, etnik gücünü artıracaktır. Zengezur Koridoru'nun açılması, Türkiye'nin yalnızca Kafkasya değil, Orta Asya'daki ekonomik-siyasi uzantılarını sağlayacaktır. Bu hat ile Türkiye, Azerbaycan üzerinden Orta Asya'ya kesintisiz erişebilecektir. Zengezur Koridoru şu an için Türkiye'nin Türk Dünyası ile ticari-siyasi-etnik bağları üzerinde en stratejik kontrol bölgesi ve jeopolitik imajı olarak görünmektedir.

İkinci hat, BKBY'nin orta koridorunu temsilen Çin-Kazakistan ve Hazar Denizi-Azerbaycan-Gürcistan (BTK) üzerinden Türkiye'ye Marmaray üzerinden Londra'ya varan ticari yoldur. Bu yol, Acara ve Ahıska, Borçalı gibi Türk bölgeleri ile güçlendirilebilir. Alternatif bir koridor olarak, kuzey koridoru, Orta Asya, Don-Volga ve Karadeniz üzerinden Türkiye'ye varan koridor olmalıdır (Harita 82). Bu tarz ticari yollar, bölgede kalıcı barışın sağlanması açısından son derece kıymetlidir. Türkiye, bu koridorlar üzerinden Rusya'nın Orta Asya ülkeleri ile yaptığı ekonomik sözleşmelere karşı daha güçlü ticari alternatifler ve iyi diplomasi önermeli, makro strateji geliştirmelidir. Nitekim Türkiye'nin Orta Asya ile olan tarihi-etnik-ticari bağları bu ticari koridorlarla derinleştirilebilir.

Kjellen, devletlerin, ortak mekânda, ortak halk, ortak bir ekonomi, normlara bağlı bir toplum yapısı, tek yönetimini esas alır. Buna göre Kjellen, bu ortak mekân yakalanmadığı sürece küçük devletlerin ümitsizleşerek küçük devletçiklere bölüneceğini ifade etmiştir (Akdemir, 2018). Nitekim Kafkasya'da (bilhassa Kuzey Kafkasya'da) halklar küçük devletçikler halindedir. Bu bağlamda bölgeler arası bağlılık ve bağımlılık göz önünde tutulursa, birleşik Kafkasya bu bölgelerin kuzey-orta ve güney koridorları vasıtası ile birbirlerine olan jeoekonomik ve jeopolitik bağımlılıklarını artıracaktır.

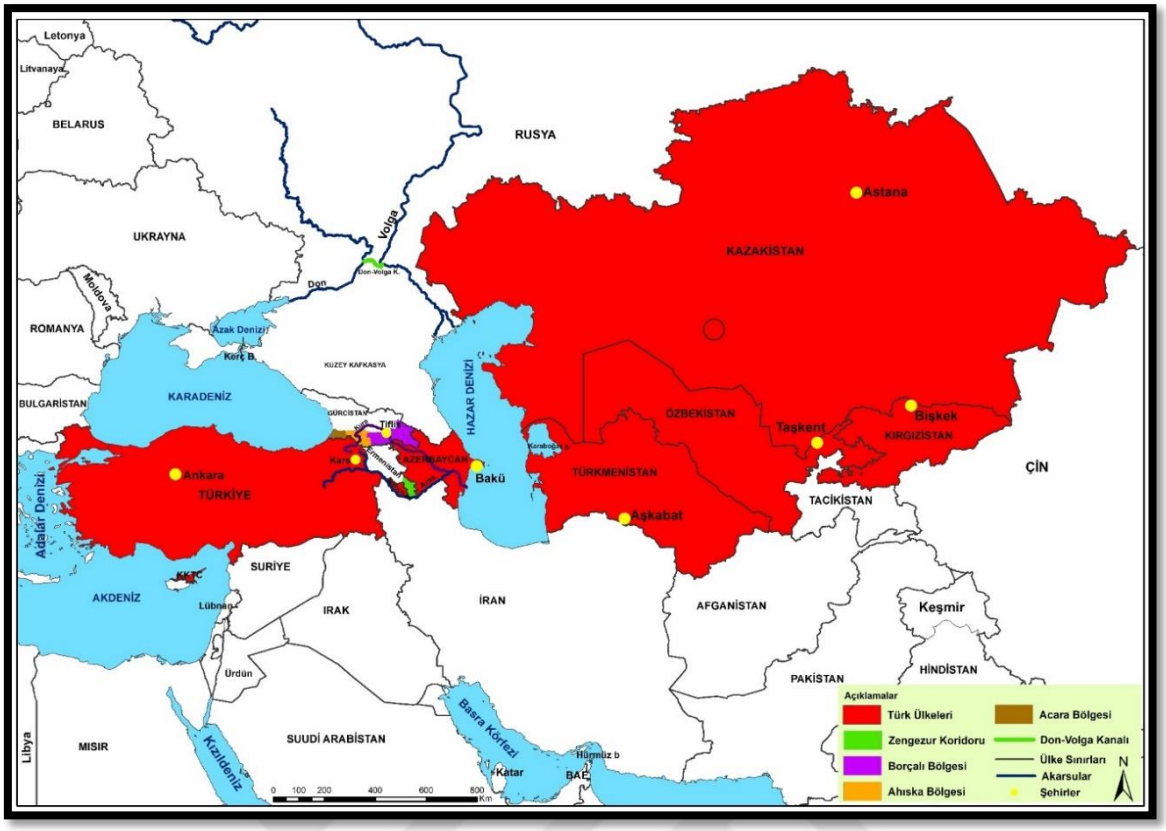

Harita 82. Türkiye ve Orta Asya arasındaki stratejik bağlantı noktaları

Türkiye'nin Kafkaslarda güçlü bir rol üstlenmesi, Orta Asya'ya erişimi ve bağlarını güçlendirmesi için son derece önemlidir. Türkiye, Zengezur Koridoru üzerinden Orta Asya'ya erişimi konusunda gösterdiği aktif ve etkili faaliyetleri, Gürcistan üzerinden şekillenen orta koridorunda da göstermelidir. Türkiye için Gürcistan, Kafkasya'daki en stratejik ülkedir. Türkiye'nin Azerbaycan'ın dışında alternatif strateji üreteceği ülke Gürcistan'dır. Gürcistan'da Türkiye'nin avantajlı olduğu iki Türk bölgesi Borçalı ve Ahıska'dır. Ayrıca Acara'nın Osmanlı döneminden bu yana Türkiye'ye karşı yakınlığı da Türkiye'nin bölgedeki stratejik manevralarını kolaylaştıracaktır. Gürcistan'ın siyasal ve ekonomik açıdan Türkiye'ye olan meylini değerlendirerek, vakit kaybetmeden Gürcistan ile ilişkilerini daha sağlam bir zemine oturtmalıdır. Bu durum Türkiye'nin Orta Asya'ya erişimi ve bağlarını güçlendirmesi Zengezur Koridoru'nun yanı sıra orta koridor iyi değerlendirildiği takdirde Türkiye için son derece avantajlı hale gelebilecektir. Don ve Volga nehirleri, asırlardır ulaşım ve ticari yolların kavşak noktasında yer almaktadır. Bu iki nehir arasında kanal oluşturma fikri, Osmanlı Devleti tarafından ortaya atılmış ancak uygulanamamıştır. Türkiye'nin Orta Asya'ya erişimi konusundaki en önemli güzergahlardan biri olarak Don-Volga Kanalı Türkiye'nin en stratejik jeopolitikalarından biri haline gelmelidir. Türkiye-Rus ilişkilerinin iyi yönde ilerlemesi, Türkiye'nin bu güzergahı Orta Asya'ya dönük aktif kullanımını sağlayabilir. Bu nedenle Maverayı Kafkasya'ya erişim için orta koridora ek olarak Kırım-Don-Volga'da etkinlik sağlanmalıdır. Bu bağlamda bütünsel bakıldığı takdirde Türkiye'nin Orta Asya'ya erişimi konusunda Kafkasya, ticari-siyasi-ekonomik-etnik açıdan köprü bölgesi haline gelebilir.

10. SONUÇ VE ÖNERİLER: BİRLEŞİK KAFKASYA İÇİN JEOPOLİTİKALAR

Birleşme dürtüsünü psikolojik yapıyla açıklayan Hobbes'a göre (2007: 92) insanlar doğuştan eşittirler. Doğa insanlar arasında eşitlik kurarken, insan kendini idame ettirme güdüsü ile bu durumu bozar. Çünkü eşitlikten güvensizlik, güvensizlikten savaş doğar. Dolayısı ile topluluklar, kabileler, yaşadıkları bölgede güvenlik için birleşmişlerdir.

Tarihin eski çağlarından günümüze en eski topluluk ve uygarlıklar da birleşme /bütünleşme fikirlerinin olduğu görülmektedir. Bölgesel ve global birleşme fikirleri ve faaliyetleri önce güvenlik anlayışı ile başlamıştır. Antik çağdaki site devletlerinin güvenlikleri için birleşme düşüncesi, Aristo'ya kadar uzanan ve sitelerin birleşiminin ortak kanunlarla mümkün olabileceğini ileri sürmesine dayanmakta idi. Nitekim Makedon Kralı II. Filip, Korint Birliği olarak bilinen Sparta hariç Yunan site devletlerinden oluşan konfederasyon sitelerini öngörmekte idi. Korint Birliği, MÖ 337'de II. Filip tarafından kurulmuş savunma esaslı bir ittifak olup, bu ittifakta devletler askeri varlıklarına bağlı olarak mecliste temsil olunuyorlardı. Büyük İskender, Anadolu'yu fethiyle bu birliğin başına geçmiştir. Mosse'e göre (2009: 60-108) Büyük İskender'in 334'de Korint Birliği'nin Yunan hegemonyası için çıktığı Asya seferi, bu duruma hizmet ediyordu. Fakat Büyük İskender'in en kritik felsefesi, daha da öteye tüm insanlığın tek bir topluluk olduğunu görmek idi. Onun Asya'ya ilerleyerek tek bir devlet veya kendi hegemonyasını oluşturmak arzusuyla ortaya çıkardığı Helenistik süreçte bu durumun bir parçasıydı. Doğu-Batı arasındaki jeokültürel-dinsel köprüler kurmak amaçlı oluşturulmuş İskender'in şehirleri de bu jeopolitik sürecin temsilleri olmuştu. Büyük İskender'in bu kültürel bütünleşme politikası, Yunan kültür-medeniyetinde Anadolu-Mısır-Mezopotamya-Hindistan'a yayılmasını içermekte ve bu durumun temsilleri olarak Büyük İskender tarafından ortak para birimi-ortak dili öngörmekteydi (Öztürk, 2016). Pers imparatorluğu döneminde Pamir-Akdeniz arasındaki bölgede doğu konfederasyonu kurulmuştu (Günaltay, 1948: 260).

Cengiz Han Moğolistan'daki göçebe kabileleri birleştirerek Çin'in bir bölümünü ve Orta Asya'yı ele geçirmeyi başarmıştı. 630'da Türk kökenli aşiretler, Azak Deniz'i çevresinde Kubrat Han önderliğinde Büyük Bulgar Hanlığı olarak bilinen bir konfederasyon kurdu, ancak Hazarların baskısı ile dağıldı. Tarihi süreç içinde bu birliğe benzer şekilde kurulmuş olan Alaş Orda (alaş ulus, millet, boylar birliği anlamına gelir) 20. yy. da Deşti Kıpçak'ta hüküm sürmek isteyen Ruslara karşı Türk birliğini savunan Kazak-Kırgız ayaklanmasıdır. 1917-1920'de bağımsız devlet kuran bu birlik Rusların faaliyetleri neticesinde dağılmıştır.

Kafkasya'da eski çağlarda kabileler konfederasyonu bulunmakta idi. Bu bölge hem Kuzey hem de Güney Kafkasya'yı içine alacak şekilde kabile birliğini mecburi kılmıştır. Geç Tunç Çağı ilk kabile birliklerinin ortaya çıktığı dönem olması açısından önemlidir (Coene, 2010: 91). MÖ 4-2. yy. da dışarıdan gelen saldırılara karşı kabile birliğinin başladığı Kafkasya'da, Fırat ile Çoruh havzalarında Gürcüler, MÖ 12. yy. da kabile birliğini Asurlulara karşı kurarak sürdürmüşlerdir (Coene, 2010: 93). Doğu Anadolu ile Kafkasya'da kurulmuş konfederasyonlar dönemin güçlü devletlerine karşı örgütlenmeyi öngörmüştür. Urartuların, Asurlulara karşı kurduğu konfederasyon bunlardan en önde gelenidir. Bu konfederasyon örneklerinden biri Kuzey Kafkas halkları arasında olup, İskit, Sarmatların oluşturduğu konfederasyondur ve Persler ile mücadele ederek kendini göstermiştir. Alan Kabileler konfederasyonu, yaşanan Hun istilasıyla dağılmaya yüz tutmuştur (Kundukh, 1987: 9). Kuzey Kafkas halkları, Alanlar ile Sarmatların kurduğu birliğe güçlü devletlere karşı katılım göstererek Kafkasya'nın işgalini engellemişlerdir (Öğün, 2002: 66). Med kralı Deioces,

MÖ 715'de Pers olan veya olmayan halkları bir araya getirerek konfederasyon kurmuştur (Coene, 2010: 94).

15. yy. ın sonlarına doğru Kuzey Kafkasya'da en güçlü kabile Kabardeylerdi ve diğer kabilelerde (Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar, Abazalar, Balkarlar, Osetler) onlara tabiydi. Kafkasya'da birleşme fikri, 1580'de Kabardeyler tarafından Pankabardey konseyi olarak yapılmış ancak bir netice elde edilememiştir (Anisimof, 1937: 90). 19. yy. da Adige-Ubıh-Abhazlar arasında Ruslara karşı oluşturulmuş bir dayanışma söz konusuydu. Bu dayanışmanın en stratejik kabilesi ise Kuzeybatı Kafkasya'nın en savaşçı kabilesi olan Ubıhlar idi. Ubıh Hacı Berzeg'in, sadece batı Kafkasya'da değil aynı zamanda Kafkasya'nın tamamında Ruslara karşı birleşmeyi öngören bir düşünce vardı.

Birleşme fikrinin güvenlikle başlamasını teolojik bir yapıya bürünerek ekonomiyle anlam kazanan örüntülerine dönüşmesi izlemiştir. Orta Çağ'da, birleşme fikirlerinin teopolitik yapıyla en iyi şekilde simgelenmesi oldukça anlamlıdır. Nitekim bu teopolitik boyuta merkantilizmin eklenmesi, birleşme fikrini jeoekonomik boyuta taşımıştır. Örneğin Haçlı Seferleri, teopolitik ve jeoekonomik açıdan İslam Dünyası üzerine bir tür birleşmeyi ifade etmekte idi. Aydınlanma Çağı'nda Westfalya Barış Antlaşması, 30 yıl süren mezhep savaşlarını bitiren birleşmeyi öngörerek günümüz AB'nin temelini teşkil etmiştir. Öte yandan Osmanlıcılık, Rumeli'de Kafkasya'da Anadolu'da yaşamış olan Müslüman halkların politik varlığını oluşturmuş birleştirici unsur olmuştur (Karpat, 2019: 86). Benzer biçimde Sovyetleşme, büyük alanda büyük bir birliği oluşturmakta idi.

Thomas Hobbes'ın deyimi ile "İnsan insanın tanrısıdır ve insan insanın kurdudur". Dolayısı ile insanlar arasında güvensizlikten doğan savaş ve çatışmaların azaltılması veya önlenmesi için düzensiz ve karmaşık bir ortamın insan iradesiyle kurulmuş bir egemen olması şarttır. Bu egemen; insanları, toplulukları bir arada tutan uluslararası/ulusüstü bir gücün olmadığı durumda ortaya çıkmalıdır. Hobbes'a göre (2007: 93) insanın doğasındaki kavganın üç ana nedeni; rekabet, güvensizlik, şan-şereftir. Kafkas halkları gururlu bir yapıya sahip olmaları nedeniyle şerefleri ve Rusya'ya karşı güven duymadıkları için çatışmaya hazırdırlar. Kafkas devletleri ve onların egemenliğini Kafkas yasalarıyla uyumlu ulus üstü birleşik Kafkasya'yı temsil eden bir metafor gereklidir. Geçmişten günümüze kabul gören siyasi sınırların, tarihsel denklemde çizilmiş yapay sınır ayrımlarıyla şekillenmiş Kafkasya sınırları kabul edilemez. Kavimler, kabileler, etnoslar harmanlanarak Kafkas milletlerini meydana getirir. Bu nedenle sınırlar, dinsel mezhepsel, kültürel, yapay kimliklerle, emperyalist ideolojilerle bölünmemelidir.

Bu tez kapsamında Kafkasya ve Maverayı Kafkasya tanımlarına yer verilmiştir. Kafkasya'yı parçalayıcı, etnik-dini vurguları olmadan ele almanın ve bölgenin tamamına dönük jeopolitika üretiminin bölgede siyasi-ekonomik-güvenlik-etnik sorunları, çatışma ve ayrışma risklerini azaltıcı faktörlerlerin, bölgenin güç kazanması için ulusüstü bütünleşik bir modelin önemi belirtilmiştir. Kafkasya'da ulusüstü bütünleşme için önerilen çok sayıda yaklaşımların avantaj ve dezavantajları bu bölümde incelenmiştir. Bu yaklaşımlar içinde Türkiye adına Konsosyasyonalist yaklaşımlı ulusüstü bütünleşik bir model önerilmiştir. Kafkasya adına bütünleşik yaklaşımlar önerilmeden önce bütünleşme aşamaları ve bu aşamalardan doğacak olan sorunlar ve senaryolara bakılmalıdır. Dedeoğlu'a göre (2015: 76) bütünleşme hareketlerinin incelenmesi için takip edilecek yollar:

- Milletlerarası hangi aktivitelerin bütünleşmeyi ifade edeceğinin belirlenmesi. Kafkasya adına bu aktivite, ulusüstü ortak dil-din, jeoekonomik gereksinimler, bölgesel güç ve güvenlik bağlamlı olabilir.

- Bütünleşme tanımına yüklenmiş olan anlamın açıklanması ve bu kavramla kullanılmakta olan farklı kavramları tanımlamaktır. Kafkasya'da bütünleşme tanım şekli için alternatifler:
  - Büyük Kafkasya Cumhuriyeti
  - Kafkasya Birliği
  - Karahazar Birliği
  - Türkiye Himayesi
  - Üst Kafkasya Kültürü ve Üst Kafkasya Dili.
- Hangi olaylar ile olguların birleşmeyi engellediği veya bütünleşmeyi sağladığı esas alınmalıdır. Kafkasya'da bütünleşmeyi engelleyen unsurlar; bölgenin topografyasından kaynaklı olarak çeşitli dil-din-etnik yapının gelişmesidir. Ancak bu farklılıklar büyük oran göstermez. Bu halkların birbirine yakın dil ve etnik akrabalık bağları vardır ve %95 oranında benzerlik göstermektedirler. Örneğin Abhazlar Çerkesler ile, Gürcistan'da Tuş ve Kistler, Batslar, Vayhah grubu ile akrabadır ve tarih boyunca kabile çatışmalarına rağmen etki ve iletişimleri sürmüştür. Dolayısı ile bölgedeki etnik-din-dil yakınlığı ve benzerliği bütünleşmeyi sağlayacak asli unsurlardan biridir. Bütünleşme önündeki engel iki önemli aktör Rusya ve Ermenistan'dır. Rusya'nın bölgeye egemen olma arzusu ile parçalayıcı eylemleri, Ermenistan'ın ise dil-din-siyasi görüş farklılığı bölgede ayrılıkçı yapı oluşturmaktadır. Gürcistan her ne kadar dil ve din açısından benzerlik göstermese de siyasi-ekonomik görüşleri bütünleşmeden yana olacaktır. Birleşmeyi sağlayan unsurlar; bölgenin asli gruplarının çoğunun Müslüman olması, ortak anlaşma dillerinin Türk dilleri olmasıdır. Kuzey Kafkasya'da Kumukça, Güney Kafkasya'da Azerbaycan Türkçesi'nin yaygın olması. Ayrıca bölgenin ihtiyaç duyduğu, güvenlik, bölgesel güç ve jeoekonomik gelişim, Kafkasya'da özerk bölge ve devletleri bir araya getiren asli unsuru oluşturmaktadır.
- Birleşmeyi sağlayan veya engelleyen faktörler ortaya konulurken, tarihi sürecin nitelikleri de göz önünde tutulur. Tarihi bağlamda Kafkasya'yı bölen ve bölgenin demografik yapısını değiştiren aktör Rusya'dır. Buna karşın Türkiye, bölge ile tarihi ilişkileri açısından Kafkasya'nın parçası olmuş ülkedir. Bölge üzerine daima yapıcı, parçalamayan, devlet egemenliklerine ve toprak bütünlüğüne saygı duyan bir aktör olmuştur. Ayrıca Kafkasya ile Türkiye toprakları, ortak tarihi alanı oluşturmuştur. Bu nedenle Türkiye, Kafkasya için oluşturulacak birlik içinde mutlaka olmalıdır.
- Oluşturulacak olan birleştirme modeli, tarihi bağlamda hangi birlik oluşumunu temel aldığına bakılmalıdır. Örneğin AB tam ekonomik birliktir, ancak NATO değildir. Kafkasya'da ulusüstü birliğin bölgesel temel ihtiyacının ekonomiye dayalı olması nedeni ile AB modelini, ancak bölgesel güvenliği oluşturması açısında askeri bir birlik özelliği de taşıması gereklidir. Bu bağlamda oluşturulacak olan ulusüstü birlik çok yönlü amaçlar taşıyabilir.
- Bütünleşmenin milletlerarası ilişkilerde aynı bölgede bulunmalarına karşın birlik oluşturan aktörlerin içinden bu birliğin dışında farklı bir birlik kurabilmektir. Kafkasya'da oluşturulacak birlik içindeki devletlerin bölgesel veya küresel başka birliklere üye olma serbestliği bulunabilir.

- Daha önce farklı bölgelerde yapılan birleşme hareketlerinin hepsinde başarı yakalanamamıştır. Bu nedenle birleşme konusundaki başarısızlık nedenleri de belirlenmelidir. Kafkasya'da başarı veya başarısızlığa götüren ana unsur, bölgenin etnik-dini çeşitliliği, siyasi-tarihi-coğrafi realitesinin temel kabulüne bağlı olduğu gibi, bölgesel veya küresel aktörlere de bağlıdır. Bölgede oluşturulabilecek ulusüstü bir birliğin başarısı önündeki en büyük engel Rusya olabilir. Rusya'nın bölgesel birlik içine alınmaması, rahatsız edici olabilir ve Rusya; Kuzey Kafkas özerk bölgelerinin katılımına engel teşkil edebilir. Ermenistan ise, Türkiye ve Azerbaycan ile yaşadığı bölgesel tarihi-toprak paylaşım sorunları nedeni ile birliğe katılmak istemeyebilir veya tersi biçimde siyasi yalnızlık nedeniyle ve ekonomik gelişimi açısından birliğin ekonomi kanadına katılmak isteyebilir. Bölgenin zayıf kalmasını destekleyerek, Kafkaslarda etkin olmak isteyen küresel aktörler, birliğin oluşturulması önünde kışkırtıcı veya destekleyici faaliyetlerde bulanabilir. Örneğin ABD, Rus karşıtı olarak birliği desteklerken, bir taraftan Türkiye'nin Kafkasya'daki baskınlığından rahatsızlıkta duyabilir. Fransa gibi bölgedeki sorunlarda etkin olmak isteyen aktörler bu oluşumu istemeyebilir. Çin, açısından bölgenin ticari güvenliği desteklenebilir. Ancak İran'ın birlik içinde olmaması, bölgesel siyaseti için uygun düşmeyeceğinden birliği istemeyebilir.

10.1. Küresel, Bölgesel, Devlet, Toplumsal Düzeylerinde Paradokslar

Bütünleşmede merkezi paradoks bölgeselleşme ve küreselleşmeden doğmaktadır. Montesquieu'a göre (2014: 7-8) insanların bir araya gelmeleri ile zayıflık duygusu yitirilir. Ona göre korkunun ilginç bir paradoksu vardır: korku insanların birbirlerinden kaçmalarına neden olurken, bir taraftan da duydukları bu korku, onları birbirlerine itmektedir. Kafkasya'da yüzlerce yıl devam eden etnik çatışmaların gölgesinde uzun süreli savaşlar ve bu savaşların özünde siyasi nedenlerin yanı sıra jeoekonomik nedenlerde (otlakların, yaylaların paylaşımı vb) çatışmalara neden olmuştur. Ancak bölgede Rus işgali, bu halkları bir araya getirerek birleştirmiştir. Kafkaslarda daha önce deneyimlenmiş ancak dışsal müdahaleler (Rus faktörü) nedeniyle yarım kalan birleşik Kafkasya ideali söz konusu olmuştur.

Bölgesel bütünleşmelerde amaç, üyelerin global sistemdeki yerini almasını sağlamaktır. Kafkasya, Asya-Avrupa kıtaları, Karadeniz ve Hazar Deniz havzaları arasında konumlanmış berzah alanı olarak, küresel açıdan kendine has bölgedir. Kafkasların köprü niteliği taşıyan konumuna rağmen asırlardır hak ettiği küresel sistemdeki yerini alamadığı anlaşılmaktadır. Bölgenin, konumsal açıdan hem avantaj hem de de dezavantaj olarak görünen bu durumu, bölgesel bütünlük çerçevesinde ele alınmadığı sürece bu statükosu sürecektir. Küresel açıdan mondializm, konvergensia, neomondializm gibi tek merkezde halkları birleştirmeyi öngören teorilere karşı bu görüş, "ulusüstü birleşik bölge" anlayışından yola çıkan Kafkasya konsorsiyumunu önermektedir. Konsorsiyum, tarihi kaderin bir araya getirdiği insan grubunu temsil etmektedir. Kafkasya, tarihi bağlamda bulunduğu konumun ve coğrafi ortamın kaderini yaşamıştır. Asırlarca işgale uğramış bölge için en büyük yıkım, Rusların Kafkasya'ya gelmeleri ile başlamış ve Kafkas halklarını birleşmeye itmiştir. Günümüzde küresel çıkarları için hem Kuzey hem de Güney Kafkasya'yı içine alacak biçimde ulusüstü birleşik Kafkasya gereklidir. Bölgesel bütünleşme, Kafkas halklarının küresel açıdan yerini belirleyecektir. Bu birliğin kurulması, küresel aktörlerin Kafkasya'ya karşı jeopolitikasını da belirleyecektir. Örneğin ABD, Çin gibi ülkelere karşı bölgenin, kendi kültürel-bölgesel siyasal ve

ekonomik güç potansiyelinden faydalanması, bu küresel aktörlerin bölge üzerine jeoekonomik ve jeopolitik planlarını zayıflatacaktır. Öncelikle küresel açıdan kültürel aşınmaya karşı alt Kafkas kültürünün ve gerçeğinin kabul edildiği ancak, Kafkasya'yı parçalayan sakıncalı kavramları ön plana çıkarmadan Kafkasya'nın küresel gelişimi adına mücadeleyi sürdürmek gerekmektedir. Ulusüstü bütünleşik Kafkasya çerçevesinde küresel ticaret ve sosyo-politik duruş, bölgenin gelişmesine ve küresel yer edinmesine katkı sunacaktır.

Kafkasya, etno-kültürel ve coğrafi açıdan parçalı ve çözülmeye müsait ve aynı zamanda birleşmeye uygun etno-kültürel ve tarihi yakınlığa sahip olması açısından ilginç bölgesel bir paradoks içermektedir. Nitekim bölgenin dağlık olması, çok sayıda havzanın varlığı, benzerliği yüksek ancak çeşitli dil, din-kültürel-etnik yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu durum kabileler arasında rekabet ve çatışmaları çıkarsa dahi, birbirine üstünlük oluşturmayan geçici anlaşmazlıkları oluşturmuştur. Etnik çeşitliliğin daha fazla ön plana çıkarılması, bölgede ayrım ve rekabete, gruplar arası çatışmalara, istikrarsızlığa neden olarak, siyasi-ekonomik gelişime engel teşkil etmektedir. Bölgedeki topografik ayrışmaları, daha fazla çeşitlendirerek sınır anlaşmazlığına neden olan Rusya'dır. Dedeoğlu'a göre (2015: 270) bölgesel bütünleşmeler, bölgedeki aktörlerin rekabet ve çatışmasına neden olabilir. Bütünleşmeden doğan sınırlamalar neticesinde ayrıştırıcı etkisiyle birlikten ayrılan aktörler olabilir, bu durumda ayrışmaya sebebiyet verebilir. Bu anlamda bölgesel birliklerde esneklik zor olabilmektedir. Ancak bu konuda bölgesel kazançların ön plana çıkarılması son derece stratejiktir. Nitekim Kafkasya'daki ülkelerin (ekonomik eğilimleri hariç Ermenistan) bölgesel olarak çıkarları ekonomik-etnik-siyasal ve tarihi açıdan ortaktır. Ulusların ve özerk bölgelerin ayrışmalardan doğan sorunlara karşı bölgesel bütünlüğü ön plana çıkarılmalıdır. Çünkü bölgedeki tüm ülkelerin her açıdan gelişmeye ihtiyacı vardır. Ayrıca bütünleşme sürecinden doğacak olan rekabet ve çatışmalar için yatıştırıcı diplomasi gereklidir. Kafkasya'nın parçası olarak Türkiye'nin bölgesel diplomaside gösterdiği başarı, bu bölgesel rekabet ve çatışmayı engelleyici aktör olmasını sağlayabilir. Dolayısı ile ulusüstü birleşik Kafkasya için Türkiye'nin konumsal, coğrafi, tarihi, siyasi, ekonomi ve diplomasi açısından bu bölgesel birlikte olması gereklidir.

Bölgede doğacak olan bütünleşmeler sırasında devletin yok olması mümkün değilken, bir yandan gelecek olana yetki paylaşım sorunu, paradoks yaratarak devlet egemenliğinin müşterek egemenliğin içine girmesine, devletin sahip olduğu egemenliği paylaşarak diğer devletlerinde egemenliğini kullanmış olmasına neden olur (Dedeoğlu, 2015: 274). Birleşik Kafkasya için yetki paylaşımı söz konusu değildir. Bölgenin realitesine uygun eşit yetki dağılımı, bu sorunun önüne geçebilir. Ancak Kafkasya'da bölgesel açıdan en önemli sorun, birliğe sıcak bakmayacak aktörlerin varlığıdır. Ermenistan, Kafkasya'da Azerbaycan ve Türkiye ile sorunları olan ülke olarak bu birlik fikrine sıcak bakmayabilir. Öte yandan 2020'de yaşanan Karabağ Savaşı'nda aldığı yenilgiyi kabul eden ve batıya açılmak için Türkiye ile halihazırda ilişkilerini normalleştirmeye çalışan bir Ermenistan söz konusudur. Konumsal açıdan Ermenistan'ın bölgede sıkışık bir durumda olması, bölgesel açıdan dışa açılmak ve ekonomik açıdan gelişmek için ulusüstü birliğe sıcak bakma ve bu birliğe katılma talebi de mümkün görünmektedir. Bilhassa Zengezur Koridoru'nun açılması konusu Ermenistan'ı yakından ilgilendiren ve jeoekonomik kazançlar getirecek olan bir anlam içermektedir. Ermenistan'ın bu birliğe katılması durumu, bölgedeki toprak paylaşım sorunlarına bir çözümde üretebilir.

Bölgesel bütünleşme örneklerinin başka bir bölgedeki bütünleşme örneği esas alınarak yapılması, ulusüstü bütünleşmeyi öngörülen bölgenin tarihi-siyasal-ekonomik realitesiyle uyum göstermeyebilir. Her coğrafi bölgenin kendine has nitelikleri olması nedeniyle kendi içinde

değerlendirilmesi gerekmektedir. Kafkasya'nın birbirine yakın ancak farklı dil ve dinlerden bezeli etno-kültürel ayrışma realitesini kabul etmek ve sonrasında bölgesel birleşme için senaryolar üretmek gerekmektedir.

Tüm devletler, değişimle beraber müşterek hâkimiyetin parçası haline gelirler. Devletlerin bütünleşme dönüşümlerinde yaşadığı değişimler, beraberinde çatışmayı da getirir ve önceden var olan gruplar ayrıcalığını kaybeder. Böylece egemenlik paylaşımından doğan politik tepkilere varılabilir (Dedeoğlu, 2015: 275). Halkların ulusüstü bütünleşmeye onay vermesi için devlet düzeyinde halka sağlayacağı avantajlar ve devlet egemenliğinin korunacağı gösterilmelidir. Kafkasya siyasi bölgesi, çeşitli dillerin ve dinlerin bir arada bulunduğu etnik bir mozaiktir. Küresel, bölgesel ve devlet düzeylerinde kök salmış bir Kafkasya paradoksu söz konusudur. Örneğin ulusal paradoks olarak bir Çeçen'in alt kimliğini kaybetmesi beklenmemelidir. Yani ulusüstü bir hakimiyet alt kimlikleri gölgede bırakmamalıdır. Bununla beraber alt kimlikler korunarak, devlet açısından siyasi-ekonomik-ticari-etnik güç kazandırabilir. Bu bağlamda Kafkasya'da birbirine yakın ancak etnik-kültürel açıdan farklılıklarını da kabul ederek ulusüstü birleştirici model sunulması gerekmektedir.

Toplumsal açıdan din, dil, kültürel ortaklığı olan toplumların birleşmesi kolay görünse de bu bütünleşme süreç boyunca olumsuz etki yaratabilir. Bu anlamda toplumun iş birliğini kabul ederek birleşmeyi kabul etmeyen bir tutumu da gerçekleşebilir. Ancak bölgesel ve ülkesel kazançlar, bu olumsuz tutumu zamanla değiştirebilir. Durum, halkların bütünleşmeye onay vermesinin ardından onay verdiği temsil grubunun halka ne yapması gerektiğini söylemesi durumuna dönüşebilir. Bütünleşmeyi siyasal ekonomik elitlerin başlatmasının ardından bütünleşme başlar. Aynı elitlerin bütünleşme sürecindeki detayları öğrenmesiyle toplumla elit kesim arasında ayrım başlar. Kurumların yapıları, yetki alanları nedeniyle devlet egemenliğinin ve yetkilerinin yok olmasına rıza göstermeyen ülkeler, birlik başlamadan isteksiz olabilirler. Kafkasya'daki kurumsal yapılar ve yetki alanlarının kısıtlanmaması önerisi ve elde edecekleri kazançları bu halk ve ülkelerin birleşik bölgeye katılımı konusundaki isteksizliklerini eliminize edebilir. Toplulukların yapısının değişken olması nedeniyle bu toplulukları yeni duruma inandırmak kolaydır. Ancak bu inancı sürdürmek zor bir iştir (Machiavelli, 2018: 57). Hangi bölgede olursa olsun halkın desteğini alamayan egemen güçler, güven sorunu yaşarlar. Toplumsal olarak Kafkasya'nın kültürel açıdan benzerliği bu halkları bir arada tutan en önemli unsurdur. Kafkas halklarının yakın jeokültürel yapısı, tarihi kaderdaşlığı ve dini inançlar birleşmeyi kolaylaştırmaktadır. Sürdürülebilirlik ise bu faktörlere ek olarak ticari bağlamda gerçekleştirilmelidir.

Küresel, bölgesel veya devlet düzeyinde Kafkasya üzerine ileri sürülecek ulusüstü bütünleşme; sosyo-politik ve etno-kültürel yapıyı içine alacak biçimde tarihi, sosyolojik ve ekonomik açıdan bölgesel sorunlara çözüm bulma, dışsal güçlerin tehdidine karşı birlik oluşturma, ekonomik gelişme, bölgesel güç ve statü elde etmek amaçları çerçevesinde şekillenmelidir.

10.2. Kültürel ve Etnik Ayrışma ile Mücadele

Uzak bölgelere uygulanan sömürge neticesinde "insanı aydınlatma" adı altında beyaz adamın görevi 'vahşi yerlileri bulundukları durumdan kurtarmaktı' kavramı biçimlendi (Bauman, 2015: 11). Rusya, Kafkas halklarını kibirli, dağ insanları, vahşi olarak görmüş ve bölgeye sözde medeniyeti getirmek istemiştir. Ancak bu faaliyetin özü kültürel ve etnik ayrışmalar yaparak bölgeyi ele geçirmektir. Kuzey Kafkasya'da 19. yy. da Rus hakimiyetinin baskınlığı ile "Dağlılar" tabiri yavaş yavaş rafa kaldırılarak yerine çok dilli, çok dinli etnisiteleri ortaya koymuştur. Oysaki, bu dağlı

halklar, ortak jeokültürün küçük farklılıklarıdır. Rusya'nın Kafkasya'yı kolay yönetmek için tercih ettiği bu parçalı etnik yapı, böl-yönet politikaları ile örtüşürken, Kafkas halklarının etnocoğrafik gerçekliği ile örtüşmemektedir. Kafkasya'nın var olan gerçeği; bu bölge halkları yıllarca etnik, dini, kültürel, vurgularla parçalanmış, dışsal aktörler tarafından kendi bölgesel çıkarları uğruna (bilhassa Rusya) bir araya gelmelerine engel olunacak şekilde yapay sınırlar oluşturularak çatışma riski, her daim bölgede sürdürülmeye çalışılmasıdır. Örneğin Türk grupları ile Çerkes grupları eşleştirilmiştir. Ruslar tarafından keyfi olarak 1860'da Samur Nehri'ni Dağıstan ve Bakü arasındaki sınır olarak belirlemesi, Lezgilerin bölünmesine neden olmuştur. 1989 yılında Gürcü-Abhaz meselesi sırasında Abhazların talebi üzerine Kafkas dağ toplulukları konfederasyonunda Kuzey Kafkas halkları bir araya gelmiş ve Kafkas parlamentosu oluşturulmuştur. Hazar'dan Karadeniz'e uzanmayı planlayan Kafkas Dağ toplulukları Konfederasyonuna karşı Rusların planı terörizmle bu birliği suçlamak olmuştur (Forsyth, 2019: 758). Rusya, Kafkasya'da oluşturulacak birlikleri her defasında dağıtmıştır. Rusya'nın yakın coğrafi saha olarak Kafkasya'yı kendi tahakkümünde ve bölgenin sahibi olarak görmesi, bu bölgede teklifsizce ve ısrarla olaylara müdahale hakkını elde etmesine neden olmuştur.

Ruslar, etnik ve kültürel açıdan bölgesel bütünlük ve büyüklük sergileyen Kafkas topluluklarını bölmeyi başarmıştır. Bu ayrılıkçı faaliyetlerde Kafkas halklarının Ruslara karşı hiçbir memnuniyet ve istekleri olmamış, büyük ölçüde kültürel dokularını devam ettirmek için bütünleşmeden yana tavır sergilemişlerdir. Kuzey Kafkas halkları her ne kadar birbirlerine kültürel olarak çok yakın olsalar da dil ve kültürel çeşitliliklerinden dolayı onları bir araya getiren ortak nokta din faktörü olmuştur. Gazavat, bu Müslüman halklarının bir araya gelmelerini sağlamış olan ana kaynaktır. Yıllar süren mücadeleden netice alamayınca bazı Kafkas toplulukları, Rus hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. 3 Mayıs 1917'de Birleşik Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği ortaya çıkmış, 18 Eylül 1917'de Kuzey Kafkasya Milli Kurucu Meclisi adını almış, 11 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, Dünya'ya Kuzey Kafkasya'nın bağımsız olduğunu bildirmiştir. Güneybatı Kafkas Demokratik Cumhuriyeti, 27 Mart 1919'da kurulmasına karşın uzun sürmemiştir. 1920 itibariyle bölgede birleşmeyi yeniden öngörmüşlerdir. 1990'da Dağlı halklar konfederasyonu oluşturularak mücadele devam etmiştir. Şayet Rusya, Kafkasya'da halkların birleşmesine engel olmasa idi günümüzde birleşik bir Kafkas bölgesi var olmuş olacaktı.

Etnik ayrılıklara müsait olan Kafkas halkları, Ruslara karşı yıllarca özgürlükleri ve kültürel dokularını sürdürmek için mücadele etmiştir. Hobbes'a göre (2007: 92) bedeni açıdan en kuvvetsiz kişinin kendisiyle ortak tehlikeyi yaşayan başkası ile birleşmesi ile en büyük güce sahip olanı öldürmeye yeterli gücü elde eder. Kafkasya'daki uluslar ortak tehlike olarak gördükleri Ruslara karşı birlik kurmaya çabalamış, etnik ve kültürel ayrışmalarla tarihin her döneminde mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Nitekim 1917'de kurulan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin resmi dilinin Kumuk Türkçesi seçilmesi onların Kuzey Kafkasya bayrağı altında birleşme fikrine sahip olduklarının en büyük delilidir. Kafkas halkları, kendilerinden daha güçlü olan bir devlet olarak Rusların egemenliği altında yaşamayı mecburen kabul etmişlerdir.

Kendisinden daha güçlü olan bir yabancının varlığı bölgedeki güçsüzlerin bu güçlü varlığa öylesine bağlanmasına neden olur ki güçlü varlık bu durum için olağanüstü bir çaba sarf etmez (Machiavelli, 2018: 44). Rusya, Kafkasya'da güçlü bir aktör imajı ile Kafkas halklarının egemen gücünü üstlense de bölgeyi bir arada tutacak olan benzer kültürel ve etnik ayrışmaların nedenidir. Bu minvalde Rusya, bölgenin sahibi ve egemen gücü olmamalıdır.

Günümüzde Kafkasya'da Ruslara bağlı olan özerk cumhuriyetler, Rusya'yı sevgiyle bakılan hâkim güç olarak değil, zaruri hâkim güç olarak görmektedirler. Kafkasya'nın özgür ruhlu

halklarının kültürel ayrışmanın önüne geçerek yeniden mücadele etmesinin önünde Rusya'nın yanı sıra politik engellerde söz konusudur. Kafkasya'da Rusya'ya sempati besleyen ve çıkarları uğruna Rusya'nın gölgesi olarak yaşayan Ramazan Kadirov gibi yöneticilerin varlığı, bu mücadeleyi perdeleyen stratejik halkalardır. Rusya'ya karşı mücadeleyi en sert şekilde sürdüren Çeçenistan, günümüzde Rusya'nın Kafkasya'daki jeopolitik üssü haline gelmiştir. Fakat bu durum Kafkasya'da yönetilen halkın yönetimle özdeş tutuma sahip oldukları şeklinde okunmamalıdır. Bu nedenle Kafkasya'da maddi olarak satın alınmış olan ve Rusya'ya bağımlı yönetimlerin değişmesi şarttır. Bölgede tüm özerk cumhuriyetlerde kültürel ve etnik ayrışmaların önüne geçen bir yönetim anlayışının olması hem kültürel, yaşam tarzı, tarihi ortaklıkları bu yerli halklara hatırlatacak hem de bölgede Rusya'ya karşı bağımlılıkları azaltacaktır. Nitekim Dünya'nın çeşitli bölgelerine dağılmış olan tüm Kafkas halklarının en büyük arzusu kültürel kaybolmanın önüne geçecek bir etno-kültürel yapının olmasıdır. Bu nedenle Kafkas halkları kültürel dokularını koruyan formüllere ve onları bu konuda destekleyecek bölgesel güçlere açıktırlar. Bu noktada popüler kültürün baskınlığına karşın ortak Kafkas kültürünü ön plana çıkarmak gerekmektedir. Bu özelliği ortaya çıkaracak olan aktör bölgenin tarihi sürecinden geçmiş, Dünya'nın en büyük Kafkas diasporasına sahip ve Kafkasya'nın devamı olan Türkiye'dir.

Kafkasya'da kök salmış ve etnik-dini-kültürel ayrışmalar söz konusudur. Fakat bu ayrışmalar birbirleriyle benzerlik içeren yapılardır. Örneğin Kuzey Kafkas halkları %95 oranında kültürel benzerlik içermektedir. Tarih boyunca Kafkas halklarının en büyük arzusu bu benzer kültürel çeşitliliği korumak olmuştur. Kafkasya'daki etno-kültürel ayrışımlar, realist söylemde kabul edilse de bu toplulukların birbirine yakınlaştırılması için gerekli formül, Kafkasya'da ulusüstü bütünleşik bir yapı modelinin geliştirilmesidir. Bu modeli geliştirecek aktör Türkiye olmalıdır.

Kafkaslar; kuzey ve güney, Asya ile Avrupa arasında, Ortadoğu ve Orta Asya arasındaki sınır bölgesidir. Bu nedenle Kafkasya'da kendine has etno-kültürel sınır kimliği ortaya çıkmıştır. Bu sınır kimliği, coğrafi-tarihi-siyasi unsurlar ile şekillenmiş kendine has bir çeşitlilik ve aynı zamanda benzerlikleri temsil etmiştir. Bu nedenle bölge üzerine geliştirilecek formül, Kafkasya'nın kendine has sınır etno-kültürünü koruyacak bir model biçiminde olmalıdır. Bu model, bölgenin tarihi ve coğrafi sürecinden geçmiş ve bölgenin parçası olan bir aktör üzerinden şekillenmelidir.

Peyzaj resmi yaparken yüksek ve dağlık alanların gözlenmesinde alçak alanlardan, ovayı resmetmek içinse yüksek alanlardan gözlem yapmak gerekir. Benzer şekilde toplulukların yapılarını çözmek için yönetici olma, yöneticilerin tanınması için topluluktan biri olmak gerekmektedir (Machiavelli, 2018: 38). Ruslar, tarihin hiçbir döneminde Kafkasya halklarından biri olmamıştır. Nitekim kültürel doku olarak Kafkas halklarından farklılık gösteren Ruslar, bu bölgenin jeokültürel dokusuyla uyuşmadıkları gibi Kafkas halklarının kültürel dokusunu da bozmaya çalışmışlardır. Bu durumu Kafkas uluslarının dillerinin ve bölgenin demografik yapısının değiştirilmeye çalışılarak Rus Kazaklarının, Gürcülerin, Ermenilerin ve Rus halklarının bölgeye yerleştirilme faaliyetlerinden anlamak mümkündür. Bu bağlamda Kafkasya'nın coğrafi-tarihi-kültürel açıdan en yakın ve hamisi olabilecek vasfa sahip devleti Türkiye'dir. Türkiye, Kafkasya'da kültürel ve etnik ayrışmaların mücadelesini destekleyen devlet rolünü üstlenmelidir. Bunun için ileri sürülecek model şemsiye modelidir. Şemsiye modeli, Kafkas halklarının benzeşik ve çeşitliliğe sahip halklarının etno-kültürel yapılarını muhafaza eden ulusüstü bir temsil oluşturma şeklinde olmalıdır. Şemsiye modeli, Ruslaştırıcı modele karşı Kafkasya'nın sınırları içinde yer alan ve kültürel çıkarların korunduğu, ulusüstü eşit temsillerle, ulusal topluluğu içinde barındıran, kültürel modelin muhafazası ve bağımsızlığa saygı ilkesi altında ekonomik, siyasal koruyuculuğu esas almalıdır. Bu bağlamda

Kafkasya üzerine yürütülecek jeopolitikalar, jeokültür üzerine inşa edilmiş olmalıdır. Fakat bu kültürel jeopolitika, Kafkasya'daki çeşitliliğin kabulü ve çeşitlilikleri ön plana çıkarmadan üst Kafkasya kültürü ile bölgesel çıkarlara dayalı olarak oluşturulmalıdır.

10.3. Realist, Neorealist, Neofonksiyonalist Yaklaşımlar

Realist görüşe dayalı günümüz dünyasında ulus devletlerinin bölünmüşlüğüne karşı özdeş olmayan karakterler ve büyük birimlerce yerini alabilmesi konusunda bir engel bulunmamaktadır (Morgenthau, 1970: 11). Realizm, bütünleşmeye katkı sağlamaz ancak bütünleşme içindeki devletlere barışı sağlamaları yönünde fayda sunar. Bu bağlamda realizmde devletler çıkarları doğrultusunda bir arada bulunarak barış sağlamış olurlar (Dedeoğlu, 2015: 113). Tıpkı Kafkasya'da çıkarları doğrultusunda bölgesel bütünlük sağlayarak çatışmayı önleyen ve barışı sağlayacak olan ulusüstü bir kuruluşun var olabileceği gibi. Ancak bu yaklaşımın uygulanabilir olması, bölgenin dil-din-etnik-siyasi açıdan çeşitliliğinin ön kabulüne bağlıdır. Kafkasya adına realist bakış açısı ancak diğer yaklaşımlarla ele alındığı sürece birleşmeye katkı sunabilir.

Morgenthau (1970: 2) siyasal geçekliği 6 maddede şöyle özetler:

- Siyasetin özü tıpkı insanın doğasındaki yaralar gibidir. Toplumu düzenlemek toplum yasalarını bilmekten geçer. Buna göre siyasal gerçekçilik tüm politikaların sürekli mantıksal, tarafsız, duygusallığa yer vermeyen, bir hattı takip edemeyeceğimizi de izah eder (Morgenthau, 1970: 7). Kafkasya'daki siyasal geçekliği, bölgenin çeşitli etnik motiflerden müteşekkil, ancak Morgenthau'nun söz ettiği toplum yasalarını kendi doğasından alan bir yapı içinde olmasıdır. Kafkaslardaki etnik ve dini vurgular, bu bölgenin yalnızca etnik ve siyasi ayrışmalarla çatışmalar oluşturacak olan jeopolitik risklerin ötesine geçemez. Bu nedenle Kafkas yasalarını belirleyen konum, coğrafi ortam ve etno-kültürel-dilsel çeşitliliktir. Kafkas toplum yasalarının belirleyicisi (bilhassa Kuzey Kafkasya'da) kabile geleneklerine dayalı töresel anlamdır. Törelerin yasaları hatırlatan çeşidi pozitif töredir. Pozitif töreler, bireysel törelerden daha eski olan kabile geleneğinden doğmuştur ve yasalarda bu pozitif törelerden gelişmiştir. Bu törelerin bilinçli olmayan tarafı, toplumsal düzenin iyileşmesini sağlamalarıdır (Russell, 1990: 133). Örneğin bir tür Kafkas yasalarını ve hayata bakış biçimini yansıtan Kebze yasaları, Kafkas yerli halklarının olmazsa olmazıdır. Dolayısı ile Kafkasya adına üretilecek bütünleşik bölge senaryolarının özü bu geleneksel madde yasalarını bozmayacak biçimde olmalıdır.
- Morgenthau'a göre (1970: 4-8-9) çıkar, us ile gerçek arasında bağ kuran bir kavramdır. Çıkarlar olmadan siyasal anlayış mümkün değildir. Çıkar, siyasi konuları mantıksal düzlemde ele alarak siyasetin kurumsal açıdan anlaşılırlığını gerekli kılar. Siyasal gerçekçilik, politik Dünya'nın fotoğrafının göründüğü şekliyle resmedilen görüntünün benzerliğini arzu eder. Çıkarlar, politikanın özüdür, zamana ve mekâna sabitlenemez. Rusya, Kafkasya'nın bölgesel çıkarlarını ön plana çıkaracak olan demografik ve etnik realitenin üstünü örtmektedir. Bu bağlamda Kafkasya bölgesi için siyasal gerçekliğin ana nüvelerinden biride bölge adına oluşturulacak olan siyasal çıkarlardır denilebilir. Kafkasya'nın çıkarına olan jeopolitikalar; her türlü siyasi, ticari, kültürel, dilsel gerçeklikle örtüşen bir anlam içermelidir. Bölge'nin tamamının çıkarlarını ön plana alan ulusüstü birleşik Kafkasya modeli, bu çıkarları Kafkasya'nın etno-dilsel çeşitliliğinin üzerini örtmeyecek biçimde alt kimlikleri koruyarak oluşturmalıdır. Russell'a göre (1998: 108) ırk, dil, tarihsel ortaklık, ulus kavramını belirlemede yeterli olmayabilir. Kimi zaman bu kavramlar açısından farklılık gösteren topluluklar, ulusu simgeleyebilirler. Bu noktada ortaya çıkan durum, Kafkas uluslarının benzeyen ancak küçük farklılıklarla ayrılan konularda bölgesel çıkarlarının ön

planda tutulması gerektiğidir. Küçük parçaların varlığına nazaran ulusüstü birleşik yapılar çıkarsal hedefleri karşılayıcıdır. Rusya'nın siyaseti; tarihi ve etnik açıdan bu bölgenin çıkarları ile örtüşmemektedir. Kafkasya'nın çıkarlarını ön plana çıkaracak olan bölgesel devlet rolünü Türkiye üstlenebilir. Tarihi-coğrafi ortaklığı ile Türkiye, bölgenin çıkarsal amaçlarını diplomatik yollar ile üstelenen devlet modeli ve siyasal gerçekliğidir.

- Güç, Morgenthau'a göre (1970: 10) insanda denetim mekanizması kuran ve bunun devamını sağlayan tüm unsurları kapsar. Güç/İktidar hedefe götüren sosyal ilişkileri, fiziki şiddeti, insanın diğer insan üzerinde denetim kurmasını, görünmeyen psiko-sosyal bağıntıları içerir. Bu bağlamda güç, insanın diğer insanın üzerindeki egemenliğidir. Hobbes'a göre (2007: 146) bir yer, hâkim güç tarafından zorla ele geçirildiğinde oradaki kişiler, hayatlarını ve özgürlüklerini elinde tutan hâkim gücün eylemini kabul etmiş olurlar. Hobbes bunu despotik hakimiyet olarak nitelendirmektedir. Rusya zorla ele geçirdiği ve despotik hakimiyet kurduğu Kuzey Kafkasya'nın dışında günümüzde Güney Kafkasya'da uzaktan denetim mekanizmaları ile gücünü hissettirmeye çalışmakta ve psiko-sosyal bağlarını sürdürmektedir. Ancak bölgede Rus denetimi, bölgenin güçlenmesi önünde engel teşkil etmektedir. Bölgenin gelişmesi adına denetlenmesini sağlayacak ulusüstü bir güç olmalıdır. Bu ulusüstü güç, Kafkasya'nın kendi kültüründen doğan, Kafkas halklarının güçlerini birleştirmesini içermelidir. Kafkasya'da oluşturulacak ulusüstü birlik, bölgede sosyo-kültürel devamlılığı sağlayacak ve çatışmaları denetleyici gücü değiştirecek mekanizma oluşturup, yeni Kafkasya tanımı ile bölgede yeni psiko-sosyal bağlar kuracaktır.
- Morgentahau'a göre (1970: 12) siyasal eylemlerde ahlak yönünden doğru görünmekte olan politik sonuçların hesaba katılması gerekmektedir. Ahlaki eylem boyutunu, mekânsal-zamansal açıdan göz önünde tutularak ayıklamalıdır. Ancak yalnızca devletin korunması için acımasızlık öngörülür (Machiavelli, 2018: 25). Kafkasya'da hassasiyet gösteren kaybolmaya yüz tutmuş dillerin korunması, etno-kültürel yapının devamı, bölgesel siyasi, ekonomik kazançlar için bu durum gerekli olabilir.
- Ilımlılık, siyasi gerçeklikte ulusların ahlaki açıdan doğru davranıp, davranmadığını dünyadaki ahlak yasalarını ölçüt kabul ederek uygulayamaz. Buda politik ılımlılığı getirir. Kafkasya'da etnik ve kültürel ayrışmanın göz önünde tutulmasıyla beraber Kafkasya'nın tamamını içine alacak biçimde ılımlı bütüncül realist politikalar üretmek gerekmektedir.
- Siyasal olan ve olmayan arasındaki ilişki. Morgenthau, bu konuyu çıkarlar için aktörlerin kullanılması olarak açıklar. Nitekim Machiavelli'a göre (2018: 24) yönetimdeki hedef, halkın esenliğinden ziyade kurulmuş olan sistemin idamesidir. Rusya, Kafkasya'da Ruslaştırıcı modelle kurduğu sistemin idamesi için yıllarca Kafkas halklarının esenliğini göz ardı etmiştir. Bu durum zamanla bölgede çatışma ve toprak paylaşım sorunlarını ve kültürel yozlaşmaları doğurmuştur. Morgentau'nun söz ettiği bu alt siyasal gerçeklik üzerine Kafkasya'da uluslarüstü bütünsel bir modelin kurulması gereklidir.

Neorealizm'e farklı bakan düşünürler, yalnızca güvenlik sorununun değil, sosyo-ekonomik durumların çatışmalara neden olabileceği yönünde fikir öne sürmüşlerdir. Bütünleşmenin temeli çoğu zaman tek başına yapamayan oyuncuların birlikteliğinden doğan güç olarak korunmak istenen ekonomik-siyasal bir bölgenin yaratılması çabasıdır (Dedeoğlu, 2015: 117-264-266). Kafkasya'daki çatışma ve sorunların nedenlerinin yalnızca Rusya ve bölgesel-küresel rakiplere karşı duyulan güvenlik sorunları değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik durumlarla açıklanabilecek bir çatışma kaynağı oluşturduğu realitesinin doğduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda bölgesel bütünleşmeye ve istikrara ihtiyacı doğuran düzenlemeleri gerekli kılmaktadır. Neorealist görüşte egemenlik, istikrar

sağlamada devletlerin yalnız başlarına sağladığı bir durum iken, iş birliği bu istikrarı sağlayabilecek bütünleşmeyi destekleyen bir önermedir (Dedeoğlu, 2015: 119). Bunun için devletlerin kendi egemen varlıklarını sürdürürken, iş birliğine de sıcak bakması gereklidir. Kafkasya'da egemen devletlerin istikrar sağlaması iş birliğinin yapılarak ekonomik gelişime bağlıdır.

Kazançlar için iş birliğini gütme dürtüsü, her ülkede ihtiyatı doğurur ve geriye doğru çekilmeye meyleder. Büyük güce sahip devletler bazen iş birliğine yönelse de bu durumu başka güçlerle mücadele etmek için yaparlar (Waltz, 2010: 89). Kafkasya'da yapılacak olan bütünleşme için iş birliği ile başlayan faaliyetler, bölgesel tedbirleri ve büyük güçlere karşı (Rusya-ABD) mücadeleyi de doğuracaktır. Bu bağlamda Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'yı içine alan ticari döngü sağlanmalıdır. Neorealist yaklaşım, egemen devletlerin yanı sıra uluslararası kuruluşlara da roller yüklemektedir. Fakat bu yaklaşımın güç ve çatışmayı devletin temel ihtiyacı olarak görmesi, yaklaşımın bölge bütünlüğü açısından zayıf yönünü göstermektedir. Kafkasya için temel amaçlardan biri, çatışmayı engelleyici güçlü bir bölge oluşturmaktır.

Neorealist yaklaşım, bütünleşmede hem politik güvenlik hem de askeri-jeoekonomik çıkarları ön planda tutmaktadır. Bölgesel bütünlük oluşturma konusunda neorealistler, realistlerden daha başarılıdır (Dedeoğlu, 2015: 118). Kafkasya'nın ekonomik ve askeri güç-teknolojik personele ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ihtiyaçların ana kaynağını bölgenin parçası veya hinterlandı olan bir ülke temin etmelidir. Türkiye'nin Kafkasya'nın gerçekliğini temsil etmesi ve askeri teknolojik personel ihtiyacı sağlayacak bir yapıda olması, Kafkasya'da neorealist yaklaşım için onu ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin askeri güvenliği sağlaması ve hepsinden öte neorealist yaklaşımın özünü temsil eden ekonomik-siyasal bölge modelini sağlayacak jeoekonomik eksen olması, bölgede ekseni Türkiye yönüne çevirmektedir.

Neofonksiyonalizm (Yeni İşlevselcilik)'e göre ülkeler kendilerine benzeyen ekonomik seviyedeki devletlerle bütünleşmezler ise ekonomileri gelişme ve bu gelişimi sürdürme imkânı bulamaz. Bu nedenle bütünleşmenin sağlandığı saha önce sınırlandırılabilir, ancak daha sonra genişleyebilir. Neofonksiyonalist yaklaşım, ortak pazarı hedef alması nedeniyle müşterek siyasi yapılanmayı da mecburi kılar ve ekonomik bağlar zamanla sosyo-kültürel bağları da geliştirir (Dedeoğlu, 2015: 148). Kafkasya'da benzer sosyo-kültürel, tarihi, ekonomik doku söz konusudur. Dolayısı ile Kafkas ülkelerinin bütünleşmesi için neofonksiyonalist yaklaşımın ileri sürdüğü benzer ekonomik seviyedeki bölgelerin varlığı bölgesel bütünleşmeye elverişlidir. Nitekim, bir bütünleşme teorisi olarak neofonksiyonalizmin özü, küreselleşmeyi değil bölgesel bütünleşmeyi esas alır ve bu nedenle benzer gelişim ve sosyo-kültürel yapıyı temel almaktadır. Örneğin neofonksiyonalizmin öncüsü Haas, AB ile ilgili yaptığı çalışmasında bu örgüt biçiminin bölgesel birliğine vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşım parçadan bütüne giden ekonomi temelli bütünleşme yaklaşımıdır. Bu yönü ile Kafkasya adına parçaları birleştirmek makul görünmektedir ancak bölge sadece ekonomi temelli ele alınamaz. Nitekim Kafkasların jeoekonomik ihtiyacının yanı sıra, jeopolitik ve askeri güvenliğe de ihtiyacı vardır.

Neofonksiyonalist yaklaşımda alınacak kararların tüm üyeleri bağlamak suretiyle merkezi yapıdan doğan ulusüstü yapılanmayı ve devleti temel aktör olarak görmekte ve ulusüstü organ teknokratlardan oluşmaktadır (Dedeoğlu, 2015: 150). Neofonksiyonalist yaklaşıma göre ulus devletleri işlev açısından hacimlidir ve bütünleşmeye ihtiyaç duymaktadır. Bütünleşmeler sırasında görevler eklenir, çoklu ilişkiler artar, grup çıkarları gereği bütünleşmeden doğan örgütlemeyi kabul eder, ortak kimlikler doğar (Dedeoğlu, 2015: 151). Kafkasya'da ulusüstü yapılanma için ortak Kafkasyalı kimliğinin Kafkas ulus devletlerin üstünde bölgesel görevlerin ekonomi üzerine inşa

edilerek, ulusüstü örgütlenmesi sağlanabilir. Neofonksiyonalist yaklaşım, farklı grupların ortak çıkarlarını ve geniş bir siyasal toplumu içine almaktadır. Çeşitli dil ve kültürel yapıdan oluşan Kafkasya'da küçük çıkar grupları bir araya gelerek geniş bir siyasal yapıyı teşkil edebilir. Türkiye Kafkasya'daki toplulukların çıkarlarını destekleyecek geniş siyasi bölgesel yapının bir parçası olmalıdır.

10.4. Bölgeselci ve Hükümetler Arası Yaklaşımlar

Bölgeselcilik, devletlerin sahip olduğu olanaklarını bir araya getirmesini ifade eder. Bölgeselciliğin temeli, alt sistem aracılığı ile sektörel iş birliğini esas almasıdır. Buna göre bölgeselcilik iki önemli kulvarda kendini göstermektedir: ekonomi ve jeopolitik (Dedeoğlu, 2015: 166-167). Bölgeselcilik tanımlanmış coğrafi alan oluşturarak kurum vasıtalı sektörel bakış açısı yaratmak amacını taşır (Dedeoğlu, 2015: 168). Bölgeselci bir yaklaşım için öncelikle Kafkasya adına doğmuş olan tanımlara açıklık getirmek ve yeni coğrafi anlam ifade eden bir tanım şekli ortaya koymak gerekmektedir. Bu açıdan Kafkasya adına üretilecek bölgesel politikaların doğru bir Kafkas bölge tanımı üzerine inşa edilmesi oldukça önemlidir. Bu tanım şekli Kafkasya'nın konum, coğrafi, tarihi, sosyo-kültürel, etnik gerçekliği ile örtüşen bir anlayışı ifade etmelidir. Kafkasya hangi ülke ve coğrafi üniteleri içine almaktadır? Coğrafi-tarihi nitelik taşıyan yeni Kafkas bölge tanımı üzerine jeopolitika belirlenebilir.

Bölgeselciliğin üç pratik üzerine çalışması söz konusudur:

1. Dünya'daki uluslararası bölgeler hangileridir ve bu bölgelerde sosyo-kültürel yapı ne şekildedir? Bu madde uluslararası bölgelerin hangileri ve sınırlarının neresi olduğu konusunun değişken olması nedeni ile farklılık gösterebilir. Örneğin Kafkasya tanımı her ülke veya topluluk için değişim göstermektedir. Sosyo-kültürel yapı ise her bölgede çeşitlilik gösterir. Hatta bölge içindeki havzalarda dahi çeşitli dillerin ve kültürlerin var olması söz konusudur. Bu konuda Kafkasya oldukça iyi bir örnektir. Kafkaslarda her havzada konuşulan farklı dil bunun en iyi göstergesidir. Bu açıdan bölgeselcilik için bu tür sosyo-kültürel çeşitliliğin parçalayıcı unsur teşkil etmesi nedeni ile ön plana çıkarılması doğru bir yaklaşım olamaz, ancak korunması doğru bir yaklaşımdır. Türkiye coğrafi-tarihi-kültürel bağlamlı Kafkasya'nın devamıdır. Kafkas diasporasının hamisi olan Türkiye, Kafkasya'daki sosyo-kültürel çeşitliliğin korunmasını sağlayabilecek bölgesel aktördür.

2. Bölgesel sorunların ele alınışı. Kafkasya için bölgesel sorunların ele alınması bölgenin güçlü ve zayıf yönlerinin bilinmesine bağlıdır. Bu bölgenin güçlü yönleri; özel konumundan kaynaklı tarihi-coğrafi-ticari köprü bir bölge olması, Hazar ve Karadeniz havzaları arasındaki güvenli dağlık topografyaya sahip olması ve bu dağlık yapının hem topluluklara sığınak hem de kültürel-dilsel çeşitliliğin hazırlayıcısı olmasıdır. Ancak tarihi-coğrafi paradoks olarak Kafkasya'nın konumu, çok sayıda topluluğun ve kavimlerin uğrak noktası olmasına ve bölgenin çeşitli aktörlerce bölgesel tanım ve paylaşım sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgenin geçmişten gelen bu kültürel-etnik ve dilsel çeşitliliği reddedilemez bir realitedir. Bölgenin siyasi-ekonomik ve jeopolitik gelişmesi üzerine en büyük sorunu olan parçalı bölge yapısının aksine bütünsel bir bölge anlayışının geliştirilmesi gerekmektedir. Nitekim Kafkasya'nın gelişimi önündeki en büyük sorun parçalı bölge unsurudur. Bölgeselciliğin temelini teşkil eden jeopolitik ve ekonomik kazançlar adına köprü niteliği ticari açıdan ön plana çıkarılmalıdır. Türkiye açısından Kafkasya, Maverayı Kafkasya'ya siyasi-etnik-kültürel-ticari erişimi açısından köprü bölgesidir.

3. Siyasi açıdan bölgesel örgütler; haberleşmeler, ekonomik amaçlar ve hükümetlerin dışındaki faaliyetleri içermektedir. Kafkasya adına çoğunlukla Rusya güdümlü BDT gibi hala Rusya'nın uydusu şeklinde devam eden büyük güçlerin kazanç sağladığı ancak bölgenin gelişiminde bir rolü olmayan bölgesel örgütlerin olması dikkat çekicidir. Nitekim Gürcistan 2008'de BDT üyeliğinden çekilmiştir. Bu bağlamda Kafkasya için bölgedeki bütün devlet ve özerk bölgelerin kazanç sağladığı güçlü bir örgüt biçimi yoktur. Çünkü bu örgüt biçimleri belirli güçlerin kazanç sağlamasına hizmet eden örgüt biçimleridir. Haberleşme bağları, bölgede devletler arası toprak paylaşım ve çatışmalar nedeniyle kesintiye uğramaktadır. Kafkasya bölgesinin tamamını içine alan bir haberleşme sistemi gereklidir. Ortak ekonomik hedefler bütün bölgeye hizmet edecek olan bir anlayışı hedeflemelidir. Bölgede "otorite olma" yarışından kaynaklı stres faktörlerini doğuran Rus faktörüne karşı Kafkasya, Orta Asya, Avrasya, Trans Asya-Avrupa ticari bölgelerinin ekonomik kazanç sağlaması için gerekli aktör ise Türkiye olabilir.

Dedeoğlu'a göre (2015: 169) bölgeselcilik, bütünleşmeyi içeren süreci değil, coğrafi faaliyet, kurum, yönetim ile bağlantılı çerçeveyi çizmekle mükelleftir. Bu bağlamda bölgeselcilik, bütünleşmeye yardımcı ana çerçeveyi oluşturan en stratejik halkadır. Ancak bu çerçeve oluşturulurken bölgesel bütünleşmede doğmaktadır. Bu bağlamda Kafkasya için bölgeselcilik, bütünleşmede genel çerçeveyi oluşturan ancak tek başına eksik kalan bir yaklaşımdır.

Bölgesel bütünleşme, devletlerin ve hükümetlerinin milli çıkarlarını içine alan görüştür. **Hükümetler arası yaklaşım**, bütünleşme kavramını devletlerin aralarındaki kritik etkileşim olarak görmekte, uluslarüstü kurumları ele almaktadır (Dedeoğlu, 2015: 164). Günümüzde Kafkasya'da yönetimde yer alan hükümetlerin çizdiği jeopolitika doğrultusunda devletlerarası ilişkiler yürümektedir. Örneğin günümüzde Türkiye ile Azerbaycan hükümeti arasında yoğun pozitif bir etkileşim bulunmaktadır. Aynı şekilde Türkiye'nin Orta Asya Türk ülke hükümetleri ile pozitif yaklaşımı söz konusudur. Ancak Çeçenistan Özerk cumhuriyeti yöneticisi Ramazan Kadirov arasında Rus çıkarları ve Kadirov ailesinin memnuniyetini içine alan karşılıklı etkileşim devam etmektedir. Hükümetler arası yaklaşımlar, yönetimde kalındığı süre zarfında, devletler arasında yakınlaşma veya mesafe oluşumuna neden olma gibi birtakım jeopolitikaları ortaya çıkarmaktadır. Hükümetler arası yaklaşım devletlerarasında çıkar ilişkilerine dayalı ortak tutumların da oluşmasına, kimi zaman bölge adına merkezi veya çoğunluk adına bir karar alımına neden olabilmektedir. Bu durum uluslarüstü bir etki bırakabilmektedir. Bazen de devletler arası etkileşimde baskın bir hükümet ortaya çıkabilmektedir. Bölgesel ulusüstü birleşik bir bölge için hükümetler arası yaklaşımların birbirini tamamlayıcı olması gerekmektedir. Bu yaklaşım için etnik-dini-ticari-coğrafi-tarihi yakınlık stratejik önem arz etmektedir. Örneğin coğrafi-tarihi-ticari ilişkileri ile Türkiye için Gürcistan; tarihi-coğrafi-ticari yakınlığı ile kendini Rusya'nın değil, Türkiye'nin kuzey kanadı olarak görmekte ve batı açılımlarını Türkiye üzerinden gerçekleştirmek istemektedir. Türkiye-Gürcistan, ticari, bağlamlı birbirini tamamlayan hükümetler arası yaklaşımı temsil etmektedir. Azerbaycan ise Türkiye'nin etnik-tarihi-ticari-ideolojik köprü bölgesi olarak Kafkasya'daki hükümetler arası en iyi müttefikidir. Buna karşın Ermenistan Kafkasya'da uzlaşım gösteremeyeceği ülkesidir. Ermenistan çıkarsal amaçlı ABD ve Rus tarafını seçebilmektedir. Gürcistan'a bağlı Abhazya ve Güney Osetya, Rus hükümet yaklaşımını benimsemektedir. Bu açıdan hükümetler arası yaklaşım, değişken ve bütünleşme için kimi zaman zayıf kalabilen ve dışsal aktörlerin müdahalesine açık bir yaklaşımdır.

Günümüzde her ne kadar Kuzey Kafkasya'daki Müslüman özerk bölgeleri Rus güdümünde görünse de bölgede siyasi etkin gücün değişmesi ile Rus etkisi kırılabilir. Orta Asya ise Türkiye ile

etnik-siyasi-tarihi-ticari-ideolojik bölge temsili olarak, hükümetler arası anlamda Türkiye'ye yakınlık duymaktadır.

10.5. Kültürel Federasyon, Ortak Pazar, Parasal Birlik, Siyasi Birlik

Bütünleşmedeki son aşama uluslararası federasyondur. Halk ve hükümet temsili olarak vardır ve çoğunluk kararına dayalıdır. Bu modelin federasyon olabilmesi oy çokluğuna bağlıdır. Yasama, yürütme, yargı organı tamamen ulusüstüdür. Bu model, üyeliği olan devletlerin birer eyalete dönüşümünü esas alarak ulus devleti ortadan kaldırır. Federalizm, siyasal gücün merkezi yapıyla yerel yapı arasındaki paylaşımı içeren otonomlardan oluşan halkların birliğidir (Dedeoğlu, 2015: 240). Nitekim Kafkasya için Rusya Federasyonu altında bu model denenmiştir. Kafkasya için ithal edilmiş bir uluslararası federal yapı modeli değil, kendi coğrafi gerçekliğine uygun ulusüstü bir kültürel federasyon olmalıdır. Rusya Federasyonu'nun anayasal hukuku, yönetim biçimi, kurumsal alt yapısı Kafkasya ile uyum göstermemektedir.

Federasyon, devlet yönetim modeli olarak veya bütünleşme modeli olarak ele alınabilir. Kafkasya adına oluşturulacak federasyon biçimi, bölgenin doğasına uyumlu olan kültürel federasyon şeklidir. Kültürel federasyon içinde Kafkasya doğa yasaları, dil, din, yaşam biçimi ile uyumlu bir yapı barındırmalıdır. Bu yapı Kafkasya'da 19. yy. ın ilk yarısında Rusya'nın hakimiyet kurma faaliyetlerine dönük olarak Gazavat hareketini merkeze alan İslam dini etrafında birleşmeyi öngören bir faaliyet olarak başlamıştır. Kuzey Kafkas halklarının benzer kültürel dokusu nedeniyle 1918-1921 aralığında Kafkasya Federal Cumhuriyeti meydana getirmek için Karadeniz'den Hazar Denizi'ne ulaşan bölgeyi birleştirme faaliyeti söz konusu olmuştur. Kültürel bir federasyon ortak veya benzer kültürel yapıyı bir araya getirir. Nitekim Kuzey Kafkas halkları arasında kültürel benzeşim, Türkiye'deki Kafkas derneklerinin ifadesi üzerine %95 aynıdır. Bu ortaklık kültürel bir federasyon oluşturma konusunda stratejik bir adımdır. Kafkaslarda kültürel federasyonun önemli bileşenlerinden biri olarak dil; jeostratejik açıdan büyümeye ve devamlılığa en elverişli kültürel parçadır. Ortak dil, sınır kavramını genişleterek halkları birleştiren niteliğe sahiptir.

Bir dilin doğup büyüdüğü doğal yaşam alanı olmalıdır. Bu yaşam alanından kasıt, bu dilin ortaya çıktığı coğrafi ortam ile uyumlu, asırlardır var olan ve aynı bölgede yaşayan toplulukların tabiatıyla uyumlu ortak bileşkesi olmasıdır. Kafkas halklarının geçmişten gelen bölgenin fiziki coğrafyası ile uyumlu bir dil yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Bu halkların her ne kadar dil çeşitliliği yüksek olsa da özünde ortak anlaşma dilinin varlığı anlaşılmaktadır.

Kasapoğlu Çengel'e göre (2017) ortak eserler, mecburi kılma, karşılaştırmalı edebi eserler bir dilin devamlılığındaki en önemli unsurlardır. Bu unsurlar aynı zamanda bütünleşik bir Kafkasya'nın oluşturulmasında önemli, etkendir. Bölgede oluşturulacak ortak dil ve bu dilin zaruriliği, bütünleşik Kafkasya'nın devamı için gerekmektedir.

Rusya'nın Kafkasya'daki varlığı bu devletten önce var olmuş kavimlerin ve devletlerin etkisini silememiştir. Ruslar, bölgenin demografik yapısını değiştirilmeye çalışsa da Rusçanın Kafkasya ile uyumlu ortak bir dil anlayışı oluşturmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu dil, Kafkasya'nın yukarıda bahsi geçen dilin doğal yaşam alanı ile örtüşmemektedir. Diller dağı Kafkasya'nın birbirine karışmadan yan yana yaşamış çok sayıda dilleri mevcuttur. Kafkas jeokültürel havzasının dil çeşitliliğine karşın ortak bir dili söz konusudur. Tolstoy ve Klaproth gibi Kafkaslar hakkında bilgi veren pek çok yazar, bölgedeki ortak dilin Kıpçak Türkçesinin alt kollarından olan Tatarca ve Kumukça olduğundan söz etmişlerdir. Bu durum, Tatarca ve Kumukça'yı dil açısından stratejik bir araç yapmaktadır. Bu bağlamda Kuzey Kafkasya'nın ortak dil aracı Türk dilleridir.

Tarihi süreç boyunca Kıpçakça Kafkas halkları arasında ortak anlaşma dili olmuştur. Çarlık rejimin devrilmesine değin bölge halklarının ortak dilinin Kıpçakça (Kıpçak Türkçesi) olması için çalışmalar yürütülmeye çalışılmış ve 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti resmi dilinin Türkçe olması için karar verilmiştir. Ancak Bolşevik devrimi ile bu bölgede Kıpçakça'nın yerini Rusça almıştır. Rusya, Kafkasya'da bütünleşik bir örüntü yaratmak şöyle dursun, bölgede etnisitelerin parçalanarak çatışma yaşamalarının ana kaynağı olmuştur. Rusların Kafkasya'da varlık göstermesinden bu yana yapay Kafkas sınırları doğmuştur. Kafkasya'nın etnik dokusunu değişime uğratıp, istediği şekilde demografik değişim oluşturduğu bölgenin kaderini belirleyen Rusya'nın, bölgede hala etkin bölgesel aktör olması kabul edilemez.

Rusya'nın Kafkasya'daki en büyük etkisi bölgedeki hâkimiyetinin ardından Kafkas toplulukları üzerinde kurduğu Ruslaştırma politikası ile Kafkas uluslarının dillerini unutmalarına neden olarak yalnızca eski nesillerin dillerini idame ettirdiği ancak yeni nesillerin zaman içinde anadillerini unutarak, Rusça öğrenmeye zorlanmalarıyla başlayan dil baskıyla gerçekleşmiştir. Nitekim günümüzde tükenmek üzere olan Kafkas dilleri mevcuttur (Ubıhça unutulmuş bir Kafkas dilidir).

Kafkasya'da ortak bir dil olma konusunda Kıpçak Türkçesinin yanı sıra Azerbaycan Türkçesi de oldukça geniş bir anlam içermektedir. Azerbaycan'ın ve Güney Kafkasya'nın tarihi bağlamda Türkmen nüfusu ile beslenmesi ve Kafkasya'nın en nüfuslu ülkesi olarak geniş bir konuşma kitlesi bulması, birleşik Kafkasya için ortak bir dil aracı olması konusunda Azerbaycan Türkçesi'ni de ön plana çıkarmaktadır. Güney Kafkasya'nın en nüfuslu ülkesi olarak Azerbaycan Türkçesi Türkiye Türkçesine yakın olması nedeni ile Türkiye-Azerbaycan iletişimini sağlaması açısından önemlidir. Güney Kafkasya'da, Azerbaycan Türkçesi 10 milyon civarında nüfus tarafından kullanılmaktadır. Gürcüce 3,500 bin civarında nüfus tarafından konuşulurken, Ermenice, 2,700 bin civarında nüfus tarafından konuşulmaktadır. Bu bağlamda her iki bölgenin ortak anlaşma dilleri Türk dilleri olduğundan oluşturulacak birleşik Kafkasya için tercih edilecek dil Türk dilleri olmalıdır. Kıpçak Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi bölge adına ulusüstü ortak dil aracı olabilir.

Kafkasya'da kaybolmaya yüz tutmuş olan yerel dillerin korunması ve ortak bir Kafkasya dili olarak belirlenmesi çalışmaları kapsamında Kuzey Kafkasya'daki filoloji bölümleri iş birliği çerçevesinde gerçekleştirilebilir. Stavropol'de Kuzey Kafkasya Federal Üniversitesi bulunmaktadır. Altaj Devlet üniversitesi, Maykop Adygeja Eyalet Üniversitesi, Amur Devlet Üniversitesi gibi üniversitelerde filoloji bölümleri bulunmaktadır. Bu bölümlerde Kuzey Kafkasya ortak dili olmasına dönük çalışmalar yürütülebilir. Kafkasya'yı üst profile taşıyacak olan modellerden biri "Üst Kafkasya Kültürü ve Üst Kafkasya dili" olabilir. Bu bölgesel bütünleştirici varsayım modelini Türkiye'de bulunan Kafkas dernekleri de onaylamaktadır.

AB temelinde Hristiyan birliğidir. Kafkasya için oluşturulacak birliğinde alt yapısında dini bir temelin varlığı, bölgede birleşmeye ivme kazandıracak unsur olabilir. Kuzey ve Güney Kafkasya'da Müslüman nüfusunun baskınlığı, bu birliğe zemin hazırlayabilir. Gürcistan ve Ermenistan'ın Hristiyan olması, birliğe girmeleri konusunda engel değildir. Ancak diğer aktörler açısından ortak din birliğin oluşturulması konusunda bilhassa Kuzey Kafkasya'daki özerk Müslüman bölgelerin katılım eğilimini artıracaktır.

Kafkasya'da bölgesel bütünlük sağlamak adına kültürel federasyonu tamamlayıcı unsur olarak Türkiye'nin içinde bulunduğu sporsal ve sanatsal aktiviteler, olmalıdır. Bu tür etkinlikler bölgenin tarihi-coğrafi yakınlığını hatırlatan ve bölgesel kaynaşmalarını sağlayan unsurlar olacaktır. Örneğin Türkiye-Kafkasya iş birliği ile her yıl bir kent seçilerek kültür festivalleri düzenlenebilir. Ayrıca spor

federasyonları (örneğin Kafkasya futbol federasyonu gibi) ile bölgesel spor faaliyetleri yürütülebilir. Böylece bölgeler arası turizm faaliyetleri ve ekonominin gelişmesi sağlanabilir. Türkiye'de bulunan Kafkas dernekleri gibi Türk dernekleri Kafkasya'da kurulabilir.

Dağların politik birliği sağlamada engelleyici rolü olmasına karşın, ticaret başkadır (Burney ve Lang, 2001: 9). Kafkasya, dağlık bir topografyaya sahip olmasına rağmen, bölge kabileleri arasında ticari bağlar tarih boyunca var olmuştur. Bu nedenle coğrafi ortamın Kafkasya'da ticari ilişkileri gölgelemesi mümkün görünmemektedir. Ekonomik bütünleşmenin, ortak bir ekonomik birliği öngörmesi ve içsel bir bağımlılık yaratması beklenir. Fakat ekonomik bütünleşmeler önünde birtakım engeller olabilmektedir. Ticari açıdan homojenlik göstermeyen ülkeler arasında gelişmişlik farkı bütünleşmede ülkeler arasında blokaj oluşturabilir. Bütünleşmenin sağlanması için gereken, katılımı gerçekleştiren devletlerin önceden politik ve ekonomik düzenlemeyi sağlayarak gelişmekte olan gelişmiş diğer devlet ve toplulukları yakalayabilmesini beklemektir. Bunun için serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik parasal birlik, tam ekonomik entegrasyon gereklidir (Dedeoğlu, 2015: 207). Kafkas ülkelerinde yakınlaşmanın artması için serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve entegrasyon sağlanmalıdır. Endüstri ürünleri serbest dolaşımı engelleyecek tarifeler ile kotaları kaldırılarak, pazarlama imkanının artırılması sağlanabilir. Entegrasyonun en kritik aşamalarından biri gümrük birliği olup, bu birliğe dahil olan devletler arasında gümrük vergisinin kaldırılması ile bütçe açığından doğacak sorunun ortadan kalkması için birliğin dışındaki ülkelerle yapılacak ticaretten alınan gelirlerin müşterek havuz oluşturularak toplanıp, üyelerin ticari katkılarına göre gelir alması sağlanabilir (Dedeoğlu, 2015: 211). Gümrük birliğinde olan bu ticari ortak havuz, Kafkasya için oluşturulabilir. Bölgenin ticari yollarının kavşak noktası olması, müşterek ticari gelirlerin bu havuz fonuna eklenmesini sağlayabilir.

Ortak pazar birliğinde, gümrük birliğinden doğan üye ülkeler arasında serbest dolaşımın sağlandığı rekabet söz konusudur. Ortak pazar oluşturarak benzeyen ancak sınır ayrımı ile bölünmüş ekonomiler ortaklık oluşturarak düzenlenir ve ortak pazar anlayışı bir ülkenin ortaklığını içeren bir dizi düzenlemeyi öngörür. Kafkasya'da bilhassa Kuzey Kafkasya'da yapay sınır ayrımları ile bölünmüş küçük ekonomiler söz konusudur. Ortak pazar, bölünmüş küçük ekonomileri düzenleyerek Kafkas bölgesinin ekonomik kalkınmasını sağlayabilir. Ancak bölge ortak pazarının halihazırda ticari yolların kullanılması biçiminde, Maverayı Kafkasya'yı da içerecek ve erişim imkânı sağlayacak ticari yolların geliştirilmesi ile sağlanmalıdır. Bu durum hem Kafkasya'yı Maverayı Kafkasya ile güvenlik çemberine alma hem de Kafkasya'yı Maverayı Kafkasya'ya bağlayan köprü niteliğini ön plana çıkarabilir.

Ortak pazar, içinde yalnız sanayi değil, ülkelerin kendine has en tanınmış ürünlerini de içermelidir. Kafkasya'nın yalnızca ülke olarak değil, bölge bazında güçlü olduğu coğrafi yönleri bulunmaktadır. Kafkasya'nın güçlü konuma sahip olması ve ticari sevkiyatı sağlaması bölgeyi ön plana çıkaran coğrafi niteliğidir. Nitekim Hazar Denizi, Karadeniz havzaları arasındaki köprü konumu ve tarihi bağlamda Kafkas akarsularının dahi bu ticari akışa yön verdiği bilinmektedir. Bu rolünü günümüzde bölgesel bütünlükle daha fazla ön plan çıkarması beklenebilir. Ayrıca Hazar Deniz Havzası'nın enerji varlığı bu havzaya komşu olan Azerbaycan, Dağıstan'ı ön plana çıkarırken, Hazar'ın doğusunda Kazakistan ve Türkmenistan, Karadeniz'de ise Gürcistan daha önemli hale gelebilir.

Ortak pazar için ortak fon, bütçe, yatırım bankası oluşturulmalıdır. Ortak pazarda sonunda bütün piyasalar tekleşir, yani tek pazar ortaya çıkar, böylece ülkeler arasında politik sınırlar, denetimler kalkar (Dedeoğlu, 2015: 214). Kafkasya için oluşturulacak ortak pazar, bölge devlet ve

özerk bölgelerinin en çok ihtiyaç duyduğu durumdur. Bu ortak pazarın kurulması siyasi ve etnik sınırların vurgularını azaltacak, bölgesel jeoekonomik çıkarlar, Kafkas halklarının ticari, sosyo-kültürel etkileşimlerini besleyecektir. Ortak ve tek pazarın adı Kafkasya-Maverayı Kafkasya ticari bölgesi olabilir.

Ekonomik ve parasal birlik, birleşik model için öngörülen aşamalardan biridir. Hobbes'a göre (2007: 181) para toplumların kan dolaşımına benzer. Nasıl ki kan vücuttaki organları beslerse parada toplumdaki dolaşımı temsil eder. Bu dolaşım metaforik olarak Bütünleşik bir Kafkasya için uluslararası ekonomik döngüyü sağlayacak ve ortak pazarı destekleyecek bir parasal birliği gerekli kılmaktadır.

Keynes, Bretton Woods ülkelerin içinde değil, milletlerarası işlerde tek paranın oluşturulmasını esas almışlardır. Ortak pazar konusunun randımanlı olması üst evre olan parasal birliğin olmasını gerekli kılmaktadır. Bankacılık, sigortacılık sistemlerini de kapsamaktadır. Parasal birliğin hedefi sermaye piyasasının yaratılarak, başka paralarla da yarışabilmesini sağlamaktır. Parasal birliğin özü, mali iş birliklerinin müşterek pazarlardaki ülkelerle stabil kurla beraber birbirine bağlanması ve tek para piyasası ile tek merkezi bankaların oluşturulmasıdır (Dedeoğlu, 2015: 216). Bütünleşmeler konusunda milli paranın devam ederek ortak bir paranın olması söz konusudur ve bu sistemde birlik kuran ülkelerin müşterek para politikası söz konusudur. Tek para sistem bütünlüğü için üyeliği olan devletlere milli paranın yerini alacak olan yepyeni para oluşturulması, bunun içinde merkez bankasının kurulması anlamını taşır (Dedeoğlu, 2015: 219). Parasal birlik ihracat konusunda malın fiyatını artırırken, ithal ürünlerin fiyatının azalmasını sağlar. Tek para piyasası için Kafkas bankasının oluşturulması gereklidir. Bu bankadan dolaşıma çıkacak olan ortak Kafkas para birimi bölgede mali iş birliğini ve ticari kazancı sağlayacaktır. AB'de Euro gibi oluşturulacak ortak para birimi olmalıdır. Günümüzde Rusya ve Çin ticari ilişkilerinde Yuan ve rubleyi kullanma konusunda anlaşma imzalamışlardır.

Siyasi birlik, ortak pazar, parasal birlik kadar önemli olan bölgesel uzlaşmayı içermektedir. Ekonomik bütünleşmeler, beraberinde güvenliği, siyasal bütünleşmeleri de getirmektedir. Siyasal bütünleşme evreleri, milli yetkiler, sosyo-politik, askeri, hukuki konuların merkezi transferi ile gerçekleşen birliği içermektedir (Dedeoğlu, 2015: 225). Siyasal birlik, temeli ekonomik birliğin oluşmasına bağlıdır. Ancak kimi zaman siyasal birlik sağlandıktan sonra ekonomik birliğin kurulabileceği görüşü de mümkündür. Siyasal birlik, bölge adına alınacak siyasal konuların birliğini içermektedir. Kafkasya için siyasi birlik, öncelikle kültürel yapının korunması ve Kafkasya'nın konumsal niteliğine dayalı ticari geçiş sahası olmasına dayanmalıdır. Kafkasya'da günümüzde en çok ihtiyaç duyulan iki ana madde ekonomik gelişimle bölgesel kalkınma ve kültürel çeşitliliği korumaktır. Her coğrafi bölgenin kendine has nitelikleri göz önünde tutularak, Kafkasya için ortak ulusüstü Kafkas doğa yasalarına dayalı hukuksal yapı oluşturulmalıdır. Kafkasya'da tıpkı Shengen gibi siyasal birliğin içinde ülkeler arası serbest dolaşım olmalıdır.

10.6. Aşamalı Bütünleştirme

Aşamalı bütünleşme iki şekilde gerçekleşebilir: bütüncül model olarak üyelerin bütünleşmedeki tüm aşamaları gerçekleştirdiği modeldir. Üyelerin bütünleşmedeki her basamağı aynı anda atlaması ve üyelerin egemenliğinin bir kısmını devrettiği, kararların kimi zaman uluslararası, kimi zaman uluslarüstü olduğu vatandaşlar birliğini öngörmektedir. Diğer model ise, bütünlükçü kısmi modeldir. Üyeler aynı anda katılım göstermek zorunda değildir. Üyelerin tamamı parasal birliğe katılmayabilir (Dedeoğlu, 2015: 232).

Kafkasya'da aşamalı bütünleşme için önemli jeopolitik gerçeklik, Kuzey ve Güney Kafkasya için ayrı olabilir. Kuzey Kafkasya'nın özerk bölgelerden müteşekkil olması, bölge özerk cumhuriyetlerinin ortalama gelişim seyrinin yakın olduğu izlenimini vermektedir. Bu açıdan Kuzey Kafkasya'da aşamalı bütünleşme için bütüncül model ön plana çıkabilir. Nitekim Kuzey Kafkas kabileleri aynı anda tehlike durumunda bir araya gelebilmektedir. Jaimouka'a göre (2005: 15) Vaynah grubu, milli konsolidasyon geliştirerek, dağların eteklerinden uzak bölgelere değin gözetleme kuleleri ile uyarım sistemleri geliştirmiştir. Bir tehlike anında bütün kabileler, mükemmel şekilde birleşerek barış zamanında tarafsızlaşmaktadır. Bu denge sistemi öylesine mükemmeldir ki, bütün kabileler, kapsamlı etnik yapının farkındadır. Ancak Rusya'ya bağlı bu özerk cumhuriyetlerin yaşadıkları toprak paylaşım sorunları ve Rusya'ya bağlılık gösteren özerk bölgeler, bu konuda dirençli hale gelip, kısmi bütüncül model teşkil edebilir veya aşamalı bütünleşmeye katılmayabilir.

Güney Kafkasya'da gelişim açısından Azerbaycan'ın ön planda olmasına karşın Ermenistan, bölgesel sorunları nedeni ile birliğe aynı anda katılım göstermeyebilir. Gürcistan, ekonomik ve siyasal eğilimleri nedeni ile bölgesel birliğe tam anlamıyla katılmak isteyecektir. Türkiye'nin bu birlikte yer alması Gürcistan'ın NATO ve Avrupa eğilimlerini Türkiye üzerinden gerçekleştirme arzusu ile Gürcistan'ı daha istekli hale getirebilir. Azerbaycan, Güney Kafkasya'da en gelişmiş ülke olarak Gürcistan gibi bütüncül yaklaşım sergileyebilir. Türkiye ise, bütüncül bütünleşme isteyebilir. Birliğin daha sonraki aşamalarda gelişip genişlemesi takdirinde Maverayı Kafkas bölgelerinin Kafkas birliğine katılma arzusu oluşabilir. Kırım'ın Rus güdümlü bakış açısı aşamalı bütünleşme konusunda olumlu eğilimde olmayabilir ve bütünlükçü kısmi modeli isteyebilir veya katılım göstermeyebilir. Orta Asya ülkeleri ise, bütüncül yaklaşım sergileyerek birliğe katılım talebinde bulunabilirler.

10.7. Ulusüstü Yaklaşımlar

Ulusal-uluslararası çıkarların örtüşmediği durumda paradokslar meydana gelecek, birbirlerini aynı hatta tutamayan devlet, müşterek siyaset üretemeyecek duruma gelebilir (Dedeoğlu, 2015: 275). İnsanlar, çatışmaktan artık yoruldukları, kendilerine daimî bir çatı altında bütünleşme isteğinden doğan süreçte şahsi eylemlerinin düzenlenmesi için yasaların yapılması konusundaki sabır yoksunlukları nedeniyle kendilerini iyi bir mimara teslim ederler (Hobbes, 2007: 226). Bu mimar ulusüstü bir kurum olabilir. Kafkasya bölgesel güvenliğini ve ekonomisini destekleyen, Kafkas özerk bölgeleri ve devletlerinin egemenlik alanını kısıtlamadan devlet egemenliğini koruyan transnasyonalist bir yaklaşım gereklidir. Bu yaklaşımla Kafkasya'yı etnik, dini vurgular olmadan etnik üstü, dil üstü bir anlayışla inşa etmelidir. Transnasyonalist Kafkasya için devlet egemenlikleri kısıtlanamaz çünkü egemenlik alanlarına müdahale yoktur.

Hükümdarlardaki galibiyet ve üstün yetenek değil, durumların değişkenliği bir yerin yönetimini ele geçirmeyi ve elde tutmayı zorlaştırır veya kolaylaştırır. Şayet, çok sayıda penslikler varsa, bu durum devletleşmeyi engelleyerek egemenlik isteği ile ayaklanmalara neden olur (Machiavelli, 2018: 52). Kafkasya'da durumun değişkenliği ve çok sayıda özerk bölgelerin varlığı, büyük dışsal güçlerin bu bölgeyi elde tutmasını zorlaştırmaktadır. Kafkas halklarını bir arada tutacak husus, bölgenin coğrafi gerçekliği ile örtüşen, tarihi-coğrafik unsurlarının göz önünde tutularak bir aradalığını sağlayacak ulusüstü gücün varlığıdır. Kafkasya'da etkin olmak isteyen çok sayıda topluluk ve devletin varlığı, ulusüstü gücü zaruri kılmaktadır. Öte yandan bölgede var olan bir gücün etkin olması, bölge topluluk ve devletlerince kabul görmeyecek bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle seçilecek ulusüstü gücün bölgenin tarihi-coğrafi-sosyolojik yapısına yabancı olmayan ve aynı

zamanda bölgede otorite olma yarışını desteklemeyen, bölgenin dil, kültürel yapısının içinden geçmiş, bölgesel bütünleyici aktör olmalıdır. Bunu gerçekleştirecek aktör Türkiye'dir.

Birtakım kuramcılar, Kuzey Kafkas halklarının dil ve coğrafi açıdan farkındalığının yanı sıra bu bölgede ulusal kimliği ve İslam'a bağlı ulusüstü özdeşliğin bulunup bulunmadığını araştırmışlardır. Buna göre Kuzey Kafkas halklarını bir araya getiren ulusalcılık değil (ulusa bağlılık) Rus karşıtlığı ve teolojik yapı olarak İslam çatısı altında birleşmedir (Forsyth, 2019: 628). Bu bağlamda bu halklar için kendi ulusal farklılıklarını koruma güdüsü hissederken ulusa aitlik söz konusu olmamıştır. Bu durum Kuzey Kafkasya'da yaşayan halkların kabileciliğe bağlı yaşam tarzlarından gelmelerine bağlanabilir. Örneğin Dağıstan halklarındaki çeşitlilik kapsayıcı bir ulusüstücü tablo çizmiyordu. Öte yandan inanışlar, bu halklar arasında Durkheim'in deyimi ile tutkal etkisi yaratıyordu. Bu anlamda Hristiyan Osetler Ruslara yakınlık duyarken, Osetya'daki Digor Müslümanları Müslüman Kabardeylere yakınlık hissediyordu.

Tek ulusu temsil düzeyi düşük olan Kuzey Kafkas uluslarını bir arada tutan nirengi noktası, Kafkas halklarının coğrafi ortamın ortaklığı ve bu ortaklığın oluşturduğu benzer kültürlerin dışında Ruslara karşı İslami birleşme eğiliminde kendini göstermiştir. Gazavat hareketi bunun en iyi temsili olmuştur. Ulus olamayan bu toplumların ulusüstü temsili uygun görünmektedir.

Ortadoğu'da yapaylaştırılmış uluslar; tarihi, toplumsal, felsefi, ekonomik, psikolojik temeller geliştiremedikçe aralarında olan benzerlik, zıtlıkları kabullenip birlikte yaşam sürmelerine onay veren örgütlenme şekli bulamadıkça, bu ulusların varlıklarını uzun vadede idame ettirme sorunu doğacaktır (Karpat, 2001: 75). Bu bağlamda aynı problem Kafkasya içinde geçerlidir. Asli kimliklerini kaybetmeye yüz tutmuş, Rus emperyalizmi altında erimiş Kafkas halklarını görme eğilimi, Rusların tarihi süreçte Çarlık Rusya'sı ve daha sonra Sovyet ulusu oluşturma çabasıyla kendini göstermiştir. Kafkasya'da sorunun başlangıcı olarak Ruslar tarafından yapay sınırların teşkil ettiği, ancak etno-dilsel benzerlik ve farklılıkların kabulü ile birlikte yaşamalarına onay veren örgütlenme şekli ulusüstü bütünleşik bir Kafkasya'nın varlığıyla mümkün olabilir.

Güney Kafkasya'da etnik-dinsel vurguları ön plana çıkarmadan temel kimliklerin kabulü üzerine ulusüstü bir yaklaşım söz konusu olabilir.

10.8.Türkiye İçin Kafkasya'ya Konsosyasyonalist Yaklaşım ve Bölgesel Bütünleştirme

Konsosyasyonalizm, demokrasiyle yakından ilgilidir. Bu modelde farklı kültür niteliklerini oluşturan toplumlardaki alt gruplar karışım göstermeden demokrasiyle yönetilebilmesi söz konusudur. Müşterek desenlemeyle parçalı çoğullar, etnisiteler birbiriyle kaynaşmasını esas almayarak bunun yerine alt kimlik olarak ulusüstü birleşme unsuru esas alınır (Dedeoğlu, 2015: 238). Bu bağlamda konsosyasyonalizm; alt kimliklerin korunarak ulusüstü birleşimini öngörmekte ve etnik-dilsel-dinsel açıdan bölünmelere müsait toplumların kendi içlerinde ve yönetici kesimle sözleşme niteliğine dayalı eş toplumlaştırmacılığı ifade etmektedir.

Konsosyasyonalizm, Kafkasya'nın parçalı ve alt kimliklerden oluşan etnik yapısına uygun görünmektedir. Nitekim Kafkas etnisitesi, yok edilmesi zor görünen ve üzerindeki egemen güçten rahatsızlık duyan topluluklardan oluşmaktadır. Hür bir yaşam sürmeye alışık topluluklar üzerinde hâkimiyet kurmuş bir güç, şayet onu yok etmemişse yok edilmeyi beklemelidir. Çünkü ne yaparsa yapsın hür yaşamaya alışık olan bu halklar, birbirlerine bağlı olduğu takdirde, egemen güce karşı mücadeleyi sürdürecektir. Bu durum cumhuriyetle yönetilen halklarda daha büyük etki oluşturacaktır (Machiavelli, 2018: 54). Kafkasya'nın özgür ruhlu halkları, birleşik bölge anlayışı ile egemenlik ve

demokrasi için mücadele edecek potansiyele sahiptir. Bu nedenle egemenliğinden taviz vermek istemeyen Kafkas halkları ve onun bir parçası olan Türkiye'ye sunulacak alternatif birleşme şekli konsosyasyonalizmdir.

Yaygın kanı olarak çoğulcu toplumların heterojenliği, demokrasilerde istikrarsızlığı ve siyasal uyumu engelleyici faktörü biçiminde algılansa da Arend Lijphart, paradigma olarak derin bölünmelerin, siyasal farklılıkların çöküşüne neden olan çoğulcu toplumlardaki durumu oydaşmacı yaklaşımla istikrarlı demokrasiye ulaşabileceğinin mümkün olacağını belirtmiştir. Bu konuda elitlerin iş birliğini esas alan Lijphart, konsosyasyonalist modeli normatif ve ampirik model olarak görmüştür. Dedeoğlu'a göre (2025: 73) normatif yöntemde ideolojik, politik, ekonomik nitelikler ele alınarak askeri ve ekonomik güvenlik liberal demokrasilerin devamı, teknoloji esastır. Buna göre normatif akım, geleceğe dönük tahmin yapar. Örneğin ilk temsilcileri Aristotales ve Platon, site devletlerinin birleşmesi konusunu öngörmüştür.

Konsosyasyonalist modelin özelliklerini Lijphart (1977: 25) şu şekilde açıklamaktadır:

- Büyük koalisyon, yüksek özerklik, orantılılık, karşılıklı vetodur. Büyük koalisyon, konsosyasyonalizmin temeli olup, çoğulcu toplumlarda politik liderlerin koalisyonla iş birliği yapması esasına dayanmaktadır.
- Karşılıklı vetoda, azınlık kesimine temsilen veto hakkı verilir.
- Orantılılık, karar alma sürecini temsilen sayısal güçle bağlantılı karar belirlemedir. Bu da bölünmüşlük sorununu çözer.
- Yüksek özerklik, büyük koalisyonun sonucu olarak çoğunluk yönetimine karşı azınlık özerkliğidir. Buna göre parçalı bölünmeleri yok etmek yerine onları kabul ederek parçaları istikrarlı demokratik yapıya dönüştürmek gerekir (Lijphart, 1977: 42). Çoklu bölünmeleri, demokrasinin parçası olarak kabul edip, oydaşmacı yaklaşım sergilemek gerekmektedir.

Konsosyasyonalist yaklaşım Kafkasya bağlamında ele alınırsa, Lijphart'ın söz ettiği elitlerle iş birliği, Kafkasya'da Rusya'nın tarih boyunca yürüttüğü bir strateji idi. Önceliğini Kafkasya'nın elit kabilelerine veren Rusya, 16. yy. da Kafkasya'da konumsal açıdan stratejik öneme sahip olan Kabardeyleri elit bulmuş ve onlarla iş birliğine gitmiştir. Bu geleneği günümüzde Putin, Çeçen lideri Ramazan Kadirov (Ramazan Kadirov'un babası Çeçenistan'ın eski müftüsü ve elitidir) ile yapmaktadır. Bu modelin günümüzde Kafkasya'da uygulanması, elit kesimin "Birleşik Kafkasya" modeline olumlu bakmasına bağlıdır. Ancak günümüzde Kafkasya'da halk ile bazı yöneticiler arasında siyasi fikir ayrılığı bulunmaktadır. Birleşik Kafkasya modeline sıcak bakacak yöneticilerin halk tarafından seçilmesi, konsosyasyonalist yaklaşımın Kafkasya'da uygulanabilir olmasını sağlayacak ön adım olabilir. Lijphart'ın söz ettiği büyük koalisyon için politik liderlerin koalisyon yapması gerekir. Kuzey Kafkasya'nın Rusya'ya bağlı özerk cumhuriyetler olmaları ve bir kısmının Rusya'ya bağlılık gösteren liderlere sahip olması (Kuzey Osetya, Çeçenistan gibi) durumu zorlaştırabilir. Ancak Güney Kafkasya'da Azerbaycan ile Gürcistan devlet liderleri koalisyona açıktır. Ermenistan ise çıkarları nedeni ile Rusya'ya bağlılık gösterse de bu yaklaşımın sağlayacağı normatif avantajlar (ideolojik, politik, askeri ve ekonomik, güvenlik, teknoloji esas alındığı avantajlı durum), içinde bulunduğu konumsal ve siyasal açılımın zorluğu, Ermenistan liderini koalisyon oluşturmaya itebilir. Kafkasya'da bazı bölge liderleri ise gözlemci statüsü ile zamanla koalisyona katılmak isteyebilir. Büyük koalisyon nedeni ile çoğunluğun vereceği karara rağmen azınlık kesimin veto yetkisi söz konusudur. Bu veto yetkisi, dil ve kültürel açıdan bölgesel çıkarlarını koruma altına almak isteyen küçük Kafkas topluluklarının da göz önünde bulundurulmasını sağlayabilir.

Veto yetkisi ile Küçük Kafkas topluluklarının hak ve hukuk arayışı ile kültürel yapının muhafaza edilmesi sağlanabilir. Karar alma sürecinde ön plana çıkan orantılılıkta Kafkasya'da tüm toplulukların katılımı ile oransal olarak nüfus bazlı alınabilir. Bölgede yalnızca belirli ve tesirli ülkelerin değil, özerk bölgelerinde orantılı biçimde karar verme eylemi gerçekleştirilebilir. Orantılılık, bütünselliği sağlayan bir durumdur. Nitekim günümüzde ulusüstü veya uluslararası kuruluşlarda veto yetkisinin veya karar alma etkisinin yüksek olduğu eşit temsillere dayanmayan bir durum söz konusudur. Fakat konsosyasyonalist yaklaşım, uygulanabildiği takdirde temsil hakkını küçük topluluklara da vermektedir. Kafkasya'da azınlık oluşturan toplulukların yüksek özerkliği, farklılıkları görmezden gelerek parçalanmayı değil, bölgede azınlık özerkliği ile demokrasiyi sağlamak esas olmalıdır.

Türkiye, konsosyasyonalizmin uygulanabilirliğini sağlayabilecek olan bölgesel aktör olabilir. Türkiye'nin Kafkasya üzerinde son yüzyılda aktif ve diplomatik faaliyetleri koalisyon ile başlayacak olan politik liderlerle iş birliğini gerçekleştirmek için adım bir olmalıdır. Bu model, son yüzyıla kadar Türkiye'nin Kafkasya için uyguladığı zayıf politikalarını güçlendirmesinin ilk yaklaşımı olabilir.

10.8.1. Kafkasya için Türkiye Bağlamlı Bütünleşme Senaryoları

Bütünleşme, Türkçe karşılığı olarak koalisyon anlamına gelmektedir. Bütünleşme, hem global denge ve gelişmelerden ulus devletlerdeki statükoyu sürdürmek hem de global sistemin paradigmalarını, ulus devletlerin yapı ile sosyal algılarını, ifade kalıplarını değişime tabi tutmaktır. Bu nedenle bütünleşme hem sistemi etkileyen hem de sistemden etkilenen konumundadır (Dedeoğlu, 2015: 19).

Türkiye bağlamlı Kafkasya için ulusüstü bütünleşmenin öncülleri ve jeopolitikalar:

- **Coğrafi yakınlık ve bütünsel bakış açısı.** Türkiye'nin yakın kara ve denizel havzalarında geçişkenliği algılayabilmesi ve aktif roller üstlenmesi için bütünsel bir bakış açısı kazanması gereklidir. Ulusüstü politikalar, bölgenin veya alanın belirlenmesine bağlıdır ve bu nedenle Kafkasya için oluşturulacak ulusüstü bölgesel bütünleştirme için Kafkasya'nın sınırlarının çizilmesi mecburidir. Kafkasya'yı kuzey ve güney bölgesi biçiminde değil bütünsel olarak tanımlamak gereklidir. Bu bağlamda Kafkasya'ya dönük zihin haritası değişmelidir. Coğrafi-tarihi bütünlük oluşturması açısından Kafkasya sınırları şöyle olmalıdır: Kafkasya'nın kuzeybatı sınırını Karadeniz, Kerç Boğazı, Azak Denizi, kuzey sınırını Don Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü yerden, Maniç Bataklığı, Kuma Nehri ve doğu sınırını Hazar Denizi belirlemektedir. Ancak devamında Kafkasya'yı batıda Türkiye'de Ordu'nun Mesudiye ilçesinden, Kaçkar Dağları, Kürtün-Kelkit-Soğanlı dağlarını takip ederek, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Artvin, Ardahan, Rize, Kars'ı tamamen içine alan, Erzurum, Bayburt, Iğdır, Ağrı'nın ise bir bölümünü kapsayan, güney sınırını Murat Nehri ve Aras su bölümü çizgisinin oluşturduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye Kafkasya'nın bir parçasıdır.

  Sınırların değişmesi kontrolün başka güce geçmesi dolayısıyla bu durum alan kontrolünün de değişmesi demektir. Kafkasya'daki sınır değişimleri en çok Türkiye, Rusya başta olmak üzere ABD ile AB'yi etkileyecektir (Şahin, 2013: 575). Bölgesel bütünleşmeden doğacak olan ve Kafkasya'da yaşanacak sınır değişimleri, Kafkas siyasi haritası ve siyasi ikliminin de değişeceği anlamına gelmektedir. Ancak yeni bir Kafkas sınırının belirlenmesinde en büyük coğrafi ve tarihi aktör Türkiye olabilir. Türkiye, bulunduğu bölge ile çevresine tekrar güvenliği, barışı sağlayabilecek bölgesel ülke misyonunu yakalamış durumdadır (Mert, 2004: 218).

- **Bütünleşmeye neden olan faktörler nelerdir?** Kafkasya'da bütünleşmeye neden olabilecek faktörler; bölgesel ve küresel açıdan ticari-siyasi-askeri güç kazanma, çatışmaları önleme, güvenliği sağlamadır. Bunun yanı sıra bölgede baskın bir aktörün etkilerini azaltıcı demokratik bir Kafkasya ortamının oluşturulması gereklidir. Kimi zaman toplumsal dünya değişse dahi habitustan kalan davranışlar sürebilir. Bir etkinin nedeni ortadan kalkmasına rağmen etkisi hala sürüyorsa buna Hysteresis denir (Jourdain ve Naulin, 2016: 42). Günümüz Güney Kafkasya siyasi alanında Rusya'nın bölgeden çekilmesine rağmen, etkilerinin hala bu bölgede sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu etki Ruslar tarafından Kafkasya'nın parçalanması ile başlayıp hala devam eden süreci tanımlamaktadır. Bu durum Maverayı Kafkasya içinde geçerlidir. Machiavelli'e göre (2018: 57) eski düzenden menfaati olanlar, yeni düzene karşı çıkar, ancak yeni durumdan menfaati olanlar duruma memnuniyet göstererek itidalli birer müttefik olurlar. Kafkasya'da bütünleşik yapı ve ulusüstü kurum, eski düzenden memnun olmayan Kafkas halkları için ılımlı müttefiktir. Ulusüstü birliğin içinde yer alması gereken Türkiye, Kafkasya'da eski düzenin değişimine karşı öncül oluşturarak, arabulucu roller üstlenerek Rusya'nın bölgedeki etkilerini kırabilir.
- **Hangi unsurlar bütünleşme önünde engel oluşturmaktadır?** Coğrafi olarak dağlık topografya bölgede bütünleşme önünde engel unsur olarak görünse de günümüzde Rusya, bölgeyi parçalaması nedeni ile bütünleşme önünde en büyük engeldir. Rusya açısından küçük bir knezlikten çarlığa yükselmesinde Kırım'ın ardından Rus topraklarının güneye-doğuya genişlemesini sağlayan Kafkasya ve Maverayı Kafkasya; Rusların arka bahçesi, güç temsili, sorunlu bölgesi olmuş jeostratejik kördüğümüdür. Rusya, Astrahan Hanlığını elde etmesinden bu yana her ne kadar Kafkasya'da faaliyetleri yoğun olsa da "Ulusüstü Birleşik Kafkasya" modelinin içinde yer almamalıdır. Bunun nedeni Kafkas uluslarını (Ermeniler, Gürcüler hariç), bir araya getiren birinci unsur din, ikincisi ise onlar için ortak sorun olan parçalanmaya neden olan Rusya'dır. Günümüzde (Ermenistan-Abhazya-Osetya hariç) Rusya karşıtı Kafkas halkları çoğunluktadır. Rusya'nın Kafkaslar üzerinde emperyalist ve yayılmacı faaliyetleri eski model ve bölgeye demokrasi getirme çabaları hayli uzak görünmektedir. Rusya, Kafkasya'da varlığından günümüze kadar bölgedeki etnik jeopolitik çatışmaların, yapay sınırların, haksız demografik değişimlerin, sürgünlerin, baskıcı aktörü olmuştur. Bunun yanı sıra bölgedeki en aktif aktör olarak jeopolitik sorunlara çözüm arayışı sergileyememektedir. Rusların Dünyadaki en geniş sınırlara sahip ülke olması da onun bölgesel hâkimiyeti ile eski otorite gücünü zayıflatmakta ve sahip olduğu her bölgede çözümleyici roller üstelenmesinde engelleyici bir neden oluşturmaktadır. Bu minvalde bölgeyi kontrol etme arzusu içinde olan, parçalayıcı aktör olması nedeniyle Kafkasya'da ulusüstü birliğin oluşturulmasına katkı sunacak olan ülke Rusya değildir. Öte yandan Azerbaycan ve Gürcistan, siyasi varlıkları ve toprak bütünlükleri konusunda Rusya'yı tehdit olarak görmektedirler. Ermenistan, bölgede Azerbaycan ve Türkiye ile tarihi-siyasi-toprak paylaşım sorunları olan ve bütünleşme önündeki engelleyici ikinci ülkedir. Ancak Ermenistan'ın yaşadığı kayıpların telafisi, Türkiye bağlamlı ulusüstü bütünleşik bu modelde yer almasına neden olabilir.
- **Bölgesel birlik kurmak için gerekli stratejik unsurlar nelerdir?** Kafkasya'nın tarihi-coğrafi unsurları, kültürel ve dil çeşitliliği, inançlar bölgesel birlik için göz önünde tutulması gereken unsurlardır. Bölgesel bütünleşme için konsosyasyonalist yaklaşımla Kafkas kültürel çeşitliliğinin kabul edilip korunarak, bu kültürün tarihi-coğrafi parçası olarak Türkiye bağlamlı ulusüstü bütünleşme eylemi gerçekleştirilmelidir. Günümüzde aynı hamiliği sürdürecek ülke

Türkiye'dir. Kuzey Kafkasya'nın Rusya'ya ait olması nedeniyle birleşik Kafkasya'ya katılması, Güney Kafkasya'ya nispeten zordur. Ancak İslam unsuru, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kuzeydeki halkları Rusya'ya bir araya getirecek asli unsur olabilir. Dil açısından ise Türk dillerinin, hem Kuzey Kafkasya'da ortak dil aracı olması hem de Güney Kafkasya'da geniş kitle tarafından konuşulması, bu dili Kafkasya'nın ulusüstü ortak dili haline getirmektedir. Bu bağlamda bölge adına ulusüstü birleşik model için halkları bir araya getirecek stratejik iki unsur: İslam ve Türk dilidir.

- **Hamilik ve din faktörü.** Hamilik bir ülkenin başka bir ülke veya bölge üzerine hukuksal-diplomasi-siyasi-ekonomi-askeri-dini açıdan yoğun temas ve yönlendirmelerinin olduğu rol şeklidir. Siyasi-kültürel hakların korunması, askeri eğitimler, ekonomik yardımlar, güvenliği sağlama, yoğun ticari ilişkiler, sağlık-sosyal yardımlar biçiminde ortaya çıkabilmektedir.
  Kuzey Kafkas halkları, Ruslara karşı Osmanlı Devleti'ni siyasi açıdan koruyucu teokratik açıdan lideri olarak görüyorlardı. Selçuklular, Melikşah gibi liderlerle Hristiyanları dahi bölgede koruyucu rol üstlenmiştir. Günümüzde benzer bir misyonu tarihi-etnik-coğrafi bağları nedeni ile Kafkasya adına Türkiye yürütebilir. Günümüzde Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'da hamiliği söz konusudur. Kafkasya'da İslam jeopolitiği üzerinden Hristiyan Rusya'ya karşı Müslüman halklar ile ittifak kurmalıdır. Günümüzde Türkiye; Kuzey Kafkaslarda tıpkı Osmanlı gibi askeri üsler inşa etmeli ve bölgede İslam'ı yayma çabaları gütmelidir. Osmanlı Devleti'nin 18. yy. da İslam üzerinden Kafkas halklarını yanına çekmeye çalıştığı gibi, Türkiye'de Kafkas halklarını İslam çerçevesinde birleştirici jeopolitikalar üretmelidir. Bunun için Kafkasya'da cami inşası, dini eğitim verebilir. Türkiye'den Kafkasya'ya Kafkasya'dan Türkiye'ye üniversite eğitim hizmetleri sunulabilir. Kuzey Kafkasya'da Rusya'nın bölme, dini tahribat faaliyetlerine karşı bütünsel olarak İslam'ın yeniden bu coğrafi sahada yaygınlaşması için, dini faaliyetler yürütmesi gereklidir. Bu amaçla Türkiye; Kafkasya'dan Türkiye'de İlahiyat bölümlerinde okuması için burslu öğrenci alabilir. Kafkasya'da yerli dilde İslami eserin azlığına karşın, Türkiye Kafkasya'nın yerli dilde veya ortak Türk dilinde (Kumukça gibi) İslami eserler yayınlayabilir. Türkiye'den çeşitli derecelerdeki okullara öğretim elemanı gönderilebilir. Cami ve mescit sayısının artırılarak, mali kaynak sağlayabilir. Nitekim günümüzde Çeçenistan'daki camilerin çoğu Türkiye ile iş birliği yapan kurumların eseri olup, Türkiye ile iletişimleri sürmektedir. Yürütecek tüm etkin faaliyetler, İslam birliğinin sağlaması Türkiye'yi bölgenin hamisi kılması ve jeopolitik açıdan güçlü bir Kafkasya'nın oluşması için gereklidir. Türkiye; İslam liderliğini yakın-uzak coğrafi bölgelerde yumuşak güç olarak kullanabilir. Türkiye'nin Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'ya etki ve erişiminin bir yolu da bu olmalıdır. Günümüzde Müslüman olarak Çeçenistan lideri Ramazan Kadirov, Rusya'yı Çeçenistan'ın hamisi olarak görmektedir. Oysaki tarihi-dini bağları nedeni ile Türkiye, Kafkasya'nın hamisi olmalıdır. Günümüzde Türkiye Kırım Türklerinin ve Kafkas halklarının en büyük diasporası Türkiye'dir. Buna bağlı olarak Türkiye Kırım ve Kafkasya'nın hamisi olmalıdır. Bunun için bu iki bölge ile etnik açıdan yakın veya aynı olan bölgeler üzerinden diplomasi geliştirilerek, askeri eğitim ve yardımlar, yapılabilir, ticari alışverişler, sağlık ve sosyal yardımlar yoğunlaştırılabilir.
- **Dil ve kültürel politikalar.** Türkiye'de yaşayan Kafkas halkları dil ve kültürel baskı yaşamamalarına ve yükseköğretimlerde Çerkes Dili ve Edebiyatı bölümünün varlığına rağmen, kendi dillerini unutma-yok olma sorunu ile yüz yüzedirler. Bu nedenle dillerini özgür biçimde sürdürebilecekleri korunaklı coğrafi alanlara yani öz vatanları Kafkasya'ya ihtiyaç

duymaktadırlar. Türkiye, dillerinin korunması ve sürdürülmesi bağlamında Kafkas halklarının vatanlarına dönmesi için politik bir süreç yürütebilir.

Resmi dillerin tanım biçimi Türk ülkelerinin önemli sorunlarından biridir. Türk birliğinin sağlanması için bu ülkelerde resmi dilin ya Türkçe veya Azerbaycan Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Türkmen Türkçesi şeklinde tanımlanması gerekmektedir. Bu durum, Türk Dünyasının Türk farkındalığını ve Hazar'ın doğusundaki ülkelerin Türk bölgesi olarak tanımlanması ve tanıtılması açısından oldukça önemlidir. Orta Asya'da yaşayan Rus nüfusunun Türk dillerini benimseme konusundaki isteksizliğine karşın, Türk devletlerinde resmi kurum-eğitim-yazışmalarda kendi dillerine ek olarak Rusçayı kabul görmesi, Türk dillerini pasifize etmektedir. Türk dillerinin Rusça karşısında baskın hale gelmesi gereklidir. Kazakistan'da iki resmi dil olarak Kazakça ve Rusça kabul edilmişken, Kırgızistan'da resmi dil Kırgızca ve Rusçadır. Bu iki Türk ülkesinin resmi dillerini Rusça değil tamamen kendi Türk dillerini kabul etmeleri gereklidir. Rusya; Orta Asya'da resmi dilin Rusça olmasını benimserken, Türkiye Orta Asya'daki resmi dillerin tamamen Türk dili olarak kabulü için öneride bulunabilir. Ruslaştırmanın bir dil politiği olarak Kiril alfabesi günümüzde; Kuzey Kafkasya, Abhazya ve Güney Osetya, Tacikistan'da kullanırken, kısmi olarak Azerbaycan, Orta Asya'da Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan kullanmaktadır. Ancak bu ülkelerin Kiril alfabesini bırakarak Latin alfabesine geçmeleri, Türkiye ile iletişimi siyasi-kültürel-ticari iletişimi ve ilişkileri güçlendirebilir. Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'daki ülke ve bölgelerinde ulusüstü iletişim için Türk dilinin ön plana çıkarılması gerekmektedir. Rusya, Rus dil merkezinin milletlerarası Rusça olimpiyatlarının düzenlenmesi ve derece kazananların Rusya'da çeşitli okullarda parasız eğitim hakkının tanımasını mümkün kılmıştır. Bu bağlamda Türk dilini koruma-geliştirme-yaygınlaştırma ve ortak dil olması için Türkiye'nin öncülüğünde uluslararası Türk Dil olimpiyatları düzenleyerek derece kazananların çeşitli Türk okullarında ücretsiz eğitim verilmesi gerçekleştirilebilir.

Türk dili programlı okullar açılabilir. Örneğin Kazak-Türkiye okulu. Bu okullara hediye Türkçe ve kitaplar gönderilebilir. Öte yandan kalıcı olması açısından Türk Dünyası ile ortak yapımlı tiyatro ve sinema filmleri yapılması Türk dili ve kültürel bağlarını güçlendirilebilir.

Kazakistan Rusya ile uzun sınırdaş ülke olarak Rus kültür-dil ve nüfusunun en yoğun bulunduğu Türk ülkesidir. Kazakistan'da Rus dilinin baskınlığının azaltılması bakımından Maverayı Kafkasya'da Türkiye için en stratejik ülkedir. 1989'da Kazak ve Rus dillerinin statüsünü belirleyen "Kazak SSC' deki diller hakkında" yasa kabul edildi. Özellikle "Kazak SSC' nin devlet dilinin Kazakça dili" ve Rus dilinin "etnik gruplar arası iletişimin dili" olduğu belirtilmiştir. 2000 yılında dahi Kazakistan'da okul öncesi eğitim %25 Kazak, %25 Rus dili ile eğitim vermekte idi. 2000 yılında Kazakça eğitim verilen bölümlerdeki öğrenci sayısı yaklaşık %32, Rusça bölümlerdeki öğrenci sayısı yaklaşık %68 idi. 2013/2014 eğitim-öğretim yılında cumhuriyet okullarındaki 2,5 milyon öğrenciden 1,7 milyonu Kazakça, 808,6 bini Rusça, 98,3 bini diğer dillerde eğitim görmüştür (Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı, t.y). Günümüzde azalmasına rağmen Rus nüfusunun (%15) en yüksek olduğu Türk ülkesi Kazakistandır. Kazakistan'a Türkiye'den nüfus yerleştirilerek Türk nüfusu, Rus nüfusuna daha baskın hale getirilerek Rus etkileri azaltılabilir. Kazakistan'ın 2025'e kadar Latin alfabesine geçecek olması da Türkiye ile iletişimini kolaylaştıracaktır**.**

Türkiye'nin Türk Dünyası ile tarihi-siyasi-etnik-ticari bağların güçlenmesi için Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da ulusüstü ortak bir Türk dilinin benimsenmesi gereklidir. Türk kültür

ve dilinin ortak alanda buluşması ve din-dil-kültürde fikir birliği için, Türk İslam-kültür-tarih ve coğrafyasını anlatan dergi-gazeteler çıkarılabilir. Türkiye'nin öncülüğünü yapabileceği bu dergi ve gazetelerin Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da yayınlanması ve bu yayınların ulusüstü tüm ülkelerin anlayabileceği ortak bir Türk dili ile üretilmesi gereklidir.

Kültürel bağın güçlendirilmesi konusunda Türkiye'deki Kafkas derneklerine önemli roller yüklenmelidir. Bu bağlamda dernekler, köprü olarak Türkiye'yi Kafkaslara bir adım daha yaklaştıracaktır.

- **Demografik yaklaşım.** Türkiye; Kafkas diasporasının en büyük temsilcisi olarak Kafkas halklarının vatanlarına geri dönüşünü destekleyici yaklaşım içinde olmalıdır. Geçmişte Osmanlı Devleti'nin Kafkas demopolitiği doğuda boşalan Anadolu topraklarına Sünni halkı yerleştirmek ile olmuştur. Böylece bölgeyi Türkleştirmek ve İslamlaştırmak kolaylaşmıştır. Günümüzde benzer biçimde Türkiye; Kafkasya sınır bölgesine daha yoğun Türk nüfusu yerleştirmelidir. Daha az nüfuslu Azerbaycan'a nüfus yerleştirerek bölgede Türk nüfusunu artırabilir. Bu demopolitik yaklaşım, Kafkaslarda Türkiye'nin etkisini artırabilir. Türkiye bu eylemi Maverayı Kafkasya'da da yapabilir. Kuzey Kafkasya'da Rusya'nın Rus nüfusunu yerleştirmesi sonrası bir süre artış gösterdikten sonra, Rus nüfusunun bölgede kalmayı tercih etmeyerek ayrılması dikkat çekicidir. Türkiye bu durumu fırsata çevirerek, Kuzey Kafkasya'ya dönmeleri için Türkiye'deki Kafkas nüfusunu teşvik etmelidir. Bu durum bölgede zamanla Türkiye'ye taraftar nüfusun güçlenmesini sağlayabilir. Türkiye, Türk halkları olan Karaçay ve Balkarların yeniden birleşimini teşvik etmelidir. Ahıskalıları Gürcistan'a dönmek için teşvik etmeli ve iktisadi destek paketleri sunmalıdır. Çünkü dönecek her aile Türkiye için dayanak olabilir. Tıpkı Rusların Kafkasya'da taraftar nüfus politikaları ile bölge temsilini oluşturma çabalarında olduğu gibi. Ancak Türkiye'nin Rusya'dan farklı olarak bölgenin gerçek temsilcilerini desteklediği bir demopolitikası söz konusu olabilir. Günümüzde Türkiye Kafkas Dernekleri ile iş birliği içinde Kafkaslardaki Müslüman halklar için ekonomi paketleri sunmalıdır.
- **Jeopolitik İmaj.** Rusların siyasi-sürgün-demografi-askeri vb. yaklaşımlarının Kafkas halklarında iyi bir imaj çizmediği söylenebilir. Ancak bu halklara kucak açan Türkiye'nin sürgün, açlık, ticari engel, asimilasyon gibi utanç duyacağı politik bir yaklaşımı olmamıştır. Günümüzde Türkiye bu bölgede Rusya'dan daha güçlü bir jeopolitik imaja sahiptir. Şayet bu imajı Kuzey Kafkasya'ya taşımayı başarır ise, Maverayı Kafkasya ile kuzey-güney-doğu eksenli bağlantı noktaları kurabilir. Bu nedenle geçmişte olduğu gibi günümüzde de eksen Türkiye'den yanadır.
- **Rusya ile Türkiye Kırım-Kafkas vekalet savaşlarının Türkiye lehine çevrilmesi**. Kırım-Karadeniz kıyıları, Azak Denizi çevresi, Zengezur Koridoru, Dağlık Karabağ sorunu Rusya-Türkiye arasındaki vekalet savaşlarıdır. Türkiye, 2020'de Dağlık Karabağ Savaşı ile vekalet savaşında üstünlük elde etmiştir. Bu başarıyı diğer bölgelere taşıdığı takdirde vekalet savaşlarını kendi lehine çevirebilir. Türkiye'nin vekalet savaşlarında Rusya'ya karşı edineceği başarı ölçüsünde Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'da demografik-siyasi üstünlük elde edebilecektir.
- **Bölgesel sorunları çözmek için grup alternatifinin geliştirilmesi.** Oluşturulacak birlik ortak sorunlara çözüm bulmalıdır. Kafkasya'daki sorunlara çözüm bulacak olan aktörün bölgenin sorunlarını bilen bölgeye yakın ve bölgenin bütünlüğünü desteklemesi gereklidir. Türkiye Kafkasya'da uyguladığı diplomasi ile Minsk Grubu'ndan daha başarılı örnek sergilemiş bir

aktör olarak, bölgenin ortak sorunlarını çözebilecek diplomasi becerisine sahip ülkedir. Bu nedenle Türkiye, Kafkasya'daki sorunların çözülmesine dönük kendisinin içinde bulunduğu Minsk Grubuna alternatif bir grup oluşturmalıdır. Böylece Türkiye, Kafkasya'ya dönük sorunların çözümünde kendini bölgede meşrulaştıracak karar ve eylemleri gerçekleştirebilir. Kafkaslardaki sorunlara karşı alternatif grubun diplomasi eylemleri, bölgenin tamamını ve gelişimini hedef alacak biçimde olmalıdır. Siyasi, ekonomik, çatışma riskleri, bölgesel krizler, istikrarsızlık bu grup aracılığı ile önleyici veya çözümleyici faaliyet olarak sunulmalıdır.

- **Bölgesel kalkınma ve jeoekonomik faaliyetler.** Bölgesel bütünlüğün ana hedefleri arasında jeoekonomik yaklaşımlar mutlaka yer almalıdır. Kafkasya bölgesinde kalkınma, ithal edilmiş bir proje ürünü olmamalıdır. Bu yürütülecek faaliyet, bölgenin tarihi-kültürel-etnik yasalarıyla uyumlu biçimde geliştirilmelidir. Bu minvalde Kafkas coğrafi ortamının tarihi-etno-kültürel alt kimlikler korunarak ulusüstü birleşme esas alınmalıdır. Türkiye, Kafkas koridoruna bütünsel bakmak yerine, bölgenin kuzey-güney ayrımına tabi olarak, tek tek sorunlar yumağı olarak bakmayı tercih etmiştir. Türkiye'nin bölgede güçlü bir bölgesel aktör olarak roller üstlenmesi, diğer bölge devletlerinin de Türkiye'ye sıcak bakmasını sağlayabilir. Ermenistan bir kara ülkesidir ve batıya açılan tek kapısı Türkiye'dir. Bu bağlamda Türkiye, Ermenistan'a dönük jeoekonomik açılımlarla ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmelidir. Türkiye, Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'nın ticari faktörünü ön plana çıkaracak en stratejik ülkedir. Nitekim Türkiye, ticari-ulaşım-iletişim ekseninde yer alan bir ülkedir. Bu nedenle bölgenin ekonomik çıkarları için çalışan bir komşu ülke, Kafkas devletlerinin benimseyeceği bir politik duruş olacaktır. Bu konuda Türkiye'nin Zengezur Koridoru için attığı somut adımlar bölgenin ticari eksen niteliğini ön plana çıkaran yaklaşımdır. Ancak Türkiye, bu somut adımı bölgenin orta ve kuzey bölümlerinde de gerçekleştirmelidir. Türkiye'nin Gürcistan üzerinden Acara-Ahıska-Borçalı-Azerbaycan hattını iktisadi ve kültürel eylemlerle tıpkı Zengezur Koridoru'nda olduğu gibi eksen bir bölge olarak bir an önce aktif hale getirmesi gerekmektedir. Bu hat üzerinden Hazar Denizi ve Orta Asya'ya açılacak olan koridor, Türkiye'nin Orta Asya ile olan kültürel-ticari ilişkilerini üst boyuta taşıyacaktır. Türkiye, Kafkasya'da jeoekonomik eksen bölge rolünü Kafkasya ile tamamlamalıdır. Diğer stratejik ticari hat ise Türkiye merkezli, Kırım-Don-Volga-Kazan-Orta Asya üzerinden şekillendirmelidir. Bu ticari koridorların hepsinin aktif çalışması, bölgede bütünlüğü sağlayabilir (Harita 47). Ticaret bölgede birleşmeyi sağlayacak en stratejik unsurdur.
- **Türkiye bağlamlı oluşturulacak birlik neleri temel almalıdır?** Kafkasya için oluşturulacak birlik birden fazla amacı temel almalıdır. Bölgesel bütünleşmelerin öncelikle bölgenin güvenliğini sağlaması gereklidir. Kafkasya için bölgesel güvenlik, iç ve dış tehditlere dönük bölgenin uğrayacağı askeri-siyasi-ekonomik ve kültürel saldırıların önüne geçecek şekilde düzenlemeyi gerektirmektedir. Bölgede bir devletin diğer bölge devletlerine karşı güç kazanması, güvenlik sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle bölgenin devlet ve topluluklarının onay vereceği ulusüstü bir aktörün olması gereklidir. Kafkasya'nın tarihi-coğrafi ve kültürel sürecinden geçmiş ve bölgenin toprak bütünlüğüne saygı duyan Türkiye, bu model için uygun görünmektedir. Dışsal aktörlerin aktivitesi Kafkaslarda halkların kendi hak arayışlarının ve birleşik bir Kafkasya oluşumunun önünde engeldir. Önder'e göre (2002: 238) Çerkes, Gürcü, Laz gibi Kafkas unsurları 2800 sene zarfında Türklerle yoğrularak şekillenmiştir. Etnik oluşumlarla Türk izlerini taşıyan bir coğrafi ortam olması hasebiyle günümüzde Türkiye'de bulunan Çerkes, Gürcü ve Lazların özellikleri kültürel açıdan Türk

unsurlarını içermektedirler. Çerkesler, Anadolu'ya göçlerinden sonra kendi dillerini, geleneklerini, özgürce sürdürebildiler, fakat Rusya'daki Çerkeslerin izleri dahi silinmiştir (Şaraşidze, 2005). Günümüzde Türkiye bölgede coğrafi yakınlığı ve Kafkasya'nın hamisi olması nedeniyle en aktif rol oynama hakkına sahip ülkedir. Türkiye'nin öncelikli Kafkasya siyasetinden biri, bölgedeki diğer aktörlerin etkinliğini azaltacağı yapısal jeopolitikalar üretmek olmalıdır. Bunun içinde bölgede aktif roller edinmiş rekabetçi İran ve Rus etkisinin azaltılması gerekmektedir. Bu minvalde Türkiye; konsosyasyonalist modeli, bölgeyi rekabetçi devletlerden arındırmaya yardımcı bölgesel bütünlüğü sağlayıcı model olarak Kafkasya ve Maverayı Kafkasya ülke ve bölgelerine sunmalıdır. Birliğin bölge gelişimini öngören jeoekonomi temelli olmasının yanı sıra, bölgesel istikrar, güç ve güvenliği sağlaması açısından askeri birliği de ifade etmesi gereklidir. Yani askerî açıdan NATO benzeri, ekonomi açısından AB gibi bir birlik olmalıdır.

- **Kafkasya birliği için gerekli stratejik ülkelerle iş birliği yapma.** Kafkasya'da jeopolitik dengeyi en çok etkileyecek ülke olan Gürcistan, son yıllarda farklı politik yapılanma içine girmiş bulunmaktadır. Şaraşidze'e göre (2005) Güney Kafkas halkları önceden Ruslarla Hristiyan birliği kurarken, artık Müslüman olan Çeçen-İnguşlar için sınırlarını açmakta ve Türkiye'ye yakınlık duymaktadır. Elbette ki bu durum teopolitik açıdan jeostratejik bir durumu ifade ediyor. Günümüzde coğrafi yakınlık, siyasi ve jeoekonomik nedenlerle Gürcülerin en iyi seçeneği Türkiye olarak görünmektedir. Örneğin, Abhaz diasporasının en aktif, etkili olduğu ülke Türkiye'dir. Hem nüfus açısından hem de yakın bölgede bulunması nedeniyle Abhazlar, Türkiye'de lobileşme olanağı bulmuştur. Bu nedenle Rusya'nın Abhazlar meselesinde olduğu kadar Türkiye'nin de aktif olma şansına sahiptir (Deniz, 2015b: 238). Türkiye'nin Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemesi, Gürcistan'ın Abhazya meselesinde güçlenmesini ve Türkiye'den yana tavır almasını sağlayacaktır. Bu durum Kafkasya'da çoklu yaklaşımları ön plana çıkarmaktadır. Yani Türkiye'nin Kafkasya'da İslam inancına sahip ülke ve topluluklarla bu duruma uygun politika gütmesi, öte yandan İslam inancı dışında olan ülkelerle jeoekonomik bağları ve Kafkas bölgesinin gelişimine dönük politika üretimini gerektirmektedir. Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan özel konumları nedeniyle kendilerine has politika belirlemişlerdir (Demir, 2019: 183). Rusya, Ermenistan ile ittifaka girerken, Ermenistan, Gürcistan ile mesafeli görünmektedir. Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya bölgelerine destek sunan Rusya, Dağlık Karabağ meselesinde ise Ermenistan'ı desteklemektedir. Bu nedenledir ki, Gürcistan kendini Rusya'nın güney kanadı değil Türkiye'nin kuzeydoğu kanadı olarak görmekte, 2003'den bu yana NATO ve ABD ile yakınlık sergilemektedir. Öte yandan etnik açıdan kendini Türkiye'ye yakın hisseden Azerbaycan 2020 yılında yaşanan Ermenistan-Azerbaycan savaşında Türkiye tarafından aldığı destekle daha fazla yakınlaşmıştır. Bu bağlamda denilebilir ki coğrafi yakınlığı olan Gürcistan ve Azerbaycan Türkiye ile daha yakın ilişkileri olan iki ülkedir. Bilhassa Gürcistan Kafkasya'daki sorunların çözülmesi adına en kilit ülkedir. Türkiye'nin 2020'de yaptığı diplomatik başarılarını bu iki ülke desteği ile daha fazla geliştirmesi gerekmektedir. Türkiye'nin Kafkasya bölgesel jeopolitiğinde en kilit ülke Gürcistan, en jeopolitik kırılganlığa sahip ülke ise Ermenistan'dır. Türkiye için Kafkasya'daki en stratejik iki ülke Azerbaycan ve Gürcistan'dır. Türkiye'nin Gürcistan ile ilişkilerini yoğun ticari ve askeri faaliyetlerle geliştirmesi gereklidir. Azerbaycan ise Zengezur Koridoru üzerinden Orta Asya'ya açılan transit bölgede olması nedeniyle Türkiye için kilit ülkedir.

- **Tarihi-coğrafi-dini açıdan jeopolitik farkındalık oluşturma.** Kafkas halklarında ulus altı kimliklerin bütün bir Kafkasya bileşkesinin getireceği avantajların farkındalığı son derece zayıftır. Bu bağlamda Güney Kafkasya'nın yanı sıra Kuzey Kafkasya'daki Müslüman özerk bölgelerle sempozyumlar aracılığı ile tarihi-coğrafi-dini bağlara vurgu yapılarak hafızalar tazelenmelidir. Ulusüstü bütünleşik modelin bölgede temel kimlikleri koruyucu yönü ve bütünleşmenin getireceği siyasi-askeri-ticari, etnik-dini-kültürel açıdan avantajları sunulmalıdır. Bu rolü üstlenebilecek ülke Türkiye'dir.
- **Egemen bir gücün ortadan kalkması toplumun çözülmesi demektir.** Aynı durum kurulacak bölgesel birlikler içinde geçerlidir. Bölgesel bütünleşme için egemen bir gücün varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Ulusüstü bütünleşik Kafkasya için iyi diplomasi yürüten, bölgesel sorunlara çözüm üretmek için öncülük eden bölgenin egemen gücü Türkiye olabilir. Türkiye'nin üretmesi gereken jeopolitika; Kafkasya'ya bütünsel bakarak, Kafkasya'yı çevreleyen Maverayı Kafkasya'ya erişimi için köprü bölge olarak görmesi ve Maverayı Kafkasya'yı Kafkasları kuşatan güvenlik çemberi olarak algılamasıdır. Bu iki bölge için Türkiye kendi coğrafi konumunu ön plana çıkararak aktif diplomasi yürütmesi, ticari yolları kuzey-orta-güney Kafkasya'yı kapsayacak şekilde geliştirmesi ve bölgesel bütünleşme projesini uygulamasıdır.
- **Bölgesel istikrar, bölgesel bütünleşmeye ihtiyaç duymaktadır.** İstikrarlı bir devlet anlayışını öngören Machiavelli'e göre (2018: 24) iyi bir yönetim için dışsal güçlerden arınmış, işgal riskinin önlendiği bir durum şarttır. Kafkasya'nın mozaikleşmiş parçalı etnik yapısı, bölgesel istikrar için bütünleşmeye ihtiyaç duymaktadır. Ancak bunun için dışsal baskı ve kontrol mekanizmalarının olmaması gereklidir. Bölgede kontrol mekanizması güden Rusya, ABD gibi bölgeyi istikrarsızlaştıran ülkelerin etkisini azaltarak istikrar oluşturacak ulusüstü bölgesel birlik ve bu birliği sağlayacak olan bölgesel aktör Türkiye'dir. Ancak burada göz önünde bulundurulması gereken durum; bölgedeki istikrarın sağlanmasının, Rusya ile enerji ve ticari alanında iş birliğinin sürdürülmesi ile gerçekleştirilebilmesidir. Bu nedenle birlik içinde yer almasa da Rusya ile ticari iş birliği yapılmalıdır.
- **Kafkasya'da hangi eksen Kafkasya ve Türkiye için Kafkasya'yı üst lige taşır?** sorusuna alternatif çözümler; Büyük Kafkasya Cumhuriyeti, Kafkasya Birliği, Karahazar Birliği, Türkiye Himayesi, Üst Kafkasya Kültürü ve Üst Kafkasya Dili olabilir.

Bu alternatifler içinde Türkiye himayesi, Türkiye için Kafkasya'ya ulusüstü bütünleşik bir model olabilir. Türkiye'nin Kafkasya'nın tarihi-siyasi-coğrafi sürecinin devamı olarak bölgeyi parçalamadan bütünsel bakması bu alternatif model ile gerçekleştirilebilir.

KAYNAKLAR

Abdurahimov, G.A. (1995). *Kavkazskaya Albaniya- i Lezgistan: İstoriya Sovremennost*. St. Petersburg.

Agrba, S. B. and Khotko, S.H. (2008). *Çerkezya ada uygarlığı*. (Çev. O. Uravelli). Ankara: Kafdav Yayıncılık.

Ahmet Cevdet Paşa. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi. Cilt:1.* M. Güçlükol ve B. Bozkurt (Ed.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Akçora, E. (1994). *Van ve çevresinde Ermeni isyanları (1896-1916).* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Akdemir, İ.O., İncili, Ö.F. ve Koçyiğit Türk M. (2022). Bir Rus demografi mühendisliği projesi: Ahıska sürgünü. *4. Coğrafya Eğitimi Kongresi, UCEK* içinde (343-366. ss.). Karabük Üniversitesi.

Akdemir, İ.O. (2018). *Siyasi Coğrafya ders notları*. Elâzığ.

Akdevelioğlu, A. (2005*). İran'ın Orta Asya Afganistan ve Azerbaycan politikası*. Mustafa Aydın (der). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Akhiyadov, M. (2020). *Kuzey Kafkasya. Kafkasya'da din siyaset ve etnisite*. İstanbul: İNSAMER.

Arslan, A. (2024). Ermeniler ve Eçmiyazin Katogigosluğu. Türkler ve Ermeniler. Tarih boyunca Türk-Ermeni ilişkileri. Proje Çalışması.

Akyüz Orat, J., Oran Arslan N., ve Tanrıverdi, M. (2011). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas göçleri (1828-1943).* Erzurum: Eser Ofset ve Matbaacılık.

Aleksanyan, L.M. (2017). Турецко-Грузинские Отношения В Контексте Региональной Политики Турции На Современном Этапе. *Проблемы постсоветского пространства / Post-Soviet Issues*. 4(4):307-320. DOI: 10.24975/2313-8920-2017-4-4-307-320.

Allahyari, F. Ahangaran, A. (2011). جغرافیای تاریخی قفقاز از منظر مورخان و جغرافی دانان مسلمان(Müslüman tarihçiler ve coğrafyacılar açısından Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası). *Coğrafi Araştırma Yayınları*, ss: 199-218. https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=183230.

Allen, W.E.D. (1932). *A Historian Georgian People, From The Beginning Down To The Russian Conquest İn The Nineteenth Century*. Londra.

Allen, W.E.D. and Muradoff, P. (1966). *1828-1921 Türk Kafkas sınırındaki harplerin tarihi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Andrews, P.A. (1992). *Türkiye'de etnik gruplar*. (Çev. M. Küpüşoğlu). İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.

Anisimof, S. (1926). *Kafkas klavuzu.* (Çev: Binbaşı Sadık). İstanbul: Askeri Matbaa.

Anisimof, S. (1937). Kabardino-Balkaria. Moskova.

Aras, N.O. (2001). *Azerbaycan'ın Hazar ekonomisi ve stratejisi*. İstanbul: Der Yayınları.

Arı, T. (2017). *Uluslararası ilişkiler ve dış politika*. Bursa: Alfa Akademi.

Armaoğlu, F. (1997). *19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Artamonov, M.İ. (2008). *Hazar tarihi. Türkler, Yahudiler, Ruslar*. (Çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Asker, A. (2012). "*Halklar ve diller labirenti Dağıstan*". (Der. E. Büyükakıncı ve E. Bacanlı) Sovyetler Birliği'nin dağılmasından yirmi yıl sonra Rusya Federasyonu Türk dilli halklar, Türkiye ile ilişkiler. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. 533-610.

Ayan, E. (2010). Kafkasya: Bir etno-kültürel tarih çözümlemesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 19-50.

Ayyıldız, H. R. (1946). *Güney Kafkasya cumhuriyetleri I. Gürcistan*. İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi.

Baddeley, J. F. (1989). *Rusların Kafkasya'yı istilası ve Şeyh Şamil*, (Çev. S. Özden). İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Bağ, Y. (2001). *Çerkeslerin dünü bugünü.* İstanbul: Kafkas Derneği Yayınları.

Baj, J. (2007). *Çerkesya'da terbiye ve sosyal yaşayış*. Ankara: Kaf-Dav Yayınları.

Barret, T. (1999). *At the of Empire. The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier. 1700-1860*. Boulder. Colo: Westview Press.

Barret, T. (2016). Belirsizlik Hatları Kuzey Kafkasya Sınır Bölgeleri. (Çev. F. Özkan) *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Caucasian Studies (JOCAS*), 2(3), 47-82. doi:10.21488/jocas.51444.

Barthold, W. (2021). *Kafkasya ve Doğu Avrupa tarihi.* (Çev. E. Gurbanova). İstanbul: Pınar Yayınları.

Bartold, W. (1990). *Moğol istilasına kadar Türkistan* (Çev. H. D. Yıldız). Ankara: T.T.K. Basımevi.

Batiashvili, Z. (2017). თურქეთის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა რეგიონული უსაფრთხოების კონტექსტში (Bölgesel güvenlik bağlamında Türkiye'nin iç ve dış politikası). (Rondel'in Bloğu). https://gfsis.org.ge/ge/blog/view/710.

Bauman, Z. (2015). *Akışkan modern toplumda kültür*. (Çev. İ. Çapcıoğlu ve F. Ömek). Ankara: Atıf Yayınları.

Baumann, M. Radeloff, V.C., Avedian, V. and Kuemmerle, T. (2014). Land-use change in the Caucasus during and after the Nagorno-Karabakh conflict. *Reg Environ Change*, 15(1703-1716). DOI 10.1007/s10113-014-0728-3.

Bauman, Z. (2010). *Küreselleşme, toplumsal sonuçları.* (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baumer, C. (2021). *History of The Caucasus. At the Crossroads of Empires.* London: Bloomsbury Publishing Plc.

Bedirhan, Y. (2014). Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya ve Kafkas elleriyle münasebetleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(4), 165-185.

Bedirhan, Y. (2000). *Selçuklular ve Kafkasya*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Bekirova, E. (2018). Antik Kafkas coğrafyasında Albanya Devleti. *18. Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetler Kitabı* içinde. (59-75.ss.).

Bell, J.S. (1998). *Çerkesya'dan savaş mektupları 1837-1839.* İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları.

Belonovskaya, E., Gracheva, R., ShorkunoV, I., and Vinogradova, V. (2016). Grasslands of intermontane basins of Central Caucasus: land use legacies and present-day state. *Hacquetia*, 15(2). 37-47.

Benet, S. (1994). *Abhazlar Kafkasların uzun ömürlü insanları*. (Çev. N. Kılınçarslan). Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.

Berje, A. (1999). *Kafkasyalı dağlı kavimlerin kısa tasviri*. (Çev. Murat Papşu). Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.

Betrozov, R. (2009). *Çerkeslerin etnik tarihi.* (Çev. Orhan Uravelli). Ankara: Kaf-Dav Yayınları.

Beydilli, K. (1988). 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan göçürülen Ermeniler. Türk Tarih Kurumu. Belgeler. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. XIII, sayı: 17'den ayrı basım.

Bice, H. (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler.* Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.

Bilge, S. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kafkasya.* İstanbul: Eren Yayıncılık.

Black, J. (1997). *Maps and history: Constructing Images of the past*. New Haven: Yale University Press.

Bocutoğlu, E. (1998). *Orta Asya ve Kafkasya'daki durum ve Avrupa güvenliği.* Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi: Trabzon.

Bolat, M. A. (2017). *Millî Mücadele Dönemi'nde Türkiye'nin Kafkasya siyaseti (1919-1921).* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul).

Bourdieu, P. (1997). *Toplumbilim sorunları*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan tarihi (eski çağlarda 1212 yılına kadar).* (Çev. H.D. Andresyan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Broxup, M.B. (1992). Russia and the North Caucasus Barrier. The Russian Advance Towards the Muslim World. (Ed. A. Avtorkhanov and M.B. Broxup). St. Martins Press New York.

Burney, C.A and Lang, D.M. (2001). *The peoples of the hılls. Ancient Ararat and Caucasus.* London: Phoenix Press.

Büniyatov, (1993). *"Dağıstan". İslam Ansiklopedisi* içinde. C.8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 404-406.

Canbek, A. (1979). *Kafkasya ticaret tarihi. İstanbul:* Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını.

Caşın, M.H. (2017). *Rusya'nın Orta Asya ve BDT politikaları kapsamında bölgesel güç dengelerinin değişimi* H. Kılıç ve E. Toprak (Ed). Orta Asya ve Kafkaslarda siyaset içinde (61-71.ss.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Cavadiercimend, M.C.and Fellahi, E. (2015). با تأکید بر **(** بررسی تطبیقی سیاست خارجی ایران و ترکیه در قفقاز جنوبی ارمنستان و جمهوری آذربایجان**)** (Güney Kafkasya'da İran ve Türkiye'nin dış politikasının karşılaştırmalı bir incelemesi (Ermenistan ve Azerbaycan Cumhuriyeti vurgulanarak). *Orta Avrasya Çalışmaları Dergisi*, 2(8). 211-228.

Cemilli, E. (2007). *ABD'nin Güney Kafkasya politikası*. İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık.

Coene, F. (2010). *The Caucasus*. New York: Routledge.

Çalışkan, B. (2018). *İsrail'in Güney Kafkasya stratejisi*. *İNSAMER.* 88. 1-9.

Çatalkılıç, D. (2019). *Çarlık Rusya'sının bir kolonizasyon modeli olarak Mozdok Hattı (1735-1832).* (Doktora tezi, Ege Üniversitesi, İzmir).

Çınar, H., Bulut, M. ve Yiğit, İ. (2014). *Tarihi İpek Yolu'nun Kuzey Anadolu güzergahı*. Medeniyetler güzergâhı İpek Yolu'nun yeniden doğuşu içinde (123-150.ss.). M. Bulut (Ed.), İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.

Çini Şimşek, D. (2020). Yeni Dünya düzeninde Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası. *Mavi Atlas*, 8(1), 28-43.

Davutoğlu, A. (2016). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.

Dedeoğlu, B. (2015). *Uluslararası ilişkilerde özel bir alan bölgesel bütünleşme kuramlar, yaklaşımlar, modeller*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.

Dedeyev, B. (2009). 19. yüzyıl Ermeni milliyetçiliğinin yapılmasında Rusya'nın rolü. M. Hülagü, Ş. Batmaz ve G. Alan (Ed.), *Hoşgörüden yol ayrımına Ermeniler Cilt I. Erciyes Üniversitesi –Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II) İçinde* (335-348. ss.).

Demir, T. (2019). *Kolonyal dönemden günümüze jeopolitik bağlamda anklav/eksklav ülke toprakları güvenlik ilişkisi.* Ankara: Nobel Yayınevi.

Deniz, T. (2015a). *Siyasi Coğrafya penceresinden Güney Kafkasya'nın zorunlu dönüşümü*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Deniz, T. (2015b). *Siyasi Coğrafya penceresinden sorunlar yumağı Kuzey Kafkasya*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Denizhan, E. (2010). Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya politikası ve TİKA. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 2(1). 17-23.

Dumas, A. (2000). *Alexander Dumas'ın Kafkasya maceraları.* (Çev. S. Özden). İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları.

El Belazuri. (2013). *Fütuhul Buldan ülkelerin fetihleri*. (Çev. M. Fayda). İstanbul: Siyer Yayınları.

Eren, A. C. (1966). *Türkiye'de göç ve göçmen meselesi*. İstanbul: Nurgök Matbaası.

Erkan, S. (1996). *Kırım ve Kafkasya göçleri (1878-1908).* Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kafkasya Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Eroğlu, E. (2018). 6.-10. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyinde Kürk Ticareti. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 419-428. https://doi.org/10.29029/busbed.374631.

Evliya Çelebi. (2003). Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi seyahatnamesi. Eğri-Htavan-Yanık-Viyana-Çanad-Eflak-Boğdan-Bükreş-Ukrayna-Kırım-Bahçesaray-Çerkezistan-Dağıstan-Ejderhan-Kalmukistan-Saray-Moskova. 7. Kitap 2. Cilt. (Der. S. A. Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Evliya Çelebi. (2005). *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi seyahatnamesi. Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit. 2. Cilt, 2. Kitap.* (Haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Flint, C. and Taylor, P.J. (2014). *Siyasi Coğrafya. Dünya-ekonomisi, ulus-devlet ve yerellik.* (Çev. Dr. F. Ereker). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Florinsky, M.T. (1953). *Russia: A History and an Interpretation*. Cilt: II, New York.

Forsyth, J. (2019). *Kafkasya*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foxall, A. (2015). *Ethnic relations in Post-Soviet Russia Russians and Non Russian in the North Caucasus*. Routladge: New York and London.

Gadzhiev, K. S. (2001). *Kavkaza Geopolitika*. Moscow: Mezhdunarodnye Otnosheniia.

Gammer, M. (2007). *Ethno Nationalism, Islam and the state in the Caucasus Post-Soviet disorder*. Routledge: New York.

Garan Gökşen, B. (2019). Ahmet Mithat Efendi ve Kafkas Coğrafyası (Coğrafya Merkezli Okuma Ekseninde Gürcü Kızı ve Kafkas). XIV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı içinde (120-135. ss.) Bakü.

Gibbons, H.A. (1916). *The blackest page of modern history. Events in Armenia in 1915 The facts and the responsibilities.* New York and London Gbe Umicfterbocfter press.

Gökay, B. (2002). *Şeyh Şamil bir kahraman mı, yoksa bir yobaz mıydı?* (Der. Ö. Özen ve O. Akınhay). Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke içinde (3-54.ss.). İstanbul: Everest Yayınları.

Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün esasları*. (Haz. M. Kaplan). İstanbul: Meb Yayınları.

Grigoriantz, A. (1999). *Kafkasya halkları tarihi ve etnografik bir sentez.* (Çev. D. Yurdakul). İstanbul: Yeni Binyıl Yayınları.

Gudarzı, M.R. ve Lashakı, A.B. (2013). Политика Региональных И Внерегиональных игроков И Напряженность В Отношениях Ирана С Азербайджаном (İran'ın Azerbaycan İlişkilerinde Bölgesel ve Bölge Dışı Oyuncuların Politikası ve Gerilim). *ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И КАВКАЗ.* 16(4). 55-66.

Güler, M.Ç. (2022). *Water and Energy Security in the Case of Armenia*. (Ed. O.F. Tanrısever and H.B. Sakal). Water, Energy And Envıronment In Eurasıa içinde (103-122.ss.). Nevşehir: Cappadocia University Press.

Günaltay, Ş. (1948). *İran tarihi I. Cilt. En eski çağlardan İskender'in Asya seferine kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Güner, İ. (2000). *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası (Eski Dünya Kıta ve Ülkeleri). 1. Cilt*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Güneri, A.S. (2002). Hint-Avrupalı Hititlerinin "Kafkasya ve Anadolu maceraları. Kuban-Maykop Kültürleri ile eski Anadolu kültürlerinin ilişkileri. *Kaf-Der Çorum Paneli Tebliğleri*.

Güngörmüş Kona, G. (2004). *Ortadoğu, Orta Asya ve kesişen yollar*. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.

Gürün, K. (1983). *Ermeni dosyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Haas, E.B. (1966). *Partıdos Polítıcos Ygrupos De Presıón En La Integracıón Europea*. Stanford University Pres, Stanford, California.

Harunoğulları, M. (2018). Hazar'ın hukuki statüsü ve enerji kaynaklarının paylaşımı: kıyıdaş ülkeler arasındaki anlaşmazlık ve mücadele. *Lnternational Journal of Geography and Geography Education* (38), 202-217. https://doi.org/10.32003/iggei.440886.

Haviland, W.A. (2002). *Kültürel Antropoloji*. (Çev. H. İnanç ve S. Çiftçi). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Hasanov, A. (2010). *Jeopolitik*. Teorileri metodolojisi aktörleri tarihi karakteristiği kavramları. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Hasanov, M.A. (2016). *Güney Kafkasya, Hazar-Karadeniz havzaları ve Azerbaycan'ın jeopolitiği.* İstanbul: Ötüken yayınları.

Herodotos. (2019). *Tarih.* (Çev. M. Ökmen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Hızal, A.H. (1961). *Kuzey Kafkasya*. Ankara: Orkun Yayınları.

Hill, F. (1995). Russia's Tinderbox: Conflict in the North Caucasus And its Implications for The Future of the Russian Federation", *Occasional Paper from the Strengthening of the Democratic Institution Project, Harvard University,* September. pp. 2-3.

Hobbes, T. (2007). *Leviathan.* (Çev. S. Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hoş, Y. B. (2022). Bir literatür ve Coğrafya karmaşası; Kafkasya Albanyası ve Arnavutluk. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sbe Dergisi,* 12(2), 909-919.

Huntington, S. P. (2018). *Medeniyetler çatışması ve Dünya düzeninin yeniden kurulması*. (Çev. M. Turhan ve C. Soydemir). İstanbul: Okyanus Yayınları.

Huseynsoy, S. (2019). *Tarih öncesi devirlerden Kavimler Göçüne kadar Kafkaslarda Türk tarihi ve kültürü.* (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara).

Işık, M. (2018). Ejderhan seferi ve Don-Volga Kanal projesi. *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3, 129-144.

İbn Havkal. (2014). *10. Asırda İslam Coğrafyası*. (Çev. R. Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

İpek, N. (1994). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri (1877-1890).* Ankara: TTK Yayınları.

İpek, N. (1991). Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler (1877-1900). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi*, 6(1),101-138.

İsayeva, T. (2022). *Zengezur'un coğrafi konumu ve Türkiye-Azerbaycan için jeopolitikalar*. (Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elâzığ).

İsmayilov, E. (2013). 21. Yüzyıl Rusya dış politika doktrinlerinde Güney Kafkasya ve Orta Asya değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 87-105.

İşyar, Ö.G. (2017). *Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerinin siyasi ve ekonomik yapıları ve dış politikaları*. H. Kılıç ve E. Toprak (Ed). Orta Asya ve Kafkaslarda siyaset içinde (93-100.ss.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

İyikan, N. (2011). *Orta Asya-Güney Kafkasya siyasi gelişmeler. 1991-2010*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Jourdain, A. and Naulin, S. (2016). *Pierre Bourdieu'nün kuramı ve sosyolojik kullanımları*. (Çev. Öykü Elitez). İstanbul: İletişim Yayınları.

İzzet, Y. (2009). *Kafkas Tarihi-II. (Evraklarım -Bulduklarım).* Ankara: Kafdav Yayınları.

Jaimoukha, A. (2005). *The Chechens A haandbook*. Routledge Curzon. London and New York.

Kalafat, Y. (1999). *Kırım-Kuzey Kafkasya: Sosyal Antropoloji araştırmaları*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Kaplan, R. D. (2022). *Coğrafyanın İntikamı. Yaklaşan çatışmalar ve kaderle savaş hakkında harita bize neler söyler?* (Çev. Z.T. Kor). İstanbul: Küre Yayıncılık.

Karaağaçlı, A. (2013). *Ortadoğu'dan Orta Asya'ya.* İstanbul: Yeniyüzyıl Yayınları.

Karabağ, S. (2014). *Jeopolitik açıdan sınırlar*. İstanbul: Pegem Akademi.

Karadağ, S. (2019). İran Ermenistan ilişkileri ve belirleyici dinamikleri. *İNSAMER*. 1-3.

Karpat, K. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı mirası ve ulusçuluk*. (Çev. R. Boztemur). Ankara: İmge Kitabevi.
Karpat, K. (2010). *Osmanlı nüfusu 1830-1914.* İstanbul: Timaş Yayınları.
Karpat, K. (2013). *Osmanlıdan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. İstanbul: Timaş Yayınları

Karpat, K. (2019). *Kısa Türkiye tarihi 1800-2012*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kasımov, A. and Kasımov, H. (1995). *Çerkes sürgünü. Çerkeslerin XIX. yüzyıl kurtuluş savaşı tarihi*, Ankara: Kafder Yayınları.

Kaşgarlı Mahmut. (2006). *Divan-ü Lüğat-it-Türk.* IV. (Çev. R. Esker). Bakü: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu Elmi.

Keçeci, A.İ. (2021). Avrupa Birliğinin Kafkasya politikası. *EURO Politika* (6), 31-36.

Kemoklidze, N. Moore, C., Smith j. and Yemelianova, G. (2012). Many Faces of the Caucasus. *Europe-Asia Studies*. 64(9), 1611-1624.

Khasanov, B. Kh. (1987). *Kazak-Rus iki dilliliği. Sosyo-kültürel yönü*. Kazak SSC Bilim Yayınevi.

Kılıçbeyli, E. H. (2006). *Sovyet sonrası Kafkasya'da yeni egemen devletler bölge ve bölge dışı aktörler ile bütünleşme süreci geçmişten günümüze dönüşen Kafkasya*. (Der. Y. Demirdağ ve C. Karadeli). Ankara: Palme Yayıncılık.

Kılıçoğlu, G. (2019). Dağıstan'da dini yapısının stratejik sonuçları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(242), 233-240.

Kırzıoğlu, F. (1953). *Kars tarihi I. Cilt. Taş Çağlarından Osmanlı İmparatorluğuna değin ve 1534-1921 kronolojisi.* İstanbul: Işıl Matbaası.

Kırzıoğlu, F. (1976). *Osmanlıların Kafkas Ellerini fethi (1451- 1590).* Ankara: Sevinç Matbaası.

Kırzıoğlu, F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar ilk Kıpçaklar (M.Ö. XIII- M.S XI. yy) ve Son Kıpçaklar (118-1195) ile Ortodoks Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267- 1578) Ahiska /Çıldır Eyaleti tarihinden.* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

King, C. (2008). *The Ghost of Freedom. A History of the Caucasus*. Oxford: Universty Press.

Klaproth, J. (1814). *Travels in The Caucasus and Georgia*. London.

Koca, M. (2019). Soğuk savaş sonrası dönemde ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya politikaları. *Anadolu Strateji Dergisi*, 1(1), 15-36.

Koçyiğit Türk, M., ve Khakikhoei, J. (2023). Jeopolitik açıdan Azak Denizi çevresinde Rusya'nın genişleme ve daralma sorunsalı. *Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi*, (4), 81-95.

Kodaman, T. (2005). Hazar Havzasında stratejik oyun. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(1), 251-262.

Korkut, C. (1970). *Siyasi Coğrafya açısından devlet sınırları ve Türkiye'nin sınırları*. İzmir: İzmir Eğitim Enstitüsü Uyanış Dergisi Yayınları.

Köse, B. A. (2016). 10. Yüzyıl İslam coğrafyacılarına göre Ermeniye ve Arran Tarihi Coğrafyası. Turkish Studies *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.*11(1), 89-108. DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8390.

Kristof, L.K. (1959). The Nature of Frontiers and Boundaries. *Annals of the Association of American Geographers*. 49(3), 269-282.

Kundukh, A. (1987). *Kafkasya müridizmi*. (Haz. C. Kutlu). İstanbul: Gözde Kitaplar Yayınevi.

Kurat, A.N. (1937). *Peçenek Tarihi.* İstanbul: Devlet Basımevi.

Kurat, A. N. (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Kurat, A. N. (2011). *Türkiye ve İdil Boyu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kurat, A.N. (2014*). Rusya Tarihi. Başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

Kuşhabiy, A. (2004). Vatan'a Geri Dönüş Yolu Uzun. (Çev. Murat Papşu). *Narth Dergisi.* Sayı: 40.

Kürenov, S. (1995). *Kafkas Oğuzları veya Türkmenleri. (Çovdurlar, İgdirler, Söyüncacılar).* (Çev.A. Duymaz). İstanbul: Ötüken Kitabevi.

Lefebvre, H. (2019). *Mekânın Üretimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lijphart, A. (1977). *Democracy in plural societies A Comparatıve exploratıon.* New Haven And London Yale Unıversıty Press.

Lynch, H.FB. (1901). *Armenia travels and studies Vol. II*. Londra: 39 Paternoster Row New York And Bombay.

Lordkıpanıdze V. and Totadze A. (2010). *The populatıon of the Caucasus. Caucasus regıon political, economic and securıty issues.* Nova Science Publishers, Inc. New York.

Machiavellı, N. (2018). *Prens*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Maksutoğlu, M. (2021). *Kırım Türkleri*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Marabyan, K.P. (2017). Политика Ирана На Южном Кавказе (İran'ın Güney Kafkasyadaki Politikası). *Научный журнал*, 3(19). (20-24).

Mert, O. (2004). *Gürcistan'ın Kafkaslarda jeopolitik önemi ve Türkiye'nin Kafkasya politikasında Gürcistan.* (Yüksek lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze).

McCarty, J. (1998). *Ölüm ve sürgün*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Mesudi. (2004). *Muruc Ez- Zeheb*. (Çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Mojtahedzadeh, Purpuyan, R. ve Karimipur, Y. (2008). تحلیل و بررسی همپوشی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در تعامل با جمهوری آذربایجان با واقعیتهای ژئوپلیتیک (İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının Azerbaycan Cumhuriyeti ile etkileşim halinde jeopolitik gerçeklerle örtüşmesinin analizi ve gözden geçirilmesi). *Beşeri Bilimler Öğretim Görevlisi Yayınları*, (2)12, 213-255.

Montesquıeu. (2014). *Kanunların ruhu üzerine*. (Çev. B. Güven). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Morhgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası politika I.* (Çev. B. Oran ve Ü. Oksay). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

Mosse, C. (2009). *Büyük İskender efsanenin kaderi*. İstanbul: Altın Kitaplar.

Mukaddesi, Muhammed Bin Ahmed (2015). İslam Coğrafyası (Ahsenüt-Takasim). İstanbul: Selenge Yayınları.

Musayev, İ. (1996). *Azerbaycan Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde siyasi vaziyet ve harici devletlerin siyaseti (1917-1921 yıllar)*, Bakü: Bakü Üniversitesi Neşriyatı.

Namıtok, A. (1956). *The "voluntary" adherence of Kabarda to Russia*. Caucasion Review.

Namitok, A. (2003). *Çerkeslerin kökeni*. (Çev. A. Çeviker). Ankara: KAF-DAV Yayınları.

Nevruz, Y. (1997). Kafkaslarda din meselesi. *Yeni Türkiye*, 3(16), 1962-1969.

Nichols, J. (2004). *Chechnya and Chechens*. (Ed. J.R. Millar). *Encyclopedıa of Russian Hıstory* içinde. (232-235.ss.). New York: Macmillan Referans.

Nizamü'l Mülk. (2009). *Siyasetname.* (Çev. M. T. Ayar). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Okur, M. (2017). Bolşevik ihtilali sonrası İngiltere'nin Rusya ve Kafkasya politikası. *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 391-416.

Olson, R. (2002). *Türkiye ve Rusya'nın dış politikaları, 1991-1997 Kürt ve Çeçenistan sorunları.* (Der. Ö. Özen ve O. Akınay). Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke içinde (163-198.ss). İstanbul: Everest Yayınları.

Ortaylı İ. ve Küçükkaya, İ. (2012). *Cumhuriyet'in ilk yüzyılı 1923-2023*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Ögel, B. (1988). *Türk kültürünün gelişme çağları.* İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.

Öğün, A.K. (2002). Hititler, Osetler ve Kafkaslar. Kuban-Maykop kültürleri ile eski Anadolu kültürlerinin ilişkileri. *Kaf-Der Çorum Paneli Tebliğleri*.

Ölmez, A. (2009). Rusya ile Eçmiyazin Katogigosluğu'nun ilişkilerinin Osmanlı Ermenilerine etkileri. M. Hülagü, Ş. Batmaz ve G. Alan (Ed.), *Hoşgörüden yol ayrımına Ermeniler Cilt I. Erciyes Üniversitesi – Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II) İçinde* (113-128. ss.).

Önder, A.T. (2002). *Türkiye'nin etnik yapısı. Halkımızın kökenleri ve gerçekler*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Özbay, F. (2011). *Turkey-Armenıa relatıons*. (Çev. H. Şartepe). Wıse Men Center For Strategıc Studıes. İstanbul: BILGESAM PUBLICATIONS.

Özcan, A. (2013). *Teolojinin jeopolitiği.* İstanbul: Yarın Yayınları.

Özcan, B. (2011). 1828-1829 Osmanlı- Rus Harbinde Erzurum eyaletinden Rusya'ya göçürülen Ermenilerin geri dönüşlerini sağlama faaliyetleri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 46, 195-204.

Özdal, B. (2017). Orta Asya ve Kafkaslarda bölgesel ihtilaflar (Ed. H. Kılıç ve E. Toprak). Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset içinde (211-224.ss.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Özden, S. (2005): Adigey Cumhuriyeti'nin Krasnodar Bölgesine bağlanmak istenmesi. *NART İki Aylık Düşünce ve Kültür Dergisi*, 41-42, 6-10. Issn:1302-2539.

Özen, Ö. (2002). *Çeçenistan: Dağlı klanlardan, ulus devlete.* (Der. Ö. Özen ve O. Akınhay). Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke içinde (462-580.ss.). İstanbul: Everest yayınları.

Özey, R. (2021). *Kafkasya ve Kafkas ülkeleri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi.

Özmakas, U. (2018). *Biyopolitika: İktidar ve Direniş. Foucault, Agamben, Hardt-Negri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özsaray, M. (2012). *Çerkeslerin İslamlaşması. Çerkeslerin eski dinleri ve İslamiyetin Kuzey Kafkasya'ya girişi.* İstanbul: İz Yayıncılık.

Özsoy, M ve Yıldız, M. (2008). Kafkasya'nın Kültür Tarihine Bakış. *Civilacademy Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 6 (2), 11-26.

Pala, C. (2003). 21. yüzyıl Dünya enerji dengesinde petrol ve gazın yeri ve önemi: Hazar hatlarının kesişme noktasında Türkiye. *Avrasya Dosyası*, 9(1), 5-37.

Panin, A., ve Tikunov, V. (2015). Ethnıc "Barometer": Ethno-Demographıc and Ethnomıgratıon Processes ın the North Caucasus. *Journal of The Geographical İnstitute Jovan Cvijic SASA*. 65(1), 77-89.

Papşu, M. (2010). 5 Ekim Adiğey Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıldönümü. "Adiğey'in Kuruluş Tarihçesi". *Nart Dergisi*, Sayı 76.

Parubochaya, E.F. ve Prygunkova, A. S. (2021). Стратегия Европейского Союза В отношении Стран Южного Кавказа В Рамках Программы Восточного Партнерства: 20 Результатов К 2020 Году. (Doğu Ortaklık Programı Kapsamında Güney Kafkasya İçin Avrupa Birliği Stratejisi: 2020'ye Kadar 20 Sonuç). *Вестник ВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения*, 26(4), 183-192. DOI: https://doi.org/10.15688/jvolsu4.2021.4.16.

Pastermadjian, H. (1949). *Histoire de I'Armenie*, Paris.

Puşkin, A.S. (1961). *Erzurum yolculuğu.* (Çev. Z. Baştımar). Ankara: Yaba yayınları.

Ran, İ. (2013). «Север–Юг–Россия. Ежегодник РАН. (Kuzey-Güney-Rusya. Yıllığı RAS). 99-103.

Roberts, K., and Pollock, G. (2011). Class in the South Caucasus. *European societies, 13*(5), 757-782.

Rondeli, A. (2011). *The North Caucasus: A view from Tbilisi. Turkısh Policy*, (27.07.2021). 1-7.

Roudik, P.L. (2009). *Culture and customs of The Caucasus*. London: Greenwood Press.

Russell, B. (1998). *Siyasal idealler.* (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Say Yayınları.

Russell, B., (1990). *İktidar.* (Çev. M. Ergin). İstanbul: Cem Yayınevi.

Said, E. (2021). *Kültür ve Emperyalizm.* (Çev. N. Alpay). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Said, E. (1998). *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin keşif yolu*. (Çev. N. Uzel). İrfan Yayımcılık.

Sapmaz, A. (2023). Rusya Federasyonu'nun terörle mücadele stratejisinin Kuzey Kafkasya'nın istikrarı üzerine etkileri. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 12(2), 1-35.

Saray, M. (1984*). Rus işgali devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki münasebetler (1775-1875).* İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Saydam, A. (2010). *Kırım ve Kafkasya Göçleri 1856-1876.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Shaffer, B. (2010). Foreign Policies of the States of the Caucasus: Evolution in the Post-Soviet Period. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(26), 51-65.

Siharulidze, Y., Manvelişvili, A., Gogebaşvili, J., Batsaşi T., Cavahişvili İ., Tezelişvili, B., Tsereteli, M., Lortkipanidze, M. (1998). *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri.* (Çev. H. Hayrioğlu). İstanbul: Sorun Yayınları.

Smith, A.D. (1999). *Milli kimlik.* (Çev. B.S. Şeker). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Somkhishvili, O. (2019). რბილი ძალის გავლენა ქართულ-თურქულ ურთიერთობებზე (Yumuşak gücün Gürcistan-Türkiye ilişkilerine etkisi). (Yüksek Lisans tezi, Kafkas Uluslararası Üniversitesi, Tiflis). https://openscience.ge/handle/1/1745.

Sönmez, N. ve Doğbay, O. (2018). *Birleşik Kafkasya idealine adanan ömür M. Aydın Turan.* Kafkas Vakfı Yayınları.

Strabon. (1987). *Coğrafya.* (Çev. A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Strange, G. Le. (1994). *The lands of the eastern caliphate Mesopotamia, Persia, and Central Asia, from the Moslem conquest to the time of Timur*. Cambridge, Universty Press.

Strauss, C.L. (1995). *Irk, tarih ve kültür.* İstanbul: Metis yayıncılık.

Sulaberidze, Yu. S. (2020). Кавказский вектор политики Ирана: вчера, сегодня, завтра**. (**İran Politikasının Kafkas Vektörü: Dün, Bugün, Yarın)**.** *Russian Colonial Studies,* 1(5), 143-163. DOI: 10.24411/2686-9217-2020-10007.

Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri-boy teşkilatı-destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Şahin, M. (2013). Domain, as a political Power, and the effects on Caucasus Political Geography / Bir Siyasi Güç Olarak Saha ve Kafkas Siyasi Coğrafyasındaki Etkileri. R. Efe ve İ. Atalay (Ed.), *International Geography Symposium-GEOMED 2013 Conference* içinde (575-581.ss.). Isa Cürebal.

Şaraşidze, G. (2005). Yazarla gerçekleştirilen röportaj. Ankara.

Şeşen, R. (2001). *İslam coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Şeker, Ş. (2021). İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist bir dış politika. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-14.

Şoenü, M. F. (2007). *Tüm eserleriyle Mehmet Fetgeri Şoenü.* Ankara: Kaf-Dav Yayınları.

Tanrıkılu, M. (2014). *Coğrafya ve kültür. Mekân-kültür-tarih-coğrafî işaret.* Ankara: Tercan Matbaacılık.

Taşağıl, A. (2004). *Çin kaynaklarına göre eski Türk Boyları.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Taşkıran, C. (1995). *Geçmişten günümüze Karabağ meselesi.* Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı.

Tavkul, U. (2002). *Etnik çatışmaların gölgesinde Kafkasya*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.

Tavkul, U. (2009). *Kafkasya'da kültürel etkileşim*. Türk Dil Kurumları Yayınları.

Tavkul, U. (2015). *Kafkasya Gerçeği*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Tavkul, U. (2015). Linguistik ve genetik yapı etrafında şekillenen Kafkasya'da etnik topluluklar ve Kafkasyalı kimliği. *Yeni Türkiye ve Kafkaslar*, (71), 43-55.

Tavkul, U. (1997). Tarihi ve etnik yapısıyla Kafkasya, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası, II(16), 1895-1923.

Tellioğlu, İ. (2017). Kafkasya'da Türk varlığının başlangıcı üzerine. *VAKANÜVİS Uluslararası Türk Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (558-578). DOI:10.24186/vakanuvis.356294.

Temizkan, A. ve Shakirov, E. (2017). Rusya'nın Kafkasya siyaseti üzerindeki Stalin gölgesi. *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 139-162.

Tengirşek, Y.K. (1981). *Vatan hizmetinde*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Togan, Z.V. (1981). *Umumi Türk tarihine giriş. Cilt I. En eski devirlerden 16. asra kadar*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Togan, Z. V. (1932). *Azerbaycan yurt bilgisi*. İstanbul: Burhanettin Matbaası.

Tolstoy, L. (2019). *Kafkas tutsağı*. (Çev. M. Beykan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Tolstoy, L. (2006). *Kazaklar*. (Çev. L. Soykut). İstanbul: İletişim yayınları.

Tolstoy, L. (2005). *Hacı Murat*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Prizme Press Matbaacılık.

Topchishvili, R.A. (2013). Какую Территорию Охватывает Кавказ? (Kafkasya Hangi Bölgeyi Kapsar?). *Этнографическое обозрение*, (5), 61.

Tram Semen, S. (2007). *Atalarımız Hunlar*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Tsuladze, I. (2014). The Specifics of the Caucasian Geopolitics in the Process of Constructing a New World Order. M. Nakashidze and others (Ed.), *Batumi İnternational Conference Law and Politics* İçinde (117-122.ss.). 23-24 August 2014-Batumi: Georgia.

Türkmen, E. ve Hayli S. (2015). Mesudiye şehrinin (Ordu) kuruluş, gelişme ve fonksiyonel özellikleri.

Urfalı Mateos. (1987). *Vekay-i Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136-1162).* (Çev. H.D. Andresyan). Ankara: TTK Yayınları.

Usmanov, M. (2013). *Kazan şarkiyatçılığının kaderi (XX. Yüzyıl).* İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Uydu Yücel, M. (2015). Karadeniz'in Kuzeyinde Oğuz-Guz-Uzlar. T. Gündüz ve M. Cengiz (Ed.). *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri.* 5*. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları. Sempozyumu Bildirileri 2015 Sempozyum içinde* (385-404. ss.). Ankara.

Uysal, M. (1993). *Güney Kafkasya'nın dünü bugünü yarını*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Ünal, A. (2002). Neolitik Çağdan Geç Tunç Çağının sonuna kadar (M.Ö.5500-1150) Anadolu ve Kafkasya ilişkileri. Kuban-Maykop kültürleri ile Eski Anadolu kültürlerinin ilişkileri. *Kaf-Der Çorum Paneli Tebliğleri*. Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.

Viladimirovich, Y. K. (2022). Политика Европейского союза на Южном К авказе после карабахской войны 2020 г. (2020 Karabağ savaşından sonra Güney Kafkasya'da Avrupa Birliği politikası). Кемеровский государственный университет, Россия, г. Кемерово. https://orcid.org/0000-0003-0597-4173.

Wall, T. (2018). *The Caucasus*. Oxford Universty Press: New York.

Waltz, K.N. (2010). *Uluslararası politika teorisi.* (Çev. O. Binatlı). Ankara Phoenix Yayınevi.

Wood, T. (2002). Putin'in sömürge savaşı. (Çev. K. Sarısözen). (Der: Ö. Özen ve O. Akınhay). Çeçenistan: Yok sayılan ülke içinde (452-461.ss.). İstanbul: Everest Yayınları.

Yağan, M. (2002). *Kebze toplumu*. (Çev. B. Kazbek). Tley Yayınları.

Yalçınkaya, A. (2017). *Orta Asya ve Kafkaslar siyasi tarihi* (Ed: H. Kılıç ve E. Toprak). Orta Asya ve Kafkaslarda siyaset içinde (2-18.ss.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Yalçınkaya, A. (1999). *Yetmiş yıllık kriz Sovyetler Birliği'nde Moskova-Türkler ilişkileri*. İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.

Yerkebulan, Z. (2010). "SSCB Devletinde kolhoz ve sovhoz sisteminin ortaya çıkışı", *Kamu Yönetimi Disiplini Sorunları Dersi, Yayımlanmamış Çalışma*, (Ankara: Ankara Üniversitesi SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD).

Yeşilot, O. (2014). *Hazar'dan Karadeniz'e stratejik bakış*. İstanbul: Yeditepe yayınları.

Yıldız, D. (2017). Transkafkasya'nın sınıraşan su yönetimi sorunları ve öneriler. *World Water Diplomacy & Science News.* 1-22.

Yıldız, Y. (2017). 18. Yüzyılda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Hristiyanlaştırma politikası. *Tarihin peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18, 429-451.

Yıldız, Y. (2015). 16. Yüzyıla kadar Kafkasya'nın dini tarihine genel bir bakış. *Yeni Türkiye*, 74, 147-164.

Yılmaz, S. (2015). *Sovyetler Birliği sonrası dönemde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti.* (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi: İstanbul).

Yılmaz H. ve Kaşıkçı, N. (2006). *Tarihin sıkıştığı coğrafya Kafkasya*. Ankara: Elips Kitap.

Zürcher, C. (2007). *The Post Soviet Wars. rebellion, ethnic, conflict and nationhood in the Caucasus*. New York Universty Press: New York and London.

Arşiv Belgeleri

İrade-i Meclis-i Mahsus, 1408 (Arz Tezkeresi. 24 Zilkade 1283/29 Nisan 1867).

Takvim-i Vekayi, Sayı 760 (5 Rebiyülahir 1281/3 Ağustos 1864).

Sözlük/Ansiklopedi Kaynakları

Aragats Dağı. (2016). Encyclopædia Britannica. http://www.britannica.com/place/Mount-Aragats (Erişim Tarihi:14.07.2022).

Atlas. (1983). SSSR, Moskova.

Aydın, M. (2020). Acara. Kafkasya'da Gürcistan Cumhuriyeti'ne Bağlı Özerk Bölge. *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde https://islamansiklopedisi.org.tr/acara*. (Erişim Tarihi:15.09.2022)

Demirci, K. (2001). Kafdağı. *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde* https://islamansiklopedisi.org.tr/kafdagi (Erişim Tarihi: 02.10.2023).

Tuncel, M. (1991). Aras. *TDV İslam Ansiklopedisi İçinde* Https://islamansiklopedisi.org.tr/aras. (Erişim Tarihi: 15.08.2022).

Web Kaynakları

WaYNaKH (t.y). https://m.facebook.com. Online Tarafından Derlenmiştir. (Erişim tarihi:23.09.2021).

Yücel Oğurlu, https://www.youtube.com Kafkasya'da Konuşulan Diller. Moskova Merkez Televizyonu, Birinci Tüm Birlik Programı, 26 Ağustos 1991, BBC'den alıntı.

Samurzakanlar veya Murzakanlar (cerkesya.org). (Erişim Tarihi: 06. 12. 2021).

Kolhis (t.y)-Vikipedi- (wikipedia.org). (Erişim Tarihi:01.03.2022).

Aramice (t.y)-Aramice-Vikipedi (wikipedia.org). (Erişim Tarihi: 01.03.2022).

Kasapoğlu Çengel, H. (2017). Kıpçakların Türk Medeniyetine Katkıları. Erişim adresi: www. trtavaz.com.tr. (Erişim Tarihi: 14.03. 2022).

Sevan Gölü. (t.y). Gökçe Gölü wiki içinde. (Erişim Tarihi: 06.04.2022). Sevan Gölü-Vikipedi (wikipedia.org).

Kafkasya Karma Ormanları. (t.y). Kafkasya karma ormanları-wiki içinde (Erişim Tarihi: 06.04. 2022). Vikipedi (wikipedia.org).

Kafkasya Ekolojik Koridoru. (t.y). Kafkasya Ekolojik Koridoru- wiki içinde (Erişim Tarihi: 06.04.2022).

WWF-Kafkasya Ekolojik Koridoru (archive.org).

Öztürk, O. (2016)-Büyük İskender'in Hayatı ve İlginç Bilgiler-(Erişim Tarihi: 12.04.2022).

Zaman Yolcusu Türklerin İzinde. (2019)- Zaman Yolcusu Türklerin İzinde/Altın Orda Devleti. (Erişim Tarihi: 16.04.2022).

Diaohi (t.y) – Vikipedi- (wikipedia.org). (Erişim Tarihi:13.07.2022).

Kırzıoğlu, M.F. (2020)- Karadeniz'in Doğu Kıyıları, Gürcistan Eski Trabzon Vilayetimiz Bölgesinde Osmanlı Fethine Kadar Yerleşen Türkler ve Coğrafya'da Yaşayan Hatıraları. Erişim Adresi http://sozriko.blogspot.com/2020/02/krzoglu-mehmet-fahrettin-karadenizin.html.

Gürcistan (t.y.). https://tr.wikipedia.org/wiki/Gürcistan/Egrisi/Abhazya Krallığı Egrisi-Abhazya krallığı Wiki İçinde (Erişim Tarihi:21.07.2022).

Tao-Klarceti (t.y). https://tr.wikipedia.org/wiki/Tao-Klarceti .Wiki içinde (Erişim tarihi: 21.07.2022).

Ortaylı,İ.(2022).Kavimler Göçü Avrupayı Nasıl Şekillendirdi? (Erişim Adresi: https://www.youtube.com/watch?v=06zkJEdvDaI&t=4525s). (Erişim tarihi: 26.07. 2022).

Pontus Krallığı. (t.y.). - Pontus Krallığı- (Wikipedia.Org). (Erişim Tarihi:02.08.2022).

İran Tarihi. (t.y.).-İran Tarihi- (Wikipedia .Org). (Erişim Tarihi: 02.108.2022).

Karaz Kültürü. (t.y). -Karaz Kültürü- (Wikipedia.org). (Erişim Tarihi: 04.08.2022).

İnalcık,H.(2014).-Kırım Rusya İçin Atlama Eşiğidir- (07.03.2014). https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kirim-Rusya-icin-bir-atlama-esigidir/176658.(Erişim Tarihi:16.08.2022).

https://data.worldbank.org/country (Erişim Tarihi:23.09.2022).

Samurçay. (t.y).-Samurçay- (Wikipedia.org). (Erişim Tarihi: 20.01.2023).

https://ru.wikipedia.org/wiki/ Карачаево-Черкесия. (Erişim Tarihi: 04.05.2023).

Pakman, B. (2016). Kabardey-Balkar Cumhuriyeti. TRT AVAZ. (Erişim Tarihi:20.05.2023).

Krasnodar Krayı. (t.y). https://ru.wikipedia.org/wiki/Краснодарский_край. (Erişim Tarihi: 29.05.2023).

World, Abkhaz. (2020). https://tr.wikipedia.org/wiki/Kuzey_Kafkasya_Cumhuriyeti#cite_ref-4

"Abkhazia, Georgia and the Caucasus Confederation, by Stanislav Lakoba" . *Abkhaz World | History, Culture & Politics of Abkhazia*. Retrieved 2020-03-08. (Erişim Tarihi: 07.01.2024).

Dağ Cumhuriyeti Heyetinin Paris Barış Konferansına İlişkin Muhtırası 9 Mayıs 1919. Rusya'da ve Müslümanlarda iç savaş: Belge ve materyallerin toplanması. Moskova: Stratejik Konjonktür Merkezi.https://ru.wikipedia.org/wiki/Горская_республика#CITEREFМатериалы_съездов2014 (Erişim Tarihi: 07.01.2024).
Военно-Сухумская дорога (t.y). https://ru.wikipedia.org/wiki/Военно-Сухумская_дорога (Erişim Tarihi:16.01.2024).
Idrisov Yu. M. (2014). Kuzey Kumukların tarihi üzerine yazılar-Mahaçkale: Lotus, 2014.-S. 80. https://ru.wikipedia.org/ wiki/Сулак_(река). (Erişim Tarihi: 23.01.2024).
Zhumagazieva N. M. (2013). Kırgızistan'da Sovyet devletinin gelişiminin özellikleri // Rusya İçişleri Bakanlığı Barnaul Hukuk Enstitüsü Bülteni. 1 (24). S.20-21. (Erişim Tarihi: 04.03.2024).
2020 Tüm Rusya Nüfus Sayımının Geçici Sonuçları (2021).Rostat. (Erişim Tarihi:13.03.2024).
Süleymanova E. D. (2010). Dil politikası ve Kazakistan okullarında Rus dili // Moskova Devlet Üniversitesi Merkezi Eğitim Kurumu Bülteni. 1 (102-107). (Erişim Tarihi:17.03.2024).
Kazakhstan-language (2018). Lost in translation? Kazakh leader bans cabinet from speaking Russianhttps://www.reuters.com/article/us-kazakhstan-language/lost-in-translation-kazakh-leader-bans-cabinet-from-speaking-russian-id. (Erişim Tarihi: 17.03.2024).

Malysheva, A. (t.y). Ermenistan'da toplumun hangi sosyal katmanları var? https:// ravelask.ru/questions/8737-kakie-sotsialnye-sloi-obschestva-suschestvuyut-v-armenii (Erişim Tarihi: 19.03.2024).

Kuban (t.y). https://ru.wikipedia.org/wiki Кубань_(регион). (Erişim Tarihi: 03.04.2024).

EKLER

Ek- 1:

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

"Kafkasya'dan Maverayı Kafkasya'ya Türkiye için Jeopolitikalar" adlı doktora tez çalışmasını yürütmekteyim. Kafkasya'ya dönük hazırladığım sorularıma dair görüşlerinizi almak istiyorum. Bu görüşmedeki amacım sizlerin, Kafkasya tanımını ortaya çıkararak, Kafkasya tarihi kurgularınızı algılamak ve birleşik Kafkasya fikrine bakış açınızı öğrenmektir. Bu araştırmayla elde edilecek sonuçların "Kafkasya'dan Maverayı Kafkasya'ya Türkiye için Jeopolitikalar" adlı doktora tez çalışmasının ana amacını desteklemesi beklenmektedir.

• Araştırma sonuçları belirtilirken görüşülen kişilerin isimleri yansıtılmayacaktır.
• Görüşmeye başlamadan önce sormak veya ifade etmek istediğiniz herhangi bir şey var mı?
• Görüşmeyi izniniz olursa kaydetmek istiyorum.

GÖRÜŞME SORULARI

1.Size göre (Kafkas dernekleri ve Türkiye de yaşayan Kafkas halkları olarak) Kafkasya sınırı neresidir? Kafkasya algınız nedir?
1.a. Kafkasya'nın algısal bölgelerinden olan Çerkesya ve Çeçenya kavramlarını nasıl tanımlıyorsunuz?
2. Türkiye'yi Kafkasya'nın bir parçası ve Kafkas halklarının hamisi olarak görüyor musunuz?
3. Kafkas halkları olarak diğer Kafkas halklarıyla dilsel farklılıklarınızın dışında din, kültür, gelenek, mutfak, folklör vb. farklılıklarınız var mıdır? Varsa nelerdir?
4. Kafkas dağlarının doğal bir set olmasına rağmen, Kuzey ve Güney Kafkas halklarının benzerlikleri (kültürel ve politik) var mı varsa nelerdir?
5. Kafkas halklarında Türkiye'de ve Kafkasya'da hala kırsal yaşam, kabilecilik ve feodal yapı devam ediyor mu?
6. Kafkas halklarının sosyo-kültürel dokusunu muhafaza etmeyi başarmasını hangi neden veya nedenlere bağlıyorsunuz?
7. Kafkas dil ve kültürünün korunmasına dair proje ve planlarınız var mıdır? Varsa nelerdir?
8. Başka devletlerin dil ve kültürünün gölgesi altında ulusal Kafkas kültürünün gelişeceğine ve devam edeceğine inanıyor musunuz?
9. Uluslararası platformda Kafkas halklarının geçmişte uğradıkları haksızlıklara dair nasıl bir iade talebiniz bulunmaktadır?
10. Türkiye de ki Kafkas derneklerinin Kafkasya ile resmi ve gayri resmi bağlantıları var mı varsa bu bağlantılar ne üzerinedir?
11. Sizlerin tarihi algılarına göre Kafkasya'da Rusya, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ı nasıl değerlendiriyorsunuz?

12. Gazavat hareketi (İmam Mansur ve Şeyh Şamil) öncesinde Kafkasya'yı siyasi olarak nasıl değerlendiriyorsunuz? Siyasi bir birlik var mıydı?
13. Gazavat hareketini başarılı buluyor musunuz? Kafkasya savaşını nasıl değerlendiriyorsunuz?
14. Osmanlı devletinin Kafkasya politikasını nasıl algılıyorsunuz? Kafkasya ya dönük eksik politikası var mıydı varsa ne idi?
15. Osmanlı devletine yönelik beklentileriniz gerçekleşti mi ve hayal kırıklınız var mı varsa nelerdir?
16. Kendi tarih algınızla Türkiye'nin Kafkasya siyasetini geçmişte ve bugünü karşılaştırarak analiz eder misiniz? (başarıları ve eksikleri nelerdi?)
17. 1864 sürgünün ardından en çok Kafkas halklarının yaşadığı ülke olarak Türkiye'den beklentileriniz nelerdir?
18. Gelecek de Türkiye'nin Kafkasya siyaseti nasıl olmalıdır?
19. Ermenistan devletinin Kafkasya'da kurulmasından sonra bu bölgeyi nasıl değerlendiriyorsunuz? Bölgede neler değişti?
20. Edirne, Türkmençay gibi stratejik antlaşmaların Kafkasya'nın kaderini belirlediğine inanıyor musunuz inanıyorsanız neden?
21. Ayrı ayrı özerk cumhuriyetler veya devletler olmanız sizleri güçlü kılacak mı yoksa yakın bulduğunuz devletlere dönük hamilik talebiniz var mı?
22. Günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı Kafkasya özerk cumhuriyetlerinin Rusya'dan baskı gördüğünü düşünüyor musunuz? (kendi dillerini konuşma, sosyo-kültürel yaşamlarını sürdürme, kendi dillerinde gazete çıkarma, yayın yapma, ana dilde eğitim almaları vb).
23. Kafkas halklarının Kafkasya'da Rus egemenliğinde yaşamasına dair ne düşünüyorsunuz? Size göre Kafkas halkları Rus egemenliğinde mi olmalıdır?
24. Kafkas halkları olarak Kafkasya da ve yakın coğrafi bölgelerde dini, etnik, kültürel, siyasi vb. niteliklerde hangi ülke veya ülkeleri kendinize yakın buluyorsunuz?
25. Kafkas halklarının kendi içinde siyasi ayrılıkları var mı? Bu bağlamda hangi Kafkas halkı hangi devleti destekliyor?
26. Geçmişte Kafkasya da uygulanmış olan birleşik Kafkasya ile ilgili ne düşünüyorsunuz? Size göre doğru bir açılım mıydı?
27. Günümüzde Kafkasya bağımsız sosyo-kültürel dokusunun korunduğu Ulusüstü bir platformda Kuzey ve Güney Kafkasya'nın birleşmesini öngören bir proje olması konusuna nasıl bir yaklaşım sergilerdiniz?
27.a. Oluşturulacak olan bu ulusüstü birleşik Kafkasya birliğinde Kafkasya'nın parçalanmasına neden olarak Rusya'nın bu birlik içinde varlığı öngörülmemekle beraber sizlere göre Rusya bu birlik içinde yer almalı mıdır?
27.b. Kafkasya birliği içinde Ermenistan'a bakış açınız nedir ve bu birlik içinde Ermenistan yer almalı mıdır?
27.c. Birleşik bir Kafkasya başlığında size göre hangi eksen Kafkasya için bütünleştirici siyasi model hangisi olabilir? Veya sizin önereceğiniz bir birlik modeli var mı?

- Büyük Kafkasya Cumhuriyeti
- Kafkasya Birliği
- Kara-hazar birliği
- Türkiye Himayesi
- Üst Kafkasya Kültürü ve Üst Kafkasya dili.

27.d. Birleşik Kafkasya için ortak bir para birimi, ortak dili ve birliğin merkezi olması açısından önerileriniz var mıdır varsa nelerdir?

CEVAPLAR 1

1. Karadeniz'in Kuzey bölgesinde Çeçenya'dan başlayan Abhazya'ya kadar olan ve Kabardey, Balkar, Adigey gibi Kuzey Kafkasya özerk cumhuriyetlerini içine alan bölge Kafkasya sınırımızdır. Yani Kafkasya algımız Kuzey Kafkasya'dır. Elburz Dağları ise bu bölgemizin simgesidir. Kırım'ı uzak olarak görüyor Kafkasya'ya dahil etmiyoruz.

1.a. Çerkesya ve Çeçenya kavramları değişken kavramlardır. Çerkes grubu içinde Çeçenler, Dağıstanlılar, Ubıhlar, Abhazlar, Kabardeyler, Şapsığlar, Abzehlerin hepsi Çerkes olarak geçmektedir. Ancak Ruslar Çeçenler, Dağıstanlılar, İnguşlar ve Abhazları Çerkes kavramına dahil etmemektedir. Türkiye'de Çerkes kavramını hepimiz için kullanabiliyoruz ve içimizde sorun olmadığı halde Ruslar bizleri farklı isimlerle nitelendirmektedir. Kendimizi bildiğimiz kadarıyla Çerkes olarak tanımlıyoruz.

2. Kafkasyadakiler için Türkiye'yi Kafkasya'nın bir parçası ve hamisi olarak görmüyoruz. Ancak Osmanlı döneminde Müslüman olmamız nedeniyle valilikler yoluyla yardım gördük ancak şu an kendimizi Türkiye'nin himayesinde görmüyoruz. Öte yandan Türkiye'den yardım görüyoruz ve Türkiye'yi anavatan kabul ediyoruz. Türkiye Türkiye'de yaşayan Kafkas halklarına desteğini esirgemiyor bu nedenle Türkiye'de yaşayan Kafkas halklarına hamilik yapıyor.

3.Çerkesler yani Ubıhlar, Şapsığlar, Kabardeyler, Abzehler ile dillerimiz yakın iken Çeçen, İnguş ve Abazalar ile dillerimiz farklıdır. Fakat dilin dışında kültürel doku % 95 aynıdır. Yani farklılığımız yalnızca dil üzerinedir. Dinimiz, kültürümüz birdir.

4. Güney Kafkasya halklarıyla benzerliklerimiz pek yoktur. Bölgede daha çok Müslüman olanlarla bağlantılarımız vardır.

5. Önceden Çerkeslerde Kast sistemi vardı ancak şu anda yoktur. Kabilecilik ve feodal yapı önceden var olmasına karşın şu an sürmemektedir.

6.Yaradılış nedeniyle ve azınlık olmanın verdiği sınırlılıkla kültürümüzü kaybetmeme durumundan kaynaklı olarak sosyo-kültürel dokumuzu muhafaza etmekte ve nesilden nesile aktarım yapmaya çalışıyoruz. Fakat bizden sonraki nesil dilimizi bilmeyebilir. Mesela ben Çerkezce bilmeme rağmen çocuklarım Çerkesce bilmiyorlar. Modern şehirleşmeyle beraber dilimiz ve kültürümüz yok olmaya başladı diyebiliriz. Ubıhça zaten ölü bir dil ve Kabardeyce de yavaş yavaş ölmektedir. Bunun üzerinde yazılı edebiyatımızın geç başlaması da etkili olmuştur. Bu nedenle geçmişe dair pek fazla bilgi olmadığından hikayelerimiz gelenek ve göreneklerle aktarılmıştır. Bu nedenle dilimizi kültürümüzü korumaya çalışmaktayız. Küreselleşme çağında Dünya küçülüyor ve milletlerde benliğini kaybediyor. Bu global dünyada bizim gibi küçük milletlerin yok olma tehlikesi bulunmaktadır.

7. Kafkas dillerini korumak için dernekler olarak kurslar açıyoruz. Örneğin ben konuşmayı biliyordum Çerkesçe ancak yazmayı bilmiyordum sonradan öğrendim. Folklör, dil kursları açmaktayız.

8. Başka devletlerin gölgesi altında kültürümüzün korunması koruma altında olduğumuz devletlere bağlı olduğundan kestirim yapamayız.

9.1864 sürgününden sonra soykırıma uğrayan Kafkas halkları oldu ve büyük oranda Osmanlı devleti topraklarına göç etmek zorunda kaldılar. Osmanlı Devleti Çerkesler için Çerkesçe eğitim verilmesi için okul açmıştı ancak cumhuriyetten sonra tek parti sisteminde dillerin yasaklanması ve dil kurslarının olmaması dillerimizin zayıflamasına neden oldu. Uluslararası seminerlerde dilimizin korunması için talebimiz oluyor ancak devletlerin asimilasyonu nedeniyle bunu bildirmemiz zor görünüyor, çünkü büyük güçlerin isteklerine çanak tuttuğumuz sürece dikkate alabilirler. Biz Çerkesler hangi ülkede yaşarsak onlara sadık davranmaktadır.

10. Dünya Çerkes birliği platformu var ve Türkiye'deki ve Dünyada diğer ülkelerde bulunan 56 dernekler bu uluslararası derneğe üyedir. Kaffed olarak geçen bu dernekte Çerkes kültürünü korumak, Çerkesler arasında sosyo-ekonomik kültürel bağların devam ettirmek ve güçlendirmek için çalışmalar yapılmaktadır. Ancak bu çalışmalara da Rusya'nın izin verdiği kadar gerçekleşmektedir. Çünkü Ruslar üyelerin toplanılacak yerlere müdahalesi söz konusudur.

11. Rusya'yı soykırım uyguladıkları için kendimize yakın bulmuyoruz. Ancak Kafkasya şu an Rusların hakimiyetinde yer alıyor. Bu konuda dinsel faktörler ön planda yer alıyor. Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan kalabalık gruplar olarak bağımsızlıklarını kazanırken, Kuzey Kafkasyadakiler farklı ve azınlık halklar olduğumuz için bizleri küçük bölgelere ayırarak birlik kurmamızı engelledi Ruslar. Ayrıca Ruslar başka bölgelerden halkları getirip yerleştirdiler bu bölgeye yerleştirerek bizleri çoğunluk durumundan azınlık durumuna düşürdüler. Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan'ın bağımsızlıklarına saygı duyuyoruz ancak bizler azınlık durumuna düşürüldük. Gönlümüz Kafkasya'da bağımsız bir devlet kurmaktan yanadır.

12. Kafkasya dağlık bölge ve çeşitli milletlerin varlığından dolayı burayı istila eden hiçbir milletin egemenliği uzun sürmedi.

13. Çerkeslerin Müslüman olmasıyla beraber Kafkasya'da Müslüman birliği doğdu ve 100 yıl sürdü. Gazavat hareketi başarılıydı.

14. Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemi olması nedeniyle zayıftı yardım edemedi. Ruslara karşı direnç gösterecek kadar güçlü değildi bu nedenle kendince küçük yardımları oldu.

15. Osmanlı Devleti'ne karşı ara ara hayal kırıklığımız oldu ancak Osmanlı devleti savaş içindeydi pek çok cephede savaşıyordu bu nedenle pek fazla hayal kırıklığımız yok.

16. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Çarlık Rusya yıkılınca iki, üç yıl kadar birlik kurulabildi Kafkasya'da ancak yeniden dağıldı. Türkiye o dönem yeni kurulmuş devlet olduğundan yardım yapamadı Kafkasya'ya. Bugün ise Kafkasya'da Ruslara karşı Türkiye'nin tavrı çok güçlü değildir.

17. Türkiye'den dilimizi, kültürümüzü korumak için daha fazla destek bekliyoruz. Çerkes dili ile ilgili iki üniversitede bölüm açıldı ancak bu bölümden mezun olan öğrenciler istihdam edilmedi, istihdam edilmelerini bekliyoruz.

18.Türkiye, Türkiye'deki Kafkas halklarına verdiği hakları genişletmeli, maddi destek olmalıdır. Kafkasya'da ise Türkiye'den Kafkasya'ya gidiş-geliş konusunda çifte vatandaşlık yapmasını istiyoruz. Türkiye'ye Rusya ile görüşerek bizlere Çifte vatandaşlık verilmesi konusunda ön ayak olmalıdır.

19. Ermenistan kültürel ve dini olarak yakın bulduğumuz devlet değildir. Azerbaycan'a duyduğumuz yakınlığı Ermenilere karşı duymuyoruz. Sosyal-kültürel açıdan Ermenistan ilgili olduğumuz bir devlet değildir. Çünkü Ermeniler, Kafkas halklarının vatanlarından sürgün edildikten sonra bu topraklara yerleşen halklardan biridir.

20. Edirne ve Türkmençay antlaşmaları Kafkasya'ya gelen destekleri kesti bu nedenle stratejik anlaşmalardır. Bu anlaşmalar Kafkas halklarını Ruslara bağımlı hale getirdi.

21. Dillerimizin, kültürlerimizin yakın olması nedeniyle Kafkas birliği kurulsun istiyoruz ancak gerçekle bağdaşması çok zor ve böyle bir ihtimalin olacağını sanmıyoruz.

22. Kafkasya'daki halklar dillerini, dinlerini vb. yaşamaları konusunda Rusya'dan baskı görüyorlar elbette. Putin ile birlikte Çerkes dilleri derslerde daha az kullanılmaya başlandı. Bu anlamda dil

üzerine baskı görünüyor. Adı seçim olsa da Rusların istemediği hiç kimse bu cumhuriyetlerin başına gelemiyor. Demokratik bir seçim yoktur ve Rusların atadığı valiler tarafından yönetiliyorlar. Kafkasya'daki özerk cumhuriyetler sözde özerklerdir.

23. Rus egemenliğinde olmamalılardır.

24. Kendimize yakın bulduğumuz devletler Türkiye, Ürdün, Suriyedir. Türkiye'yi ikinci vatanımız olarak görüyoruz. Azerbaycan ile çok irtibatımız yok.

25. Siyasi vizyonlarımız Kuzey Kafkas halkları olarak hemen hemen aynıdır.

26. Doğru bir açılımdı.

27. Bizler kuzey Kafkas halkları olarak kuzeyde birlik kuramadık henüz bu yüzden güney Kuzey Kafkasya'nın ulusüstü birleşmesi çok zor görünüyor.

27. a. Ruslar Birliğin içinde olmamalı çünkü Rusların olduğu yerde birlik kurulamaz zaten.

27. b. Ermenistan'da bu birliğin içinde yer almamalıdır.

27. c. Üst Kafkasya Kültürü ve Üst Kafkasya Dili olabilir.

CEVAPLAR 2

1.Kafkas Dağları'nın kuzeye açılan bölgesini yani Kuzey Kafkasya'yı Kafkasya olarak görüyoruz. Ancak Arapların, Osmanlıların Maverayı Kafkas, Avrupalıların Transkafkasya, Rusların Zakafkas, olarak adlandırdığı güney Kafkasya'yı Kafkas ötesi olarak gördüğümüz için Kafkasya olarak görmüyoruz. Literatürde de bu böyledir, Güney Kafkasya, Kafkasya'ya dahil değildir.

1.a. Coğrafya karışık olduğu için kavramlarda karışıktır. Çeçenya'da Çerkesya'da Kafkas halklarının değil dışarıdan verilen adlandırmalardır. Çeçenya, Çeçen halklarının yaşadığı topraklardır ancak onlar kendilerine Nohçi derler, üç gruptadırlar genelde Vaynahlar diye geçerler. Doğrusu da Vaynahtır. İnguşlar ise Galgay olarak tanımlanırken, Tuşlar daha çok Gürcistan sınırında yaşarlar. Çerkesler ise, Adige, Ubıh, Abaza, Kabardeyleri, Karaçayları içine alırken, daha geniş anlamda Çeçenleri, Osetleri, Dağıstanlıları Türkiye'de Çerkes olarak adlandırıyorlar. Sovyetler dağılınca dernekler vasıtasıyla kendi kimliklerini ortaya çıkardırlar. Bize göre Çerkesler, bütün Kafkasya halklarını içine almaktadır. Çerkeslerin ağırlıklı olarak Adige, Ubıh, Abhaz çok olduğundan Türkiye de bunlara dönük olarak Çerkes kavramı kullanılmıştır.

2.Tarih boyunca Kafkasya ile Anadolu'yu ayırmak çok zordur. İlkçağdan beri mesela Kimmerler, Hattiler Kafkasya'dan Anadolu'ya gelmişlerdir. Hititlerin içinde Kafkasyalılar da vardı. Urartular Kafkasya'da Çeçen kökenli olarak bilinir. Yani tarih boyunca Anadolu-Kafkasya ortak coğrafya şeklinde birbirini bütünlemiştir. Selçuklu, Bizans, Osmanlı tarihinde de Kafkas halkları etkili olmuşlardır. Truva savaşında dahi Kafkasyalıların Truva tarafında savaştığını ifade eden tarihçiler vardır. Bu nedenle Türkiye Kafkasya'nın bir parçasıdır.

3.Kafkas halkları arasında %95 ortaklık ve benzerlik söz konusudur. Çeçen ve Çerkesler bir araya geldiğinde birbirinden farklı olmadığını hisseder.

4.Folklorik olarak Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan'ın Kuzey Kafkas halklarıyla benzerlikleri vardır. Ancak Kuzey ve Güney Kafkas halklarının bölgede yaşanan olaylara bakış açısı farklıdır. Ruslarda Kuzey Kafkas halklarına baktığı gibi Güney Kafkas halklarına bakmamıştır. Örneğin Azerbaycan Çarlık sistemi içinde ve Sovyet sistemi içinde bütün olarak kalmıştır Acara hariç Gürcistan'da bütün olarak kalmıştır. Yine Ermenilerde bütün olarak kalmışlardır. Ancak Ruslar Kuzey Kafkas halklarının benzerliklerine rağmen bölmüştür. Çeçenleri iki gruba ayırmıştır.

5.Tamamen silindi diyemeyiz ancak eski katı tutum devam etmiyor. Ancak örf adetlerin ağırlığı nedeniyle devamlılık sürmektedir. Gelenekler hala devam ediyor, bizim anladığımız anlamda feodal yapı sürüyor.

6. Dudayev derki "bizde bağımsızlık genlerimizde vardır". Yani genetik diyebiliriz.

7.Türkiye Cumhuriyeti bu konuda somut adımlar attı. Kayseri de Çerkes dil edebiyatı bölümü açtı. Bu bizim açımızdan son derece sevindiricidir. Ayrıca okullarda seçmeli ders olarak Çerkesce ve diğer Kafkas dillerini vermektedir. Böylece Türkiye'nin yanımızda olduğunu hissettik. Birde TV denemesi olarak sabahları yarım saat Çerkesce yayın yapıldı. Bir süre yapıldı sonra durdu. Bu durum bizler tarafından ilgiyle karşılandı. Talebimiz Kafkas televizyonu veya radyosu olursa bizim kültürümüzün yaşaması için olumlu gelişme olur. Ancak Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye kurulu ilkokullarda müfredata uygun olarak Çerkesce müfredat hazırladılar. Türkiye devletimiz bizlere sahip çıkıyor.

8. Zor bir durum elbette. Rusların hâkim olduğu bölgelerde dahada zor. Ancak Kafkas kültürü baskın bir kültür olduğundan kolayca silinemez. Ürdün'de Suriye'de Mısırda dahi kültürümüz sürmektedir. Bu devamlılık Kafkas kültürünün gücünden gelmektedir.

9.Uluslararas platform dediğimiz yer emperyalizmin bulunduğu kuruluşları içermektedir. Dünyada zaten kaosu yaratan küresel güçlerdir. Uluslararası kuruluşlar kendi menfaatleri ile örtüşen kararlar alan soykırım yapanlardır. Bizim gibi zulme katliama uğramış toplumlar onlardan bir şey umamaz. Varsa da mecburiyet boyutunda BM'e müracat olunur.

10. Anadolu'ya geldiğimizden beri Kafkasya ile bağlarımız kopmadı. 1864 ve öncesinde de Osmanlı Devleti'nde görev alan Kafkas halkları söz konusuydu ve bu bağ Kafkas-Anadolu arasında vardı. Bu bağ bugünde devam etmektedir.

11. Bu noktada dinsel faktörle ön plana çıkmaktadır. Ermeniler Ortodokstur. Azerbaycan ise Müslümandır. Dolayısı ile Gürcistan ve Ermenistan'a bakışımızla Azerbaycan'a bakışımız aynı değildir. Türkiye'nin etrafındaki Ortodoks hattı Ermenistan'dan başlayarak Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Bulgaristan, Yunanistan ve Kıbrıs olarak devam eder. Bunun tek kırıldığı yer Kafkasya'dır. Buda Türkiye için son derece önemlidir. Her ne kadar bugün Ortodokslar çatışıyor gözükse de Rus çarlığı döneminde Ermeniler, Ortodoksluk etkisiyle Osmanlı devletine ihanet etmiştir. Bulgarlar ve Balkanlardaki Ortodokslarda aynı şekilde Ortodoks ve Slav birliği için Rusların maşası olmuşlardır. Bu yüzden Kuzey Kafkas halkları büyük oranda Müslüman oldukları için Ermeni, Rus, Gürcülere sempati duymaz. Bugün Gürcistan'ın ilişkileri Ruslarla bozulmuştur. Bu iyi bir gelişmedir. Çünkü Ruslar, Osmanlı Devleti'ni hep Slav Ortodoks birliğinin hamisi olarak bu noktadan vurmaya çalışmıştır. Azerbaycan bizim için farklıdır. Karabağ savaşında Çeçenler ve diğer Kafkas halkları Azerilerin yanında savaşmıştır.

12. Evet Gazavat öncesi birlik vardı Kafkasya'da. Selçuklu Arslan Bek adlı bir Kabardey beyi iki deniz arasında tek devlet olmalıdır şeklinde bir ülküsü vardı ve bu oluşumun başlangıcı kabul edilir. Kafkasya'da her ne kadar kabile anlayışı olsa da birlik, bir inanış her zaman vardı. Yalnızca Şeyh Şamille daha ön plana çıkarak sistematik hale geldi.

13. Gazavat hareketi başarılı olmuştur. En kanlı savaşlar bu dönem yaşanmıştır. Gazi Muhammed, İmam Mansur, Hamzat Bey ve İmam Şamil temsilcileri olarak Gazavat hareketi'ni yürütmüş ve Sovyet döneminin baskılarına rağmen mücadele etmiş Abreklerdir. Abrek kefenini giyen mezarını kazan sonuna kadar savaşan cesur savaşçı kişilerdir. Asıl araştırılması gereken nokta, Şamil'den sonra mücadelenin ne kadar devam ettiğidir. Şamil Basayev, Cevhar Dudayev'i bu hareketin devamı olarak görebiliriz.

14. Osmanlı Devleti'nin en zor yıllarıydı 18. Yüzyıl. Osmanlı toprak kaybediyordu. İmam Mansur İstanbul'da görüşmesi sırasında Abdülaziz'e kinayeli "bu eli daha önce tutmak isterdim" diyordu ancak Osmanlı'nın ne durumda olduğunu bilmiyordu. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikası son derece başarılıdır. Çünkü Kafkas İslam ordusunu Kafkasya'ya yollamış önce Bakü'yü kurtarmış, sonra Dağıstan'a giderek Kafkasya'da birleşik Kafkasya Cumhuriyetinin kurulmasında görev yapmış ve başarılı olmuştur. Kafkasya'da Osmanlı ordusunda şehitler vardır bunlar pek bilinmez. Zor dönemde dahi Osmanlı Devleti Kafkas halklarının yanında olmuştur.

15. Osmanlı Devleti'ne karşı hayal kırıklığımız yoktur.

16. Osmanlı Devleti ve Türkiye Kafkasya'nın her zaman yanında olmuştur. Türkiye'nin Rusya'yı yok sayması mümkün olmadığı için bunu anlayışla karşılıyoruz. Türkiye'nin zor da kalmasını istemeyiz. Türkiye'nin Kafkasya politikası tutarlıdır.

17. Türkiye'nin başı belaya girsin istemeyiz. Türkiye'ye geldikten sonra biz Kafkas halkları olarak kendimizi Türkiye'den ayrı görmedik. 93 harbi buna bir örnektir. Çerkesler (Çerkes gönüllüler) bu savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin safında savaşa girmiş Osmanlı Devleti'ne destek vermişlerdir. Bu durum bizlerin Türkiye'yi kendi vatanımız olarak gördüğümüzü göstermektedir.

18. Türkiye her zaman Kafkasya'nın yanında yer almıştır ancak Rusya büyük bir güçtür. Rusya'yı yok sayarak bir şeyler olmaz. Ancak Türkiye için Kafkasya son derece önemlidir.

19. Bir şey değişmedi. Osmanlı döneminde Ermeniler sadık bir millet olarak geçiyordu. Fakat Rusların Ortodoksluğu kullanmasıyla Osmanlıya karşı ayaklandılar ve Ermeni diasporasının etkisiyle ayakta kaldılar ve bugün zengin diasporalar tarafından yurt dışından destekleniyorlar.

20. Osmanlı devleti zayıf dönemi olduğu için bu anlaşmaları imzalamak zorunda kalmıştır. Ancak Kafkas halkları bunları kabul etmediği için kâğıt üzerinde kalmıştır.

21. Kafkasya'da gelecekte Türkiye'nin hami devlet olmasını isteriz bu bizi mutlu eder. Bunu Türkiye'de Kafkas halkları da ister.

22. Rusya'dan baskı gördükleri aşikardır mesela aynı dili konuşan kişilerden üç ayrı cumhuriyet kuruyor: Adigey, Kabardey, Karaçay-Çerkes diye geçen cumhuriyetler olarak. Birde Şapsığlara rayon kurmuşlardır. Çeçenleri üçe ayırmışlardır. Bunlar Çeçen, İnguş ve Tuşlardır. Dağıstan ise dil olarak ayrı alınmasına karşı bu grupla benzerliği vardır. Osetleri ise, kuzey ve güney olarak bölmüşlerdir. Rusların baskısı olmasa Adigey cumhuriyeti Çeçenlerle birlikte birleşik Kafkasya cumhuriyeti olur. Ortak dilde bulunabilir. Mesela 11 Mayıs 1918 de Kuzey Kafkasya cumhuriyeti olarak kuruldu ve üç sene devam etti. Birlik olduğumuzda Ruslar kendileri için ne kadar problem yarattığımızı anlamış oldular.

23. Kafkas halkları hiçbir zaman Rusları istemediler.

24. Türkiye, Ürdün Haşimi krallığı kendimize yakın bulduğumuz devletlerdir. Ancak Türkiye her şeyiyle kaderimizi birlikte yaşadığımız ülkedir geçmişte de gelecekte de. Bizler Anadolu'ya ilk geldiğimizde de Türkiye'nin bağımsızlığı içinde kaderdaş olarak savaştık yanında olduk.

25. Kafkasya'daki cumhuriyetler Rusya'nın etkisindedirler. Dağıstan hariç, Çeçenya Dudayev'den sonra Ahmet Kadirov ile birlikte Rus çizgisine girdi. Kafkasyadakilerin bakışı Rus bakışıdır, fazla yapacak bir şeyleri de yoktur. Bundan dolayı da kınamıyoruz. Yine de birleşik Kafkasya temelinde sivil toplum örgütlerinin çalışmaları var. 1992 de Kafkas dağlı halkları federasyonu kurulmuştur.

26. Tabiki Rus hakimiyetini engellemeye çalışan bir hareket olarak doğru bir açılımdı. Bunun sayesinde Kafkasya'da bir siyasi oluşum meydana gelmiştir. İlk tanıyanda Osmanlı Devleti olmuştur. Komünist ordularıyla Çar orduları birleşerek Kafkasya birliğini yıkabilmişlerdir. Mondros Ateşkes Antlaşması Osmanlı Devleti'nin kendi subaylarını geri çekmesi yönündeydi. Bu subaylar Bağımsız birleşik Kafkasya cumhuriyetinin kuruluşunu desteklemek için gitmişlerdir. Belki de Osmanlı Devleti Mondros Antlaşmasını imzalamayıp güçlü kalsaydı bugün bu birleşik Kafkasya devleti devam edecekti.

27. Ben bu durumun Gürcistan ve Ermenistan'dan dolayı olabileceğini düşünmüyorum. Belki Azerbaycan ile olabilir ama Kuzey Kafkasya kendi içinde bir siyasi birlik oluşturabilir. Gürcistan ve Ermenistan Ortodoks oldukları için onların Ruslara dönebilecekleri her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Rusyasız Ermenistan zaten olmaz. Ermenistan'ın varlığı Rusların varlığı ile tescillenir. Gürcüler bir dönem Ruslarla ters düştüler ama dinleri Ortodokstur. Bu durum onları birbirine yakınlaştırır. Ama Kuzey Kafkasya her zaman Karadeniz ve Hazar Denizi arasında ortak hareket etmiştir, bundan sonrada edecektir. Bunun başka çözümü de yoktur. Kafkasya'nın kurtuluşu birleşik Kafkasya cumhuriyetidir.